

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

АНТОНЮК ЯРОСЛАВ МИКОЛАЙОВИЧ

УДК: 355.34:94[477] «1921–1991»

**ДІЯЛЬНІСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (1921–1991)**

07.00.01 – історія України

Подається на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Я. М. Антонюк

Науковий консультант:
Ільницький Василь Іванович,
доктор історичних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Антонюк Я. М. Діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій (1921 – 1991). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Національний університет «Острозька академія» Міністерства освіти і науки України, Острог, 2021.

У дисертації комплексно досліджено розвідувальну, контррозвідувальну, оперативно-облікову, агітаційно-викривальну, судово-дисциплінарну, диверсійно-терористичну, охоронну, оперативно-бойову, навчально-виховну діяльність, кадровий склад та розвиток структури спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій упродовж 1921–1991 рр.

Отримала подальший розвиток історіографія цієї проблеми. Введено до наукового обігу та класифіковано значний масив нових документів. Проведене дослідження об'єднало науково-теоретичні здобутки українських та закордонних дослідників з потужною джерельною базою. Завдяки цьому вдалося досягти поставленої у дослідженні мети та розв'язати окреслені дослідницькі завдання. У результаті здійсненого дослідження було одержано та сформульовано узагальнені положення, які мають наукову новизну.

Вперше:

- здійснено дослідження, яке цілісно об'єднує сімдесятирічний період розвитку спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, виділено основні етапи розвитку їхньої структури та діяльності;
- проаналізовано речові та аудіовізуальні джерела з тематики дослідження;
- представлено структуру розвідчої референтури УВО в Другій Речі Посполитій, а також країнах Центральної та Західної Європи;
- максимально повно досліджено кримінальні справи на керівний склад спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій,

актуалізовано джерела зазначеної тематики з фондів приватних архівів та краєзнавчих музеїв;

- досліджено структуру та діяльність органів безпеки «мельниківської» ОУН упродовж 1940 – 1970 рр., доведено, що вони у своєму розвитку значно поступалися «бандерівським»;
- розкрито механізм збору та аналізу спеціальними підрозділами українських націоналістичних організацій розвідувальної інформації на основі відкритих джерел, а також відтворено особливості агентурної роботи в середовищі громадсько-політичних організацій;
- доведено, що одним з напрямків діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій упродовж 1921 – 1991 рр. було забезпечення функціонування ліній зв'язку;
- встановлено, що важливою складовою контррозвідувальної діяльності останніх були агітаційні та психологічно-терористичні заходи спрямовані на деморалізацію агентури супротивника;
- проаналізовано практику застосування внутрішніх перевірок та контролю за дотриманням конспірації;
- досліджено протидію СБ розкраданням окремими оунівцями організаційного майна та боротьбу з кримінальними злочинцям, які дискредитували боротьбу оунівців;
- виокремлено та структуровано ключові напрямки диверсійно-терористичної діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, розкрито особливості охоронної практики;
- обґрунтовано, що СБ продовжувала діяти як цілісна структура еміграційної мережі ОУН до 1991 р. включно.

Доведено, що розвиток спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій відбувався безперервно упродовж їхнього сімдесятирічного функціонування. З'ясовано що внаслідок активних геополітичних трансформацій, супротивники та союзники періодично

змінювалися. Однак домінантою залишалось протистояння радянським спецслужбам. Методи діяльності та структура спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій були типовими для аналогічних структур підпільно-партизанських формувань тогочасних поневолених європейських народів. Водночас вони мали низку особливостей: потужний вплив на хід визвольної боротьби, значний практичний досвід, здобутий в тривалому протистоянні з сильними супротивниками, орієнтація на власні ресурси. Встановлено, що за низкою критеріїв діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій була унікальним явищем у світовій історії та має перспективи подальших досліджень.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні положення дисертації, нагромаджені у ній фактичний і теоретичний матеріал можуть бути використані при написанні узагальнювальних праць з розвитку спецслужб, новітньої історії України, локальних досліджень українського національно-визвольного руху. Водночас вони стануть істотним доповненням у підготовці лекційних курсів, методичних посібників та розробці навчальних програм. Особливо для військової освіти. Окремі напрацювання мають науково-теоретичний потенціал для врахування при реформуванні правоохоронних органів України.

Ключові слова: спеціальні підрозділи, українські націоналістичні організації, агентура, розвідка, контррозвідка, слідча робота, допити, судово-дисциплінарна практика, теракти, диверсії.

ABSTRACT

Antoniuk Y. M. Activities of special units of Ukrainian Nationalist Organizations (1921 – 1991). – Qualifying scientific work, manuscript.

Thesis for a Doctoral Degree in History: Speciality 07.00.01 – History of Ukraine. – The National University of Ostroh Academy, Ostroh 2021.

The dissertation provides the results of the complex research of the intelligence, counterintelligence, operational-accounting, judicial-disciplinary, sabotage-terrorist, operational-combat, educational activities, personnel and development of the structure of special units of Ukrainian nationalist organizations during 1921 – 1991.

The historiography of this problem was further developed. A number of new documentary sources have been introduced into scientific circulation and classified. The study combined the scientific and theoretical achievements of Ukrainian and foreign researchers with a strong source base. Owing to this, it was possible to achieve the set goals and solve the tasks outlined in the thesis. As a result of the carried research, generalized provisions which have scientific novelty were obtained and formulated.

For the first time:

- the study, which unites the seventy-year period of development of special units of Ukrainian nationalist organizations, was conducted and the main stages of development of their structure and activity were indicated;
- material and audiovisual sources on the research topic were analyzed;
- the structure of the UVO intelligence office in the Second Polish-Lithuanian Commonwealth, as well as in the countries of Central and Western Europe is presented;
- the criminal cases against the management of the special units of Ukrainian nationalist organizations were fully investigated, sources of the specified subject from funds of private archives and local history museums were updated;
- the structure and activity of the security bodies of the «Melnykivtsi» Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) during 1940 – 1970 were studied, and it was proved that they were considerably inferior to those of «Banderivtsi» in their development;
- the mechanism of collection and analysis by special subdivisions of Ukrainian Nationalist Organizations of intelligence information on the basis of open

sources was revealed, and also the peculiarities of agency work among social and political organizations were reproduced;

- it was proved that one of the activities of special units of Ukrainian nationalist organizations during 1921 – 1991 was to ensure the functioning of communication lines;
- it was discovered that an important component of the latter's counterintelligence activities were agitation and psychological-terrorist measures aimed at demoralizing the enemy's agency;
- the practice of application of the internal checks and control over compliance with the conspiracy were analyzed;
- the opposition of the OUN Security Service to the theft of organizational property by individual OUN members and the fight against criminals who discredited the OUN members' struggle were investigated;
- the key directions of subversive-terrorist activity of special subdivisions of the Ukrainian Nationalist Organizations were singled out and structured, the peculiarities of security practice were revealed;
- it had been argued that the OUN Security Service continued to operate as an integral structure of the OUN emigration network until 1991 inclusive.

It was proved that the development of the special units of Ukrainian nationalist organizations took place continuously during their seventy years of operation. It was found that as a result of active geopolitical transformations, opponents and allies changed periodically. However, opposition to the Soviet secret services remained dominant. The methods of operation and structure of the special units of Ukrainian nationalist organizations were typical of similar structures of underground guerrilla formations of the other enslaved European nations at that period. At the same time, they had a number of features: a strong influence on the liberation struggle, significant practical experience gained in long-term confrontation with strong opponents and focus on their own resources. It is defined that according to a number of criteria the activity of special units of the Ukrainian nationalist organizations was a unique phenomenon in world history and has prospects for further research.

The practical significance of the obtained results is supported by the fact that the main assertions of the thesis, the factual and theoretical material accumulated in it can be used in writing generalizing works on the development of special services, the recent history of Ukraine and the local studies of the Ukrainian national liberation movement. At the same time, they will be a significant addition to the preparation of lecture courses, manuals and curriculum development. In particular, it will be useful for military education. Several developments have scientific and theoretical potential to be useful for the processes of reforming of the law enforcement agencies of Ukraine.

Keywords: special units, Ukrainian nationalist organizations, agency, intelligence, counterintelligence, investigative work, interrogations, forensic discipline, attacks, sabotage.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації

1. Антонюк Я. Взаємовідносини Служби безпеки ОУН(б) з Червоною армією на території Волині та Полісся (1944–1945 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки.* 2012. Вип. 19. С. 187–196.
2. Антонюк Я. Індивідуальний тероризм Служби безпеки ОУН(б) проти співробітників радянських силових органів на території Волині та Полісся (1945–1951). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* 2012. № 10. С. 4–9.
3. Антонюк Я. Діяльність підпілля ОУН(м) на Волині (1945–1950 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки.* 2012. № 11. С. 49–55.
4. Антонюк Я. Збірний портрет керівника підпілля ОУН та УПА на території Волинської області. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки.* 2013. Вип. 20. С. 29–35.

5. Антонюк Я. Волинська трагедія: події 11–12 липня 1943 року. *Воєнна історія*. 2013. № 69. С. 29–36.
6. Антонюк Я. «Білоруський чинник» українсько-польського конфлікту (1941–1945 рр.). *Галичина*. 2013. № 24. С. 59–69.
7. Антонюк Я. Останні мельниківці Рівненщини (1945–1949 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2014. № 2 (43). С. 62–100.
8. Антонюк Я. Останні постріли: Григорій Грушовець («Хома») – керівник підпілля ОУН Турійщини. *Воєнна історія*. 2014. № 1–2. С. 125–135.
9. Антонюк Я. Діяльність Кримського обласного проводу ОУН (Б) (листопад 1941 – жовтень 1943 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. 2015. Спецвипуск II. С. 199–212.
10. Антонюк Я. Діяльність Військової округи «Тури» УПА-Північ в умовах переходу лінії фронту (січень–липень 1944 р.). *Мандрівець*. 2015. № 5 (119). С. 42–45.
11. Antoniuk Y. UVO and OUN underground activity in the territory of Polissya voivodeship (1928–1939). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. 1 (128). С. 4–9.
12. Antoniuk Y. Post suicidal syndrome of ideological fanatics (based on files of OUN underground in Volyn). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини* : спільний українсько-румунський науковий журнал. 2017. № 2 (14). С. 109–112.
13. Антонюк Я. Життєпис одного із засновників УПА: Микола Колтонюк-Якимчук. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1 (47). 2017. С. 391–423.
14. Антонюк Я. Діяльність підпілля УНРА на теренах України у післявоєнний період. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Вип. 53. С. 387–395.
15. Antoniuk Y., Marceniuk R. Lietuviai Ukrainos sukiėlių armijoje (UPA). *Acta humanitarica universitatis saulensis*. Šiauliai, 2017. P. 48–55.
16. Antoniuk Y. «Dalekivtsi» after «Dalekyi» (1948–1949). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 8. С. 171–178.

17. Antoniuk Y. Stepan Bandera's safeguards: achievements and defeats (1945–1959). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. Вип. 9. С. 108–118.
18. Антонюк Я. Життєпис Ореста Зибачинського (1912–1993). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини* : спільний українсько-румунський науковий журнал. 2018. № 4(20). С. 60–67.
19. Антонюк Я. Протидія Служби безпеки господарсько-фінансовим зловживанням в підпіллі ОУН та УПА. *Сумський історико-архівний журнал*. 2018. № XXXI. С. 25–38.
20. Антонюк Я. Маловідома сторінка Волинської трагедії: протистояння СБ ОУН на «двуйки» польського підпілля. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2018. № 6 (379). С. 74–80.
21. Antoniuk Y. «Dobosh case»: the biggest failure of ZCh OUN Security Service in resistance to KGB apparatus. *Сумський історико-архівний журнал*. 2019. № XXXII. С. 20–26.
22. Трофимович В., Антонюк Я. Протинацистська діяльність СБ ОУН(Б) (1941–1944). *Військово-науковий вісник*. Львів, 2019. Вип. 32. С. 87–110.
23. Антонюк Я. Микола Козак («Смок», «Чупринко», «Вівчар»): неоднозначна постать Крайового референта СБ та провідника ОУН на ПЗУЗ. *Проблеми гуманітарних наук* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія *Історія*. 2019. Вип. 2/44. С. 199–220.
24. Trofymovych V., Antoniuk Y. Activity of the UVO intelligence subdivision (1921–1929). *Військово-історичний меридіан* : Електронний науковий фаховий журнал. 2019. Вип. 3 (25). С. 40–51.
25. Антонюк Я. Антирадянська діяльність ЗЧ ОУН в афганській війні (1979 – 1989). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 52. С. 93–99.

26. Antoniuk Y. Relationships between SB OUN and Volyn Czechs. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. Вип. 53. С. 151–158.
27. Антонюк Я., Трофимович В. Підпілля ОУН та УПА в умовах «фронтового періоду» (1943 – 1944 рр.). *Український історичний журнал*. 2020. № 3. С. 27–39.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

28. Антонюк Я. Діяльність Служби безпеки ОУН(б) на Острозчині у післявоєнний період. *Острозький краєзнавчий збірник* : матеріали Десятої наук. конф. «Острозькі краєзнавчі читання». 2012. Вип. 5. С. 150–155.
29. Антонюк Я. Андрій Михалевич – «Денис», «Кос», «13-й»: життя у боротьбі за Самостійну Україну. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сераховичі та Старовижівщина у світовій та українській історії* : матеріали ЛШ Всеукраїнської історико-краєзн. наук. конф., присвяченої 24-й річниці Незалежності України, 20 травня 2015 р., смт. Стара Виживка – с. Сераховичі : науковий збірник. Луцьк, 2015. Вип. 53. С. 117–122.
30. Антонюк Я. Самопожертва та трагедія підпільниць ОУН: Галина Січкарук. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії* : матеріали Всеукраїнської наук. історико-краєзн. наук. конф., присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору, 23 жовтня 2015 р., м. Володимир-Волинський. Луцьк, 2015. Вип. 54. С. 257–261.
31. Антонюк Я. Злочинець чи жертва? Непростий життєпис коменданта боївки СБ Івана Данилевича (1920 – 1964). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельщина в українській та європейській історії* : матеріали Всеукраїнської наук. історико-краєзн. конф. Ковель, 2018. Вип. 65. С. 5–12.
32. Антонюк Я. «Олімпійський аспект» антирадянської боротьби закордонних центрів ОУН (1960 – 1988). *Актуальні питання суспільно-гуманітарних наук*

та історії медицини : матеріали Міжнародної науково-практичної конф. (м. Чернівці, 11–12 жовтня 2018 р.). 2018. С. 39–41.

Наукові праці, що додатково відображають результати дисертації

33. Антонюк Я. Протидія Служби безпеки ОУН(Б) політично-пропагандистським та культурно-освітнім заходам на території ПЗУЗ (1946–1951 рр.). *Український визвольний рух*. Львів, 2012. Збірник 17. С. 222–245.
34. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН(б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.) : монографія. Луцьк : «Надстир'я-Ключі», 2013. 228 с.
35. Антонюк Я. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області. 1930–1955. Торонто ; Львів : Видавництво «Літопис УПА», 2014. Т. 13 : Бібліотека. 1072 с.
36. Антонюк Я. Як в 1956 році загинув керівник останньої боївки ОУН на теренах Берестейщини. *Справа*. Мінск, 2017. С. 169–180.
37. Антонюк Я. Неизвестная страница депортаций в Казахстан: Лебяжинское подполье (апрель 1941 г. – ноябрь 1942 г.). *Оралдың ғылым жаршысы*. Oral, 2019. № 1 (172). С. 46–53.
38. Антонюк Я., Трофимович В. Життєпис Степана Янішевського – «Далекого»: правда драматичних змагань. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2020. 404 с.

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень

ВСТУП

РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерельна база

- 1.1. Історіографія проблеми
- 1.2. Джерельна база

РОЗДІЛ 2. Теоретично-методологічні основи дослідження

- 2.1. Методологічні засади дослідження
- 2.2. Термінологічно-понятійний апарат

РОЗДІЛ 3. Структура спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій

- 3.1. Період Другої Речі Посполитої (1921–1939)
- 3.2. Нацистсько-радянська анексія Польщі (1939–1941)
- 3.3. Німецько-румунсько-угорська окупація (1941–1944)
- 3.4. Підрозділи УПА та УНС (1943–1947)
- 3.5. Перехід фронту та завершення Другої світової війни (1944–1945)
- 3.6. Післявоєнний період (1946–1950-ті рр.)
- 3.7. ЗЧ ОУН, ОУН(з) та ЗП УГВР (1945–1991)
- 3.8. «Мельниківці» (1940–1970)

РОЗДІЛ 4. Розвідувальна діяльність

- 4.1. Функціонування територіальної розвідувальної мережі
- 4.2. Агентура у збройних підрозділах супротивника
- 4.3. Розвідувальні позиції в окупаційній адміністрації
- 4.4. Агентура в середовищі громадсько-політичних організацій
- 4.5. Збір і аналіз інформації з відкритих джерел
- 4.6. Забезпечення зв'язку
- 4.7. Співпраця з іноземними розвідками

РОЗДІЛ 5. Контррозвідувальна та судово-дисциплінарна практика

- 5.1. Збір інформації про агентуру супротивника

- 5.2. Внутрішні перевірки та контроль за дотриманням конспірації
- 5.3. Проведення «оперативних ігор»
- 5.4. Агітаційно-викривальні заходи
- 5.5. Оперативно-облікова справа
- 5.6. Проведення слідчих дій
- 5.7. Судово-дисциплінарна практика

РОЗДІЛ 6. Диверсійно-терористична та оперативно-бойова діяльність

- 6.1. Винищення внутрішніх агентів
- 6.2. Знищення інформаторів супротивника серед оточення підпілля
- 6.3. Ліквідація прибічників та представників окупаційної адміністрації
- 6.4. Боротьба зі збройними підрозділами супротивника
- 6.5. Охорона керівного складу

РОЗДІЛ 7. Кадровий склад, навчально-виховна та протизлочинна робота

- 7.1. Підготовка співробітників на українських теренах
- 7.2. Навчальна практика за кордоном
- 7.3. Психологічні особливості
- 7.4. Одяг, маскування, озброєння, військові звання та нагороди
- 7.5. Протидія розкраданню організаційного майна та боротьба з кримінальними злочинцями
- 7.6. Просопографічний портрет

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АБН – Антибільшовицький блок народів

Авт. – автор

АК – Армія Крайова (пол. Armia Krajowa)

А.К. – архів і картотека (підреферентура)

АН – Академія Наук

Арк. – аркуш

АС – агентурна станиця

АСПОРМ – Архів соціально-політичних організацій Республіки Молдова (рос. Архив социально-политических организаций Республики Молдова, молд. Arhiva organizatiilor social-politice a RM Republicii Moldova)

БНД – Федеральна розвідувальна служба Німеччини (нім. Bundesnachrichtendienst, BND)

БРСР – Білоруська Радянська Соціалістична Республіка

БУСА – Буковинська українська самооборонна армія

ВВН – Допомога селянам-горцям (нім. Berg-Bauern-Hilfe)

ВЗ – Великий збір

ВКМ – Волинський краєзнавчий музей

ВКП(б) – Всесоюзна комуністична партія (більшовиків)

ВЛКСМ – Всесоюзний Ленінський комуністичний союз молоді

ВН – військовий надрайон

ВО – військова округа

ВОГеС – Виконуючий обов'язки Генерального Судді ОУН

ВОП – відділ особливого призначення

ВПЖ – Військово-польова жандармерія

ВР – військовий район

ВСБ – військова Служба безпеки

ВУЧК – Всеукраїнська Надзвичайна комісія (рос. Всеукраинская чрезвычайная комиссия)

ГАБО – Державний архів Брестської області (рос. Государственный архив Брестской области, білорус. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці)

ГАРФ – Державний архів Російської Федерації (рос. Государственный архив Российской Федерации)

ГВШ – Головний військовий штаб

ГДА – Галузевий державний архів

Гестапо – Таємна державна поліція (нім. Geheime Staatspolizei)

ГК – Головна команда УПА

ГКЧП – Державний комітет з надзвичайного стану (рос. Государственный комитет по чрезвычайному положению)

ГС – Головний суд

ГУББ – Головне управління боротьби з бандитизмом

ГУЛАГ – Головне управління виправно-трудових таборів

ГУШОСДОР – Головне управління шосейних доріг

ДАВО – Державний архів Волинської області

ДАЗО – Державний архів Закарпатської області

ДАІФО – Державний архів Івано-Франківської області

ДАЛО – Державний архів Львівської області

ДАРО – Державний архів Рівненської області

ДАТО – Державний архів Тернопільської області

ДАЧО – Державний архів Чернівецької області

Ді-Пі – переміщені особи (анг. displaced persons, D.P)

ДП – кулемет піхотний Дехтярьова

ДУН – Дружина Українських Націоналістів

ЕВ – Екзекуційний відділ

ЕТА – Країна Басків і Свобода (баск. Euskadi Ta Askatasuna)

ЗКМ – Збірка компрометуючих матеріалів

ЗОУЗ – Західньо-окраїнні українські землі

ЗП – закордонне представництво

ЗУЗ – Західні українські землі

ЗУНР – Західно-українська народна республіка

ЗУНРО – Західноукраїнська народно-революційна організація

ЗЦ – Закордонний Центр

ЗЧ – Закордонні частини

ІПН – Інститут національної пам’яті (пол. Instytut Pamięci Narodowej, IPN)

ІС – Інтернаціонал Свободи

К-ВВ – керівний внутрішній відтинок

КВО – Крайова Військова Організація

КВШ – Крайовий військовий штаб

КДБ – Комітет державної безпеки (рос. Комитет государственной безопасности, КГБ)

КЕ – Крайова Екзекутива

К-З – Крайовий зв’язок (референтура)

КІР – кущовий інформатор розвідки

КОП – Корпус охорони прикордоння

КОУП – Комітет оборони українських політв’язнів

КПЗ – камера попереднього ув’язнення (рос. камера предварительного заключения)

КПЗУ – Комуністична партія Західної України

КПП – контрольно-пропускний пункт

КПРС – Комуністична партія Радянського союзу

КПУ – Комуністична партія України

КП(б)У – Комуністична партія (більшовиків) України

крб. – карбованці

К-СЕ – керівне слідчо-екзекутивне звено

КУК – Комітет українців Канади

ЛВУ – Ліга визволення України

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МЗС – Міністерство закордонних справ

МДБ – Міністерство державної безпеки

МІ-6 – Військова розвідка-6 (анг. Military Intelligence-6)

MIS – Служба військової розвідки (анг. Military Intelligence Service)

MP-40 – пістолет-кулемет 40-й рік (нім. Maschinen Pistole 40)

МТС – машинно-тракторна станція

НАН – Національна академія наук

НАТО – Організація Північноатлантичного договору (анг. North Atlantic Treaty Organization)

НВРО – Народно-визвольна революційна організація

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКДБ – Народний комісаріат державної безпеки

НМ – Народна міліція

НРУ – Народний Рух України

НССБ – Надзвичайний суд Служби безпеки

НТС – Народно-трудовий союз російських солідаристів

НТШ – Наукове Товариство імені Тараса Шевченка

обл. – область

ОБВУ – Об'єднання бувших вояків-українців

ОБЗВУ – Організації боротьби за волю України

ОВКУГ – Організації вищих класів українських гімназій

ОДК – Обласні дисциплінарні комісії

ОДПУ – Об'єднане державне політичне управління (рос. Объединённое государственное политическое управление, ОГПУ)

ОЕ – окружна ексекютива

ООН – Організація об'єднаних націй

ООЧСУ – Організація оборони чотирьох свобод України

Оп. – опис

ОУН – Організація українських націоналістів

(б) – (бандерівців)

(з) – з'єднані

(м) – (мельниківців)

(с) – солідаристів

ПВ – Поліцейський відділ

ПЕ – повітова езекутива

ПЗК – Північно-західний край

ПЗУЗ – Північно-західні українські землі

ПІС – Політико-інформаційна служба

ПНР – Польська Народна Республіка

ППШ – пістолет-кулемет Шпагіна (рос. пістолет-пулемёт Шпагина)

ПРУН – Провід українських націоналістів

ПСК – Північно-східний край

ПСУЗ – Північно-східні українські землі

ПУН – Провід українських націоналістів

РБ – Розвідче бюро

РВ – районний відділ

РВР – референтура внутрішньої роботи

РЕ – районна езекутива

Р-ЗЗ – Референтура зовнішніх зв'язків

РЕВ – Революційний езекуційний відділ

РІВ – розвідувально-інформаційний відділ

РКР – референтура контролю і розвідки

р-н – район

РНК – Рада народних комісарів

РОП – Розвідчо-Охоронні Пункти

РПС – Референтура Підсоветських Справ

РПЦ – Російська православна церква

Р-Р – Розвідча референтура

РСР – Радянська соціалістична республіка

РСФСР – Російська радянська федеративна соціалістична республіка

С-А – сектор адміністрації

САП – Суд адміністративним порядком

СБ – Служба безпеки

СБОНР – Союз боротьби за звільнення народів Росії

СБУ – Служба безпеки України

св. – святий

СД – Служба безпеки (нім. Sicherheitsdienst)

СДБ – Служби державної безпеки

СЗ – справове звено

СЗП – Служба загального порядку

СЗРУ – Служба зовнішньої розвідки України

СЗСУ – Союз земель Соборної України

SISMI – Служба військової розвідки Італії (італ. Servizioper le Informazioni e la Sicurezza Militar)

СІС – Корпус контррозвідки Армії США (анг. Counter Intelligence Corps)

Смерш – Смерть шпигунам (рос. Смерть шпионам)

СОВ – слідчо-оперативний відділ

СП – Служба порядку

Спр. – справа

СРСР – Союз радянських соціалістичних республік (рос. Союз Советских Социалистических Республик)

СС – Захисні загоди (нім. Schutzstaffel)

СУБ – Союз українців Британії

СУВ – Союз Українських Ветеранів
СУЗ – Східні українські землі
СУМ – Спілка української молоді
СУНМ – Союз української національної молоді
СУСОП – Союзу українських студентських організацій під Польщею
США – Сполучені Штати Америки
Т. – том
ТВ – Тактичний відтинок
ТД – Терен Дойчланд
ТДК – Теренові дисциплінарні комісії
ТЕ – Теренова ексекютива
ТИРА – Тимчасова Ірландська республіканська армія (анг. Provisional Irish Republican Army, PIRA)
ТОС – Тереновий Організаційний Суд
ТП – Тереновий провід
ТПН – Тереновий провід Німеччини
УАПЦ – Українська автокефальна православна церква
УБП – Уряд Публічної Безпеки (пол. Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, UB)
УВО – Українське військове об'єднання
УГА – Українська галицька армія
УГВР – Українська головна визвольна рада
УГКЦ – Українська Греко-католицька церква
УГС – Українська Гельсінська Спілка
УДБ – Українська Державна Безпека
УДК – Український допомоговий комітет
УДП – Українське державне правління
УІС – Українська інформаційна служба

УКК – Український Конгресовий Комітет
УЛС – Український легіон самооборони
УМВС – Управління Міністерства внутрішніх справ
УМДБ – Управління Міністерства державної безпеки
УНА – Українська національна армія
УНАКОР – Український народний козачий рух
УНГ – Українська Національна Гвардія
УНДЛ – Українська Народно-Демократична Ліга
УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання
УНМ – Українська Народна Міліція
УНР – Українська Народна Республіка
УНРА – Українська Народна Революційна Армія
УНРада – Українська Національна Рада
УНО – Українське Народне Об'єднання
УНС – Українська Народна Самооборона
УНФ – Український Національний Фронт
УПА – Українська повстанська армія
УРДП – Українська революційно-демократична партія
УРР – Управа розвідного реферату
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСБ – Українська Служба безпеки
УСО – обліково-статистичний відділ (рос. учетно-статистический отдел)
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
УСС – Українській Січові Стрільці
УССД – Українська Самостійна Соборна Держава
УЦК – Український центральний комітет
УЧХ – Український червоний хрест
USIA – Інформаційне агентство США (анг. United States Information Agency)

Ф. – фонд

ФНВ – Фронту національного визволення (фр. Front de libération nationale, FLN)

ФНС – Фронту національної єдності

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ФУР – Фронт української революції

ЧА – Червона армія

ЧК – Надзвичайна комісія (рос. Чрезвычайная комиссия)

ЦДАГО – Центральний державний архів громадських об'єднань

ЦДАВО – Центральний державний архів вищих органів влади

ЦК – Центральний комітет

ЦРБ – Центральне розвідче бюро

ЦРУ – Центральне розвідувальне управління (анг. Central Intelligence Agency, CIA)

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Тридцятирічний період незалежності України незмінно супроводжувався цілеспрямованим пошуком ефективної парадигми національного розвитку та консолідації суспільства. Важливою складовою цього процесу було критичне осмислення раніше замовчуваних або спотворених пропагандою сторінок минулого. Останні суспільно-політичні події (помаранчевий «Майдан», Революція Гідності, військова агресія Російської Федерації) докорінно трансформували світосприйняття багатьох громадян України. Чимало з них відкинули пострадянську імперську парадигму та поступово змінюють своє ставлення до борців за незалежність. Ефективний поступ цього суспільного дискурсу неможливий без об'єктивного дослідження незручних сторінок історії. Однією із зазначених контрверсійних проблем минулого залишається діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій упродовж 1921–1991 рр., зокрема, проведення ними каральних акцій проти цивільного населення або співпраця з Німеччиною. Водночас слід зазначити, що відкритість для дослідників документів з архівів колишніх радянських спецслужб та відсутність цензури обумовили вразливість оперування пропагандистськими ідеологемами. За цих обставин лише максимально об'єктивне і документально аргументоване дослідження сприятиме консолідації українського суспільства, а також пришвидшить усвідомлення ним, що здобуття державності – не примха долі, а закономірний підсумок нездоланного прагнення народу до самовизначення, яке виразилося у тривалій та жертвовній боротьбі. Переосмисливши минуле, українці зможуть ефективніше будувати майбутнє та успішніше протистояти новим загрозам і викликам. Крім того, розкриття сімдесятирічного спадку діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій відкриває альтернативний напрям запозичення традицій для вітчизняних спецслужб. Часткове їх упровадження допоможе зміцнити ідеологічно-виховне підґрунтя та позбутися залишків абсурдного «правонаступництва»

органів Комітету державної безпеки (КДБ) Української радянської соціалістичної республіки (УРСР).

Наукове обґрунтування вибору теми дослідження зумовлене стрімким розвитком історичних досліджень зазначеного напрямку. Відкритість архівів та доступність нових технологій пошуку інформації уможливили суттєве посилення наукової цінності публікацій. Сукупність цих факторів забезпечила перехід досліджень спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій на якісно новий рівень. З огляду на сказане постала необхідність їх переосмислення. З'явилася перспектива ґрунтовнішого аналізу й узагальнення окресленої історичної проблеми, комплексного розкриття багатьох маловідомих та нових аспектів діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій у процесі їх розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідницької теми кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Трансформаційні процеси у суспільно-політичному, культурному та етнонаціональному житті західних земель України (кінець XVIII–XX ст.)» та науково-дослідного сектора Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Політика пам'яті в Україні щодо радянських репресій у західних областях (1939–1953 рр.): досвід і шляхи удосконалення» (державний реєстраційний номер – 0117 U 007141).

Мета дисертаційної роботи полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу джерел та використання сучасної методології пізнання історичних процесів розкрити структуру і напрями діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій в окреслених хронологічних межах.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати стан наукової розробленості теми, визначити рівень її наукового осмислення, узагальнити історіографічні надбання, оцінити репрезентативність джерельної бази, обрати методологічні орієнтири й адекватний науковий інструментарій;
- визначити роль та сутнісні чинники, які вплинули на трансформації функціонування спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій;
- розробити військово-історичну періодизацію основних структурних елементів, яка об'єднувала б усі етапи розвитку;
- з'ясувати ключові напрями й особливості розвідувальної, контррозвідувальної та диверсійно-терористичної діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій;
- проаналізувати співпрацю з іноземними розвідками, розкрити її передумови;
- виокремити основні напрями підготовки співробітників, здійснити компаративний та просопографічний аналіз кадрового складу, визначити психологічні архетипи та домінантні якості характеру;
- провести аналогії та рефлексії з діяльністю подібних підпільно-партизанських формувань сусідніх народів, а також загалом у світі.

Об'єкт дослідження – українські націоналістичні організації ХХ ст.

Предмет – розвідувальна, контррозвідувальна, диверсійно-терористична, судово-слідча, бойова, навчальна діяльність спеціальних підрозділів Української військової організації (УВО), Організації українських націоналістів (ОУН, «бандерівської» та «мельниківської»), Української народної самооборони (УНС), Української повстанської армії (УПА), Української головної визвольної ради (УГВР), а також правонаступників зазначених організацій у країнах Заходу.

Хронологічні межі дисертації охоплюють період 1921–1991 рр. Нижня межа обумовлена створенням у вересні 1921 р. розвідки штабу «Розвідчої

референтури» Начальної команди УВО. Верхня – ухваленням 24 серпня 1991 р. Верховною Радою УРСР Акту проголошення незалежності України, а також останньою згадкою сектора Служби безпеки (СБ) у постановах VIII Великого Надзвичайного Збору ОУН (грудень 1991 р.).

Географічні межі дослідження достатньо широкі. Не беручи до уваги окремі винятки виходу поза територіальні локації, можна виокремити їх просторово-часові кордони. У період 1921–1950 рр. діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій здебільшого охоплювала Україну, окремі республіки Радянського Союзу, більшість європейських країн та Північну Америку. Впродовж 1960–1980-х рр. територіальна локалізація обмежувалася переважно західними осередками української діаспори.

Методи дослідження. У роботі використовувався широкий методологічний інструментарій, який базувався на комплексному застосуванні теоретичних напрацювань сучасної історичної науки. Були використані наукові методи емпіричного дослідження (опис, порівняння, класифікація, систематизація тощо) та загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, абстрагування, конкретизація, контент-аналіз). Особлива роль у дисертаційному дослідженні належить методам історичної науки: історико-порівняльному, історико-генетичному, історико-системному, історико-типологічному, просопографічному, історико-джерелознавчому аналізу, контент-аналізу, історичної психології, історичної соціології, усної історії тощо.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у всебічному вивченні функціонування та осмисленні трансформацій спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій упродовж 1921–1991 рр. Об'єднання науково-теоретичних здобутків вітчизняних, діаспорних та закордонних дослідників із потужною джерельною базою забезпечило досягнення поставлених емпіричних завдань. Виявлено й інтерпретовано досі невідомі документи 48 архівів України, Республіки Польща, Республіки Білорусь, Республіки Молдова, Російської Федерації,

Чеської Республіки, а також фондів чотирьох вітчизняних краєзнавчих музеїв.

Завдяки комплексному охопленню всіх структурно-функціональних аспектів діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій у межах дисертаційного дослідження було одержано результати й сформульовано узагальнені положення, які мають наукову новизну.

Уперше:

- здійснено дослідження, яке цілісно об'єднує сімдесятирічний період розвитку спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, виокремлено основні етапи розвитку їхньої структури та діяльності;
- комплексно охоплено вітчизняні та закордонні архіви, проаналізовано речові й аудіовізуальні джерела з тематики дослідження, актуалізовано джерела зазначеної тематики з фондів приватних архівів та краєзнавчих музеїв;
- представлено структуру розвідчої референтури УВО, а також органів безпеки «мельниківської» ОУН;
- розкрито механізм збору й аналізу спеціальними підрозділами українських націоналістичних організацій розвідувальної інформації на основі відкритих джерел, відтворено особливості агентурної роботи в середовищі громадсько-політичних організацій;
- встановлено, що важливою складовою контррозвідувальної діяльності останніх були агітаційно-викривальні заходи, проаналізовано практику застосування внутрішніх перевірок, досліджено протизлочинну та охоронну роботу;
- аргументовано доведено, що СБ продовжувала діяти як цілісна структура еміграційної мережі ОУН до 1991 р. включно.

Удосконалено та доповнено:

- теоретико-методологічні засади предмета дослідження, сучасний стан наукової розробленості теми;

– прогалини у структурі спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій;

– дослідження низки напрямів розвідувальної, контррозвідувальної і диверсійно-терористичної діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, особливостей службового діловодства, присвоєння грифів таємності та здійснення оперативно-облікової справи.

Отримали подальший розвиток:

– компаративні здобутки попередніх досліджень щодо аналогій із підпільно-партизанськими структурами інших поневолених народів, особливо європейський досвід;

– осмислення причин, особливостей проведення, а також наслідків внутрішнього терору в середовищі ОУН та УПА упродовж 1940-х рр.;

– вивчення підготовки співробітників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій на своїх теренах і за кордоном;

– з'ясування психологічних особливостей й просопографічного портрета есбістів;

– аналіз слідчої та судово-дисциплінарної практики українських націоналістичних організацій;

– розкриття особливостей розвідувальної роботи СБ ОУН у німецькій окупаційній адміністрації, радянських партизанських загонах, а також польських підпільних організаціях;

– висвітлення структури й функціональних завдань спеціальних підрозділів УПА;

– дослідження участі есбістів у протидії радянській західних областей України.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що основні положення дисертації, нагромаджений у ній фактичний і

теоретичний матеріал можуть бути використані при написанні узагальнювальних праць із розвитку спецслужб, новітньої історії України, локальних досліджень українського національно-визвольного руху. Водночас вони стануть істотним доповненням при підготовці лекційних курсів, методичних посібників та розробці навчальних програм, особливо для військової освіти. Окремі напрацювання мають науково-теоретичний потенціал для врахування при реформуванні правоохоронних органів України.

Особистий внесок автора. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Винесені на захист положення, висновки та результати одержані здобувачем одноосібно. Виконані у співавторстві публікації містять 50 % авторського матеріалу.

Апробація результатів дослідження здійснювалася шляхом його обговорення на засіданнях кафедри історії кафедри історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Основні положення роботи оприлюднені у 31-му повідомленні на семи міжнародних, 20-ти всеукраїнських, двох регіональних наукових конференціях, а також двох «круглих столах»: Міжнародній науковій конференції «Українська повстанська армія – феномен вітчизняної і світової історії ХХ ст.» (Івано-Франківськ, 2012); Всеукраїнській науковій конференції «Волинь повстанська» (до 70-річчя утворення Української Повстанської Армії) (Острого, 2012); Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції, приуроченій 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 року (Ратне, 2012); Х науковій конференції «Острозькі краєзнавчі читання» (Острого, 2012); I Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій подіям Другої світової війни на території Волинської області «Волинь і волиняни у Другій світовій війні» (Луцьк, 2012); Всеукраїнській науковій військово-історичній конференції «Воєнна історія України. Волинь та Полісся» (Рівне, 2013); Всеукраїнській науковій конференції «Волинська трагедія: через історію до порозуміння» (Луцьк, 2013); Всеукраїнській науковій

військово-історичній заочній конференції (Ужгород, 2014); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 70-річчю визволення від німецьких загарбників західних областей України (Острого, 2014); Всеукраїнській науковій конференції «Український визвольний рух (перша половина ХХ ст.): краєзнавчі контексти» (Дрогобич, 2015); ІІІ Всеукраїнській історико-краєзнавчій науковій конференції, присвяченій 24-й річниці Незалежності України (Стара Вижівка, 2015); Всеукраїнській науковій конференції «Актуальні проблеми розвитку освіти, науки в умовах глобалізації» (Дніпро, 2016); ІV Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття (до 75-річчя Поліської Січі та 95-річчя Другого Зимового походу)» (Житомир, 2016); Міжнародній науковій конференції «Український визвольний рух 20–50-х років ХХ ст.: ідея державності та її реалізація». До 75-річчя Акту відновлення української державності 30 червня 1941 р. та 25-ої річниці Незалежності України (Київ, 2016); Міжнародній історико-краєзнавчій конференції «Любомль та Любомльщина в українській та європейській історії» (Любомль, 2017); V Міжнародній науковій конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху 1920–1950-х років (до 75-річчя створення Української повстанської армії)» (Львів, 2017); Всеукраїнській науковій історико-краєзнавчій конференції, присвяченій 27-й річниці незалежності України, 100-й річниці Української революції та 500-річчю надання Ковелю Магдебурзького права «Ковель і Ковельщина в українській та європейській історії» (Ковель, 2018); Міжнародній науковій-практичній конференції «Актуальні питання суспільно-гуманітарних наук та історії медицини» (Чернівці, 2018); Всеукраїнській історико-краєзнавчій конференції «Волинь у роки Другої світової війни та післявоєнний період (до 80-річчя початку війни)» (Острого, 2019); Всеукраїнській науковій конференції «Проблеми дослідження українського визвольного руху ХХ століття» (до 90-річчя створення Організації українських націоналістів)» (Львів, 2019) та інших.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладені у 27-ми публікаціях. У тому числі: 26 – у фахових виданнях з історичних наук в Україні

(три внесені до наукометричної бази Web of Science Core Collection) та одна – у закордонному науковому журналі. Зміст окремих аспектів роботи оприлюднено у п'яти збірниках статей міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференцій. Додатково відображають результати дисертації шість наукових праць. У тому числі біографічний довідник, дві монографії (одна у співавторстві), дві статті у закордонних та одна – у вітчизняному наукових журналах.

Структура дисертації побудована за проблемно-хронологічним принципом, складається з переліку умовних скорочень, вступу, семи розділів, висновків, списку використаних джерел (2323 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 650 сторінок, із яких основний текст – 470 сторінок (без посторінкових посилань – 16,9 друкованого аркуша)

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1.1. Історіографія проблеми

Невід'ємною частиною наукового дослідження є аналіз напрацювань попередників. Діяльність українських націоналістичних організацій на сьогодні досліджена непогано¹, у тому числі написана значна кількість праць про їхні спеціальні підрозділи. Категоризуючи історичну літературу, що вийшла друком від кінця 1940-х рр. до тепер у різних соціо- та етнокультурних просторах з характерними для них теоретико-методологічними підходами до предмета дослідження, можна виділити чотири основні групи: 1) діаспорну; 2) радянську; 3) сучасну українську; 4) закордонну.

Діаспорна група

Перші дослідження започаткували безпосередні учасники або очевидці подій, які опинилися на еміграції. Певною мірою вони близькі до мемуарних джерел. Однак слабкою стороною праць діаспорних авторів є помітний суб'єктивізм, а також обмеженість документальної бази. Зазвичай вони змушені були опиратися на власні спогади та порівняно незначний обсяг документів, вивезений оунівцями до країн Заходу. Незважаючи на численні труднощі, діаспорні дослідники могли вільно викладати свої міркування, а також використовувати найновіші напрацювання західної історіографії. Не випадково саме вони започаткували наукове вивчення розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій.

Напрями діяльності розвідувальної референтури УВО, а згодом ОУН міжвоєнного періоду, досліджували у своїх працях перший заступник голови

¹ Здіорук С., Гриневич Л., Здіорук О. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 173 с.; Лисенко О. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія : бібліографічний показник публікацій 1998–2002 років. Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. 202 с.

ПУН Зиновій Книш², член проводу ЗЧ ОУН Петро Мірчук³ та голова Товариства українських правників Семен Шевчук⁴. Кожен з авторів подавав версію подій відповідно до інтересів своєї політичної сили, при цьому нерідко цитуючи один одного.

Колишній бойовик УВО Василь Нич гостро критикував усіх лідерів українського націоналістичного руху, навіть Євгена Коновальця називав польським провокатором та німецьким агентом. Звинувачував Андрія Мельника, Осипа Бойдуника, Степана Бандеру, Миколу Лебеда у використанні революційних настроїв молодих українців задля власних інтересів, а також братовбивстві. Закликав у січні 1957 р. Революційний суд їх покарати та передати владу члену ЗП УГВР Зенонові Пеленському⁵.

«Мельниківську» сторону у міжфракційному протистоянні з «бандерівцями» займали у своїх працях Зиновій Книш⁶ та Петро Балеї⁷. У контексті зазначених подій вони описували період становлення СБ ОУН (б), а також маловідомі сторінки діяльності розвідки та контррозвідки ПУН.

² Дух що тіло рве до бою. Вінніпег : Б. в., 1951. 198 с.; Власним руслом. Торонто : Срібна сурма, 1966. 183 с.; Городок. Торонто : Срібна сурма, 1973. 552 с.; ОУН до Світової війни. Календар-альманах «Нового шляху». Торонто : Новий шлях, 1979. С. 39–51; На життя і смерть: сторінки історії Української Військової Організації. Торонто : Срібна сурма, 1980. 256 с.; Варшавський процес ОУН на підніжжі польсько-українських відносин тієї доби. Торонто : Срібна сурма, 1986. Т.1. 674 с.; Військо у цивільній одежі. *Життя і смерть полковника Коновальця*. Львів : Червона калина, 1993. С. 78–87; Начальна команда УВО у Львові. *Життя і смерть полковника Коновальця*. Львів : Червона калина, 1993. С. 88–94; Становлення ОУН. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1994. 128 с.

³ Мірчук П. «З мого духа печаттю»: у 25-ліття боротьби ОУН. Нью-Йорк ; Торонто : Ліга визволення України, 1954. 30 с.; Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк : Українське видавництво, 1968. Т.1. 639 с.; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. 1006 с.

⁴ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання добитися волі для Галицької землі. 1918–1939. Торонто : Видавництво В. Дідюка, 1965. 280 с.

⁵ Нич В. Провокатори УВО-ОУН. Нью-Йорк : Б. в., 1956. 47 с.;

⁶ Книш З. Розбрат. Торонто : Срібна сурма. Б. р. 431 с.; Книш З. Ярослав Барановський – жертва злоби і ненависті. Париж : Перше укр. нац. в-во у Європі, 1990. 132 с.

⁷ Михалюк Б. (З. Книш) Бунт Бандери. Б. м., 1950. 104 с.; Книш З. Перед походом на Схід. Торонто : Срібна сурма, Б. р. 185 с.; Книш З. В сутінках зради. Торонто : Срібна сурма, 1975. 659 с.; Балеї П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 року. Лос-Анджелес : Б.в. 1997. 373 с.

«Бандерівських» позицій дотримувалися Анатоль Бедрій, Петро Мірчук, Лев Шанковський та Юрій Крохмалюк⁸, які у своїх працях аналізували окремі аспекти діяльності СБ ОУН та УПА. Їх особливістю був пропагандистський характер та відсутність виваженого аналізу.

Першим безпосередньо досліджувати спеціальні підрозділи українських націоналістів розпочав референт розвідки СБ ЗЧ ОУН Степан Мудрик («Мечник»)⁹. Його студії охоплювали практично усі періоди їхньої діяльності, однак найбільше уваги автор присвятив функціонуванню СБ ЗЧ ОУН. Відіграючи непересічну роль у досліджуваних подіях, він опирався на власні

⁸ Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. Мюнхен : Цицера, 1953. 319 с.; Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941–1943 рр. Мюнхен : Український самостійник, 1958. 370 с.; Tys-Krokhmaluk Y. UPA warfare in Ukraine: strategical, tactical and organizational problems of Ukrainian Resistance in World War II / Yuriy Tys-Krokhmaluk ; pref. by prof. Ivan Wowchuk ; transl. from Ukr. by Walter Dushnyck. New York, New York : Society of veterans of Ukrainian Insurgent Army, 1972. 449 p.; Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк ; Лондон ; Мюнхен; Торонто : Українська центральна інформаційна служба, 1983. 64 с.

⁹ Мудрик-Мечник С. Нескорені: документальна повість про героїську боротьбу членів революційної ОУН. Лондон : УВС, 1965. 288 с.; Мудрик-Мечник С. У боротьбі проти московської агентури. Мюнхен : Українське Видавництво, 1981. 176 с.; Мудрик-Мечник С. Від оприщини до КГБ: духовність московського імперіалізму. Мюнхен : Українське Видавництво, 1981. 332 с.; Мудрик-Мечник С. У затяжній боротьбі. Мюнхен : Українське Видавництво, 1983. 236 с.; Мудрик-Мечник С. Початок невідомого. Мюнхен : Українське Видавництво, 1984. 264 с.; Мудрик-Мечник С. Люди, роки, події. Мюнхен : Українське Видавництво, 1986. 294 с.; Мудрик-Мечник С. Від Сталіна до Горбачова. Нью-Йорк : Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 1990. 243 с.; Мудрик-Мечник С. У вирі воєнного лихоліття: ОУН, УПА у боротьбі з гітлерівськими окупантами. Львів : Край, 1992. 94 с.; Мудрик-Мечник С. Українська молодь і її шлях до ОУН. Стрий : б.в., 1992. 48 с.; Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери: причинки до історії. Стрий : б.в., 1993. 48 с.; Мудрик-Мечник С. В підпіллі революційної ОУН. Львів : Фенікс, 1993. 142 с.; Мудрик-Мечник С. ОУН і розбудова української держави. Львів : Каменяр, 1993. 99 с.; Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-КГБ. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1993. 84 с.; Мудрик-Мечник С. Служба Безпеки революційної ОУН в боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. 2-ге вид., поширене. Тернопіль : б.в., 1994. 123 с.; Мудрик-Мечник С. Закордонні частини Організації Українських Націоналістів: причинки до історії. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 1995. 150 с.; Мудрик-Мечник С. Закордонні частини ОУН: внутрішні справи і діяльність в еміграції: причинки до історії. Львів : Галицька видавнича спілка, 1996. 110 с.; Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за кордоном під проводом Степана Бандери. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 1997. 143 с.; Мудрик-Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН: причинки до історії. Львів : Універсум, 1997. 144 с.; Мудрик-Мечник С. Як шириться неправда. Львів ; Мюнхен : Арсенал, 2000. 32 с.; Мудрик-Мечник С. Боротьба за правду і правопорядок в ОУН-б. Львів; Мюнхен : Арсенал, 2000; Мудрик-Мечник С. З приводу книжки «Микола Лебедь». Львів ; Новий Ульм : б.в., 2001. 66 с.

спогади, а також мав доступ до багатьох есбістських документів. Поєднуючи обидві переваги, Степан Мудрик зумів ґрунтовно описати її протистояння органам КДБ. Наводив численні факти успішних операцій, які замовчувалися у радянській звітності. Особливо цінним у його працях є опис діяльності СБ ЗЧ ОУН 1970–1980-х рр. Вони розкривають маловідому сторінку історії спеціальних підрозділів українських націоналістів, яка практично не представлена документами ОУН.

Діаспорний напрям наукових студій мав продовження й після здобуття Україною незалежності. Так, біографічне дослідження про керівника розвідки ЗП УГВР Василя Охримовича («Грузина») видав у 1993 р. колишній есбіст Анатоль Камінський¹⁰.

Радянська група

Ідеологічно протилежну групу досліджень становлять праці радянських авторів, перші з яких з'явилися ще у 1930-х рр.¹¹. Незмінною особливістю радянських публікацій був яскраво виражений агітаційний характер, цитатно-ілюстративний метод викладення матеріалу та войовнича термінологія¹². Хоча загалом до початку 1960-х рр. тематика діяльності ОУН та УПА замовчувалася. Видавалися лише поодинокі брошури та статті згаданої тематики. Ситуація змінилася після гучного провалу КДБ зі «справою Богдана Сташинського» та необхідності застосування швидких пропагандистських контрзаходів. Після цього ідеологічна боротьба з «українськими буржуазними націоналістами» перейшла до іншої фази.

СБ виступала у них як «кровожерливий» та підступний каральний орган «бандитських груп», який здійснював масові вбивства невинного цивільного населення. Незважаючи на пропагандистський характер, чимало з них опиралися на джерела усної історії або навіть архівні. Нехай у спотвореному

¹⁰ Камінський А. Василь Охримович : біографічний нарис. Торонто ; Нью-Йорк ; Лондон : Видання Політичної Ради ОУН за кордоном (ПР ОУНз) і Середовища УГВР, 1993. 152 с.

¹¹ Зимний Я. Саботажники визвольного руху й інтервенти (УВО та ОУН). Харків : Український робітник, 1932. 40 с.

¹² Портнов А. Українська радянська історіографія: до постановки проблеми. *Сучасність*. 2000. № 6. С. 114–115.

вигляді, вони подають інформацію стосовно діяльності СБ: кур'єрів ЗЧ ОУН¹³, співпрацю з греко-католицькими священниками¹⁴, боротьбу з «червоними» партизанами¹⁵, протидію радянзації¹⁶, вербування агентури розвідкою ПУН¹⁷, а також багато іншого. Крім того, траплялися «викривальні» статті, присвячені

¹³ Полторацький О. Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу. Київ : Держполітвидав, 1953. 68 с.; Войтко В. Найманці і прислужники імперіалізму. Київ : Молодь, 1955. 76 с.; Боевой путь советских пограничных войск : краткий очерк. Москва : Изд. полит. управления погран. войск КГБ при СМ СССР, 1962. 340 с.; Українські буржуазні націоналісти – запеклі вороги соціалістичних перетворень в західних областях України. Львів : Знання, 1972. 24 с.; Полтава В. Під чужим порогом. На лаві підсудних. *Ровесник*. 1972. 3 жовтня. С. 2; Верность долгу. Москва : Воениздат, 1973. 96 с.; Пограничники. Москва : Молодая гвардия, 1973. 96 с.; Добрецева В. Буржуазний націоналізм – знаряддя реакції. Київ : Політвидав України, 1978. 192 с.; Чередниченко В. Український буржуазний націоналізм на службі гітлерівського фашизму. Київ : Знання, 1979. 21 с.; Часовые советских границ : краткий очерк истории пограничных войск СССР. Москва : Политиздат, 1983. 318 с.; В карауле бессонном... Москва : Молодая гвардия, 1984. 224 с.; Чугунов А. Граница накануне войны. Москва : Воениздат, 1985. 256 с.; Горелов М. Экстремісти: український буржуазний націоналізм на послугах в імперіалістичній реакції. Львів : Каменяр, 1987. 136 с.; Чередниченко В. Ідеологічним диверсіям буржуазних націоналістів гідну відсіч. Київ : Знання, 1988. 17 с.; Биленко С. На охране страны: истребительные батальоны и полки в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Москва : Наука, 1988. 256 с.; Пивовар А. Украинские буржуазно-националистические центры в США в 80-е годы: характер и содержание антисоветской деятельности : автореф. дисс. ... канд. истор. наук : 07.00.03 / Харьковский государственный университет им. А. Горького. Харьков, 1989. 16 с.; Фролкин Н. Подрывная антисоветская деятельность буржуазных националистов: научно-аналитический обзор литературы : в 2 ч. Киев : АН УССР ; Институт философии, 1990. 47 с.

¹⁴ Дмитрук К. Свастика на суганах. Москва : Политиздат, 1976. 192 с.; Дмитрук К. Приречені: буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. Львів : Каменяр, 1981. 327 с.

¹⁵ Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. Київ : Політвидав України, 1968. Т. 2. 518 с.; Война в тылу врага. Москва : Политиздат, 1974. Кн. 1. 447 с.; Кучер В. Партизанські краї і зони в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944). Київ : Наукова думка, 1974. 141 с.; Войцехович В. Фронт на Поліссі. Київ : Політвидав України, 1973. 430 с.; Старожилов Н. Партизанские соединения Украины в Великой Отечественной войне. Київ : Вища школа, 1983. 237 с.; Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. Київ : Наукова думка, 1984. 235 с.; Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1944. Київ : Наукова думка, 1985. Кн. 2. 431 с.; Военные грозы над Полесьем. Киев : Политиздат Украины, 1985. 229 с.; Мищенко Г., Мигрин Г. Задача особой важности: партизанская разведка. 1941–1945 гг. Київ : Вища школа, 1985. 206 с.; Давиденко В. «Українська повстанча армія»: шлях ганьби і злочинів. Київ : Знання, 1989. 48 с.

¹⁶ Мельничук Ю. Коли кров холоде в жилах: нариси, памфлети. Київ : Радянський письменник, 1960. 167 с.; Мельничук Ю. Плем'я упирів : нариси, памфлети, фейлетони. Київ : Радянський письменник, 1963. 354 с.; Людської крові не змити. Київ : Політвидав України, 1970. 110 с.; Мигаль Т. Знайде їх правда-мста. Львів : Каменяр, 1972. 229 с.; Не забудеться, не проститься. Ужгород : Карпати, 1982. 117 с.

¹⁷ Крупа Й. Приречені. *Вільне життя*. 1974. 24 серпня.

окремим референтам СБ¹⁸. Одним із відгалужень радянського напряму були праці українських емігрантів-комуністів, які публікувалися на Заході (переважно коштом КДБ). Діяльність спеціальних підрозділів ОУН та УПА вони подавали винятково як злочини проти власного народу та німецький колабораціонізм¹⁹. Продовжувачем цієї традиції після розпаду СРСР став Віктор Поліщук (Канада). Його праці вирізняються упередженим підбором фактів та навіть відвертими фальсифікаціями²⁰.

Сучасна українська група

Після здобуття Україною незалежності суспільний інтерес до замовчуваних сторінок минулого значно посилювався. Розпочався процес конструювання нової державної ідеології, який поєднувався з поступовим відкриттям для дослідників архівів. Усі ці чинники вивели дослідження спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій на якісно новий рівень²¹. Зазначені публікації умовно можна поділити на підгрупи: 1) періодів; 2) напрямів діяльності; 3) підготовки співробітників; 4) правового аналізу.

Дослідження окремих **періодів діяльності** спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій розпочалося у 1996–1997 рр. з

¹⁸ Бескромний Г., Чічігіна Л. Душогуби. *Червоний прапор*. 1945. 7 січня. С. 3; Петренко П. Це було в Хорлупах. *Ленінським шляхом*. 1965. 13 травня. С. 4; Глушко С. На руках оунівців кров. *Прикарпатська Правда*. 1965. 24 липня. С. 3; Черпак Д. Не люди, а звірі. *Нові горизонти*. 1965. 5 серпня. С. 2; Лімченко В. Прокляття катам. *Нові горизонти*. 1965. 18 вересня. С. 4; Абрамов С. Це більше не повториться. *Нові горизонти*. 1969. 25 вересня. С. 3; Гаращук Ю. Пам'ять не прощає *Радянські Карпати*. 1976. 11 вересня. С. 4; Чирко Л. Навіки прокляті народом. *Радянське Полісся*. 1977. 27 серпня. С. 2; Сиско С. Їх прокляла прабатьківська земля. *Колгоспне життя*. 1979. 19 липня. С. 4; Шепітько Є. Вовчий слід. *Прапор Перемоги*. 1984. 20 жовтня. С. 4; Садовська Г. Справа № 912. *Вільне життя*. 1987. 6 грудня. С. 3; Герасимчук П. Стогін криниць. *Червоний прапор*. 1991. 15 серпня. С. 4.

¹⁹ Терлиця М. Правнуки погані. Українські націоналісти в Канаді. Київ : Радянський письменник, 1960. 306 с.; Терлиця М. Націоналістичні скорпіони: діяльність українських буржуазних націоналістів за кордоном. Київ : Радянський письменник, 1963. 207 с.

²⁰ Поліщук В. Гірка правда. Злочинність ОУН-УПА. Сповідь українця. Київ : Золоті ворота, 2011. С. 348–353.

²¹ Гриневич Л. Історія ОУН, УПА на тлі політичної боротьби в сучасній Україні: протистояння. *Звернення, заяви, листи громадських організацій, політичних партій, громадян України до Комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. 1996–1998*. Київ : Інститут історії НАН України, 1999. С. 67.

наукових розвідок Валерія Єфименка та Валерія Козенюка²². Наступного року їх доповнила публікація Дмитра Веденєєва про функціонування СБ ОУН²³. Упродовж 2000 р. кількість статей зазначеної тематики значно збільшилася, зокрема, з'явилися публікації Валерія Єфименка – про тактику і методи роботи працівників спеціального підрозділу ОУН(б)²⁴, Дмитра Веденєєва – розвідувальну референтуру УВО²⁵. Крім того, зазначений історик у співавторстві з Володимиром Єгоровим видав працю про діяльність СБ ОУН²⁶.

2001 року Дмитро Веденєєв опублікував дві статті з проблем зародження спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій у 1920–1930-х рр. та еволюції референтури СБ ОУН упродовж 1939–1950-х рр.²⁷. Того ж року побачила світ праця Валерія Єфименка про організаційну діяльність СБ ОУН у післявоєнний період²⁸, а розвідці УВО та її керівнику – Осипові Думіну, приділив увагу Олександр Кучерук²⁹.

²² Єфименко В. Козенюк В. Інформативна робота Служби безпеки ОУН (С. Бандери). *Друга світова війна і Україна* : матеріали наук. конференції. Київ : б.в., 1996. С. 102–109; Єфименко В., Козенюк В. Служба безпеки ОУН в механізмі УССД. *Незалежність України: історичні витоки та перспективи* : матеріали наукової конференції 22 серпня 1996 р. Київ, 1997. С. 66–71.

²³ Веденєєв Д. Меч і тризуб. Нотатки до історії служби безпеки ОУН. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 1998. № 1/2 (6/7). С. 365–389.

²⁴ Єфименко В. Тактика і методи роботи працівників спеціального підрозділу ОУН(б). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2000. № 2/4 (13/15). С. 504–514.

²⁵ Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української військової організації. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий збірник наукових праць. Київ : б.в., 2000. Вип. 5. С. 142–152.

²⁶ Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії служби безпеки ОУН. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2000. № 2/4 (13/15). С. 485–504.

²⁷ Веденєєв Д. Зародження спеціальних служб руху українських націоналістів (1920–1930 рр.). *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 109–116; Веденєєв Д. Організаційна еволюція Служби безпеки ОУН (С. Бандери) (1939 – початок 1950-х рр.). *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. 2001. Вип. XLIV. С. 188–193.

²⁸ Єфименко В. Організація діяльності спецпідрозділу ОУН (Б) на західноукраїнських землях після Другої світової війни. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. 2001. № 2 (17). С. 502–519.

²⁹ Кучерук О. Розвідка Української військової організації та Осип Думін. *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 43–49.

У 2002 р. було опубліковано статтю Дмитра Веденєєва з обсервацією спеціальних підрозділів закордонних осередків ОУН³⁰, а також Валерія Єфименка щодо особливостей діяльності спецпідрозділів ОУН(б)³¹.

Того ж року окремих розділ післявоєнному періоду діяльності СБ присвятив у фундаментальній книзі «Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії в 1940–50-х роках» Анатолій Русначенко³². Крім того, вийшла ґрунтовна наукова праця «Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси», у частині розділів якої мова йшла про діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій³³.

У 2003 р. Дмитро Веденєєв опублікував двотомну монографію «Спеціальні підрозділи руху українських націоналістів та Української повстанської армії», що хронологічно охопила 1920-й – кінець 1960-х р. У ній уперше зазначена складна та замовчувана тематика розглядалася настільки повно. На жаль, ця масштабна дослідницька праця залишилася недоступною широкому загалу³⁴. З'явилися також дві його статті: в одній було простудійовано «табірну» СБ³⁵, а в іншій – діяльність спеціальних підрозділів

³⁰ Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи закордонних центрів українських націоналістів. *Труди Академії* : збірник наукових праць. 2002. № 33. С. 365–368.

³¹ Єфименко В. Особливості діяльності спецпідрозділу ОУН(б) на території України. *Збірник наукових праць Національної академії СБ України*. 2002. № 5. С. 135–139.

³² Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії в 1940–50-х роках. Київ : Пульсари, 2002. С. 298–315.

³³ Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси / за ред. В. А. Смоля. Київ : Наукова думка, 2002. 922 с.

³⁴ Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи руху українських націоналістів та Української повстанської армії (1920-й – кінець 1960-х рр.) : монографія. Київ : Національна академія СБ України, 2003. Ч. І. 171 с.; Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи руху українських націоналістів та Української повстанської армії (1920-й – кінець 1960-х рр.) : монографія. Київ : Національна академія СБ України, 2003. Ч. ІІ. 210 с.

³⁵ Веденєєв Д. Структури безпеки організації українських політв'язнів та нелегальних націонал-патріотичних осередків в Українській РСР (кінець 1940-х – початок 1960-х рр.). *Труди Академії* : збірник наукових праць. 2003. № 43. С. 429–434.

УПА у 1942–1945 рр.³⁶. Упродовж 2004–2005 рр. вийшло ще дві публікації згаданого автора про розвідувальну діяльність ОУН та підготовку програмних документів щодо розбудови органів безпеки в Українській самостійній соборній державі. Хронологічно вони охоплювали 1939–1941 рр.³⁷. А у 2005 р. була опублікована праця Анатолія Русначенка, присвячена післявоєнному періоду діяльності СБ ОУН³⁸.

Наступного 2006 р. Дмитро Веденєєв захистив на закритій спеціалізованій вченій раді дисертацію під назвою «Діяльність спеціальних підрозділів руху українських націоналістів та Української повстанської армії (1920–1950-ті рр.)»³⁹. Вона стала основою серії книг, виданих упродовж 2006–2008 рр. у співавторстві з Геннадієм Биструхіним. Кількість уперше піднятих у них проблем та ґрунтовна джерельна база вражали. Безперечно, вони стали сенсацією для дослідників українського націоналістичного руху. Видання згаданих книг збіглося з відкриттям для широкого загалу архівів СБУ та послідовною підтримкою тогочасної влади досліджень українського визвольного руху. Поєднання усіх цих факторів гарантувало публікаціям Дмитра Веденєєва та Геннадія Биструхіна широкий резонанс.

Перша зі згаданих книг під назвою «Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945)» за 2006 р.⁴⁰

³⁶ Веденєєв Д. Основні фактори політичної та оперативно-бойової обстановки, що визначили розбудову та діяльність спеціальних підрозділів УПА (1942–1945 рр.). *Київська старовина*. 2003. № 4. С. 47–55.

³⁷ Веденєєв Д. Погляди Організації українських націоналістів на місце і роль органів безпеки в Українській самостійній соборній державі (1940–1941 рр.). *Концептуальні засади забезпечення державної безпеки України* : матеріали науково-практичної конференції 29 червня 2004 р. Київ : Видавництво Національної академії СБ України, 2004. С. 62–65; Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність підпілля Організації українських націоналістів у Західній Україні в 1939–1941 роках. *Наукові записки ІПЕНД НАНУ*. 2005. Вип. 28. С. 186–203.

³⁸ Русначенко А. За Україну, проти більшовицької тоталітарної імперії СРСР: Служба безпеки ОУН. *Мандрівець* : журнал гуманітарних студій. 2005. № 2 (55). Березень ; квітень. С. 14–20.

³⁹ Веденєєв Д. Діяльність спеціальних підрозділів руху українських націоналістів та Української повстанської армії (1920–1950-ті рр.) : дис. ... д-ра іст. наук : 20.02.22 / Національна академія Служби безпеки України. Київ, 2006. 500 арк.

⁴⁰ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945) : монографія. Київ : Генеза, 2006. 408 с.

була першим доступним для широкого загалу комплексним дослідженням спеціальних підрозділів українського національно-визвольного руху 1920–1945 рр.

Логічним тематичним продовженням стала наступна книга Дмитра Веденєєва та Генадія Биструхіна – «Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки», яка вийшла у 2007 р.⁴¹. Аналогічно з попередньою, вона першою у вітчизняній історіографії комплексно досліджувала розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи діаспорних осередків українських націоналістів. Незважаючи на публікацію зазначених фундаментальних видань, дослідження із зазначеної тематики продовжувалися.

У 2008 р. вийшла стаття Сергія Граба про діяльність СБ ОУН(б)⁴², а наступного року – Дмитра Веденєєва про місце розвідувальної та контррозвідувальної діяльності в українському національно-визвольному русі 1945–1950-х рр.⁴³. Того ж 2009 р. Олександр Іщук та Валерій Огороднік опублікували монографію про шефа СБ Миколу Арсенича, який найдовше очолював цей спецпідрозділ українських націоналістичних організацій⁴⁴. Крім того, Олександр Лисенко та Дмитро Веденєєв видали статтю, у якій аналізували проблему співпраці підпілля ОУН з іноземними розвідками упродовж 1920–1950 рр.⁴⁵.

Опираючись на уперше введені до наукового обігу документи Державного центрального архіву (Прага), Володимир Трофимович та Ярослав

⁴¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. 568 с.

⁴² Граб С. Служба безпеки Організації Українських Націоналістів. *Воєнна історія*. 2008. 5 (41). С. 29–43.

⁴³ Веденєєв Д. Розвідувальна й контррозвідувальна діяльність як важлива складова українського національно-визвольного руху (1945–1950-ті рр.). *Галичина*. 2009. № 15/16. С. 429–437.

⁴⁴ Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. 195 с.

⁴⁵ Веденєєв Д., Лисенко О. Організація Українських Націоналістів (ОУН) і зарубіжні спецслужби (1920–1950 роки). *Український історичний журнал*. Київ, 2009. Вип. 3. С. 132–146.

Антонюк видали (2019) статтю про структуру та діяльність розвідувальної референтури УВО у 1921–1929 рр.⁴⁶.

Не менш ґрунтовним було студювання окремих *напрямів діяльності* розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій. У 2000 р. вийшла стаття Дмитра Веденєєва, що висвітлювала контррозвідувальне забезпечення УПА⁴⁷, а наступного року – дві, присвячені повстанській розвідці⁴⁸. У 2002 р. той самий автор видав публікацію про структуру та діяльність ВПЖ⁴⁹, а наступного року – дві статті, що стосувалися питань розвідки в УПА та боротьби з радянською агентурою в підпіллі ОУН⁵⁰. Того ж року вийшла публікація Валерія Єфименка про місце СБ у внутрішньо-організаційній боротьбі оунівців⁵¹.

Аналітичному розвідувальному підрозділу ЗЧ ОУН – «Референтурі Підсоветських справ», присвятив упродовж 2005–2006 рр. дві свої статті Олександр Сич⁵².

⁴⁶ Trofymovych V., Antoniuk Y. Activity of the UVO intelligence subdivision (1921–1929). *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий фаховий журнал. Київ, 2019. № 3 (25). С. 40–51.

⁴⁷ Веденєєв Д. Контррозвідувальне забезпечення в Українській повстанській армії. *Сторінки воєнної історії України* : збірник наукових праць. Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. Вип. 4. С. 166–170.

⁴⁸ Веденєєв Д. Розвідка Української повстанської армії. *Труди Академії* : збірник наукових праць. 2001. Вип. 30. С. 193–198; Веденєєв Д. З історії розвідувальної діяльності підпілля ОУН (1943 – початок 1950-х рр.). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія «Історія». 2001. Вип. 5. С. 261–268; Веденєєв Д. Розвідка Української повстанської армії. *Труди Академії* : збірник наукових праць. 2001. Вип. 30. С. 193–198.

⁴⁹ Веденєєв Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії. *Воєнна історія*. 2002. № 5–6. С. 32–40.

⁵⁰ Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943–1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий збірник наукових праць. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. Вип. 10. С. 381–414; Веденєєв Д. Організація військової розвідки в УПА. *Українська Повстанська Армія – феномен національної історії* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 79–84; Веденєєв Д. Внутрішній терор в УПА та Організації українських націоналістів в 1944–1950 рр. *Проблеми історії України*. 2003. Вип. 7. С. 421–429.

⁵¹ Єфименко В. Внутрішньо-організаційна боротьба в середовищі українських націоналістів і роль в ній спецпідрозділу ОУН (б). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2003. № 1 (20). С. 209–223.

⁵² Сич О. Референтура Підсоветських Справ – аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН. *Визвольний шлях*. 2005. Кн. 5 (686). Річник. 5. С. 66–85; Сич О. Референтура Підсоветських Справ – аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН. *Вісник Прикарпатського*

У 2006 р. побачила світ книга Дмитра Веденєєва та Геннадія Биструхіна «Війна у кам'яних джунглях», окремих розділ у якій присвячувався розвідувально-підривної діяльності спецслужб ОУН у містах⁵³. Наступного 2007 р. була опублікована стаття Дмитра Веденєєва про розвідувальну діяльність УПА⁵⁴. Упродовж 2007–2008 рр. Володимир Ковальчук надрукував дві статті щодо особливостей справочинства СБ, зокрема, оформлення зобов'язань та протоколів допитів⁵⁵. Олександр Іщук та Наталія Ніколаєва видали статтю про кур'єрський зв'язок закордонних груп ОУН з підпіллям в Україні (2010)⁵⁶.

У 2016 р. вийшла стаття Дмитра Веденєєва та Ольги Гапєєвої про методи захисту військової таємниці спеціальними підрозділами УПА⁵⁷.

Антирадянську діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістів закордонних центрів ОУН на Олімпійських іграх дослідив у 2018 р. Ярослав Антонюк⁵⁸. Тоді ж були опубліковані наукові статті цього ж автора про охоронців Степана Бандери, а також протидію СБ господарчо-

університету. *Політологія*. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. Вип. 1. С. 38–47.

⁵³ Веденєєв Д. Провідні напрями нелегальної розвідувально-підривної діяльності ОУН у містах. *Війна у кам'яних джунглях. Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності (1945–2005)*. Київ : Генеза, 2006. С. 90–98.

⁵⁴ Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність УПА. *Універсум*. 2007. № 9–10. С. 31–44.

⁵⁵ Ковальчук В. Місце формулярників зобов'язань у видовій структурі документів ОУН (б) і запілля УПА. *Історія очима молодих дослідників* : матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів. Рівне : Видавництво РДГУ, 2007. Вип. 2. С. 62–66; Ковальчук В. Протоколи допитів у системі документообігу Організації Українських Націоналістів (Б) і Української повстанської армії (1940–1944 рр.). *Воєнна історія*. 2008. № 5 (41). С. 75–80.

⁵⁶ Іщук О., Ніколаєва Н. Кур'єрський зв'язок між закордонними частинами ОУН та підпіллям ОУН і УПА в Україні в 1944–1955 роках. *Воєнна історія*. 2010. № 1(49). С. 54–69.

⁵⁷ Веденєєв Д., Гапєєва О. Організація захисту військової таємниці спеціальними підрозділами Української Повстанської Армії (1942–1945 рр.). *Військово-історичний меридіан* : Електронний науковий фаховий журнал. Національний музей історії України у Другій світовій війні ; Меморіальний комплекс ; Інститут історії України НАН України. Київ, 2016. Вип. 1 (11) С. 60–70.

⁵⁸ Антонюк Я. «Олімпійський аспект» антирадянської боротьби закордонних центрів ОУН (1960–1968). *Актуальні питання суспільно-гуманітарних наук та історії медицини* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 11–12 жовтня 2018 р.). Чернівці : Буковинський державний медичний університет, 2018. С. 39–41.

фінансовим зловживанням в підпіллі ОУН та УПА⁵⁹. Наступного 2019 р. Ярослав Антонюк став автором розділу книги, присвяченого антикорупційній діяльності СБ ОУН⁶⁰, а також окремою публікацією дослідив участь ЗЧ ОУН в радянсько-афганській війні 1979–1989 рр.⁶¹. Тоді ж Геннадій Іванущенко опублікував працю про вивчення аналітиками ЗЧ ОУН радянських видань, тобто збір розвідувальної інформації з відкритих джерел⁶².

Дослідження *підготовки співробітників* спеціальних підрозділів українських націоналістів розпочалося зі статті Валерія Єфименка від 1999 р. з аналізом кадрового складу СБ⁶³. Упродовж 2008–2009 рр. з'явилося п'ять наукових розвідок Валерія Огородніка, що стосувалися кадрової підготовки української міліції влітку – восени 1941 р. та військового вишколу есбістів у 1940–1950 рр.⁶⁴. Того ж 2009 р. Валерій Огороднік захистив дисертацію на

⁵⁹ Antoniuk Ya. Stepan Bandera's: achievements and defeats (1945–1959). *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Посвіт, 2018. Вип. 9. С. 108–118; Антонюк Я. Протидія Служби безпеки господарсько-фінансовим зловживанням в підпіллі ОУН та УПА. *Сумський історико-архівний журнал* / гол. ред. С. Дегтярьов. Суми : друкарня Сумського державного університету, 2018. № XXXI. С. 25–38.

⁶⁰ Антонюк Я. Антикорупційна діяльність Служби безпеки ОУН. *Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів: збірник статей і матеріалів* / упоряд. І. Дралюк та ін. Київ : Прометей, 2019. С. 90–105. Серія: *Світові традиції державного управління*.

⁶¹ Антонюк Я. Антирадянська діяльність ЗЧ ОУН в афганській війні (1979–1989). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : Видавництво Запорізького національного університету, 2019. Вип. 52. Т. 2. С. 93–99.

⁶² Іванущенко Г. Радянські видання в бібліотеці Архіву ОУН як джерело дослідження антирадянської контрпропаганди ОУН (огляд літератури). Українська Інформаційна Служба – Лондон. URL: <http://ounuis.info/publications/item/549-radianski-vydannia-v-bibliotetsi-arkhivu-oun-iaak-dzherelo-doslidzhennia-antyradianskoi-kontrpropahandy-oun-ohliad-literatury.html> (дата звернення: 24.05.2019).

⁶³ Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН (б): спроба аналізу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 1999. № 1/2 (10/11). С. 448–449.

⁶⁴ Огороднік В. Кадрове забезпечення відділів Української народної міліції Організації українських націоналістів (Бандери) у 1941 році. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ : Видавництво КНУ, 2008. Вип. 94–95. С. 108–111; Огороднік В. Військова підготовка відділів Служби безпеки Організації українських націоналістів (Бандери): 1940–1943 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ*. Київ : б.в., 2008. № 4 (46). С. 64–70; Огороднік В. Підготовчо-виховна діяльність у відділах Української народної міліції ОУН (б) (липень–вересень 1941 р.). *Часопис української історії*. Київ : б.в., 2009. Вип. 11. С. 43–49; Огороднік В. Підготовка військових кадрів для Служби безпеки Організації українських націоналістів (Бандери): 1944–1950 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ*. Київ : б.в., 2009. № 1(48). С. 109–117.

тему: «Підготовка кадрів Служби безпеки Організації Українських Націоналістів (бандерівців) (1941–1951 рр.)»⁶⁵.

Наступну велику групу складають *регіональні* дослідження структури та діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістів. Згаданий напрям розпочався зі статті Михайла Романюка за 2004 р. про діяльність референтури СБ Бродівського повітового проводу у 1944–1946 рр.⁶⁶.

Книгу про діяльність СБ ОУН (2005) видав у Стрию Володимир Криський. Значна її частина – це опис діяльності радянської агентури на Дрогобиччині. Окремі розділи праці описують розвідувальну роботу есбістів та підготовку ними кадрів⁶⁷. Того ж року він опублікував ще одну книгу «Українська повстанська армія – Захід. 1944–1954. УПА-Захід», у якій вмістив розділ «Розвідка і Служба безпеки ОУН-УПА-Захід»⁶⁸.

У 2006 р. з'явилася стаття Ярослава Антонюка про роботу поліцейсько-виконавчого відділу СБ на території Волинської обл.⁶⁹, а наступного року – книга «Діяльність СБ ОУН на Волині». Територіально вона охоплює межі сучасної Волинської обл. Розділи книги побудовані за проблемно-хронологічним методом. Окремі аспекти діяльності СБ у ній піднімалися уперше: участь у подіях Волинської трагедії, ставлення до євреїв та боротьби з «дикими групами»⁷⁰. Того ж 2007 р вийшли дві статті Ярослава Антонюка з аналізом діяльності розвідувально-інформаційного відділу та ролі жінок в СБ Волинської обл.⁷¹ – три розвідки про діяльність СБ на території Волині та

⁶⁵ Огороднік В. Підготовка кадрів Служби безпеки Організації Українських Націоналістів (бандерівців) (1941–1951 рр.): автореф. дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01. Київ, 2009. 16 с.

⁶⁶ Романюк М. Причинки до історії референтури СБ Бродівського Повітового Проводу ОУН у 1944–1946 роках. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 1 (670). Річник 57. С. 96–108.

⁶⁷ Криський В. Служба безпеки ОУН-УПА. Стрий : Видавничий дім «Укрпол», 2005. 124 с.

⁶⁸ Криський В. Українська повстанська армія – Захід. 1944–1954. УПА-Захід. Стрий : Видавничий дім «Укрпол», 2005. 232 с.

⁶⁹ Антонюк Я. Діяльність поліцейсько-виконавчого відділу СБ на території Волинської області. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2006. Вип. 11. С. 102–104.

⁷⁰ Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк : «Волинська книга», 2007. 176 с.

⁷¹ Антонюк Я. Розвідувально-інформаційний відділ Служби безпеки ОУН на Волині в післявоєнний період. *Наукові записки. Історичні науки*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. Вип. 8. С. 302–310; Антонюк Я. Роль жінок у СБ

Західного Полісся (Авт. – Волинська, Рівненська, частина Тернопільської, Хмельницької, Житомирської та Брестської обл.), а саме: розвідників у радянських органах влади, протидію агентурі НКДБ-НКВС-МДБ-МВС в підпіллі ОУН та УПА та дезертирство серед повстанців⁷². Наступного року вийшло дві статті Ярослава Антонюка, що заторкували питання агентури СБ у винищувальних батальйонах та слідчо-оперативної роботи на території Волині⁷³. Крім того, він опублікував статтю у співавторстві з Павлом Кисляком стосовно психологічного аналізу проявів жорстокості в боротьбі з радянською агентурою⁷⁴, а також спільно з Володимиром Трофимовичем – про господарське забезпечення підпілля ОУН на території північно-західних українських землях (далі – ПЗУЗ)⁷⁵. Тоді ж побачила світ розвідка Дмитра

ОУН на території Волинської області. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. Вип. 12. С. 102–105.

⁷² Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) у радянських органах влади Волинської області. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 14. С. 195–199; Антонюк Я. Боротьба СБ ОУН(Б) із радянською агентурою в лавах ОУН і УПА на Волині (1944–1945 рр.). *Літопис Волині : Всеукраїнський науковий часопис*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 5. С. 4–13; Антонюк Я. Боротьба СБ з дезертирством серед учасників ОУН і УПА на Волині (1944–1953 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 15. С. 143–151.

⁷³ Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) у винищувальних батальйонах Волині (1944–1954 рр.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: сторінки воєнної історії краю* : матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, (м. Луцьк, 24–25 березня 2009 р.). Луцьк : Центральний музей збройних сил України ; Волинський краєзнавчий музей, 2009. С. 355–357; Антонюк Я. Слідчо-оперативна робота СБ ОУН(б) на Волині (1944–1950 рр.). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: Рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині* : матеріали XXXI Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції (Луцьк – Горохів, 14–15 травня 2009 р.). Луцьк : б.в., 2009. С. 413–417.

⁷⁴ Антонюк Я., Кисляк П. Психологічний аналіз проявів жорстокості в боротьбі СБ ОУН (б) із сексотством на території Волині в післявоєнний період (1944–1951 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2009. Вип. 2. С. 43–47.

⁷⁵ Трофимович В., Антонюк Я. Діяльність Служби безпеки ОУН (Б) щодо матеріального забезпечення оунівського підпілля Волині і Полісся 1945–1951 рр. *Наукові записки. Історичні науки*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 14. С. 157–173.

Веденєєва стосовно діяльності розвідувальних органів українського повстанського руху на Волині у 1943–1945 рр.⁷⁶.

Упродовж 2010–2012 рр. Ярослав Антонюк видав десять статей, присвячених діяльності СБ на території Волині та Західного Полісся, а саме: агентурі в радянських силових органах, освітніх закладах, містах; боротьбі з «дикими групами»; протидії суцільній колективізації, радянським політично-пропагандистським та культурно-освітнім заходам; здійсненню індивідуальних терактів проти співробітників радянських силових органів; особливостям взаємин з червоноармійцями; протистоянню з радянськими спецслужбами, а також діяльності на території Острозького р-ну Рівненської обл.⁷⁷

⁷⁶ Веденєєв Д. Творення та провідні напрями діяльності розвідувальних органів українського повстанського руху на Волині (1943–1945). *Минуле і сучасне Волині та Полісся: сторінки воєнної історії краю* : матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, (м. Луцьк, 24–25 березня 2009 р.). Луцьк : Центральний музей збройних сил України ; Волинський краєзнавчий музей, 2009. С. 246–249.

⁷⁷ Антонюк Я. Агентура СБ ОУН(б) у радянських силових органах на території Волині (1946–1951 рр.). *Історичні студії Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 3. С. 112–116; Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) в містах і містечках Волині та Полісся (1946–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 1. С. 113–119; Антонюк Я. Боротьба СБ ОУН(б) з «дикими групами» на території Волині та Полісся (1944–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. № 22. С. 120–124; Антонюк Я. Діяльність агентури Служби безпеки ОУН(б) у радянських освітніх закладах на території Волині та Полісся (1945–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. № 10. С. 78–82; Антонюк Я. Протидія СБ ОУН(б) «суцільній колективізації» Волині та Полісся (1947–1949 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип.17. С. 211–219; Антонюк Я. Індивідуальний тероризм Служби безпеки ОУН(б) проти співробітників радянських силових органів на території Волині та Полісся (1945–1951). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. № 10. С. 4–9; Антонюк Я. Протидія Служби безпеки ОУН (б) політично-пропагандистським та культурно-освітнім заходам на території ПЗУЗ (1946–1951 рр.). *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2012. Збірник 17. С. 222–245; Антонюк Я. Взаємовідносини Служби безпеки ОУН(б) з Червоною армією на території Волині та Полісся (1944–1945 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 19. С.187–196; Антонюк Я. Боротьба радянських спецслужб з націоналістичним підпіллям (1944–1954 рр.). *Історія органів державної безпеки Волині* : документально-публіцистичне видання. Луцьк : «Ініціал», 2012. С. 95–99; Антонюк Я. Діяльність Служби безпеки ОУН(б) на Острозьчині у післявоєнний період. *Острозький*

11 травня 2011 р. Ярослав Антонюк захистив у Національному університеті «Острозька академія» дисертацію: «Діяльність СБ(б) ОУН на території Волині та Західного Полісся. 1946–1951 рр.»⁷⁸. Того ж року вийшла стаття Дмитра Веденєєва, у якій йшлося про розшук у 1950–1980-х рр. органами КДБ на Волині колишніх співробітників СБ⁷⁹.

У 2014 р. краєзнавець Володимир Перегінець та голова Калуської районної ради Василь Дзундза видали книгу «Історія Служби Безпеки ОУН – «темна сторінка» у визвольному русі 1930–1950-х років». Вона обсервує діяльність Калуського осередку СБ та опирається на зібрані авторами свідчення очевидців подій⁸⁰. Того ж року вийшли наукові статті: Михайла Романюка щодо структури та особового складу референтури СБ Золочівської округи ОУН⁸¹, а також Василя Ільницького – функціонування СБ в Карпатському краї у 1945–1954 рр.⁸².

Книга Петра Гниди під назвою «Боївка «Чайки». Діяльність боївки Служби безпеки Глинянського районного проводу ОУН(б) у 1944–1946 рр. під командою Володимира Макаровського – «Чайки», побачила світ 2016 р. у Львові. При її написанні автор проаналізував значну кількість архівно-кримінальних справ Архіву УСБУ у Львівській обл. Особливої уваги заслуговує розділ «Особовий склад», який подає аналітичну інформацію про

краєзнавчий збірник. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 5. С. 150–155.

⁷⁸ Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.) : монографія. Луцьк : «Надстир'я-Ключі», 2013. 228 с.

⁷⁹ Веденєєв Д. Розшук колишніх співробітників Служби безпеки ОУН на Волині за скоєння тяжких злочинів проти цивільних осіб (1950–1980). *Воєнна історія України. Волинь та Полісся* : збірник наукових праць. Київ : НВІМ України, 2013. С. 556–559.

⁸⁰ Перегінець В., Дзундза В. Історія Служби Безпеки ОУН – «темна сторінка» у визвольному русі 1930–1950-их років. Калуш : Копі-центр, 2014. 130 с.

⁸¹ Романюк М. Структура й особовий склад референтури СБ Золочівського окружного проводу ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 331–353.

⁸² Ільницький В. Функціонування Служби безпеки в Карпатському краї ОУН (1945–1954) *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 293–315.

боївку СБ районного рівня⁸³. Того ж року в Дрогобичі вийшла монографія Василя Ільницького «Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)», де окремі розділи стосуються діяльності СБ та ВПЖ. Крім того, з'явилася стаття цього ж автора про повстанську жандармерію Воєнної округи 4 «Говерля» у 1944 – 1945 рр.⁸⁴.

У 2017 р. Ярослав Антонюк дослідив «постсуїцидальний синдром» серед есбістів Волині, розглянувши у розлогіій статті кілька варіантів їхньої поведінки після невдалої спроби самогубства⁸⁵. Тоді ж вийшла наукова стаття Олега Клименка з питань діяльності СБ на Тернопільщині у 1942–1952 рр. На основі вперше опублікованих документів він вивчив регіональні особливості місцевої есбістської мережі⁸⁶. Також того ж року з'явилася наукова стаття про виявлення есбістами Буковини радянського агента Якова Козлова («Ярового») авторства Василя Ільницького⁸⁷, у 2018 р. – публікація Ярослава Антонюка з аналізом протистояння СБ ОУН та «двуйки» польського підпілля під час «Волинської трагедії»⁸⁸.

Наслідком міждисциплінарних наукових студій є **правовий аналіз** діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій. У

⁸³ Гнида П. Боївка «Чайки». Діяльність боївки Служби безпеки Глинянського районного проводу ОУН(б) у 1944–1946 рр. під командою Володимира Макаровського – «Чайки». Львів : ПП Бона, 2016. 144 с.

⁸⁴ Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 157–183, 289–294; Ільницький В. Функціонування військово-польової жандармерії у Воєнній окрузі 4 «Говерля» (1944–1945). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: «Історія»*. Вінниця: ФОП Корзун Д. Ю., 2016. Вип. 24. С. 95–100.

⁸⁵ Antoniuk Y. Post suicidal syndrome of ideological fanatics (based on files of OUN underground in Volyn). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини* : спільний українсько-румунський науковий журнал. Чернівці ; Сучава : БДМУ, 2017. № 2 (14). С. 109–112.

⁸⁶ Клименко О. СБ ОУН (Б) на Тернопільщині 1942–1952 рр. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 75-ої річниці утворення Української Повстанської Армії. 13–14 жовтня 2017 р. Тернопіль : б.в., 2017. С. 155–166.

⁸⁷ Ільницький В. Протистояння СБ ОУН і МДБ: спроба ввести у середовище підпілля агента Якова Козлова – «Яровий», «Богдан Богун». *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спецвипуск II. С. 241–262.

⁸⁸ Антонюк Я. Маловідома сторінка Волинської трагедії: протистояння СБ ОУН на «двуйки» польського підпілля. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : б.в., 2018. № 6 (379). С. 74–80.

2019 р. з'явилися три публікації Дмитра Способа з правовим аналізом структури та функціонування СБ ОУН(б). Автор встановив, що вона регулювалася не правовими актами, а широким колом інструкцій, наказів і навіть усних вказівок⁸⁹. Проблематику правового аналізу створення та діяльності СБ ОУН дослідив у 10 наукових статтях Руслан Марцінків. У 2020 р. за цією тематикою відбувся захист його кандидатської дисертації⁹⁰.

Закордонна група

⁸⁹ Спосіб Д. Завдання Служби безпеки ОУН як охоронної інституції. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького* : журнал. Серія *Право*. 2019. № 7 (19). С. 46–54; Спосіб Д. Правове становище і організація діяльності Служби безпеки ОУН(б). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького* : журнал. Серія *Право*. 2019. № 8 (20). С. 62–70; Спосіб Д. Класифікація функцій Служби безпеки Організації українських націоналістів. *Право і суспільство* : науковий журнал. № 4. 2019. С. 56–62.

⁹⁰ Марцінків Р. Правова оцінка слідчо-оперативної діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Університетські наукові записки* : часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2015. Вип. 12. С. 297–301; Марцінків Р. Правові засади здійснення розвідувальної діяльності Службою безпеки Організації українських націоналістів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. С. 99–104; Марцінків Р. Специфіка розвідувальної та контррозвідувальної діяльності Служби безпеки Організації українських націоналістів. *Національний вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. Вип. 54. С. 84–94; Марцінків Р. Просвітницька, виховна та ідеологічна діяльність СБ ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки* : матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 17 травня 2019 р.). Івано-Франківськ : б.в., 2019. С. 392–394; Марцінків Р. Структура та повноваження керівництва і членів Служби безпеки ОУН. *Visegrad journal on human rights*. Одеса, 2019. № 6/3. С. 82–87; Марцінків Р. Правовий зміст компетенції та повноважень Служби безпеки ОУН. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія : *Юридичні науки*. 2020. № 4. С. 14–18; Марцінків Р. Визначення правового статусу та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 256–362; Марцінків Р. Особливості реалізації судової функції Службою безпеки ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки* : матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2020 р.). Івано-Франківськ : б.в., 2020. С. 336–338; Martsinkiv R. Educational and awareness-raising function and means of international of the Security service of the Organization of Ukrainian Nationalists with the civilian population. *European scientific congress* : Abstracts of the 7th International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona. Spain, 2020. P. 330–334; Марцінків Р. Правове регулювання розвідувальної функції Служби безпеки ОУН. *Стан та перспективи розвитку юридичної науки* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 4–5 вересня 2020 р. Дніпро : б.в., 2020. С. 11–14; Марцінків Р. Правові засади створення та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила. Івано-Франківськ, 2020. 15 с.; Марцінків Р. Правові засади створення та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів : дис. ... канд. юридичних наук : 12.00.01 / Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила. Івано-Франківськ, 2020. 212 с.

Серед польських істориків першу наукову публікацію про діяльність СБ ОУН видав у 2001 р. Роберт Зєнтек. У ній було досліджено функціонування цієї референтури на теренах надрайону ОУН «Левада» у 1945–1947 рр.⁹¹.

Прагненням неупереджено досліджувати діяльність підпілля ОУН і УПА вирізняються студії Гжегожа Мотики. Його монографія «Українська партизанка. 1920–1960. Діяльність ОУН і УПА» має два підрозділи, присвячені розвідувальним та контррозвідувальним підрозділам українських націоналістичних організацій – Військово-польовій жандармерії УПА та Службі безпеки ОУН⁹². Крім того, згаданий автор окремою статтею проаналізував структуру та діяльність Служби безпеки ОУН у 1940–1951 рр.⁹³.

Суперечливій постаті референта СБ Холмської округи та водночас агента Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego Леона Лапінського («Зенона») присвятив книгу польський історик Ігор Галагіда (вийшла 2005 р. у Варшаві). Дослідження автора опирається на значну кількість джерел з архівів Інституту національної пам'яті (Instytut Pamięci Narodowej) в Білостоку, Гданську, Любліні, Познані, Ряшеві, Варшаві та Вроцлаві. Книга розкриває чимало маловідомих сторінок щодо функціонування референтури СБ ОУН на Закерзонні⁹⁴.

Співробітник відділу історичних досліджень Бюро Інституту національної пам'яті (IPN) в Ряшеві Артур Борзиняк ретельно проаналізував у своїй статті слідчо-оперативний звіт референта СБ 1-ї (Перемишльської) округи ОУН Івана Мадрика («Летуна») за травень – червень 1945 р.⁹⁵

⁹¹ Ziętek R. Służba Bezpieczeństwa OUN v Nadrejonie «Lewada» w latach 1945–1947. *Rocznik Białopodlaski*. Biała Podlaska, 2001. T. VIII–IX. S. 105–148.

⁹² Motyka G. *Ukrainska partyzanka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa : Wydawnictwo RYTM, 2006. S. 156–167.

⁹³ Motyka G. Służba Bezpieky OUN-B (Służba Bezpieczeństwa OUN-B): z warsztatów badawczych. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 255–264.

⁹⁴ Hałagida I. Prowokacja «Zenona». Geneza, przebieg i skutki operacji MBP o kryptonimie «C-1» przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954). Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2005. 318 s.

⁹⁵ Brożyniak A. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 387–400.

Найбільш повно референтура СБ Закерзонського краю окреслена в статті Мечислава Самборського. На основі документів з архіву Інституту національної пам'яті Польщі (IPN) проаналізовано: особливості структури СБ та ВПЖ, взаємини есбістів з УПА, проведення структурно-дисциплінарної практики. Автор також встановив особи багатьох референтів СБ, а, окрім того, вперше навів дані про одночасну кількість гласних та негласних учасників СБ Закерзонського краю⁹⁶.

Монографія Романа Висоцького заторкує різні аспекти діяльності ОУН в Другій Речі Посполитій упродовж 1929–1939 рр. Дослідження ґрунтується на вперше уведених до наукового обігу джерелах з польських архівів. В одному з підрозділів книги, присвяченому розвідці ОУН, подається цінна інформація про розвиток цього напрямку роботи упродовж 1930–1936 рр.⁹⁷

Підпільно-революційна діяльність українських націоналістичних організацій на території Другої Речі Посполитій у 1922–1939 рр. стала предметом аналізу книги Люції Кулінської. Окремий розділ у ній відведено аналогіям тактики УВО-ОУН з місцевим комуністичним підпіллям⁹⁸. Подібною за тематикою є стаття Роберта Літвінського⁹⁹.

Варшавський історик Марцін Маєвський дослідив боротьбу упродовж 1940–1980-х рр. спецслужб Польської Народної Республіки проти закордонних центрів – ОУН(б), ОУН(м), ОУН(з), ЗП УГВР, УРДП¹⁰⁰. Окремий підрозділ своєї дисертації «Контррозвідка ПНР проти Організації Українських

⁹⁶ Samborski M. Służba Bezpieczeństwa w tzw. Zakierzońskim kraju OUN-SD. Sposób organizacji i obsada kadrowa. *Dzieje najnowsze* : Rocznik. XLV. 2013, 1. S. 87–106.

⁹⁷ Wysocki R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. S. 265–269.

⁹⁸ Kulińska L. Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939. Kraków : Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego ; Księgarnia Akademicka, 2009. 743 s.

⁹⁹ Litwinski R. Policja wobec UWO i OUN w II Rzeczypospolitej. *Buletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. 2010. №12(121). S. 80–89.

¹⁰⁰ Маєвський М. Спецслужби Польської Народної Республіки проти осередків зарубіжних українських організацій. *Український історичний журнал*. 2012. №. 3 (504). С. 123–134.

Націоналістів Андрія Мельника в 1944–1989 роках» він присвятив діяльності Служби безпеки ОУН(б)¹⁰¹.

Більшість російських авторів наслідували у своїх працях радянський наратив. Незважаючи на ідеологічну заангажованість, вони подають чимало фактів про діяльність СБ, однак здебільшого науково-теоретичний рівень згаданих праць доволі поверховий. Так, книга Олександра Дюкова та Олега Росова є фактично переказом щоденних оперативних зведень ГУББ НКВС СРСР за лютий – червень 1945 р.¹⁰². Один з розділів книги Володимира Ігнатова висвітлює боротьбу СБ та ВПЖ з радянською агентурою. Загалом дослідження складається із суб'єктивного підбору розлогіх цитат протоколів допитів заарештованих радянськими спецслужбами учасників підпілля ОУН і УПА¹⁰³. Книга Андрія Козлова спрямовувалася на викриття «фальсифікацій» західноукраїнських вчених, у тому числі применшення каральної діяльності СБ, заперечення її участі у масових вбивствах польського населення¹⁰⁴. Подібного прорадянського наративу згадані автори дотримувалися і в наступних працях¹⁰⁵. У винятково негативному світлі СБ ОУН та її засновник Микола Лебідь показані у статті московського історика Андрія Сидорчика¹⁰⁶.

Нетиповою для російської історіографії є книга Олександра Гогуна «Між Гітлером та Сталіном. Українські повстанці». У ній автор переважно позитивно оцінює діяльність українських націоналістів. Значний вплив на погляди автора мала його бесіда з останнім керівником ОУН в Україні Василем Куком

¹⁰¹ Majewski M. Kontrwywiad PRL wobec Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Andrija Melnyka w latach 1944–1989 : obrona pracy doktorskiej odbyła się w Instytucie Studiów Politycznych PAN w Warszawie 24 XI 2015 r. Warszawa, 2015. S. 620–621.

¹⁰² Повседневность террора: деятельность националистических формирований в западных регионах СССР / сост. А. Дюков и др. Москва : Фонд Историческая память, 2009. Т. 1. *Западная Украина, февраль-июнь 1945 года*. 232 с.

¹⁰³ Ігнатов В. Агентура НКВД-МГБ против ОУН-УПА. Москва : Вече, 2015. 488 с.

¹⁰⁴ Козлов А. Вся правда об Украинской повстанческой армии (УПА). Москва : Вече, 2014. 288 с.

¹⁰⁵ Климов А., Козлов А. Красная звезда против трезубца: боевые операции РККА и НКВД на Украине. Москва : Вече, 2018. 320 с.; Козлов А.В. Украинская повстанческая армия. Москва : Вече, 2018. 288 с.

¹⁰⁶ Сидорчик А. Инквизиция Бандеры. Как «Служба безопасности» создавала «Украину для украинцев». *Аргументы и факты*. 2015. 2 апреля. С. 5.

(«Лемішем»). Історик намагався показати діяльність СБ та ВПЖ як необхідну складову функціонування підпілля. Так, окремим розділом «Оборотні в косоворотках» він окреслював діяльність радянських агентурно-бойових груп під виглядом оунівців¹⁰⁷.

Першим з-поміж західних науковців, які вивчали український націоналізм, можна вважати американського політолога Джона Александра Армстронга. Його книга опиралася на тогочасну українську періодику (найбільше газету «Краківські вісті»), а також аналіз німецьких документів. Доволі актуальним у контексті нашого дослідження є розділ «Націоналізм і церква», який обсервує складність взаємин оунівців з православним духовенством. Джон Армстронг першим зауважив, що методи діяльності СБ ОУН мали багато запозичень з роботи німецьких та радянських спецслужб¹⁰⁸.

Американський історик українського походження Олександр Джон Мотиль проаналізував у своїй статті передумови виникнення комуністичного та націоналістичного руху на території Волинського воєводства, слушно зауваживши, що на початковому етапі КПЗУ мала на місцевих жителів більший вплив, ніж ОУН¹⁰⁹.

Певною мірою діяльність СБ вивчав у книзі «Советская агентура»¹¹⁰ професор Північно-Західного університету (США) Джефрі Бурдс. Автор сумлінно опрацював фонди Державного архіву Російської Федерації, а також першим підняв актуальну тему ролі жінок в СБ. Водночас означена праця не позбавлена недоліків, зокрема автор ототожнює Галичину з усією Західною Україною. Дивними виглядають декотрі заяви американського історика, наприклад, що, нібито через хаос влади,

¹⁰⁷ Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. Санкт-Петербург : Нева, 2004. С. 185, 268–288.

¹⁰⁸ Armstrong J. Ukrainian Nationalism 1935–1949. New York : Columbia University Press, 1955. 322 p.; Armstrong J. Ukrainian Nationalism 1935–1949. New York : Columbia University Press, 1963. 361 p.; Армстронг Дж. Украинский национализм: факты и исследования ; пер. П. В. Бехтин. Москва : Центрполиграф, 2008. 368 с.

¹⁰⁹ Motyl A. The Rural Origins of the Communist and Nationalist Movements in Wolyn Wojewodztwo, 1921–1939 / A. J. Motyl. *Slavic Review*, Vol. 37, No. 3 (Sep., 1978). P. 412–420.

¹¹⁰ Бурдс Дж. Советская агентура: очерки истории СРСР в послевоенные годы (1944–1948). Москва – Нью-Йорк : Современная история, 2006. 296 с.

львівські архіви у 1992 р. були повністю відкриті для дослідників. Під тиском «екстремістських груп» він змушений був «рятувати» документи, здійснюючи «законне» копіювання та переправивши літаками до США сотні кілограмів матеріалів.

Діяльність підпілля ОУН та УПА на Берестейщині у післявоєнний період вивчав мінський історик, офіцер КДБ Ігор Валаханович. Усі його публікації виконані у прорадянському наративі. Автор завжди засуджує діяльність українських націоналістів та героїзує радянські спецслужби¹¹¹. Аналогічну позицію у висвітленні діяльності підпілля ОУН і УПА зайняли брестські краєзнавці Ігор Кез¹¹² та Олександр Суворов¹¹³. Більш об'єктивним аналізом вирізняється стаття полоцького історика Олександра Ярмаца, який намагався показати діяльність українських націоналістів у контексті інших антирадянських рухів¹¹⁴. Певними симпатіями в оцінках діяльності підпілля ОУН вирізняються праці пінського науковця Олександра Ільїна. Досліджуючи

¹¹¹ Валаханович И. Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944–1953 гг. Минск : БГУ, 2002. 146 с.; Валаханович И. Подполье ОУН на территории Беларуси в 1944–1952 годах. *Архіви і справаводства*. 1999. № 1. С. 16–20; Валаханович И. Деятельность спецгрупп НКГБ БССР по выявлению и ликвидации подпольных структур ОУН–УПА на оккупированной территории Беларуси (1943–1944 гг.). *Беларусь – Україна : гістарычны вопыт узаемаадносін* : матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Мінск, 18–19 сакавіка 2003 г.). Мінск : Ін-т гісторыі НАН Беларусі, 2004. С. 297–300; Валаханович И. Война после войны. Ликвидация антисоветского вооруженного сопротивления на территории Белорусской ССР. *Щит и меч Отечества*. Минск, 2006. С.175–187; Валахановіч, І., Мазец, В. Барацьба супраць антысавецкіх арганізацый і груп (1944–1953 гг.). *Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.* Кн. 2. Мінск : Беларуская навука, 2012. С.159–174; Валаханович И. Горе от УПА. Нейтрализация органами госбезопасности антисоветского подполья ОУН–УПА на территории Белорусской ССР в 1939–1952 годах. *Гісторыя. Беларуская думка*. 2016. № 11. С. 86–92.

¹¹² Кез И. Противостояние: Западная Белоруссия. Управления НКВД (НКГБ) - МГБ БССР по Брестской, Пинской и Барановичской областям: 1939–1954 / под общ. ред. С. С. Гладышева. Брест : Альтернатива, 2019. С. 100 – 237.

¹¹³ Незримый рубеж: Управление КГБ по Брестской области / автор концепции и текста А.М. Суворов. Брест : Полиграфика, 2014. С. 167–185.

¹¹⁴ Ярмац А. Улада і антысавецкае падполле ў Заходнім Палессі ў 1944–1949 гг. *Вестник Полоцкого государственного университета*. Серия А. *Гуманитарные науки*. 2016. № 1. С. 140–144.

міжвоєнний період української визвольної боротьби на Берестейщині, він опирається на ґрунтовну джерельну базу з білоруських архівів¹¹⁵.

Гостро критикує у своїх працях українські націоналістичні організації німецько-польський історик Гжегож Россолінський-Лібе (дослідник Степана Бандери та історії Голокосту). Так, в одній зі своїх книг він писав про активну співпрацю СБ ОУН з Абвером у 1939–1941 рр. на території Генерал-Губернаторства¹¹⁶. Також негативно оцінювала діяльність українських націоналістів Франциска Брудер, підкреслюючи їх антисемітизм та полонофобію. Монографія авторки побудована за хронологічно-проблемним підходом та охоплює 1929–1948 рр. Чимало зроблених висновків стосується діяльності розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій, наприклад, що головне вістря терористичної діяльності ОУН в польський період було спрямоване на співвітчизників, яких уважали зрадниками. Причини розколу ЗЧ ОУН у 1948 р. вона пояснювала боротьбою за джерела фінансування: одна частина орієнтувалася на розвідку Великобританії, а інша – ЦРУ США¹¹⁷.

Життєпис Ярослава Стецька у 1941 р. та його взаємини з німцями студіював вчений університету Торонто Марко Царинник¹¹⁸. Політолог Іван Качановський з університету Оттави в одній зі статей писав, що лише 0,3 % співробітників СБ ОУН на Волині вбили німці та приблизно таку ж кількість поляки. Загинули в сутичках з радянськими спецслужбами або були ними

¹¹⁵ Ільїн О. Українська молодь з Галичини, Волині, Холмщини і Полісся у Віленському університеті імені Стефана Баторія. *Над Бугом і Нарвою* : Український часопис Підляшшя. Bielsk Podlaski, 2009. № 5. С. 30–32; Ільїн О., Мазур П., Гудима А., Шандрук С. За тебе, Україно... : укр. патріоти в Березі-Картузькому концтаборі (1934–1936) в док. Держ. архіву Брест. обл. Тернопіль : Тернограф, 2014. 535 с.; Ільїн О., Мазур П. Нариси історії Береза-Картузького концтабору (липень 1934 – вересень 1939) : монографія. Тернопіль : Тернограф, 2019. 640 с.

¹¹⁶ Rossoliński-Liebe G. Stepan Bandera : The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist. Fascism, Genocide, and Cult. Stuttgart : ibidem-Verlag, 2014. S. 190.

¹¹⁷ Franziska B. «Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!» Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN) 1929–1948. Berlin : Metropol Verlag, 2007. S. 15, 250.

¹¹⁸ Carynnyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude toward Germans and Jews: Iaroslav Stetsko's 1941 Zhyttiepis. *Harvard Ukrainian Studies* ; Dec 1999. S. 149 – 184.

заарештовані – 44 %, близько 2 % есбістів були страчені їхніми колегами¹¹⁹. Інша його публікація, серед багатьох інших питань, окреслює участь співробітників СБ ОУН в німецькій поліції¹²⁰.

Діяльність підпілля ОУН та УПА на території Словаччини у 1945–1947 рр. аналізував Міхаль Шмігаль, зосереджуючи головну увагу на рейдах УПА на Захід, де йшлося про розвідувальну та контррозвідувальну роботу СБ¹²¹. У статті від 2009 р. історик згадував про участь командира ВПЖ ТВ «Маківка» Дмитра Вітовського («Андрієнка») в організації першого рейду до Словаччини¹²².

Висновки. Історіографію дослідження поділено на чотири групи: 1) діаспорна; 2) радянська; 3) сучасна українська; 4) закордонна. За рівнем об'єктивності та використання наукових методик кожна з них має свої особливості. Слабкою стороною діаспорних досліджень є значний суб'єктивізм та обмеженість документальної бази. Більшість зазначених праць належать радше до мемуарів та лише частково є науковими дослідженнями. Серед діаспорних авторів слід виділити Степана Мудрика («Мечника»), праці якого започаткували наукове вивчення діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій.

Матеріал радянських авторів був складовою державної пропаганди: мав виражений агітаційний характер, цитатно-ілюстративний метод подання інформації, поєднаний із суб'єктивним підбором фактів. Одне з відгалужень цього напрямку становили замовницькі публікації прибічників комуністичної

¹¹⁹ Katchanovski I. Terrorists or National Heroes? Politics of the OUN and the UPA in Ukraine. Paper prepared for presentation at the Annual Conference of the Canadian Political Science Association, Montreal, June 1–3, 2010. P. 11.

¹²⁰ Качановський І. ОУН(б) та нацистські масові вбивства влітку 1941 року на історичній Волині. *Україна Модерна*. Львів, 2013. № 20. С. 233–234.

¹²¹ Šmigel' M. Banderovci na Slovensku (1945–1947). Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2007. S. 62.

¹²² Šmigel' M. Banderovci na Slovensku (1945–1947): K bezpečnostným a politicko-spoločenským aspektom prienikov Ukrajinskej povstaleckej armády na území krajiny. *KVH Beskydy (Internetový časopis Klubu vojenskej histórie Beskydy)*. Humenné : KVH Beskydy o.z., 2009. – S. 2.

ідеології в країнах Заходу. Вони вирізняються не лише надмірною суб'єктивністю, а навіть фальсифікаціями.

Найбільша група історіографії дослідження, яка надалі продовжує поповнюватися, представлена працями українських авторів періоду незалежності. За тематикою праць її поділено на підгрупи: 1) періодів; 2) напрямів діяльності; 3) підготовки співробітників; 4) правового аналізу, які нараховують 102 публікації (4 дисертації, 10 книг та 89 наукових статей). Серед них найбільшим є внесок: Дмитра Веденєєва – докторська дисертація, 4 книги (дві у співавторстві), 25 статей (3 у співавторстві); Ярослава Антонюка – кандидатська дисертація, 2 книги, 28 статей (3 у співавторстві); Валерія Огородніка – дисертація, книга у співавторстві, 4 статті; Руслана Марцінківка – кандидатська дисертація, 10 статей; Валерія Єфименка – 7 статей (2 у співавторстві).

Серед закордонних істориків дослідження безпосередньо спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій здійснювалося лише у Польщі і переважно стосувалося діяльності СБ ОУН на Закарпатті. Більшість російських та білоруських істориків, обсервуючи діяльність українських націоналістів, дотримуються радянських традицій. Окремі аспекти діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій вивчали історики США, Канади, Німеччини та Словаччини.

1.2. Джерельна база

Основою при реалізації дослідницьких завдань стали письмові джерела, відповідно аудіовізуальні, а особливо речові, відіграли незначну роль¹²³. Зазначені джерела стосовно діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій зберігаються у фондах архівів, музеїв та приватних колекціях. Основу аудіовізуальних джерел, в яких актуалізована

¹²³ Калакура Я., Войцехівська І., Павленко С. Історичне джерелознавство : підручник. Київ : Либідь, 2002. С. 165–389.

тематика дослідження, складають світлини. Це – нерідко процесуальні знімки заарештованих, загиблих, місць подій, виявленої зброї, документів, речей побуту, облаштування криївок тощо. Найбільш повно вони представлені у справах 398 та частково 372 фонду 13 ГДА СБУ¹²⁴, хоча нерідко також зберігаються у фондах багатьох інших українських, закордонних архівів, музеїв, а також у приватних колекціях¹²⁵. Схеми структур підрозділів, будов криївок, карти дислокацій боївок та портретні гравюри керівників СБ ОУН також сконцентровані здебільшого у цьому архіві¹²⁶. Важливою складовою аудіовізуальних джерел є інтерв'ю учасників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій. Цей напрям усної історії набув поширення лише нещодавно. Нерідко він здійснювався журналістами без дотримання наукової методології. Більшість зазначених інтерв'ю зберігається у приватних архівах, а частина – розміщена у всесвітній електронній мережі¹²⁷.

Особливістю речових джерел із тематики дослідження є їхня незначна кількість. Більшість з них зосереджена у музеях, хоча окремі цінні артефакти зберігаються в архівних фондах (печатки, штампи, запечатані «грипси»), бідони,

¹²⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 7, Т. 103; Спр. 398. Т. 12; Т. 36; Т. 37; Т. 38; Т. 39; Т. 40; Т. 43; Т. 44; Т. 45; Т. 46; Т. 47; Т. 48, Т. 49, Т. 50.

¹²⁵ IPN BU. 1043/1354. К. 4-5, 12; Архів ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10200. Т. 1. Арк. 35; Спр. 10693. Т. 2. Арк. 29; Спр. 10937. Арк. 358; Спр. 11325. Т. 1. Арк. 49; Спр. 11425. Т. 1. Арк. 1; Спр. 12112. Т. 2. Арк. 51; Спр. 12116. Т. 1. Арк. 44; Т. 2. Арк. 56; Спр. 12309. Т. 1. Арк. 4; Т. 2. Арк. 159; Спр. 13727. Т. 1. Арк. 299; Любомльський краєзнавчий музей (ЛКМ). ДМ. 24861, 28934, 29982, 29978, 29987, 29988, 30083, 54814, 54832, 54835, 54836, 54853, 54861, 54873, 54975, 54977, 54979, 54991, 55006, 55016, 55027, 55031, 55034, 55040, 55052, 55067; Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 547. P. 1–4; Гуменюк В. Повстанські світлини зі схованку Володимира Яким'юка «Аскольда». Львів : Видавництво Тараса Сороки, 2007. 143 с.

¹²⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 4; Спр. 1377. Арк. 335; Ф. 13. Спр. 398. Т. 36. Арк. 36–53, 255–260.

¹²⁷ Польовий шпиталь для упівців. Територія Терору. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WqJ-xYPORhM> (дата звернення: 25.11.2011); Микола Твердохліб із спогадів Михайла Зеленчука. Igor Bardyuk. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4IHxGsjVAZE> (дата звернення: 16.05.2011); 93-річний ветеран УПА: «Я знаю, чому ми перемаємо!» Громадське ТБ Запоріжжя. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-F_68TvTss (дата звернення: 21.04.2016); «Москалі, які попадались УПА, плакали, наче малі діти». Вголос. URL: http://www.vgolos.com.ua/articles/moskali_yaki_popadalys_ura (дата звернення: 13.10.2017); Петраш Степан. Спогади вояка ОУН-УПА. ГУЛАГ. Воркута. Повстання. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uNHJfd156Fw> (дата звернення: 10.06.2016).

тризубці з кашкетів, значки з оунівською символікою, дерев'яні кліше, предмети побуту, одяг, взуття, друкарські шрифти тощо)¹²⁸.

Поділяючи концепцію Георгія Папакіна, критерієм поділу письмових джерел обрано «провенієнцію» (лат. *provenire* – походження, термін поширений у книгознавстві), а не їх публікацію чи навпаки¹²⁹. Відповідно вони складають три групи:

- українських націоналістичних організацій;
- радянських державних органів (цивільних та силових);
- «іноземні» (Авт. – переважно польські)¹³⁰.

Письмові джерела зберігаються у центральних, галузевих, обласних, музейних і приватних архівах. Значну частину зазначених документів опубліковано. Практично усі вони написані тогочасними західноукраїнськими діалектами української мови.

Найбільшу інформативну цінність має перша група (*українських націоналістичних організацій*). Подана у них інформація відображає внутрішню ситуацію об'єкта дослідження: без спотворень подає назви, структури та особливості функціонування, а також допомагає провести верифікацію фактів, зрозуміти мотивацію певних рішень, з'ясувати регіональні особливості процесів тощо. Недоліком документів українських націоналістичних організацій є уникання написання прізвищ (Авт. – особливо підпільників) та нерідко й географічних назв. У них, крім того, трапляється неточність даних, а інколи й навмисна фальсифікація, відсутність чіткості та

¹²⁸ Волинський краєзнавчий музей (ВКМ). Ф. Р-4. Інв. № 3084; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2094. Арк. 8; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 196; Рівненський обласний краєзнавчий музей (РКМ). – IV М. 327; IV М. 1064; «За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення. Національний музей історії України у Другій світовій війні; Меморіальний комплекс; Інститут історії України НАН України / редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. Київ: Аеростат, 2017. С. 266–279, 283–297.

¹²⁹ Папакін Г. Українські визвольні змагання 1939–1956: джерельний контент. Київ: Інститут історії НАН України, 2012. Вип. 1. *Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження*. С. 105; Соколов В. Визначення терміна «провенієнція» в книгознавстві в контексті досліджень відомостей про власницьку належність книги. *Вісник книжкової палати*. 2014. № 10. С. 1–4.

¹³⁰ Папакін Г. Передмова. *Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України*. Київ: Інститут історії України НАНУ, 1999. Вип. 1. С. 3–4.

системності у викладі інформації, виразно пропагандистське забарвлення текстів.

Відповідно до видової класифікації Георгія Папакіна, документи українських націоналістичних організацій класифікуються на: 1) ідеологічні; 2) директивно-нормативні; 3) організаційно-розпорядчі; 4) звітно-аналітичні; 5) зовнішньополітичної діяльності; 6) господарські; 7) навчальні; 8) пропагандистські; 9) офіційне листування; 10) обліково-контрольні; 11) історико-меморіальні та пам'ятки; 12) агентурної, розвідувальної та судово-слідчої діяльності¹³¹.

Аналізуючи документи спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, слід зазначити, що вони загалом мало чим вирізнялися від інших структур підпілля. За видовою класифікацією більшість належали до директивно-розпорядчих, звітно-інформативних, процесуально-судових, службового листування і навчальних матеріалів¹³².

Документи розвідчої референтури УВО найбільше сконцентровані у справах 537–547 фонду 1659 (Український музей) Державного центрального архіву у Празі. Його основу становлять документи розвідчого референта УВО Осипа Думіна («Сулими»): здебільшого – директивно-розпорядчі (інструкції, накази) та меншою мірою – звітно-інформативні. Хронологічно вони охоплюють 1923–1933 рр.¹³³.

Значна кількість документів спеціальних підрозділів ОУН та УПА зберігається у фонді 13 ГДА СБУ. Винятково їх оригінали розміщені в 11 томах справи 376 (загалом 88 томів), трьох томах справи 398 (загалом 42 томи), а

¹³¹ Папакін Г. Джерела з історії ОУН та УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження. *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 158–159.

¹³² Ковальчук В. Інформаційна цінність документів низових структур мережі ОУН(б) і запілля УПА. *Український археографічний щорічник*. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2012. Вип. 12. С. 32–36; Ковальчук В. Накази та інструкції – головні різновиди директивно-розпорядчих документів УПА та післявоєнного збройного підпілля ОУН(б). *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спецвипуск II. С. 201–211; Ковальчук В. Обліково-статистичні документи в УПА та післявоєнному націоналістичному підпіллі ОУН(б). *Український археографічний щорічник*. 2020. Вип. 23/24. С. 75–94.

¹³³ Statní ústřední archiv v Praze. F. 1659. K. 20, 23, 24, 25.

також трьох томах справи 372¹³⁴. Зазначені документи намагалися комплектувати за тематичним принципом, хоча це не завжди вдавалося. Оригінали документів українських націоналістичних організацій, а також їхні копії з перекладами на російську мову зберігаються у справі 372 (103 томи). З них три томи безпосередньо провенієнції СБ ОУН¹³⁵. У фонді 62 ГДА СБУ, описі 4, зберігаються копії документів підпілля ОУН та УПА, які упродовж 1997–1999 рр. надійшли з Центрального архіву МВС і адміністрації Республіки Польща. Переважно вони територіально охоплюють Закерзоння (115 справ, з них 12 стосуються діяльності СБ ОУН)¹³⁶. Чимало документів українських націоналістичних організацій та їхніх спецпідрозділів зберігаються у фондах ГДА СБУ: 2 (2908 справ), 65 (8726 справ), 71 (16 описів – 3007 справ), 72 (35 справ), 73 (628 справ), а також дещо менше – 1 (2060 справ), 11 (1932 справи), 17 (161 справа), 26 (27 справ), 60 (3799 справ). У них вони виступають доповненням документів радянських спецслужб. Зазначені документи представлені як речові докази архівно-кримінальних справ на українських націоналістів, у тому числі референтів СБ різних рівнів, зберігаються у конвертах або виділені окремим томом¹³⁷. Аналогічні фонди кримінальних справ та частково оперативно-розшукових існують при кожному архіві обласних управлінь УСБУ (Авт. – крім нині окупованих Донецького, Луганського та АРК Крим).

Окремі фонди документів українських націоналістичних організацій є у складі державних обласних архівів Волинської (Р-1021)¹³⁸, Рівненської (Р-30)¹³⁹

¹³⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. 409 арк.; Т. 22. 566 арк.; Т. 23. 451 арк.; Т. 60. 486 арк.; Спр. 376. Т. 49. 381 арк.; Т. 50. 498 арк.; Т. 51. 404 арк.; Т. 52. 330 арк.; Т. 53. 416 арк.; Т. 54. 380 арк.; Т. 55. 301 арк.; Т. 56. 189 арк.; Т. 57. 439 арк.; Т. 58. 291 арк.; Т. 59. 369 арк.; Спр. 398. Т. 22. 146 арк.; Т. 23. 315 арк.

¹³⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 21. 409 арк.; Т. 22. 566 арк.; Т. 51. Арк. 265–269.

¹³⁶ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Т. 9. 11 арк.; Т. 14. 85 арк.; Т. 17. 127 арк.; Т. 20. 54 арк.; Т. 22. 63 арк.; Т. 29. 379 арк.; Т. 30. 286 арк.; Т. 31. 39 арк.; Т. 36. 15 арк.; Т. 38. 12 арк.; Т. 57. 4 арк.; Т. 105. 133 арк.

¹³⁷ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 413. Арк. 424–489; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 3. Арк. 3–89; Спр. 67960. Арк. 46; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74914. Т. 6. Арк. 1–323; Спр. 75897. Арк. 82–329; Спр. 76377. Арк. 91.

¹³⁸ ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 1. 109 арк., Спр. 5. 112 арк., Спр. 6. 74 арк.

та Тернопільської (Р-3432 та Р-3472) областей¹⁴⁰. Інколи вони сконцентровані у тематичних справах¹⁴¹. Поодинокі оригінали та копії документів українських націоналістичних організацій зберігаються також у «компартійних» фондах державних архівів Львівської (П-5001) та Івано-Франківської (П-25) областей¹⁴². Комплекс документів провенієнції українських націоналістичних організацій міститься у фондах ЦДАВО України: 3833 (Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях), 3834 (Львівський обласний провід на західноукраїнських землях), 3836 (З'єднання західних груп Української повстанської армії – УПА-Захід), 3837 (З'єднання південних груп Української повстанської армії – УПА-Південь), 3838 (З'єднання Української повстанської армії – УПА «Північ»), 3967 (Комендант військового району «Іскра» УПА). Значна їх частина стосується діяльності СБ та ВПЖ упродовж 1941–1944 рр.¹⁴³, значно менша кількість формують фонд 1 (ЦК КПУ) ЦДАГО України¹⁴⁴.

Тематичні комплекси документів підпілля ОУН та УПА, а також їхні копії, перекладені на польську мову, зберігаються у фондах архіву Інституту національної пам'яті в Варшаві (Польща), частина з них – це винятково есбітські документи¹⁴⁵. Особливо інформативними є справи, укомплектовані

¹³⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 13. 15 арк., Спр. 15. 252 арк., Спр. 16. 285 арк., Спр. 32. 303 арк., Спр. 39. 167 арк., Спр. 113. 28 арк., Спр. 114. 22 арк., Спр. 115. 35 арк., Спр. 116. 78 арк., Спр. 117. 299 арк., Спр. 118. 24 арк.

¹⁴⁰ Папакін Г. «Озерянський архів» – нові джерела до історії українського руху Опору. Колекція документів і матеріалів Служби безпеки ОУН-УПА на Тернопільщині («Озерянський архів»). *Архіви України*. 2005. № 1–3 (256). С. 513–534.

¹⁴¹ ДАЧО. Ф. 481. Оп. 2. Спр. 6. 95 арк.

¹⁴² ДАІФО. Ф. П-25. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 51–65. 81–85; ДАЛО. Ф. П-5001. Оп. 7. Спр. 219. – Арк. 164–177, 181.

¹⁴³ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. 79 арк., Спр. 225. 40 арк., Спр. 229. 40 арк., Спр. 230. 57 арк., Спр. 231. 18 арк., Спр. 233. 33 арк., Спр. 243. 40 арк., Оп. 2. Спр. 54. 116 арк., Спр. 118. 180 арк., Ф. 3836. Оп. 1. Спр. 29. 9 арк., Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 7. 30 арк., Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 8. 19 арк., Спр. 44. 20 арк., Ф. 3967. Оп. 1. Спр. 2. 1 арк.

¹⁴⁴ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 339. Арк. 347–369; Спр. 347. Арк. 1–65; Спр. 344. Арк. 1–127; Спр. 346. Арк. 1–14; Спр. 370. Арк. 3–21; Ф. 62. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 36; Кентій А. Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України. *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 202–222.

¹⁴⁵ ІРН ВУ. 1554/35. 10 арк.; 1554/36. 23 арк.; 1554/37. 252 арк.; 1554/38. 232 арк.; 1554/39. 255 арк.; 1554/40. 373 арк.; 1554/41. 201 арк.; 1554/46. 53 арк.; 1554/47. 5 арк.; 1554/48. 174 арк.; 1554/52. 107 арк.; 1554/53. 43 арк.; 1554/59. 50 арк.; 1554/61. 54 арк.; 1554/70. 8 арк.; 1554/71. 6 арк.; 1554/72. 84 арк.; 1554/73. 310 арк.; 1554/73. 194 арк.; 1554/74. 194 к.; 1554/75.

на основі архіву референта СБ Закерзонського краю ОУН Петра Федоріва («Дальнича»)¹⁴⁶.

Оригінали документів підпілля ОУН та УПА в Україні та країнах Заходу склали основу архіву 36 фондів Центру досліджень визвольного руху (частково розміщений в електронній мережі). Серед них фонд 73 (Архів референтури СБ Сокальської округи ОУН). Унікальний комплекс документів «мельниківської» мережі ОУН зберігається в Архіві ОУН у Києві і становить складову частину бібліотеки імені Олега Ольжича. Найбільш інформативними стосовно органів «Безпеки» є справи зі звітами обласних «екзекутив» 1941–1943 рр.¹⁴⁷. Значна кількість документів про діяльність спеціальних підрозділів ОУН за кордоном зосереджена у фондах архіву Української інформаційної служби (далі – УІС) в Лондоні¹⁴⁸. Особливу інформативну цінність становлять зазначені матеріали 1960–1980-х рр.

Частина документів спеціальних підрозділів підпілля ОУН та УПА сконцентрована у музейних колекціях, переважно західних областей України, найбільше – в «Тюрмі на Лонцького»¹⁴⁹, хоча існують винятки. Так, фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (м. Київ) містять архів референта СБ Ковельської округи Андрія Михайловича («Коса»)¹⁵⁰. Періодично зазначені колекції поповнюються новими знахідками¹⁵¹.

223 арк.; 1554/76. 267 арк.; 1554/77. 259 арк.; 1554/78. 256 арк.; 1554/79. 285 арк.; 1554/80. 210 арк.; 1554/81. 232 арк.; 1554/82. 252 арк.; 1554/83. 342 арк.; 1554/84. 9 арк.; 1554/93. 237 арк.; 1554/94. 321 арк.; 1554/96. 9 арк.; 1554/97. 41 арк.; 1554/98. 30 арк.; 1554/101. 35 арк.; 1554/102. 66 арк.

¹⁴⁶ IPN BU. 1554/9. 5 арк.; 1554/11. 57 арк.; 1554/12. 94 арк.; 1554/13. 131 арк.; 1554/15. 100 арк.; 1554/16. 45 арк.; 1554/16. 9 арк.; 1554/23. 45 арк.; 994/457. 228 арк.; 994/458. 113 арк.; 994/459. 232 арк.; 994/460. 325 арк.

¹⁴⁷ Архів ОУН. Бібліотека ім. Ольжича. Ф. 1. Оп. 1. Сп. 237. 16 арк.

¹⁴⁸ Архів ОУН [Електронний ресурс] Українська Інформаційна Служба – Лондон [сайт]. – Режим доступу: <http://ounuis.info/>

¹⁴⁹ ВКМ. КДФ. 24807; 24808; ЧКМ. ДМ. 38339-38358.

¹⁵⁰ Смірнова В., Білоус О. Український визвольний рух: джерелознавчий зріз музейної колекції. «За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення. Київ : Аеростат, 2017. С. 67–68.

¹⁵¹ Папакін Г. Український визвольний рух за Другої світової війни: специфіка джерельної бази. *Сумський історико-архівний журнал*. 2010. № VIII-IX. С. 12; Карпінська В. На Тернопільщині відкопали документи ОУН, сховані у бідоні. *Zaxid.net*. URL:

Значна частина документів спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій опублікована. Першими такі видання почали здійснювати ЗЧ ОУН¹⁵². З 1955 р. вони започаткували серію збірників документів «Бібліотеки українського підпільника» (17 книг). Зазначене видання вмістило матеріали, постанови Конференцій АБН та Великих Зборів ОУН до 1991 р. включно¹⁵³.

https://zaxid.net/na_ternopilshhini_vidkopali_dokumenti_oun_shovani_u_bidoni_n1305196 (дата звернення – 24.03.2014).

¹⁵² Новина П. Вовки Фрагменти з хроніки одного відділу УПА «Вовки». Ліон ; Париж: Видання ЗЧ ОУН, 1948. 25 с.; За Самостійну Україну: вибір актуальних статей і матеріалів з тижневика «Шлях Перемоги». Б.м., 1957. С. 178 с.; Розвідка і проти розвідка: короткий нарис, опрацьований Службою Безпеки. Вишкільні матеріали. З курсу, влаштованого проводом ЗЧ ОУН : книжка. Б.м. : Видання Організаційно-Кадрової референтури, 1958. Ч. 2. 144 с.

¹⁵³ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1955. 372 с. («Бібліотека українського підпільника». («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 1); УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1956. 356 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 3); АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1956. Ч. I. 368 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 4); УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1957. Ч. I. 446 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 6); УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1960. Ч. II. 444 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 7); Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН) : постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1969. Т. I. 249 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 9); Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН) : постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1972. Т. II. 320 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 10); П'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали і постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1975. 374 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 10); АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1956–1966 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1979. Ч. II. 463 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 12); АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1967–1970 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1981. Ч. III. 519 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 13); АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1971–1975 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1982. Ч. IV. 443 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 14); Шостий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН) : матеріали й постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1984. 631 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 15); Сьомий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН) : матеріали й постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1988. 238 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 16); Восьмий Надзвичайний Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН) : матеріали й постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1991. 261 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 17).

Поодинокі документи стосовно діяльності СБ ОУН та УПА публікувалися протягом 1959–1991 рр. в радянській періодиці та окремих книгах¹⁵⁴. Їхньою метою було надання псевдонаукової вагомості агітаційній публіцистиці та дискредитація «українських буржуазних націоналістів».

З початку 1990-х рр. чимало джерел провенієнції спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій було опубліковано у збірниках документів українських істориків: Володимира Сергійчука¹⁵⁵, Олександри Веселової, Олександра Лисенка, Івана Патриляка, Владислава Гриневича, Володимира Дзьобака, Марини Дубик¹⁵⁶, Сергія Кокіна¹⁵⁷, Володимира

¹⁵⁴ Харчук Б. Чуєш, брате! Київ : б.в., 1959. С. 13, 16; Конокотов С., Жиромський В. «Служба Безопасности» ОУН и ее методы фабрикации доказательств (по поводу одного архивного документа). *Подрывная деятельность противника*. Москва, 1969. № 3. С.135–154.; Вельма М. Жовтоблакітники без маски: документи. *Сільські новини*. 1977. 18 січня. С. 4; Історія застерігає: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. Київ : Політвидав України, 1986. 273 с.; Зарічний В. Перед судом пам'яті: документи про злочини «Служби Безпеки ОУН». *Радянська Волинь*. 1988. 12 квітня. С. 3; Маслюк В. Не обіляйте чорних справ. Документи з архіву КДБ. *Зоря*. 1989. 10 серпня. С. 2; Бовкун Г. Хто ж був ворогом нації? Свідчать архівні документи. *Радянська Волинь*. 1989. 15 вересня. С. 3; Шипко В. «За роботу відповідає «Меч»...». Документ СБ. *Радянська Волинь*. 1990. 19 березня. С. 2; Лановець Є. Хто ж він «Степовий»? З архіву. *Радянське життя*. 1991. 21 березня. С. 3-4; Обвиняет земля. Организация украинских националистов: документы и материалы / редкол.: В. Масловский, А. Мартынюк та ін. Москва : Политиздат, 1991. 157 с.

¹⁵⁵ Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни : нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 270–277, 384–385; Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр.: нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. С. 99–100, 135–143, 340–345, 349–360, 365–380; Сергійчук В. Український здвиг: Волинь. 1939–1955. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 537–575; Сергійчук В. Український здвиг. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. Т. 3: *Прикарпаття у 1939–1955 рр.* С. 609–639.

¹⁵⁶ ОУН в 1941 році. Документи : у 2-х ч. / упоряд. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Київ : Ін-т. історії України НАН України, 2006. Ч. 1. С. 126–154; ОУН в 1941 році: документи : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Київ : Ін-т. історії України НАН України, 2006. Ч. 2. С. 430–435, 582–603; ОУН в 1942 році : документи / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. С. 139–161, 220–221; ОУН в 1943 році : документи / упоряд. : О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. С. 295–298; ОУН і УПА в 1944 році : документи : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ : НАН України ; Інститут історії України, 2009. Ч. 1. С. 201–202, 212–213; ОУН і УПА в 1944 році : документи : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ : НАН України ; Інститут історії України, 2009. Ч. 2. С. 16–21, 115–122, 239–244, 247–248; ОУН і УПА в 1945 році : збірник документів і матеріалів : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, В. Гриневич, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України, 2015. Ч. 2. С. 36–37, 150–154.

В'ятровича¹⁵⁸, Олександра Іщука¹⁵⁹, Володимира Ковальчука, Владислава Берковського¹⁶⁰, а також як додатки книг: Нестора Мизака¹⁶¹, Сергія Бурлаки¹⁶², Андрія Кришальського¹⁶³, Ярослава Антонюка, Володимира Трофимовича¹⁶⁴ та багатьох інших.

Значний масив документів спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій розміщений у виданні «Літопис УПА». Свою роботу воно розпочало 1975 р. у Канаді, а з 1995 р. продовжило в Україні. На сьогодні «Літопис УПА» видав у чотирьох серіях (основна, нова, бібліотека, події і люди) 128 книг. У багатьох з них вміщені структуровані комплекси документів стосовно діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, найбільше – в основній та новій серіях (упорядники: Петро-Йосип Потічний, Євген Штендера, Олександр Вовк, Володимир Ковальчук, Дмитро Проданик, Михайло Романюк, Сергій Кокін, Валерій Огороднік, Степан Шпак, Ірина Павленко)¹⁶⁵.

¹⁵⁷ Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9 : *Організація українських націоналістів у Польщі. 1944–1950. Ліквідація керівних структур* / упоряд.: С. Кокін, В. Окіпнюк, М. Маєвський та ін. Варшава ; Київ : TYRSA, 2017. Частина перша. С. 450–460.

¹⁵⁸ Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА : у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. Т. 2. Війна після війни. 1945–1947. С. 1003–1004.

¹⁵⁹ Іщук О. Діяльність Проводу ОУН(б) на Північно-західних українських землях у 1948–1952 роках. Київ : б.в., 2009. С. 10–20.

¹⁶⁰ Націоналістичний рух опору на півночі Хмельниччини (1943–1948) : збірник документів / упоряд.: В. Ковальчук, В. Берковський. Київ ; Хмельницький : ПП. Цюпак А.А., 2016. С. 42–44, 53, 59, 66, 190.

¹⁶¹ Мизак Н. За тебе, свята Україно. Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН, УПА. Чортківський надрайон ОУН. Чернівці : Буковина, 2000. Книга друга. С. 359–376.

¹⁶² Бурлака С. Український визвольний рух на Білоцерківщині (1941–1952 рр.): розсекречені документи, спогади коментарі : науково-документальне видання. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. С. 204–243.

¹⁶³ Кришальський А. ОУН і УПА на Горохівщині: історико-краєзнавче дослідження. Луцьк : Терен, 2014. С. 318.

¹⁶⁴ Антонюк Я., Трофимович В. Життєпис Степана Янішевського – «Далекого»: правда драматичних змагань. Острог : Видання Національного університету «Острозька академія», 2020. С. 348–354.

¹⁶⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943–1944: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 80–81, 305–315, 385–390, 419–427; Літопис УПА. Основна серія. Т. 39 : *Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмищина і Підляшшя: документи і матеріали* / упоряд.: П.Й. Потічний,

Перший збірник документів про діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій видали у 2003 р. Іван Патриляк та Олександр Лисенко. Хронологічно він охоплював 1941–1947 рр. Основою стали документи СБ ОУН з фондів 3833, 3967 та 4620 ЦДАВО України¹⁶⁶. Через рік тематично подібний збірник підготував співробітник Національної академії Служби безпеки України Дмитро Веденєєв. До нього увійшли оунівські документи з фонду 13 ГДА СБУ¹⁶⁷. Продовженням зазначеної наукової студії була монографія цього ж автора «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Вона ввела до наукового обігу значну кількість документів СБ ОУН та ВПЖ з фондів ГДА СБУ¹⁶⁸.

У видавництві «Літопис УПА» 2006 р. вийшли 43-й та 44-й томи основної серії «Боротьба з агентурою: Протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948» під редакцією Петра-Йосипа Потічного. Їх основою стали документи віднайдені 11 травня 2004 р. в с. Озерна Зборівського р-ну Тернопільської обл. підпільного архіву¹⁶⁹. Через три роки у 46-му томі

С. Шпак, Є. Штендера. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2003. С. 659–671; Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся і Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд. : О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 297–333, 335, 372–375, 616–617, 619, 623–624, 705–716, 851–855; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд. В. Ковальчук. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2007. С. 109, 155–157, 401–430, 620–685; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16 : *Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр.* / упоряд.: В. Ковальчук, В. Огороднік. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2011. С. 113, 383–384, 386–388, 392–472, 475, 656–659, 672, 724–35; Літопис УПА. Нова серія. Т. 19 : *Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951: документи і матеріали* / упоряд. Д. Проданик. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2012. С. 475–493; Літопис УПА. Нова серія. Т. 24 : *Золочівська округа ОУН: організаційні документи. 1941–1952* / упоряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2014. С. 1085–1091.

¹⁶⁶ Матеріали та документи служби безпеки ОУН (Б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. 253 с.

¹⁶⁷ Веденєєв Д. Підрозділи спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії: документальна спадщина : збірник документів. Київ : Національна академія СБ України, 2004. 235 с.

¹⁶⁸ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 232–251, 255–282, 307–347, 353–359, 360–375, 397–401, 404–439, 459–463, 470–502, 509–510.

¹⁶⁹ Літопис УПА. Т. 43 : *Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948* / ред. П-Й. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2006. Книга 1 1316 с.; Літопис УПА. Т. 44 : *Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби*

основної серії «Літопису УПА» вийшла третя частина зазначеної збірки документів. До нього увійшли матеріали з «архіву Запорозжя», віднайденого у листопаді 1991 р. біля с. Краснопуца Бережанського р-ну Тернопільської обл.¹⁷⁰.

Винятково документи референтури СБ на теренах Дрогобиччини опублікували 2009 р. окремим збірником історики Василь Ільницький та Микола Галів. Серед них: протоколи, повідомлення, інструкції, комунікати, інструкції, виписки з зошитів про кадровий склад, заплановані заходи, навчання співробітників, організація збору інформації. Джерельну базу збірника склали документи з 372 та 376 справи ГДА СБУ¹⁷¹.

У новій серії «Літопису УПА» вийшов 2013 р. підготовлений Миколою Продаником 23-й том «Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951». Його основу склали: слідча, звітна, організаційно-кадрова, інструктивна, облікова документація з 376-ї справи 13-го фонду ГДА СБУ, а також приватного архіву Михайла Романюка у Львові¹⁷². Упорядкування двох наступних збірників документів нової серії «Літопису УПА», присвячених діяльності СБ ОУН, здійснили Дмитро Проданик та Василь Гуменюк. Зокрема, том 26 «Коломийська округи ОУН: Документи і матеріали референтури СБ. 1945–1950» (2016) та том 28 «Станіславівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ 1945–1951» (2018). У ньому використані дані з фондів Архіву Центру досліджень визвольного руху, Архіву музею Визвольної боротьби імені Степана Бандери, приватного архіву Зіновія

безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948 / ред. П.-Й. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2006. Книга 2. 1273 с.

¹⁷⁰ Літопис УПА. Т. 46 : *Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948* / ред. П.-Й. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2007. 880 с.

¹⁷¹ Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944–1951) / упоряд. В. Ільницький, М. Галів. Дрогобич : ПП «Швидкодрук», 2009. Кн. 1. 264 с.

¹⁷² Літопис УПА. Нова серія. Т. 23 : *Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951* / упоряд. М. Проданик. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. 1319 с.

Бойчука, а також 13, 65 ГДА СБУ. За видовою класифікацією основу зазначених збірників склали звітно-інформаційні та слідчі документи СБ¹⁷³.

Іншу велику джерельну групу дослідження складають документи радянських державних органів (цивільних та силових). За класифікацією Георгія Папакіна вони поділяються на дві підгрупи: 1) партійно-радянські (ідеологічні, директивно-нормативні, організаційно-розпорядчі, планові, звітні, аналітичні документи, офіційне листування, пропагандистські матеріали); 2) репресивно-каральних органів (директивно-нормативні, організаційно-розпорядчі, планові, звітні, аналітичні, інформаційні, матеріали агентурної, розвідувальної та судово-слідчої діяльності)¹⁷⁴. При цьому перша підгрупа значно поступається інформативною цінністю. Переважно вона представлена довідково-інформаційною документацією (довідки, повідомлення, інформації, постанови тощо). У ній фіксувалися факти диверсійно-терористичної діяльності СБ ОУН¹⁷⁵. Оснований масив зазначених партійно-радянських документів зберігається в ЦДАГО України, а також державних архівах західних областей України (фонди колишніх обкомів КПУ).

Значно вищою інформативністю вирізняється підгрупа радянських репресивно-каральних органів, основу якої складають процесуальні документи. Стосовно тематики дослідження найбільше їх зберігається в ГДА СБУ та архівах обласних Управлінь СБУ. Основу зазначених джерел становлять архівно-кримінальні справи, які охоплюють 519.380 засуджених радянською владою осіб. Кожна архівно-кримінальна справа – це матеріали слідства щодо однієї або кількох осіб. Складовими частинами зазначених джерел є процесуальні документи: протоколи затримання, постанови на арешт, ордери, анкети заарештованих, протоколи обшуку, протоколи опису майна

¹⁷³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 26 : *Коломийська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1945–1950* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2016. 568 с.; Літопис УПА. Нова серія. Т. 28 : *Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ 1945–1951* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2018. Книга 1 (1945–1946). 792 с.

¹⁷⁴ Папакін Г. Джерела з історії ОУН та УПА радянського походження: схеми класифікації, змістова сторона. *Український історичний журнал*. 2014. № 5. С. 176–178.

¹⁷⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 1693. Арк. 76–99.

заарештованих, протоколи допиту, постанови про висунення обвинувачення, уточнення (довідки, виписки, запити в інші органи влади), акти медогляду, обвинувальні висновки, протоколи засідання суду, акти виконання вироку), касаційні скарги, прохання про помилування, реабілітаційні матеріали)¹⁷⁶. Перевагою архівно-кримінальних справ є персоніфікація зібраного у них матеріалу, а також увага в протоколах допитів до деталей, а недоліком – значна суб'єктивність поданої інформації. Нерідко заарештовані намагалися приховати факти, навмисне дезінформували або змушені були підписувати сфальшовані слідчими протоколи¹⁷⁷. Згідно з рішеннями реабілітаційних комісій, архівно-кримінальні справи в усіх архівах СБУ поділяються на фонди «припинених» та «основний» (не реабілітовані). Останній більш інформативний стосовно тематики дослідження.

Шляхом опрацювання довідкових інформаційних баз архівів СБУ вдалося встановити, що фігурантами архівно-кримінальних справ стали 37.375 учасників підпілля ОУН та УПА (тобто 7 % від загальної кількості засуджених осіб). З них співробітники СБ та ВПЖ – 275 осіб (більшість не реабілітовано). Слід зазначити, що наведені підрахунки, хоча й умовні, усе ж близькі до істини. Нерідко в облікових картках на засуджених не зазначали приналежність до ОУН або УПА. Ще частіше це стосувалося есбістів. При написанні дослідження було опрацьовано 93 справи на керівників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій: крайового рівня – чотири справи¹⁷⁸, обласного – теж чотири¹⁷⁹, окружного – 10¹⁸⁰, надрайонного – 17¹⁸¹, повітового – вісім¹⁸²,

¹⁷⁶ Бірчак В., Довженко О., Когут А., Макаров Ю., Попович О., Ясиневич Я. Архіви КГБ для медіа : посібник. Київ : К.І.С., 2018. С. 42–101.

¹⁷⁷ Гранкіна О. Деякі аспекти джерелознавчого аналізу архівних слідчих справ репресованих у 1920-х – 1950-х рр. у СРСР. *Український історичний журнал*. 1997. № 4. С. 49–57.

¹⁷⁸ Архів Управління СБУ в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. 5678. Т. 1; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970; Спр. 67417; Спр. 67426.

¹⁷⁹ Архів Управління СБУ в Харківській області. Ф. 5. Спр. 31828. Т. 1–2; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67767; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079; Головне управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1.

¹⁸⁰ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 1-7; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 31691; Ф. 6. Спр. 26613; Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 8468; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф.

районного – 50¹⁸³. Крім того, десятки – на співробітників СБ та ВПЖ підрайонного, станичного рівнів, а також рядових (бойовиків, розвідників, зв'язкових). Також використано дев'ять справ на кур'єрів ЗЧ ОУН та ЗП УГВР, серед яких – референт СБ та керівник ППС¹⁸⁴. Крім того, дві справи на «табірну» СБ серед в'язнів-оунівців ГУЛагу¹⁸⁵.

Окремі архівно-кримінальні справи на реабілітованих учасників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій зберігаються у фондах ЦДАГО України, а також державних архівів західних областей України. За незначними винятками вони стосуються інформаторів та зв'язкових. Подібними до архівно-кримінальних справ джерелами є особові справи на спецпоселенців (Авт. – до віддалених регіонів СРСР). У контексті дослідження увагу зосереджено на сім'ї керівників СБ ОУН. Зазначені справи зберігаються у територіальних підрозділах ГДА МВС західних областей

6. Спр. 16912; Архів Управління СБУ в Херсонській області. Ф. 6. Спр. 15200; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67434; Спр. 67443; Спр. 67449; Спр. 67825.

¹⁸¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 3007; Ф. 5. Спр. 8194. Т. 1-2; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 7569; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 1-7; Ф. 7. Спр. 10407; Спр. 14967; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 47989; Спр. 67435. Т. 1; Спр. 67640; Спр. 67815; Спр. 67416; Спр. 67427; Спр. 68211; Спр. 68245; Спр. 68263.

¹⁸² Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 1-2; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 16342. 140 арк.; Спр. 23759; Ф. 7. Спр. 3370; Спр. 8363; Спр. 10342; Спр. 12615; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75592.

¹⁸³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 2347; Спр. 11095; Спр. 12375; Спр. 13436; Спр. 21366. Т. 1-5; Спр. 21706. Т. 1-4; Ф. 5. Спр. 6115; Спр. 8527; Спр. 10584; Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 6807; Спр. 10851; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 24769. Т. 1-2; Спр. 28503; Спр. 30780; Ф. 6. Спр. 33469; Спр. 49264. Т. 1-2; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 813; Спр. 2143; Спр. 10406; Спр. 18279; Спр. 18332; Спр. 19112; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4966; Спр. 9958; Спр. 13451; Спр. 19299; Спр. 19632; Спр. 26819. Т. 1-2; Ф. 7. Спр. 2604; Спр. 13602; Спр. 15378; Архів Управління СБУ в Херсонській області. Ф. 6. Спр. 9740; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 5. Спр. 209. Т. 1-2; Спр. 26877. Т. 1-2; Спр. 27029. Т. 1-9; Спр. 31340. Т. 1; Спр. 33468. Т. 1-4; Архів Управління СБУ в Чернігівській області. Ф. 6. Спр. 10345; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 26617; Спр. 67432; Спр. 67580; Спр. 67853; Спр. 67862; Спр. 67864; Спр. 67866; Спр. 67783; Спр. 67868; Спр. 67960; Спр. 67962; Спр. 67977; Спр. 68245; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897.

¹⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445; Спр. 11860; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286; Спр. 36617; Спр. 51997; Спр. 52413; Спр. 56232; Спр. 58257; Спр. 74894.

¹⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 69646. Т. 1-2.

України. Інформативністю вони поступаються іншим використаним у дослідженні джерелам радянських силових органів.

Копії протоколів допитів з архівно-кримінальних справ нерідко долучалися до інших оперативних матеріалів. Зокрема, повністю або частково за таким принципом було сформовано 10 томів справи 372 фонду 13 ГДА СБУ¹⁸⁶. Окремими протоколами допитів комплектувалося чимало справ у інших фондах зазначеного архіву. Меншою мірою це стосується ЦДАГО України, обласних держархівів, а також справи 134 фонду Р-9478 Державного архіву Російської Федерації (ГАРФ)¹⁸⁷.

Не менш значну частину групи джерел радянських силових органів становлять довідково-інформаційні документи (зведення, доповідні записки, інформаційні повідомлення тощо). За періодичністю їх можна поділити на одно-, три-, семиденні, декадні, двотижневі, місячні, кварталні, річні; за територіальним охопленням – районні, обласні, регіональні та республіканські. Стосовно тематики дослідження зазначені документи найбільше зосереджені у фондах: 2 (Управління боротьби з бандитизмом), 71 (Львівська та Дрогобицька обл.), 72 (Волинська обл.) та 73 (Тернопільська обл.) ГДА СБУ. Довідково-інформаційні матеріали радянських партизанських загонів зберігаються у фондах ЦДАГО України та Архіві суспільно-політичних організацій Республіки Молдова¹⁸⁸.

Недоліком зазначених довідково-інформаційних документів радянських спецслужб є спотворення прізвищ, псевдонімів, географічних назв та підпільної термінології¹⁸⁹. Наприклад, «Горлоріза» переклали як «Переріж гортань»,

¹⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 1. 386 арк., Т. 2. 223 арк., Т. 4. 373 арк., Т. 6. 340 арк., Т. 16. Арк. 399 арк.; Т. 20. Арк. 51–173; Т. 25. Арк. 183–305; Т. 39. Арк. 1–249; Т. 43. Арк. 95–370; Т. 89. 267 арк.

¹⁸⁷ ГАРФ. Ф. Р-9478. Оп. 1. Д. 134. Л. ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 351. Арк. 1–83.

¹⁸⁸ АСПОРМ. Ф. 3280. Оп. 1. Спр. 120. 62 л.; Спр. 1073. 160 л.

¹⁸⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 5677. Арк. 3; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 199. Арк. 269; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 469. Арк. 82; Марчук І. Образ волинського повстанця на матеріалах архівно-кримінальних справ. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. С. 39.

есбістів названо «есбесівцями» (Авт. – ймовірно за аналогією з есесівцями), а «шафету» названо «шофотою»¹⁹⁰. Інколи кілька разів повторно доповідали стосовно ліквідації окремих керівників СБ ОУН¹⁹¹. Позитивним аспектом є значна кількість статистичних даних, прагнення до подання точних і повних даних про кожну з описаних подій.

Оперативно-розшуковий напрям матеріалів становлять справи: робочі агентурні, оперативної розробки, розшукові¹⁹². Вони зберігаються у фондах ГДА СЗРУ та архівах СБУ. Враховуючи специфіку документів, вони не виходили за межі структур держбезпеки. Стосовно тематики дослідження найбільш інформативним є фонд 65 ГДА СБУ, який містить 12 розшукових справ на керівників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій¹⁹³. Унікальні матеріали на референтів СБ ЗЧ ОУН зберігаються у фонді 1 ГДА СЗРУ¹⁹⁴.

Значну частину документів радянських силових органів за тематикою діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій опубліковано українськими та закордонними істориками. Основні серед них – процесуальні¹⁹⁵ та довідково-інформаційні¹⁹⁶.

¹⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 204. Арк. 28; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 37; Спр. 152. Арк. 52.

¹⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 18–29; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 200. Арк. 114; Спр. 212. Арк. 288; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4967. Арк. 15, 18; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16 : *Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА 1944–1954 рр.* / упор.: В. Ковальчук, В. Огороднік. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2011. С. 113.

¹⁹² Бірчак В., Довженко О., Когут А., Макаров Ю., Попович О., Ясиневич Я. Архіви КГБ для медіа : посібник. Київ : К.І.С., 2018. С. 131–132.

¹⁹³ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7440, С-7449, С-7970, С-8707, С-8978, С-9078, С-9115, С-9136, С-9158, С-9159, С-9160, С-9267.

¹⁹⁴ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 10200. Т. 1; Спр. 10268. Т. 1; Спр. 10284. Т. 1; Спр. 10295. Т. 2; Спр. 12112; Спр. 12116; Спр. 12580. Т. 18.

¹⁹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 9 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945.* / упоряд.: О. Іщук, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2007. С. 717–747; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 195–218, 230–231, 253–255, 299–305, 352, 377–383, 387–395, 401–403, 441–447, 507–508; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны. Документы : в 2 т. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 2 : 1944–1945. С. 518–529, 742–752.

Найменшу третю групу складають «закордонні» джерела. Ця назва є умовною. Вона об'єднує документи не радянських правоохоронних органів про спеціальні підрозділи українських націоналістичних організацій. Переважну більшість з них складають польські. Незважаючи на видову схожість з радянськими, вони мають значні відмінності в оформленні. Недоліком «іноземних» джерел є низька інформативність стосовно тематики дослідження. Переважно діяльність українських націоналістичних організацій у них подається узагальнено, і лише зрідка виокремлюються розвідувальні та контррозвідувальні напрями роботи.

Серед «іноземних» джерел найбільш інформативними стосовно тематики дослідження є польські. Процесуальні документи поліції 1920–1930-х рр. зберігаються у фондах державних архівів Волинської, Рівненської, Тернопільської та Львівської обл, крім того, окремі їх копії – у фондах 13 та 62 ГДА СБУ¹⁹⁷. На теренах Білорусі вони представлені у фондах Державного архіву Брестської області. Незважаючи на значний обсяг, джерела містять незначну кількість інформації про розвідувальну референтуру УВО та ОУН.

Продовженням цієї групи є процесуальні документи правоохоронних органів Польської Народної Республіки (ПНР) післявоєнного періоду. Переважно вони охоплюють терени Закерзоння, а з-поміж них найбільш інформативними є справи крайового референта СБ Петра Федоріва

¹⁹⁶ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз : у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Т. 2. С. 435–447, 631–632; Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 15–102, 103–172; Дмитрук В. Вони боролися за волю України (Участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр. за матеріалами Волині та Полісся). Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. Т. III. С. 322–386; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 219–229, 251–253, 282–294, 296–298, 347–348, 350–351, 359–360, 383–387, 395–396, 447–450, 453–458, 464–468, 502–503, 505–506, 510–523; ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг.: документи и материалы / сост. В. Адамушко и др. Минск : Высшая школа, 2011. С. 414–444; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 2 : 1944–1945. С. 6–7, 35–36.

¹⁹⁷ ГДА СБУ. Оп. 1. Спр. 1113. 168 арк.; Спр. 1117. Арк. 1–37; Ф. 13. Спр. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 108. 209 арк.; Спр. 309. 110 арк.

(«Дальнича»)¹⁹⁸ та Холмського окружного – Леона Лапінського¹⁹⁹. Окремі копії документів правоохоронних органів ПНР та ЧСНР зберігаються у 398 справі 13 фонду ГДА СБУ. Частина з них стосується діяльності СБ ОУН²⁰⁰.

Деякі документи про діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій з «іноземних» джерел уже опубліковані. Започаткував цю практику Зиновій Книш. Виданий ним у 1983 р. збірник базується на довідково-інформаційних документах польської поліції 1925–1938 рр. переважно Тарнопільського воєводства. Окремі з них містять дані про органи безпеки ОУН²⁰¹. Зазначені документи з Державного архіву Брестської обл. публікував Олександр Ільїн²⁰², а з Державного архіву Волинської обл. – Микола Кучерепа²⁰³. Вони доповнюють певні аспекти функціонування розвідувальної референтури ОУН упродовж 1930-х рр.

Менш висвітленим дослідниками є післявоєнний період. Смертні вироки Військового суду оперативної групи «Вісла» на кількох стрільців боївок СБ ОУН за 1946–1947 рр. видав у 22 томі основної серії «Літопису УПА» Євген Місило (1992)²⁰⁴. Протокол допиту крайового референта СБ Петра Федоріва був опублікований 2009 р. в збірнику документів «Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959)»²⁰⁵. Обвинувальний висновок за справою цього ж есбіста вміщений у 9-му томі видання «Польща та

¹⁹⁸ IPN BU. 259/64/1-2; 944/456/1-2; 1224/1978; 1224/1982; 1554/23.

¹⁹⁹ IPN BU. 170/12/1-30; 1043/1354.

²⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 8. Арк. 228.

²⁰¹ Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. Торонто : Срібна Сурма, 1983. С. 220–229.

²⁰² Ільїн О. Українська молодь з Галичини, Волині, Холмщини і Полісся у Віленському університеті імені Стефана Баторія. *Над Бугом і Нарвою* : український часопис Підляшшя. Bielsk Podlaski, 2009. № 5. С. 30–32; Ільїн О. Український визвольний рух у донесеннях польського агента «Гураля». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 22. С. 561–569; Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. «За тебе Україно...». З архіву в'язнів концтабору Береза Картузька (1934–1935) членів II Речі Посполитої Польської. Тернопіль : Тернограф, 2010. 254 с.

²⁰³ Кучерепа М. Витяг з таємного звіту-монографії. *Волинь*. 2002. № 4. С. 123–132.

²⁰⁴ Літопис УПА. Основна серія. Т. 22 : *УПА в світлі польських документів*. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1992. Книга перша: Військовий суд оперативної групи «Вісла» за період 06–09.1947. С. 158–159, 248–257, 273–275.

²⁰⁵ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959). Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 2. С. 26–39.

Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: Невідомі документи з архівів спеціальних служб» за 2017 р.²⁰⁶.

Публікацію довідково-інформаційних документів з німецьких архівів, які висвітлюють діяльність українських націоналістичних організацій, розпочали діаспорні науковці. Упродовж 1983 р. у двох книгах основної серії «Літопису УПА» названу працю видав історик зі США Тарас Гунчак²⁰⁷. Зазначений дослідницький напрям продовжив у 1991 р. вчений Петро-Йосип Потічний з Канади²⁰⁸, а через два роки – французький науковець Володимир Косик²⁰⁹. Збірники документів останнього містять окремі факти про спеціальні підрозділи українських націоналістичних організацій²¹⁰. Переклади німецьких документів з фондів ЦДАГО України опублікував у 1996 р. український історик Володимир Сергійчук²¹¹. Найменшу підгрупу становлять джерела правоохоронних органів та збройних сил ЧССР. Окремий збірник зазначених довідково-інформаційних документів видав у 2010 р. в 48 томі основної серії

²⁰⁶ Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9 : *Організація українських націоналістів у Польщі. 1944–1950. Ліквідація керівних структур* / упор. С. Кокін, В. Окіпнюк, М. Маєвський та ін. Варшава ; Київ : Літопис УПА, 2017. Частина друга. С. 1312–1342.

²⁰⁷ Літопис УПА. Основна серія. Т. 6 : *УПА в світлі німецьких документів.* / упор. Т. Гунчак. Торонто : Літопис УПА, 1983. Книга перша: 1942 – липень 1944. С. 124–126; Літопис УПА. Основна серія. Т. 7 : *УПА в світлі німецьких документів.* / упор. Т. Гунчак. Торонто : Літопис УПА, 1983. Книга друга: червень 1944 – квітень 1945. С. 188–193.

²⁰⁸ Літопис УПА. Основна серія. Т. 21 : *УПА в світлі німецьких документів* / упорядник П.-Й. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1991. Книга третя: червень 1941 – травень 1943. С. 139–141.

²⁰⁹ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні = *L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine*. Пари; Нью-Йорк; Львів: Українознавча бібліотека НТШ, 1993. С. 465–626; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні : збірник німецьких архівних матеріалів. Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1998. Т. 2. (1941–1942). 384 с.

²¹⁰ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні : збірник німецьких архівних матеріалів. Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1997. Т.1. С. 284; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні : збірник німецьких архівних матеріалів. Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. Т. 3 (1942–1943). С. 146, 347; Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні : збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 2000. Т. 4. С. 185.

²¹¹ Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 174–229.

«Літопису УПА» Міхаль Шмігаль. Хронологічно він охоплює 1945–1948 рр. та фіксує боротьбу з повстанськими підрозділами²¹².

Окрему важливу групу становлять джерел особового походження (мемуари, спогади). Визначальною їх рисою є суб'єктивізм, зумовлений самосвідомістю конкретної особи. Мемуари – це особливе, емпіричне і певною мірою теоретичне джерело, незамінне у просопографічних дослідженнях²¹³. За рівнем інформованості авторів, умовно їх можна поділити на три групи: 1) учасників українських націоналістичних організацій; 2) співробітників радянських спецслужб; 3) очевидців подій з цивільного населення. При цьому на кожній з них відображається період написання. Найбільш інформативно цінною є перша група, особливо мемуари співробітників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій²¹⁴. Вони надають

²¹² Літопис УПА. Основна серія. Т. 48 : *УПА в світлі словацьких і чеських документів (1945 – 1948)*. / ред. М. Шмігель. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2010. Книга перша: *Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945–1946)*. 861 с.

²¹³ Любовець Н. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика* : збірник наукових праць. Київ : Національна бібліотека України імені В. Вернадського, 2010. Вип. 7. С. 98–99.

²¹⁴ Під трьома окупантами: спогади українського революціонера-підпільника. Лондон : УВС, 1958. 208 с.; Книш З., Яцура Т., Заболоцький П. Срібна сурма: спогади й матеріали до діянь Української Військової Організації. Торонто : Срібна сурма, Б. р. Зб. 1. 128 с.; Гайвас Я. Коли скінчиться епоха. Б. м. в., 1964. 143 с.; Гайвас Я. Воля ціни не має: спогади. Торонто : Срібна сурма, 1971. 314 с.; Мудрик-Мечник С. Роздумую, пригадую (спогади, третя частина 1954–1973). Мюнхен : Українське Видавництво, 1985. 283 с.; Матла О. Історичні нотатки. Торонто : Гомін України, 1985. 303 с.; Вивчаємо ворога: лекції, роздумування і спомини. Мюнхен : Українське Видавництво, 1989. 317 с.; За нашу незалежність: доповіді, статті, спогади і нариси. Мюнхен : Українське Видавництво, 1990. 316 с.; Лебедь М. УПА (Українська Повстанська армія), її генеза, ріст, дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу (Спогад). Дрогобич : Відродження, 1993. Ч. 1. : *Німецька окупація України*. 208 с.; Куп'як Д. Спогади не розстріляного. Торонто ; Нью-Йорк : б.в., 1991. 498 с.; Зеленчук М. Смерть командира Миколи Твердохліба – Грома. *Альманах «Гомону України»*. 1992. С. 59–70; Куп'як Д. Спогади нерозстріляного. Львів : Каменярь, 1993. 431 с.; Радехівщина у боротьбі за Українську Самостійну Державу: спомини колишнього учасника ОУН-УПА. Львів : Універсум, 1994. 78 с.; Пришляк Г. Пам'яті друзів. *Воля і Батьківщина*. 1997. № 1. С. 60–68; Василь Зброжик – «Зенко», «Влодко» – вояк УПА. Львів : б.в., 1998. 60 с.; Ріпецький М. Повстанський Великдень. *В рядах УПА* : збірка споминів / ред. М. Дупляк. Нью-Йорк : Наукове товариство вояків УПА в США і Канаді, 1999. С. 83–85; Спогади про Степана Бандеру. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 1999. 48 с.; Антонович О. Спогади. Київ ; Вашингтон : «АО Август», 1999. 392 с.; Кривуцький І. «Де срібнолентний Сян пливе...». Київ : Брама, 1999. 451 с.; Кривуцький І. Чого не сказала Марічка у своїх спогадах. Львів : Фонд Юрія Борця, 2000. 20 с.; Шушко В. Завдання виконав. 2-ге вид., доповнене. Львів : Місіонер, 2000. 307 с.; Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 112 с.; Коханська Г. Озброєні честю: спогади розвідниці ОУН-

унікальний матеріал зсередини переосмислений безпосередніми учасниками подій. Водночас у зазначених мемуарах незручні факти зазвичай замовчуються або подаються з вигідної автору сторони. Найбільш контроверсійною у них виступає проблема суперечок між «бандерівцями» та «мельниківцями». Прибічники останніх вирізняються повним несприйняттям методів роботи СБ ОУН(б)²¹⁵.

Окрему підгрупу становлять спогади колишніх учасників українських націоналістичних організацій, переважно кур'єрів ЗЧ ОУН, які пішли на співпрацю з органами КДБ. Упродовж 1960–1970-х рр. їх великими накладками видавало «Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном»²¹⁶. У районній та обласній радянській періодиці нерідко публікували замовні спогади «покаяння» колишніх учасників українських націоналістичних організацій. Серед них інколи траплялися також співробітники СБ ОУН. Завданням зазначених публікацій було спалювати український самостійницький рух,

УПА. Луцьк : Терен, 2008. 376 с.; Шушко В. «Як особистому охороню, Бандера довіряв мені абсолютно»: зустріч з легендарною особистістю, єдиною людиною із близького оточення провідника ОУН відбулося у рідному селі В. Шушка Бабинцях Борщівського району. *Місто*. 2004. 18 серпня. С. 2–3; Мандзій І. Особистий охоронець Степана Бандери Василь Шушко: «Такі люди, як Бандера, народжуються раз на сто років. *Вільне життя*. 2004. 20 листопада. С. 3; Василь Шушко: «Я був єдиним особистим охоронцем Степана Бандери. *Нова доба*. 2005. 21 січня. С. 1–2; Коханська Г. З Україною в серці: спомини / ред. П.-Й. Потічний та М. Посівнич. Торонто ; Львів : Літопис УПА (Бібліотека), 2008. Т. 9. 384 с.

²¹⁵ Шумук Д. За східним обрієм: спомини. Париж ; Балтимор : Смолоскип, 1974. 447 с.; Стецюк Г. Чорні дні Волині. Володимир-Волинський : Світязь, 1992. 127 с.; Каркоць-Вовк М. Від Вороніжа до Українського легіону самооборони. Рівне : Союз Ветеранів Визвольних Змагань УНР ; Союз Ветеранів Українського Резистансу, 2002. 248 с.; Станіславів В., Макух Ю. Ліс приймає повстанців. Кременець : б.в., 2002. 234 с.; Шумук Д. Я був той комуніст, що сидів в тюрмі, а не той, що саджав до неї інших. *Наше слово*. 2004. 11 липня. С. 3-4.

²¹⁶ Матвієйко М. До членів і симпатиків ОУН та до всіх українців, які живуть поза межами рідної землі. Київ : Радянська Україна, 1960. 16 с.; Реванюк І. Правда про т. зв. УПА : сповідь колишнього провідника ОУН. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1961. 64 с.; Вергун О. Осип Вергун розповідає. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1962. 48 с.; Матвієйко М. Чорні справи ЗЧ ОУН. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1962. 71 с.; Матвієйко М. Чорні справи ЗЧ ОУН. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1962. 63 с.; Михалинюк І., Химчук О. Не можна мовчати. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1962. 34 с.; Галаса В., Бисага І. За велінням совісті. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1963. 24 с.; Джуґало С. За лаштунками вертепу ЗЧ ОУН. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1973. 45 с.

тому вони подавали про нього винятково негативну інформацію, нерідко поєднуючи при цьому дійсні події з вигаданими.

Схожими до них є мемуари співробітників радянських спецслужб про боротьбу зі спеціальними підрозділами українських націоналістичних організацій. Їх автори намагалися показати себе з кращої сторони. Замовчували невідповідні сторінки службової діяльності. Натомість супротивника подавали як жорстоких та підступних злочинців, хоча зрідка відзначали їхній досвід конспірації та добре налагоджену розвідувальну роботу. Зрештою, усе це мало на меті підкреслити успіхи самих авторів зазначених мемуарів²¹⁷.

Перші спогади очевидців подій з місцевого населення, винятково негативного характеру, почали публікувати ще в радянський період. Переважно вони стосувалися випадків диверсійно-терористичної діяльності СБ ОУН. Ситуація почала змінюватися зі здобуттям Україною незалежності. З'явилися публікації спогадів місцевих жителів, які позитивно описували діяльність есбістів, частина з яких були інформаторами або навіть родичами останніх²¹⁸.

²¹⁷ Удахін П. Тривожні роки. Записки чекіста. *Радянська Волинь*. 1971. 16 травня. С. 4; Попов В. Дивний пастух; спогади чекіста. *Червона зірка*. 1973. 26 липня. С. 2; Яковенко О. Останні постріли. Розповідь колишнього чекіста. *Радянська Волинь*. 1975. 1 червня. С. 3; Удахін П., Калитенко В. Назустріч грозам. *Радянська Волинь*. 1977. 18 грудня. С. 2; Скорин І. Ветерани уголовного розыска. Москва : Юридическая литература, 1978. 168 с.; Федоров А. Последняя зима. Москва : Советский писатель, 1981. 368 с.; Удахін П., Шафета П. Останні постріли. Львів : Каменярь, 1983. 135 с.; Со щитом и мечом: очерки и статьи о чекистах Ровенщины / ред. кол. А. Демчук и др. Львов : Каменярь, 1988. 205 с.; Кромський М. Роки тривожної молодості. *Сільські новини*. 1983. 30 квітня. С. 3; Кромський М. Вчорашні тіні. *Радянська Волинь*. 1988. 19 березня. С. 2; Биков Ф. Невідворотня відплата. *Радянська Волинь*. 1988. 5 січня. С. 4; Павлюк П. Запроданці: спогади чекіста. *Слово правди*. 1988. 10 грудня. С. 4; Суриков С. Погоня за шакалами: спогади чекіста. *Слово правди*. 1989. 23 вересня; Павленко Р., Цвіркун С. Гірка відлуння минулого. *Ленінським шляхом*. 1990. 1 березня. С. 4; Торговець Г. Минуле проходить крізь серце. *Ленінським шляхом*. 1990. 24 лютого. С. 3; Чернов О., Зубчук Д. Стогін мертвих криниць. *Вісті Рівненщини*. 1994. 28 січня. С. 4; Судоплатов П. Спецоперації. Лубянка и Кремль. 1930–1950 годы. Москва : Современник, 1997. 187 с.; Санников Г. Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. Москва : Олма-Пресс, 2002. 512 с.; Дудніченко А. Роздуми старого опера: про минуле та сьогодні : документи і коментарі. Київ : Українське видавництво, 2011. 408 с.; Підгайний П. Сповідь. Черкаси : Видавець Ю.А. Чабаненко, 2014. 576 с.

²¹⁸ ²¹⁸ Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади / упор. Я. Лялька, Ю. Сливка, І. Патер, П. Максимчук, Р. Бачинський, В. Голяк, М. Ковальчук, О. Стасюк, В. Костишин, І. Чура. Львів : Просвіта, 1993. Книга 1. С. 505–508; Бондарчук-Митюк Л. Спогади зв'язкової УПА. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. 104 с.

Окремі дослідники, у тому числі автор цієї праці, записували зазначені спогади. Вони подають цінну інформацію про побут есбістів, трагічну долю їх сімей та доповнюють певні архівні документи.

Висновки. Джерельна база є доволі значною та складає основу дослідження. Вона охоплює 49 архівів (39 українських, вісім іноземних – Польщі, Чехії, Білорусі, Молдови, Росії, два приватні), а також чотири краєзнавчі музеї. Основу дослідження склали документи з 19 фондів ГДА СБУ. Іншою важливою складовою є фонди архівно-кримінальних справ архівів 23 обласних Управлінь СБУ. Крім того, використано документи: ГДА СЗРУ, п'яти архівних секторів ГУ Національної поліції, державні архіви семи областей, а також двох центральних.

При реалізації дослідницьких завдань були використані письмові, аудіовізуальні та речові джерела. Двоє останніх відіграли другорядну, допоміжну роль, особливо це стосується речових. Основою дослідження стали письмові джерела, більшість з яких уперше введені до наукового обігу. Відповідно до провенієнції, письмові джерела поділено на три групи: 1) українських націоналістичних організацій; 2) радянських державних органів; 3) «іноземні». Найбільш інформативна – перша з них. За видовою класифікацією, більшість документів спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій належать до директивно-розпорядчих, звітно-інформативних, процесуально-судових, службового листування та навчальних матеріалів. Значна їх частина опублікована у збірниках документів та додатках книг. Окремі з них подають винятково зазначені джерела (Олександра Лисенка, Івана Патриляка, Василя Ільницького, Миколи Галіва, Миколи Проданика та Василя Гуменюка). Не менш цінною є група джерел радянських державних органів (цивільних і силових), особливо це стосується процесуальних документів спецслужб. За інформативністю партійно-радянські джерела їм значно поступаються. У дослідженні використано 93 архівно-кримінальні справи на керівників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій від крайового до районного рівнів, а також десятки на

співробітників меншого рівня, учасників «табірної» СБ, кур'єрів ЗЧ ОУН, ЗП УГВР. Чимало процесуальних та довідково-інформаційних документів радянських спецслужб, які актуалізують тематику дослідження, уже опубліковано. Найбільше – Дмитром Веденєєвим та Геннадієм Биструхіним.

Група джерел під умовною назвою «іноземні» представлена переважно довідково-інформаційними документами здебільшого польських правоохоронних органів та меншою мірою – збройних сил. Хронологічно вони поділяються на довоєнного та післявоєнного періоду. Порівняно незначну групу становлять документи німецької окупаційної влади 1939–1945 рр., а ще меншу – силових органів ЧССР. Значну кількість зазначених джерел опубліковано українськими та закордонними дослідниками. Серед них варто виділити Володимира Косика, Тараса Гунчака, Петра-Йосипа Потічного та Олександра Ільїна. Джерела особового походження (мемуари) поділено на три групи: 1) учасників українських націоналістичних організацій; 2) співробітників радянських спецслужб; 3) очевидців подій з цивільного населення. Найбільш інформативна з-поміж них – перша група, особливо спогади учасників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій. Крім того, в дослідженні використано підпільну та радянську періодику. Загалом джерельна база є достатньою для вивчення і комплексного розкриття головних аспектів досліджуваної проблеми.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Методологічні засади дослідження

Евристика поставленої у дослідженні проблеми та підтвердження відповідної гіпотези потребує адекватного обрання методів дослідження. Виходячи з особливостей теми, мети, завдань та джерельної бази дослідження, було використано низку наукових принципів та методів.

Під філософським поняттям *методу* (грец. Μέθοδος) розуміється спосіб досягнення певної цілі, тобто сукупність прийомів теоретичного та науково-практичного осягнення дійсності²¹⁹. *Принцип* (лат. principium — початок, основа) – це ключове положення, провідна ідея певного напрямку діяльності.

Гносеологічну основу дослідження складає комплексне поєднання сукупності методів наукового пізнання: загальнонаукових (філософських), спеціальних наукових, галузевих, соціогуманітарних та інших. Будова евристичної роботи передбачає низку послідовних етапів, що спирається на певний понятійно-категоріальний апарат та містить необхідний комплекс методів дослідження. Методологічними засадами, використаними у роботі, є принципи історизму, логічності, об'єктивності, діалектичного вивчення явищ у розвитку, безперервній динаміці, взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємопов'язаності його часово-просторових складових²²⁰.

Акцент у роботі покладено на поєднання аналітичної і наративної філософії історії. Грунтуючись на принципах неопозитивізму, вона передбачає фрагментарну реконструкцію історичної реальності, а також структурування опису досліджуваної проблеми²²¹.

²¹⁹ Палеха Ю., Леміш Н. Основи науково-дослідної роботи. Київ : Видавництво Ліра-К, 2013. 336 с.

²²⁰ Португальский Р. Методологические основы военно-исторического исследования. Москва : ВАФ, 1992. 186 с.

²²¹ Данто А. Аналитическая философия истории. Москва : Идея-пресс, 2002. С. 34; Троцук И. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных науках. *Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология*. 2004. № 6–7. С. 65.

Радикальний напрям нарративної філософії історії, у якому історична реальність зводиться до рамок тексту, цілковито відкинута, натомість підтримано концепцію поміркованого нарративного дискурсу. Останній передбачає можливість «точкового сконтактування» з історичною реальністю через фахову критику джерела²²². З огляду на це важливу роль відіграють інтерпретації («конструкції» або «сконструйований реалізм»)²²³.

У плані інтерпретаційних та оцінних суджень загальнолюдських цінностей дослідження опирається на *аксіологічний підхід*²²⁴. Його застосування дало змогу розглянути методи роботи спеціальних підрозділів українських націоналістів з точки зору християнської моралі, а також засадничих прав людини.

Пізнанню внутрішньої логіки розвитку історичних подій, виявленню причинно-наслідкових (казуальних) зв'язків, формулювання висновків у дослідженні сприяло використання *логічного принципу*.

Трактування спеціальних підрозділів українських націоналістів як складної організованої системи забезпечив *синергетичний підхід* дослідження. Він уможливив розкриття взаємозв'язку процесів у структурному, кадровому, функціональному, військово-господарському вимірах. Прихильники синергетики наголошують на періодичному потраплянні суспільства до смуг нестабільності – «точок біфуркації». Вони ламають попередні структури або видозмінюють їх²²⁵. У процесі розвитку розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій їх було чимало, наприклад: виявлення зради Романа Барановського (6 жовтня 1933 р.); вбивство Євгена Коновальця (23 травня 1938 р.); розкол ОУН на «бандерівців» та

²²² Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію: таємниці історичної нарації. Київ : К.І.С., 2012. С. 377.

²²³ Лекторський В. Реалізм, антиреалізм, конструктивізм и конструктивный реалізм в современной эпистемологии и науке. *Конструктивистский подход в эпистемологии и науках о человек* : сб. науч. ст. Москва : Канон, 2009. С. 37.

²²⁴ Domańska E. *Mikrohistorie: spotkania w międzyświatach*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1999. S. 50.

²²⁵ Реєнт О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу. *Український історичний журнал*. 1999. № 3. С. 17–18.

«мельниківців» (1940 р.); перехід до збройної боротьби з німцями (весна 1943 р.); повернення до західних областей України радянської влади (весна – осінь 1944 р.); капітуляція Німеччини у Другій світовій війні (7 травня 1945 р.); протиповстанська операція «Велика блокада» (січень – квітень 1946 р.); загибель Романа Шухевича (5 березня 1950 р.); вбивство Степана Бандери (15 жовтня 1959 р.); проголошення Україною незалежності (24 серпня 1991 р.).

Використання у дослідженні *герменевтичного підходу* (від грец. ερμηνεύειν – тлумачити) уможливило провести критику джерел через емпатійне розуміння²²⁶, допомогло зануритися в атмосферу досліджуваного періоду, через співпереживання зрозуміти мотивацію сторін протистояння, частково абстрагуватися від пропагандистських нашарувань.

Базовими характеристиками *цивілізаційного підходу* є смисловий зв'язок та відображення подій у системах навколишнього світу²²⁷. У роботі він концептуально виражений у чіткій самоідентифікації українських націоналістів як частини європейської цивілізації. Прикладом цього є орієнтація їхніх розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів на співпрацю з країнами Заходу (Литва, Німеччина, Великобританія, США, Італія, Канада та інших), а також довготривале, послідовне протистояння радянським впливам – у ширшому контексті – православної цивілізації. Особливо яскраво це простежується у відмінностях ставлення єсбівців до місцевих священників. Незважаючи на тривалу та криваву боротьбу з поляками-католиками, греко-католицьке духовенство завжди мало беззаперечний авторитет, натомість православні священники сприймалися неоднозначно, нерідко як виразники та пропагандисти ворожої ідеології російського (московського) імперіалізму.

Задіяний у роботі *феноменологічний підхід* тісно пов'язаний з *історичною антропологією*, що дало змогу розкрити особистісний «світогляд» багатьох керівників та рядових співробітників спеціальних підрозділів українських

²²⁶ Гадмер Г. Істина і метод : у 2-х т. Київ : Юніверс, 2000. Т. 2. Герменевтика. С. 41.

²²⁷ Космина В. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. С. 263.

націоналістів, наприклад, суперечки між ними у ставленні до масової ліквідації осіб, запідозрених у агентурній роботі на радянські спецслужби, застосування практики колективної відповідальності, тортур під час слідства тощо.

Синхронно-діахронічний підхід допоміг обрати найбільш оптимальний варіант темпоральної композиції дослідження²²⁸. Зважаючи на доволі значні його хронологічні межі, основою структурної будови став проблемно-хронологічний принцип.

Регіональний підхід продиктований суттєвими територіальними особливостями розвитку розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістів, а також наявністю «контактних зон» між ними²²⁹. Головні відмінності були спричинені: рівнем національної свідомості; діяльністю окупаційної адміністрації (польської, німецької, румунської, радянської); періодом виникнення та припинення діяльності підрозділів УПА (Волинь, Галичина, Закерзоння); тактикою місцевого керівництва підпільної мережі (уникнення збройних операцій або навпаки, розширення/скорочення кількості членів, активна/поміркована протидія ворожій агентурі тощо).

Системний підхід вивчає історичну проблему як цілісне явище, передбачаючи водночас його поділ на складові частини з пошуком взаємозв'язків та закономірностей між ними²³⁰. Комплексне використання системного підходу уможливило розгляд розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістів як складової частини національно-визвольного руху, а також дало змогу простежити їх взаємний вплив на організаційно-структурні трансформації.

Принцип історизму передбачив розгляд діяльності розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістів відповідно до

²²⁸ Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію: таємниці історичної нарації. Київ : К.І.С., 2012. С. 126.

²²⁹ Верменич Я. Історична регіоналістика в системі «просторової історії»: диференціації предметних полів. *Регіональна історія України* : збірник наукових статей. Київ : Інститут історії НАН України, 2013. Випуск 7. С. 38.

²³⁰ Кустовська О. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. С. 12.

конкретно-історичних обставин²³¹, їх взаємозв'язку та взаємозумовленості. Однією з головних причин зародження розвідувальної референтури УВО стало рішення Ради послів Антанти щодо східних кордонів Польщі від 15 березня 1923 р. та необхідність налагодження союзу з Німеччиною і Литвою. Репресії влітку – восени 1941 р. нацистів стосовно оунівців зумовили розбудову підпільної «бандерівської» мережі СБ. Наслідки Сталінградської битви 17 липня 1942 – 2 лютого 1943 р. стали однією з причин виникнення УПА, а згодом – повстанської розвідки, військової СБ та ВПЖ. Проголошення радянською владою у 1947 р. курсу на суцільну колективізацію західних областей України спричинило спротив їй СБ. Подібних прикладів можна навести чимало.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали загальнонаукові (теоретичні) методи *аналізу і синтезу* (грец. *ἀνάλυσις* – розкладання і *σύνθεσις* – з'єднання). Перший з них (аналітичний) неодмінно містить у собі результати абстрагування та спрощення. На усіх етапах дослідження відбувалося виділення у предметі вивчення головних ознак з паралельним конструюванням на їх основі історичних закономірностей. Аналіз і синтез уможливили визначення ключових напрямів діяльності розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістів, виявлення на конкретно-історичному матеріалі взаємозв'язку у динаміці зміни тактики сторін протистояння. Завдяки синтезу були здійснені абстрактні операції з визначення кадрового складу співробітників розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій.

Не менш вагому роль у дослідженні відіграли загальнонаукові методи *індукції та дедукції*. Вони дали змогу використати у предметно-практичній пізнавальній діяльності при аналізі конкретних фактів уже нагромаджений

²³¹ Гнатюк Н. Радчич С. Принцип історизму – важливий чинник дослідження формування світогляду сучасного українського суспільства. *Сторінки історії* : збірник наукових праць. Київ : б.в., 2011. Вип. 32. С. 216.

власний та чужий матеріал²³², скажімо, простежити причини співпраці українських націоналістичних організацій з певними іноземними розвідками, поєднати структуру і завдання розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістів.

При аналізі історичного доробку стосовно розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій суттєво допоміг *метод ретроспективного аналізу*. Завдяки ньому вдалося простежити напрацювання радянського періоду, діаспорних науковців, а також концептуальні здобутки українських та зарубіжних істориків.

Поєднання у дослідженні *методів абстрагування, типології і моделювання* дало можливість з'ясувати характерні напрями й особливості діяльності розвідувальних і контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій: широке використання психологічних прийомів під час проведення допитів; відсутність місць тривалого утримання в'язнів; значна увага до ведення оперативних картотек; посилені заходи конспірації тощо.

Застосування *історико-типологічного методу* допомогло виокремити періоди формування структури розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій, забезпечило можливість розкрити закономірність цих стадій у їх безперервно-часовому розвитку.

Структурно-функціональний метод став основою простеження механізму формування розвідувальних і контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій, встановлення взаємозв'язку між постійною динамікою нових завдань та трансформаціями будови. Так, референтура СБ частково займалася пропагандою, господарсько-фінансовою роботою, неодноразово брала участь у масштабних бойових операціях, натомість обов'язком кожного оунівця була розвідувальна діяльність. Нерідко територіальні боївки ОУН та навіть повстанські підрозділи здійснювали

²³² Кривчик Г. Основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках. *Грані*. 2017. № 20. С. 59.

ліквідацію ворожої агентури. За певних обставин їхні керівники могли займатися слідчо-оперативною та контррозвідувальною роботою.

Історико-генетичний метод розкриває властивості, функції і зміни досліджуваної реальності у процесі її історичного розвитку. За логічною сутністю, він є аналітично-індуктивним, а за формою подання інформації – описовим²³³. Використання у дослідженні історико-генетичного методу дало змогу визначити передумови, а також особливості створення розвідувальних і контррозвідувальних підрозділів українських націоналістів, простежити їх еволюцію в процесі історичного розвитку.

Проблемно-генетичний метод здійснює ретроспективний розгляд проблем, що виникли в певний відрізок історичного часу. Зміст такого відтворення (реконструкції) полягає у виявленні її причин. Прикладами згаданих проблемних періодів у дослідженні є з'ясування ролі есбістів у протистоянні між «бандерівцями» та «мельниківцями», місця СБ у Волинській трагедії, генези масового знищення внутрішнього та зовнішньої радянської агентури, передумов виникнення «диких груп» тощо.

Важливим при оцінці походження джерела емпіричної інформації виявився *метод історико-джерелознавчого аналізу («критики джерел»)*²³⁴. Його застосування допомогло провести увесь комплекс робіт, пов'язаних із пошуком, виявленням, відбором джерел, їхнім критичним аналізом, встановленням інформаційної цінності та достовірності.

Метод контент-аналізу надав можливість ефективно оперувати великими обсягами текстів²³⁵, виокремлювати із загального масиву інформації необхідний фактичний та теоретичний матеріал. На основі цього методу вдалося впорядкувати головні напрями історіографії дослідження, теоретично

²³³ Драч О. Сучасні історико-освітні дослідження: традиції та новачі методології. *Вісник Черкаського університету*. 2014. № 9 (302). С. 6–7.

²³⁴ Сімперович В. Історико-джерелознавчий аналіз як основа музеєзнавчого дослідження. *Військово-історичний меридіан*. 2013. Спецвипуск. С. 44.

²³⁵ Іванов О. Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: термінологічні та методологічні відмінності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1045. С. 70.

узагальнити чималий науковий і науково-публіцистичний доробок із зазначеної тематики.

З'ясувати особливості мотивації співробітників розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій допоміг *метод емпатії* (особистої аналогії). Шлях уявного ототожнення однієї людини з особистістю іншої іноді дає хороші евристичні результати.

Використання *просопографічного (біографічного) методу* дало можливість проаналізувати стан кадрового наповнення розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій. Крім того, окремі ключові тенденції показані крізь призму життя та діяльності яскравих особистостей, які мали на них значний вплив, наприклад: визначна роль Осипа Думіна у розбудові розвідувальної референтури УВО; вплив Ріко Ярого на розкол ОУН; планомірні заходи шефа СБ Миколи Арсенича з постійного посилення повноважень його структури; особистий конфлікт між колишніми Крайовими референтами СБ Миколою Козаком та Степаном Янішевським, який призвів до розколу мережі ОУН на Рівненщині.

Евристичний *метод аналогії* (подібності) застосовано для визначення схожих рис зі спеціальними підрозділами інших нелегальних національно-визвольних структур (передусім поневолених народів Європи у ХХ ст.): відсутність опори на спадок власних державницьких інституцій; десятиліття безперервної боротьби в умовах підпілля; терор, спрямований здебільшого на колаборантів зі співвітчизників (Ірландська республіканська армія, ЕТА (баскською – «Euskadi Ta Askatasuna», українською – «Країна Басків і Свобода»); орієнтація у розбудові розвідувальної мережі та господарського забезпечення на підтримку місцевого населення; активне використання добре замаскованих схронів (литовські «лісові брати»); територіально-функціональна будова структури контррозвідки (Армія Крайова).

Порівняльно-історичний (компаративний) метод уможливив формулювання певних обґрунтованих припущень про запозичення розвідувальними та контррозвідувальними підрозділами українських націоналістів багатьох методів діяльності у німецьких і радянських спецслужб. Це – масові каральні акції,

застосування колективної відповідальності, внутрішні «чистки», придушення будь-якої опозиції, маскування під ворога, проведення різноманітних оперативних комбінацій.

Метод усної історії використовувався під час проведення польових досліджень. Збір інформації відбувався шляхом проведення інтерв'ю. Відповідно до особливостей респондента (віку, обізнаності з подіями, відвертості або навпаки тощо), ставилися заздалегідь підготовлені запитання. З метою уточнення окремих фактів допускалася їхня варіація, стосовно частини інтерв'ю застосовувалася аудіофіксація.

Непростим завданням у дослідженні виявилось встановлення чисельних показників стосовно співробітників розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій у різні періоди. Перешкодою у цьому стала низка факторів.

Головним з них можна вважати уривчастість статистичної інформації. Будь-які статистичні дані про розвідувальну референуру УВО-ОУН у часи Другої Речі Посполитої відсутні, існують лише окремі згадки про загальний чисельний стан підпільної мережі на певних територіях. Подібною є ситуація щодо радянського періоду 1939–1941 рр. За часів німецької окупації з'являються перші нечисленні оунівські документи зі статистичними даними про мережу СБ, ВПЖ, розвідки (чисельність, озброєння, негласний апарат). Однак переносити їх на усю територію Західної України помилково, позаяк підпільна мережа у цей час була неоднорідною. На це впливали: рівень національної свідомості, умови окупації, тактика місцевого керівництва підпілля та багато інших обставин. Ще складнішою є ситуація поза теренами Галичини, Волині та Західного Полісся. У післявоєнний період ситуація зі статистичними даними значно поліпшується: з'являються не лише оунівські, а й радянські підрахунки чисельності есбістів, їхнього озброєння, кількості проведених диверсійно-терористичних операцій, утім вони також не дають змоги провести хоча б наближені до реального стану підрахунки. Ще гірший стан зі статистичними джерелами про розвідувальні та контррозвідувальні

підрозділи закордонних центрів ОУН. Щодо них можна простежити певну закономірність: чисельність співробітників завжди була порівняно незначною та ближче до нашого часу зменшувалася.

Іншим важливим чинником є сумнівна достовірність багатьох радянських документів, бо маркування есбістів у них було доволі умовним. Нерідко до СБ зараховували боївку, яка насправді була у підпорядкуванні територіального провідника ОУН або навпаки. Здебільшого вівся облік лише підпільників, яких планували знищити. Натомість інколи есбістами вважали осіб, які переховувалися самостійно та розірвали зв'язок з підпіллям.

Незважаючи на значний обсяг радянських статистичних даних стосовно підпілля ОУН та УПА, вони нечасто виділяють окремо есбістів. Ситуацію ще більш ускладнює невідповідність адміністративно-територіального поділу. Інколи саме співвідношення кількісних показників, поданих у радянських документах, викликає сумніви, наприклад, «Діаграма порівняльних даних з ліквідації оунівського підпілля та СБ» за лютий – листопад 1944 р. містить приблизно однакові дані щодо втрат СБ та боївок ОУН²³⁶.

Статистичних даних про есбістів з документів оунівського походження загалом вдалося отримати небагато. Крім того, вони також мають певні недоліки, головні з яких – відсутність чітких критеріїв аналізу інформації, уривчастість даних та помилки.

Для обробки кількісних показників було застосовано *статистико-аналітичний метод*. Шляхом порівняння даних здійснювалася верифікація джерела, що забезпечувало досягнення бажаного евристичного результату.

Продуктивний дослідницький ефект забезпечило застосування методів інших соціогуманітарних наук. Так, *порівняльно-правовий метод* уже тривалий час активно використовується сучасними істориками для оцінки діяльності підпілля ОУН та УПА з точки зору міжнародного гуманітарного права²³⁷. В

²³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 187. Арк. 77.

²³⁷ Веденєєв Д., Лисенко О. Військово-політична діяльність ОУН і УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 46–66.

його основі лежить логічна операція порівняння, яка доповнюється проведенням аналогій²³⁸. Складовою частиною згаданої юридичної компаративістської практики стало впровадження порівняльно-правового методу у вивчення діяльності розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій.

Не менш важливу роль у дослідницькій роботі відіграв *метод історичної психології*. Розглядаючи особу або певну групу суб'єктом пізнання специфічних умов конкретної епохи, продуктом свого часу, він реалізує антропоцентристський і гуманітарний підхід до історії²³⁹. Використання у дослідженні означеного методу забезпечило поглиблене вивчення особливостей соціально-психологічного типу співробітників розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій.

Метод історичної соціології посприяв у розгляді проблематики дослідження крізь призму феномена війни. Згадана форма соціального конфлікту завжди виступала домінантою історичних досліджень та була стимулом прогресу²⁴⁰. Глобальна війна займала важливе місце в ідеології українських націоналістів. Незважаючи на розуміння неминучості значних втрат, вона сприймалася як найбільш перспективний і ефективний шлях до здобуття Україною державності. Саме тому діяльність розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій розглядалася крізь соціальну парадигму війни.

Аналізуючи послідовність пізнавальних операцій, передбачених комплексом обраної методики, можна виділити:

- визначення проблеми, мети та евристичних завдань дослідження;

²³⁸ Шигаль Д. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20–21 листоп. 2013 р. Харків : Нац. акад. прав. наук України, 2013. С. 182.

²³⁹ Старовойтов А. *Историческая психология* : курс лекций. Могилев : УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2010. С. 4–5.

²⁴⁰ Матинов А. *Исторична соціологія (циклічна парадигма)* : монографія. Київ : УІАД «Рада», 2004. С. 217.

- джерелознавчий аналіз емпіричного матеріалу, його аналіз, систематизацію та узагальнення;
- виокремлення конкретних дослідницьких результатів та здійснення теоретичних узагальнень.

Висновки. Дослідження становить планомірне вивчення розвідувальних і контррозвідувальних підрозділів українських націоналістів, визначення особливостей, тенденцій та закономірностей їх функціонування і розвитку. Складаючись з низки послідовних періодів, воно містить необхідний комплекс прийомів і методів дослідження.

Реалізація поставлених у дослідженні завдань передбачала поєднання принципів історизму, науковості, пріоритетності джерел та багатофакторності. Основою роботи стали такі наукові методологічні підходи: аксіологічний, герменевтичний, синергетичний, цивілізаційний та феноменологічний. Було застосовано доволі широкий набір наукового інструментарію, який передбачав використання загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних історичних методів: аналізу та синтезу; індукції та дедукції; ретроспективного аналізу; абстрагування; типології і моделювання; історико-типологічний; структурно-функціональний; історико-генетичний; проблемно-генетичний; історико-джерелознавчого аналізу; контент-аналізу; емпатії; просопографічного аналізу; аналогії; порівняльно-історичний; усної історії; статистико-аналітичний; історичної психології; історичної соціології.

2.2. Термінологічно-понятійний апарат

Базовий критерій наукового дослідження становить обрання та впорядкування системи понять і термінів (лат. *terminus* – межа, кордон), якими у ньому оперують. Зазначена категорія не є сталою та має десятки трактувань²⁴¹. Постійно видозмінюючись, вона обирає систему лексикографічного представлення, що

²⁴¹ Шелов С. Очерк о понятии терминологии: состав, понятийная организация, практическое приложение. Москва : ПринтПро, 2018. С. 11–13.

забезпечує взаємозв'язок накопичення результатів пізнання з їх унормуванням, систематизацією та кодифікацією²⁴².

Тривалий період розвитку досліджень українських націоналістичних організацій виробив доволі складну систему термінології. Незважаючи на безперервні пошуки істориками найбільш вдалих формулювань, досі її ключовими проблемами залишається відсутність уніфікованості та ідеологічно-пропагандистський спадок попередніх епох²⁴³. Розуміння цього процесу неможливе без короткого екскурсу в минуле.

Власне оунівці у документах називали себе «революціонерами», «українськими повстанцями», «українським визвольним рухом» або «революційно-визвольним рухом»²⁴⁴. Населення використовувало найменування «повстанці», «підпілля», просто «хлопці» або з негативним відтінком – «бандерівці», «бульбівці». Німецькі джерела вживали терміни «банди» або «партизани». Радянська влада, починаючи з весни 1943 р., використовувала абсурдний набір слів «українсько-німецькі буржуазні націоналісти» (Авт. – насправді саме виникнення УПА було спричинене розгортанням збройної боротьби проти німців, а за соціальним походженням більшість українських націоналістів були незаможними селянами)²⁴⁵. Пізніше означення «німецький» як неактуальне вживали фен. Його замінили більш лаконічним та ширшим терміном «українські буржуазні націоналісти», який підкреслював зв'язок оунівців з розвідками країн Заходу. Упродовж багатьох десятиліть радянською пропагандою цілеспрямовано формувався образ

²⁴² Чернобров Ю. Синтаксичний термін як об'єкт дослідження в українському історичному термінознавстві. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (1). С. 122.

²⁴³ Сич О. До питання термінології в сучасному українському націоналізмознавстві. *Гілея* : науковий вісник. 2018. Вип. 142. С. 105–110.

²⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 15. Арк. 15; Спр. 376. Т. 11. Арк. 22; Т. 37. Арк. 223–230; Т. 42. Арк. 43; Т. 43. Арк. 222; Т. 45. Арк. 91; Т. 80. Арк. 242.

²⁴⁵ Ковалевич Т. Український національно-визвольний рух 1944–1989 років у інформаційному просторі Української РСР : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2016. С. 59.

ворога²⁴⁶. Поняття «ОУН», «УПА», «бандерівці», «упівці» та взагалі «український націоналізм» наділялися винятково негативним змістом²⁴⁷. Упродовж 1967–1971 рр. у структурі КДБ при Раді Міністрів УРСР існував окремий 6-й відділ науково-дослідницької роботи. Його друге відділення розробляло «наукові основи організації боротьби проти підривної діяльності українських буржуазних націоналістів». Було розроблено проект положення про «Науково-чекістське товариство». Планувалося проведення масштабної дослідницької роботи на основі першоджерел. Вочевидь, радянська термінологія стосовно українських націоналістичних організацій набула подальшого розвитку. Однак прихід у липні 1970 р. до керівництва КДБ УРСР консервативного Віталія Федорчука зупинив розпочату 6-м відділом роботу²⁴⁸.

Незважаючи на визнання УПА псевдонауковості радянської термінології, виробленої стосовно підпілля ОУН та УПА, певні її аспекти досі впливають на українських істориків. Найбільш виразним прикладом є вживання поняття «націоналізм», який комуністична пропаганда наділяла хибними дефініціями. «Українська радянська енциклопедія» визначила його так: «буржуазна ідеологія, політика і психологія в національному питанні, яка розглядає націю як поза історичну категорію, вищу форму суспільної єдності, проповідує зверхність національних інтересів над класовими. Націоналізм виражає класові інтереси буржуазії, що є протилежними корінним інтересам трудящих, їхній боротьбі за своє соціальне і національне визволення»²⁴⁹. Закладений радянською пропагандою стереотип міцно засів у свідомості українців. Навіть після здобуття Україною незалежності терміна «націоналізм» у дослідженнях

²⁴⁶ Голик Р. Радянська влада та український визвольний рух у Галичині в контексті ідеологічних стереотипів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 194.

²⁴⁷ Ковалевич Т. Формування радянською пропагандою негативного образу українського націоналіста. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 249–252.

²⁴⁸ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 340–341.

²⁴⁹ Українська радянська енциклопедія : в 12 т. 2-ге вид. / гол. ред. Микола Бажан. Київ : Головна редакція УРЕ. 1982. Т.7 : *Мікроклін – Олеум*. С. 278.

намагалися уникати, замінюють іншими словами. Нерідко це виглядає як невдала спроба приховати цілком очевидні факти, створити штучну термінологію. Хоча сам політичний термін «націоналізм» (фр. *nationalisme* – ідеологія), не має жодного негативного смислового навантаження²⁵⁰. Базовим його принципом є теза про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворенні²⁵¹. Згідно з версією «Британської енциклопедії» (*Encyclopedia Britannica*), термін «націоналізм» передбачає ідеологію, де лояльність та відданість індивіда національній державі перевершують інші індивідуальні та групові інтереси²⁵². «Стенфордська філософська енциклопедія» (*Stanford Encyclopedia of Philosophy*) зазначає, що термін «націоналізм» використовується для опису двох явищ: 1) піклування про свою національну ідентичність; 2) дії, спрямовані на підтримку самовизначення своєї нації²⁵³.

Паралельно з радянською пропагандистською риторикою у країнах Заходу відбувався розвиток термінології діаспорних авторів. За змістом та формою вона була частиною українського націоналістичного руху. Опинившись у своєрідній мовній ізоляції, діаспора частково законсервувала термінологію 30–40-х рр. ХХ ст., а також особливості тогочасної західноукраїнської лексики. Водночас вона почала створювати неологізми на основі запозичень з англійської, французької та німецької мов. Усе це відбувалося у контексті продовження ідеологічного протистояння радянській владі. Прикладом є стаття «Питання політичної термінології», опублікована 1983 р. в «Бюлетні Проводу ОУН», у якій обґрунтовувалася недопустимість перекладу більшовицьких термінів. Стаття застерігала: «Від початків існування РСФСР а згодом ССРСР, політикою Москви було і є заставити український нарід

²⁵⁰ Націоналізм. *Енциклопедія політичної думки* / за ред. Девіда Міллера ; пер. з англ. Київ : Дух і літера, 2000. С. 256–257.

²⁵¹ Залізник Л. Україна в колі світових цивілізацій. Київ : Т-во «Знання» України, 2006. С. 7.

²⁵² Hans Kohn. Nationalism. Politics. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/nationalism> (дата звернення: 19.02.2020).

²⁵³ Nationalism. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/nationalism/> (дата звернення: 29.11.2001).

прийняти советсько-комуністичну форму російської окупації України за свою рідну, улюблену, національну. Тому ОУН не вживає доброго українського слова для означення якнайбільше злочинної й огидної форми радянського панування на Україні»²⁵⁴. Наприклад, рекомендувалося не використовувати термін «радянський», а свідомо вживати російське слово в українській транскрипції «советський». Також діаспорна традиція заперечує переклад на українську мову іноземних імен та прізвищ, зокрема російських. За цим правилом Олександр потрібно писати як «Александр», Володимир – «Владімір», Михайло – «Міхаіл» тощо. Згадані особливості діаспорної лексики знайшли відображення у сучасній українській публіцистиці та навіть наукових студіях²⁵⁵. Переважно нею послуговувалися частина інтелектуалів з Галичини. Щоправда, після суспільно-політичних подій 2013–2014 рр. використання діаспорної лексики значно активізувалося. З іншого боку, практика взаємоперекладності імен східнослов'янських народів становить усталену традицію, яка відображена у чинному українському правописі. Аналогічною є ситуація з перекладом російської термінології. Крім того, право на транскрибований запис імен закріплене законодавством України²⁵⁶. З огляду на це діаспорна традиція транслітерації російських термінів, імен та прізвищ у нашому дослідженні не застосовувалася.

Починаючи з 1990-х рр., в Україні відбувається процес суверенізації історичних наративів. «Проблема ОУН та УПА» була полем гострого політичного протистояння²⁵⁷. Шляхом продуманих та змодельованих акцій цілеспрямовано поляризувалися погляди громадян різних регіонів України.

²⁵⁴ Питання політичної термінології. *Бюлетень Проводу ОУН*. 1983. Ч. 23. С. 33.

²⁵⁵ Фаріон І. Імена і прізвища як національні ідентифікатори. Українська правда. Блоги. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/57af1f56d25b9/page_7/ (дата звернення: 13.06.2016).

²⁵⁶ Посикалюк О. Право на транскрибований запис імені: аналіз норм законодавства та правозастосовної практики. *Університетські наукові записки / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова*. 2013. № (48). С. 138, 140.

²⁵⁷ Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. Київ : Критика, 2011. С. 65.

Надмірна політизація та постійні спекуляції призвели до того, що згадана проблема не могла стати суто науковою²⁵⁸.

Цілком закономірно, що процес суверенізації історичних наративів не оминув багатьох інших вад становлення. Причини цього можна вбачати у прагненні швидко інтегруватися до західного теоретико-методологічного поля та водночас частковому ревізійному радянського історичного спадку²⁵⁹. Стосовно цього український історик Георгій Касьянов зазначав: «Термінологічні проблеми є з одного боку наслідком окресленої методологічної ситуації з її інтелектуальним ізоляціонізмом і прагненням будувати самодостатні лінійні схеми, які включають полікультурність, можливість стереоскопії чи припущення про різну ідеологічну наповненість інтерпретації одних й тих самих процесів. З іншого – термінологічна обмеженість, наївність, а часто елементарне невігластво зі свого боку впливають на ситуацію з методологією, формуючи такий понятійний і категоріальний простір, який значно ускладнює якісне оновлення термінологічного інструментарію, по-суті замінюючи його мовними імітаціями»²⁶⁰.

З іншого боку, нестабільність державної комемораційної політики України сприяла виникненню наукового дискурсу стосовно узгодженої термінології²⁶¹. Прикладом цього є суперечка довкола правильності вживання «ОУН-УПА» або «ОУН і УПА». Певний час обидві версії активно використовувалися в історичних дослідженнях. Лише після категоричної позиції Юрія Шаповала стосовно помилковості термінології, вжитої у

²⁵⁸ Лисенко О. Непомічений ювілей: роздуми навздогін 70-й річниці УПА. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 22. С. 189.

²⁵⁹ Футала В. Націоналізм у сучасному науковому дискурсі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 51.

²⁶⁰ Касьянов Г. Націоналізація історії: методологічні та термінологічні проблеми (пострадянський простір, 1990-ті роки). *Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології* : матер. науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 43–44.

²⁶¹ Попович О. Український визвольний рух середини ХХ століття: державна комемораційна політика (2005–2014). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2017. № 30. С. 344–352.

«Проміжному звіті робочої групи для підготовки історичного висновку про діяльність ОУН-УПА», було вироблено узгоджену позицію в цьому питанні²⁶².

Іншим дискусійним терміном стосовно ідентифікації підпілля ОУН та УПА став «Рух опору». Його використовували у найрізноманітніших комбінаціях: «український», «національний», «український національний», «антирадянський» тощо. При цьому нерідко паралельно виділяли інші «рухи Опору» в Україні – російський, польський, єврейський. Власне «український рух Опору» поділяли на «радянський» та «національний» (бандерівський, мельниківський, бульбівський)²⁶³.

Частина істориків категорично виступали проти використання цього терміна стосовно українських націоналістів, наприклад, Віктор Яқунін і Валентин Іваненко стверджували, що основна боротьба підпілля ОУН та УПА не велася проти нацистів, отже, термін «рух Опору» не означає їхньої сутності²⁶⁴. Цілком очевидно, що вони помилялися. Термін «Рух опору» (фр. *résistance*) має більш широке значення – це суспільно-політична організація, дії якої спрямовані на протидію чинній політичній (військовій) владі, у тому числі окупаційній, у формі цивільної непокори, ведення пропаганди, саботажу, диверсій, партизанської боротьби тощо²⁶⁵. Спочатку воно вживалося для означення підпільно-партизанської боротьби народів Європи проти німців та їх союзників. Згодом до «Руху опору» додалися дисиденти, які боролися за громадянські, політичні та національні права в комуністичних країнах. На нашу думку, це визначення не надто характеризує сутність українських націоналістичних організацій, які тривалий час були союзниками Німеччини. Ймовірніше означення «Рух опору» можна вживати стосовно діяльності УПА в 1943–1944 рр.

²⁶² Слободянюк М. Деякі аспекти використання категоріально-порівняльного апарату при вивченні історії руху опору в Україні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 256.

²⁶³ Слободянюк М. Проблема термінології у вивченні історії руху Опору в Україні. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Збірник 9. С. 120–124.

²⁶⁴ Іваненко В., Яқунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2006. С. 178.

²⁶⁵ Коваль М. Рух опору. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 404.

Паралельно українські історики послуговувалися іншими термінами для означення українського націоналістичного підпілля: «український визвольний рух», «український самостійницький рух», «український повстанський рух» та інші. Їхня етимологія опирається на спадок діаспорних авторів, вони були запозичені у західної історіографії або є неологізмами, створеними упродовж 1990-х рр.

Наприклад, термін «національно-визвольний рух» користувався значною популярністю ще в радянський період. «Українська радянська енциклопедія» тлумачила його як «боротьбу народів колоніальних і залежних країн за своє національне і соціальне визволення; складову частину світового революційного процесу»²⁶⁶. Нині це визначення продовжує використовувати російська шовіністична пропаганда²⁶⁷. У західній історіографії «національно-визвольний рух» має значно ширший контекст та означає організацію, яка бере участь у війні за національне визволення²⁶⁸. «Українська дипломатична енциклопедія» визначає його як «організований масовий суспільний рух, спрямований на знищення іноземного панування та завоювання незалежності, ліквідацію національно-колоніального гніту та експлуатації, реалізацію нацією права на самовизначення аж до утворення національної держави». Перші його прояви можна віднайти ще в епоху середньовіччя. Однак найбільшої активності національно-визвольний рух набув після Другої світової війни як антиколоніальний рух, що й визначає історично-образні особливості цього терміна²⁶⁹.

²⁶⁶ Українська радянська енциклопедія : в 12 т. 2-ге вид. / гол. ред. Микола Бажан. Київ : Головна редакція УРЕ, 1982. Т. 7 : *Мікроклін – Олеум*. С. 284.

²⁶⁷ Алексеев А. Идеология национально-освободительного движения (НОД) как технология освобождения России. *За суверенитет!* 2014. 12 марта. С. 1–2.

²⁶⁸ Sluka J. National Liberation Movements in Global Perspective. Proceedings of the Conference on Tamils in New Zealand. Wellington, 1996. URL: <http://tamilnation.co/conferences/cnfNZ96/jeffsluka.html> (дата звернення: 30.09.2016).

²⁶⁹ Мінгазутдінов І. О. Національно-визвольний рух. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. С. 160–161.

Проаналізувавши наведені вище варіанти термінології стосовно діяльності українських націоналістичних організацій, можна констатувати, що усі вони певною мірою відображають сутність процесу. Щоправда, не забезпечують поєднання чіткого виокремлення об'єкта дослідження з особливостями його ідеології, генези, а також зв'язку із сучасністю. Саме тому в дослідженні було вирішено використати термін «українські націоналістичні організації» як найбільш відповідний зазначеним критеріям.

З огляду на розлогі хронологічні межі дослідження для максимально повного означення його предмета, використано термінологію «розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи». Це формулювання дає змогу об'єднати усі досліджувані структури та напрями діяльності, починаючи від розвідки УВО та закінчуючи закордонною СБ ОУН. Не окреслені у назві диверсійну, терористичну, бойову, архівно-облікову, навчальну, пропагандистську та інші види діяльності обсервовано під призмою реалізації українськими націоналістами певних розвідувальних або контррозвідувальних завдань, які завжди виступали основою структури спеціальних підрозділів.

Досі актуальною є дискусія щодо пошуку багатьох відповідників радянським термінам. Наприклад, «явка с повинной», «поражение в правах», «пособники» тощо. Їх відповідники в сучасній українській мові є кальками з російської, хоча продовжують бути частиною юридичної термінології. На нашу думку, їх вживання в історичних дослідженнях допустиме. Окремі радянські терміни найбільш точно передають сутність описуваних подій та колорит епохи, однак за наявності евентуального українського відповідника їх вживання недоцільне.

Важливою частиною термінологічного інструментарію дослідження є означення структур українських націоналістичних організацій. З метою точності передання сутності дотримувався принцип максимально можливого послуговування їх лексикою. При цьому перевага надавалася автентичним термінам підпілля ОУН і УПА, які уже утвердилися в сучасній українській історіографії: «станція», «кущ», «підрайон», «надрайон», «рій», «чота»,

«курінь» тощо. Маловживані означення додатково пояснюються за текстом роботи.

Слід зазначити, що подібного принципу дотримано щодо подання назв територіальних одиниць українських націоналістичних організацій. Визнано помилковим доволі поширеним в історіографії принцип калькування радянської термінології, яка розглядала мережу підпілля як сукупність окремих «банд», при цьому обов'язково додаючи до географічного означення слово «провід» (керівний орган відповідної територіальної одиниці), наприклад, Тернопільський окружний провід ОУН, а потрібно – Тернопільська округа ОУН.

Географічні назви у дослідженні подані відповідно до тогочасних назв, наприклад, Станіславівське воєводство, Тернопільське воєводство, Ровенська обл., Червоноармійський р-н тощо.

Непростою проблемою виявилось обрання відповідної аббревіатури для означення структур, які були правонаступниками ОУН. Їхні назви нерідко змінювалися та одночасно вживалися у кількох варіантах. Підпільники, очолювані Степаном Бандерою, користувалися означеннями ОУН-революційна (ОУН-р), ОУН-самостійників-державників (ОУН-СД), ОУН з-під стягу Степана Бандери (ОУН-б) та ОУН на українській землях (ОУН на УЗ). З огляду на зазначене, а також у зв'язку з недоцільністю оперування усіма варіантами назв, за «бандерівською» групою було вирішено закріпити аббревіатуру ОУН. Відповідно «мельниківську» групу було означено як ОУН(м), а також ОУН(с). Аббревіатуру українських націоналістичних організацій за кордоном було вирішено залишити в оригінальних варіантах без узагальнень.

Для забезпечення найбільш оптимального подання матеріалу застосовано поєднання загальної воєнної термінології з давно поширеною у наукових дослідженнях практикою запозичень лексики українських націоналістичних організацій. Враховуючи особливості підпільного статусу досліджуваних розвідувальних та контррозвідувальних органів, значення багатьох визначень має смислову специфіку. Зважаючи на вищевикладене, ключові терміни, використані у роботі, потребують ґрунтовнішого розгляду.

Розвідка або *розвідувальна діяльність* (англ. Intelligence assessment) – збір інформації військового, політичного, економічного характеру для отримання стратегічних переваг над ворогом та надання допомоги союзникам.

Контррозвідка (нім. Spionageabwehr) – діяльність, спрямована на виявлення ворожої агентури та протидію провокаціям спецслужб супротивника.

Спецслужби – неофіційна назва державних структур, які покликані виконувати розвідувальну, контррозвідувальну, оперативно-розшукову, диверсійну та іншу спеціальну діяльність. Нерідко їхня діяльність на території інших держав є протизаконною.

Агент – негласний співробітник, який здійснює збір інформації. Зазвичай у підпіллі мав назву *інформатор*, а їхня структура – *інформаційна мережа* («*сітка*»). Польських агентів українські націоналісти називали «конфідентами» (пол. konfident – довірена особа, шпигун), а радянських – «сексотами» (рос. секретный сотрудник). Вирізняли також окремі види ворожої агентури: «резидент» (керівник мережі); «внутрішник» (діяв всередині підпілля); «маршрутник» (працював за певним маршрутом); «внутрікамерник» (вдавав у камері ув'язненого) тощо.

Розвідка відкритих джерел інформації (англ. Open source intelligence, OSINT) – добування розвідувальної інформації шляхом використання відкритих джерел (періодики, радіо, телебачення, опитування).

Слідча робота – розшукові дії, спрямовані на збирання (отримання) доказів (свідчень) у певній справі або перевірку уже отриманих.

Допит – регламентований процес спілкування слідчого з підозрюваним, свідком, потерпілим для отримання необхідної у розслідуванні справі інформації.

Оперативно-облікова документація (картотека) – система фіксації та комплектування матеріалу, зібраного на об'єктів розслідування.

Гриф таємності – рівень обмеження доступу до таємної інформації. Українські націоналістичні організації використовували для цього спеціальні умовні шифри або попередження.

Оперативна гра – система операцій і заходів з дезінформації супротивника. Здійснюється завдяки подвійному агенту. Оперативні ігри, в яких використовуються отримані агентом від противника засоби радіозв'язку, називаються *радіогрою*.

Дворушники – радянське визначення подвійної агентури, яка таємно працює на ворога (українські націоналістичні організації).

Легенда – оперативний термін, який використовували радянські спецслужби на позначення ретельно продуманої історії прикриття агента.

Легендоване підпілля («лжепідпілля», «легендовані проводи», *агентурно-бойові групи*) – підконтрольні радянським спецслужбам формування, які діяли під виглядом підпільних осередків, боївок. У післявоєнний період активно застосовувалися проти українських націоналістичних організацій. Зазвичай їх основу становили колишні підпільники, які погодилися на співпрацю з ворогом. Нерідко діяли під виглядом боївок СБ ОУН(б)²⁷⁰.

Пособники – поплічники, посіпаки, радянське визначення стосовно осіб, які надавали будь-яку допомогу злочинцям. Нерідко цим терміном називали звичайних селян.

Оперативна група (опергрупа) – тимчасове оперативно-стратегічне об'єднання, що може складатися з кількох родів військ. Найпоширеніший вид бойової одиниці, який радянські спецслужби використовували у боротьбі з підпіллям ОУН в післявоєнний період.

Парамілітарні формування – напіввійськові утворення з цивільного населення, які надають допомогу військовим, правоохоронцям або навпаки ведуть з ними боротьбу. Під цим терміном у дослідженні розглядаються

²⁷⁰ Веденєєв Д. Підпілля легендоване. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8 : *Па – Прик*. С. 241.

учасники винищувальних груп, винищувальних батальйонів, груп охорони громадського порядку (місцеве населення називало «істрибками»).

Іррегулярне збройне формування – недержавна військова структура, яка відрізняється від регулярних армій порядком комплектування, підготовки та застосування при виконанні бойових завдань.

Спеціальні підрозділи – формування, призначені для виконання надзвичайних завдань та наділені особливими статусом. Найчастіше цей термін застосовують до сил спеціальних операцій (англ. Special forces, commandos, спецназ).

Диверсія – підривні дії, спрямовані на завдання військової або економічної шкоди супротивнику. Найчастіше зводиться до організації вибухів або підпалів. Об'єктами диверсій можуть бути транспортні комунікації, лінії зв'язку, стратегічні підприємства, бази постачання, склади, державні установи, органи місцевого самоуправління тощо.

Засідка – ефективний спосіб ведення бойових дій, який передбачає завчасно підготовлений та несподіваний напад на маршруті руху супротивника. Зазвичай проводиться після отримання відповідних розвідувальних даних.

Колаборант (від фр. collaboration – «співробітництво») – особа, яка співпрацює з окупаційною владою на шкоду своїй державі або її союзникам. На нашу думку, цей термін недоцільно вживати стосовно українських націоналістичних організацій. Для них Радянський союз та Друга Річ Посполита також були окупантами. Зрештою, більшість українських націоналістів збройно виступили проти німців.

Істрибки, стрибки (від рос. истребительные батальоны) – поширена на Західній Україні назва воєнізованих формувань, створених для допомоги радянським силовим органам.

Терор (від лат. terror – «жах») – залякування, фізичне насильство або вбивство опонентів. Згаданий метод діяльності (терористичний) був притаманний більшості підпільно-партизанських рухів. Спрямовувався переважно на колаборантів, представників влади, а також ворожу агентуру.

Слід зауважити, що українські націоналістичні організації здійснювали терористичні дії винятково на своїй території, окупованій ворогом. Загалом це нагадувало тактику Руху опору інших народів та навіть партизанських підрозділів підконтрольних державним структурам.

Індивідуальний теракт – терор, спрямований на конкретну особу, зазвичай на високопосадовців або впливових людей. Був найбільш поширеною формою терористичної діяльності українських націоналістів у 1920–1930-ті рр.

Внутрішній терор – залякування, переслідування, знищення дійсних або уявних ворогів всередині певної структури. Може досягати різного рівня; від поміркованих форм (переслідування мельниківців) до радикальних (масові ліквідації підпільників запідозрених у співпраці з радянськими спецслужбами, мали ще назву «чистка», «рубка» агентури).

Колективна відповідальність – давня та поширена форма терору, коли за дії однієї особи або кількох осіб несе відповідальність уся група (сім'я, родина, колектив, підрозділ тощо) загалом.

Радянізація – насильницьке впровадження притаманних радянському устрою економічних, суспільно-політичних та культурних особливостей. Поширеними формами радянізації були: *колективізація* (викорінення традицій приватної власності на землю) та *русифікація* (насадження російської мови).

Естафетний зв'язок – передбачав передачу листів, документів та іншого шляхом естафети між кур'єрами (зв'язковими).

Мертві пункти – заздалегідь умовлені місця для залишення підпільної пошти, яка згодом передавалася адресату. З метою конспірації влаштовувалися у відлюдних місцях (дупла дерев, могили на цвинтарях, фігури на перехресті доріг, залишені будівлі тощо).

Грипси – вузькі продовгуваті шматки цигаркового паперу, які підпілля ОУН та УПА використовувало для фіксування та передачі таємної кореспонденції. Зазвичай щільно скручувалися у трубку та опечатувалися.

Референт (лат. referens, referentis) – особа, яка відповідає за певний вид діяльності (розвідувальний, контррозвідувальний, бойовий, господарський,

пропагандистський тощо). Підрозділи, очолювані референтами, називалися *референтурами*. Згаданий термін був поширений упродовж усього періоду діяльності українських націоналістичних організацій. Існували також визначення стосовно заступників референтів – *субреференти, підреференти*.

Есбіст (есбісти) – співробітник Служби безпеки ОУН. Термін набув поширення серед українських націоналістів ще на початку 40-х рр. ХХ ст. Згодом його використовували діаспорні, радянські, а також сучасні дослідники.

Боївка – невеликий бойовий загін, відділ, підрозділ. Найбільш поширена форма будови збройного формування в підпіллі ОУН. Використовувався контррозвідувальними підрозділами українських націоналістів для виконання охоронних, диверсійних, терористичних та частково бойових завдань. Рядові учасники боївок називалися *бойовиками, боївкарями, стрільцями, козаками*.

Комендант (фр. *commandant* – командир) – керівна посада, поширена в територіальній мережі українських націоналістичних організацій. Зазвичай це визначення застосовували до командирів боївок. Нерідко, особливо на Волині та Поліссі, використовувалося як заміна терміна «референт».

Провід – керівництво, авангардна, спрямовуюча, організаторська діяльність когось²⁷¹. Термін набув значного поширення у територіальній мережі підпілля ОУН, змінивши більш поширений у 1930-х рр. – *екзекутива* (походить від латинського «*executio*» тобто «виконавчий орган»).

Почет – оточення, підрозділ охорони вищого керівництва підпілля ОУН або УПА. Міг також виконувати зв'язкові, господарські та каральні функції. Переважно почет складався з добре озброєних вершників.

Криївка (від укр. слова критися, тобто ховатися) – схрон, підземне укриття, яке могло слугувати житловим, господарським приміщенням, архівом, місцем проведення допитів, підпільною друкарнею тощо.

²⁷¹ Голоскевич Г. Правописний словник : за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук. Харків : Книгоспілка, 1929. С. 449.

Двуїка (від пол. Oddział II Sztabu Generalnego/Głównego Wojska Polskiego, «Dwójka») – Другий відділ Генерального штабу Війська Польського (1918–1939), який складався з розвідки (офензиви) та контррозвідки (дефензиви).

Висновки. Використаний у дослідженні термінологічний апарат ґрунтується на здобутках сучасної історичної науки. Складовою частиною цього процесу, який досі динамічно розвивається, є вивчення українських націоналістичних організацій. Відповідна термінологія має чимало автентичних запозичень, вживаних у підпіллі ОУН та УПА. Водночас вона включає окремі елементи радянської фразеології. Кожне із зазначених визначень у поєднанні з методологічним інструментарієм допомогло краще розкрити поставлені наукові завдання, визначити особливості явищ та процесів, висунути власні гіпотези, зробити необхідні узагальнення і висновки.

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРА СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

3.1. Період Другої Речі Посполитої (1921–1939)

Поразка національно-визвольних змагань Українського Народної Республіки (далі – УНР) не зупинила державницьких прагнень багатьох українців. Тисячі найбільш активних вояків та старшин змушені були рятуватися еміграцією, переважно оселяючись на підконтрольних Польщі західноукраїнських землях. У Галичині цей процес мав свої особливості. Колишні Січові Стрільці та вояки Української галицької армії (далі – УГА) поверталися до рідних земель, якими заволодів споконвічний ворог – поляки. При тому ця окупація відбулася за згоди Симона Петлюри, що перекреслило будь-які перспективи співпраці з урядом УНР в екзилі. Поєднання усіх згаданих факторів спричинило необхідність створення нової, більш радикальної організації, першочерговим завданням якої була б підготовка збройного повстання проти поляків.

31 серпня 1920 р. у Празі колишніми вояками УГА було засновано військову організацію «Воля», яка невдовзі отримала назву Українська військова організація (далі – УВО)²⁷². Від липня 1921 р. її керівний орган – Начальну колегію (Авт. – згодом отримала назву Начальна Команда) – очолив полковник Євген Коновалець²⁷³. До розбудови УВО долучилися чимало колишніх співробітників спецслужб Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) та УНР: начальник відділу розвідки штабу Корпусу Січових Стрільців Ярослав Чиж («Ярослав Кутько»), керівник розвідувальної групи в часи Директорії Роман Сушко («Гіполіт»), командир спеціальної групи розвідувального відділу Міністерства внутрішніх справ Директорії Іван Чмола

²⁷² Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 31586. Т. 1. Арк. 2; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 5. Спр. 16. Арк. 35–36.

²⁷³ Веденеев Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 95.

(«Чмоль») та багато інших²⁷⁴. Необхідність всебічного вивчення ворога зумовила створення ними у вересні 1921 р. власного спеціального підрозділу – «Розвідчої референтури» (далі – «Р-Р»). Першим її керівником став згаданий уже Ярослав Чиж²⁷⁵. Невдовзі його змінив сотник УГА Михайло Колтунюк²⁷⁶, а уже навесні 1922 р. цю посаду посів колишній командир куреня Січових Стрільців Осип Думін («Сулима»). Йому дивом вдалося врятуватися від арешту Київської губернської ЧК та виїхати до Галичини²⁷⁷. Саме при Осипові Думіну розвідка УВО набула повноцінного статусу. Важливість її ролі засвідчує «Військовий статут УВО», де їй відводились окремі розділи: «Підслух і секрет», «Розвідка» та «Дозор в розвідці»²⁷⁸.

На чолі «Р-Р» стояло «Центральне розвідче та контррозвідче бюро при Головному штабі УВО» (Авт. – вживалися також скорочення «Цербер» або «ЦРБ»). Його штаб розміщувався у Вільному місті Данциг (Авт. – в документах УВО шифрувалося як «Саківка» або «Мимозівка»)²⁷⁹. Андрій Федина («Саківський») згадував, що це місто було «в тому часі ближчим Львова, ніж Луцьк чи Варшава»²⁸⁰. Керівник «Церберу» – розвідувальний референт – входив до складу Начальної (Верховної) Команди УВО. Від провідника УВО він отримував організаційні вказівки, а, крім того, безпосередньо йому звітувався. Від начальника штабу УВО розвідувальний референт отримував інструкції фахового характеру. Апарат «ЦРБ» складалося з трьох відділів:

²⁷⁴ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10976. Т. 1. Арк. 383; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 47932. Т. 1. Арк. 57; Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН. Львів : Піраміда, 2005. С. 43.

²⁷⁵ Галайко Б. До питання створення Української Військової Організації. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість*. 2009. № 18. С. 301.

²⁷⁶ Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. № 11. С. 43.

²⁷⁷ Веденєєв Д. Зародження спеціальних служб Руху Українських Націоналістів. *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 59; В'ятрович В. Історія з грифом секретно: архіви КГБ розповідають. Львів : Часопис, 2012. С. 16–18.

²⁷⁸ Цибулькін В., Рожан Л., Веденєєв Д. та ін. Нарис з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. Київ : Преса України, 2011. С. 242.

²⁷⁹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 14. Арк. 303; Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 1.

²⁸⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 380.

1. Організаційного (опрацювання розвідчого матеріалу для установ УВО, аналіз опитувальників, вивчення і узагальнення зібраних даних);
2. Еvidенції та статистики (отримування розвідувальних звітів, їх розшифрування, копіювання, переклади, статистичний аналіз);
3. Адміністративного (полагоджував усі технічні справи справочинства, підбирав і зберігав увесь розвідчий матеріал, а також навчальну літературу з питань розвідки та контррозвідки)²⁸¹.

У підпорядкуванні «ЦРБ» був виконавчий орган – «Управа Розвідчого Реферату» (далі – «УРР»), який складався з трьох відділів: 1) військової розвідки; 2) політичної розвідки; 3) економічної розвідки²⁸². До функцій політичної належало пильнування за ситуацією в сусідніх державах, діяльністю їхніх політичних партій, міжнаціональними відносинами. Військова розвідка мала завданням збирати інформацію про чисельність ворога, його озброєння, військову промисловість, мобілізаційні та стратегічні плани тощо. В економічному напрямі головним було з'ясування господарського становища держави, її матеріально-сировинної бази, соціальної структури населення²⁸³. Кожний розвідувальний відділ «УРР» очолював керівник, якому дозволялося мати безпосередній зв'язок з начальниками підвідділів корпусних розвідчих «експозитур». Натомість контакти з будь-якою установою УВО відбувалися лише через розвідчого референта. Один з трьох начальників відділів «УРР» виконував функції заступника, інші – очолювали підвідділи фінансових і технічних справ.

До повноважень розвідувального референта належало призначення та переведення начальників «експозитур», відділів «УРР» і начальників Розвідчого бюро (далі – «РБ»). Їх звільнення він погоджував з Верховною Командою УВО. Крім того, розвідчого референта інформували у випадку видання Начальною Командою, начальником штабу, окружними і повітовими

²⁸¹ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 1.

²⁸² Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 28.

²⁸³ Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. Львів : Афіша, 2010. С. 95.

командами розпоряджень відповідним структурам «Р-Р». За необхідності він набирав до свого штату писарів та кур'єрів²⁸⁴.

На початковому етапі розвідку УВО здебільшого цікавила інформація про Військо Польське²⁸⁵. Дані щодо Радянського союзу вважалися на цьому етапі другорядними²⁸⁶. Військовий напрям розвідувальної роботи УВО здійснювала «гарнізонна» мережа, яка поділялася на корпусні «експозитури» (Авт. – представництва), дивізійні, полкові та батальйонні «розвідчі станиці».

Начальник корпусної розвідчої «експозитури» призначався «розвідчим референтом». Від нього він отримував накази та директиви, а також співпрацював з начальником відповідної установи УВО. Заступник начальника корпусної «експозитури» відповідав за зв'язок з дивізійними «розвідчими станицями».

Три підвідділи корпусної «експозитури» (військовий, економічний та політичний) утворювали «Розвідчу Корпусну Квартиру», на чолі кожного з яких стояли управителі, що мали в підпорядкуванні необхідну кількість кур'єрів. Їх призначення затверджував «розвідчий референт».

Начальника дивізійної «розвідчої станиці», до обов'язків якого входила перевірка, доповнення та узагальнення розвідувальних звітів, які надходили від полкових і батальйонних «розвідчих станиць», призначав керівник корпусної «розвідчої експозитури». Крім збору відомостей у своїх військових підрозділах, вони надавали інформацію про усі важливі події на місці осідку «розвідчої станиці». До складу батальйонних «розвідчих станиць» входили «сотенні розвідчики» та «четові звідуни», які формували «розвідчі точки». Передбачалася робота щонайменше двох з них у кожному «плютоні» (Авт. – взводі)²⁸⁷.

²⁸⁴ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 29.

²⁸⁵ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі 1918–1939. Торонто : В-во В. Дідюка, 1965. С. 224.

²⁸⁶ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 543. P. 125.

²⁸⁷ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 31–33.

Паралельно з «гарнізонною» розвідкою УВО розбудовувала територіальну. Її структура відповідала організаційній вертикалі – «Головна команда» – «області» – «повіти» – «розвідчі станиці»²⁸⁸. Згідно з даними Зиновія Книша, станом на першу половину 1920-х рр. Крайова команда УВО охоплювала 13 окружних команд та 45 повітових²⁸⁹. Найбільш розгалуженою була розвідувальна мережа Східної Галичини, дещо слабші позиції вона мала на Волині, Поліссі, Холмщині та Підляшші.

У другій половині 1920-х рр. Галичину охоплювало 15 округ УВО: Чортків, Снятин, Коломия, Станиславів, Стрий, Бережани, Тарнопіль, Золочів, Радехів, Сокаль, Любачів, Перемишль, Львів (місто) та Львів (терен)²⁹⁰. Начальник обласної «експозитури» отримував накази від розвідчого референта, а також співпрацював у поточній роботі з обласною Командою УВО. У його підпорядкуванні було три підвідділи на чолі з управителями (військовий, політичний та економічний), які об'єднувалися в «Розвідчу Квартиру»²⁹¹. Окружні та повітові розвідчі відділи УВО за штатом співробітників повторювали обласну експозитуру²⁹².

Більш детальне уявлення про будову територіальної мережі «Р-Р» дає структура «Польового штабу» (Авт. – вживалася також назва «експозитура») УВО у Львові. До його складу входили: 1) начальник відділу (керував усією роботою); 2) заступник (відповідав за політичну розвідку); 3) «протоколянт» (займався шифруванням та розшифруванням кореспонденції, заміною кодів, таємним справочинством)²⁹³.

²⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 5. Спр. 16. Арк. 35–36.

²⁸⁹ Книш З. Власним руслем: Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто : Срібна Сурма, 1966. С. 20–21.

²⁹⁰ Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. № 11. С. 43.

²⁹¹ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 30.

²⁹² Книш З. На життя і смерть.... Сторінки з історії Української Військової Організації. Торонто : Срібна Сурма, 1980. С. 169.

²⁹³ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 543. P. 127–128.

Поступово розвідувальна мережа УВО охопила більшість воєводств та усі великі міста Другої Речі Посполитої²⁹⁴. У багатьох містах діяли філіали «ЦРБ» – «Розвідчі Бюро» (далі – «РБ»), перші з яких виникли у Варшаві, Кракові та Любліні²⁹⁵. Невдовзі Андрій Олинський заснував осередок «РБ» в Познані²⁹⁶. Начальника кожного з них призначав розвідчий референт за узгодженням з комендантом УВО відповідного терену, який також забезпечував фінансування²⁹⁷. Окремі «РБ» діяли за межами Другої Речі Посполитої і, за даними ОДПУ, вони опиралися на 800–900 членів УВО²⁹⁸. Станом 27 серпня 1924 р. філіал «ЦРБ» в Берліні очолював Осип Маркевич («М-20») ²⁹⁹, а в Парижі – Микола Капустянський³⁰⁰. Останньому, за рахунок колишніх вояків УНР, вдалося розширити мережу УВО у Франції на 50 %³⁰¹. Відомо про діяльність «РБ» в Бреслау та Каунасі, а також плани створення у містах Чехії, Румунії та Угорщини³⁰².

У середині 1926 р. Крайовим комендантом УВО призначили Юліана Головінського («Гетьмана»), який вважав недоцільним розвиток розвідувальної референтури³⁰³. Неодноразово він заявляв Євгену Коновальцю: «підпілля не надається на шпигуна, яким погорджує»³⁰⁴. На його думку, розвідка була більш потрібна «генеральним штабам чужих армій» ніж самій УВО ³⁰⁵. Розбудова

²⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 9; Книш З. Власним руслом: Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто : Срібна Сурма, 1966. С. 92.

²⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. С-7449. Т. 1. Арк. 9.

²⁹⁶ Саківський Б. Діяльність ОУН у Тернопільському воєводстві у 1929–1939 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тернопільський національний університет ім. Володимира Гнатюка. К., 2017. С. 53.

²⁹⁷ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 35–37.

²⁹⁸ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 13. Арк. 5.

²⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 46.

³⁰⁰ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10693. Т. 1. Арк. 90.

³⁰¹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 13. Арк. 3.

³⁰² Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 108.

³⁰³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавничча спілка, 2007. С. 30–32.

³⁰⁴ Нич В. Провокатори УВО-ОУН. Друге звернення до українського народу в справі роздору. Нью-Йорк : Б.в., 1956. С. 18.

³⁰⁵ Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української військової організації. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий збірник наукових праць. Київ, 2000. – Вип. 5. С. 144–145.

мережі виявилася надто коштовною, а робота на інтереси інших держав наносила підпіллю моральну шкоду³⁰⁶. Позиція Юліана Головінського знайшла підтримку у багатьох членів УВО. Навіть референт розвідки Михайло Вербицький зазначав: «Доставиш німцям шпигунського матеріалу, то він, із вдячності, в часі війни, насипле твоєму батькові бомб на голову». Зрештою, у 1927 р. Євген Коновалець частково задовольнив вимогу Юліана Головінського³⁰⁷, однак розвідувальна робота на місцевому рівні продовжувалася³⁰⁸.

3 лютого 1929 р. у Відні було створено Організацію Українських Націоналістів на чолі з головою (Авт. – посаду провідника ввели пізніше) «ПРУН» (Авт. – Провід українських націоналістів) Євгеном Коновальцем³⁰⁹. За кілька років вона повністю поглинула УВО³¹⁰. Окремої розвідувальної референтури у цей час створено не було, проте розвиток зазначеного напрямку діяльності продовжувався і відбувався базі розвідувальних підрозділів інших референтур³¹¹. Один з них під назвою «конспіраційно-розвідного вишколення» входив до складу організаційної референтури ОУН. Інший – «політичної розвідки» – був частиною політичної референтури ОУН³¹². У складі кожної «п'ятірки» мережі «Юнацтва» ОУН передбачався розвідник, якого умовно називали «двійкою»³¹³. Частиною бойової референтури ОУН була «розвідчо-

³⁰⁶ Мартинець В. Від УВО до ОУН: спогади та матеріали до передісторії українського організованого націоналізму. Вінніпег : б.в., 1949. С. 171.

³⁰⁷ Нич В. Провокатори УВО-ОУН. Друге звернення до українського народу в справі роздору. Нью-Йорк : Б.в., 1956. С. 18.

³⁰⁸ Забілий Р. Діяльність Української Військової Організації на Долинщині в 1920–1929 роках. *Український визвольний рух*. Львів, 2008. № 12. С. 9–10; Wysocki R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. S. 265.

³⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 2. Арк. 29; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 1111. Арк. 49.

³¹⁰ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 31586. Т. 1. Арк. 58; Бойдуник О. На переломі: уривок спогадів. Париж : Націоналістичне видавництво в Європі, 1967. С. 27.

³¹¹ Книш З. Становлення ОУН. Київ : Видавництво ім. О. Теліги, 1994. С. 117–118.

³¹² Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939) : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 / Львівський університет імені І. Франка. Львів, 2005. С. 54.

³¹³ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 110.

бойова» підреферентура, яка збирала інформацію напередодні проведення «ексів» (Авт. – експропріацій) або терактів³¹⁴. Відомо, що до складу військової референтури Луцької повітової ексекютиви (далі – ПЕ) ОУН входила «розвідчобойова» підреферентура на чолі з Костянтином Петрончуком, а згодом – Володимиром Гайдюком³¹⁵. Невдовзі всі згадані підрозділи стали основою для відновленої розвідувальної референтури ОУН³¹⁶.

За даними ОДПУ, загальне керівництво розвідувальним напрямом роботи ОУН у цей час здійснював Ріко Ярий. Його зусиллями у м. Варна (Болгарія) було створено пункт зв'язку для надсилання розвідників на територію УСРР³¹⁷, однак проводити роботу на радянській території українським націоналістам було важко, позаяк цьому перешкоджала сама тоталітарна система, яка без вагань знищувала людей за найменшої підозри. Згаданий напрям розвідувальної роботи ОУН був глибоко законспірованим і підпорядковувався особисто Євгенові Коновальцю³¹⁸.

Поштовхом для розвитку розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів ОУН став арешт 22 березня 1932 р. поліцією колишнього Бойового референта Крайової Ексекютиви (далі – КЕ) УВО Романа Барановського («Рибак»). На судовому процесі у Самборі з'ясувалося, що упродовж тривалого часу він працював польським агентом під псевдонімом «Завадзкі»³¹⁹. Наслідками роботи «Рибак» став арешт поліцією Юліана Головінського, члена КЕ ОУН Зенона Коссака («Конашевича»), а також багатьох інших українських націоналістів³²⁰.

³¹⁴ Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. Торонто : Срібна Сурма, 1983. С. 103; Wysocki R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. S. 268.

³¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 108. Арк. 166.

³¹⁶ Галамай С. Боротьба за Визволення України 1929–1989. Торонто ; Нью-Йорк : Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка, 1991. С. 95.

³¹⁷ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9738. Т. 1. Арк. 102, 104.

³¹⁸ Мартинець В. Від УВО до ОУН: спогади та матеріали до передісторії українського організованого націоналізму. Вінніпег : б.в., 1949. С. 304–305.

³¹⁹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 106.

³²⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 269–277; Книш З. В сутінках зради: убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського. Торонто : Срібна Сурма, 1975. С. 603.

Суспільний резонанс цієї події вимагав від керівництва ОУН вжиття негайних заходів задля посилення безпеки. У липні 1932 р. на Празькій конференції ОУН при КЕ ОУН було створено «контрольно-розвідчу референтуру»³²¹. Її очільник Ярослав Макарушка («Пузон») виступив куратором підпілля Львова, а його заступник Олександр Пашкевич («Том») – інших теренів Галичини. Одним з перших завдань «контрольно-розвідчої референтури» стало розслідування причин зриву демонстрації українських студентів перед радянським консульством у Львові³²². При окружних «екзекутивах» (далі – ОЕ) запроваджувалися «розвідницько-зв'язкові референтури», наприклад, Тернопільська нараховувала п'ять співробітників. На рівні повітових та районних «екзекутив» (далі – РЕ) створювалися «розвідчі клітини», зокрема, у Бережанській районній «екзекутивні» було троє розвідників³²³. Також, починаючи з повітового рівня, діяли диверсійно-терористичні боївки ОУН³²⁴.

У 1933 р. «контрольно-розвідчу референтуру» КЕ ОУН очолив Олександр Пашкевич («Гіз»). За його ініціативи було посилено не лише «зовнішню» розвідку (Авт. – збір інформації про польські збройні сили, стратегічні об'єкти, органи безпеки, поліцію та інші органи влади), а й «внутрішню» (Авт. – контррозвідку), яка здійснювалася за спеціальним дорученням³²⁵. Наприклад, референт «розвідчої клітини» Снятинського повіту ОУН Костянтин Креницький збирав інформацію за напрямками: 1) польські «конфіденти» (Авт. – агенти); 2) арешти оунівців; 3) факти знущань поляків над українцями³²⁶. Існують відомості про появу у цей період окремої жіночої

³²¹ Цибулькін В., Рожен Л., Веденєєв Д. та ін. Нарис з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. Київ : Преса України, 2011. С. 346.

³²² Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 110.

³²³ Саківський Б. Діяльність ОУН у Тернопільському воєводстві у 1929–1939 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тернопільський національний університет ім. Володимира Гнатюка. Київ, 2017. С. 82, 86, 107, 117.

³²⁴ ДАВО. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 7229. Арк. 45.

³²⁵ Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львівський університет імені І. Франка. Львів, 2005. С. 55.

³²⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 4. Арк. 305.

розвідки. Так, згідно з даними Тарнопільського старости від 3 лютого 1937 р., у підпорядкуванні окружного «розвідницько-зв'язкового референта» Євгенія Крохмалюк було дві розвідувальні ланки по чотири особи кожна: жіночу очолювала Стефанія Зубик, а чоловічу – Ілля Кінаш³²⁷.

Слід зазначити, що навіть на українських землях Другої Речі Посполитої розвідувальна мережа ОУН не скрізь розвивалася успішно. Значну роль відігравав рівень національної свідомості населення, політика місцевого воєводи та інші регіональні особливості. Так, на території Поліського воєводства менше 20 % суспільно активних українців підтримували ОУН, а решта орієнтувалися на комуністів та «угодовців» (Авт. – прибічники компромісу з поляками)³²⁸. Перші осередки ОУН тут виникли лише на початку 1930-х рр., при цьому на самому півдні – у Столинському та Камінь-Каширському повітах³²⁹. Спроби розширити мережу ОУН практично не виходили за межі обговорень, скажімо, на одному з них планувалося за зразком «Гетьманщини» поділити майбутні осередки на «курені» (кілька повітів), «сотні» (повіти) та «чоти» (гміни)³³⁰, однак це так і залишилося незреалізованим наміром. Тривалий час діяльність місцевої мережі ОУН не виходила за «синю лінію» (Авт. – пропаганди). Подібною була ситуація на Перемишльщині, Холмщині, Підляшші та Буковині. За даними польської поліції, на початку 1930-х рр. 70 % греко-католицького населення півночі Сяноцького повіту мали «староруські погляди». Стосовно гуцулів зазначалося: «Це гірське плем'я, відмінне за звичаями і культурою від українців, що спілкується тільки руською мовою». Незважаючи на значний супротив польської влади, симпатички ОУН серед священників та вчителів за кілька років докорінно змінили ситуацію з рівнем національної свідомості³³¹.

³²⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 407. Арк. 39, 43.

³²⁸ ГАБО. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 1614. Арк. 92.

³²⁹ ГАБО. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 132. Арк. 29; Ф. 67. Оп. 1. Спр. 930. Арк. 27.

³³⁰ ГАБО. Ф. 67. Оп. 1. Спр. 930. Арк. 29–30.

³³¹ Гібец М. Безпека на кордоні. Активність ОУН у 1930–1935 роках у світлі звітів Малопольського окружного інспекторату прикордонної охорони. *Україна – Польща:*

Натомість ситуація у Галичині та частково на Волині була абсолютно іншою. Станом на 1931 р. до складу Краю ОУН на Західних українських землях (ЗУЗ) уже входило 10 округ, які поділялися на повіти, райони та підрайони³³² а в окремих були ще надрайони³³³. Найкраще розвідувальна робота ОУН була налагоджена у Східній Галичині, особливо в прикордонному Тарнопільському воєводстві, Волинь у цьому дещо поступалася. Нерідко на районному рівні військові референти суміщали функції розвідників³³⁴. Розвідчу референтуру при Кременецькій ПЕ ОУН було створено лише у 1938 р.³³⁵. Чимало північних повітів її взагалі не мали. Восени 1938 р. на теренах Луцького та Горохівського повітів до роботи «синьої лінії» було залучено 1.800 симпатиків ОУН. Натомість «червоної лінії» (розвідка, диверсії, теракти) – не більше 200 членів ОУН³³⁶. Зазначені волинські повіти мали добре розвинену підпільну мережу, яка суттєво не поступалася галицькій. Виходячи з цих даних, можна підрахувати, що на території Львівського, Тарнопільського, Станиславівського та Волинського воєводств у цей час приблизно 5–6 тисяч оунівців займалися розвідувальною та диверсійно-терористичною роботою.

Незважаючи на посилення ОУН заходів конспірації та контррозвідувальної роботи, польські шпигуни надалі пронизували усю підпільну мережу³³⁷. Крім того, несподівано потужного удару ОУН завдала

історична спадщина і суспільна свідомість. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2017. Вип. 10. С. 49, 51.

³³² Малащук Р. З книги мого життя: спомини. Торонто : Гомін України, 1987. Т. 1 : Виростеш ти сину, вирушиш в дорогу. С. 111.

³³³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 101.

³³⁴ ДАВО. Ф. 216. Оп. 3. Спр. 1922. Арк. 28, Спр. 1954. Арк. 81.

³³⁵ Макар В. Спомини та роздуми : зібрання творів : у 4 т. Торонто : б.в., 2001. Т. 3 : Бойові друзі. Кн. 2. С. 351.

³³⁶ ДАВО. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 7229. Арк. 12.

³³⁷ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-є вид., доповнене. Київ : Українська видавничка спілка, 2007. С. 537–539, Дарованець О. Організаційний стан та діяльність Луцького повіту ОУН в 1937–1938 роках. *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2003. Зб. 1. С. 55, Ільїн О. Український визвольний рух у донесеннях польського агента «Гураля». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Вип. 22. Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2012. С. 561–569.

радянська агентура. Під виглядом кур'єра підпільної мережі в УРСР на зв'язок з Євгеном Коновальцем вдалося вийти досвідченому співробітникові НКВС Павлові Судоплатову («Валюху»)³³⁸. 23 травня 1938 р. у кав'ярні готелю «Атланта» м. Роттердам (Нідерланди) він передав провідникові ОУН вмонтовану у коробку з-під цукерок вибухівку. Внаслідок її спрацювання Євген Коновалець загинув³³⁹. Смерть легендарної особи, незаперечного лідера, який особисто контролював найважливіші напрями роботи підпілля, порушила баланс сил. Зрештою, це призвело до боротьби за владу всередині ОУН та її розколу. З іншого боку, загибель Євгена Коновальця спонукала підпілля до створення сильного контррозвідального органу.

Наприкінці лютого 1939 р. при КЕ ОУН на ЗУЗ було вперше запроваджено посаду референта Служби безпеки. Першим її посів заступник провідника студентського сектора КЕ ОУН Богдан Рибчук («Оса»)³⁴⁰. Уже через місяць при Проводі ОУН Львівського університету діяв власний референт СБ – студент історичного факультету Верханович («Степовий»)³⁴¹. Подальшому розвитку СБ завадив розгром у ніч на 22 березня 1939 р. польською поліцією Конгресу Союзу українських студентських організацій під Польщею (СУСОП). Тоді до в'язниць потрапили більшість членів КЕ ОУН на ЗУЗ. Загалом, у ході означеної операції за ґрати були вкинуті понад 240 осіб, яких звинуватили у підготовці антипольського повстання³⁴². Готуючись до війни, подібні масові арешти оунівців польська поліція проводила упродовж усієї весни – літа 1939 р. Станом на 1 липня того ж року у восьми повітах Львівського воєводства було ув'язнено 1316 осіб, запідозрених у зв'язках з

³³⁸ Мудрик-Мечник С. За нашу незалежність: доповіді, статті, спогади, нариси. Мюнхен : Українське видавництво, 1990. 316 с.

³³⁹ Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 51.

³⁴⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 444; Wysocki R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. S. 339.

³⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67449. Арк. 10.

³⁴² Посівнич М. Антипольська діяльність ОУН в Західній Україні (лютий-серпень 1939 р.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. № 17. С. 347.

ОУН. На території Волинського воєводства поліція заарештувала близько 80 % місцевих оунівців³⁴³. Унаслідок цих подій створення СБ призупинилося майже на рік. У цьому контексті Степан Мудрик («Мечник») згадував: «У час польської окупації питання розвідки та безпеки не було розв'язано задовільно. Не було змоги проводити на відповідному рівні фахові вишколи. Також у провідних людей ще не було виробленого спільного погляду про розбудову і працю цієї референтури»³⁴⁴.

Висновки. Перший спеціальний підрозділ українських націоналістичних організацій – «Розвідчий реферат (референтура)» виник у вересні 1921 р. при Начальній колегії УВО. Головну роль у його постанні на початковому етапі відіграли колишні співробітники спецслужб ЗУНР та Корпусу Січових Стрільців Армії УНР. Повноцінного статусу розвідувальна референтура УВО набула у 1922 р. завдяки організаційному хисту її очільника Осипа Думіна.

Структура розвідки УВО будувалася за функціональним та територіальним принципами. Керівним органом було «Центральне розвідче та контррозвідче бюро при Головному штабі УВО» («Цербер» або «ЦРБ») зі штабом в Данцигу. Йому підпорядковувався виконавчий орган – «Управа Розвідчого реферату», який поділився на три розвідувальні відділи: військовий, політичний та економічний. З огляду на підготовку збройного повстання, головним напрямом роботи на цьому етапі вважався збір інформації про Військо Польське. Агентурна мережа УВО зазначеного напрямку поділялася на корпусні, дивізійні та полкові «експозитури» (представництва) та батальйонні «розвідчі осередки».

Паралельно діяла територіальна розвідувальна мережа. Будувалася вона за організаційною вертикаллю – Головна команда – обласні осередки – повітові осередки – «розвідчі станиці». Найбільш розгалуженою територіальна мережа

³⁴³ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 570–589; Razyhryayev O. Policja Państwowa w wojewódstwie Wołyńskim w okresie międzywojennym. Warszawa : IPN, 2019. S. 242.

³⁴⁴ Мечник С. Початок невідомого. Спогади 1945–1954. Мюнхен : Українське видавництво, 1984. С. 25.

розвідки УВО була в Галичині. Слабші позиції вона мала на Волині, Західному Поліссі, Холмщині та Підляшші. Поступово розвідувальна мережа УВО охопила не тільки більшість теренів та усі великі міста Другої Речі Посполитої, де діяли «Розвідувальні Бюро», а й почасти закордон – Німеччину, Литву, Францію.

За ініціативи Крайового коменданта УВО Юліана Головінського розвиток розвідувальної референтури у 1927 р. призупинився, бо, на його думку, агентурна робота на Німеччину та Литву шкодила престижу української визвольної боротьби. Однак розвиток розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів продовжувався як складова частина інших референтур (бойової, організаційної, політичної, юнацтва) УВО, а з 1929 р. – ОУН.

Навесні 1932 р. внаслідок резонансної справи колишнього Бойового референта КЕ УВО агента польської поліції Романа Барановського, керівництво ОУН змушене було посилити заходи безпеки. У липні того ж року було створено «контрольно-розвідчу» референтуру КЕ ОУН, яку очолив Ярослав Макарушка, а з 1933 р. – Олександр Пашкевич. При ОЕ ОУН запроваджувалися «розвідницько-зв'язкові референтури», а повітових та районних – «розвідчі клітини».

Розвиток розвідувальної мережі ОУН мав регіональні особливості. Найкращим він був у Східній Галичині, особливо в прикордонному Тарнопільському воєводстві. Дещо гіршою була ситуація на Волині, і, загалом: що далі на північ, то розвідувальна мережа ОУН мала менший розвиток.

Новим викликом у розвитку ОУН стало вбивство 23 травня 1938 р. агентом НКВС Євгена Коновальця. Перед керівництвом підпілля постала необхідність створення контррозвідувального органу. Наприкінці лютого 1939 р. при КЕ ОУН ЗУЗ було вперше запроваджено посаду референта Служби безпеки (СБ). Однак одразу після цього польська поліція розпочала масові арешти оунівців, що призупинило цей процес майже на рік.

3.2. Нацистсько-радянська анексія Польщі (1939–1941)

Новий поштовх для розвитку розвідувальних та контррозвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій надав початок Другої світової війни. Упродовж вересня 1939 р. з тюрем звільнилися чимало ув'язнених поляками оунівців. Більшість із них одразу відновили організаційні зв'язки й включилися до визвольної боротьби.

Проте умови діяльності мережі ОУН у цей час значно погіршилися, адже чимало українців Західного Полісся, Волині та навіть Східної Галичини радісно вітали радянських «визволителів»³⁴⁵. Катастрофічну ситуацію посилювало захоплення співробітниками НКВС значної частини місцевих архівів польської поліції та «двуйки». Траплялися навіть випадки співпраці у цьому аспекті між НКВС та гестапо³⁴⁶. Здобуті документи активно використовувалися радянськими спецслужбами для боротьби з оунівцями³⁴⁷.

Намагаючись врятувати кадри, керівництво наказало оунівцям нелегально переходити до підконтрольного німцям Генерал-Губернаторства, а ті, що залишалися на анексованих радянською владою теренах, суттєво посилили конспірацію. Тимчасового оунівці відмовилися від проведення терактів та масової пропаганди³⁴⁸, їм заборонялося проявляти вороже ставлення до червоноармійців та радянсько-партійного активу. Натомість рекомендувалося підкреслювати свою лояльність новій владі і влаштовуватися на роботу до державних установ. Здобуту в польських військових зброю надійно переховували³⁴⁹, а також значно обмежили поширення нелегальної літератури. Усе це мало на меті створити в органів НКВС враження, ніби підпілля ОУН припинило існування³⁵⁰. Хоча на Тернопільщині траплялися окремі винятки

³⁴⁵ Володимирський Фотий Николаевич. ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-ura/volodimirskiy-fotiy-nikolaevich/> (дата звернення: 04.07.2014).

³⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 033-СП. Арк. 12.

³⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0178. Арк. 429–430; Спр. 0381. Арк. 392–397; Ф. 71. Оп. 5. Спр. 16. Арк. 65; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 304. Арк. 49–50; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 492. Арк. 19.

³⁴⁸ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 33843. Т. 1. Арк. 44.

³⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 3.

³⁵⁰ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 2. Арк. 26.

активізації оунівців, включно до збройних нападів на приміщення райвідділів³⁵¹.

У Генерал-Губернаторстві оунівці навпаки отримали максимально сприятливі умови для розвитку своєї мережі. Упродовж грудня 1939 р. Миколою Лебедем («Вірним») було відновлено роботу розвідувальної референтури, а уже на початку 1940 р. – референтури «Безпеки»³⁵². При ній сформували окремих контррозвідувальний відділ на чолі з Іваном Равликом («Марчаком») ³⁵³.

Значний вплив на подальший розвиток СБ мав конфлікт між старшим та молодим поколіннями ОУН. Останні, очолювані Степаном Бандерою, вважали, що, ризикуючи життям та відбуваючи тривалі тюремні терміни, заслужили більших повноважень. Вони закликали активізувати антирадянську боротьбу на Західній Україні та провести ґрунтовну реорганізацію Проводу ОУН³⁵⁴, вимагали позбавити членства Ярослава Барановського («Фіалку»), якого вважали агентом польської «двуйки»³⁵⁵. 10 лютого 1940 р. 30 діячів ОУН, серед яких шеф СБ Микола Лебедь, створили у Кракові Революційний провід на чолі зі Степаном Бандерою³⁵⁶. Після цього виник неофіційний поділ українських націоналістів на «бандерівців» та «мельниківців» (Авт. – прибічників чинного Проводу українських націоналістів на чолі з Андрієм Мельником). Хоча себе вони так не називали, вважаючи єдиними легітимними правонаступниками «справи Коновальця». Паралельно існувала значна група «нейтральних», які не визначилися, кого підтримувати³⁵⁷. Зазначену позицію зайняло керівництво ОУН у підконтрольних радянській владі Волинській, Ровенській та

³⁵¹ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10586. Т. 1. Арк. 147; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76461. Т. 5. Арк. 15; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 3; Спр. 451. Арк. 207.

³⁵² Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 32401. Т. 1. Арк. 134; ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0440. Арк. 93.

³⁵³ Бедрій А. Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. Нью-Йорк – Лондон – Мюнхен – Торонто : Українська Центральна Інформаційна Служба, 1981. С. 9.

³⁵⁴ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 148.

³⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 9. Арк. 20.

³⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 54. Арк. 66–67.

³⁵⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 55028. Арк. 210.

Чернівецькій обл.³⁵⁸. Взаємні звинувачення, переговори та спроби знову об'єднатися тривали упродовж усього 1940 р. Зрештою, більшість співробітників СБ підтримали «бандерівців»³⁵⁹. Також під контролем останніх опинилося чимало осередків ОУН на території Генерал-Губернії та Третього Райху. Одним із головних завдань СБ на цьому етапі була протидія впливу на них «мельниківців»³⁶⁰. Крім того, здійснювалася підготовка до збройного виступу проти радянської влади³⁶¹. 10 березня цього ж року зі складу Краківського проводу ОУН виокремився «Повстанський штаб» на чолі з Дмитром Грицаєм («Буком»)³⁶². За розвідувальну роботу у ньому відповідав шеф СБ Микола Лебедь³⁶³. Для реалізації цих завдань з Генерал-Губернаторства до західних областей УРСР було нелегально направлено значну кількість оунівців групами від 5 до 20 осіб³⁶⁴.

Кадрове посилення, а також розчарування населення радянською владою, створило умови для відродження мережі ОУН в західних областях УРСР³⁶⁵. Первинними ланками мережі ОУН залишалися «трійки» та «п'ятірки», на чолі яких були «ланкові» або «станичні»³⁶⁶. Близько десяти сіл складали підрайон ОУН. Три підрайони – район ОУН. ПЕ ОУН охоплювали від 3 до 10 районів³⁶⁷. У окремих повітах Східної Галичини існували також надрайони³⁶⁸. Від трьох до п'яти повітів утворювали окружну ОЕ ОУН. П'ять – шість окружних –

³⁵⁸ Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / відпов. упоряд. В. В'ятрович. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 79–80.

³⁵⁹ Книш З. Устрій Організації Українських Націоналістів. Вінніпег ; Буенос-Айрес : Видано коштом Степана Куропаса, 1952. С. 18–19; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 825.

³⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 17–19.

³⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 1. Спр. СП-019. Арк. 108.

³⁶² ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8467. Т. 1. Арк. 37.

³⁶³ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 33843. Т. 2. Арк. 209.

³⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 54. Арк. 122.

³⁶⁵ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10586. Т. 1. Арк. 204–205; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 33843. Т. 1. Арк. 123; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 7733. Арк. 50; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 167.

³⁶⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 1. Арк. 38.

³⁶⁷ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 2. Арк. 2; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76461. Т. 5. Арк. 9; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 186–187.

³⁶⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 9958. Арк. 20.

обласну, яка, відповідно, підпорядковувалася КЕ ОУН, а та, зі свого боку, Проводу ОУН в Кракові³⁶⁹. При цьому межі територіальних утворень ОУН не збігалися з тогочасними радянськими, частково повторюючи попередню польську структуру³⁷⁰.

Згідно з наказом КЕ ОУН на ЗУЗ від 1 вересня 1940 р., розвідка в обласних, окружних, повітових та РЕ ОУН виділялася в окрему структуру³⁷¹. Починаючи від рівня підрайону ОУН, передбачалася посада розвідника³⁷², щонайменше двох з них мав у підпорядкуванні референт розвідки РЕ ОУН³⁷³. На повітовому рівні зазначена структура повторювалася³⁷⁴. За кількістю співробітників та охопленням терену розвідувальна мережа ОУН мала значні регіональні відмінності³⁷⁵. На півдні Тернопільщини та Коломийщині вона охоплювала усі підрайони. Крім того, поділялася на сільську та міську мережу³⁷⁶. У Львові діяло чотири розвідувальні резидентури ОУН (кожна по 20 співробітників)³⁷⁷, водночас частина районів ОУН Галичини своїх розвідників не мала³⁷⁸. Волинські повітові референти розвідки ОУН безпосередньо керували роботою станичних інформаторів³⁷⁹. Натомість на Буковині розвідка ОУН ще не виділилася в окрему структуру³⁸⁰. Опіраючись на дані, що у середньому повіт ОУН мав близько 50 розвідників та інформаторів, загальна їх кількість у Західній Україні становила дві – три тисячі. Для порівняння:

³⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 257.

³⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 166, 225.

³⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75170. Т. 1. Арк. 208.

³⁷² Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 1. Арк. 38; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 5251. Арк. 73.

³⁷³ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 9958. Арк. 27.

³⁷⁴ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 8363. Арк. 28.

³⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 034-СП. Арк. 75; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 8363. Арк. 28 зв.

³⁷⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 4. Арк. 305.

³⁷⁷ Мечник С. Початок невідомого: спогади 1945–1954. Мюнхен : Українське видавництво, 1984. С. 27; Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 142.

³⁷⁸ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 7. Арк. 54.

³⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 2. Арк. 258.

³⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 47894. Т. 1. Арк. 213–214; Т. 3. Арк. 183.

восени 1940 р. на цих теренах нараховувалося п'ять тисяч членів та 14 тисяч «симпатиків» ОУН³⁸¹, тобто близько 10–15 % з них займалися розвідкою.

Напрями роботи «екзекутив» залежали від рівня розвитку мережі ОУН та активності органів НКВС³⁸². Головними з них були «політичний» та «військовий» (Авт. – назви підрозділів референтури розвідки КЕ ОУН на ЗУЗ)³⁸³. До завдань останнього входив збір інформації про підрозділи Червоної армії та правоохоронні органи (місця дислокації, чисельність, озброєння, національний склад тощо)³⁸⁴. Політична розвідка займалася радянськими адміністративними, партійними та комсомольськими органами: відстежувала настрої місцевого населення, збирала статистичні дані (кількість населення, комуністів, українців з військовим досвідом, національний склад тощо)³⁸⁵. Ці дані використовувалися провідникам Крайових, обласних та ОЕ ОУН для створення «оперативного плану повстання»³⁸⁶. Паралельно здійснювалася підготовча робота зі створення «Повстанського штабу»³⁸⁷. У його складі, включно до повітового рівня, передбачалися відділи: 1) контррозвідки (опирався на довірених, планувався у кожному населеному пункті, вербував агентуру поміж комсомольців, членів партії більшовиків та червоноармійців); 2) «летючих бригад» (боївки з трьох – п'яти осіб, які надсилалися у терени, де не було постійної розвідки, а також здійснювали диверсії в тилу ворога); 3) преси та радіо (аналіз повідомлень радянських радіо та преси); 4) цензури (діяв на щойно звільнених від радянської влади теренах, відповідав за дозвіл на відкриття установ та організацій, проведення святкувань, мітингів, видання оголошень, книг та п'єс); 5) жандармерії (проводив арешти, допити полонених,

³⁸¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 140.

³⁸² ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7441. Арк. 26.

³⁸³ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 33843. Т. 2. Арк. 216; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75170. Т. 5. Арк. 156.

³⁸⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 33843. Т. 1. Арк. 150.

³⁸⁵ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10586. Т. 1. Арк. 268.

³⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 175, 189-190.

³⁸⁷ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 33843. Т. 2. Арк. 216.

здійснював польовий суд, проводив боротьбу з кримінальною злочинністю)³⁸⁸. Проте через масові арешти організаторів «Повстанського штабу» завершити розпочату в західних областях УРСР справу оунівцям не вдалося.

У цей час на території Генерал-Губернаторства співробітники СБ готували інструктивні документи для створення на звільнених від радянської влади землях Української Державної Безпеки (далі – УДБ) та Народної міліції (далі – НМ)³⁸⁹. Серед них: «Організація служби безпеки», «Боротьба й діяльність ОУН під час війни. Інструкція Служби безпеки» та «Українська Державна Служба Безпеки»³⁹⁰. Здійснювати розбудову УДБ планувалося за територіальним принципом. У складі обласної референтури, окрім самого коменданта, передбачалися посади: прокурора; інструктора (навчання співробітників та ведення оперативного обліку); кадровика (підбір кадрів, діловодство, фінанси); інтенданта (забезпечення продуктами, обмундируванням, озброєнням, боєприпасами, паливо-мастильними матеріалами); сотенного (командир оперативно-бойового підрозділу)³⁹¹. Починаючи з рівня район-місто, УДБ мали підлягати органи НМ³⁹² а при районних командах планувалося створити відділи по 40–50 міліціонерів та оперативно-бойовий підрозділ з 800–1000 бійців. До їхніх завдань входило забезпечення правопорядку за умов військового часу³⁹³. Обласна команда НМ передбачала створення секретаріату з підрозділом цензури та відділами: 1) персональним (робота з особовим складом); 2) організаційним (мав підвідділи: мобілізаційний, навчальний та озброєння); 3) політичним (слідкував за громадсько-політичним життям); 4) порядковим (керівництво поточною

³⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0440. Арк. 34–37, 45.

³⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75170. Т. 1. Арк. 223.

³⁹⁰ Веденєєв Д. Погляди ОУН(Б) на місце органів безпеки у структурі Української самостійної держави (1940–1941 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етносоціальних досліджень НАНУ*. 2002. Вип. 18. С. 230–236; ОУН в 1941 році: документи : у 2 ч. / упоряд.: О. Веселова та ін. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. Ч.1. С. 111–112.

³⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 285.

³⁹² Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 49.

³⁹³ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 55–56.

роботою районних та міських команд НМ); 5) охорони (охорона важливих транспортних, промислових та інших важливих об'єктів); 6) оперативним (керівництво оперативно-бойовими підрозділами); 7) реєстраційним (оперативний облік, архіви, дактилоскопія); 8) оперативно-бойовим (чисельністю до батальйону)³⁹⁴. Наприкінці 1940 р. інструкції з розбудови УДБ отримали провідники ОУН у західних областях УРСР³⁹⁵.

Напередодні німецько-радянської війни «бандерівці» провели у Кракові II Великий Збір ОУН (1–4 квітня 1941 р.). За його результатами референтуру СБ очолив керівник військової розвідки Микола Арсенич («Михайло»)³⁹⁶. Натомість Миколу Лебедя перевели на посаду заступника Провідника ОУН Степана Бандери³⁹⁷. Своїми заступниками «Михайло» залишив досвідчених співробітників Івана Равлика («Марчака»), Петра Федоріва («Косича») та Василя Турковського («Павла»)³⁹⁸.

Планувалося, що після звільнення від радянської влади українських теренів, оунівці швидко візьмуть на себе адміністративні функції, розгорнувши мережу УДБ та НМ. Зазначеним органам відводилася ключова роль у розбудові Української Самостійної Соборної Держави³⁹⁹. При цьому передбачалася повна ліквідація «кадрового спадку» НКВС та створення нових структур⁴⁰⁰.

Висновки. Анексія Червоною армією східних воєводств Другої Речі Посполитої спричинила переміщення більшості досвідчених кадрів ОУН до підконтрольного німцям Генерал-Губернаторства. На цих теренах упродовж

³⁹⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 156.

³⁹⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4409. Арк. 381; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 259.

³⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 178.

³⁹⁷ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 728

³⁹⁸ ІРН ВУ. 259/64/2. К. 347; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7440. Арк. 31.

³⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 98; ОУН в 1941 році: документи : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова та ін. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2006. Ч.1. С. 111–112; Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 51.

⁴⁰⁰ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 51–52.

грудня 1939 р. – початку 1940 р. Миколою Лебедем було відновлено роботу СБ, яка мала розвідувальний та контррозвідувальний відділи.

Під час розколу мережі ОУН на мельниківців та бандерівців, переважна більшість есбістів підтримали останніх, що, зрештою, відобразилося на результатах протистояння. Завдяки рішучим діям СБ, бандерівцям вдалося не лише перехопити ініціативу, а й фактично здобути лідерство серед українських націоналістів.

На початку 1940 р. головним завданням СБ стала підготовка до війни з радянською владою. Для цього невеликими групами до західних областей УРСР нелегально надсилалися фахівці з розвідки та диверсійно-терористичної роботи. Внаслідок кадрового поповнення та розчарування населення радянською владою мережа ОУН почала відроджуватися. Вона будувалася за територіальним принципом та поділялася на краї – області – округи – повіти – райони – підрайони – станиці – п'ятірки або трійки. Починаючи від рівня району, у них передбачалася посада розвідника, хоча на практиці вони були не скрізь. Нерідко станичними інформаторами безпосередньо керував розвідник ПЕ ОУН.

За нашими підрахунками, наприкінці 1940 р. розвідувальною роботою у західних областях УРСР займалися дві – три тисячі оунівців, тобто 10–15 % від загальної чисельності.

У цей період виділяли два головні напрями розвідувальної роботи – військовий та політичний. Перший полягав у зборі інформації про підрозділи та об'єкти Червоної армії, а також правоохоронні органи, другий – про радянсько-партійний актив, заходи влади, настрої місцевого населення тощо.

На основі зібраної інформації обласні та ОЕ ОУН складали «оперативні плани повстання», у яких, серед іншого, вказувалося співвідношення сил супротивників. Водночас йшла робота з формування «Повстанського штабу» у складі розвідувальних, контррозвідувальних та поліцейських відділів. Однак через масові арешти його організаторів органами НКВС завершити розпочату справу не вдалося. У цей час на території Генерал-Губернаторства

співробітники СБ ОУН проводили підготовку інструктивних документів для створення на звільнених від радянської влади землях органів безпеки та народної міліції Самостійної України.

Напередодні німецько-радянської війни змінився шеф СБ. Після проведення у квітні 1941 р. II Великого Збору ОУН в Кракові на цю посаду призначили Миколу Арсенича. Саме він відіграв головну роль у становленні та розвитку СБ.

3.3. Німецько-румунсько-угорська окупація (1941–1944)

Проголошення 30 червня 1941 р. керівництвом ОУН у Львові акту відновлення Української Держави та призначення міністром безпеки при Українському Державному Правлінні Миколу Лебеда не спричинило розформування СБ⁴⁰¹. Вона залишалася найбільш законспірованою частиною мережі ОУН. Штаб референтури СБ Крайового проводу ОУН на ЗУЗ діяв у Львові під виглядом «Пересильного бюро» за адресою: вул. Руська, 20⁴⁰².

На той час оунівці намагалися охопити своїм впливом максимум органів самоврядування. Зазначеним аспектом роботи, зокрема, створенням Української Народної Міліції (далі – УНМ), займалися також есбісти⁴⁰³. Передбачалося, що у місті (повіті) її чисельність становитиме близько 100 міліціонерів та 30–50 – у районі⁴⁰⁴. Штаби УНМ складатимуться з відділів: розвідувально-слідчого, кримінального та порядкового (контроль за вуличним рухом, ринками, роботою пожежних і санітарних служб)⁴⁰⁵. В окремих містах Галичини та Волині підрозділи міліції оунівцям вдалося створити ще до

⁴⁰¹ Єремєєв І. Творець українських спецслужб. *Військо України*. 2003. № 9–10. С. 45.

⁴⁰² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 21.

⁴⁰³ ВКМ. Ф. КДФ-24808. Арк. 7273; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 265. Арк. 25.

⁴⁰⁴ Ішук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 57.

⁴⁰⁵ Архів Управління СБУ в Одеській області. Ф. 6. Спр. 25307. Т. 1. Арк. 24–25; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 248.

приходу німців⁴⁰⁶. Наприкінці липня 1941 р. мережею УНМ було охоплено Холмщину, Підляшшя, Галичину, Волинь, Західне Полісся, а також частково Буковину й Поділля⁴⁰⁷.

Паралельно відбувалася розбудова УДБ, яка тісно взаємодіяла з УНМ. На обласному рівні у її складі передбачалися посади: 1) відповідального за збереження й вивчення захоплених радянських архівів; 2) розвідників за окремими напрямками⁴⁰⁸. До окружної УДБ входили: начальник, заступник, три – чотири старші агенти, шість – дев'ять агентів, а також боївка на чолі з комендантом. Районні УДБ мали у своєму штаті: начальника, заступника, двох старших агентів та трьох – чотирьох агентів⁴⁰⁹. Однак створення зазначеної структури було зупинено німцями. Після цього її кадри стали основою розбудови територіальної мережі СБ.

Важливим аспектом тогочасної роботи ОУН було відправлення на «Східні українські землі» (далі – СУЗ) похідних груп. До завдань СБ входило забезпечення їх фіктивними документами та навчання методів конспірації⁴¹⁰. До складу кожного «рою» (7–12 осіб) планувалося залучати есбіста. Прибувши до місця призначення, він входив як контррозвідник до складу місцевого проводу ОУН⁴¹¹. Однак забезпечити похідні групи ОУН есбістами вдавалося не завжди, оскільки відчувалася катастрофічна нестача фахівців: досвідчених співробітників на посади обласних референтів СБ не вистачало навіть на

⁴⁰⁶ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 6918. Т. 3. Арк. 272; Веденєєв Д. Погляди ОУН(Б) на місце органів безпеки у структурі Української самостійної держави (1940–1941 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАНУ*. 2002. Вип. 18. С. 234.

⁴⁰⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 10634. Арк. 28зв; Бедрій А. Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. Нью-Йорк – Лондон – Мюнхен – Торонто : Українська Центральна Інформаційна Служба, 1981. С. 15–16.

⁴⁰⁸ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 91–100.

⁴⁰⁹ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 8468. Арк. 28, 135.

⁴¹⁰ Архів Управління СБУ в Одеській області. Ф. 6. Спр. 6838. Т. 1. Арк. 15–16; 42–43; ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 351. Арк. 54–55.

⁴¹¹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12580. Арк. 107; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74327. Т. 2. Арк. 50, 279; Чубай М. Рейд організаторів ОУН від Попраду по Чорне море: із записника ройового. Мюнхен : Цицоро, 1952. С. 6.

Галичині⁴¹². Завдяки наполегливій «вишкільній» роботі, а також кадровому потенціалу бойової та розвідувальної референтур, навесні 1942 р. у Галичині та Волині вдалося створити мережу СБ окружного, повітового та районного рівнів. При цьому нерідко ініціатива йшла «знизу» від місцевого підпілля⁴¹³. В окремих районах цей процес завершився лише восени 1942 р.⁴¹⁴. Водночас він розпочався на Західному Поліссі та Закерзонні⁴¹⁵.

Паралельно з просуванням похідних груп ОУН розвивалася мережа СБ на СУЗ. На початку 1942 р. її референтури було створено при Південній КЕ ОУН у Дніпропетровську та Запорізькій обласній «екзекутиві»⁴¹⁶. До осені того ж року СБ охопила рівень округ ОУН⁴¹⁷. Упродовж 1943 р. зазначена організаційна робота охопила райони мережі ОУН на СУЗ⁴¹⁸. Крім того, у цей період відбувалося створення диверсійно-терористичних боївки від округи та вище⁴¹⁹. Слід зазначити, що розвиток мережі СБ на СУЗ відбувався нерівномірно – найміцніші позиції вона мала у південній Україні, а найслабші – на Слобожанщині⁴²⁰. Причиною цього була успішність організаційної роботи похідних груп ОУН, німецькі репресії, активність радянських партизан та навіть роль окремих особистостей. Загалом мережа СБ на СУЗ завжди

⁴¹² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 27.

⁴¹³ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 14967. Арк. 17; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 155; Спр. 2691. Арк. 352; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67965. Т. 2. Арк. 110; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 31. Арк. 44.

⁴¹⁴ ДАТО. Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 31.

⁴¹⁵ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 24769. Т. 1. Арк. 106.

⁴¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51895. Т. 1. Арк. 153-154; Щур Ю. ОУН на території Запорізької області. 1940–1945: документи і матеріали. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2018. Т. 14 (Бібліотека). С. 46.

⁴¹⁷ Архів Управління СБУ в Харківській області. Ф. 5. Спр. 31828. Т. 1. Арк. 118–119; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 188; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2889. Арк. 12.

⁴¹⁸ Архів Управління СБУ в Житомирській області. Ф. 5. Спр. 54786. Арк. 125; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 57699. Т. 3. Арк. 214–215.

⁴¹⁹ Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 221; Щур Ю. Діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів на території Мелітопольського району Запорозької області. *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2006. Збірник 8. С. 162.

⁴²⁰ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 10468. Арк. 19.

залишалася слабкою. Нерідко чисельністю співробітників та обсягом роботи місцева обласна референтура поступалася повітовій на теренах Галичини⁴²¹.

Референтура СБ КЕ ОУН на ЗУЗ у цей період складалася з чотирьох відділів: слідчого, бойового, технічного та «вишкільного»⁴²². На рівні обласних референтур СБ передбачалися посади: 1) керівника (координував роботу окружних, повітових та міських підрозділів СБ); 2) першого заступника «розвідник» (очолював розвідувальну роботу та опікувався українськими міліційними формуваннями); 3) другого заступника «вишкільник» (підбирав інструкторів, навчальну літературу)⁴²³.

Навесні 1943 р. на Волині та Західному Поліссі розгорнувся повстанський рух, натомість підпілля ОУН Галичини, Закерзоння та Буковини вирішило продовжувати тактику накопичення ресурсів. На той час галицька мережа ОУН нараховувалося 26 тисяч членів ОУН, 30 тисяч учасників «Юнацької» мережі та 13 тисяч «симпатиків»⁴²⁴. Місцева мережа СБ намагалася зірвати набір добровольців до дивізії Ваффен СС «Галичина», а також протидіяла пропаганді Українського центрального комітету щодо виїзду молоді на роботу до Німеччини⁴²⁵. Навесні – влітку 1943 р. у Галичині розгорнулося формування боївок СБ. На Крайовому та обласному рівнях вони нараховували 25–30 вояків, окружному – 10–15 та повітовому – 8–10⁴²⁶. Основу діяльності СБ у цей період становила розвідка. Первинною

⁴²¹ Архів Управління СБУ в Одеській області. Ф. 6. Спр. 25307. Т. 1. Арк. 33; Архів Управління СБУ в Херсонській області. Ф. 6. Спр. 9740. Арк. 186; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67767. Т. 2. Арк. 19; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74327. Т. 1. Арк. 145; Т. 2. Арк. 93–94; Спр. 76057. Т. 3. Арк. 7; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 1. Арк. 98–100.

⁴²² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 156; Ф. 65. Спр. С-7443. Арк. 271.

⁴²³ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 23; Клименко О. СБ ОУН (Б) на Тернопільщині 1942–1952 рр. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Приуроченої до 75-ої річниці утворення Української Повстанської Армії). 13–14 жовтня 2017 р. Тернопіль : б.в., 2017. С. 155.

⁴²⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 5. Арк. 443.

⁴²⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 33.

⁴²⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 72743. Т. 2. Арк. 5–6; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 1. Арк. 226; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 119; Літопис УПА. Нова серія. Т. 26 : *Коломийська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1950* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2016. С. 15; Літопис УПА. Нова серія. Т. 28 : *Станіславівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951.* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2018. Книга 1 (1945–1946). С. 29.

ланкою був станичний інформатор, який організаційно підпорядковувався підрайонному СБ, а той – районному⁴²⁷. Повітовому референту СБ підпорядковувалися два районні інформатори: жіночий та чоловічий, кожен з яких мав у підпорядкуванні власну розвідувальну мережу⁴²⁸. Крім того, окремі референти СБ діяли у повітових містах, і головним їх завданням також була розвідка⁴²⁹.

У такий спосіб розвиток структури СБ відбувався на Волині та Західному Поліссі, де упродовж літа 1943 р. підконтрольні УПА терени сформували мережу «запілля». На кожному рівні у ній передбачалася ланка СБ. Територіально зазначена мережа поділялася на станиці – підрайони – військові райони (далі – ВР) – військові надрайони (далі – ВН) – військові округи (далі – ВО)⁴³⁰. До складу останнього входили відділи: слідчо-оперативний (далі – СОВ); розвідувально-інформаційний (далі – РІВ); поліцейсько-виконавчий (боївка) та контррозвідувальний⁴³¹. Керівників СБ називали «комендантами», «шефами», а на Кременеччині – «шефами-референтами»⁴³². Існували також регіональні відмінності у завданнях есбістів: якщо на Волині головним супротивником у цей час були німці та поляки, то на Західному Поліссі – радянські партизани⁴³³.

Зазвичай склад кожної ланки СБ будувався відповідно до конкретних обставин та розвитку місцевої мережі ОУН⁴³⁴. Як правило, штат СБ ВН передбачав посади: 1) коменданта, 2) заступника, 3) коменданта розвідки,

⁴²⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 30303. Арк. 18–19; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 13167. Арк. 42; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67862. Арк. 17; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 17; Романюк М. Причинки до історії референтури СБ Бродівського повітового Проводу ОУН у 1944–1946 роках. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 1 (670). С. 96–97.

⁴²⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 44. Арк. 57.

⁴²⁹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 15378. Арк. 88–89.

⁴³⁰ Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 221.

⁴³¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67426. Т. 5. Арк. 28–29.

⁴³² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 19401. Арк. 19.

⁴³³ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4918. Арк. 19.

⁴³⁴ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 2143. Арк. 6; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. Арк. 24–25.

3) коменданта поліції, 4) слідчого⁴³⁵. «Дієвою ланкою» (Авт. – головним виконавчим органом) вважалася СБ ВР, що мала розгалужену структуру та користувалася значною автономією⁴³⁶. До її складу входили: 1) комендант; 2) заступник; 3) комендант розвідки; 4) комендант поліції; 5) поліцейський виконавець; 6) боївка (5–10 вояків); 7) двоє зв'язкових; 8) технічний секретар⁴³⁷. Головну роль у роботі СБ ВР відігравали боївка та розвідка⁴³⁸. Останньою опікувався заступник коменданта («районний розвідник»). У відсутності шефа він виконував його обов'язки⁴³⁹. Поліційно-виконавчий відділи або боївка СБ ВР мали регіональні назви. На території Голобщини – «СП» (Служба порядку), Кременеччини – «ПВ» (Поліцейський відділ)⁴⁴⁰. У підпорядкуванні коменданта боївки СБ ВР були: заступник, секретар, а також власна агентурна мережа⁴⁴¹. За певних обставин він проводив допити, надсилаючи складені протоколи безпосередньому керівникові та коменданту боївок СБ ВО⁴⁴². За необхідності штат СБ ВР міг розширюватися, залучаючи друкарок, зв'язкових, інструкторів та навіть фурманів⁴⁴³. До складу підрайонної (Авт. – у західній частині Волині більше використовувалася назва «кущова») СБ входили: комендант, секретар, два – три зв'язкові, керівник розвідки та комендант поліції. Останній мав у своєму підпорядкуванні три – п'ять вояків, а також керував роботою 10–15 станичних СБ⁴⁴⁴.

Восени 1943 р. за ініціативи шефа СБ ОУН Миколи Арсенича («Михайло») його відомство отримало ширші повноваження.

⁴³⁵ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. Арк. 24–25; Марчук І. Переходько Я. Курінний УПА Степан Трофімчук – «Недоля». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2015. Т. 31 (Події і люди). С. 47.

⁴³⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944* / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 420.

⁴³⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. Арк. 26.

⁴³⁸ ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 22.

⁴³⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк.78.

⁴⁴⁰ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 10584. Арк. 77; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. Арк. 26.

⁴⁴¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 10584. Арк. 77; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк.78.

⁴⁴² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк.78.

⁴⁴³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2818. Арк. 277.

⁴⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67968. Т. 1. Арк. 220.

Призначення та зняття референтів СБ відбувалося винятково всередині її мережі. Було затверджено подвійне підпорядкування референтів СБ – власній керівній вертикалі та відповідним територіальним провідникам ОУН⁴⁴⁵. Останнім надавалося право тимчасового вето при затвердженні референта СБ на посаду, а також його знятті⁴⁴⁶. До провідника ОУН передбачалося звернення «друже провідник», а до референтів СБ – «друже зверхнику»⁴⁴⁷.

Структура мережі СБ у цей час не зазнала суттєвих змін⁴⁴⁸, хоча й простежувалися незначні відмінності. У листопаді 1943 р. на Волині розпустили кущові боївки СБ, а їх учасників перевели до боївок СБ ВР або на іншу підпільну роботу. Відомих населенню кущових СБ замінили, а новим наказали «стати непомітною особою»⁴⁴⁹. Чисельність вояків у боївках СБ ВР зросла до 15–40. Крім того, на цьому рівні запроваджувалися посади слідчих СБ⁴⁵⁰. Одним із напрямів діяльності стало надання допомоги українцям, що постраждали від каральних дій поляків та німців⁴⁵¹.

Незважаючи на значні успіхи СБ в організаційній роботі, залишалися значні терени, не охоплені її мережею. Упродовж усього періоду окупації мережа ОУН Закарпаття та Пінщини не мала власної СБ⁴⁵².

Висновки. У перші місяці німецько-радянської війни СБ брала активну участь у розбудові місцевих органів влади, особливо осередків народної міліції. Крім того, допомагала у відправленні на схід похідних груп ОУН.

Територіальна мережа СБ упродовж літа 1941–1942 рр. перебувала на стадії формування. Через катастрофічну нестачу фахівців робота проводилася

⁴⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 179.

⁴⁴⁶ ІРН ВУ. 944/458. К. 30.

⁴⁴⁷ Ільницький В. Функціонування Служби безпеки в Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 296.

⁴⁴⁸ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 10406. Арк. 24–25; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4956. Арк. 83, 87.

⁴⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк. 78.

⁴⁵⁰ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 10406. Арк. 24–25.

⁴⁵¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21366. Т. 5. Арк. 119; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68168. Арк. 33; Коханська Г. З Україною у серці: спомини. Торонто : Літопис УПА, 2008. Т. 9 : Бібліотека. С. 101.

⁴⁵² Архів Управління СБУ в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. 5678. Т. 2. Арк. 107; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 38; Спр. 55. Арк. 2.

безсистемно і переважно зводилася до організаційних заходів та реагування за ситуацією. Відбувалася розбудова референтур СБ на рівні окружних, повітових та РЕ. Основою для їх створення стали кадри бойової і розвідувальних референтур ОУН. Організаційна робота йшла з перемінним успіхом. Лише на початку 1942 р. ситуація почала змінюватися, чому сприяла зайнятість німцями подіями на фронтах та послаблення репресій проти оунівців.

У цей період на Крайовому рівні СБ передбачалися відділи: слідчий, бойовий, технічний та «вишкільний», а на обласному – посада референта та двох його заступників з розвідки і підготовки кадрів. Подібну структуру мали референтури СБ окружних, а згодом ПЕ ОУН. Районні референтури СБ Галичини та Волині були створені місцевими оунівцями упродовж першої половини 1942 р. Згаданий процес у регіонах Західної України з меншим розвитком мережі ОУН відбувся на кілька місяців пізніше. У регіонах за Збручем створення мережі СБ розпочалося на початку 1942 р., однак воно рідко доходило рівня нижче округ ОУН. Організаційна робота на цих теренах тривала до весни – літа 1943 р. Подекуди навіть були сформовані ланки СБ районного рівня. Завдання згаданих референтур СБ були значно ширшими, ніж на Західній Україні, вони значно поступалися у розвитку та мали низку місцевих особливостей.

Починаючи з весни 1943 р., на Волині та Західному Поліссі розпочалося створення УПА. Внаслідок цього місцева мережа СБ набула значних відмінностей у порівнянні Галичиною, Закерзонням та Буковиною, де підпілля ОУН продовжувало тактику накопичення ресурсів. На Волині та Західному Поліссі керівників СБ зазвичай називали «комендантами», «шефами» або «шефами-референтами». Натомість в інших регіонах зберігалася назва «референт».

Навесні – влітку 1943 р. у Галичині розгорнулося формування боївок СБ до повітового рівня включно. Районні та підрайонні референти СБ займалися переважно збором інформації розвідувального та контррозвідувального характеру.

На Волині та Західному Поліссі у цей час створювалася мережа «запілля» УПА, яка територіально поділялася на військові округи – військові надрайони – військові райони – підрайони – станиці. На кожному рівні діяла відповідна ланка СБ. До рівня ВР у їхньому штаті передбачалися відділи: слідчо-оперативний; розвідувально-інформаційний; поліцейсько-виконавчий (боївка) та контррозвідувальний. Їхній склад не був сталим та залежав від багатьох обставин. Зазвичай слідчі діяли у референтурах СБ до районного рівня військового надрайону. Включно до підрайону в осередках СБ передбачалися посади: коменданта, заступника з розвідки, керівника боївки (від 3 до 20 вояків), технічного співробітника, зв'язкових. На регіональному рівні існували відмінності у назвах боївок СБ – «Служба порядку», «Поліцейський відділ» тощо.

Восени 1943 р. було затверджено подвійне підпорядкування референтів СБ – власній керівній вертикалі та відповідним територіальним провідникам ОУН. При цьому призначення та зняття референтів СБ відбувалося винятково всередині її мережі.

Структура мережі СБ у цей час зазнала незначних змін. На Волині та Західному Поліссі при референтурах СБ ВР чисельність вояків у боївках зростає до 15–40, а також запроваджувалися посади слідчих. Хоча на Галичині продовжувалося створення боївок СБ, усе ж залишалися значні терени, не охоплені мережею СБ, переважно це стосувалося регіонів, де розвиток підпілля ОУН був незначним.

3.4. Підрозділи УПА та УНС (1943–1947)

Розвідувальні, контррозвідувальні та поліцейсько-дисциплінарні органи існували у більшості повстансько-партизанських формувань: Армії Крайової, «лісових братів» Литви, Латвії та Естонії, а також багатьох інших національно-визвольних рухів ХХ ст.

У середині березня 1943 р. з ініціативи Крайового провідника ОУН на ПЗУЗ Дмитра Клячківського («Клима Савура») розпочалося створення

повстанської армії. Спочатку вона мала назву Українська визвольна армія, яку в квітні замінила на Українську повстанську армію⁴⁵³. 1 травня 1943 р. була створена Головна команда (далі – ГК), а уже в червні чотири повстанські групи⁴⁵⁴. До кожної з них входило три – чотири загони, які мали у своєму складі по три курені. Курінь об'єднував три сотні, сотня – три – чотири чоти, чота – три – чотири рої, рій – 10–20 стрільців (Авт. – також вживалася назва козаки)⁴⁵⁵. Зазначені підрозділи УПА на Волині та Західному Поліссі тісно взаємодіяли з підпіллям ОУН, фактично складаючи єдину мережу⁴⁵⁶. Відповідно між СБ та повстанськими підрозділами була налагоджена тісна співпраця, зокрема, влітку 1943 р. есбісти передали у підпорядкування УПА перші відділи самооборони «варти», які діяли при станицях на території Волині⁴⁵⁷. СБ забезпечували своєчасне прибуття новобранців, допомагала повстанцям підтримувати дисципліну, розшукувати дезертирів, передавала розвідувальну інформацію, а також сприяла станичним у зборі продуктів, полотна для бинтів, а також одягу⁴⁵⁸. Крім того, осередки СБ діяли при усіх базах військової адміністрації – «запілля» (Авт. – вживається також назва «повстанські республіки»)⁴⁵⁹.

На той час до складу розвідки куренів УПА входили відділи:
1) агентурної розвідки та контррозвідки; 2) господарсько-адміністративної

⁴⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2303. Арк. 139.

⁴⁵⁴ Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949. Нью-Йорк : Пролог, 1995. Довідник другий. С. 172–173.

⁴⁵⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952* / упоряд.: С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2011. Книга 2. С. 605.

⁴⁵⁶ Скорупський М. Туди де бій за волю (спогади курінного УПА Максима Скорупського). Київ : Видавництво ім. О. Теліги, 1992. С. 146.

⁴⁵⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 9190. Арк. 54; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 130. Арк. 32.

⁴⁵⁸ Архів Управління СБУ у Хмельницькій області. Ф. 7. Спр. 29193. Арк. 190–191; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 176. Арк. 16; Спр. 258. Арк. 57; Володимирский Фотий Николаевич. ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/volodimirskiy-fotiy-nikolaevich/> (дата звернення: 04.07.2014).

⁴⁵⁹ Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. С. 84.

розвідки; 3) військової розвідки з «чотою» у 20 вояків; 4) слідчий⁴⁶⁰. У складі сотень УПА діяли розвідувальні «рої» (5–10 вояків), які нерідко вступили у сутички з супротивником⁴⁶¹.

Важливою складовою спеціальних підрозділів УПА була військово-польова жандармерія (далі – ВПЖ), яка виникла восени 1943 р⁴⁶². При штабі ГК УПА її штат нараховував 50–60 осіб. Серед них передбачалися посади: 1) начальника; 2) першого заступника з контррозвідки; 3) другого заступника по боротьбі з дезертирством; 4) п'яти – шести слідчих, 5) секретаря 6) кур'єрів. Інші жандарми несли охорону керівників штабу ГК УПА. Структура ВПЖ при штабі Військової округи (ВО) була схожою і нараховувала 30–35 осіб⁴⁶³. Передбачалися посади: командира, заступника, писаря та слідчого⁴⁶⁴. Начальники ВПЖ та розвідки ВО підпорядковувалися референту СБ Генеральної військової округи (далі – ГВО) УПА⁴⁶⁵.

При куренях УПА діяли «станіці» ВПЖ з 7–10 осіб, які не мали слідчих функцій⁴⁶⁶. Вони передбачали посади: начальника, заступника з розшуку дезертирів, контррозвідника та писаря⁴⁶⁷. На кожному рівні осередки ВПЖ підпорядковувалися відповідним командирам УПА. Свою роботу вони узгоджували з СБ та організаційно-мобілізаційною референтурою⁴⁶⁸.

⁴⁶⁰ ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 197.

⁴⁶¹ Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА. Торонто : Товариство колишніх вояків УПА в США і Канаді, 1959. С. 101.

⁴⁶² Марко В. Сім літ визвольних змагань (1939–1945). Буенос-Айрес : Промінь, 1946. С. 50; Веденєєв Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії. *Воєнна історія*. 2002. № 5–6. С. 34.

⁴⁶³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 5. Арк. 50–51.

⁴⁶⁴ ГДА СБУ. – Ф. 71. Оп. 9. Спр. 31. Арк. 45; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 497.

⁴⁶⁵ ГАРФ. Ф. Р-9478. Оп. 1. Д. 134. Л. 120.

⁴⁶⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 498.

⁴⁶⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 23018. Т. 7. Арк. 58; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 48139. Арк. 24; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 5. Арк. 51.

⁴⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 5. Арк. 50–51.

Головним завданням ВПЖ була протидія дезертирству, а також виконання вироків⁴⁶⁹. Вони також розслідували випадки: 1) самовільного залишення підрозділу; 2) невиконання наказу; 3) перевищення повноважень; 4) крадіжок; 5) пияцтва; 6) аморальної поведінки; 7) шпигунства, а також займалися вилученням у населення зброї та продуктів⁴⁷⁰.

Упродовж листопада 1943 р. штаб військової референтури ОУН було реорганізовано у Головний військовий штаб (далі – ГВШ) УПА⁴⁷¹. У ньому передбачались чотири спеціалізовані розвідувальні підрозділи: 1) військовий; 2) агентурний; 3) адміністративний; 4) господарський, а також відділи контррозвідки та слідчої справи⁴⁷². При штабі кожної групи УПА створювалися «агентурні станиці» (далі – АС). До їхнього складу входили: шеф (призначав командир групи), секретар, керівники зв'язку, розвідувально-диверсійних груп, агентурної мережі. Подібною була структура АС при військових штабах загонів УПА. На рівні куренів та сотень діяли «розвідувальні осередки» або «польова розвідка»⁴⁷³. Вона будувалася за територіальним принципом. Через таємних інформаторів повстанці дізнавалися про розташування ворожих військ, чисельність, озброєння тощо, виявляли німецьку, радянську та польську агентуру. Зібрану контррозвідувальну інформацію розвідка УПА передавала СБ⁴⁷⁴.

Напередодні переходу повстанськими підрозділами лінії фронту за теренами діяльності вони були поділені на три частини – Північ, Південь та

⁴⁶⁹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 10406. Арк. 27.

⁴⁷⁰ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 496; Марчук І. Переходько Я. Курінний УПА Степан Трофімчук – «Недоля». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2015. Т. 31 (Події і люди). С. 57.

⁴⁷¹ ОУН і УПА в 1944 році: документи / упоряд.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ : НАН України ; Інститут історії України, 2009. Ч. 1. С. 27.

⁴⁷² ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 172, 196; УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950 рр. Б. м. : Видання ОУН, 1957. Т. 1. С. 7.

⁴⁷³ ОУН і УПА в 1944 році: документи / упоряд.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ : НАН України ; Інститут історії України, 2009. Ч. 1. С. 27–28.

⁴⁷⁴ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 3380. Арк. 11, 17.

Захід⁴⁷⁵. Вплив СБ у цей час значно зріс, згідно з наказом від 14 січня 1944 р., її вказівки для повстанців стали обов'язковими⁴⁷⁶. Розвідників УПА зобов'язували передавати зібрану інформацію до СБ⁴⁷⁷. Учасникам УПА заборонялося без нагальної потреби залишати свої підрозділи⁴⁷⁸.

Починаючи від рівня сотень, на правах старшин у підрозділах УПА запроваджувалися представники СБ⁴⁷⁹. Про свою роботу вони звітували керівництву СБ, натомість повсякденні питання (місце перебування у бою, марші, постої тощо) визначав відповідний командир УПА⁴⁸⁰. На рівні вищого керівництва вони могли базуватися у власних осередках⁴⁸¹. Представники СБ та ВПЖ в штабах УПА складали близько 25 %⁴⁸². Головним їх завданням була контррозвідувальна робота. Крім того, вони займалися допитом схоплених УПА полонених, забезпечували проведення мобілізації, організацію збору в населення продуктів, одягу, а також здобуття зброї, боєприпасів і амуніції⁴⁸³.

Паралельно в УПА-Північ та УПА-Південь продовжувала діяти ВПЖ. Її обов'язками був контроль за виконанням наказів, стеження за настроями повстанців, а також розслідування випадків дезертирства⁴⁸⁴. Упродовж листопада 1944 р. ВО реорганізували З'єднанні Групи (далі – ЗГ), курені – в

⁴⁷⁵ Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 222–223.

⁴⁷⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944* / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 44.

⁴⁷⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 6065. Арк. 28.

⁴⁷⁸ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 8054. Арк. 72; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944* / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 81–82.

⁴⁷⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 10584. Арк. 193зв; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 44, 47.

⁴⁸⁰ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 247.

⁴⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 83519. Т. 2. Арк. 56–57.

⁴⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 1. Арк. 204; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9109. Т. 2. Арк. 59.

⁴⁸³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 12517. Арк. 70; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 133; Спр. 164. Арк. 140; Спр. 2008. Арк. 285; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67430. Арк. 120; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 4. Арк. 80; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 22. Арк. 20; Ф. 72. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 3; Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. Санкт-Петербург : Нева, 2004. С. 220; Марчук І. Переходько Я. Курінний УПА Степан Трофімчук – «Недоля». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2015. Т. 31 : Події і люди. С. 60.

⁴⁸⁴ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 19299. Арк. 28; Архів Управління СБУ в Чернігівській області. Ф. 6. Спр. 10345. Арк. 30.

бригади (кожна по приблизно 250 стрільців), а сотні – в загони. На кожному рівні до складу штабу залучили референта (Авт. – при ЗГ мав назву «службовець», загонах – «підсотенний») Військової СБ (далі – ВСБ). У бригаді йому підпорядковувалася «чота» (до 30 стрільців), а загоні – «рій» (до 10 стрільців)⁴⁸⁵. У роботі ВСБ тісно взаємодіяла з тереновою СБ, а також організаційно-мобілізаційною референтурою⁴⁸⁶. У цей час чимало повстанських підрозділів з ВСБ перемістилися з Волині на східне Полісся та Поділля⁴⁸⁷. Під час рейду підрозділи поступово розділялися на дрібні групи та здійснювали розвідку⁴⁸⁸.

22 січня 1945 р. співробітників ВСБ було приєднано до теренової СБ⁴⁸⁹, однак ще місяць ця назва фігурувала в документах⁴⁹⁰. На початку вересня 1945 р. було розпущено бригади УПА⁴⁹¹. Окремі з повстанців поповнили боївки СБ⁴⁹², чимало вступили до складу ВОПів (по 20–40 вояків) та диверсійних груп⁴⁹³. Планувалося, що вони діятимуть у кожному районі як бойовий підрозділ теренової СБ⁴⁹⁴, проте цілком здійснити запланованого не вдалося⁴⁹⁵. Найкраща ситуація зі створенням ВОП була в північних районах, а найгірша – у

⁴⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 11–12; Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944 – 1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 820.

⁴⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 567. Арк. 20; ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 200.

⁴⁸⁷ Архів Управління СБУ в Житомирській області. Ф. 5. Спр. 8292. Арк. 189; Архів Управління СБУ у Хмельницькій області. Ф. 7. Спр. 20194. Арк. 158; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 193.

⁴⁸⁸ Архів Управління СБУ в Чернігівській області. Ф. 6. Спр. 1464. Арк. 15; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 73441. Т. 2. Арк. 96.

⁴⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 50. Арк. 65; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 132. Арк. 64.

⁴⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 409. Арк. 119.

⁴⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 84.

⁴⁹² Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 10584. Арк. 79.

⁴⁹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 84.

⁴⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76047. Арк. 7; Ф. 72. Оп. 1. Спр. 27. Арк. 53; Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 23.

⁴⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 33.

південних⁴⁹⁶. На цьому діяльність підрозділів УПА на Волині та Західному Поліссі завершилася⁴⁹⁷.

По-іншому ситуація розгорталася на теренах Галичини. Військовою референтурою у квітні 1943 р. на Станіславщині було створено два перші курені Української Народної Самооборони (далі – УНС), які мали власні розвідувальні підрозділи⁴⁹⁸. У червні того ж року було сформовано штаб УНС, де розвідку очолив колишній сотник Армії УНР Костянтин Петер («Сокил»)⁴⁹⁹. На початковому етапі підрозділи УНС були малочисельними та діяли переважно в гірській місцевості. Лише восени вони почали виникати у низинних регіонах⁵⁰⁰.

У грудні 1943 р. було створено УПА-Захід та перенесено з Волині до Галичини ГВШ УПА⁵⁰¹. Важливу роль у становленні повстанських підрозділів відіграла місцева мережа СБ, зокрема вона забезпечувала мобілізацію новобранців⁵⁰². Водночас повстанські підрозділи виступили головним кадровим резервом для боївки СБ⁵⁰³. Нерідко колишні командири УПА очолювали районні референтури СБ⁵⁰⁴. Навесні 1944 р. у Галичині було частково розформовано самооборонні кущові відділи: вояків, які мали освіту не менше 7

⁴⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 303.

⁴⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74268. Т. 1. Арк. 331.

⁴⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 1. Арк. 228.

⁴⁹⁹ Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. С. 321–322.

⁵⁰⁰ Романюк М. Українська Народна Самооборона та формування відділів Української Повстанської Армії на теренах Золочівської округи ОУН (літо 1943 р. – перша половина 1944 р.). *Новітня доба*. 2014. Вип. 2. С. 39.

⁵⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 55. Арк. 3; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 72. Арк. 16.

⁵⁰² Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 37256. Т. 4. Арк. 113; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 39188. Арк. 21; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 107. Арк. 206; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 144. Арк. 97; Оп. 11. Спр. 56. Т. 4. Арк. 275; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 460. Арк. 239.

⁵⁰³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 39; Ф. 62. Оп. 4. Спр. 17. Арк. 1; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 36. Арк. 87–88; Фицич Петр Андреевич (5.11.2014). ОУН-УПА: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/fitsich-petr-andreevich/>

⁵⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2618. Арк. 102; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9136. Т. 1. Арк. 9.

класів, переводили до складу районних боївок СБ⁵⁰⁵. А остаточно розформування самооборони завершилося восени 1945 р.⁵⁰⁶.

Унаслідок успішно проведеної мобілізації, а також перебазування багатьох підрозділів УПА, восени 1944 р. у Галичині зосередилися 80 % повстанських сил⁵⁰⁷. У їхньому складі діяли розвідувальні відділи, зазвичай «рій» (10–12 вояків) на сотню, більшість з яких були вершниками⁵⁰⁸. Крім того, підрозділи УПА власну мали мережу інформаторів серед місцевого населення⁵⁰⁹. Головним завданням розвідувального відділу штабу УПА-Захід на цей час була координація збору інформації повстанськими підрозділами та налагодження зв'язку між військовою розвідкою і тереновою мережею СБ⁵¹⁰. Інколи між ними відбувався обмін кадрами⁵¹¹.

Важливою складовою УПА на території Галичини була ВПЖ, створена у листопаді 1944 р.⁵¹². Подібно як на Волині та Західному Поліссі, «жандарми» діяли безпосередньо у складі повстанських підрозділів УПА⁵¹³. Водночас існували значні регіональні відмінності. Так, у Галичині ВПЖ входила до складу організаційно-мобілізаційної референтури та узгоджувала свою роботу з СБ⁵¹⁴, а основу її структури становили не підрозділи УПА, а територіальна мережа ОУН. Періоди створення ВПЖ у кожній територіальній одиниці Галичини мали свої відмінності. Перші підрозділи з'явилися восени 1944 р.⁵¹⁵,

⁵⁰⁵ Гнида П. Боївка «Чайки». Діяльність боївки Служби безпеки Глинянського районного проводу ОУН(б) 194–1946 рр. під командою Володимира Макаровського. – «Чайки». Львів : ПП Бона, 2016. С. 23–24.

⁵⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 50213. Т.2. Арк. 201.

⁵⁰⁷ ДАІФО. Ф. Р-38. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 2; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75133. Арк. 37.

⁵⁰⁸ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 11962. Т. 1. Арк. 28 зв; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 29812. Арк. 13зв, 42.

⁵⁰⁹ УПА: спогади, документи / уряд.: Ю. Мицик, В. Даниленко, Л. Іваннікова, В. Ковальчук, І. Тарасенко, З. Хизняк, Я. Борщик, О. Овчинников, Ю. Тарасенко, Ф. Шепель. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 15.

⁵¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 201–202.

⁵¹¹ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 5. Спр. 4884. Арк. 442–443; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 7. Спр. 5. Арк. 96.

⁵¹² Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 289.

⁵¹³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 14. Арк. 16.

⁵¹⁴ ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 179–180; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 189.

⁵¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 44. Арк. 26.

однак більшість – у січні 1945 р.⁵¹⁶. Первинною ланкою на рівні районів були «дільничні жандарми»⁵¹⁷. Їх склад різнився відповідно до певного терену – від двох у кожному селі до чотирьох на весь район ОУН⁵¹⁸. Головними завданнями «дільничних жандармів» визначався розшук дезертирів з УПА, їх затримання та конвоювання назад до підрозділу. У своїй роботі вони активно взаємодіяли зі станичними ОУН⁵¹⁹. Крім того, «жандарми» виконували вироби⁵²⁰. Нерідко районні ВПЖ перебирали на себе господарські функції, зокрема, збирали в населення гвинтівки, шинелі, взуття та ковдри⁵²¹. При цьому здійснювався ретельний облік згаданого майна: фіксувалася дата його отримання, вказувалося шифроване прізвище особи та населеного пункту. Передбачалося, що зі здобуттям Україною незалежності його вартість власникам компенсують, а також додатково виплатять щедрю винагороду⁵²².

Керівна вертикаль ВПЖ передбачали такі рівні: повітовий (10–15 жандармів) – окружний (15–20 жандармів) – обласний комендант (30–40 жандармів) – командир воєнної округи УПА⁵²³. Завдання кожної з них мали свої відмінності. Окружна ВПЖ на Львівщині, порівняно з «дільничними жандармами», додатково займалася упередженням розкладницької пропаганди, а також арештом повстанців, запідозрених у зв'язках з органами НКВС-НКДБ. Після закінчення слідства «жандарми» надсилали матеріали до окружного провуду ОУН, а також передавали місцевій СБ, яка повторно перевіряла звинувачення⁵²⁴. Навесні 1945 р. до обов'язків боївки ВПЖ Сокальського р-ну ОУН входило забезпечення конспірації проходження підрозділів УПА через

⁵¹⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 9416. Арк. 21; Спр. 10888. Арк. 17; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 71. Арк. 20.

⁵¹⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 29690. Арк. 77–78.

⁵¹⁸ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 8366. Арк. 21; Ф. 5. Спр. 10851. Арк. 9; Спр. 10888. Арк. 17.

⁵¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75507. Арк. 14 зв.

⁵²⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67449. Арк. 13.

⁵²¹ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 8366. Арк. 12; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75398. Арк. 185.

⁵²² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67579. Т. 2. Арк. 77.

⁵²³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 208; Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 289.

⁵²⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 29690. Арк. 77–78.

села. Жандарми стежили, щоб на той час ніхто не залишав населений пункт, а також перевіряли усіх осіб, які ходили селом вночі, в тому числі оунівців⁵²⁵. Крім того, окружні боївки ВПЖ брали участь в диверсійно-бойових операціях⁵²⁶. На рівні обласного коменданта ВПЖ відбувалося ухвалення вироків засудженим повстанцям⁵²⁷.

У березні – квітні 1945 р. на Станіславщині відбулися масштабні бойові зіткнення між підрозділами УПА та військами НКВС. Повстанці понесли значні втрати, загрозливих розмірів досягло дезертирство. На Гуцульщині воно становило до 35 %, а Калуській окрузі – 15 %⁵²⁸. Після цього упродовж квітня – травня 1945 р. ВПЖ у Галичині було розформовано⁵²⁹. Значна частина її співробітників перейшли до СБ⁵³⁰. На Західно-окраїнних українських землях (далі – ЗОУЗ або Закерзоння) теренові районні ВПЖ було реорганізовано лише наприкінці 1945 р.⁵³¹. Наказом Крайового провідника ОУН Закерзоння Ярослава Старуха («Стяга») від 24 листопада того ж року розвідка УПА перейшла у підпорядкування СБ, а її представники на правах старшин закріплювалися за кожною сотнею⁵³². Водночас підрозділи ВПЖ у складі загонів УПА зберігалися надалі⁵³³. Вони становили 7 % особового складу та умовно називалися «внутрішнім СБ»⁵³⁴⁵³⁵. У складі окремих куренів ВПЖ мало

⁵²⁵ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 31691. Арк. 17зв, 31.

⁵²⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 45174. Арк. 52.

⁵²⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67449. Арк. 13.

⁵²⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 33286. Арк. 213.

⁵²⁹ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10851. Арк. 9; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67449. Арк. 12.

⁵³⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67449. Арк. 14–15; Ф. 11. Оп. 1. Спр. 979. Т. 26. Арк. 420; Романюк М. Причинки до історії референтури СБ Бродівського повітового Проводу ОУН у 1944–1946 роках. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 1 (670). С. 97.

⁵³¹ Samborski M. Służba Bezpieczeństwa w tzw. Zakierzońskim kraju OUN-SD. Sposób organizacji i obsada kadrowa. *Dzieje najnowsze*, Rocznik. XLV. 2013, 1. S. 94.

⁵³² ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 73. Арк. 44–48; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9109. Т. 2. Арк. 272; Samborski M. Służba Bezpieczeństwa w tzw. Zakierzońskim kraju OUN-SD. Sposób organizacji i obsada kadrowa. *Dzieje najnowsze*, Rocznik. XLV. 2013, 1. S. 92, 94.

⁵³³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 180; Горко М. 1947 рік на Закерзонні (На основі записника політвиховника – з незначними скороченнями). *В рядах УПА* : збірка споминів вояків УПА з терену Лемківщини й Перемищини. Нью-Йорк : Товариство Вояків УПА в США і Канаді, 1999. С. 219.

⁵³⁴ IPN Rz. 046/723. К. 49–50; 122/226. К. 66.

⁵³⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 96. Арк. 28.

три відділи: 1) військову розвідку; 2) цивільну розвідку (збирала інформацію політичного та господарського характеру, а також про настрої місцевого населення); 3) «розсильне звено» (кур'єри)⁵³⁶. Внаслідок масштабної військово-політичної акції «Вісла» (28 квітня – 29 липня 1947 р.) на теренах Закерзоння зникають останні підрозділи УПА та ВПЖ⁵³⁷. Частина з них розділилася на дрібні групи та перейшла до Галичини, а інша – вирушила рейдом через територію Чехословаччини до Західної Німеччини⁵³⁸.

Висновки. Співпраця між СБ та УПА розпочалася одночасно зі створенням останньої у березні 1943 р. Крім розвідувального та контррозвідувального забезпечення, вона полягала в організаційній підтримці, сприянні проведення мобілізації та підтримання дисципліни.

Формування уніфікованої структури УПА тривало до початку літа 1943 р. На той час до складу курінної розвідки входили відділи: 1) агентурної розвідки та контррозвідки; 2) господарсько-адміністративної розвідки; 3) військової розвідки з «чотою»; 4) слідчий. У сотнях УПА діяв рій розвідки.

Восени 1943 р. при повстанських підрозділах було створено ВПЖ. За цим напрямом у штабі ГК УПА передбачалися посади: 1) начальника; 2) першого заступника з контррозвідки; 3) другого заступника по боротьбі з дезертирством; 4) п'ять – шість слідчих; 5) секретаря; 6) кур'єра; 7) охорони, загалом 50–60 жандармів. Структура ВПЖ при штабі ВО була схожою та нараховувала 30–35 осіб. При куренях діяли «станіці» ВПЖ, які не мали слідчих функцій. Їхня чисельність становила 7–10 жандармів. На кожному рівні осередки ВПЖ підпорядковувалися командирові свого підрозділу УПА, а також узгоджували роботу з СБ та організаційно-мобілізаційною референтурою. Головним завданням ВПЖ була протидія дезертирству та виконання щодо повстанців

⁵³⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9108. Т. 2. Арк. 61–62.

⁵³⁷ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9108. Т. 2. Арк. 209–210; Samborski M. Służba Bezpieczeństwa w tzw. Zakierzońskim kraju OUN-SD. Sposób organizacji i obsada kadrowa. *Dzieje najnowsze*, Rocznik. XLV. 2013, 1. S. 94.

⁵³⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 68211. Т. 1. Арк. 305; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74914. Т. 5. Арк. 159; Šmigel' M. *Banderovci na Slovensku (1945–1947)*. Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2007. S. 62.

вироки. Крім того, жандарми відповідали за підтримання дисципліни, залучалися до господарського забезпечення.

У листопаді 1943 р. штаб військової референтури ОУН на ПЗУЗ було реорганізовано у Головний військовий штаб УПА, який мав чотири спеціалізовані розвідувальні підрозділи: військовий, агентурний, адміністративний, господарський, а також відділи контррозвідки та слідчої справи. При штабах груп та загонів УПА створювалися «агентурні станиці», які передбачали посади: шефа, секретаря, керівників – зв'язку, розвідувально-диверсійних груп та агентурної мережі. На рівні куренів та сотень діяли «розвідувальні осередки» або «польова розвідка».

Напередодні переходу повстанськими підрозділами лінії фронту УПА вплив на них СБ зріс. Починаючи від рівня сотень, на правах старшин у підрозділах УПА запроваджувалися її представники. Про роботу вони звітували керівництву СБ. Головним завданням згаданих есбістів була контррозвідка. Крім того, вони здійснювали допити полонених, допомагали в проведенні мобілізації, а також господарському забезпеченні підрозділу.

У листопаді 1944 р. ВО реорганізували З'єднанні Групи, курені – в бригади, а сотні – в загони. На кожному рівні до складу їхнього штабу залучали референта Військової СБ (ВСБ). У бригаді йому підпорядковувалася «чота», а загоні – «рій». На початку лютого 1945 р. референтів ВСБ було розформовано та включено до теренової мережі СБ. У вересні того ж року залишки бригад УПА розділили на Відділи особливого призначення (ВОП) та диверсійні групи. Передбачалося, що вони стануть бойовим підрозділом СБ. Однак на практиці не в усіх районах вдалося сформувати ВОП: найкращою ситуація була на Поліссі, а гіршою – на Волині.

Події на території Галичини розгорталася в інший спосіб: перші розвідувальні підрозділи виникли навесні 1943 р. у складі куренів Української Народної Самооборони (далі – УНС). Загальне їх керівництво здійснював колишній сотник Армії УНР Костянтин Петер.

Напередодні наближення фронту у грудні 1943 р. Головний військовий штаб УПА було перенесено з Волині до Галичини. Тоді ж підрозділи УПА поділили на великі територіальні формування – Захід, Північ та Південь. Важливу роль у їх становленні відіграла місцева мережа СБ, яка забезпечувала мобілізацію новобранців. Восени 1944 р. на теренах Галичини зосередилося 80 % повстанських сил, що посприяло швидкому розвитку місцевих розвідувальних підрозділів УПА.

Восени 1944 р. на теренах Галичини розпочалося створення ВПЖ, що підпорядковувалася організаційно-мобілізаційній референтурі та узгоджувала роботу з СБ. Особливістю структури ВПЖ у Галичині було значне переважання територіальної мережі над відділами у підрозділах УПА.

Більшість її осередків було створено упродовж січня 1945 р. Первинною ланкою були «дільничні жандарми», які охоплювали район. У підпорядкуванні вони мали від 2 до 20 вояків. Головним завданням «дільничних жандармів» був розшук, затримання та конвоювання до підрозділу УПА дезертирів. Крім того, вони збирали в населення продукти, одяг, зброю та боєприпаси. До складу вищої вертикалі ВПЖ входили коменданти – повітового, окружного, обласного рівнів, а також воєнної округи. Вони проводили слідство над звинуваченими повстанцями, матеріали якого після цього перевіряла СБ. Право ухвалювати вирoki мав обласний комендант ВПЖ.

Упродовж березня – квітня 1945 р. підрозділи УПА Галичини зазнали значних втрат у боях з військами НКВС, особливо на Станіславщині. Після цього до травня 1945 р. ВПЖ була розформована, а більшість її кадрів поповнили теренові референтури СБ. На теренах Закерзоння «жандармерія» у підрозділах УПА, а також військова СБ, діяли до серпня 1947 р.

3.5. Перехід фронту та завершення Другої світової війни (1944–1945)

Фронтним періодом для підпілля ОУН та УПА був проміжок від моменту евакуації німецької адміністрації до встановлення радянських органів

влади⁵³⁹. Цей процес не відбувався одночасно та мав у кожному регіоні свої особливості. Найраніше, ще у лютому 1943 р., він розпочався на Слобожанщині та поступово з лінією фронту просувався на захід. Найбільш підготовлені та добре законспіровані учасники місцевої мережі СБ залишалися на місцях. Частина з них різними шляхами вливалися до радянських партизанських загонів, підпільних комуністичних організацій, а згодом вступали до Червоної армії⁵⁴⁰. Решта – легалізувалися та чекали вказівок. Чимало співробітників СБ на СУЗ, особливо галичани, волиняни та буковинці, поверталися до Західної України⁵⁴¹.

У січні 1944 р. лінія фронту досягла теренів Волині та Західного Полісся. У процесі підготовки до роботи в нових умовах керівні центри СБ було скорочено до мінімуму⁵⁴², зокрема, розформовано референтуру СБ Волинського обласного проводу ОУН та військову референтуру⁵⁴³. Усе керівництво переводилося на нелегальне становище⁵⁴⁴. За рахунок керівних центрів було посилено низові ланки, а виведених з підпілля осіб перевели у ранг «симпатиків» (Авт. – мешкали легально та діяли поза організаційною мережею). Було тимчасово заборонено естафетний зв'язок⁵⁴⁵. «Жіночу» та «Юнацьку» референтури тимчасово розформували, перевівши найкращі кадри до інших підрозділів⁵⁴⁶.

⁵³⁹ ОУН і УПА в 1944 році: документи / упоряд.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ : НАН України ; Інститут історії України, 2009. Ч. 1. С. 20.

⁵⁴⁰ Архів УСБУ в Харківській обл. Ф. 5. Спр. 31828. Т. 1. Арк. 101зв 102; Архів Управління СБУ в Херсонській області. Ф. 6. Спр. 15200. Арк. 99; Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 2. Арк. 75.

⁵⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67767. Т. 1. Арк. 211.

⁵⁴² Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946. Документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 79.

⁵⁴³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 6065. Арк. 38; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 9.

⁵⁴⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 7383. Т. 1. Арк. 57.

⁵⁴⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8: *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 38.

⁵⁴⁶ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 8525. Арк. 13–20; Іщук О., Марчук І. Брати Бусли. Життя за Україну. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. Т. 16 : Події і люди. С. 54–55.

На відміну від учасників підрозділів УПА, більшість співробітників теренової мережі СБ на час руху фронту залишалися на місцях. Його лінію вони переходили самостійно або невеликими групами. Частина есбістів переховувалися у криївках або тимчасово легалізувалися, вдаючи звичайних селян⁵⁴⁷. При цьому значну допомогу надавали інформатори⁵⁴⁸.

Незважаючи на усі застережні заходи, втрати СБ під час руху фронту були значними⁵⁴⁹, особливо на території Волинської обл., де він зупинився на два місяці, а загалом перебував упродовж шести місяців – до кінця липня 1944 р.⁵⁵⁰. Проте втрати теренової мережі СБ були значно меншими ніж у підрозділів УПА-Північ, які становили понад 70 % особового складу⁵⁵¹.

Наслідком тривалого відділення лінією фронту підпілля ОУН Волині стало створення 18 липня 1944 р. Народно-визвольної революційної організації (далі – НВРО). Сподіваючись розширити базу антирадянської боротьби та поширити її на схід, було вирішено демократизувати ідеологію та навіть змінити назву підпілля⁵⁵². Певним чином ця реорганізація стосувалася й мережі СБ. Планувалося змінити назву «Округи СБ ОУН» на «Центр СБ НВРО», «район СБ» на «кіш СБ», «кущ СБ» на «ланку СБ», «станіцію СБ» на «громаду СБ»⁵⁵³. Доцільність створення НВРО невдовзі розглядали на вузькому засіданні Проводу ОУН, де Роман Шухевич («Тарас Чупринка») та шеф СБ Микола Арсенич («Михайло») категорично виступили проти її існування. Натомість

⁵⁴⁷ Павлюкін П. Запроданці. Спогади чекіста. *Слово правди*. 1988. 10 грудня. С. 4.

⁵⁴⁸ Коханська Г. Озброєні честю: спогади розвідниці ОУН-УПА. Луцьк : ВМА «Терен», 2008. С. 213.

⁵⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 156.

⁵⁵⁰ Іщук О. Діяльність проводу ОУН (б) на північно-західних українських землях у 1948–1952 роках. Київ : б.в., 2009. С. 13–14.

⁵⁵¹ Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Київ : Наш формат, 2013. С. 436.

⁵⁵² Архів УСБУ в Житомирській обл. Ф. 6. Спр. 28905. Арк. 321–322; Іщук О., Марчук І. Брати Бусли. Життя за Україну. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. Т. 16 : Події і люди. С. 49–54.

⁵⁵³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67815. Арк. 11; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 11; Спр. 44. Арк. 264.

підтримали створену тоді ж Українську головну визвольну раду (далі – УГВР). Наприкінці 1944 р. НВРО була розформована⁵⁵⁴.

Підготовка до переходу фронту також здійснювалася у Галичині. Навесні 1944 р. до референтури СБ Крайового проводу ОУН на ЗУЗ приєднали бойову референтуру, а також розширили повноваження повітових та районних боївків СБ. За погодженням відповідного теренового провідника ОУН їм дозволили страчувати ворожих агентів⁵⁵⁵. На теренах Бережанської округи ОУН у травні 1944 р. були розформовані повітові боївки СБ, посиливши за їх рахунок відповідні підрозділи на рівні округ⁵⁵⁶. Тактика переходу фронту співробітниками СБ Галичини мало чим відрізнялася від їхніх колег на Волині⁵⁵⁷. Однак просування підрозділів Червоної армії зайняло менше двох місяців, що привело до значно менших втрат, зокрема, чисельність УПА-Захід за фронтовий період зменшилася лише на 25 %⁵⁵⁸.

Подібною була ситуація на Закерзонні. Наприкінці серпня 1944 р. кущові боївки СБ Холмщини були приєднані до районних, а після проходження фронту знову відновлені⁵⁵⁹. На території південної Польщі та Словаччини восени 1944 р. оунівцями було створено «Розвідчо-Охоронну Округу», яка поділялася на три «Розвідчо-Охоронні Пункти» (РОП)⁵⁶⁰.

На усіх теренах Західної України есбістам вдалося доволі швидко відновити свою мережу. На той час до складу референтури СБ Крайового проводу ОУН на ЗУЗ входило чотири відділи: 1) радянських справ; 2) польського більшовицького уряду та підпілля; 3) кримінальних справ. Останній розслідував злочини, вчинені членами ОУН⁵⁶¹. Крім того, у

⁵⁵⁴ Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур» : монографія. Рівне : Видавець Олег Зень, 2009. С. 115–121.

⁵⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 194, 196.

⁵⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 74.

⁵⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 30.

⁵⁵⁸ Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Київ : Наш формат, 2013. С. 436.

⁵⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 47989. Арк. 62.

⁵⁶⁰ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 41. Арк. 17.

⁵⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 1. Арк. 223.

підпорядкуванні Крайового референта СБ була група слідчих, два «вишкільні інструктори» та охоронна боївка (близько 70 вояків)⁵⁶², тобто на рівні однієї Крайової референтури СБ нараховувалося 80–100 осіб.

Обов'язковими одиницями повітової СБ на Галичині були: референт, заступник з розвідки, слідчі, технічний секретар (Авт. – одночасно архіваріус) та комендант боївки з вояками⁵⁶³. Загальна чисельність повітової СБ становила близько 20–25 осіб⁵⁶⁴. У серпні 1944 р. розпочалося створення районних боївок СБ, кожна з яких нараховувала 10–12 вояків. Ліквідації вони могли здійснювати лише з санкції повітової СБ⁵⁶⁵. Окружні боївки СБ мали по 20–30 вояків, які поділялися на два рої⁵⁶⁶. Тобто загальна чисельність учасників боївок СБ на теренах округи в Галичині у цей час становила приблизно 250 вояків і, крім того, нараховувалося майже стільки ж інших штатних співробітників СБ.

Незважаючи на посилення уніфікації, у структурі референтур СБ Галичини зберігалися численні регіональні особливості. На Львівщині довгий час проводили ОУН назвали «екзекутивами»⁵⁶⁷, боївки СБ на Станіславщині – «Л-групи» (Авт. – ліквідаційними групами)⁵⁶⁸, на Чортківщині технічний СБ мав назву «протоколянт»⁵⁶⁹, а на Гусятинщині – «діловик»⁵⁷⁰.

⁵⁶² ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 179–180.

⁵⁶³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 23 : *Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ 1944–1951* / упоряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 14.

⁵⁶⁴ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. В. Сергійчук та ін. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 2. С. 29; Літопис УПА. Нова серія. Т. 23 : *Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1954* / упоряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 14.

⁵⁶⁵ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 27359. Арк. 20–21; Романюк М. Причинки до історії референтури СБ Бродівського повітового Проводу ОУН у 1944–1946 роках. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 1 (670). С. 99–108; Романюк М. Структура й особовий склад референтури СБ Золочівського окружного проводу ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 333.

⁵⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67416. Арк. 55; Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака – «Ворона». Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2011. Кн. 15 (Події і люди). С. 15.

⁵⁶⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 19401. Арк. 19; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 99. Арк. 143–144; Спр. 162. Арк. 144.

⁵⁶⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 28 : *Станіславівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2018. Книга 1 (1945–1946). С. 29.

⁵⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 306.

Мережа СБ на Волині та Західному Поліссі у цей час мала більший розвиток. Первинною ланкою був станичний СБ, який керував розвідувальною та контррозвідувальною роботою в певному селі, а на кожні 25 будинків передбачався інформатор⁵⁷¹. Крім того, у підпорядкуванні станичного передбачався зв'язковий⁵⁷². Роботу чотирьох – п'яти станичних СБ очолював підрайонний комендант СБ. У Волинській обл. його називали кущовим СБ, а на Кременеччині – «шефом-інформатором»⁵⁷³. Він особисто підбирав кожного з них⁵⁷⁴. Підрайонні коменданти СБ проводили арешти та попередні допити, однак виносити вирoki права не мали. У їхньому підпорядкуванні були: заступник; шеф розвідки; керівниця жіночої розвідки; секретар; командир боївки (5–10 вояків); зв'язкові⁵⁷⁵. Тобто, загалом підрайонна СБ на Волині нараховувала (разом зі станичними) близько 20 осіб.

Районний комендант СБ керував чотирма – п'ятьма підрайонами. Структура цієї референтури нагадувала попередню. Відмінністю було наявність слідчого або слідчих, двох – трьох оперативників, технічних працівників, чисельнішої боївки (комендант та 10–15 вояків), більшої кількості зв'язкових⁵⁷⁶. Районний слідчий СБ займався лише цивільними справами, а політичні та кримінальні передавав до надрайонної СБ⁵⁷⁷. Нерідко у назвах посад проявлялися різноманітні регіональні особливості. На території Березнівського р-ну ОУН «Броди» в штаті СБ був референт «СОВ» (Авт. – слідчо-оперативного відділу), «Р-Р» (Авт. – розвідувальної референтури), командир «ВОП» (Авт. – відділу особливого призначення, посада поширена у

⁵⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 4. Арк. 423.

⁵⁷¹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 15715. Арк. 6; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67783. Арк. 94.

⁵⁷² Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 15715. Арк. 6.

⁵⁷³ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 19401. Арк. 13зв 14.

⁵⁷⁴ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31547. Арк. 39.

⁵⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 156.

⁵⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 104.

⁵⁷⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 19401. Арк. 13зв 14.

референтурах СБ північних районів Рівненщини), а також окремий «виконавець вироків»⁵⁷⁸.

Надрайонним комендантам СБ підпорядковувалося чотири – п'ять районів. Особливістю структури була наявність більшої кількості слідчих, шефа зв'язкових та технічних співробітників. Нерідко при надрайонних референтурах СБ були додаткові посади, наприклад, у Здолбунівському – «суддя», Рівненському – «комендант поліції», Дубровицькому – «інспектор»⁵⁷⁹.

Восени 1944 р. розпочалася нова хвиля реформувань в ОУН та УПА, що передбачала переведення до категорії «симпатиків» багатьох зайвих підпільників та максимальне їх відсторонення від організаційних таємниць. На нелегальному становищі передбачалося залишити лише ідейних, перевірених роботою, добре підготовлених і законспірованих оунівців⁵⁸⁰. З підпілля виводили усіх колишніх червоноармійців, співробітників радянських держустанов, а також заарештованих органами НКВС в 1939–1941 рр. Їм рекомендувалося легалізуватися у великих містах. Для цього багатьом надавали фіктивні документи, наприклад, евакуаційні листи переселенців з Польщі⁵⁸¹. За статистикою ОУН, шляхом виходу з повинною у цей час легалізувалося 20–25 % особового складу підпілля⁵⁸², за радянською – до 90 %⁵⁸³.

Паралельно відбувалося скорочення підпільних структур на усіх рівнях⁵⁸⁴. У листопаді 1944 р. на теренах Рівненської округи ОУН тимчасово ліквідували підрайонні боївки СБ. Їх комендантів перевели на посади кущових інформаторів, а найкращих вояків – до районних боїв СБ⁵⁸⁵. На території Луцької округи у червні 1945 р. тимчасово розформувалися станичні та

⁵⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67783. Арк. 94; ГДА СБУ. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 28443. Т. 1. Арк. 10.

⁵⁷⁹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 2143. Арк. 6; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67427. Арк. 40–41; Ф. 26. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 70.

⁵⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 48139. Арк. 36–37.

⁵⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 133. Арк. 5; Спр. 161. Арк. 86.

⁵⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 2. Арк. 1.

⁵⁸³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 297. Арк. 85.

⁵⁸⁴ Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси / відп. ред. В. Смолій. Київ : Наукова думка, 2002. С. 748.

⁵⁸⁵ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 19112. Арк. 6.

кущові проводи, а політичну референтуру приєднували до СБ⁵⁸⁶. Починаючи з надрайону і нижче, залишалися лише чотири референтури: організаційна, військова, політична (пропагандистська) та СБ⁵⁸⁷. Різде скорочення особового складу спричинило на Волині кадрові проблеми. У цей період траплялися суміщення районними провідниками ОУН посад комендантів СБ, наприклад, у Шумському, Сенкевичівському, Вербському р-нах⁵⁸⁸. На Закерзонні посаду референта СБ та провідника Влодавського надрайону ОУН суміщав «Шпиль»⁵⁸⁹. Подібні випадки також траплялися у Галичині і на Буковині⁵⁹⁰. Загалом посада районного референта СБ вважалася нижчою, ніж теренового провідника ОУН⁵⁹¹.

На початку 1945 р. СБ розпочала підготовку до неминучого нового наступу радянської влади⁵⁹². Упродовж лютого – травня 1945 р. були розформовані повітові та обласні референтури СБ Галичини. На основі їх об'єднання створили відповідні структури надрайонних та малих Крайових проводів⁵⁹³. При окружних проводах ОУН було скасовано посади референтів розвідки⁵⁹⁴. У червні 1945 р. були розпущені останні самооборонні кущові відділи УПА, а значна частина їхніх бійців поповнили боївки СБ⁵⁹⁵. На теренах Закерзоння згадане розформування відбулося у вересні 1945 р.⁵⁹⁶

Територіальна структура СБ Західної України у цей час набула більшої уніфікації. Надалі закріпився поділ на Краї – округи – надрайони – райони –

⁵⁸⁶ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 7383. Т. 1. Арк. 57.

⁵⁸⁷ Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур». Рівне : Видавець Олег Зень, 2009. С. 123.

⁵⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67432. Арк. 42; Спр. 67815. Арк. 175; Спр. 68245. Т. 2. Арк. 88.

⁵⁸⁹ ІРН ВУ. 1224/1982. К. 102.

⁵⁹⁰ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 731. Арк. 112; Спр. 802. Арк. 36; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 133. Арк. 87, 91.

⁵⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 161. Арк. 21; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 51. Арк. 60.

⁵⁹² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 14.

⁵⁹³ ДАІФО. Ф. П-25. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 39; ГДА СБУ. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 4. Т.1. Арк. 351; Ф.13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 5. Арк. 380; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 13.

⁵⁹⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 31691. Арк. 60.

⁵⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 40.

⁵⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 46.

кущі – станиці⁵⁹⁷. Чисельність співробітників СБ надрайону зазвичай не перевищувала 100 осіб⁵⁹⁸. Структура та функції референтур СБ або, як їх тоді називали, – «справових звен» (далі – «СЗ») – нагадували попередні⁵⁹⁹. Водночас слід зазначити, що в окремих теренах назви посад не відповідали їх дійсному впливу. У травні 1945 р. нарада Закарпатського Крайового проводу ОУН в Хусті вперше обрала зі свого складу референта СБ. У порівнянні з мережею СБ сусідніх Дрогобиччини або Станіславщини його функції та обсяги роботи були меншими, ніж у районного референта⁶⁰⁰. Залишалися певні регіональні особливості, скажімо на Поділлі районний референт СБ нерідко суміщав посаду слідчого⁶⁰¹. Кущові референтури СБ на території Івано-Франківського та Брюховецького р-нів Львівської обл. були створені лише у вересні – жовтні 1945 р.⁶⁰². На теренах Володавського надрайону ОУН «Левада» (Підляштя) у грудні 1945 р. не було створено районних осередків СБ. При надрайонній референтурі СБ діяв лише слідчий відділ із двох співробітників та боївка. Мережа розвідки СБ діяла лише в трьох районах, а боївки – у двох⁶⁰³.

Висновки. Першою з проблемою переходу лінії фронту зіткнулася мережа СБ ОУН Лівобережної України. Найбільш активним та підготовленим співробітникам наказали вливатися до радянських партизанських загонів і підпільних комуністичних організацій. Іншій частині – тимчасово припинити будь-яку підпільну роботу, легалізуватися та чекати подальших вказівок. Співробітники СБ ОУН не місцевого походження різними шляхами поверталися до Західної України.

На початку січня 1944 р. лінія фронту досягла теренів Волині та Західного Полісся. У процесі підготовки до роботи в нових умовах відбулося скорочення керівних ланок, тимчасово заборонили естафетний зв'язок.

⁵⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 102. Арк. 6–7; Спр. 105. Арк. 2; Спр. 177. Арк. 214.

⁵⁹⁸ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 5. Спр. 209. Т. 1. Арк. 76.

⁵⁹⁹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 27359. Арк. 24; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67416. Арк. 54; Спр. 67417. Т. 1. Арк. 119; Спр. 68211. Т. 12. Арк. 54–55.

⁶⁰⁰ Архів Управління СБУ в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. 5678. Т. 2. Арк. 115.

⁶⁰¹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 27359. Арк. 24.

⁶⁰² Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 24390. Т. 2. Арк. 182–183.

⁶⁰³ ІРН ВУ. 1554/97. К. 2.

Більшість співробітників теренової мережі СБ переходили її на місцях самостійно або невеликими групами. Частина переховувалися у криївках або тимчасово легалізувалися, вдаючи звичайних селян. Незважаючи на усі вжиті заходи, втрати СБ при переході фронту були значними, особливо на території Волинської обл., де він затримався найдовше. Проте кількість загиблих, заарештованих та дезертирів у СБ була набагато меншою, ніж у підрозділах УПА-Північ. Ще одним наслідком тривалого відділення лінією фронту підпілля ОУН Волині та Галичини стало виникнення у липні 1944 р. Народно-визвольної революційної організації (НВРО). Передбачалося також реформування мережі СБ, однак восени 1944 р. Провід ОУН засудив створення НВРО та скасував запроваджені на Волині нововведення.

Теренами Галичини фронт пройшов швидше, а тому, зрозуміло, втрати були меншими, що дозволило не лише відновити, а й посилити мережу СБ. У серпні 1944 р. розпочалося створення районних боївок СБ (10–12 вояків). На усіх рівнях було посилено штат референтур – «справових звен». Водночас зберігалися їхні регіональні особливості у комплектації та назвах посад. Обов'язковими одиницями повітової СБ були: референт, заступник з розвідки, слідчі, технічний секретар та боївка (20–25 вояків). Чисельний склад референтури СБ цього рівня становив близько 20–25 осіб. На теренах округи СБ нараховувалося біля 250 учасників боївок СБ, а також аналогічна кількість співробітників «справових звен». Найбільш розгалужений чисельний склад був на Крайовому рівні СБ. Він передбачав відділи за головними напрямками роботи, групу слідчих, двох інструкторів та охоронну боївку, всього близько 80–100 осіб.

На Волині та Західному Поліссі структура СБ у цей час була більш розгалуженою. Загалом її вертикаль повторювала попередню: станиці – кущі (підрайони) – надрайони – округи – Крайові проводи. Особливістю були: кущові боївки СБ (5–10 вояків); представниця жіночої розвідки у складі кожної з референтур СБ; посада слідчого вводилася від рівня району. Існували також численні регіональні відмінності у назвах посад, підрозділів, як і структури.

Підрайонна СБ разом із підпорядкованими їй станичними нараховувала близько 20 осіб.

Восени 1944 р. багатьох учасників підпілля ОУН та УПА було переведено на легальне становище. На усіх рівнях відбулося скорочення підрозділів. У цей час СБ стала однією з чотирьох ключових референтур. Через різке скорочення особового складу нерідко траплялися суміщення провідниками ОУН посад відповідних комендантів СБ.

Наступні значні зміни у мережі СБ відбулися упродовж квітня – травня 1945 р. На теренах Галичині було розформовано обласні проводи, а також референтури розвідки при окружних проводах. Повіти реорганізували у надрайони. Таким чином, до осені 1945 р. структура СБ ОУН в Україні, за винятками незначних регіональних особливостей, стала уніфікованою.

3.6. Післявоєнний період (1946–1950-ті рр.)

Зима 1945–1946 рр. стала для підпілля ОУН періодом важких випробувань. У ході масштабної операції «Велика блокада» військовими гарнізонами НКВС по 10–15 бійців охопили більшість сіл Західної України. Щоденно на оунівців здійснювалися облави та засідки, блокувалися їхні бази постачання⁶⁰⁴. На Волині та Західному Поліссі загинуло більше 20 % провідного активу вище району, 30 % – меншого рівня. Понад 60 % підпільників, які спустилися до криївок, звідти уже не повернулися⁶⁰⁵. На Станіславщині чисельність УПА скоротилася на 40 %⁶⁰⁶. Не менш значних втрат зазнала СБ⁶⁰⁷. Відповідно до нових обставин, у підпіллі ОУН

⁶⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 4. Спр. 5. Арк. 36; Оп. 6. Спр. 89. Арк. 20; Стародубець Г. Повстанське запілля в умовах «великої блокади». *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. № 13. С. 219.

⁶⁰⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 34.

⁶⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 153.

⁶⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 16.

посилювалися заходи конспірації, а боротьба з радянською агентурою вийшла на чільне місце⁶⁰⁸.

Структура СБ загалом повторювала попередню. Кущовий СБ у цей час мав подвійне підпорядкування: у поточних справах – кущовому провіднику ОУН, а фахових – районному референту СБ⁶⁰⁹. Збір даних проводили інформатори СБ – по два на кожне село. Їх вербування відбувалося усно, без підпису зобов'язання. Дані від різних інформаторів кущовий отримував щоденно, а найважливіші записував. Наприкінці місяця їх вносили до інформаційного звіту та надсилали районному шефу СБ. На своєму терені через зв'язкового, кущовий СБ координував роботу з кущовим провідником ОУН, зокрема, останнього зобов'язували надавати бойовиків для виконання диверсійно-терористичних завдань. У підпорядкуванні кущового СБ була боївка з трьох – п'яти вояків, однак за необхідності їх кількість збільшували⁶¹⁰.

У цей час референтури СБ районного проводу передбачали посади: 1) референта; 2) його заступника (головний розвідник); 3) коменданта боївки; 4) технічного референта (секретаря); 5) зв'язкового (зв'язкових); 6) слідчого (слідчих). Схожий штат мали референтури СБ надрайонів ОУН. До її складу входили: 1) референт (керував підрозділом і відповідав за протидію ворожій агентурі); 2) заступник референта (відповідав за призначення кадрів СБ у нижчих проводах, вишкіл співробітників СБ у нижчих проводах, слідчу роботу і ведення архіву); 3) бойовий субреферент (комплектував боївку, навчав особовий склад боївок СБ районів та керував їх поточною діяльністю); 4) технічний субреферент (відповідав за упорядкування звітів, інших видів службового діловодства, тиражування навчальної літератури, заготівлю

⁶⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 93.

⁶⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67977. Т. 8. Арк. 137.

⁶¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 383. Арк. 10; Романюк М. Структура й особовий склад референтури СБ Золочівського окружного проводу ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 338.

канцелярських товарів, керував друкарками); 5) слідчі (здійснювали допит, узагальнювали компромат)⁶¹¹.

Крайові референти СБ займалися здебільшого аналітичною роботою. Намагалися мінімізувати особисті зустрічі з підлеглими та більшість часу перебували у криївках. Писали інструкції для окружних та надрайонних референтів СБ, вивчали звіти, протоколи допитів. Укриття залишали здебільшого для проведення нарад⁶¹².

На регіональному рівні зберігалися незначні відмінності. Наприклад, референтура СБ на теренах Карпатського краю отримала назву «екзекуційний відділ» («ЕВ») або «Революційний екзекуційний відділ» («РЕВ»), а її кушові – «контролюючі»⁶¹³. У липні 1946 р. на території Карпатського краю ОУН було розформовано референтуру УЧХ а значна частина її кадрів поповнила розвідку СБ⁶¹⁴. Навесні того ж року було створено референтуру СБ Закарпатської округи ОУН⁶¹⁵.

Зима 1946–1947 рр. позначилася новими масштабними втратами підпілля. У кожному з районів Галичини загинули біля 15 оунівців⁶¹⁶. В окремих теренах СБ стан з кадрами був катастрофічним, наприклад, у Чортківській, Золочівській та Сокальській округах ОУН більше року не могли призначити референтів. Найкращою ситуація з кадрами була в Карпатському краї ОУН⁶¹⁷. І це в умовах, коли важливість протидії радянській агентурі у підпіллі лише посилилася. Навесні 1947 р. на території Дрогобиччини Роман Шухевич («Тарас Чупринка») провів нараду керівництва ОУН, на якій було ухвалено, що надалі

⁶¹¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 74–75.

⁶¹² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76457. Арк. 25.

⁶¹³ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 1273. Арк. 5; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 40824. Арк. 55; ГДА СБУ. Ф. 13. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 103. Арк. 87; Спр. 104. Арк. 47–48.

⁶¹⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 28621. Арк. 262; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7443. Арк. 302.

⁶¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 94. Арк. 39.

⁶¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75172. Т. 1. Арк. 140; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 206. Арк. 293–294.

⁶¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 263.

контррозвідувальна робота стає головною, а боївки СБ – ударною силою підпілля⁶¹⁸.

Унаслідок значних втрат ситуація з кадрами в СБ надалі погіршувалася⁶¹⁹. Особливо важким ударом для СБ стала загибель 21 січня 1947 р. Миколи Арсенича («Михайла»). Він найдовше її очолював та був для підопічних беззаперечним авторитетом⁶²⁰. Упродовж 1947 р. діяльність її мережі на Закерзонні практично припинилася: частина боївок СБ перейшла з підрозділами УПА до Австрії та Німеччини, ще більше – до Галичини⁶²¹. За радянськими оцінками, станом на 1 січня 1947 р. підпілля ОУН мало 8 крайових, 16 окружних, 38 надрайонних, 121 районний провід (2544 учасники) та 228 окремих груп (2024 особи)⁶²². У той час на території Львівської обл. органи МДБ нараховували 647 оунівців, з них 123 (тобто 19 %) вважалися учасниками СБ⁶²³. Отже, виходячи з даних, поданих радянськими джерелами (4.568 учасників підпілля ОУН і УПА), на початку 1947 р. в Україні нараховувалося близько тисячі есбістів.

Опираючись на дані польських архівів, історик Мечислав Самборський здійснив підрахунок кількості співробітників СБ, які у післявоєнний період одночасно перебували на теренах Закерзонського краю ОУН. Відповідно, на чотирьох рівнях нараховувалися 27 референтів СБ, на трьох рівнях – 52 слідчі при «справових звенах», 83 кущові інформатори СБ, близько 440 станичних інформаторів СБ. Крім того, кожна з 22 боївок СБ мала у своєму складі від 405 до 510 вояків. Таким чином, чисельність СБ на Закерзонні у цей період

⁶¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75075. Т. 5. Арк. 26.

⁶¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 4. Арк. 8–9.

⁶²⁰ Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 160.

⁶²¹ IPN Rz. 046/493. К. 18; 107/328. К. 38; IPN WR. 038/102/1. К. 49; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 11. Спр. 43. Арк. 57–58.

⁶²² Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: історичні нариси / відп. ред. В. Смолій. Київ : Наукова думка, 2002. С. 749.

⁶²³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 197. Арк. 225.

становила 1000–1100 осіб, майже половина з яких постійно перебували на нелегальному становищі⁶²⁴.

Мережа СБ у цей час продовжувала зберігати автономну вертикаль звітності, хоча формально її референти підпорядковувалися відповідним територіальним провідникам ОУН. Щомісяця між ними передбачалася зустріч, на якій референт СБ усно передавав територіальному провідникові ОУН інформацію стосовно проведених диверсійно-терористичних операцій та розвіддані. Накази есбісти отримували від зверхників власної вертикалі⁶²⁵.

Водночас спостерігається зміна у ставленні місцевого населення до боротьби підпілля ОУН. Втомившись від безперервних репресій і кровопролиття, не сподіваючись на швидке повалення радянської влади, люди не бажали безцільно ризикувати життям⁶²⁶. З огляду на це СБ почала активніше займатися господарською роботою, для чого у її складі передбачалися відповідні посади⁶²⁷. Наприкінці 1947 р. есбісти остаточно перебрали функції господарської референтури⁶²⁸.

Тогочасна структура мережі СБ продовжувала опиратися на кущових інформаторів. Починаючи з району, на усіх рівнях діяли боївки та «справові звена»⁶²⁹. Їх склад передбачав посади референта; коменданта боївки; слідчого;

⁶²⁴ Samborski M. Służba Bezpieczeństwa w tzw. Zakierzońskim kraju OUN-SD. Sposób organizacji i obsada kadrowa. *Dzieje najnowsze*. Rocznik. XLV. 2013. S. 105.

⁶²⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 68811. Т. 1. Арк. 59, 60, 91, 155; Т. 2. Арк. 45, 64; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 144.

⁶²⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9108. Т. 5. Арк. 172; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 213. Арк. 168; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 169; Веденєєв Д., Лисенко О. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 58; Іщук О., Ніколаєва Н. Ставлення українського населення до діяльності ОУН і УПА у 1943–1955 рр. *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. Вип. 11. С. 207.

⁶²⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 15; Літопис УПА. Основна серія. Т. 39 : *Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмищина і Підляшшя: документи і матеріали* / ред. П.-Й. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2003. С. 666.

⁶²⁸ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 49264. Т. 2. Арк. 266, 292; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 39806. Т. 1. Арк. 134–135; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2651. Арк. 314; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 9. Арк. 259; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 166. Арк. 87–88; Спр. 176. Арк. 4.

⁶²⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 22. Арк. 16.

технічного секретаря; друкарки. Надрайонні боївки СБ влітку 1948 р. нараховували від трьох до восьми вояків⁶³⁰.

Радянська інформація про чисельність СБ у цей час доволі суперечлива. За даними УМДБ від 5 березня 1948 р., у Львівській обл. діяв 961 оунівець, з яких – 43 співробітники СБ (4,5 %) ⁶³¹. Натомість, згідно з іншим радянським джерелом, у Станіславській обл. 1 серпня 1948 р. нараховувалося 246 оунівців, з них есбістів – 116 (47 %) ⁶³².

9 листопада 1948 р. у лісовій кривці біля с. Шпильчина Перемишлянського р-ну Львівської обл. підірвався гранатою, оточений оперативною групою МДБ, шеф СБ Ярослав Дякон («Мирон») ⁶³³. Надалі на згадану посаду уже нікого не призначали. Керівництво мережею здійснювалося на рівні Крайових референтів СБ, які підлягали відповідним територіальним провідникам ОУН. Через значні втрати багатьох надрайонних слідчих СБ перевели на посади районних референтів СБ. Їхні посади не було ким заповнити, тому надалі слідчі та субреференти займали посади надрайонних референтів СБ ⁶³⁴. Упродовж 1945–1948 рр. кількість референтів СБ окружного та крайового рівнів у Карпатському краї ОУН не змінювалися та становила 78 осіб (19 % від загальної кількості керівних кадрів ОУН зазначеного рівня). З плином часу їхня кількість постійно зменшувалася: 1949 р. – 71, 1950 р. – 68, 1951 р. – 54, 1952 р. – 22, 1953 р. – 2 ⁶³⁵.

⁶³⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9111. Т. 1. Арк. 205; Спр. С-9159. Т. 2. Арк. 63; Спр. С 9160. Арк. 19.

⁶³¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 8. Арк. 141–157.

⁶³² Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст.: історичні нариси / відп. ред. В. Смолій. Київ : Наукова думка, 2002. С. 755.

⁶³³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0789. Арк. 207–211.

⁶³⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 26 : *Коломийська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1945–1950* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2016. С. 15.

⁶³⁵ Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 83.

Постійний натиск на підпілля ОУН органів МДБ-МВС призвів до його поступового виснаження⁶³⁶. Після загибелі 5 березня 1950 р. провідника ОУН в Україні Романа Шухевича його посаду зайняв Василь Кук («Леміш»). З метою збереження кадрів одним з перших його наказів була заборона диверсійно-терористичної діяльності, що відобразилося на методах діяльності СБ. Надалі головні зусилля підпілля спрямовувалися на пропаганду, особливо серед молоді⁶³⁷. Одним зі шляхів збереження кадрів ОУН було часткове перенесення діяльності із Західної України на схід (тактичні схеми ОУН «Орлик» та «Харків»)⁶³⁸. Згадана робота розпочалася ще в період німецької окупації⁶³⁹, проте наприкінці 1940-х рр. вона обумовлювалася необхідністю збереження кадрів. Важливу роль у поширенні впливу на схід відігравала СБ. Вона перевіряла кур'єрів, узгоджувала їхні завдання, а також надавала власні кадри⁶⁴⁰. Слід зазначити, що мережі СБ на СУЗ тоді не існувало⁶⁴¹, виняток становили «східні відділи», які періодично переходили із сусідніх районів Західної України⁶⁴². Керівний склад новостворених на СУЗ осередків призначався, коли «піонерам» (Авт. – емісарам ОУН) вдавалося залучити до підпільної мережі щонайменше 15 осіб⁶⁴³. Тереновий провідник ОУН

⁶³⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9159. Т. 1. Арк. 205; Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 21.

⁶³⁷ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 124.

⁶³⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 259; Спр. 67579. Т. 4. Арк. 145; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 29. Арк. 278; Галаса В. Наше життя і боротьба: спогади. Львів : Видавництво «Мс», 2005. С. 191–194.

⁶³⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1965. Арк. 29; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68211. Т. 2. Арк. 125–126; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 57. Арк. 58; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 465. Арк. 49; Архів Управління СБУ у Хмельницькій області. Ф. 6. Спр. 1468. Арк. 18–19.

⁶⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67580. Т. 1. Арк. 113; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 16. Арк. 188; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 570. Арк. 3; Труш В. Діяльність ОУН(б) на Харківщині. *Діяльність підпілля ОУН на Сході України* : збірник статей / упоряд. П. Хобот. Дніпропетровськ : Спадщина, 2010. С. 122.

⁶⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67580. Т. 1. Арк. 114.

⁶⁴² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 488. Арк. 135.

⁶⁴³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67579. Т. 4. Арк. 144.

відповідав за розвідувальну та контррозвідувальну роботу, мав право судити та карати підопічних, а також місцеве населення⁶⁴⁴.

Не менш важливу роль відіграло направлення СБ до східних областей УРСР своїх розвідників. Ті з них, хто були уродженцями згаданих теренів, отримували наказ повернутися додому й виконувати поставлені підпіллям завдання⁶⁴⁵. Інша частина розвідників СБ були уродженцями Західної України, і на схід вони відправлялися легальним шляхом: через обмін населенням з Польщею, набір на роботи до Донбасу, переселення жителів розформованих хуторів на Херсонщину тощо⁶⁴⁶. Нерідко згадані розвідники отримували від СБ детальні інструкції для подальших дій⁶⁴⁷. Крім того, інколи безпосередньо есбісти переїжджали до східних областей УРСР та навіть інших республік з метою легалізації під фіктивними документами⁶⁴⁸.

Незважаючи на усі заходи підпілля ОУН зі збереження кадрів, лише упродовж 1949–1950 рр. їхня кількість зменшилася на 40 %. За підрахунками Крайового провідника ОУН Василя Галаси («Орлана»), на Волині та Західному Поліссі ця динаміка виглядала так: 1948 р. – 960 підпільників, 1949 р. – 650, 1950 р. – 328, 1951 р. – 128 (тобто 13,5 % від 1948 р.)⁶⁴⁹. Станом на 1951 р. мережа Львівського Крайового проводу ОУН не перевищувала 120 осіб⁶⁵⁰.

Усе частіше загиблим провідникам ОУН не вдавалося знайти заміну, а тому нерідко один досвідчений підпільник очолював усі напрями роботи⁶⁵¹. Зрештою, наприкінці 1951 р. провідник ОУН в Україні Василь Кук («Леміш»)

⁶⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67580. Т. 1. Арк. 114.

⁶⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 27688. Т. 25. Арк. 51-52; Спр. 99707. Т. 2. Арк. 67; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 198. Арк. 119.

⁶⁴⁶ Архів Управління СБУ в Донецькій області. Ф. 5. Спр. 50284. Т. 2. Арк. 355–356; Архів Управління СБУ в Луганській області. Ф. 5. Спр. 21515. Арк. 4.

⁶⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1961. Арк. 134–135.

⁶⁴⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 33468. Т. 4. Арк. 85; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2000. Арк. 132–134; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 297. Арк. 72.

⁶⁴⁹ Ішук О. Діяльність проводу ОУН (б) на північно-західних українських землях у 1948–1952 роках. Київ : б.в., 2009. С. 8.

⁶⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 99707. Т. 1. Арк. 120.

⁶⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 170.

розпорядився замістити вцілілими референтами СБ посади керівників територіальних ланок ОУН⁶⁵².

Процес розформування СБ не відбувся раптово. На території Західного Полісся та Волині він розпочався ще раніше. Незважаючи на це, розвідувальна та контррозвідувальна робота продовжувалася. Низовою ланкою ОУН на ПЗУЗ у 1951 р. був «осередок» з трьох – п'яти озброєних оунівців, яка опиралася на розгалужену мережу інформаторів. Кілька осередків входили до складу районного проводу, далі йшли надрайонні – окружні – Крайові проводи. Вони нерівномірно охоплювали терен та будувалися відповідно до наявності підпільної мережі. За ділянку роботи СБ у них відповідали територіальні провідники ОУН⁶⁵³. На території Галичини посади референтів СБ від районного до Крайового рівнів траплялися й надалі до 16 серпня 1955 р.⁶⁵⁴. Однак для зазначених підпільників вони радше виконували функцію традиції.

Певним чином розвиток контррозвідувальних підрозділів українських націоналістів знайшов продовження у таборах ГУЛАГу. Перші таємні об'єднання засуджених оунівців з'явилися на теренах північного Казахстану та Сибіру ще у 1940–1941 рр.⁶⁵⁵. Більш активно цей процес розвивався у післявоєнний період⁶⁵⁶. Особливо активно ув'язнені оунівці почали діяти

⁶⁵² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26819. Т. 2. Арк. 65; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 203.

⁶⁵³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67860. Т. 1. Арк. 60–61.

⁶⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 979. Т. 3. Арк. 62; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 212. Арк. 14; Спр. 219. Арк. 75; Спр. 227. Арк. 99; Спр. 242. Арк. 63–64; Спр. 246. Арк. 1; Спр. 264. Арк. 391–392, 395; Спр. 312. Арк. 54–55; Оп. 9. Спр. 299. Арк. 25–26; Спр. 300. Арк. 22; Спр. 314. Арк. 119; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 125; «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / упорядник Р. Грицьків. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2008. Т. 5 : Події і люди. С. 80–81; Романюк М. Структура й особовий склад референтури СБ Золочівського окружного проводу ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 338.

⁶⁵⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 2628. Арк. 1–728; Антонюк Я. Неизвестная страница депортаций в Казахстан: Лебяжинское подполье (апрель 1941 г. – ноябрь 1942 г.). *Оралдың ғылым жаршысы* : научно-теоретический и практический журнал. Уральск : Уралнаучкнига, 2019. № 1 (172) . С. 46–53.

⁶⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 50–51.

відразу після смерті Йосифа Сталіна⁶⁵⁷. За взірцем підпільної мережі в Західній Україні, ув'язнені оунівці створювали органи безпеки, які займалися виявленням «стукачів» (Авт. – інформаторів табірної адміністрації). Окремих з них страчували⁶⁵⁸. Найбільш міцні осередки «табірної СБ» проводили не лише оборонні, а й наступальні дії, зокрема, підставляли своїх агентів для дезінформації табірної адміністрації⁶⁵⁹. Не залишилися засуджені оунівці осторонь «воєн», які точилися у таборах між кримінальними злочинцями. Під час жорстоких сутичок вони завжди виступали проти сторони, яка співпрацювала з табірною адміністрацією⁶⁶⁰. Активну участь «табірна СБ» брала в різноманітних акціях непокори в'язнів. Під час Кенгірського повстання в'язнів «Степлагу» (16 травня – 26 червня 1954 р.) оунівці створили «Конспіративний центр» з відділом безпеки, який відповідав за «оборону перед сексотами»⁶⁶¹. Очолив його колишній оунівець з Луцького р-ну Волинської обл. Віталій Скірук. За його завданням інформатори виявляли в'язнів, які перешкоджали повстанню. Їх допитували та утримували в кайданках під вартою, а останніх п'ятьох засудили до страти⁶⁶².

Навіть після повернення з таборів колишні есбісти викликали острах у представників радянсько-партійного активу. Через це звільненим забороняли повертатися у рідні місця⁶⁶³. Незважаючи на це, у західних областях УРСР аббревіатуру «СБ» ще довго використовували при написанні анонімних погрозливих записок⁶⁶⁴.

⁶⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 020-СП. Арк. 155; Бондарук Л. З історії Норильського повстання. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 8. С. 93; Грицяк Є. Норильське повстання. Харків : «Права людини», 2008. С. 36–72.

⁶⁵⁸ Вавринчук М. Вірні присязі. Учасники національно-визвольного руху. Волиська область (1917–1960). Луцьк : Терен, 2020. Книга перша : Боратинська ОТГ, Княгининівська ОТГ, м. Луцьк. С. 261.

⁶⁵⁹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 129–130.

⁶⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 69646. Т. 1. Арк. 108–109.

⁶⁶¹ Бондарчук Л. Історія Кенгірського повстання. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 1. С. 119.

⁶⁶² Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4952. Арк. 513–514.

⁶⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2818. Арк. 100.

⁶⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2639. Арк. 94; Спр. 2730. Арк. 40.

Висновки. Взимку 1945–1946 рр. внаслідок операції «Велика блокада» підпілля ОУН втратило понад 20 % керівного складу та 30 % – рядового, а підрозділи УПА скоротилися на 40 %. За цих обставин було посилено заходи конспірації, а боротьба з ворожою агентурою вийшла на головне місце.

Структура СБ у цей час не зазнала суттєвих змін. Вона будувалася за територіальним принципом та передбачала вертикаль від станичного до крайового рівнів. Починаючи з кушів, при кожному з них діяли боївка і «справове звено». Слідча робота здійснювалася, починаючи з рівня районної референтури СБ. Аналітичною роботою переважно займалася СБ Крайового рівня. Регіональні особливості були незначними.

Узимку 1946–1947 рр. підпілля ОУН також понесло значні втрати. Кожен із районів Галичини втратив до 15 оунівців. 21 січня 1947 р. загинув незмінний шеф СБ Микола Арсенич («Михайло»). У мережі СБ проявлялася гостра нестача кадрів. І це, у поєднанні з нерівномірним розподіленням, призводило до того, що навіть у Галичині окремі терени ОУН від районного до окружного рівня довгий час залишалися без референтів СБ. 9 листопада 1948 р. загинув останній шеф СБ Ярослав Дякон. Після цього на згадану посаду уже нікого не призначали. Кількість співробітників СБ зменшилася до кількох сотень, а на початку 1950-х рр. – десятків осіб.

Масштабні депортації у поєднанні з суцільною колективізацією спричинили зміну ставлення місцевого населення стосовно боротьби ОУН. Більшість селян уже не вірили в перемогу української визвольної боротьби та не хотіли безцільно ризикувати життям своїх рідних. У зв'язку з цим наприкінці 1947 р. СБ остаточно перебрала функції господарської референтури. Матеріальне забезпечення підпілля вона здійснювала більш конспіративно, лише через надійних людей. Було посилено диверсійний шлях здобуття ресурсів (напади на колгоспи, магазини тощо).

Намагаючись розширити свій вплив та врятувати від винищення кадри, керівництво ОУН надсилало підпільників із Західної України до сусідніх областей на сході, переважно Житомирської та Кам'янець-Подільської.

Важливу роль у цьому відіграла СБ: вона перевіряла емісарів ОУН, узгоджувала їхні завдання, а також надавала власні кадри. Мережі СБ на схід від Збруча у цей час не існувало. Нечисленні теренові провідники ОУН, які діяли у цих районах, самостійно виконували розвідувальні, контррозвідувальні та судово-дисциплінарні функції. Не менш значним напрямом проникнення підпілля ОУН на схід було надсилання СБ туди своїх розвідників. Більшість з них переїздили легально, використовуючи обмін з Польщею населенням, набір робітників для відновлення промисловості Донбасу, переселення хуторян на Херсонщину тощо. Значну частину розвідників СБ становили уродженці СУЗ, які за певних обставин (голод, війна, службове відрядження тощо) опинилися на Західній Україні. Повертаючись додому, вони зобов'язувалися виконувати завдання підпілля. Крім того, до східних областей УРСР або навіть інших республік СРСР виїжджали окремі референти СБ з метою легалізуватися та уникнути переслідувань радянськими спецслужбами.

Наприкінці 1951 р. катастрофічна нестача кадрів змусила провідника ОУН в Україні Василя Кука («Леміша») замінити вцілілими референтами СБ посади теренових провідників ОУН. Цей процес не відбувся одночасно. На Західному Поліссі та Волині він розпочався раніше від наказу «Леміша», а у Галичині тривав до літа 1955 р.

Розвиток контррозвідувальних підрозділів українських націоналістів знайшов продовження у таборах ГУЛАГу. Колишні оунівці об'єднувалися в осередки за зразком мережі ОУН. Найбільші з них мали власну СБ, яка займалася виявленням та ліквідацією агентів табірної адміністрації, здійснювала вбивства лідерів окремих кримінальних угруповань, брала активну участь в акціях непокори в'язнів.

Навіть після повернення з таборів колишні есбісти наводили страх на радянських активістів та постійно перебували під наглядом органів КДБ.

3.7. ЗЧ ОУН, ОУН(з) та ЗП УГВР (1945–1991)

Наприкінці Другої світової війни на території Німеччини та Австрії різними шляхами опинилися значна кількість українських емігрантів. Близько 75 % з них перебували під впливом «бандерівців»⁶⁶⁵. Наприкінці лютого 1945 р. вони зібрали у Відні нараду, яка утворила керівний орган – Закордонний Центр (далі – ЗЦ) на чолі зі Степаном Бандерою⁶⁶⁶. Першочерговим завданням, яке тоді перед ними стояло, було негайне виведення з німецьких підрозділів українців, які ще там залишалися, налагодження співпраці із західними союзниками «аліантами» та створення надійних ліній зв'язку з підпіллям ОУН на Західній Україні⁶⁶⁷.

Для реалізації цих завдань, а також протидії радянській агентурі, упродовж серпня 1945 р. на базі розформованої референтури зовнішніх зв'язків «Р-33» було створено Службу безпеки ЗЦ ОУН на чолі з Ярославом Раком («Мортеком»)⁶⁶⁸. Вона безпосередньо підлягала Степанові Бандері та координувалася Степаном Ленкавським⁶⁶⁹.

Місцем найбільшого скупчення українських емігрантів на той час була Баварія⁶⁷⁰. Особливо великі громади оунівців діяли у Регенсбурзі, Фраймані (біля Мюнхена), Міттенвальді і Аугсбурзі⁶⁷¹. Ці терени стали базою для формування 9 серпня 1945 р. СБ Теренового проводу ОУН Німеччини⁶⁷².

⁶⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7455. Т. 3. Арк. 212.

⁶⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 6. Арк. 32; Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУН(з) і ЗЧ ОУН: причини до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк ; Торонто : Видання Політичної Ради Одномумців ОУН в США, 1962. С. 20; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 270–271.

⁶⁶⁷ Сич О. Закордонний центр ОУН (лютий 1945 – лютий 1946). *Український визвольний рух*. Львів, 2006. № 7. С. 248–249.

⁶⁶⁸ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10295. Т. 1. Арк. 82; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-27314. Т. 47. Арк. 180.

⁶⁶⁹ Мудрик-Мечник С. Закордонні частини Організації Українських Націоналістів: причинки до історії. Львів : «Галицька видавнича спілка», 1995. С. 10.

⁶⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 601.

⁶⁷¹ Потічний П. Пропагандистський рейд УПА в Західну Європу. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2014. Кн. 28 : Події і люди. С. 69–70.

⁶⁷² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 52413. Т. 3. Арк. 413–414; Мечник С. Початок невідомого: спогади 1945–1954. Мюнхен : Українське видавництво, 1984. С. 61.

Головно осередки СБ у цей час створювалися у таборах для переміщених осіб⁶⁷³. Поблизу м. Аугсбург його очолював Володимир Дейчаківський («Дереш»), біля м. Регенсбург – Петро Башук («П'єр»), в Шлейсгаймі біля Мюнхена – Володимир Зозулькевич, м. Штутгарт (табір «Grenadier Kaserne») – Микола Ковалик, а згодом Василь Грицин⁶⁷⁴.

Уже на початок вересня 1945 р. організаційну роботу СБ в Баварії завершили⁶⁷⁵. У результаті – лише в Мюнхені було створено п'ять «конспіративних квартир»⁶⁷⁶. На одній із них, у підвалі гуртожитку «Українських політв'язнів та студентів» на вул. Фрідріхштрассе, 53, розміщувався таємний склад, де зберігалася різна навчальна література (позначалася грифом «для внутрішньо-організаційного користування»), книги та невелика кількість зброї, переважно пістолетів⁶⁷⁷. Штаб «Провідного Звена» СБ ЗЦ ОУН також функціонував у Мюнхені за адресою: вулиця Цепелінштрассе, 67⁶⁷⁸. Його керівник на той час не входив до Проводу ЗЦ ОУН⁶⁷⁹. У тому ж приміщенні розміщувалася редакція газети «Шлях Перемоги»⁶⁸⁰. На початковому етапі до його складу входили підрозділи: 1) антикомуністичної діяльності; 2) організаційної роботи та зв'язку; 3) праці з репатріантами; 4) бойової та охоронної роботи; 5) зовнішнього спостереження; 6) роботи з молоддю; 7) слідчий; 8) контррозвідувальний на чолі з Михайлом Коржаном⁶⁸¹.

⁶⁷³ Спогади про Ляндек / під ред. Я. Чумака. Торонто : Українська книжка, 1991. С. 27.

⁶⁷⁴ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10284. Т. 1. Арк. 62; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1238. Арк. 195; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2872. Арк. 255, Ф. 6. Спр. 33286. Т. 1. Арк. 245; Т. 2. Арк. 61; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 271. Арк. 15, 122.

⁶⁷⁵ Мечник С. Початок невідомого: спогади 1945–1954. Мюнхен : Українське видавництво, 1984. С. 69.

⁶⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1669. Арк. 232.

⁶⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 30.

⁶⁷⁸ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12112. Т. 1. Арк. 303.

⁶⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 2. Арк. 22.

⁶⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 102. Арк. 78.

⁶⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2665. Арк. 293; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 181–184.

Невдовзі референтури СБ були створені при чотирьох Теренових проводах ЗЦ ОУН: Вюртюнберг-Баден, Мюнхен, Ганновер та французькій окупаційній зоні. Первинною ланкою були коменданти СБ «кущових звен», які «кермували і відповідали за внутрішню і зовнішню безпеку»⁶⁸². Вони опиралися на роботу двох – п'яти інформаторів⁶⁸³. Посада кущового коменданта СБ була законспірована перед рядовими учасниками. Поточні справи він узгоджував з відповідним організаційним провідником. Натомість у фахових підпорядковувався безпосередньо зверхнику СБ⁶⁸⁴.

На рівні обласних проводів СБ передбачалася діяльність «інгвіляційних» та «бойових звен». Завданням останніх була оборона українських емігрантів від викрадень співробітниками радянських спецслужб, примусових репатріацій, арешти ворожих агентів і кримінальних злочинців. «Інгвіляційні звена» здійснювали стеження за підозрілими особами. Від 25 грудня 1945 р. при обласних провідниках СБ запроваджується посада «підреферента внутрішньої роботи». До головних його обов'язків входило проведення внутрішніх перевірок оунівців та повстанців, стеження за дотриманням конспірації. Крім того, «підреферент внутрішньої роботи»: заміщав обласного провідника СБ, вів канцелярію і архів, проводив вишкіл співробітників СБ. У перспективі при обласних СБ передбачалися посади «підреферентів зовнішньої роботи», а також трьох «підреферентів внутрішньої роботи», які діятимуть за напрямками: «більшовицьким», «внутрішньо-українським» та «поточних справ»⁶⁸⁵. Роботою обласних СБ керували референти СБ Теренових проводів⁶⁸⁶. У таборах для переміщених осіб діяли «пункти СБ», які мали «інгвіляційне» та «бойове звена»⁶⁸⁷.

⁶⁸² Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 33. Арк. 29 зв-31; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 43. Арк. 12–13.

⁶⁸³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 1. Арк. 392–393.

⁶⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 3. Арк. 90.

⁶⁸⁵ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 13–15.

⁶⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 3. Арк. 90.

⁶⁸⁷ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 14.

Після Мюнхенської конференції у лютому 1946 р. ЗЦ ОУН змінив назву на Закордонні частини (ЗЧ) ОУН⁶⁸⁸. Тоді ж Мирон Матвієйко («Див») та Збігнєв Камінський («Дон») запропонували Степанові Бандері програму структури розвідки СБ. Крім референта та заступників, її штат передбачав відділи: 1) «антибільшовицьких народів та політичної інформації»; 2) «більшовиків та їх васалів»; 3) боївку⁶⁸⁹. Перший відділ розвідки ЗЧ ОУН очолював Петро Бащук («П'єр»), а службу політичної інформації Антибільшовицького блоку народів (далі – АБН) – Євген Глива⁶⁹⁰. Відомо також про діяльність радіорозвідцентру ЗЧ ОУН під керівництвом Володимира Керода («Пета»)⁶⁹¹.

Мережа СБ продовжувала розбудову за територіальним принципом. Вона передбачала організаційну вертикаль проводів: кущові – обласні – Теренові. Кожен з них відрізнявся рівнем розвитку. В окремих Теренах додатково передбачалися проводи СБ надрайонного та районного рівнів⁶⁹².

Найбільш розвиненою на той час мережа СБ була у ТП Німеччини «Суботів», де діяло шість обласних проводів: Мюнхенський, Аусбургський, Франкфуртський, Ганноверський та ще два невідомі⁶⁹³. Крім того, в Мюнхені розміщувався штаб СБ ЗЧ ОУН, який складався з референтур:

- «внутрішньої роботи» («Р.В.Р.») на чолі з Іваном Кашубою («Чадом») з підреферентурами: а) «організаційного відтинку» («П.О.В.», поповнення та перевірка кадрів), б) «вишколу» («П.В.», в) «зв'язку» («П.З.»), г) «архів і картотека» («А.К.»), д) «канцелярія» («К»), «технічне бюро»);
- «зовнішньої роботи» («Р.З.Р.») на чолі з Василем Мудриком («Мечником»); підреферентури: а) «більшовицького відтинка» («П.Б.В.»), б) «внутрішнього

⁶⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 6. Арк. 35; Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУН(з) і ЗЧ ОУН: причини до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк ; Торонто : Видання Політичної Ради Одномумців ОУН в США, 1962. С. 20.

⁶⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-27314. Т. 47. Арк. 184.

⁶⁹⁰ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10268. Т. 1. Арк. 17; Лист Євгена Гливи з м. Сідней (Австралія) до Я. Антонюка від 26.04.2008 р.

⁶⁹¹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10757. Т. 1. Арк. 21.

⁶⁹² Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 49.

⁶⁹³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 2. Арк. 104, 322.

- відтинка» («П.В.В.»), в) «інших відтинків» (німецький, італійський, польський, французький тощо), г) «безпеки АБН»;
- «охорони» («Р.О.»), відділи створювалися за необхідності при «вузлових пунктах» ЗЧ ОУН;
 - «слідчо-екзекутивна» («Р.С.Е.»); підреферентури: а) «слідства» («П.С.»), б) «екзекутиви» («П.Е.»)⁶⁹⁴.

У тісній взаємодії з СБ перебували чотири референтури ЗЧ ОУН: політико-інформаційна служба (далі – «ПІС» або політична розвідка); «Крайового зв'язку» (далі – «К-З»); військова розвідка (Авт. – входила до складу військової референтури на чолі з Євгеном Татурою); «вишкільна» референтура (Авт. – стосовно навчання заходів конспірації, розвідувальної та контррозвідувальної роботи); «політичної роботи» на чолі зі Степаном Ленкавським («Професором»), яка відповідала за співпрацю із західними розвідками, а також збір інформації з відкритих джерел, аналітичну й архівну роботу⁶⁹⁵. Керівники згаданих референтур входили до складу єдиного органу – «Провідного Звена»⁶⁹⁶. З 1947 р. його очолював Дем'ян Кордуба («Рогач»), а з початку 1948 р. – Олександр Масляник («Максим»).

У 1948 р. відбулися зміни територіальної мережі СБ ЗЧ ОУН Німеччини. Обласні проводи були укрупнені та замінені крайовими округами (КО). До складу референтури СБ ТПН входили чотири КО; три в американсько-британській окупаційній зоні – «Бізонії» та один – у французькій⁶⁹⁷. На той час до складу штабу референтури СБ ТПН «Суботів» входили керівні «звена»:

⁶⁹⁴ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 56–57; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2874. Арк. 208; Спр. 2876. Арк. 161; Веденєєв Д., Лисенко О. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 3. С. 141.

⁶⁹⁵ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12513. Т. 1. Арк. 47; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 51997. Т. 3. Арк. 91; Сич О., Михальченко М. Військова політика Закордонного центру ОУН в умовах нагнітання «Холодної війни» (лютий 1945 – лютий 1946 рр.). *Галичина*. Івано-Франківськ : Інститут історії, політології та міжнародних відносин ПНУ імені В. Стефаника, 2008. № 14. С. 404; Сич О. Інституційна характеристика зовнішньої політики Закордонних Частин ОУН : *збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. Серія «Історія та географія». Харків : б.в., 2010. Вип. 39. С. 33.

⁶⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1213. Арк. 124.

⁶⁹⁷ АЦДВР. Ф. 23. Т. 3. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/16658>

- 1) «внутрішнього відтинку» («К-ВВ»); 2) «зовнішнього відтинку» («К-ЗВ»);
 - 3) «слідчо-екзекутивне» («К-СЕ»); 4) «Крайового відтинку» («К-КВ»);
 - 5) «військової Служби безпеки» («К-ВСБ»).
- «К-ВВ» поділялося на сектори: а) «організаційний» («С-О» мав відділи: організаційний, пропаганди, суспільно-громадський, фінансів, АБН, охорони, кадрів, вишколу); б) «адміністрації» («С-А», відділи: канцелярії, зв'язку, архіву, господарчий, технічний); в) «внутрішньо-української інформації» («С-ВІ», відділи: політичних середовищ, громадських організацій, адміністрації); г) «інформації Юнацтва» («І-Ю»).
 - «К-ЗВ» – на сектори: а) «протирозвідки» («С-П», відділи: «большевицький», «сателітів»); б) «розвідки» («С-Р»); в) «зовнішнього зв'язку» («С-ЗЗ», відділи: «чужинців», «поневолених народів»).
 - «К-КВ» – на відділи: а) перевірки членів ОУН і УПА («В-П-1», підвідділи новоприбулих із Західної України, інших теренів СРСР, Польщі, Чехословаччини); б) перевірки усіх інших («В-П-2»); в) «адміністрації» («В-А»). На чолі керівних «звен», секторів, відділів та підвідділів були провідники СБ.

Обласні СБ («КО») поділялися на підреферентури: «внутрішнього відтинку» («П-ВВ») та «зовнішнього відтинку» («П-ЗВ»). У своєму складі вони мали сектори, відділи та підвідділи за аналогією з ТП. Кущі СБ мали «оперативні звена внутрішнього та зовнішнього відтинків» («ОЗ-ВВ», «ОЗ-ЗВ»), а також «інгвіляційне звено» («І-З»). До складу останнього входили три – чотири «оперативники», які мали в підпорядкуванні інформаторів та «довіренних осіб»⁶⁹⁸.

Негативним чинником у розвитку мережі СБ ЗЧ ОУН були внутрішні чвари між лідерами ЗЧ ОУН та Закордонного представництва Української головної визвольної ради (далі – ЗП УГВР), спричинені боротьбою за владу. Степан Бандера виступав проти демократизації ОУН та колегіального принципу управління, позаяк був переконаний, що це знизить ефективність

⁶⁹⁸ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 46–49.

роботи. Натомість лідери ЗП УГВР на чолі з Миколою Лебедем мали іншу думку – вони вважали недоцільним надання Степанові Бандері авторитарних повноважень⁶⁹⁹. Кульмінацією конфлікту стала Міттенвальдська конференція 28–31 серпня 1948 р.⁷⁰⁰. Степан Бандера позбавив частину делегатів ЗП УГВР мандатів та передав їх своїм прихильникам⁷⁰¹. Це призвело до розколу в ЗЧ ОУН, а також обурило багатьох оунівців в Україні та країнах Заходу⁷⁰².

Після Міттенвальдської конференції керівником СБ ЗЧ ОУН тимчасово призначили Модеста Ріпецького («Аскольда»), а через місяць його замінив Мирон Матвієйко («Усміх»)⁷⁰³. Більша частина есбістів підтримали Степана Бандеру⁷⁰⁴. За його наказом вони 24 листопада 1948 р. намагалися відібрати в ЗП УГВР редакцію газети «Українська трибуна» (Мюнхен)⁷⁰⁵, хоча існують відомості, що СБ ЗЧ ОУН відмовилася арештовувати членів ЗП УГВР Омеляна Логуша («Іваніва») та його дружину Катерину Мешко («Ольгу»), вважаючи цей наказ помилковим⁷⁰⁶.

Менша частина есбістів підтримали ЗП УГВР, яке також розбудовувало власні спеціальні підрозділи, зокрема, контррозвідку очолив Степан Юревич («Віктор»), а розвідувальний відділ – Василь Охримович («Грузин»), Михайло Коржан та Євген Врецьона («Генко»)⁷⁰⁷.

⁶⁹⁹ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 22. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 39–40; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 6. Арк. 31–32; Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУН(з) і ЗЧ ОУН: причини до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк ; Торонто : Видання Політичної Ради Одномумців ОУН в США, 1962. С. 40–41.

⁷⁰⁰ Посівнич М. Степан Бандера – життя, присвячене свободі. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2008. Кн. 3 (Події і люди). С. 63.

⁷⁰¹ Українська Головна Визвольна Рада / упоряд.: П. Й. Потічний, М. Посівнич. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2009. Кн. 7 (Події і люди). С. 19.

⁷⁰² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 167; Ф. 73. Оп. 1 Спр. 407. Арк. 72; Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада ЗП УГВР – ГС ЗС УГВР – Середовище УГВР. Гадяч : Видавництво «Гадяч», 2004. С. 141.

⁷⁰³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 3. Арк. 91.

⁷⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2767. Арк. 38.

⁷⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 72.

⁷⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 37, 41.

⁷⁰⁷ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12112. Т. 1. Арк. 303; Спр. 12513. Т. 1. Арк. 44; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 77, 188; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2548. Арк. 5; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9499. Арк. 206.

Новим етапом у розвитку мережі спеціальних підрозділів українських націоналістів був масовий переїзд упродовж 1948–1950 рр. оунівців із Західної Європи до Північної Америки та Австралії⁷⁰⁸. Серед них були також есбісти, які розбудовували мережу на цих теренах⁷⁰⁹.

У травні 1951 р. відбулися зміни в керівництві СБ ЗЧ ОУН. На місце Мирона Матвієйка («Усміха»), який відправився з кур'єрською групою до Західної України, призначили Івана Кашубу («Чада»). Саме він, з незначними перервами, найдовше залишався на цій посаді⁷¹⁰.

У січні 1954 р. стався черговий розкол мережі ЗЧ ОУН, спричинений продовженням боротьби за владу. Степан Бандера односторонньо анулював попередні домовленості з ЗП УГВР. Після цього «Колегія уповноважених» у складі Зенона Матли та Лева Ребета оголосили про розпуск Проводу ЗЧ ОУН та оголосили себе вищим керівним органом українських націоналістів. У лютому того ж року до них приєдналися: Богдан Підгайний (Авт. – очолював СБ та «К-З» ЗП УГВР), Модест Ріпецький, Богдан Кордюк та Євген Гарабач та інші, які утворили «Політичну раду» з одинадцяти осіб⁷¹¹. Невдовзі ОУН-з налагодила співпрацю з ЗП УГВР⁷¹².

Після загибелі 15 жовтня 1959 р. Степана Бандери, т. в. о. провідника ЗЧ ОУН обрали члена «Провідного Звена» СБ Степана Ленкавського («Професора»)⁷¹³. Він одразу здійснив низку заходів для посилення організації, зокрема, було заборонено направлення кур'єрів до України та проведено перевірку керівних кадрів ЗЧ ОУН (1960)⁷¹⁴. На період внутрішнього

⁷⁰⁸ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 152–153.

⁷⁰⁹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10284. Т. 1. Арк. 62; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2886. Арк. 4; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 1. Арк. 393; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 261. Арк. 38; Спр. 271. Арк. 17.

⁷¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2874. Арк. 208; Ф. 6. Спр. 51997. Т. 1. Арк. 375.

⁷¹¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 58257. Т. 1. Арк. 97; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 102. Арк. 73.

⁷¹² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 289–292.

⁷¹³ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 13727. Т. 1. Арк. 299.

⁷¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 102. Арк. 84.

розслідування Івана Кашубу («Чада») на посаді шефа СБ тимчасово замінив Михайло Гнип'юк («Роман Дебрицький»)⁷¹⁵.

На початку 1960-х рр. структура СБ ЗЧ ОУН складалася з «Централі» та «Провідного Звена» в Мюнхені, осередків ТП, областей, кущів⁷¹⁶. Кожен зі згаданих співробітників мав подвійне підпорядкування; у ділових справах підлягав вищому рівнем керівнику СБ, а усьому іншому – провідникові ЗЧ ОУН відповідної організаційної клітини. Від нього також надходило фінансування діяльності (поїздки, проживання тощо). За відсутності при ТП ОУН референта СБ, тимчасово призначався представник «Провідного Звена» СБ, який виконував його функції. До складу «Централі» СБ ЗЧ ОУН у цей час входили: референт, заступник та п'ять співробітників. Їхніми завданнями були: 1) координація і загальне керівництво роботою в ТП; 2) опрацювання зібраного матеріалу (виготовлення інструкцій, рефератів, статей); 3) ведення центральної картотеки; 4) проведення загальних вишколів; 5) розроблення агентурних справ надзвичайної важливості; 6) охорона центральних установ та керівного складу Проводу ЗЧ ОУН; 7) контакти з іноземними інституціями⁷¹⁷.

Загалом мережа СБ ЗЧ ОУН охоплювала 12 країн світу⁷¹⁸. Найсильніші референтури при ТП діяли в ЗДА (З'єднаних Державах Америки), Канаді, Німеччині та Великобританії. Під час VI Конференції ЗЧ ОУН в Мюнхені від 1964 р. стосовно СБ ухвалили: збільшити фінансування, посилити «новими, охочими до праці і здібними людьми», а також «розширити діяльність на інші українські політичні середовища»⁷¹⁹. У 1968 р. головою Проводу ЗЧ ОУН обрали Ярослава Стецька. З його ініціативи було відновлено початкову назву –

⁷¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 271–272.

⁷¹⁶ Шоста Конференція Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. Мюнхен : Видання ЗЧ ОУН, 1964. С. 61–62.

⁷¹⁷ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 43–44, 48.

⁷¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0927. Арк. 28; Спр. 1020. Арк. 117.

⁷¹⁹ Шоста Конференція Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. Мюнхен : Видання ЗЧ ОУН, 1964. С. 61–62.

ОУН⁷²⁰, хоча в документах КДБ до кінця 1980-х рр. стосовно закордонних центрів бандерівців продовжували використовувати аббревіатуру ЗЧ ОУН. На той час гостро стояла проблема збереження мережі СБ. У постановах IV Великого Збору ОУН в Мюнхені (1969) ТП доручили призначити в більших осередках «ететово-платного працівника СБ», забезпечивши його фінансуванням та необхідними технічними засобами. Передбачалося, що надалі СБ тісно взаємодіятиме з різноманітними громадськими організаціями, земляцтвами, спортивними та молодіжними товариствами. Особливо активною була співпраця з АБН – «об'єктом шаленого наступу большевицької агентури»⁷²¹.

Необхідність збереження мережі СБ в усіх країнах з великими українськими діаспорами було зафіксовано 1975 р. у постановах V Великого Збору ОУН⁷²², однак реальні обставини діяльності осередків ОУН вносили свої корективи. Наприкінці 1970-х рр. чимало з них навіть у Західній Німеччині почали занепадати⁷²³. Якщо наприкінці 1940-х рр. нараховувалися сотні співробітників СБ ЗЧ ОУН, то на початку 1980-х рр. – не більше кількох десятків. За даними органів КДБ, у 1983 р. Провід ОУН складався з п'яти секторів: організаційного, «К-3», «підсоветських справ», «офензивної розвідки» та СБ на чолі з Іваном Кашубою («Чадом»). Філіалами ОУН були: Союз українців Британії (СУБ), Організація оборони чотирьох свобод України (ООЧСУ), Ліга визволення України (ЛВУ), Антибільшовицький блок народів (АБН), Спілка української молоді (СУМ) та Центральне представництво українських емігрантів в Німеччині⁷²⁴.

⁷²⁰ Сич О. Інституційна характеристика зовнішньої політики Закордонних Частин ОУН: збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Серія «Історія та географія». Харків, 2010. Вип. 39. С. 30.

⁷²¹ Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): постанови. Мюнхен : Видання ОУН, 1969. Т. 1. С. 228–230.

⁷²² П'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали і постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1975. С. 352.

⁷²³ Мечник С. Люди, роки й події: спогади. Мюнхен : Українське видавництво, 1986. Четверта частина. С. 182, 189.

⁷²⁴ ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 1139. Т. 38. Арк. 91.

Наприкінці 1980-х рр. спеціальні підрозділи закордонних центрів ОУН змінили тактику антирадянської боротьби, головно зосередивши увагу на підтримці легального опозиційного руху в УРСР, а саме: Народного Руху України за перебудову, Української Гельсінської Спілки (УГС) та Української Народно-Демократичної Ліги (УНДЛ)⁷²⁵. Через «фонд допомоги жертвам Чорнобиля» їм переказували кошти, надсилали комп'ютерну, копіювальну техніку, засоби факсимільного зв'язку, відео- та радіоапаратуру⁷²⁶. Закликали лідерів опозиції стежити за поєднанням на мітингах економічно-соціальних та національно-політичних вимог⁷²⁷.

Виступаючи 15 жовтня 1989 р. з нагоди вшанування Степана Бандери, референт СБ ОУН Іван Кашуба («Чад») заявляв: «Московсько-большевицькі імперіялісти, які сьогодні нерідко вже змушені йти на деякі уступки, щоб втриматися довше при владі, крім терору, стосують різні підступні теорії т. зв. гуманного соціалізму, інтернаціоналізму, слов'янського братерства, федералізму, спільних економічних користей, «спільного дому»⁷²⁸. Водночас добре знаючи підступність ворога, лідери ОУН не виключали можливості реваншу комуністів. Референт СБ ТП Великобританії Василь Олеськів заявляв, що потрібно бути готовими до рішучих дій при поваленні «вмираючої влади»⁷²⁹.

Керівництво ОУН усвідомлювало політичну незрілість опозиційних лідерів УРСР. Голова Інформаційного агентства США (USIA) Роман Хомяк писав: «Поки що в Україні все відбувається на «емоційному рівні» і пріоритет мають другорядні питання, передовсім символіка. Найважливіші, ключові проблеми пов'язані з економічним суверенітетом республіки, не знаходять розуміння у лідерів Руху. На мою думку, це їх найслабша ланка. Дається взнаки

⁷²⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1123. Арк. 102–105; Спр. 1125. Арк. 102–105.

⁷²⁶ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 25. Арк. 6; ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1126. Арк. 81–84.

⁷²⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1120. Арк. 190–191.

⁷²⁸ Кашуба І. Пам'ять Великого борця України вшановуємо не тільки ми тут, на чужині. *Визвольний шлях*. 1989. Річник XIII (грудень). Кн. 12(501). С. 1422–1423.

⁷²⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1126. Арк. 85.

відсутність політичного досвіду та політиків взагалі...»⁷³⁰. Саме тому оунівці намагалися допомогти також й у цьому напрямі, зокрема вони зосередилися на роботі із західними політиками, доводячи їм стратегічну необхідність здобуття Україною незалежності, розкриваючи її величезний економічний потенціал⁷³¹, переконували Джорджа Буша (старшого) відкинути ідею збереження СРСР та повернутися до принципу «свободи народів»⁷³². У постановах VIII Великого Надзвичайного Збору ОУН від 1991 р. востаннє згадується сектор СБ. Стосовно перспектив його роботи зазначалося: «Потрібно в Краю розбудовувати мережу Служби Безпеки на всіх ділянках праці визвольних організацій. Потрібно до цих завдань підготувати і вишколити людей»⁷³³.

Загалом протистояння ОУН та органів КДБ завершилося 24 серпня 1991 р. Актом проголошення Верховною Радою УРСР незалежності України⁷³⁴. Однак легальна громадсько-просвітницька протидія проросійськими організаціями в Україні продовжувалася. Керівники СБ ОУН зустрічалися в Україні з колишніми повстанцями, громадськими діячами та політиками. Степан Мудрик та Іван Кашуба навідувалися у Києві до колишнього провідника ОУН в Україні Василя Кука, розпитували у нього про обставини арешту та «оперативні ігри» КДБ⁷³⁵. У червні 1993 р. Степан Мудрик у приміщенні Тернопільського краєзнавчого музею зустрічався з ветеранами ОУН та УПА. Під час виступу він спростовував звинувачення у зраді стосовно командира 3-ї військової округи УПА «Лисоня» поручника Омеляна Польового («Остапа»)⁷³⁶. Ярослава Стецько згадувала, що шеф СБ ОУН Іван Кашуба, навіть важко хворий,

⁷³⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1126. Арк. 29-30.

⁷³¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1129. Арк. 1-3.

⁷³² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1125. Арк. 150-151.

⁷³³ Восьмий Надзвичайний Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Лондон : Видання ОУН, 1991. С. 237.

⁷³⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 217.

⁷³⁵ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 180.

⁷³⁶ Волянчук С. Омелян Польовий – «Остап». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 24 : Події і люди. С. 61.

перебуваючи у лікарні Мюнхена, продовжував займатися організаційними справами. До самої смерті у січні 1995 р. він приймав представників з України⁷³⁷. У постановах ІХ Великого Збору ОУН в Києві від липня 1996 р. зазначалося, що ОУН продовжуватиме через свої громадські структури «вести боротьбу проти всіх форм зросійщення українського державного і суспільного життя на всіх його ділянках»⁷³⁸. Частина колишніх есбістів опікувалися молодіжними націоналістичними організаціями. Степан Мудрик брав участь у розбудові «Триzubу» імені Степана Бандери, який відповідав за безпеку Конгресу Українських Націоналістів⁷³⁹. Згодом члени цих молодіжних організацій були активними учасниками обох «Майданів» та стали засновниками багатьох добровольчих підрозділів під час боїв на Донбасі.

Висновки. Служба безпеки Закордонного центру ОУН виникла у серпні 1945 р. на основі розформованої референтури зовнішніх зв'язків «Р-33». Вона безпосередньо підпорядковувалася Степанові Бандері та Степанові Ленкавському. Базою для створення мережі СБ ЗЦ ОУН була територія Баварії. Організаційна робота велася головним чином у таборах для переміщених осіб, також у Мюнхені за адресою: вулиця Цепелінштрассе, 67, де розташувався штаб «Провідного звена». До його складу входило вісім відділів: контррозвідувальний, слідчий, контррозвідувальний, антикомуністичної діяльності, організаційної роботи та зв'язку, праці з репатріантами, бойової та охоронної роботи, зовнішнього спостереження, роботи з молоддю. У перших числах вересня того ж року початкова організаційна робота загалом завершилася.

Наступним її етапом стало створення референтур СБ при чотирьох Теренових проводах (ТП) ЗЦ ОУН в Німеччині. На базі осередків СБ у таборах

⁷³⁷ Слово Голови Проводу ОУН Слави Стецько. *Шлях Перемоги*. 1995. 28 січня. С. 1.

⁷³⁸ Дев'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Лондон : Видання УЦІС, 1997. С. 36, 139.

⁷³⁹ Андрущенко Е. Українські праворадикальні організації в контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х –2015) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2015. С. 60, 67.

для переміщених осіб виникли кущові ланки, які об'єднували кілька «звен» (кожне по п'ять оунівців). Кущовий СБ узгоджував поточні справи з відповідним організаційним провідником, а в контррозвідувальній роботі він безпосередньо підпорядковувався Тереновому референту СБ, якому щомісяця подавав звіт.

Рішенням Мюнхенської конференції ЗЧ ОУН у лютому 1946 р. було змінено назву на Закордонні частини (ЗЧ) ОУН. Посилено структуру розвідки СБ, яка працювала за двома головними напрямками: 1) «антибільшовицьких народів та політичної інформації»; 2) «більшовиків та їх васалів». Створено обласні референтури СБ як проміжний орган між кущовим і тереновим рівнями. У тісній взаємодії з СБ перебували чотири референтури ЗЧ ОУН: політико-інформаційна служба (далі – ПІС); «Крайового зв'язку» («К-3»); військова розвідка та «вишкільна». Їхні керівники входили до складу «Провідного Звена» СБ ЗЧ ОУН. Зі свого боку, за напрямками роботи воно поділялося на три сектори: внутрішньої, зовнішньої та політичної. У 1948 р. шість областей ТП Німеччини були об'єднані в чотири Крайові округи (КО). Відповідних змін зазнала місцева мережа СБ.

Негативно на розвитку ЗЧ ОУН відобразився конфлікт між Степаном Бандерою та лідерами ЗП УГВР. Його кульмінацією була Міттенвальдська конференція 28–31 серпня 1948 р. Під час цього протистояння співробітники СБ виявилися найнадійнішою опорою Степана Бандери. Водночас певна частина з них підтримали ЗП УГВР, де створили власні розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи, хоча вони завжди значно поступалися у розвитку СБ ЗЧ ОУН. Продовженням цього внутрішнього конфлікту можна вважати відокремлення у січні 1954 р. «двійкарів», серед яких було багато досвідчених есбістів.

Паралельно з внутрішніми конфліктами упродовж 1948–1950 рр. відбувалася еміграція багатьох оунівців з Німеччини до Північної Америки, серед них і чимало співробітників СБ ЗЧ ОУН. Це значно поліпшило стан розвідувальної та контррозвідувальної роботи місцевих осередків.

У травні 1951 р. шефом СБ ЗЧ ОУН призначили Івана Кашубу («Чада»), який найдовше залишався на цій посаді. Після загибелі 15 жовтня 1959 р. Степан Бандери провідником ЗЧ ОУН обрали члена «Провідного Звена» СБ Степана Ленкавського («Професора»). За його ініціативою проводилося розслідування загибелі Степана Бандери. На той час «Чада» тимчасово замінив на посаді Михайло Гнип'юк («Роман Дебрицький»).

Надалі структура СБ ЗЧ ОУН продовжувалася будуватися за територіальним принципом. Вона складалася з «Централі» та «Провідного Звена» в Мюнхені, осередків ТП, низових ланок (кущів, станиць). У 1968 р. назву ЗЧ ОУН замінили на попередню – ОУН. Було посилено взаємодію СБ з АБН. Незважаючи на занепад багатьох осередків ОУН, упродовж 1970-х рр. СБ намагалася зберігати свою мережу. У 1980-х рр. до складу Проводу ОУН входили сектори: організаційний, «К-3», «підсоветських справ», «офензивної розвідки» та СБ. На той час робота СБ опиралася на різноманітні громадські організації, земляцтва, спортивні та молодіжні товариства. Штатна чисельність есбістів не перевищувала кількох десятків співробітників. Головними напрямками роботи у цей час була антирадянська пропаганда, підтримка опозиційних сил в УРСР, а також робота із західними політиками. Востаннє сектор СБ згадувався 1991 р. у постановах VIII Великого Надзвичайного Збору ОУН. Після проголошення Україною незалежності діяльність колишніх есбістів перейшла у легальне русло. Вони зустрічалися з колишніми учасниками підпілля ОУН і УПА, громадськими діячами та політиками, займалися громадсько-просвітницькою протидією проросійським організаціям в Україні, опікувалися розбудовою молодіжних націоналістичних організацій.

3.8. «Мельниківці» (1940–1970)

Початком діяльності органів безпеки ОУН (мельниківців) (Авт. – назва походить від голови ПУН Андрія Мельника) можна вважати створення у лютому 1940 р. прибічниками Степана Бандери власного Революційного проводу. Більшість співробітників СБ на чолі з Миколою Лебедем його

підтримали. Лише незначна частина залишилися на стороні ОУН(м) та стали основою розбудови її розвідки. Головним серед них був Ярослав Гайвас («Камінь») ⁷⁴⁰. У відповідь на активізацію СБ «мельниківці» обрали тактику «мінімальної конспірації», намагаючись нейтралізувати роботу «бандерівських» інформаторів ⁷⁴¹.

Винним у розколі ОУН «мельниківська» розвідка оголосила Ріко Ярого («Карпата»), який нібито у такий спосіб намагався приховати привласнення коштів, виділених Абвером ⁷⁴². Також було посилено внутрішню дисципліну, зокрема, під Революційний Суд потрапив організаційний референт УЦК в Кракові Осип Бойдуник («Денис»), який активно виступав за примирення між оунівцями ⁷⁴³.

Улітку 1940 р. протистояння між обома гілками ОУН на території Генерал-Губернаторства досягло апогею. «Мельниківська» розвідка розглядала можливість ліквідації Степана Бандери, Миколи Лебеда та Івана Равлика шляхом застосування вибухівки або отрути ⁷⁴⁴. При цьому виконавці мали діяти під виглядом агентури НКВС чи польського підпілля ⁷⁴⁵.

Зі сторони «мельниківців» навіть здійснювалися напади на штаби «бандерівської» СБ ⁷⁴⁶. За версією Степана Мудрика («Мечника»), ця акція завадила завершити допит Ярослава Горбового та використати його свідчення ⁷⁴⁷. Зі свого боку, лідери «мельниківської» розвідки зазнавали нападів «бандерівської» СБ, зокрема, Теодор Яцура («Крук») ⁷⁴⁸.

⁷⁴⁰ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10976. Т. 1. Арк. 383; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 11. Спр. 58. Арк. 53.

⁷⁴¹ Книш З. Б'є дванадцята. Спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. Торонто : Срібна сурма, 1970. С. 73–74.

⁷⁴² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 9. Арк. 20.

⁷⁴³ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10937. Т. 1. Арк. 296.

⁷⁴⁴ Веденєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 139.

⁷⁴⁵ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 1: 1939–1943 С. 284.

⁷⁴⁶ Книш З. Розбрат: спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 рр. Торонто : Срібна Сурма, б. р. С. 254, 371.

⁷⁴⁷ Мудрик-Мечник С. Від оприччини до КГБ: духовність московського імперіялізму. Мюнхен : Українське видавництво, 1981. С. 237; Кучерук О. Ярослав Горбовий – нові

Про структуру «мельниківських» розвідувальних та контррозвідувальних органів відомо небагато. Загалом вони нагадували розвідувальну референтуру ОУН 1930-х рр. Загальне керівництво здійснював Ярослав Гайвас. Розвідувальну референтуру в Кракові очолював Теодор Яцура. У березні 1941 р. з її складу виокремилася контррозвідувальна підреферентура на чолі з Віктором Пилипчуком («Вітею»)⁷⁴⁹. Одразу після створення вона провела місячний «вишкіл» своїх співробітників в м. Ярослав⁷⁵⁰.

Улітку 1941 р. на Західній Україні розпочалася розбудова мережі мельниківської «Безпеки» (Авт. – вживалася також попередня назва «розвідувальна референтура»)⁷⁵¹. Вона передбачала територіальну вертикаль: станиці (Авт. – кожна охоплювала два – три села) – районних (Авт. – 3–10 станиць, близько 30 членів) – повітових – окружних – обласних «екзекутив», а також Крайових інспекторатів (Авт. – найбільш впливовими були Галицький та Волинський). Починаючи з районного рівня та вище, передбачався розвідувальний відділ⁷⁵².

Під час відступу Червоної армії «мельниківцям» вдалося захопити частину радянських та навіть колишніх польських архівів⁷⁵³. Увесь цей час не припинялося їх протистояння з «бандерівцями»⁷⁵⁴, не вплинув на ситуацію навіть заклик митрополита Андрея Шептицького про примирення⁷⁵⁵. Кожна сторона боролася за місцеві осередки ОУН та залучення на свою сторону

документи старої справи. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Випуск 53. С. 119.

⁷⁴⁸ Книш З. Б'є дванадцята: спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. Торонто : Срібна сурма, 1970. С. 87, 89.

⁷⁴⁹ Книш З. Розбрат: спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 рр. Торонто : Срібна Сурма, б. р. С. 266.

⁷⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 234.

⁷⁵¹ Архів ОУН. О. Ольжича. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 10.

⁷⁵² Архів ОУН. О. Ольжича. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 3–4; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 10709. Арк. 21; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2486. Арк. 120, Спр. 2621. Арк. 270; Спр. 2699. Арк. 216; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 565. Арк. 4, 6, 11, 38–39; Спр. 567. Арк. 11, 39, 42; Спр. 577. Арк. 8.

⁷⁵³ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 7181. Арк. 32; Матла О. Історичні нотатки. Торонто : Гомін України, 1985. С. 64.

⁷⁵⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 55028. Арк. 121.

⁷⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 54. Арк. 172–173.

молоді. Цей процес був особливим для кожного регіону: на одних територіях він проходив гостро, а інших – доволі спокійно. Наприклад, мережа ОУН Заставнівського р-ну (Північна Буковина) розділилася на «бандерівську» та «мельниківську» лише у лютому 1943 р.⁷⁵⁶.

Особливої запеклості протистояння набуло після вбивства 30 серпня 1941 р. в Житомирі членів ПУН Омеляна Сеника («Грибівського») та Миколи Сціборського («Рокоша»). «Мельниківці» вважали, що це здійснили «бандерівці»⁷⁵⁷. Існує також версія, що до теракту причетні агенти НКВС⁷⁵⁸. Зрештою, він мав для «бандерівців» лише негативні наслідки – радикалізацію конфлікту з «мельниківцями» та розгортання німецьких репресій⁷⁵⁹.

Восени 1941 р. «мельниківські» похідні групи почали створювати свою мережу на СУЗ, у тому числі місцеві осередки «Безпеки». Зазвичай їх очолювали керівники поліції. Одним з головних їх завдань було стеження за діями місцевих «бандерівців»⁷⁶⁰. Стосовно німців «мельниківці» дотримувалися лояльності, вважаючи, що збройне повстання неминуче призведе до тисяч безневинних жертв та сприятиме більшовикам⁷⁶¹. Використовуючи сприятливі умови, «мельниківці» розгорнули на східних теренах активну діяльність, при цьому у конкурентному протистоянні з бандерівцями вони використовували гестапо⁷⁶². Водночас вони намагалися діяти незалежно від німців, інколи навіть наносячи їм шкоду або допомагаючи звільняти ув'язнених українських націоналістів⁷⁶³. Подібні випадки, а також успішний розвиток підпільної мережі, непокоїли німців. Наслідком цього стала хвиля репресій на сході

⁷⁵⁶ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 5. Спр. 7434. Арк. 15.

⁷⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76081. Арк. 165; Житомирська трагедія: пам'яті трагічної смерті О. Сеника-Грибівського й М. Сціборського. Буенос-Айрес : Видавництво імені Олега Ольжича, 1949. 63 с.; УПА: спогади, документи. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 235.

⁷⁵⁸ Климишин М. В поході до волі: спомини. Торонто : Б. в., 1998. Т. 2. С. 41.

⁷⁵⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 21668. Арк. 194.

⁷⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2683. Арк. 216; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 57644. Арк. 15.

⁷⁶¹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 55028. Арк. 103; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75135. Арк. 21; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 8.

⁷⁶² Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 8468. Арк. 132.

⁷⁶³ Архів Управління СБУ у Вінницькій області. Ф. 5. Спр. 22672. Арк. 31; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 240. Арк. 87.

стосовно «мельниківців», у тому числі співробітників їхньої розвідувальної референтури⁷⁶⁴.

На теренах Західної України ставлення «мельниківців» до німців було більш лояльним. Упродовж літа – осені 1941 р. вони зайняли ключові посади у поліції і адміністрації багатьох управ⁷⁶⁵. Навіть за очевидної ситуації розгортання німцями репресій щодо українців, «мельниківці» не зважилися перейти до збройної боротьби з ними⁷⁶⁶. Така нерішуча позиція була головною причиною відсутності їх впливу на українську молодь.

Розвиток мережі ОУН(м) відбувався повільно і охоплював переважно підконтрольні німцям міста⁷⁶⁷. Паралельно йшла розбудова територіальних органів «Безпеки»⁷⁶⁸. При цьому нерідко посади розвідувальних референтів суміщалися з військовими або зв'язковими⁷⁶⁹. Найбільш розвиненою у цей час мережа «мельниківської» Безпеки була на Кременеччині⁷⁷⁰, нараховуючи в окремих районах 85–90 членів, об'єднаних у 10 «станцій», які передбачали посади розвідників. Крім безпосередніх завдань, вони займалися агітацією та господарською роботою⁷⁷¹. У багатьох містах діяли розвідувальні «пункти

⁷⁶⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 23772. Т. 1. Арк. 80–81.

⁷⁶⁵ Архів Управління СБУ у Вінницькій області. Ф. 5. Спр. 1655. Арк. 31зв; Спр. 2764. Арк. 78; Спр. 22672. Арк. 345; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 22; Коханська Г. З Україною у серці: спомини. Торонто : Літопис УПА, 2008. Т. 9 : Бібліотека. С. 25–26.

⁷⁶⁶ Архів ОУН. О. Ольжича. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 10; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 2.

⁷⁶⁷ Ільницький В. Участь ОУН(м) у визвольному русі на теренах Карпатського краю (1940-ві роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 267–268.

⁷⁶⁸ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 23772. Т. 1. Арк. 80–81; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 3275. Арк. 25–26; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2486. Арк. 120; Спр. 2621. Арк. 270; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 67зв; Спр. 567. Арк. 43; Спр. 577. Арк. 18; Ільницький В. Участь ОУН(м) у визвольному русі на теренах Карпатського краю (1940-ві роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 268–269.

⁷⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 32. Арк. 296.

⁷⁷⁰ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 11. Оп. 6. Спр. 5. Арк. 41.

⁷⁷¹ ДАТО. Ф. Р-3429. Оп. 1. Спр. 3396. Арк. 24; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2699. Арк. 216; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 565. Арк. 5–6.

зв'язку», нерідко навіть кілька⁷⁷², проводилися кількомісячні розвідувальні «вишколи»⁷⁷³, удосконалювався службовий документообіг⁷⁷⁴.

Розвідувальна робота «Безпеки» відбувалася за трьома напрямками: радянське підпілля, польські організації та бандерівці⁷⁷⁵. Водночас останні були головним об'єктом контррозвідувальної роботи⁷⁷⁶. Ліквідації виявлених агентів здійснювали спеціальні боївки⁷⁷⁷, що мали на озброєнні револьвери, гранати, гвинтівки, автомати та навіть кулемети⁷⁷⁸.

Незважаючи на локальні успіхи, «Безпека» в усіх регіонах значно поступалася «бандерівській» СБ⁷⁷⁹. Також «мельниківці» зазнавали більших втрат у протистоянні. Причиною більшості цих вбивств були звинувачення у співпраці з гестапо⁷⁸⁰, меншою мірою – агітації проти ОУН та УПА⁷⁸¹. Наприкінці 1942 – початку 1943 р. гостра фаза протистояння «бандерівців» та «мельниківців» закінчилася поразкою останніх⁷⁸².

Упродовж літа – осені 1943 р. бандерівцями було роззброєно та частково долучено до УПА малочисельні збройні підрозділи «мельниківців», які виникли

⁷⁷² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 10709. Арк. 21.

⁷⁷³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 32. Арк. 260; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 577. Арк. 5–6.

⁷⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 32. Арк. 296.

⁷⁷⁵ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 7181. Т. 1. Арк. 31–32; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 19.

⁷⁷⁶ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 10709. Арк. 21; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 32. Арк. 259; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 565. Арк. 38–39.

⁷⁷⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4844. Арк. 45; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2026. Арк. 37.

⁷⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 565. Арк. 8.

⁷⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 32. Арк. 126, 281–282.

⁷⁸⁰ Архів Управління СБУ в Харківській області. Ф. 5. Спр. 31828. Т. 1. Арк. 37, 118–119, 273–274; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2601. Арк. 21; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 104. Арк. 8; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 3-а. Арк. 19; Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. Торонто : Новий Шлях, 1991. С. 165; Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні. 1941–1944. Торонто : New Pathway Publishers, 1989. С. 123.

⁷⁸¹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 10709. Арк. 3; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 32. Арк. 122; Стецюк Г. Чорні дні Волині. Володимир-Волинський : Світязь, 1992. С. 48–49.

⁷⁸² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 10709. Арк. 21; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67424. Арк. 43; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 130. Арк. 4; Ільницький В. Участь ОУН(м) у визвольному русі на теренах Карпатського краю (1940-ві роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 272.

на Кременеччині та Володимирщині⁷⁸³. При цьому ліквідації відбувалися лише у випадку збройного опору. Більшість роззброєних приєдналися до УПА або повернулися додому⁷⁸⁴. Після цього СБ здійснювала лише поодинокі ліквідації «мельниківських» лідерів⁷⁸⁵. Подібно 19 серпня 1943 р. на Рівненському Поліссі «бандерівці» вчинили з підрозділами Української Народно-Револьюційної Армії та наприкінці того ж року з Фронтом української революції на Кременеччині⁷⁸⁶.

Восени 1943 р. СБ уже не вбачала у «мельниківцях» серйозної небезпеки і заборонила стосовно них проводити збройні акції⁷⁸⁷. Водночас протидія «мельниківській» пропаганді продовжувалася⁷⁸⁸, як і зазначена ворожнеча у

⁷⁸³ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 32; Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та у Галичині в роки Другої світової війни. *Україна – Польща: важкі питання*. Варшава : Turysa, 1998. Т. 3. С. 26–27; Зек Б. Волинський обласний провід ОУН (м) у 1941–1944 рр.: структура та кадровий склад. *Краєзнавство*. 2019. № 4. С. 64–65.

⁷⁸⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 10584. Арк. 23; Ф. 5. Спр. 8194. Т. 1. Арк. 14; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 10709. Арк. 16; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 113; Скорупський М. У наступах і відступах: спогади. Чикаго : Видання Українсько-Американської видавничої спілки в Чикаго, 1961. С. 125; Majewski M. Kontrwywiad PRL wobec Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Andrija Melnyka w latach 1944–1989 : obrona pracy doktorskiej odbyła się w Instytucie Studiów Politycznych PAN w Warszawie 24 XI 2015 r. Warszawa, 2015. S. 224.

⁷⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 565. Арк. 71; ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 20.

⁷⁸⁶ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 7689. Арк. 83; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 14967. Арк. 18; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9134. Т. 2. Арк. 113; Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія: її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Частина 1: *Німецька окупація України*. Мюнхен : Видання Пресового Бюро УГВР, 1946. С. 42; Гірняк К., Чуйко О. Фронт української революції: причинок до історії збройної боротьби Волині. Торонто : Товариство «Волинь», 1979. С. 30–31; Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. Торонто : Новий шлях, 1991. С. 139; Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси / відп. ред. В. Смолій. Київ : Наукова думка, 2002. С. 677; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд. В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 571, 576; УПА: спогади, документи. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 273.

⁷⁸⁷ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд. В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 125.

⁷⁸⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26877. Т. 1. Арк. 127; УПА: спогади, документи. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 293.

післявоєнний період⁷⁸⁹. Останню боївку «Безпеки» ОУН(м) «бандерівці» знищили восени 1944 р. в с. Вовче Турківського р-ну Дрогобицької обл.⁷⁹⁰.

«Мельниківське» підпілля післявоєнного періоду на теренах Західної України було ще малочисельнішим⁷⁹¹. Одна зі спроб його примирення з «бандерівцями» була у цей час зірвана провокацією НКДБ⁷⁹². Відомо про діяльність упродовж 1946–1947 рр. на території Луцького р-ну Волинської обл. боївки ОУН(м) «Похмурого»⁷⁹³. Навесні 1948 р. у Лановецькому р-ні Тернопільської обл. «мельниківці» заснували підпільний осередок «Українське народно-демократичне об'єднання», який передбачав створення референтури СБ зі слідчим та розвідувальним відділами⁷⁹⁴.

Однак реальне продовження розвитку органів «Безпеки» ОУН(м) у цей період відбувалося лише в західних осередках української діаспори. На той час вони використовували назву ОУН солідаристів (далі – ОУН(с))⁷⁹⁵. Починаючи з осені 1944 р., при ПУН діяла референтура Крайового зв'язку, на основі якої навесні 1945 р. розпочалося створення «Крайового проводу для керівництва діяльністю організаційною мережею на території УРСР», який ще називали «Головним проводом» або «одинкою»⁷⁹⁶. Першим керівником цього підрозділу

⁷⁸⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 20607. Арк. 62зв.

⁷⁹⁰ УПА: спогади, документи. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 237.

⁷⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 161. Арк. 10–11; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 483. Арк. 6; Шульженко Б., Хамазюк И., Данько В. Украинские буржуазные националисты. Москва : Высшая школа КГБ, 1963. С. 95; Антонюк Я. Останні мельниківці Рівненщини (1945–1949 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ – Харків : б.в., 2014. № 2 (43). С. 62–100.

⁷⁹² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 63. Арк. 9–10; Спр. 73. Арк. 12; Спр. 104. Арк. 7; Спр. 109. Арк. 3–5; Спр. 181. Арк. 25; Спр. 192. Арк. 127; Літопис УПА. Нова серія. Т. 27 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952* / упоряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2017. Книга 3. С. 241.

⁷⁹³ ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 204. Арк. 198–200; Іщук О., Ніколаєва Н. Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр. Київ : б. в., 2007. С. 7; Антонюк Я. Діяльність підпілля ОУН(м) на Волині (1945–1950 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : б.в., 2012. № 11. С. 49–55.

⁷⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2012. Арк. 148.

⁷⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7455. Т. 3. Арк. 212.

⁷⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2601. Арк. 23.

був Ярослав Гайвас («Камінь»), а згодом – Михайло Білейчук («Марко») ⁷⁹⁷. До складу «одинки» входив розвідувальний відділ на чолі з Феодосієм Оменацьким («Крвавичем») та бойовий під керівництвом Степана Когута («Чорного») ⁷⁹⁸. Невдовзі розвідку ПУН очолив Осип Бойдуник («Боярський»), який також входив до складу президії Української національної ради ⁷⁹⁹. Починаючи з 1948 р., його на цій посаді замінив Степан Сулятицький («Данило») ⁸⁰⁰. Перед «одинкою» ставилися завдання: 1) підбір серед кур'єрів для направлення в Україну; 2) створення надійних каналів зв'язку з мельниківським підпіллям в Україні; 3) пошук місць для закладення нелегальних типографій і радіостанцій ⁸⁰¹.

Головним напрямком направлення кур'єрів була Польща, на території якої «одинка» створила мережу пунктів зв'язку та використовувала потік репатріантів. Цей шлях дозволив ПУН переправити до Західної України більше 20 кур'єрів. Також «одинка» розглядала можливості створення каналів зв'язку на узбережжі Швеції та Туреччини ⁸⁰². Для зв'язку з «мельниківським» підпіллям в Польщі «одинка» використовувала мережу конспіративних поштових скриньок в Мюнхені ⁸⁰³. Доволі швидко «одинці» вдалося налагодити взаємодію з військовою контррозвідкою США «Сі-ай-Сі» ⁸⁰⁴. За її сприяння Йосип Барицький здійснював підбір кур'єрів у таборі для інтернованих вояків дивізії «Галичина» м. Ріміні (Італія), а також таборах «Парш» та «Лексенфельд» (Австрія) ⁸⁰⁵. За зв'язок з «Сі-ай-Сі» ПУН відповідав Максим Скорупський

⁷⁹⁷ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 11. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 111; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2621. Арк. 199–200; Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0915. Арк. 21.

⁷⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 204–205.

⁷⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2863. Арк. 133, ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 11425. Т. 2. Арк. 50.

⁸⁰⁰ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10976. Т. 1. Арк. 384.

⁸⁰¹ Шульженко Б., Хамазюк И., Данько В. Украинские буржуазные националисты. Москва : Высшая школа КГБ, 1963. С. 95.

⁸⁰² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2621. Арк. 258.

⁸⁰³ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10976. Т. 1. Арк. 385.

⁸⁰⁴ Majewski M. Kontrwywiad PRL wobec Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Andrija Melnyka w latach 1944–1989 : obrona pracy doktorskiej odbyła się w Instytucie Studiów Politycznych PAN w Warszawie 24 XI 2015 r. Warszawa, 2015. S. 234.

⁸⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 205.

(«Макс»), підбором кур'єрів займався референт зв'язку «одинки» Михайло Паладійчук («Марко»)⁸⁰⁶.

Мережа ОУН(с) у країнах Заходу нагадувала «бандерівську». Згідно з рішеннями III Великого Збору Українських Націоналістів від 30 серпня 1947 р. вона будувалася за принципом Теренових «екзекутив» («ТЕ»). До кожної з них входив «розвідчий референт». Зі свого боку, «ТЕ» поділялися на обласні «екзекутиви» («ОЕ») – повітові «екзекутиви» («ПЕ») – районні «екзекутиви» («РЕ»). За потреби та наявності у них діяли розвідувальні референти⁸⁰⁷. Найбільш міцні позиції мельниківці мали у Франції та Німеччині, сильні осередки діяли і у Великобританії, США, Канаді та Австрії. Відомо про організаційну роботу «мельниківців» в Тунісі, Туреччині, а також французьких колоніях Африки⁸⁰⁸. Наприкінці 1940-х рр. осередки ОУН(с) виникли в Австралії, Аргентині, Венесуелі та Бразилії⁸⁰⁹.

Незважаючи на продовження у країнах Заходу суперечок між «мельниківцями» та «бандерівцями», вони ніколи не досягали рівня збройного протистояння або союзу з супротивником. Більше того, інколи співробітники СБ ЗЧ ОУН ділилися інформацією з колегами в ОУН(с)⁸¹⁰.

Починаючи з 1960-х рр., головні центри ОУН(с) базувалися у Парижі⁸¹¹. Саме там мешкав Олег Штуль («Жданович»), який після смерті Андрія Мельника був обраний у жовтні 1965 р. головою ПУН⁸¹². Крім того, в Парижі розміщувався розвідувально-аналітичний орган ОУН(с) «Референтура вивчення

⁸⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 8, 18.

⁸⁰⁷ Книш З. Устрій Організації Українських Націоналістів. Порівняльна студія. Вінніпег ; Буенос-Айрес : Видано коштом С. Куропаєя, 1952. С. 19, 150.

⁸⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 211. Арк. 1–2.

⁸⁰⁹ Majewski M. Kontrwywiad PRL wobec Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Andrija Melnyka w latach 1944–1989 : obrona pracy doktorskiej odbyła się w Instytucie Studiów Politycznych PAN w Warszawie 24 XI 2015 r. Warszawa, 2015. S. 263, 304, 307.

⁸¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 52413. Т. 4. Арк. 54; Нич В. Провокатори УВО-ОУН. Друге звернення до українського народу в справі роздору. Нью-Йорк : Б.в., 1956. С. 33; Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. 2-ге вид. поширене. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1994. С. 56.

⁸¹¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0985. Арк. 290–292.

⁸¹² Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 22 : Події і люди. С. 45.

сучасного становища в Україні» на чолі з Аркадієм Жуковським⁸¹³. Вона займалася отриманням «самвидаву» з УРСР, опитуванням радянських туристів, аналізувала комуністичну пресу та радіопередачі⁸¹⁴. Власних збройних підрозділів ОУН(с) у цей час не мала. Навіть її лідер «Жданович» був без охорони⁸¹⁵. Після VII Великого Збору ОУН(с) у серпні 1970 р. «мельниківці» перейшли до засад «демократії та політичного плюралізму західноєвропейського взірця»⁸¹⁶. Станом на 1973 р. до складу ПУН входило чотири референтури, жодна з яких не відповідала за розвідку та контррозвідку⁸¹⁷. Упродовж наступних двадцяти років діяльність «мельниківців» мала винятково культурно-просвітницьке спрямування⁸¹⁸.

Висновки. Створення розвідувальних та контррозвідувальних органів ОУН(м) розпочалося у лютому 1940 р. Причиною цього стало відокремлення бандерівців, яких підтримали більшість співробітників СБ ОУН. Незначна їхня кількість, яка залишилася на стороні мельниківців, стала основою для розбудови розвідувальної референтури на чолі з Ярославом Гайвасом. У березні 1941 р. з її складу виокремилася контррозвідувальна підреферентура, головним завданням якої була протидія бандерівській агентурі.

Улітку 1941 р. почалася розбудова територіальної мережі органів Безпеки ОУН(м). Вона охоплювала рівні: повітових – окружних – обласних «екзекутив», а також Крайових інспекторатів. Найбільшого розвитку мережа Безпеки ОУН(м) досягла на Кременеччині. Восени 1941 р. мельниківці

⁸¹³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 47894. Т. 4. Арк. 25; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 31. Арк. 224.

⁸¹⁴ Крупа Й. Приречені. *Вільне життя*. 1974. 24 серпня. С. 2–4; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 190.

⁸¹⁵ Лист Даніеля Штуля з м. Кретей (Іль-де-Франс, Франція) до Б. Зека від 19.02.2019 р. Особистий архів Зека Богдана Миколайовича (м. Луцьк).

⁸¹⁶ Касьянов Г. Ідеологія Організації українських націоналістів. *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія: історичні нариси*. Київ : Наукова думка, 2005. С. 469.

⁸¹⁷ Majewski M. Kontrwywiad PRL wobec Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Andrija Melnyka w latach 1944–1989 : obrona pracy doktorskiej odbyła się w Instytucie Studiów Politycznych PAN w Warszawie 24 XI 2015 r. Warszawa, 2015. S. 554.

⁸¹⁸ Панченко В. Економічна складова в ідеології українського націоналізму повоєнної доби (за матеріалами Великих Зборів ОУН). *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2013. Збірник 18. С. 104.

поширили свій вплив на українські землі східніше від Збруча. На цих теренах також діяли референти Безпеки обласного та Крайового рівнів. Однак зіткнувшись з німецькими репресіями, мельниківці не зважилися на збройний опір, вважаючи його безнадійним. Унаслідок такої нерішучої позиції та продовження співпраці з окупантом, вони не мали значної підтримки навіть у жителів Західної України. Розвиток осередків ОУН(м) проходив повільно й охоплював здебільшого підконтрольні німцям міста. За цих обставин референтура Безпеки діяла не скрізь. Нерідко траплялося суміщення посад керівників розвідки та військової справи.

Мельниківській контррозвідці вдавалося виявляти та навіть ліквідувати окремих бандерівських агентів, однак ефективно протистояти набагато сильнішій від себе СБ ОУН вони не змогли. До літа 1943 р. мельниківці остаточно зазнали від бандерівців поразки. На півдні Волині їхні малочисельні збройні підрозділи були оточені та приєднанні до УПА. Після цього протистояння між бандерівцями та мельниківцями пішло на спад. Діяльність останньої боївки Безпеки ОУН(м) зафіксовано восени 1944 р. на території Турківського р-ну Дрогобицької обл.

У післявоєнний період розвиток розвідувальних та контррозвідувальних органів продовжився у західних осередках української діаспори. На той час мельниківці називали свою мережу ОУН(с) тобто «солідаристами». Ще до завершення війни до складу ПУН в Мюнхені входила референтура Крайового зв'язку. На її основі навесні 1945 р. було створено «Крайовий провід для керівництва діяльністю організаційною мережею на території УРСР». Його ще називали «одинкою». У своєму складі він мав розвідувальний та бойовий підрозділи. Головним завданням «одинки» було направлення до Західної України емісарів для розбудови ними підпільної мережі. Для цього використовували можливість репатріації та створювали мережу пунктів зв'язку на території Польщі. Доволі швидко «одинці» вдалося налагодити співпрацю з військовою контррозвідкою США «Сі-ай-Сі». Мережа ОУН(м) будувалася за принципом Теренових провідів. Найбільш впливовими серед них були

Французький та Німецький. У Мюнхені розміщувався архів ПУН, який мав оперативну картотеку, в Парижі – розвідувально-аналітичний орган ОУН(с) «Референтура вивчення сучасного становища в Україні». До її обов'язків входило отримання дисидентського «самвидаву», опитування радянських туристів, аналіз комуністичної преси та радіопередач. Починаючи з літа 1970 р., мельниківці поступово відкидали нелегальні форми боротьби та переходили до винятково культурно-просвітницької роботи.

РОЗДІЛ 4

РОЗВІДУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ

4.1. Функціонування територіальної розвідувальної мережі

Підтримка місцевого населення завжди була запорукою тривалої та ефективної діяльності усіх національно-визвольних рухів. На її основі підпільні організації і повстанські загони розбудовували свої розвідувальні мережі. Так, саме інформатори з місцевого населення були основою розвідки Фронту національного визволення Алжиру (FLN)⁸¹⁹, підпільних підрозділів «лісових братів» литовців, латвійців та естонців⁸²⁰. Більшість ірландського населення Белфасту вважало обов'язком надавати допомогу своїй підпільній армії (PIRA) та пишалось причетністю до національно-визвольної боротьби⁸²¹.

Створення територіальної розвідувальної мережі УВО розпочалося на початку 1920-х рр. у Галичині. В інструкції «Р-Р» від 30 грудня 1923 р. рекомендувалося залучати до мережі інформаторів осіб, які не підлягають мобілізації. Коли в населеному пункті їх діяло декілька, обирався головний, який опікувався «стрічною квартирою» (Авт. – конспіративною квартирою)⁸²². Паралельно діяли «принагідні інформатори розвідчого реферату»⁸²³. Крім того, власних розвідників мала бойова референтура. До їхніх завдань входив збір інформації напередодні проведення диверсійно-терористичних операцій. Так, за наказом окружного бойового референта УВО Володимира Мокловича розвідники стежили в м. Станіславів за Львівським воєводою Пйотром Дуніном-Борковським⁸²⁴.

⁸¹⁹ Clark D. *Vital Role of Intelligence in Counterinsurgency Operations*. Carlisle Barracks, Pensilvania : U.S. Army War College, 2006. S. 7.

⁸²⁰ Хамазюк И. Литовские, латышские и эстонские буржуазные националисты : учебное пособие. Москва : Редакционно-издательский отдел, 1961. С. 42–43.

⁸²¹ Fletcher F. *The wide-reaching impacts of intelligence*. Baltimore, Maryland, 2017. P. 47.

⁸²² Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 98–99.

⁸²³ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 34.

⁸²⁴ Говорить підгір'я. Розповідь Володимира Мокловича колишнього бойового референта Окружної Команди УВО в Станіславові / Записав З. Книш. Чикаго : Самостійна Україна, 1958. С. 14.

Значну роль у розвідувальній роботі ОУН, особливо на теренах, де підпільна мережа була слабкою, відігравали легальні українські культурно-освітні, молодіжно-спортивні та господарські організації⁸²⁵.

Восени 1930 р. в окремих населених пунктах Галичини діяли її розвідувальні осередки ОУН. Один з них в с. Родзалів на Радехівщині збирав інформацію про «пацифікацію» польськими загонами українських громадських організацій⁸²⁶. Водночас розвідка ОУН стежила за польськими парамілітарними організаціями «Strzelec» (пол. Стрілець) та поліційними дільницями⁸²⁷. На початку 1933 р. у Львові діяло два розвідувальні референти ОУН, один з яких відповідав за роботу в місті, а інший – в околиці⁸²⁸. Функції розвідника в осередку ОУН с. Корчин Радехівського повіту Львівського воєводства виконував у 1935 р. Василь Солдат («Жовнір») ⁸²⁹. На початку 1939 р. робітники лісопильного підприємства м. Делятин Станиславівського воєводства збирали для розвідки ОУН інформацію про Корпус охорони прикордоння (КОП)⁸³⁰.

Анексія у вересні 1939 р. Червоною армією більшої частини Західної України тимчасово призупинила розвиток розвідувальної мережі ОУН, однак він продовжувався на території Генерал-Губернаторства. Здійснювався збір інформації про стан українського населення на Закерзонні, його відсоток щодо інших національностей, взаємини з поляками, кількість українських шкіл та культурно-освітніх закладів⁸³¹.

⁸²⁵ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 5078. Арк. 44.

⁸²⁶ ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 981. Т. 2. Арк. 34.

⁸²⁷ Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. Торонто : Срібна Сурма, 1983. С. 103; Саківський Б. Діяльність ОУН у Тернопільському воєводстві у 1929 – 1939 рр. : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тернопільський національний університет ім. Володимира Гнатюка. К., 2017. С. 170.

⁸²⁸ Wysocki R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. S. 268.

⁸²⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 212. Арк. 35.

⁸³⁰ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10586. Т. 1. Арк. 262.

⁸³¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74327. Т. 1. Арк. 57.

На початку 1940 р. розвідувальна мережа ОУН відновила роботу. Її співробітники передбачалися від рівня «п'ятірки» або «станції» та вище⁸³². До їхніх завдань входив збір інформації про підрозділи Червоної армії (дислокацію, чисельність, озброєння, розпорядок дня, план казарм, національний склад, моральний стан офіцерів та рядових); органи НКВС, міліції (плани будівель, охорону цих об'єктів, кількість співробітників, адреси); стратегічні об'єкти (залізниці, мости, аеродроми, електростанції, склади, телеграфно-телефонний зв'язок, рух вантажів та людей залізницею), державні службовці та установи (обкоми, облвиконкоми, райкоми, райвиконкоми, керівництво, співробітники, їхні персональні дані, адреси, голови та секретарі сільрад, списки радянсько-партійних співробітників, які прибули зі східних областей УРСР); стан населення повіту (чисельність жителів у кожному населеному пункті, національний склад, ідеологічні вподобання, кількість симпатиків ОУН, які мали досвід військової служби, мобілізаційний ресурс від 18 до 60 років, лікарні, медичні співробітники)⁸³³. Нерідко розвідники ОУН збирали інформацію шляхом особистого спостереження під виглядом звичайних перехожих, особливо це стосувалося роботи підпілля у містах⁸³⁴. Розвідники ОУН зазвичай діяли легально та займалися найрізноманітнішими справами: працювали: вчителями, продавцями, касирами, бухгалтерами, аптекарями, лікарями, могли бути звичайними селянами або навіть школярами⁸³⁵.

Упродовж 1940–1941 рр. співробітники СБ на території Генерал-Губернаторства готувала інструкції для розбудови розвідувальної мережі

⁸³² Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 2. Арк. 2; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 258.

⁸³³ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 2. Арк. 3–4; Спр. 10660. Т. 3. Арк. 58; Т. 4. Арк. 95; Т. 7. Арк. 204; Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 45689. Т. 2. Арк. 188; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 9958. Арк. 28; Ф. 7. Спр. 16628. Т. 2. Арк. 66; ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0440. Арк. 83; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 47. Арк. 13–14; Спр. 451. Арк. 189, 197.

⁸³⁴ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 16628. Т. 1. Арк. 81–82, 191–192; Т. 2. Арк. 160; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 5078. Арк. 44.

⁸³⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0440. Арк. 83.

органів Безпеки Української Держави⁸³⁶, однак німці не допустили її створення. Тому СБ ОУН почала розбудовувати власну підпільну розвідку. Найраніше ця робота розпочалася у містах Галичини, де поділялася на окремі «сітки» (Авт. – мережі): 1) студентство (Авт. – найвпливовіша); 2) робітництво; 3) поліцейські; 4) залізничники; 5) інтелігенція⁸³⁷. Керівника кожної з них зобов'язували проводити розвідку, а здобуту інформацію надавати обласному референту СБ⁸³⁸. Значну допомогу оунівцям у здобутті інформації, зборі коштів та поширенні пропаганди надавало греко-католицьке духовенство⁸³⁹, натомість православні священники ставилися до українських націоналістів неоднозначно – більшість відверто вороже або нейтрально. Послідовно діяльність ОУН підтримала лише Українська Автокефальна Православна Церква (далі – УАПЦ), частина священників якої співпрацювали з СБ⁸⁴⁰. На початку 1942 р. есбісти впровадили уніфіковану систему розвідувальної звітності⁸⁴¹, відповідно до якої кожного референта СБ зобов'язували подавати її двічі на місяць. Звіти передбачалися розділи: 1) робота відповідного німецького коменданта поліції; 2) списки арештованих та розшукуваних німцями осіб із зазначенням звинувачень; 3) списки місцевих мешканців, які допомагали німцям та постачали їх інформацією⁸⁴².

З виникненням навесні 1943 р. на Волині та Західному Поліссі повстанських підрозділів, розбудова розвідувальної мережі СБ набула

⁸³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 178.

⁸³⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 212. Арк. 34.

⁸³⁸ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 28503. Арк. 21, 166.

⁸³⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 106. Арк. 9; Оп. 9. Спр. 178. Арк. 33–34; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 345. Арк. 247; Спр. 443. Арк. 28.

⁸⁴⁰ Архів Управління СБУ у Вінницькій області. Ф. 5. Спр. 22672. Арк. 347–348; Архів Управління СБУ в Запорізькій області. Ф. 7. Спр. 19352. Арк. 449–450; Спр. 19487. Арк. 325–326; Спр. 21870. Арк. 160–162; Архів Управління СБУ в Миколаївській області. Ф. 6. Спр. 11710. Арк. 1–117; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75847. Арк. 115; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 33. Арк. 96; Т. 57. Арк. 71–72; Ф. 60. Оп. 1. Спр. 83509. Т. 1. Арк. 30; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 284. Арк. 68; Ковальчук В. Місце формулярників зобов'язань у видовій структурі документів ОУН(б) і запілля УПА. *Історія очима молодих дослідників* : матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів, здобувачів, магістрантів. Рівне : РДГУ, 2007. Вип. II. С. 63.

⁸⁴¹ Samborski M. Służba Bezpieczeństwa w tzw. Zakierzońskim kraju OUN-SD. Sposób organizacji i obsada kadrowa. *Dzieje najnowsze, Rocznik*. XLV. 2013, 1. S. 93.

⁸⁴² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 27.

масовості⁸⁴³. Передбачалася діяльність у кожному селі від одного до десяти інформаторів, які підпорядковувалися станичному СБ⁸⁴⁴. Про розвідувальну роботу один одного вони не знали⁸⁴⁵. Паралельно діяла аналогічна структура теренової мережі ОУН та УПА. Будувалася вона також за територіальним принципом: округа – район – підрайон (кущ)⁸⁴⁶. Складовою її частиною була «жіноча» мережа ОУН⁸⁴⁷. Здобуті дані теренова розвідка ОУН передавала безпосередньому керівництву та місцевій СБ, яка їх додатково перевіряла⁸⁴⁸.

Головним завданням розвідки «теренової мережі» УПА або ОУН був збір інформації про ворожі збройні підрозділи (дислокація, чисельність, озброєння, напрямок руху тощо). Крім того, вони стежили за ворожою агентурою серед місцевого населення та особами, які агітували проти УПА⁸⁴⁹.

Улітку 1943 р. на Волині та Західному Поліссі головним був німецький напрям розвідувальної діяльності⁸⁵⁰. Звіти передбачалося подавати за тематикою: 1) національність (німці, поляки, радянські партизани); 2) чисельність; 3) озброєння; 4) будинок, в якому розміщуються (дерев'яний чи муrowаний); 5) укріплення (шанці, вогневі пункти, довготривалі укріплення, мінні поля); 6) шляхи їх обходу; 7) командний склад; 8) рух залізницею ешелонів та кількість у них зброї, боєприпасів, амуніції, військової техніки

⁸⁴³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75592. Арк. 34; ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 22.

⁸⁴⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 9190. Арк. 12–13; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079. Арк. 50зв; ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 6 Арк. 38.

⁸⁴⁵ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. Арк. 24.

⁸⁴⁶ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 19632. Арк. 78.

⁸⁴⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 32238. Т. 1. Арк. 163; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 6772. Арк. 104–106; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75507. Арк. 223зв.

⁸⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079. Арк. 50зв.

⁸⁴⁹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4956. Арк. 87; Спр. 19632. Арк. 85–86;

⁸⁵⁰ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Т. 1. Спр. 26877. Арк. 128–129.

тощо⁸⁵¹. Означений напрям розвідки не втрачав актуальності до останніх днів перебування німців на території Західної України⁸⁵².

Восени 1943 р. розвідка СБ активізувала стеження за переміщенням підрозділів «червоних» партизан. Найраніше згадану роботу розпочали на Західному Поліссі, поступово переміщаючи на південь. Крім того, інформатори СБ виявляли радянських розвідників та диверсантів⁸⁵³.

Улітку – восени 1943 р. система розвідувальної звітності охопила станичних СБ, які щотижня особисто або через зв'язкового подавали письмовий звіт до підрайону⁸⁵⁴. На цьому рівні відбувалися початковий аналіз та узагальнення розвідувальних даних⁸⁵⁵. Раз на три тижні підрайонний СБ особисто навідував станичних або викликав їх через зв'язкових до себе, при цьому надавав завдання та ознайомлював з новими інструкціями⁸⁵⁶. Кілька разів на місяць або щомісяця (Авт. – залежало від регіону) підрайонний розвідник надсилав або відвозив особисто до районного секретаря СБ звіт⁸⁵⁷, який отримані дані аналізував і узагальнював у вигляді звіту⁸⁵⁸. Перед ним стояло чітке завдання щомісяця надати узагальнену інформацію районному референту СБ, районному провіднику ОУН, а також надіслати надрайонному (повітовому) та окружному розвідникам СБ⁸⁵⁹. Водночас оперативною інформацією есбісти

⁸⁵¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 10584. Арк. 20–21; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 34. Арк. 68; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

⁸⁵² Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944* / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 143–145, 166–168.

⁸⁵³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 36. Арк. 158; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942– грудень 1943 рр.)* / упоряд.: В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 677.

⁸⁵⁴ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. Арк. 24.

⁸⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 113.

⁸⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк. 78.

⁸⁵⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4956. Арк. 87; Ф. 7. Спр. 10337. Арк. 26.

⁸⁵⁸ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 11745. Арк. 80 зв; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 2. Арк. 242; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67783. Арк. 18.

⁸⁵⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 10584. Арк. 20–21; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 30780. Арк. 21; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 11745. Арк. 80 зв; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 2. Арк. 242; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 79. Арк. 92.

ділилися з місцевим керівництвом повстанських підрозділів⁸⁶⁰. Натомість повітового субреферента розвідки зобов'язували двічі на місяць надсилати звіт окружному референту СБ ОУН. У ньому інформація подавалася за розділами: 1) робота мережі ОУН та розвідки; 2) мельниківці; 3) німці; 4) поляки; 5) комуністи; 6) надзвичайні події та кримінал⁸⁶¹. Починаючи з районного рівня та вище, для СБ звітності нерідко використовували шифрування, переважно це стосувалося окремих слів з персональними даними та назвами населених пунктів⁸⁶². Окружний референт СБ щомісячно укладав «Розвідувальний звіт» у чотирьох примірниках. Два з них надсилалися до Крайової референтури СБ, один – до обласної та один передавався до архіву. У ньому передбачалися розділи: 1) дислокація німецьких підрозділів; 2) операції проти українського населення; 3) німецька агентура; 4) польські організації; 5) поляки, які виконували німецьку агентурну роботу; 6) мельниківці, які співпрацювали з гестапо⁸⁶³. Загалом розвідувальна робота була обов'язком усіх членів та симпатиків ОУН⁸⁶⁴.

На час руху фронту станичні та кущові розвідники СБ залишалися на своїх місцях. При цьому уважно стежили за усіма важливими подіями: переміщенням військ, їхньою чисельністю, озброєнням, настроями солдат та офіцерів тощо⁸⁶⁵. Важливу роль у розвідувальній роботі фронтового періоду відігравали жінки, які також проводили антирадянську агітацію серед червоноармійців⁸⁶⁶.

⁸⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 34. Арк. 68.

⁸⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75592. Арк. 35.

⁸⁶² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. Арк. 25; Ф. 7. Спр. 10337. Арк. 26.

⁸⁶³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 1. Арк. 194.

⁸⁶⁴ Архівний сектор Головного управління Національної поліції у Львівській області. Ф. 111. Спр. Р-25146. Арк. 3; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 28840. Арк. 224-225; Спр. 38326. Арк. 40; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 31. Арк. 298–299.

⁸⁶⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 14109. Арк. 348; Ф. 5. Спр. 10584. Арк. 22.

⁸⁶⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 22177. Арк. 21; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 7782. Арк. 36–37.

Паралельно розвиток продовжувала міська розвідувальна мережа СБ. В осередках ОУН на СУЗ вона охоплювали певні середовища: 1) німецькі установи та організації; 2) фабрики та заводи; 3) нейтральні організації⁸⁶⁷. Наприкінці 1943 р. вона залишилася лише на Західній Україні. Найбільш розгалуженою міська розвідувальна мережа СБ була на Галичині. Під час вступу підрозділів Червоної армії вона з'ясовувала настрої місцевого населення та червоноармійців, характеризувала прибулих чиновників та їхні перші заходи, встановлювала адреси місць розташування радянських органів влади, НКВС і міліції⁸⁶⁸. Особливо розвинену мережу СБ мала у Львові. Територіально вона поділялася на райони⁸⁶⁹. Розвідка СБ збирала інформацію за двома напрямками: 1) співробітники органів держбезпеки та міліції, виявлення їхньої агентури, оточення, місця проживання, способу життя, їхні особисті якості, робочі графіки тощо; 2) чиновники радянських та партійних органів, викладачі ЗВО, роботи залізниці, підприємств тощо⁸⁷⁰. Кожен розвідник діяв автономно та підтримував зв'язок зі своїм зверхником на численних «пунктах»⁸⁷¹. Подібні завданням у цей час виконувала розвідка СБ в багатьох містах Західної України⁸⁷². Розгалуженість її мережі залежала від регіону та інших обставин (розміру міста, кількості українців, їх національної свідомості, розвитку місцевої мережі ОУН тощо). На теренах Західного Полісся, Закарпаття, Буковини та Закерзоння вона була доволі слабкою, на Волині – дещо кращою⁸⁷³. Подібну розвідувальну мережу у містах Західної України мала АК⁸⁷⁴.

⁸⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1510. Т. 1. Арк. 32.

⁸⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 40; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 108. Арк. 5–6.

⁸⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079. Арк. 32зв.

⁸⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 41; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 118. Арк. 18–19.

⁸⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 61. Арк. 91.

⁸⁷² Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 7366. Арк. 48; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 6188. Арк. 138; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 125. Арк. 19; Спр. 213. Арк. 66.

⁸⁷³ Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) в містах і містечках Волині та Полісся (1946–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 1. С. 113–119.

⁸⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 97. Арк. 47.

Незважаючи на поступову уніфікацію будови розвідувальної мережі СБ, надалі зберігалися значні регіональні особливості. Восени 1944 р. на Західному Поліссі вона охоплювала близько 70 % сільських теренів, які очолювали «участкові» (Авт. – дільничні) розвідники. У їхньому підпорядкуванні були: інформатори, спецрозвідники, «алярмові» (Авт. – сигнальні) розвідники та кур'єри⁸⁷⁵. На Галичині при районних проводах та вище передбачалися посади референтів розвідки ОУН⁸⁷⁶. До складу повітових військових референтур входили відділи «складів та розвідки», на які покладалися завдання збирати інформації про наявність зброї та можливість її здобуття⁸⁷⁷.

У післявоєнний період в усіх регіонах Західної України набуло поширення підписання інформаторами СБ письмових «зобов'язань». Більшість з них мали позначку «СОВ УСБ» (Авт. – слідчо-оперативний відділ Української Служби безпеки). Частину «зобов'язань» заздалегідь друкували або писали від руки. Інформатору треба було лише вписати особисті дані та поставити підпис. Кожному з них надавався псевдонім. Засвідчував документ підпис есбіста, який проводив вербування. Текст «зобов'язань» передбачав попередження, що у випадку розголошення організаційних таємниць інформатор постане перед Революційним трибуналом. Нерідко відповідальність покарання покладалася на уся сім'ю⁸⁷⁸. Серед зазначених інформаторів було багато колишніх підпільників, які вийшли з повинною⁸⁷⁹. Водночас значну частину розвідувальної мережі СБ становили «принагідні» інформатори з місцевого

⁸⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67783. Арк. 94.

⁸⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 76–77; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 142. Арк. 204; Оп. 9. Спр. 183. Арк. 37; Спр. 213. Арк. 50–51; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 117, 286–287; Спр. 575. Арк. 40.

⁸⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 221; Спр. 43. Арк. 35.

⁸⁷⁸ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 8788. Арк. 14; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 122; Спр. 376. Т. 49. Арк. 293; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 144. Арк. 11, 39; Спр. 201. Арк. 6–7.

⁸⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 178. Арк. 21.

населення, які вербувалися усно⁸⁸⁰, нерідко вони працювали «наосліп» не маючи безпосереднього зв'язку з підпіллям ОУН і УПА⁸⁸¹.

Значну допомогу СБ продовжувало надавати греко-католицьке духовенство, особливо чернечий орден Василіян. Крім розвідувальної інформації, вони збирали для підпілля кошти, надавали укриття, лікували поранених, забезпечували зв'язок, зберігали зброю, документи та інше майно⁸⁸². Окремі священники переходили на нелегальне становище та займали в СБ керівні посади⁸⁸³. Серед православного духовенства подібну допомогу СБ надавали частина колишніх священників УАПЦ⁸⁸⁴.

Восени 1945 р. розбудова підпіллям розвідувальної мережі в містах посилилась⁸⁸⁵. Відповідальними за це були референти СБ надрайонних та окружних проводів. До міської розвідувальної мережі намагалися залучити: 1) робітників підприємств промислового та військового значення; 2) службовців; 3) учнів та студентів; 4) священників⁸⁸⁶. З метою набуття цінної агентури у містах есбісти влаштовували постановочні напади на своїх прибічників серед сільської радянської адміністрації (Авт. – голів та секретів сільрад, колгоспів, кооперативів тощо). Після «порятунку» від бандерівців згадані агенти зверталися до органів НКВС з проханням посприяти їхньому

⁸⁸⁰ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 1. Арк. 217; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 192. Арк. 107.

⁸⁸¹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 9. Оп. 4. Спр. 16. Арк. 27; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67427. Арк. 40–41; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 376–377.

⁸⁸² Архів Управління СБУ в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. 2381. Арк. 135; Спр. 5930. Арк. 182–183; ГДА СБУ. Ф. 3. Оп. 246(1953). Спр. 4. Арк. 197–198; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75181. Арк. 273; Спр. 75842. Т. 1. Арк. 118; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 33. Арк. 73; Т. 91. Арк. 254; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 147. Арк. 18, 38; Спр. 153. Арк. 6–7, 11; Спр. 226. Арк. 12; Спр. 283. Арк. 58; Оп. 9. Спр. 66. Арк. 13; Спр. 165. Арк. 41; Спр. 178. Арк. 3–4; Спр. 192. Арк. 408; Спр. 240. Арк. 20; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 208, 265.

⁸⁸³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 238.

⁸⁸⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21562. Арк. 288; Ф. 5. Спр. 4584. Арк. 279; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75858. Арк. 90; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 33. Арк. 81; Т. 57. Арк. 73.

⁸⁸⁵ Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів / НАН України ; Інститут національних відносин і політології / упоряд.: М. Панчук (керівник), І. Гошуляк, С. Діброва та ін. Київ : Наукова думка, 1994. С. 285.

⁸⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. Арк. 303.

переселенню із сім'єю до міста, і ці прохання здебільшого задовольнялися⁸⁸⁷. Найбільші успіхи СБ мала в містах Галичини, де її агентура охоплювала своєю роботою більшість установ та закладів освіти⁸⁸⁸. Поширеними методами здобуття нею інформації було зовнішнє спостереження та підслуховування⁸⁸⁹.

Після весни 1946 р. головна ставка розвідки СБ робилася на ідейних, підготовлених і ретельно законспірованих теренових інформаторів⁸⁹⁰. Їх робота була законспірована не лише перед населенням, а й навіть іншими учасниками мережі ОУН⁸⁹¹. До завдань зазначених інформаторів входив збір найрізноманітніших даних, які могли знадобитися підпіллю: прибуття співробітників МВС-МДБ, виклики на допити населення, збори в сільраді, кількість піонерів у школі тощо⁸⁹². Передбачалося, що кожен тереновий інформатор діятиме у розрахунку на 100 осіб⁸⁹³, хоча усе залежало від терену діяльності підпілля ОУН, скажімо, на теренах Житомирської та Кам'янець-Подільської обл. нерідко один інформатор охоплював кілька сіл⁸⁹⁴. Натомість на Станіславщині до складу «кущової інформаційної сітки» у цей час входили: 1) кущовий інформатор розвідки (далі – «КІР»); 2) заступник; 3) два – три кур'єр. «КІР» намагалися підібрати з надійних осіб, не пов'язаних у минулому з ОУН, однак у крайньому випадку на згадану посаду міг бути призначений симпатик підпілля. Від «КІР» вимагалось добре знати свій терен та людей у ньому. Передбачалася наявність одного інформатора кожних 100

⁸⁸⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 8500. Арк. 58; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67427. Арк. 40–41.

⁸⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 80. Арк. 82–83; Спр. 88. Арк. 9; Галицька-Дідух Т. Українське місто у військовій і політично-ідеологічній діяльності ОУН і УПА у другій половині 40-х рр. ХХ ст. (на прикладі Станіславської обл.). *Галичина*. 2009. № 15–16. С. 471.

⁸⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 209. Арк. 11; ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 191.

⁸⁹⁰ Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика. Львів : Добра справа, 2003. С. 290.

⁸⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 50. Арк. 302–303.

⁸⁹² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 12712. Арк. 95–96; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 194. Арк. 46.

⁸⁹³ Огороднік В. Підготовка кадрів Служби безпеки Організації українських націоналістів (бандерівців) (1941–1951 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет імені Т. Шевченка. К., 2009. С. 133–134.

⁸⁹⁴ Архів Управління СБУ у Хмельницькій області. Ф. 7. Спр. 27150. Арк. 343; Спр. 27410. Арк. 52–53.

мешканців населеного пункту. Відповідно до необхідності, він міг набирати від чотирьох до восьми «підінформаторів». Усю зібрану інформацію «КІР» зобов'язаний був перевірити. Для цього використовували «перехресну розвідку», коли кілька інформаторів отримували однакове завдання⁸⁹⁵. До обов'язків «КІР» входило: 1) дотримуватися конспірації; 2) постійно підвищувати професійний рівень; 3) вести щоденники праці; 4) дбати про забезпечення криївками усіх станиць; 5) підбирати надійних інформаторів⁸⁹⁶. Навесні 1946 р. були впроваджені «десятники», тобто таємні інформатори на кожні десять будинків⁸⁹⁷.

Більше 70 % «теренових інформаторів» співпрацювали з СБ добровільно на основі ідейно-патріотичних переконань⁸⁹⁸, чимало з них були родичами оунівців⁸⁹⁹. На основі компромату вербувалася незначна частина інформаторів СБ. Переважно до цієї категорії входили представники радянсько-партійного активу⁹⁰⁰. Крім постачання розвідувальних даних, інформатори нерідко надавали есбістам притулок, продукти, матеріальну допомогу, доглядали хворих, поранених, а також виконували різноманітні господарські (Авт. – збирали в населення продукти та гроші, готували

⁸⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 313.

⁸⁹⁶ ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 3. Арк. 35–36.

⁸⁹⁷ ДАІФО. Ф. П-25. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 36; Єфименко В. Організація діяльності спецпідрозділу ОУН (б) на західноукраїнських землях після другої світової війни. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2001. № 2 (17). С. 508.

⁸⁹⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 1. Арк. 217; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 310.

⁸⁹⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 27639. Т. 3. Арк. 14зв; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 4767. Арк. 17; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 5083. Т. 1. Арк. 178; Архівний сектор Головного управління Національної поліції в Чернівецькій області. Ф. 100. Спр. Р-105. Т. 2. Арк. 76; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7455. Т. 3. Арк. 463; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 99. Арк. 54; Спр. 228. Арк. 41, 43; Оп. 9. Спр. 173. Арк. 380; Спр. 199. Арк. 279; ДАТО. Ф. Р-3429. Оп. 1. Спр. 1641. Арк. 82.

⁹⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 241.

їжу, прали одяг, підстригали волосся тощо) та пропагандистські завдання⁹⁰¹. При небезпеці арешту передбачався перевід агента у підпілля⁹⁰².

Окрему розвідувальну мережу СБ розбудовувала в середовищі студентів. До її завдань входив збір інформації за темами: 1) радянське керівництво (персональні дані, адреси, прикмети, графіки роботи, маршрути руху); 2) дислокація військових частин, стратегічні об'єкти, підприємства та настрої населення; 3) здобування даних про заплановані операції радянських правоохоронних органів, арешти оунівців та членів їхніх сімей, місця ув'язнення⁹⁰³. Найбільш розвиненою студентська розвідувальна мережа СБ була у Львові, зокрема, вона діяла на філологічному, юридичному факультетах університету ім. Івана Франка, транспортного факультету політехнічного інституту, медичному та педагогічному інститутах⁹⁰⁴.

Наприкінці 1940-х рр. районних розвідників СБ зобов'язали щомісяця подавати звіт⁹⁰⁵, при цьому наголошувалася потреба більшої уваги до їхньої інформативності, лаконічності та уніфікованості⁹⁰⁶. Однак через нестачу досвідчених кадрів та важкі умови підпільної боротьби, які унеможлилювали «кабінетну роботу», досягнути бажаного рівня звітності не завжди вдавалося.

Восени 1949 р. відбулася реорганізація мережі теренових інформаторів СБ в «Інформаційну службу». Передбачалася діяльність щонайменше двох з них у кожному селі⁹⁰⁷. Їх підбирали з людей «серйозних, кмітливих, інтелектуально

⁹⁰¹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 27594. Т. 2. Арк. 456; ГАБО. Ф. 7581. Оп. 3. Спр. 477. Арк. 9; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75521. Арк. 70; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 186. Арк. 203; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 8. Арк. 259; Спр. 39. Арк. 170; Спр. 65. Арк. 9; Спр. 389. Арк. 107; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 270. Арк. 56, 73; Спр. 276. Арк. 148; ДАРО. Ф. 2771. Оп. 2. Спр. 4916. Арк. 80; Спр. 5426. Арк. 63.

⁹⁰² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 122. Арк. 193.

⁹⁰³ ДАЧО. Ф. Р-2838. Спр. 716. Арк. 103.

⁹⁰⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 22131. Арк. 3; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079. Арк. 24зв; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 7. Арк. 329; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 210. Арк. 177-178; Спр. 220. Арк. 16, 70; Спр. 231. Арк. 68; Спр. 234. Арк. 141; Спр. 237. Арк. 14.

⁹⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 76-77.

⁹⁰⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 89; Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 72.

⁹⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 27. Арк. 280.

розвинених, дисциплінованих, точних, щирих та безкорисних⁹⁰⁸. Письмового зв'язку з інформаторами намагалися уникати, надаючи перевагу особистим зустрічам⁹⁰⁹.

На той час районному референту СБ підлягали три групи інформаторів: 1) «загальнотеренові»; 2) «районного центру»; 3) «поодиноких середовищ». Крім того, щонайменше по два діяли у середовищах: 1) вчителів; 2) голів сільрад; 3) завідувачів клубів; 4) голів колгоспів; 5) секретарів сільрад; 6) учнів шкіл райцентру; 7) робітників промислових підприємств⁹¹⁰. Надрайонні референти СБ розбудовували інформаційну мережу в обласних центрах, і вона охоплювала: робітників, службовців, учнів, студентів та священників. Окружні референтури СБ організовували своїх інформаторів у довільній кількості відповідно до оперативної необхідності⁹¹¹. Підбираючи інформаторів, СБ намагалася залучати до роботи осіб, які не викликають в органів радянської влади підозр (колгоспників, ветеранів-фронтовиків, навіть тих, родичі яких були вбиті оунівцями тощо)⁹¹².

На початку 1950-х рр. відбувалося поступове згортання теренової мережі інформаторів. З більшістю сіл своїх теренів референти СБ не мали зв'язку. Інколи через відсутність цінної інформації у звітах на Захід доводилося подавати загальні відомості⁹¹³.

У західних осередках української діаспори теренова розвідувальна мережа СБ ЗЧ ОУН функціонувала по-іншому. Починаючи з рівня «кущових звен», вона опиралися на роботу двох – п'яти інформаторів⁹¹⁴. При обласних референтурах СБ цією роботою займалися «інгвіліяційні звена». Головним завданням теренових інформаторів СБ було виявлення радянської агентури а другорядними – стеження за українськими та іноземними еміграційними

⁹⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 18. Арк. 17–18.

⁹⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 99707. Т. 1. Арк. 120.

⁹¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. Арк. 301–302; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 245. Арк. 243.

⁹¹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. Арк. 303–304.

⁹¹² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 101.

⁹¹³ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 87–88.

⁹¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 1. Арк. 392–393.

організаціями, а також радянськими установами, кримінальними злочинцями. Інструкція для звітування «провідникам СБ» від 16 серпня 1945 р. передбачала такі рубрики: 1) «внутрішньо-організаційні справи» (підозрілі особи, які намагаються увійти до складу ОУН); 2) «більшовики» (був головним, передбачалося подання найбільш точної інформації з адресами та фото радянських окупаційних місій, співробітників НКВС-НКДБ); 3) «поляки» (діяльність їх підпільних організацій, ставлення до українців); 4) «німці» (аналогічно з поляками, а також легальні організації та настрої); 5) «внутрішньо-українські справи» (діяльність мельниківців, уенерівців, гетьманців та ін., у який спосіб їх несвідомо використовує ворог); 6) «справи інших національностей» (вплив, ставлення до ОУН та радянської влади); 7) «кримінальні справи» (крадіжки, вбивства, які мають стосунок до української еміграції)⁹¹⁵.

До завдань розвідувального осередку СБ ЗЧ ОУН у Римі навесні 1951 р. входило: 1) збір інформації про діяльність посла СРСР та інших комуністичних країн в Італії; 2) вербування агентури з-поміж технічного персоналу радянських представництв (у тому числі італійців); 3) здобуття планів приміщень та місць розміщення сейфів; 4) виявлення радянської агентури; 5) підбирання з українських емігрантів осіб для розвідувальної роботи⁹¹⁶. У середині 1950-х рр. теренова мережа інформаторів СБ діяла в осередках української діаспори Канади та США. Головним її завданням до кінця 1980-х рр. залишалося виявлення підозрілих осіб та провокаторів⁹¹⁷.

Висновки. Створення мережі інформаторів розпочалося у 1920-х рр. розвідкою УВО. Серед них виокремлювали «головних», які опікувалися конспіративною квартирою. Частина інформаторів здобували дані принагідно. Паралельно для підготовки диверсійно-терористичних операцій власних розвідників мала бойова референтура УВО. Упродовж 1930-х рр. зазначену

⁹¹⁵ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 6–7, 13–15.

⁹¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 856. Арк. 14.

⁹¹⁷ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 1–2.

діяльність продовжувало підпілля ОУН. Збиралася інформація про каральні дії польської влади щодо українців, функціонування поліційних дільниць, Корпусу охорони прикордоння, військові та стратегічні об'єкти. У великих містах додатково діяла розвідувальна мережа околиць на чолі зі спеціальним референтом.

Восени 1939 р. інформаційна мережа ОУН на території західних областей УРСР призупинила активну роботу. Відновлення її позицій розпочалося на початку 1940 р. від рівня «п'ятірок» або «станіць». До завдань теренової розвідки ОУН входив збір даних про державні установи, підрозділи Червоної армії, органи НКВС, стратегічні об'єкти. Здебільшого інформацію збирали шляхом особистого спостереження, при цьому в містах нерідко використовували для прикриття свої робочі місця.

Улітку 1941 р. розбудову теренової мережі інформаторів розпочала СБ ОУН. На початковому етапі найбільш активно цей процес відбувався у містах Галичини. Значну допомогу підпіллю ОУН надавало греко-католицьке духовенство. Новий період у розвитку інформаційної мережі СБ розпочався навесні 1943 р. з виникненням на Волині та Західному Поліссі повстанських підрозділів. Вона продовжувала функціонувати за територіальним принципом. У більшості з сіл діяли станичні СБ, які мали в підпорядкуванні кількох інформаторів. Паралельно за схожим принципом діяла розвідувальна мережа підпілля ОУН. Важливою її складовою була референтура «Жіноцтва». Здобутою інформацією теренових провідників ОУН зобов'язували ділитися з референтами СБ. Головними напрямками розвідувальних завдань у цей час були: збройні підрозділи супротивників, настрої місцевого населення та діяльність окупаційної адміністрації. Влітку 1943 р. робота передусім стосувалася німців та поляків, а восени – радянських партизан. Під час руху фронту теренові інформатори СБ залишалися на своїх місцях, і надалі виконуючи завдання щодо збору інформації та агітації у середовищі червоноармійців. У цей час мережа розвідки СБ охопила усі регіони Західної України, однак особливо

розгалуженою і активною вона була у Львові. Загалом, розвідувальною мережею СБ було охоплено 50–70% теренів Західної України.

Значного поширення у цей час набула практика підписання інформаторами СБ письмових зобов'язань, що передбачали присягу, присвоєння псевдоніма та попередження щодо покарання за розголошення організаційних таємниць. Нерідко відповідальність поширювалася на усю сім'ю інформатора. Водночас значну частину розвідувальних даних місцеве населення надавало не здогадуючись, що виконує завдання СБ.

Восени 1945 р. підпілля ОУН посилило діяльність у містах Західної України. Відповідальними за розбудову в них агентурної мережі були референти СБ надрайонного і окружного рівнів. Значною мірою вона опиралася на студентство та мешканців міських околиць.

Починаючи з весни 1946 р., при розбудові інформаційної мережі від СБ відмовилася принципу масовості – ставку робили на добре підготовлених, законспірованих та ідейних розвідників. Передбачався щонайменше один з них на 100 місцевих жителів, їх ще називали «десятьниками» (охоплював 10 будинків). За необхідності вони вербували «підінформаторів». Більше 70 % з них працювали добровільно на основі ідейно-патріотичних переконань. Нерідко серед розвідників СБ були родичі підпільників.

Восени 1949 р. було створено «Інформаційну службу» СБ. Передбачалася, що вона опиратиметься на роботу щонайменше двох розвідників у кожному селі, яких намагалися підбирати з осіб, які не викликатимуть у співробітників МДБ-МВС підозри. Нерідко це були демобілізовані фронтовики, колгоспники або навіть радянські активісти. У зв'язку з катастрофічною нестачею кадрів та зміною тактики на початку 1950-х рр. відбулося поступове згортання інформаційної мережі СБ.

По-іншому зазначена діяльність відбувалася у СБ ЗЧ ОУН. Упродовж другої половини 1940-х рр. її мережа здебільшого діяла в таборах для переміщених осіб на території Німеччини. Основу становили «кущові звена», які опиралися на роботу двох – п'яти інформаторів. При референтурах СБ

обласних та Теренових проводів ЗЧ ОУН розвідувальною роботою займалися «інгвіліяційні звена». Головним завданням розвідки було виявлення агентури супротивника у середовищі української еміграції. Стеження за еміграційними організаціями та радянськими установами відіграло другорядну роль. У середині 1950-х рр. СБ розпочала створення інформаційної мережі в осередках української діаспори Канади та США. Основним її завданням до кінця 1980-х рр. залишалося виявлення серед емігрантів радянської агентури

4.2. Агентура у збройних підрозділах супротивника

З давніх часів високо цінувалися інформатори у ворожих арміях. Особливо поширеною ця практика була під час національно-визвольної боротьби. Обумовлював зазначену тактику поширений принцип комплектування окупаційних армії вихідцями з поневолених народів, наприклад, своїх розвідників серед французьких військових мав Фронт національного визволення Алжиру (фр. Front de libération nationale – FLN)⁹¹⁸. Подібно діяли антиколоніальні армії в інших африканських країнах, Індокитаї, Індонезії, Афганістані тощо.

Необхідність здобуття інформації про Військо Польське була однією з головних причин виникнення розвідувальної референтури («Р-Р») УВО. При цьому головна ставка робилася на призовників з місцевого українського населення⁹¹⁹. До завдань зазначених розвідників УВО входив збір даних про дислокацію військових підрозділів, їхню чисельність, озброєння, систему постачання, морально-політичний стан, характеристики окремих офіцерів тощо⁹²⁰. Інструкція «Р-Р» УВО від 20 січня 1924 р. дає уявлення роботу серед «летунства» (Авт. – авіації) та «панцерних авт» (Авт. – бронетехніки)⁹²¹.

⁹¹⁸ Tompkins P. *Undergrounds in Insurgent, Revolutionary, and Resistance Warfare*. Washington : Defense Technical Information Center, 1963. P. 7.

⁹¹⁹ Кучерук Ю. Розвідка Української військової організації та Осип Думін. *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 117–124.

⁹²⁰ Бижук О. Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584 : Держава та армія. С. 131.

⁹²¹ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 100–102.

За якістю співробітників «гарнізонна» розвідка поділялася на «активну» та «пасивну»⁹²². В інструкції «Р-Р» УВО щодо вербування агентури від квітня 1923 р. зазначалося: «До розвідки активної можна вербувати тільки українців»⁹²³. Кандидатів підбирали серед надійних військовослужбовців-земляків. Нерідко за посередництва таких осіб розвідникам УВО вдавалося створити цілу мережу. Вербування здійснювали під час недільного богослужіння або спільного дозвілля в пивницях⁹²⁴. Окремі агенти УВО, переважно колишні старшини Армії УНР, займали керівні посади в польській розвідці та контррозвідці. У польській антибільшовицькій розвідці був колишній начальник контррозвідки при штабі Головного Отамана Симона Петлюри, сотник Василь Коваленко. Його вербуванням займався особисто Андрій Мельник⁹²⁵. У складі розвідки польського КОП з УВО співпрацювали колишній генерал Армії УНР Всеволод Змієнко та полковник Микола Палієнко⁹²⁶. До «пасивної» розвідки залучали: «офіцерів, «мужву», членів всіляких ворожих військових організацій»⁹²⁷. Особи, які надавали інформацію «Р-Р» за грошову винагороду, називалися агентами. Остання категорія не входила до складу мережі УВО⁹²⁸. Павло Заблоцький («Гора») згадував, що за гроші отримував від поляків зі штабу армійського корпусу м. Перемишль таємну інформацію⁹²⁹. Подібно діяла агентура розвідувального референта УВО в Кракові Дмитра Волощака («Цигунди»)⁹³⁰. При цьому застосовувалися портативні фотоапарати, якими агенти УВО копіювали мобілізаційні плани,

⁹²² Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 28–29.

⁹²³ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 126.

⁹²⁴ Книш З. Власним руслом: Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто : Срібна Сурма, 1966. С. 92–93, 95.

⁹²⁵ Бежук О. Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584 : Держава та армія. С. 132.

⁹²⁶ ГДА СБУ.Ф. 71. Оп. 5. Спр. 16. Арк. 38.

⁹²⁷ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 126; Книш З. Власним руслом: Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто : Срібна Сурма, 1966. С. 92–93, 95.

⁹²⁸ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 34.

⁹²⁹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 98.

⁹³⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7449. Т. 1. Арк. 8.

списки особового кладу та іншу таємну документацію. Після фотографування згадані документи непомітно повертали на місце. Саме так Начальній команді УВО вдалося здобути відомості стосовно приготувань поляків до нападу у 1925 р. на Данциг⁹³¹.

Упродовж 1930-х рр. попередню практику продовжувала «контрольно-розвідча референтура» КЕ ОУН. Наприклад, у 1932–1933 рр. вона збирала через польських військовиків українського походження інформацію про систему складів Львівського гарнізону⁹³². Керівництво підпілля ОУН рекомендувало своїм членам пройти службу в польській армії. Здобуті військові знання та становище вони згодом використали на власну користь. Найбільше це проявилось під час німецько-польських боїв вересня 1939 р.⁹³³.

З перших днів анексії Червоною армією Галичини та Волині до народної міліції почали вступати оунівці⁹³⁴, але через кілька тижнів цей правоохоронний орган радянською владою був розформований. Однак спроби ОУН набути агентуру у новостворених органах міліції продовжувалися⁹³⁵, особливо серед дільничних уповноважених⁹³⁶. До їхніх завдань входило здобуття плану приміщень міліції та райвідділу НКВС (азначивши за кожним кабінетом співробітників), персональних даних про керівний склад, озброєння (кількість револьверів, карабінів та ручних гранат), розпорядок дня, графіки чергувань, адреси службових гуртожитків, а також даних про заплановані проти оунівців операції⁹³⁷. Крім того, оунівцям вдавалося вербувати свою агентуру серед технічного персоналу райвідділів та міськвідділів НКВС, службовців

⁹³¹ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі 1918–1939. Торонто : В-во В. Дідюка, 1965. С. 224.

⁹³² Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. Львів : Афіша, 2010. С. 95.

⁹³³ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 1827. Арк. 43.

⁹³⁴ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 2. Арк. 218; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 3567. Арк. 4; Антонюк Я. Життєпис одного із засновників УПА: Микола Колтонюк-Якимчук. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ ; Харків, 2017. № 1 (47). С. 396.

⁹³⁵ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 034-СП. Арк. 75.

⁹³⁶ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 16628. Т. 2. Арк. 160.

⁹³⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 16628. Т. 1. Арк. 131; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 41.

паспортних столів відділів міліції⁹³⁸. Зрідка траплялися також випадки захоплення співробітниками СБ та вербування радянських прикордонників⁹³⁹.

Використовуючи мобілізацію місцевого населення до Червоної армії, розвідка ОУН направляла туди своїх агентів⁹⁴⁰. Передбачалося, що інформацію вони передаватимуть шифрованими словами через листи додому⁹⁴¹. Водночас були спроби вербування червоноармійців не місцевого походження: через спільний відпочинок та розпивання алкоголю з ними намагалися встановити приятельські взаємини, інколи застосувати підкуп або шантаж⁹⁴². Починаючи з літа 1941 р., СБ розбудовувала агентурну мережу в німецькій поліції, особливо на рівні сільських та районних управ. Головним її завданням було здобуття інформації про заплановані німцями каральні акції проти оунівців⁹⁴³. На початку 1942 р. зазначена агентура СБ охоплювала усі регіони України⁹⁴⁴. Нерідко начальники поліції на СУЗ паралельно таємно очолювали СБ місцевого провуду ОУН⁹⁴⁵. Крім того, особливістю агентурної роботи есбістів на сході була значно більша увага до підрозділів вермахту, жандармерії та технічного персоналу військових об'єктів⁹⁴⁶. Вербування своїх інформаторів у румунських,

⁹³⁸ Трагічне минуле: документи свідчать : *збірник документів* : у 5 т. / уклад.: Р. Шляхтич, Є. Бородин, В. Іваненко, Л. Прокопенко ; Обласна редакційна колегія по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією». Дніпро : ПП «Моноліт», 2018. Т. 2 : Радянські репресії проти націоналістичного підпілля Дніпропетровщини (1939 – середина 50-х років ХХ ст.). С. 56.

⁹³⁹ Мудрик-Мечник С. Під трьома окупантами: спогади українського революціонера-підпільника. Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. С. 58.

⁹⁴⁰ Архів Управління СБУ в Запорізькій області. Ф. 7. Спр. 21902. Арк. 326–329; Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10586. Т. 1. Арк. 269.

⁹⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 55.

⁹⁴² Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 2. Арк. 216–217.

⁹⁴³ Архівний сектор Головного управління Національної поліції у Волинській області. Ф. 101. Спр. Р-6154. Т. 1. Арк. 5; Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 22153. Арк. 84; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 11; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 226; ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 58. Арк. 6.

⁹⁴⁴ Архів Управління СБУ в Запорізькій області. Ф. 6. Спр. 5723. Арк. 106–107; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 3. Спр. 32. Арк. 74.

⁹⁴⁵ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 8468. Арк. 98; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1510. Т. 2. Арк. 352; Спр. 39142. Т. 1. Арк. 30.

⁹⁴⁶ Архів Управління СБУ в Черкаській області. Ф. 5. Спр. 3017. Т. 2. Арк. 247; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76057. Т. 1. Арк. 160.

словацьких та «власівських» підрозділах⁹⁴⁷. Агентами СБ в жандармерії, СД, гестапо та сигуранци були здебільшого перекладачі⁹⁴⁸. Агентурні позиції в Абвері здобувалися зазвичай через курсантів розвідувально-диверсійних шкіл⁹⁴⁹.

Упродовж 1942–1943 рр. важливим завданням СБ було визволення заарештованих німцями оунівців, багатьох з яких нещадно катували⁹⁵⁰. Тому ситуація вимагала від агентури рішучих та добре скоординованих дій⁹⁵¹. На початковому етапі вербували охоронців, далі готували план операції та необхідні для її проведення документи. Скориставшись можливістю (конвоюванням до іншої в'язниці, на роботи, допит тощо), есбісти їх чекали в умовленому місці та звідти вивозили до безпечного місця⁹⁵². Під час проведення зазначених операцій нерідко траплялися невдачі, інколи їх відміняли та уже знову провести не встигали. Багатьох підпільників вбивали при спробі втечі або операцію на етапі підготовки видавав німцям хтось із завербованих охоронців⁹⁵³.

Наприкінці березня 1943 р. агентура СБ відіграла важливу роль у переведенні на нелегальне становище української допоміжної поліції Волині та Західного Полісся. Вона підшукувала найбільш вдалий момент, стежила за дотриманням конспірації, поширювала чутки про переведення німцями

⁹⁴⁷ Архів Управління СБУ в Одеській області. Ф. 6. Спр. 25307. Т. 1. Арк. 33; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76057. Т. 6. Арк. 134; ДАЧО. Ф. 481. Оп. 2. Спр. 6. Арк. 90.

⁹⁴⁸ Архів Управління СБУ в Одеській області. Ф. 6. Спр. 25307. Т. 1. Арк. 19, 32; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2721. Арк. 65; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 70119. Арк. 39; Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причини до історії похідних груп ОУН на центральних та східних землях України в 1941–1943 рр. Мюнхен : Український самостійник, 1958 . С. 156; Коханська Г. З Україною у серці: спомини. Торонто : Літопис УПА, 2008. Т. 9 : Бібліотека. С. 113; Граб С. Служба безпеки Організації українських націоналістів. *Воєнна історія*. 2008. № 5 (41). С. 36.

⁹⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 4. Арк. 279–280.

⁹⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 3. Арк. 415; Ф. 71. Оп. 11. Спр. 56. Арк. 273; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 702.

⁹⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9219. Т. 1. Арк. 20.

⁹⁵² Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 221; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9234. Арк. 87; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 59. Арк. 54; Куп'як Д. Спогади нерозстріляного. Львів : Каменяр, 1993. С. 101–102.

⁹⁵³ Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 154–156; Архів Управління СБУ у Дніпропетровській області. Ф. 7. Спр. 28726. Арк. 277; Казанівський Б. Шляхом Легенди: спомини. Лондон : Українська видавнича спілка, 1975. С. 262.

українських «шумцанів» до інших країн Європи, чинила тиск на поліцаїв, які не бажали полишати службу, включно з ліквідацією⁹⁵⁴. Після цього діяльність агентури СБ в німецьких збройних підрозділах на Волині та Західному Поліссі здійснювалася більш конспіративно, головно охоплюючи німецькі установи (військових гарнізонів, жандармерії та Гестапо) в адміністративних центрах. Завдяки цим агентам СБ здобувала точні дані про плани проведення німцями каральних операцій, кількість зібраних у районі продуктів та вивезених на примусові роботи до Райху⁹⁵⁵. На теренах Галичини робота агентури СБ не зазнала суттєвих змін, вона продовжувала опиратися на українську допоміжну поліцію⁹⁵⁶. Ситуація почала змінюватися з наближенням фронту, коли чимало поліцаїв цілими відділами зі зброєю переходили на нелегальне становище⁹⁵⁷.

Менш активною була агентурна робота СБ у загонах радянських партизан. Переважно вона стосувалася теренів Полісся та розпочалася паралельно зі створенням УПА. Більшість агентів СБ видавали себе за перебіжчиків⁹⁵⁸. Інколи для «достовірності» передавали радянським партизанам сфабриковані повстанські звіти⁹⁵⁹. У боях з німцями намагалися зарекомендувати себе взірцевими бійцями⁹⁶⁰. Завданням згаданих агентів був не лише збір інформацій, а й нерідко ліквідація командирів радянських партизанських загонів. Після виконання завдання передбачалося їх повернення у підпілля ОУН⁹⁶¹. Інколи зазначені розвідники передали радянським партизанам хибні дані про німецькі об'єкти, що призводило до провалу

⁹⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68245. Т. 1. Арк. 56; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75134. Арк. 57; Ф. 26. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 81; Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2005. Т. 1. С. 116.

⁹⁵⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 10584. Арк. 20–21; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 15378. Арк. 51.

⁹⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76081. Арк. 112.

⁹⁵⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 26613. Арк. 213.

⁹⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 250. Арк. 90; Ф. 11. Оп. 1. Спр. 118. Т. 2. Арк. 21; Ф. 60. Оп. 1. Спр. 83563. Т. 16-а. Арк. 75.

⁹⁵⁹ Веденєєв Д. Розвідувальне забезпечення в Українській Повстанській Армії (1943–1949 рр.). *Воєнна історія*. 2008. № 5 (41). С. 22.

⁹⁶⁰ Хондошко В. Рейд за Буг. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2000. № 1(12). Спецвипуск. С. 232.

⁹⁶¹ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 523. Арк. 77; Ф. 70. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 83.

запланованих операцій та значних втрат⁹⁶². З наближенням фронту зазначена агентурна робота поширилася на Волинь. При цьому СБ намагалися використати масовий перехід на сторону радянських партизан колишніх червоноармійців, у тому числі не українського походження⁹⁶³. У Галичині означений напрям агентурної роботи СБ був значно обмеженішим і здебільшого стосувався радянських підпільно-партизанських організацій. Однією з них була «Народна Гвардія імені Івана Франка»⁹⁶⁴.

Після відступу з території Західної України німців агентурна робота СБ зосередилася на радянських військових. Для цього використовувалася мобілізація місцевого населення до Червоної армії. На початковому етапі завданням згаданих розвідників СБ було здобуття зброї, боєприпасів, амуніції та іншого майна⁹⁶⁵, однак наприкінці війни завдання зазначеної агентури змінилися. Надалі головним стало проведення антирадянської пропаганди та групування навколо себе вояків-українців. У випадку війни між Заходом та СРСР вони мали приєднатися зі зброєю до повстанських загонів⁹⁶⁶. З поверненням додому демобілізованих червоноармійців есбісти розпочали їх опитування, нерідко записуючи розповідь⁹⁶⁷. Водночас через особисті знайомства розвідниці СБ здійснювали опитування радянських військових, у тому числі учасників оперативних груп⁹⁶⁸.

Наприкінці 1944 р. СБ розпочала розбудову розвідувальної мережі у винищувальних батальйонах та групах воєнізованої охорони промислових підприємств⁹⁶⁹. Упродовж усього післявоєнного періоду зазначена робота розгорталася доволі успішно, що пояснювалося тісним зв'язком «істрибків» з місцевим населенням. Чимало з них мали в підпіллі ОУН своїх родичів, друзів,

⁹⁶² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 55571. Т. 1. Арк. 127.

⁹⁶³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 5–7; Спр. 2797. Арк. 58.

⁹⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2771. Арк. 147; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 6. Арк. 276.

⁹⁶⁵ ГАБО. Ф. 7581. Оп. 3. Спр. 2. Арк. 3.

⁹⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 42–43.

⁹⁶⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 7525. Арк. 45.

⁹⁶⁸ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 19322. Арк. 174; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 267. Арк. 212.

⁹⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 88. Арк. 187–188.

односельчан, знайомих, частина з них самі в минулому були повстанцями⁹⁷⁰. Переважно агентурна мережа СБ у винищувальних батальйонах охоплювала Західну Україну, хоча окремі зі згаданих агентів зустрічалися навіть на території Кам'янець-Подільської та Житомирської обл.⁹⁷¹. Діяльність агентури СБ у групах охорони громадського порядку тривала до їхнього розформування⁹⁷². Головним шляхом вступу розвідників СБ до винищувальних батальйонів був вихід з повинною⁹⁷³, а першочерговим завданням зазначеної агентури – здобуття таємної інформації про плани операцій проти оунівців⁹⁷⁴. Водночас вони виконували найрізноманітніші завдання підпілля: розповсюджували листівки, передавали підпіллю зброю, боєприпаси⁹⁷⁵. Нерідко агентура СБ у винищувальних батальйонах вбивала своє керівництво, здійснювала диверсії на державні приміщення та зі зброєю переходила у підпілля⁹⁷⁶.

Особливо цінною була агентура серед керівництва винищувальних батальйонів як постачальника підпіллю інформації про заплановані проти оунівців операції, охорону приміщень райкому та райвиконкому, встановлені паролі⁹⁷⁷. Подібні випадки не були рідкістю – вони зафіксовані в усіх регіонах Західної України⁹⁷⁸. У Галичині (Авт. – особливо на Тернопільщині) до складу

⁹⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 5; Ф. 73. Спр. 106. Арк. 268; Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) у винищувальних батальйонах Волині (1944–1954 рр.) : матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції *Минуле і сучасне Волині та Полісся: сторінки воєнної історії краю* (м. Луцьк, 24–25 березня 2009 р.) / упоряд. Г. В. Бондаренко та ін. Луцьк : Центральний музей збройних сил України ; Волинський краєзнавчий музей, 2009. С. 355–357.

⁹⁷¹ Архів Управління СБУ у Хмельницькій обл. Ф. 7. Спр. 27438. Арк. 126–127.

⁹⁷² Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. С. 767.

⁹⁷³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 100. Арк. 17; Спр. 108. Арк. 54.

⁹⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 5–6; Оп. 9. Спр. 162. Арк. 224.

⁹⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 98. Арк. 56–57; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 183. Арк. 8.

⁹⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 602. Арк. 18; Спр. 2092. Арк. 17; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 63. Арк. 56; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 143.

⁹⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 132. Арк. 3зв.

⁹⁷⁸ Архівний сектор Головного управління Національної поліції у Волинській області. Ф. 101. Спр. Р-4271. Т. 1. Арк. 2; Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області Ф. 5. Спр. 7539. Арк. 57–58; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 1590. Арк.

винищувальних батальйонів активно записувалися поляки, зрідка серед них також траплялися агенти СБ⁹⁷⁹.

Скромніші успіхи СБ мала у набутті агентури серед співробітників правоохоронних органів. Переважно ними були дільничні міліціонери з місцевих жителів⁹⁸⁰, проте траплялися агенти-міліціонери не місцевого походження, у тому числі росіяни⁹⁸¹. Вербували їх на основі компромату або через дружин з місцевого населення⁹⁸². Агенти СБ серед міліціонерів виконували найрізноманітніші завдання: допомагали звільняти з в'язниць оунівців, здобувати зброю, боєприпаси, повідомляли стосовно запланованих депортацій, передавали плани службових приміщень, умеблювання кабінетів, характеристики співробітників, надавали інформацію для підготовки навчальних матеріалів, допомагали роззброювати «істрибків» тощо⁹⁸³. Також переважно з немісцевого населення складалася агентура СБ у військах НКВС. Зазвичай її вербували на основі компромату, нерідко при цьому використовували самовільне відвідування військовими вечорниць та місцевих дівчат⁹⁸⁴. Ініціатива військових НКВС про співпрацю викликала в СБ підозри та передбачала ретельну перевірку⁹⁸⁵.

Більшість агентури СБ у райвідділах НКВС-НКДБ-МВС-МДБ складав технічний персонал з місцевого населення: візники, друкарки, працівники ремонтних бригад, кухарі, офіціанти, продавці службових кіосків, зубні

9. ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 186; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 98. Арк. 58; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 19.

⁹⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 99. Арк. 67; Спр. 103. Арк. 133; Спр. 229. Арк. 41.

⁹⁸⁰ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 5. Спр. 1391. Арк. 81; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 100. Арк. 29; Спр. 152. Арк. 225; Спр. 230. Арк. 26; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Київ : Либідь, 1994. Кн. 2. Документи і матеріали. С. 631

⁹⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 152. Арк. 245; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 120–121; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 218. Арк. 22, 42.

⁹⁸² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 249. Арк. 126–127.

⁹⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 219–227; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 111. Арк. 3; Спр. 249. Арк. 17; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 370; Спр. 470. Арк. 10–11; Клименко О. СБ ОУН(Б) на Тернопільщині 1942–1952 рр. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика*. Тернопіль : б.в., 2017. Вип. 2. С. 161.

⁹⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 39–40; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 207. Арк. 269.

⁹⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 48139. Арк. 40–41.

техніки, співробітники фотоательє тощо⁹⁸⁶. Головним їх завданням був збір даних про оперативних співробітників: прізвища, імена, посади, звання, прикмети зовнішності та характеру, фотокартки, розміщення у кабінетах, розпорядок дня, номери автомобілів, маршрути руху, плани службових приміщень, слідчих ізоляторів, місця роботи. Володіючи цією інформацією, есбісти могли не лише планувати теракти, а й здійснювали перевірку даних, отриманих на допитах від радянської агентури. Також збиралися відомості про сім'ї співробітників: імена, дружину, дітей, вік, у якій школі навчаються тощо⁹⁸⁷. Крім того, агентура серед працівників фотоательє передавала СБ примірники світлин вбитих опергрупами оунівців⁹⁸⁸. Окремі випадки вербувань есбістами польських військових траплялися на Закарпатті. Найбільше зазначених фактів мали місце упродовж 1945–1947 рр. серед солдатів Війська Польського⁹⁸⁹.

Агентурну роботу в середовищі радянських військових продовжували співробітники СБ ЗЧ ОУН. В усіх аспектах вона значно поступалася здійснюваній оунівським підпіллям на території Західної України та водночас її нагадувала. При набутті агентури головну увагу звертали на технічний персонал, який обслуговував репатріаційні місії. Під час невимушених розмов з радянськими офіцерами вони збирали інформацію на основі заздалегідь розроблених опитувальників. Згодом ці дані ретельно вивчали й аналізували. Крім того, есбісти використовували безпечність та зловживання радянських військових: разом з ними пиячили, допомагали у придбанні необхідних товарів або продажі трофейних речей, при цьому вивідували таємну інформацію⁹⁹⁰. У

⁹⁸⁶ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 18620. Арк. 67; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7442. Арк. 27; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 240. Арк. 238; ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 173.

⁹⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68245. Т. 2. Арк. 60–61; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 50. Арк. 24; Оп. 9. Спр. 63. Арк. 72; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 218. Арк. 22–23; Оп. 7. Спр. 220. Арк. 8; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 186–189;

⁹⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 485. Арк. 183–184; Лист Сергія Грушовця з м. Санкт-Петербург (Російська Федерація) до Я. Антонюка від 1.04.2005 р.

⁹⁸⁹ ІРН ВУ. 0259/64/1. К. 43.

⁹⁹⁰ Архів Управління СБУ в Кіровоградській області. Ф. 6. Спр. 10528. Арк. 133; Мудрик-Мечник С. Закордонні частини Організації Українських Націоналістів: причинки до історії. Львів : «Галицька видавнича спілка», 1995. С. 33–34.

довідці КДБ від 21 серпня 1961 р. повідомлялося, що референт розвідки СБ Степан Мудрик («Мечник») вербував радянських офіцерів, які проходили військову службу в Східній Німеччині⁹⁹¹. Серед його агентів був співробітник КДБ в Аусбурзі – Ілля Якушев, який в минулому працював у секретаріаті Сталіна під керівництвом Олександра Поскрьобишева. До мюнхенської агентури «Мечника» входив приятель Валерія Лебедева – племінника уповноваженого РНК СРСР генерала Василя Драгуна⁹⁹². Аналізуючи рівень інформованості СБ ЗЧ ОУН стосовно змін у керівництві та тактиці органів КДБ у 1970–1980-х рр., можна припустити, що вона мала агентів серед її співробітників⁹⁹³.

Висновки. Необхідність набуття агентурних позицій у Війську Польському стала однією з головних причин виникнення розвідки УВО. У підпільних документах цей напрям роботи називався «гарнізонним». Опирався він на призовників із симпатиків УВО, які здійснювали «активну» розвідку. Окремі з них, переважно колишні старшини Армії УНР, займали керівні посади в спецпідрозділах Корпусу охорони прикордоння. До «пасивної» розвідки залучали солдат та офіцерів Війська Польського не лише українського походження. Інформацію вони надавали принагідно, інколи не здогадуючись, що працюють на розвідку УВО. Крім того, частина агентів діяли за грошову винагороду. Зазвичай до цієї категорії входили військові польського походження, які копіювали в штабах таємні документи. У 1930-х рр. зазначений напрям діяльності продовжувала «контрольно-розвідча референтура» КЕ ОУН.

Упродовж вересня 1939 р. чимало оунівців вступили до складу народної міліції, однак через кілька тижнів радянська влада її розформувала. Починаючи

⁹⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0930. Арк. 121–125.

⁹⁹² Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 39.

⁹⁹³ Сьомий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Мюнхен : Видання ОУН, 1988. С. 198; Восьмий Надзвичайний Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Лондон : Видання ОУН, 1991. С. 230; Мудрик-Мечник С. Люди, роки й події: спогади. Мюнхен : Українське видавництво, 1986. Четверта частина. С. 92; Мудрик-Мечник С. За нашу незалежність. Мюнхен : Українське видавництво, 1990. С. 33.

з весни 1940 р., розвідка ОУН розбудовувала агентурну мережу серед дільничних уповноважених та технічного персоналу райвідділів НКВС. Паралельно оунівці використовували для здобуття інформації мобілізацію до Червоної армії місцевого населення. Розвіддані вони передавали шифрованими словами через листування з родиною. Червоноармійців не місцевого походження розвідники ОУН вербували під час спільного проведення дозвілля, застосовуючи при цьому підкуп або шантаж.

Найбільших успіхів розвідці СБ вдалося досягнути у вербуванні агентури серед співробітників української допоміжної поліції. Від початку створення до її складу увійшли значна кількість оунівців; це дозволило швидко й ефективно розгорнути у цьому середовищі роботу агентури СБ, особливо на рівні сільських та районних дільниць. Восени 1941 р. агентурна мережа СБ в допоміжній поліції поширилася на щойно захоплені німцями українські землі. На цих теренах більшу увагу звертали на розвідку в середовищі військової жандармерії, вермахту, а також союзницьких німцям підрозділах (румунських, «власівських», угорських тощо). Головним її завданням було здобуття інформації про заплановані каральні акції проти оунівців. Основу агентури СБ в гестапо та СД склали перекладачі, а у Абвері – курсанти розвідувально-диверсійних шкіл. Упродовж 1942–1943 рр. важливим завданням есбістів було звільнення заарештованих оунівців. Ключову роль у цьому відіграла їхня агентура серед охорони в'язниць. Навесні 1943 р. інформатори СБ в українській допоміжній поліції Волині та Західного Полісся забезпечили одночасний її перехід на нелегальне становище. Навіть після цього есбістська агентура зберегла свої позиції у німецьких каральних органах. У Галичині перехід української поліції та нелегальне становище відбувся здебільшого навесні 1944 р. При цьому зазначена операція мала значно обмеженіші наслідки.

Починаючи з весни 1943 р. агентура СБ в радянських партизанських підрозділах діяла на теренах Західного Полісся. Вона не вирізнялася чисельністю та ефективністю. Більшість цих агентів вступали до складу радянських партизанських загонів під виглядом перебіжчиків. Поряд з

розвідувальною роботою їх завданням була ліквідації командирів супротивника. У Галичині зазначений напрям агентурної роботи СБ стосувався здебільшого радянських підпільно-партизанських організацій.

Зі вступом до Західної України підрозділів Червоної армії есбісти намагалися проводити всередині них розвідку. Для направлення агентів використовували мобілізацію місцевого населення, яка зазвичай проводилася поспіхом без належної перевірки. Передбачалося, що вони групуватимуть навколо себе червоноармійців українського походження, які на момент війни між СРСР та країнами Заходу зі зброєю приєднуються до повстанської армії. Крім того, есбісти проводили опитування демобілізованих червоноармійців. Шляхом налагодження приятельських взаємин з учасниками оперативних груп радянських правоохоронних органів, а також працівниками стратегічних об'єктів, розвідники СБ здобували цінну для підпілля інформацію.

Найбільш вражаючих успіхів СБ досягла у набутті агентури серед бійців та командирів винищувальних батальйонів, а також груп охорони громадського порядку. Причиною цього було їхнє комплектування з місцевого населення та значний відсоток колишніх учасників підпілля ОУН та УПА. Окремі агенти СБ серед учасників винищувальних батальйонів були у Житомирській та Кам'янець-Подільській обл. У Галичині серед згаданих розвідників почасти були «істрибки» польського походження. Головним завданням агентури СБ у винищувальних батальйонах визначалася розвідка, водночас інколи вони виконували диверсійно-терористичні завдання та зі зброєю переходили на нелегальне становище.

Агентурна робота СБ в правоохоронних органах мала скромніші успіхи. Її основу складали дільничні міліціонери та технічний персонал райвідділів з місцевого населення, інколи есбістам вдавалося вербувати рядових та офіцерів військ НКВС, які самовільно відвідували місцевих дівчат.

Розвідники СБ ЗЧ ОУН в Німеччині намагалися налагодити приятельські взаємини з радянськими військовими. Через невимушені розмови, використовуючи заздалегідь розроблені опитувальники, вони здобували

необхідну інформацію. Безпосередньо вербування радянських військових відбувалося зрідка.

4.3. Розвідувальні позиції в окупаційній адміністрації

З давніх часів важливим елементом національно-визвольної боротьби було залучення своїх прибічників до окупаційних органів влади. Надана ними інформація нерідко відігравала вирішальну роль у прийнятті рішень та завжди високо цінувалася, наприклад, агентура внутрішньої безпеки ТІРА в британській адміністрації або АК в німецькій⁹⁹⁴.

У період Другої Речі Посполитої розвідка УВО та ОУН не надавала особливого значення вербуванню агентури у середовищі цивільних службовців. У інструкції «Р-Р» УВО щодо вербування агентури від квітня 1923 р. зазначалося, що «цивільних на визначних становищах, які чим-небудь можуть послугувати» слід вважати «пасивними» розвідниками⁹⁹⁵. Ключовим був військовий напрям. У цьому контексті розвідка УВО вербувала працівників стратегічних підприємств⁹⁹⁶.

Ситуація почала змінюватися з анексією у вересні 1939 р. Галичини, Волині та Західного Полісся радянською владою. На початку 1940 р. зафіксовано випадки розбудови оунівцями агентурної мережі в осередках ВЛКСМ, радянських службовців та працівників держустанов⁹⁹⁷. Найбільшого успіху у цьому напрямі розвідка ОУН досягнула в містах Галичини⁹⁹⁸.

Кульмінацією розвитку агентурної мережі українських націоналістів в окупаційній адміністрації був німецький період. Здобутки розвідки СБ у цьому

⁹⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75589. Арк. 107–118; Norton J. The French-Algerian War and FM 3-24. Counterinsurgency: A Comparison. Kansa : Fort Leavenworth, 2007. P. 34–35; Żuczowski M. Wywiad Armii Krajowej. *Pamięć. pl.* 2012. nr. 4–5. S. 46–49.

⁹⁹⁵ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 126.

⁹⁹⁶ Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі 1918–1939. Торонто : В-во В. Дідюка, 1965. С. 224.

⁹⁹⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 1852. Арк. 76; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 177; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 205. Арк. 11; Мудрик-Мечник С. Під трьома окупантами: спогади українського революціонера-підпільника. Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. С. 49.

⁹⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 5. Спр. 16. Арк. 187–190; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 184.

напрямі відзначали навіть супротивники. Найбільше агентів діяли на рівні сільських управ⁹⁹⁹, однак не менш потужною упродовж літа 1941 р. – осені 1942 р. була розвідувальна мережа СБ серед працівників міських установ та організацій¹⁰⁰⁰. Інколи серед них траплялися майбутні есбісти¹⁰⁰¹. Зазначені агенти передавали інформацію про заплановані німцями каральні акції, підслуховували розмови офіцерів, викрадали або копіювали таємні документи тощо¹⁰⁰².

Поступово агентурна мережа ОУН у німецькій окупаційній адміністрації поширилася на СУЗ, охоплюючи переважно міські, районні управи, поліцію та редакції газет¹⁰⁰³. Вони передавали підпіллю інформацію, документи, кошти, печатки та штампи (міських, районних управ, поліції, залізничних контор тощо)¹⁰⁰⁴. Важливу роль розвідка СБ в німецькій окупаційній адміністрації відігравала при створенні на Волині та Західному Поліссі УПА, адже завдяки їй повстанці отримали зброю та боєприпаси з німецьких складів¹⁰⁰⁵. Загалом агентура СБ в німецькій адміністрації ефективно діяла упродовж всього періоду окупації. Важливою складовою цього був мовний бар'єр між німцями та місцевим населенням¹⁰⁰⁶.

⁹⁹⁹ Архівний сектор Головного управління Національної поліції в Рівненській області. Ф. 99. Спр. Р-1374. Т. 1. Арк. 17; ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 189. Арк. 158.

¹⁰⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 48.

¹⁰⁰¹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 28400. Арк. 12зв; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 6980. Арк. 127; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 166. Арк. 12.

¹⁰⁰² Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 3414. Арк. 30; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75172. Т. 2. Арк. 12–13; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 158. Арк. 3; Оп. 9. Спр. 118. Арк. 71; ДАТО. Ф. Р-3429. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 229; Клименко О., Ткачов С. Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь): німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр. Харків : Ранок-НТ, 2012. С. 100.

¹⁰⁰³ Архів Управління СБУ в Житомирській області. Ф. 5. Спр. 8525. Арк. 61; Спр. 54786. Арк. 15; Архів Управління СБУ в Черкаській області. Ф. 5. Спр. 3017. Т. 1. Арк. 237–238; Т. 2. Арк. 237–249; Ф. 6. Спр. 7561. Арк. 14, 16; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2719. Арк. 160; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 63360. Т. 1. Арк. 65; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 73447. Арк. 549.

¹⁰⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 70119. Арк. 30.

¹⁰⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 28. Арк. 93–94; Коханська Г. З Україною у серці: спомини. Торонто : Літопис УПА, 2008. Т. 9 : Бібліотека. С. 30–33.

¹⁰⁰⁶ Володимирський Фотий Николаевич. ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-ura/volodimirskiy-fotiy-nikolaevich/> (дата звернення: 04.07.2014).

У післявоєнний період найбільш міцні агентурні позиції СБ мала серед сільської радянської адміністрації¹⁰⁰⁷. Особливо значний відсоток зазначеної агентури становили голови та секретарі сільрад. Так, навесні 1945 р. у Володимир-Волинському р-ні Волинської обл. близько 30 % з їхнього середовища співпрацювали з СБ¹⁰⁰⁸. Вони повідомляли про прибуття радянських військових, складали списки співробітників, надісланих зі східних областей УРСР, мобілізованих та демобілізованих тощо¹⁰⁰⁹. Більшість згаданих агентів працювали на добровільних засадах, траплялися серед них і родичі підпільників¹⁰¹⁰. Водночас частина зазначених агентів погодилися надавати допомогу під тиском¹⁰¹¹. Паралельно СБ вербувала агентуру в сільських осередках ВЛКСМ та серед фінагентів¹⁰¹². Під час суцільної колективізації 1947–1948 рр. СБ розпочала вербування агентів серед керівництва колгоспів¹⁰¹³. Лише упродовж 1950 р. на території західних областей України було заарештовано 125 голів колгоспів, які підтримували зв'язок з оунівцями. Значна їх частина були агентами СБ¹⁰¹⁴.

Паралельно у післявоєнний період оунівська агентура діяла в усіх міських державних установах та організаціях¹⁰¹⁵. Чимало агентів СБ працювали в райкомах та райвиконкомах. Зазвичай це були жінки на посадах друкарок, касирів, бухгалтерів, інспекторів, секретарів тощо, хоча траплялися і чоловіки, у тому числі немісцевого походження, які нерідко займали керівні посади. Зазначена агентура здобувала для СБ інформацію про: 1) чиновників з їх персональними даними; 2) керівників закладів та підприємств міста та району;

¹⁰⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 198. Арк. 21; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 387. Арк. 167.

¹⁰⁰⁸ ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 186–187.

¹⁰⁰⁹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 7293. Т. 1. Арк. 235; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 216. Арк. 7; ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 187.

¹⁰¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 165. Арк. 47; Тинчук В. Таке не забувається. *Вісник Ківерцівського району*. 2007. № 7. С. 6.

¹⁰¹¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 203. Арк. 174.

¹⁰¹² ГДА СБУ. Ф. 3. Оп. 51 (1949). Спр. 17. Т. 4. Арк. 7–8; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 101.

¹⁰¹³ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 9. Оп. 9. Спр. 11. Арк. 135–137; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 222. Арк. 137; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 278. Арк. 101.

¹⁰¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 25. Арк. 340.

¹⁰¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2718. Арк. 60; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9133. Т. 3. Арк. 74; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 47; Спр. 39. Арк. 90; Спр. 43. Арк. 5.

3) засуджених та конвойованих; 4) охорону державних закладів; 5) проведення мобілізації, держзаготівель, паспортизації тощо; 6) зв'язок між районним та обласним відділами правоохоронних органів. Агенти робили виписки з рішень службових засідань, протоколів партійних зібрань, доповідних записок про методи боротьби органів НКВС-НКДБ з підпіллям ОУН і УПА, політінформації обкомів КП(б)У, забезпечували підпілля бланками, печатками та штампами, допомагали під фіктивними документами легалізуватися в містах сім'ям оунівців¹⁰¹⁶. Важливу роль СБ приділяло набуттю агентури на телеграфі та пошті¹⁰¹⁷. Головним завданням було переписування розмов радянського керівництва, особливо правоохоронних органів¹⁰¹⁸. Серед агентів СБ в різноманітних господарських держустановах, а також водіїв радянських чиновників переважали чоловіки. Крім виконання розвідувальних завдань, вони надавали підпіллю матеріальну допомогу, а також сприяли у проведенні диверсійно-терористичних операцій¹⁰¹⁹.

Слід зазначити, що частина радянських чиновників, особливо у великих містах, співпрацювали з СБ за грошову винагороду¹⁰²⁰. Через корумпованих радянських чиновників підпілля здобувало необхідні товари, документи, бланки, печатки, штампи тощо. Більше того: інколи підкупом вдавалося

¹⁰¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 421. Арк. 212–213; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. Арк. 302–303; Т. 51. Арк. 10; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 176. Арк. 17; Оп. 9. Спр. 151. Арк. 63; Спр. 152. Арк. 140; Спр. 158. Арк. 91; Спр. 163. Арк. 319; Спр. 176. Арк. 61; Спр. 184. Арк. 89; Спр. 192. Арк. 438–439, 479; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 118; Спр. 39. Арк. 137; Спр. 43. Арк. 24–25; ДАІФО. Ф. П-25. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 73; ДАЛЮ. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 186; Спогади Мороза Івана Івановича, уродженця м. Ковель, мешканця м. Рівне. Записано Я. Антонюком 11.07.2009 р.; Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 178.

¹⁰¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 203. Арк. 174; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 25. Арк. 307; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 47.

¹⁰¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 132. Арк. 120; Оп. 9. Спр. 184. Арк. 217–218; Спр. 192. Арк. 383; Веденеев Д., Биструхін Г. Війна у кам'яних джунглях. Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності (1945–2005). Київ : Генеза, 2006. С. 90.

¹⁰¹⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4613. Арк. 25; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 143. Арк. 106; Оп. 9. Спр. 99. Арк. 271; Спр. 155. Арк. 71; Спр. 162. Арк. 271; Спр. 235. Арк. 236; ДАРО. Ф. 2771. Оп. 1. Спр. 1308. Арк. 3.

¹⁰²⁰ Антонюк Я. Антикорупційна діяльність Служби безпеки ОУН. *Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів* : збірник статей і матеріалів / упоряд. І. Дралюк та ін. Київ : Прометей, 2019. С. 102. Серія : *Світові традиції державного управління*

звільнити ув'язнених оунівців¹⁰²¹. Агенти СБ в радянських установах та організаціях діяли до середини 1950-х рр. Після цього чимало з них продовжували спротив окупаційній владі за нових умов.

Висновки. Упродовж 1920–1930-х рр. розвідка УВО та ОУН не надавала особливого значення вербуванню агентури в середовищі польських державних установ та організацій. Пріоритетом був збір військової інформації. Виняток становили працівники стратегічних підприємств. Восени 1939 р. ситуація змінилася: розвідка ОУН почала розбудову агентурної мережі серед комсомольців, радянських службовців та працівників держустанов. Розвиток зазначеної практики продовжувався надалі.

Значних успіхів розвідка СБ ОУН досягла у набутті агентурних позицій серед співробітників німецької окупаційної адміністрації, особливо на рівні сільських, районних та міських управ. Вони не лише надавали СБ цінну інформацію, а й викрадали таємні документи, забезпечували необхідними бланками з печатками, передавали підпіллю необхідні товари, зброю, боєприпаси та амуніцію. Успіху цієї роботи сприяв мовний бар'єр між німецькими окупантами та місцевим населенням. Зазначений напрям розвідувальної роботи СБ поширився на усі українські терени.

У післявоєнний період основу агентурної мережі СБ в радянській окупаційній адміністрації становили голови та секретарі сільрад. Станом на весну 1945 р. зв'язок з підпіллям ОУН мали близько 30 % осіб зі згаданого середовища. Водночас мережа СБ охоплювала усі радянські установи та організації в сільській місцевості. Зазвичай вербування відбувалося на добровільних засадах, хоча нерідко при цьому траплялися випадки тиску чи навіть погроз. З початком у 1947 р. суцільної колективізації СБ активізувала вербування агентури в цьому середовищі.

¹⁰²¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1785. Арк. 286; Спр. 2011. Арк. 102; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67426. Т. 2. Арк. 77, 82; Т. 5. Арк. 193–194; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 101; Спр. 249. Арк. 76; Спр. 274. Арк. 129.

Порівняно слабші позиції есбісти мали серед працівників радянських установ та організацій у містах. Більшість згаданої агентури склали жінки. Чимало з них працювали дрібними службовцями відділень зв'язку, друкарками в райкомах та райвиконкомах, районних відділеннях фінансів, а також державних заготівель. Вони передавали зміст розмов між радянським керівництвом, різноманітних нарад, копіювали або викрадали таємні документи тощо. Агенти-чоловіки переважали в різних господарських установах. Вони постачали підпіллю різноманітні товари, надавали необхідні бланки. Певна частина радянських чиновників та наближених до них осіб співпрацювали з СБ за грошову винагороду.

4.4. Агентура в середовищі громадсько-політичних організацій

Здобуття інформації про конкурентні та ворожі суспільно-політичні впливи віддавна було невід'ємною складовою роботи спецслужб. Від початку виникнення розвідка УВО займалася «українським опортуністичним табором», до якого відносила: уенерівців, гетьманців, ундівців, соціал-радикалів, соціал-демократів, радянофілів та українських католиків Григорія Хомишина¹⁰²². Наприкінці 1920-х рр. українськими емігрантами в Берліні був створений підпільний комуністичний осередок «Воля», до складу якого розвідці УВО вдалося залучити свого агента – Теодора Горобця, який невдовзі посів там керівну посаду¹⁰²³.

Продовжувалася згадана діяльність й після виникнення розвідки ОУН, наприклад, упродовж 1930-х рр. оунівці намагалися залучити свою агентуру до складу КПЗУ і найбільш успішною ця робота була на Тернопільщині. У перспективі їх планували використати для розвідувальної роботи на території УРСР¹⁰²⁴. Одним із таких був оунівець Петро Козлинюк¹⁰²⁵. Водночас чіткої позиції до багатьох організацій та партій не існувало¹⁰²⁶.

¹⁰²² Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 88–89.

¹⁰²³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 573. Арк. 3, 34; Спр. 574. Арк. 1–2, 23, 29.

¹⁰²⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 5. Спр. 16. Арк. 15; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 492. Арк. 13.

Посилення зазначеного напрямку роботи відбулося на початку 1940 р., що стало результатом суперечок між прихильниками Степана Бандери та Андрія Мельника. Обидві сторони активно збирали інформацію про конкурентів. Більше того, СБ надсилала своїх співробітників до «мельниківських» осередків для здобуття «розвідувальної практики». Багатьом з них вдавалося викрадати таємні документи, зразки листівок та навіть організаційні кошти¹⁰²⁷. Водночас здійснювалося стеження за іншими громадсько-політичними організаціями «українського табору»: Українським Народним Козачим Рухом (далі – УНАКОР), Фронтом Національної Єдності (далі – ФНЄ) та «гетьманцями». Здебільшого есбістів цікавили їхні перемовини з німцями. Найбільш активно ця робота розгорнулася у Кракові¹⁰²⁸.

У цей період на території західних областей УРСР оунівці стежили за польським підпіллям, «гетьманцями» та «уенерівцями». Намагалися з'ясувати їхні реальні сили, наявність зброї, а також план дій на час війни¹⁰²⁹.

Улітку 1941 р. розвідувальна робота СБ у середовищі «мельниківців» охопила Галичину та Волинь, фактично ставши відтермінованим продовженням протистояння, що розгорнулося на теренах окупованої німцями Польщі¹⁰³⁰. Починаючи з осені 1941 р., найбільше СБ цікавила співпраця «мельниківців» з гестапо, особливо автори доносів на «бандерівців»¹⁰³¹. За окремими

¹⁰²⁵ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 309. Арк. 37.

¹⁰²⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 1111. Арк. 62.

¹⁰²⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67416. Арк. 49; Книш З. Перед походом на Схід: спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. Торонто : Срібна Сурма, б.р., Т. 1. С. 180.

¹⁰²⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 26423. Т. 4. Арк. 5–6; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 5. Арк. 228; Ф. 71. Оп. 11. Спр. 58. Арк. 53; Книш З. Б'є дванадцята: спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. Торонто : Срібна сурма, 1970. С. 75; Ішук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 54.

¹⁰²⁹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 16628. Т. 1. Арк. 82; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 7733. Арк. 86–87; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 222.

¹⁰³⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 25–26.

¹⁰³¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079. Арк. 93; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 368; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 88. Арк. 1–2; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 131–132.

«мельниківцями» додатково встановлювали «зовнішній нагляд»¹⁰³². На початку 1942 р. розвідувальна діяльність СБ у середовищі «мельниківців» поширилася на всю територію України¹⁰³³.

Особливістю роботи СБ на півдні України було направлення розвідників у середовище російських націоналістичних та монархічних організацій, зокрема: Національно-трудового союзу російських солідаристів (далі – НТС), «петрівців» (Авт. – назва походила від імператора Петра I), Російського офіцерського союзу, Російського національного комітету, різноманітних молодіжних груп, товариств колишніх білогвардійців тощо. Для цього підбирали розвідників, які вільно володіли російською мовою та були здатні природно влитися до зазначених організацій¹⁰³⁴.

На півдні Волині об'єктом зацікавленнь розвідки СБ був Український Народний Козачий Рух (далі – УНАКОР), який тісно співпрацював з німцями¹⁰³⁵. Представників цієї організації вважали зрадниками та відповідно щодо них діяли¹⁰³⁶. Водночас розвідка СБ уважно стежила за діями УНАКОР задля їх подальшої нейтралізації¹⁰³⁷. Особливістю роботи на Кременеччині був збір інформації про підрозділ «Фронту Української Революції» (ФУР) Тимофія Басюка («Яворенка»), якого есбісти підозрювали у зв'язках з радянськими партизанами. За результатами цієї роботи у лютому 1944 р. «фурівців» було оточено в Борсуківському лісі та знищено¹⁰³⁸.

Від часу створення СБ не припиняла агентурну роботу в середовищі польського підпілля. Найбільш активно упродовж літа 1941 – початку 1943 р.

¹⁰³² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76081. Арк. 162; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 4. Арк. 195.

¹⁰³³ Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 221; Архів Управління СБУ в Одеській області. Ф. 6. Спр. 8493. Т. 1. Арк. 18; Спр. 25307. Т. 1. Арк. 28; Т. 2. Арк. 198; Т. 3. Арк. 50–51; 128; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74851. Арк. 194.

¹⁰³⁴ Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 81–88; Т. 2. Арк. 135; Архів Управління СБУ в Одеській області. Ф. 6. Спр. 25307. Т. 1. Арк. 15, 33, 207.

¹⁰³⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 67.

¹⁰³⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2600. Арк. 121; Криштальський А. ОУН і УПА на Горохівщині. Луцьк : Терен, 2014. С. 99–102.

¹⁰³⁷ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 20–21.

¹⁰³⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 177; Спр. 24. Арк. 46.

вона здійснювалася у містах Львівщини та Тернопільщини. Розвідників СБ направляли до установ, закладів освіти та підприємств, де здебільшого працювали поляки. Здобувши довіру, вони вступали до складу місцевих підпільних організацій¹⁰³⁹. В окремих випадках зазначену роботу СБ здійснювала також на Житомирщині, Київщині та Кам'янець-Подільщині¹⁰⁴⁰. Найбільш цінною для СБ була робота агентів у польському підпіллі під час подій Волинської трагедії, окремі з них очолювали підрозділи АК¹⁰⁴¹. Проте основу розвідки СБ стосовно поляків становили теренові інформатори з місцевого українського населення¹⁰⁴². Зазначена робота продовжувалася також у післявоєнний період за напрямками: 1) ставлення до радянської влади; 2) зв'язок з еміграційним урядом у Лондоні; 3) ставлення до українців; 4) позиція стосовно виїзду до Польщі¹⁰⁴³. На той час найбільш активно розвідувальна робота СБ у середовищі поляків велася у Львові¹⁰⁴⁴, де збір інформації здійснювався через знайомих поляків. Переважно їх використовували «втемну» (Авт. – не здогадувалися, що допомагають СБ)¹⁰⁴⁵. Частина розвідників СБ вступали до мережі АК, видаючи себе за поляків¹⁰⁴⁶. У подібний спосіб розвідувальна робота СБ розгорталася в багатьох інших містах Галичини, Закерзоння та меншою мірою Волині¹⁰⁴⁷.

¹⁰³⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 21668. Арк. 45; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75592. Арк. 28–30.

¹⁰⁴⁰ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 8468. Арк. 135; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2788. Арк. 153.

¹⁰⁴¹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 413. Арк. 52, 59; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 33. Арк. 61; Антонюк Я. Маловідома сторінка Волинської трагедії: протистояння СБ ОУН «двуйки» польського підпілля. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : б.в., 2018. № 6 (379). С. 78.

¹⁰⁴² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк. 80; Польша та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4 : *Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945*. Варшава ; Київ : Tysra, 2004. Ч. 1. С. 708.

¹⁰⁴³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079. Арк. 52–53.

¹⁰⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 38; Т. 2. Арк. 230.

¹⁰⁴⁵ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 28503. Арк. 283; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 38; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079. Арк. 51–54.

¹⁰⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9228. Арк. 70; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 211. Арк. 53.

¹⁰⁴⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 15378. Арк. 20; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 60, 194; Спр. 172. Арк. 20; Спр. 495. Арк. 26–28.

Наприкінці 1940-х рр. СБ розробляла низку підпільних молодіжних організацій, підозрюючи, що вони є провокаціями радянських спецслужб. Зокрема: «Гурток молодих революціонерів України» (м. Львів та с. Мшана Городоцький р-ну), «Організація боротьби за волю України» (Львівська обл.), «Комуністична організація молоді України» (Пустомитівський р-н), «Український революційний центр» (м. Калуш Станіславської обл.)¹⁰⁴⁸. Інколи учасників згаданих нелегальних організацій есбісти заарештовували та допитували¹⁰⁴⁹. Більшість застережень СБ виявлялися безпідставними, проте посилені заходи конспірації перешкоджали налагодженню з ними взаємодії¹⁰⁵⁰.

По-іншому зазначений напрям розвідувальної діяльності здійснювався в осередках західної української діаспори. Збір інформації про емігрантські громадсько-політичні організації почав відігравати одну з головних ролей. У СБ ЗЦ ОУН цей аспект діяльності забезпечувала «Політико-інформаційна служба» («ПІС»). Найбільшу кількість інформаторів вона мала в Німеччині (Авт. – у тому числі радянської окупаційної зони) та дещо меншу – у Франції¹⁰⁵¹. Розвідувальні центри «ПІС» в Парижі очолював Володимир Гаврилюк, а також священник УАПЦ Михайло Коржан¹⁰⁵².

У цей період середовище «мельниківців» розробляв Олексій Кузьма, Українську радикально-демократичну партію та Українську Національну Раду – студентка Українського вільного університету Катерина Кохно, Центральне представництво української еміграції – Ірина Ковальчук. За розвідку у середовищі російської еміграції, донських та кубанських земляцтв відповідали студенти Мюнхенського університету Богдан Кузьма та Борисівський. Грузинських емігрантів розробляв редактор «Трибуни» Володимир Стахів («Дир»). Усі вони виконували функції резидентів, які отримували повідомлення

¹⁰⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 269; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 7. Арк. 409.

¹⁰⁴⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 33469. Арк. 98–100; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 269; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2654. Арк. 177–210; Ф. 7 Оп. 9. Спр. 199. Арк. 137, 179; Спр. 203. Арк. 13.

¹⁰⁵⁰ Архів Управління СБУ в Закарпатській області. Ф. 6. Спр. 4718. Т. 8. Арк. 285.

¹⁰⁵¹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12513. Т. 1. Арк. 47.

¹⁰⁵² ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 71; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2764. Арк. 92.

від мережі таємних інформаторів. Крім того, своїх агентів «ПКС» мала в Українській Національній Гвардії (УНГ) Тараса Бульби («Боровця») ¹⁰⁵³. Серед зазначених середовищ головними напрямками розвідувальної роботи були: мельниківці, гетьманці та уенерівці ¹⁰⁵⁴. Влітку 1945 р. СБ ЗЧ ОУН перехопила листа Осипа Бойдуника («Дениса») до Костянтина Мельника («Горського») з пропозицією розпочати перемовини про об'єднання усіх українських націоналістичних організацій діаспори ¹⁰⁵⁵. Тоді ж есбісти дістали листівку гетьманців «Чи уряд УНР є справді єдиним легальним виразником волі всього українського народу і його єдиним правним заступником» ¹⁰⁵⁶.

Чимало керівників «ПКС» (Авт. – наприклад, її керівник Василь Охримович) були прибічниками ЗП УГВР, тому відокремлення у 1948 р. спричинило зникнення цієї розвідувальної структури. Надалі зазначену роботу виконували інформатори СБ ЗЧ ОУН. Паралельно з попередніми напрямками вони розробляли учасників ЗП УГВР, а з 1954 р. – «двійкарів» ¹⁰⁵⁷. При цьому підпілля ОУН в Україні виявляло невдоволення чварами своїх представників на еміграції із залученням до них есбістів ¹⁰⁵⁸. Незважаючи на критику, розвідувальна робота в окресленому вище напрямі продовжувалася ¹⁰⁵⁹.

Виконуючи зазначену роботу, співробітники СБ ЗЧ ОУН намагалися дотримуватися виваженості у взаєминах з емігрантськими громадсько-політичними організаціями, адже чудово розуміли, що чварами неодмінно скористаються органи КДБ. Тому за будь-якої зовнішньої загрози тактичні розходження відходили на задній план. Передбачався об'єднаний виступ усіх ідейно близьких сил «єдиним фронтом» ¹⁰⁶⁰.

¹⁰⁵³ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 381–382.

¹⁰⁵⁴ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 19–21.

¹⁰⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 2. Арк. 254.

¹⁰⁵⁶ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 1–5.

¹⁰⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2874. Арк. 208.

¹⁰⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 26. Арк. 129.

¹⁰⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 379. Т. 2. Арк. 249–250.

¹⁰⁶⁰ Сич О. Закордонний центр ОУН (лютий 1945 – лютий 1946). *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2006. № 7. С. 257–258.

Аналізуючи розвідувальні звіти СБ ТП Німеччини ЗЧ ОУН від 20 серпня 1952 р., 1963 р. та березня 1964 р., можемо констатувати, що інформація в середовищі громадсько-політичних організацій збиралася за напрямками: мельниківці, «двійкарі», ЗП УГВР, гетьманці, Українська революційно-демократична партія (УРДП), Український національно-державний союз (УНДС), Союз земель Соборної України (СЗСУ), Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), Українська національна гвардія (УНГ), Союз Українських Ветеранів (СУВ), Інтернаціонал Свободи (ІС), Прометей, Комітет сприяння УНРаді. Здобуті дані намагалися подавати максимально точно. Зазначені розвідувальні звіти передбачали пункти: структура, керівництво осередків, списки членів, діяльність, пресові видання, співпраця з місцевими органами влади та іншими українськими організаціями, внутрішні суперечки¹⁰⁶¹. Згідно з інструкцією, референтам СБ ТП ЗЧ ОУН від 1 листопада 1953 р. у звітах передбачалося подавати інформацію стосовно: 1) «місцевих комуністичних партій»; 2) «замаскованих комуністичних організацій»; 3) «російських політичних угруповань» (монархісти, соціалісти, анархісти, НТС, Союз боротьби за звільнення народів Росії (СБОНР), Союз українських федералістів); 4) «інших народів» (білоруси, литовці, латиші, естонці, поляки, чехи, словаки, румуни, угорці, вірмени тощо); 5) «українських політичних партій і середовищ»¹⁰⁶².

Окремо розробляли осіб, запідозрених у зв'язках з радянськими спецслужбами. Інструкція СБ ЗЧ ОУН від 15 квітня 1964 р. наголошувала на важливості посилення цієї роботи в «громадських та політичних середовищах української еміграції». Здійснювати це рекомендували двома шляхами: підбиранням надійних інформаторів та «зовнішньою обсервацією» (Авт. – стеженням)¹⁰⁶³.

¹⁰⁶¹ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 44. Арк. 43–54; Од. зб. 45. Арк. 20–21, 45–51.

¹⁰⁶² Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 31–33.

¹⁰⁶³ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 55.

Упродовж 1960-х рр. діяльність поширилася на більшість країн Західної Європи, США, Канаду та навіть Південну Америку¹⁰⁶⁴. Напередодні візиту 17 серпня 1967 р. заступника референта СБ ОУН Степана Мудрика («Мечника») до Стокгольма йому надали розлогу довідку про ситуацію з російськими емігрантськими організаціями в столиці Швеції¹⁰⁶⁵.

Висновки. Стеження розвідки УВО за українськими легальними та нелегальними громадсько-політичними організаціями розпочалося паралельно з її виникненням. Об'єктами її зацікавлень були: уенерівці, гетьманці, ундівці, соціал-радикали, соціал-демократи, радянофіли та українські католики. У 1930-х рр. розвідка ОУН намагалася залучити своїх агентів до мережі КПЗУ.

Навесні 1940 р. на території Генерал-Губернаторства розпочалася розвідувальна робота СБ у середовищі мельниківців. Найбільш масштабною вона була у Кракові. Зокрема, бандерівців цікавила співпраця мельниківців з німцями. Водночас есбісти збирали інформацію про членів УНАКОР, ФНС та гетьманців. На території західних областей УРСР розвідка ОУН цікавилася переважно польським підпіллям, меншою мірою – гетьманцями та уенерівцями.

Упродовж літа – осені 1941 р. головні зусилля агентури СБ в громадсько-політичних організаціях Західної України зосередилися на мельниківцях. Особливо щодо антибандерівської діяльності та співпраці з гестапо. На початку 1943 р. згадана розвідувальна діяльність СБ поширилася на Центральну, Південну та Східну Україну. Упродовж осені 1942 – літа 1943 р. об'єктом зацікавлень есбістів південної Волині були осередки УНАКОР. Паралельно важливе значення продовжував відігравати збір інформації про польське підпілля, здебільшого мережу АК. Агентура СБ вступала до її складу під виглядом поляків або збирала розвідувальні дані шляхом знайомств з представниками зазначеного середовища. Під час Волинської трагедії траплялися випадки вербування есбістами розвідників серед старшинського

¹⁰⁶⁴ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада : В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 317.

¹⁰⁶⁵ Мудрик-Мечник С. Люди, роки й події: спогади. Мюнхен : Українське видавництво, 1986. Четверта частина. С. 146.

складу збройних підрозділів АК. Улітку – восени 1944 р. розвідувальна діяльність у середовищі поляків зосередилася на теренах Галичини.

Наприкінці 1940-х рр. у західних областях УРСР есбісти розробляли низку підпільних молодіжних організацій, зокрема таких: «Гурток молодих революціонерів України», «Організація боротьби за волю України», «Комуністична організація молоді України», «Український революційний центр». Їх підозрювали у провокативній роботі за вказівкою органів МВС-МДБ. Більшість зазначених підозр виявилися безпідставними.

У західних осередках української діаспори збір інформації про емігрантські громадсько-політичні організації есбісти розпочали влітку 1945 р. Важливу роль у цьому відіграла «Політико-інформаційна служба» («ПІС»), яка мала розгалужену мережу в Німеччині та Франції. Головними напрямками розвідувальної роботи у цей час були: мельниківці, гетьманці та уенерівці. Після відокремлення у 1948 р. ЗП УГВР структури «ПІС» припинили діяльність. Більшість її розвідників приєдналися до СБ ЗЧ ОУН. Тоді ж есбісти почали розробляти середовище ЗП УГВР, а з 1954 р. – «двійкарів». Також упродовж 1950–1960-х рр. здійснювався збір інформації стосовно гетьманців, УРДП, УНДС, СЗСУ, УНДО, УНГ, СУВ, ІС, УНРади. Надалі діяльність розвідки СБ поширилася на більшість країн Західної Європи, США, Канаду та навіть Південну Америку.

4.5. Збір і аналіз інформації з відкритих джерел

Розвідка на основі відкритих джерел (англ. Open source intelligence, OSINT) передбачає добування, реєстрацію і аналіз не таємної інформації. З розвитком всесвітньої електронної мережі та апаратних можливостей комп'ютерів, її роль в усіх спецслужбах світу посилюється.

Збір і аналіз відкритих джерел інформації завжди відігравали важливу роль у розвідувальній діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій. Упродовж 1920-х рр. одним із завдань 1-х відділів «РБ» УВО було вивчення супротивника за матеріалами преси. Усі

отримані газети та журнали вносили до «евіденційної» книги. При реєстрації їх поділяли на «власні» (українською мовою) та «чужі» (іноземними мовами)¹⁰⁶⁶.

У 1930-х рр. зазначений напрям діяльності продовжувала розвідувальна референтура ОУН. Письменник Антін Крушельницький свідчив, що більшість інформації про події в УСРР, у тому числі про репресії, оунівці дізнавалися з польських газет. Нерідко журналісти отримували її від співробітників посольств. Іншим важливим джерелом були власне радянські газети, які публікували прізвиська засуджених та вирoki щодо них¹⁰⁶⁷. Упродовж 1940–1941 рр. на території Генерал-Губернаторства аналізом газет, журналів та книг супротивника займалися співробітники СБ ОУН¹⁰⁶⁸.

За часів німецької окупації збір розвідувальної інформації з відкритих джерел набув ще більшого розвитку. Співробітники СБ не лише аналізували легальну та нелегальну пресу (німецькою, російською, польською, румунською та іншими мовами), а й усі доступні радіопередачі¹⁰⁶⁹. У післявоєнний період увага зосередилася на радянській пресі, особливо районних та обласних газетах¹⁰⁷⁰. Аналізуючи її, співробітники СБ дізнавалися про заплановані заходи влади, загибель або потрапляння до полону підпільників, виявляли активних прибічників ворога серед місцевого населення¹⁰⁷¹. Реагуючи на ситуацію, починаючи з 1946 р. у радянській періодиці замовчувалася тематика підпілля ОУН та УПА. Головними джерелами постачання для співробітників СБ радянської преси була допомога інформаторів (особливо серед сільських

¹⁰⁶⁶ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 16–17; K. 24. inv. č. 559. P. 215.

¹⁰⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 47932. Т. 2. Арк. 126.

¹⁰⁶⁸ Книш З. Перед походом на Схід: спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. Торонто : Срібна Сурма, б.р. Т. 1. С. 136.

¹⁰⁶⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 13359. Арк. 231; Архів Управління СБУ в Одеській області. Ф. 6. Спр. 25307. Т. 3. Арк. 139; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75592. Арк. 28; Спр. 74327. Т. 1. Арк. 145; Спр. 76079. Арк. 51–54.

¹⁰⁷⁰ Архів Управління СБУ в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. 5678. Т. 1. Арк. 123зв; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 162. Арк. 102; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 147.

¹⁰⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 63. Арк. 71; Спр. 192. Арк. 101.

поштарів) та диверсійно-терористичні операції¹⁰⁷². Інколи ще не опубліковані матеріали есбістам передавали їхні агенти в редакціях та друкарнях¹⁰⁷³. Наприкінці 1940-х рр. важливу роль в аналітиці радянської періодики відігравала «Українська інформаційна служба»¹⁰⁷⁴.

На початку 1950-х рр. радянська періодика стала для СБ головним джерелом інформації про українські землі, які опинилися в складі Білоруської або Молдавської РСР¹⁰⁷⁵. Переважно на основі аналізу доступної преси та радіопередач вони дізнавалися про міжнародні події¹⁰⁷⁶. Крім того, есбісти Закерзоння аналізували польську та чехословацьку періодику¹⁰⁷⁷.

Особливо важливого значення збору й аналітиці радянської періодики надавали спеціальні підрозділи ЗЧ ОУН. Наприкінці 1940 – на початку 1950-х рр. «Централя» СБ (Авт. – розміщувалася в Мюнхені за адресою: Zeppelin Strasse, 67) періодично отримувала часописи: «Правда», «Огонёк», «Известия» та «Комсомольская правда»¹⁰⁷⁸.

21 вересня 1953 р., згідно з рішеннями IV конференції ЗЧ ОУН, членом «головного звена» СБ ЗЧ ОУН Степаном Ленкавським («Професором») в Мюнхені було створено «Референтуру Підсоветських Справ» (далі –

¹⁰⁷² Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 5440. Арк. 291, ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 50213. Т. 1. Арк. 297; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 244. Арк. 32; Спр. 302. Арк. 45; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 84–85; Спр. 469. Арк. 113–114; ДАТО. Ф. Р-3429. Оп. 1. Спр. 1603. Арк. 3.

¹⁰⁷³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 109; Спр. 211. Арк. 97–98.

¹⁰⁷⁴ Архів Управління СБУ у Хмельницькій області. Ф. 7. Спр. 29159. Т. 2. Арк. 337; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 480. Арк. 216.

¹⁰⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67579. Т. 4. Арк. 145; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16 : *Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА 1944–1954 рр.* / упоряд. : В. Ковальчук, В. Огороднік. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2011. С. 522.

¹⁰⁷⁶ ІРН ВУ. 1063/85/1. К. 54-55; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 404. Арк. 227.

¹⁰⁷⁷ ІРН ВУ. 1554/12. К. 1-94; 1554/66. К. 21-35; ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 18. Арк. 9; 78. Арк. 207.

¹⁰⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 2. Арк. 134; Іванущенко Г. Радянські видання в бібліотеці Архіву ОУН як джерело дослідження антирадянської контрпропаганди ОУН (огляд літератури). Українська Інформаційна Служба – Лондон. URL: <http://ounuis.info/publications/item/549-radianski-vydannia-v-bibliotetsi-arkhivu-oun-iak-dzherelo-doslidzhennia-antyradianskoi-kontrpropahandy-oun-ohliad-literatury.html> (дата звернення: 24.05.2019).

«РПС»¹⁰⁷⁹. До її керівного складу увійшли уродженці центральних, південних та східних областей УРСР. У складі «РПС» функціонували відділи: а) збирання інформації; б) України і СРСР; в) країн-сателітів СРСР та комуністичних дій у світі; г) вивчення визвольного-революційного руху в Україні; д) картотеки-архіву та секретаріату¹⁰⁸⁰. Співробітники «РПС» не лише стежили за усіма змінами в СРСР, а й систематизували й аналізували отриману інформацію¹⁰⁸¹. Зокрема, складали детальні довідки на керівників органів КДБ та партійного керівництва УРСР включно до обласних управлінь. Подібні дані збиралися стосовно центрального апарату в Москві та навіть інших республік Радянського союзу¹⁰⁸². Також фіксувалася інформація про місця утримування політичних в'язнів¹⁰⁸³. Опираючись на зазначені дані, видавали відповідні брошури та книги¹⁰⁸⁴.

У перспективі передбачалося запровадити при кожному ТП ЗЧ ОУН уповноваженого «РПС», налагодити зв'язок із західними науково-дослідними, громадськими та політичними установами, які вивчали СРСР¹⁰⁸⁵. Наприклад, «РПС» співпрацювала з «Інститутом з вивчення історії та культури СРСР» в Мюнхені, видавала її авторів у «Бібліотеці українського підпільника»¹⁰⁸⁶. Референт розвідки СБ ЗЧ ОУН Степан Мудрик («Мечник») згадував, що

¹⁰⁷⁹ Мудрик-Мечник С. Початок невідомого: спогади 1945–1954. Мюнхен : Українське видавництво, 1984. С. 211.

¹⁰⁸⁰ Сич О. Референтура Підсоветських Справ – аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН. *Визвольний шлях*. 2005. Кн. 5 (686). С. 66–68.

¹⁰⁸¹ Мудрик-Мечник С. Початок невідомого: спогади 1945–1954. Мюнхен : Українське видавництво, 1984. С. 211.

¹⁰⁸² Мудрик-Мечник С. В затяжній боротьбі. Мюнхен : Українське видавництво, 1983. С. 48–50.

¹⁰⁸³ АЦДВР. Ф. 23. Т. 6. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/18333>

¹⁰⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0940. Арк. 27; Микулин А. Концентраційні табори в Совецькому Союзі. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1958. 216 с.

¹⁰⁸⁵ Сич О. Референтура Підсоветських Справ – аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН. *Визвольний шлях*. 2005. Кн. 5 (686). С. 77.

¹⁰⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 2. Арк. 134; Іванущенко Г. Радянські видання в бібліотеці Архіву ОУН як джерело дослідження антирадянської контрпропаганди ОУН (огляд літератури). Українська Інформаційна Служба – Лондон. URL: <http://ounuis.info/publications/item/549-radianski-vydannia-v-bibliotetsi-arkhivu-oun-iak-dzhere-lo-doslidzhennia-antyradianskoi-kontrpropahandy-oun-ohliad-literatury.html> (дата звернення: 24.05.2019); Артемьев В. Режим и охрана исправительно-трудовых лагерей МВД. Мюнхен : Институт по изучению СССР, 1956. 217 с.

стосовно інших науково-дослідних установ виникли певні проблеми. Напрямом «совєтознавства» у них займалися переважно представники російської еміграції, які негативно ставилися до українського націоналізму¹⁰⁸⁷.

На початку 1960-х рр. «РПС» переживала гостру кризу. Майже усі співробітники емігрували з ФРН та відійшли від справ. У листі від 16 липня 1962 р. Андрій Микулин доповідав, що з усього штату залишився лише він із технічним працівником Шушиком. Зрештою, через нестачу коштів та необхідних фахівців, після 1968 р. «РПС» припинила роботу¹⁰⁸⁸.

Надалі головним центром збору ЗЧ ОУН інформації з відкритих радянських джерел була Українська Інформаційна Служба (далі – УІС). Розміщувалася вона в Лондоні за адресою: вул. Liverpool Road, 200. Одночасно у 1970–1980-х рр. здійснювалася передплата радянської періодики. Постійно купувалися радянські книги, які групувалися за тематикою: 1) історичні; 2) художні; 3) економічні; 4) ідеологічні; 5) географічні; 6) юридичні. Частину видань до УІС привозили туристи, спортсмени, учасники конференцій. Про це свідчать штампи «Разрешено к вывозу из СССР»¹⁰⁸⁹. Інколи для цього використовували студентів з країн «третього світу», які навчалися у Радянському союзі¹⁰⁹⁰. На основі зібраної інформації робилися аналітичні звіти¹⁰⁹¹.

Не менш поширеним напрямом збору інформації з відкритих джерел було опитування цивільного населення. Перші «квестіонари» (Авт. – питальники) з'явилися ще у розвідці УВО. Упродовж 1930-х рр. цю практику продовжували

¹⁰⁸⁷ Мудрик-Мечник С. Вивчаємо ворога: доповіді, лекції, роздумування і спомини. Мюнхен : Українське видавництво, 1989. С. 73.

¹⁰⁸⁸ Сич О. Референтура Підсоветських Справ – аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН. *Визвольний шлях*. 2005. Кн. 5 (686). С. 69–70, 76–77.

¹⁰⁸⁹ Іванущенко Г. Радянські видання в бібліотеці Архіву ОУН як джерело дослідження антирадянської контрпропаганди ОУН (огляд літератури). Українська Інформаційна Служба – Лондон. URL: <http://ounuis.info/publications/item/549-radianski-vydannia-v-bibliotetsi-arkhivu-oun-ia-k-dzherelo-doslidzhennia-antyradianskoi-kontrpropahandy-oun-ohliad-literatury.html> (дата звернення: 24.05.2019).

¹⁰⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1073. Арк. 143.

¹⁰⁹¹ Мудрик-Мечник С. Вивчаємо ворога: доповіді, лекції, роздумування і спомини. Мюнхен : Українське видавництво, 1989. С. 95.

оунівці¹⁰⁹². У післявоєнний період «квестіонари» використовувалися для отримання розвідувальних даних зі східних областей України та інших республік СРСР¹⁰⁹³. СБ цікавило: настрої місцевого населення, невдоволення колгоспами, ставлення до радянської влади, українського визвольного руху, стан русифікації, нестерпні умови роботи на підприємствах, зловживання радянських чиновників та військових¹⁰⁹⁴.

Особливо активно збір інформації шляхом негласного опитування практикували спеціальні підрозділи ОУН у західних осередках української діаспори. В «Інформаційних вістках» від 9 квітня 1946 р. подавалися матеріали з м. Франкуфурт-на-Майні (земля Гессен, Західна Німеччина) стосовно радянських репресій на теренах Галичини. Зібрали їх шляхом опитування євреїв-емігрантів із західних областей УРСР¹⁰⁹⁵. Розвідники «Політико-інформаційної служби» нерідко діяли під виглядом західних журналістів¹⁰⁹⁶. Менш надійним шляхом цієї діяльності вважалося листування з родичами в СРСР та країнах Варшавського договору¹⁰⁹⁷. Нерідко це призводило до репресій останніх або їхнього вербування супротивником.

На початку 1960-х рр. в СБ ЗЧ ОУН «Централі» та ТП було створено «офензивні» відділи¹⁰⁹⁸. Їх завданням було розроблення радянських туристів, а також співробітників міжнародних установ УРСР. Згадані люди часто шукали контакту з іноземними «колегами». Для цього до «офензивного» відділу підбирали фахівців певних напрямів науки або мистецтва, які були добре обізнані з ситуацією в СРСР. На основі дружніх розмов з «колегами» вони здобували необхідну інформацію. Крім того, «офензивний» відділ займався західними туристами, при цьому не лише українського походження (оскільки за

¹⁰⁹² Wysocki R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. S. 266.

¹⁰⁹³ ІРН ВУ. 1554/116. К. 2-5; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68236. Т. 2. Арк. 327; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 68811. Т. 1. Арк. 128; Спр. 74268. Т. 2. Арк. 125–126; Спр. 75386. Т. 2. Арк. 281.

¹⁰⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 270. Арк. 80–90; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 569. Арк. 1–2.

¹⁰⁹⁵ ІРН ВУ. 1063/85/1. К. 12.

¹⁰⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 193–194.

¹⁰⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 244. Арк. 33.

¹⁰⁹⁸ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 106.

ними менше стежили органи КДБ), які мали намір відвідати СРСР або країни Варшавського договору. Напередодні поїздки їм надавали детальні інструкції¹⁰⁹⁹.

Збором розвідувальної інформації від туристів, які відвідували СРСР, займалася також референтура «Суспільної опіки» ЗЧ ОУН. Інструкція для її керівників обласного рівня від 5 червня 1975 р. передбачала фіксування персональних даних (ім'я, прізвище, адреса, телефон, приналежність до емігрантських організацій та товариств, наявність родичів в Україні). Туристів поділяли на категорії: старі емігранти, діти старих емігрантів, нові емігранти, члени ОУН та їхні родичі. Останні свої поїздки узгоджували з обласним провідником та отримували від нього інструктаж. Після кожної туристичної поїздки з'ясовували: її вплив на політичні погляди, наявність контактів з радянськими «державними людьми», затримання та вербування органами КДБ. Усі спостереження туриста про відвідини СРСР з найменшими деталями нерідко записували на магнітну плівку¹¹⁰⁰. Отриману інформацію ЗЧ ОУН використовували для складання розвідувальних оглядів, а також у пропагандистській роботі¹¹⁰¹.

Інколи об'єктами опитування СБ були емігранти з країн Варшавського договору не українського походження, наприклад, шеф СБ Іван Кашуба («Чад»), референт розвідки Степан Мудрик («Мечник») та керівник осередку СУМ Володимир Леник відвідували у травні 1977 р. осередок євреїв-переселенців під Римом, а серпні 1981 р. – табори поляків-втікачів поблизу Відня, Нюрнберга та Геттінгена¹¹⁰².

Починаючи з 1960-х рр., продовжувалася практика видання опитувальників. Однією з перших була «Пам'ятка відвідувачам із-за залізного

¹⁰⁹⁹ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 44. Арк. 74–77.

¹¹⁰⁰ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 62–63; Ф. 31. Оп. 1. Од. зб. 52. Од. обл. 1.

¹¹⁰¹ АЦДВР. Ф. 23. Т. 2. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/16615>

¹¹⁰² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1060. Арк. 151; Спр. 1089. Арк. 270–271.

занавісу», що складалася з 197 питань для бесід з громадянами СРСР¹¹⁰³. У грудні 1975 р. ТП ОУН Канади розробив анкету для радянських громадян за кордоном. Питання у ній поділилися за напрямками: освіта, кадрова політика у вищих навчальних закладах, роль у них партійних організацій, місце роботи, національний склад робітників, службовців, студентів, розмір заробітної платні, стан із забезпеченням продуктами, промисловими товарами, реагування влади на їх нестачу, причини масової міграції селян до міст, наявність в колгоспах партійних та комсомольських організацій¹¹⁰⁴. 5 червня 1984 р. та 3 квітня 1985 р. органи КДБ УРСР інформували ЦК КПУ, що оунівці розробили нову анкету для опитування радянських громадян за кордоном¹¹⁰⁵.

Збором і аналізом відкритих джерел інформації займалася також «аналітично-розвідувальна група» ЗП УГВР, створена 24 січня 1971 р. рішенням Великого з'їзду у Нью-Йорку. Її робота здійснювалася за напрямками: 1) опитування радянських громадян; 2) збір інформації через листування з родичами в УРСР та країнах Варшавського договору; 3) співпраця з американськими журналістами, які мали акредитацію в СРСР¹¹⁰⁶. У березні 1971 р. опитувальник під назвою «Вони вам не вірять» видали «двійкарі». Радянських громадян у ньому поділяли на «надійних», «чесних людей» і «актив радянсько-партійних організацій»¹¹⁰⁷. Опитувальник застерігав, що кожен радянський громадянин, напередодні виїзду за кордон, обов'язково перевіряється органами КДБ¹¹⁰⁸.

Висновки. Уперше з-поміж спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій збір, впорядкування та аналіз преси супротивника різними мовами розпочали у 1920-х рр. відділи справочинства розвідки УВО. Упродовж 1930-х рр. розвідка ОУН дізнавалася з радянських та польських

¹¹⁰³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0994. Арк. 28.

¹¹⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1048. Арк. 91–92.

¹¹⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1105. Арк. 245; Спр. 1108. Арк. 231–232.

¹¹⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0991. Арк. 83–85.

¹¹⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0993. Арк. 238.

¹¹⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0999. Арк. 16–28; АЦДВР. Ф. 23. Т. 7. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/16970>

газет про репресії в УРСР, зокрема, прізвища засуджених та вироки щодо них. Після німецько-радянської анексії Другої Речі Посполитої зазначеною роботою займалася СБ. Її співробітники переправляли нелегально через кордон із західних областей УРСР до Генерал-Губернаторства військові документи, статuti, посібники та періодику супротивника. Навесні 1943 р. збір співробітниками СБ розвідувальної інформації з відкритих джерел набув ще більшого розвитку, зосібна, аналізувалася преса і радіопередачі німецькою, російською, польською, румунською та іншими мовами. У післявоєнний період головна увага есбістів зосередилася на районних та обласних радянських газетах. З них вони дізнавалися про загибель або потрапляння до полону підпільників, заплановані заходи радянської влади, виявляли активних прибічників ворога серед місцевого населення, події на українських землях Молдавської РСР та Білоруської РСР. Постачанням періодики займалися інформатори СБ.

Особливо важливу роль здобуттю й аналізу радянських видань відводили ЗЧ ОУН. Більшість періодики вони передплачували легальним шляхом. Спеціально для вивчення ситуації в СРСР наприкінці вересня 1953 р. у Мюнхені було створено «Референтуру Підсоветських Справ» («РПС»). За кожним її співробітником закріплювався певний тематичний напрям: армія, державний апарат, місця ув'язнення, видання, економіка, культура та релігія. На основі здобутої інформації складалися картотеки та публікувалися брошури про становище в СРСР. Для аналізу даних налагоджувалася співпраця з науково-дослідними установами країн Заходу. Однак через нестачу коштів та необхідних фахівців у 1968 р. «РПС» було розформовано, а її функції перейшли до УІС в Лондоні.

Одним з різновидів збору розвідувальної інформації спеціальними підрозділами українських націоналістичних було опитування цивільного населення. Уперше цей метод у формі опитувальників «квестіонарів» застосовувала розвідка УВО. Таку практику ОУН продовжувала упродовж 1930 – початку 1950-х рр. На основі опитувальників збиралася інформація про

ворожі війська, чиновників, стратегічні об'єкти, настрої населення, зловживання, підозрілих осіб.

Для негласного опитування спеціальні підрозділи ОУН в країнах Заходу використовували журналістське прикриття або листування з родичами в СРСР та країнах Варшавського договору. На початку 1960-х рр. при «Централі» та ТП СБ ЗЧ ОУН було створено «офензивні» відділи, які відповідали за опитування радянських туристів та співробітників міжнародних установ УРСР. До його складу підбирали спеціалістів з певних видів науки, які могли увійти в довіру. Крім того, «офензивний» відділ СБ ЗЧ ОУН, а також референтура «Суспільної опіки» займалися опитуванням західних туристів, які відвідували СРСР. Для їхньої роботи видавали спеціальні «квестіонари» (опитувальники), а розповіді нерідко записували на магнітну плівку. Інколи об'єктами опитування співробітниками були громадяни СРСР або країн Варшавського договору не українського походження – євреї, поляки, чехи, словаки, росіяни тощо.

Паралельно з «офензивними» відділами СБ ЗЧ ОУН упродовж 1970-х рр. збором та аналізом відкритих радянських джерел інформації займалася «аналітично-розвідувальна група» ЗП УГВР та розвідка «двійкарів».

4.6. Забезпечення зв'язку

Зв'язок завжди відігравав важливу роль у діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій¹¹⁰⁹. У мережі «Р-Р» УВО його забезпечував кур'єрський відділ, який будувався за чіткою вертикаллю, натомість горизонтальні зв'язки між розвідувальними осередками не схвалювалися¹¹¹⁰. Передавання розвідувальної кореспонденції при Крайовій Військовій Організації (далі – КВО) УВО здійснювалося через мережу «поштових скриньок», звідки спеціальні кур'єри забирали пакети з даними або

¹¹⁰⁹ Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. Манчестер ; Мюнхен ; Нью-Йорк : Видання Політичної Ради ОУН-3, 1982. С. 55.

¹¹¹⁰ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 98.

залишали їх там¹¹¹¹. Одна з них розміщувалася у львівській харчовій крамниці на вулиці Генінга (бічна Личаківської). Майже кожного тижня до цієї «поштової скриньки» навідувалися кур'єри УВО. Називали клички та залишали конверти з документами, які нерідко забирав особисто референт розвідки УВО Осип Думін. При цьому він завжди змінював зовнішній вигляд – вдягав чорні окуляри, робив іншу зачіску, курич люльку¹¹¹². У КВО зібрані дані аналізувалися, узагальнювалися і надсилалися за кордон¹¹¹³. Відповідно до «Книги шифрів для ужитку Розвідчого Реферату У.В.О.» від 14 січня 1925 р., для таємного листування передбачалося застосування подвійного ключового шифру та шифрувальної таблиці¹¹¹⁴.

Головним видом документів, які надсилалися конспіративними лініями зв'язку, були інформаційні звіти. 15 грудня 1923 р. вийшла інструкція КВО із зразками для їх написання, якою передбачалися пункти: 1) дата написання; 2) від кого надійшла інформація (вік, звання); 3) до якої частини належить; 4) військові підрозділи, розміщені в згаданому терені; 5) їхня структура; 6) армійські назви; 7) озброєння та технічне забезпечення; 8) розміщення штабів; 9) спорядження вояків; 10) склади боєприпасів, зброї та інші військові об'єкти, 11) зміни командування; 12) персональні дані офіцерів; 13) настрої серед військових; 14) національний склад підрозділів; 15) суперечності між вояками; 16) рух підрозділів тереном; 17) реформування, 18) забезпечення харчуванням та обмундируванням; 19) зазначати, чи інформатор особисто бачив подане, чи чув від інших; 20) намагатися точно передавати військові накази та службові інструкції; 21) вивідати мобілізаційні та навчальні плани; 22) диспозиції; 23) залізничний та інший транспорт, який проходить через

¹¹¹¹ Бижук О. Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584 : Держава та армія. С. 131.

¹¹¹² Книш З. Власним руслом: Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто : Срібна Сурма, 1966. С. 99.

¹¹¹³ Бижук О. Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584 : Держава та армія. С. 131.

¹¹¹⁴ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 542. P. 65–66.

терен¹¹¹⁵. Особливістю звітної документації УВО була наявність фотоматеріалів (Авт. – у той час це був новітній та малодоступний технічний засіб). Влітку 1925 р. до розвідувальної референтури УВО надійшов звіт про навчальні маневри польської кавалерії в районі Броди – Дубно, а 22 грудня 1925 р. – кілька розвідувальних звітів про оборонні укріплення та нові залізничні вузли у Варшаві, Познані та Торуні. До них було долучено 15 фото згаданих стратегічних об'єктів¹¹¹⁶.

Подібно у 1930-х рр. розвідувальна звітність здійснювалася підпіллям ОУН. На українських землях Другої Речі Посполитої та Королівство Румунія продовжувала діяти конспіративна мережа «поштових скриньок»¹¹¹⁷. Керівник розвідувальних клітин Тернопільської окружної ексекютиви ОУН Ілля Кінаш збирав розвідувальні звіти під виглядом продавця книг для українських сільських бібліотек¹¹¹⁸. На теренах Поліського воєводства зазначені кур'єри діяли під виглядом продавців гуцульських килимів¹¹¹⁹. Дані від Берлінського та Паризького розвідувальних осередків надходили через агента транспортного товариства «Оцеанія», який постійно здійснював поїздки до цих країн¹¹²⁰. Одним із шляхів зв'язку з учасниками ОУН в УРСР навесні 1936 р. розглядалася територія Фінляндії¹¹²¹.

На українських теренах Другої Речі Посполитої стратегічну роль відігравала лінія зв'язку між оунівцями Львівського та Волинського воєводств. Крім підпільних листів, через неї проходила значна кількість нелегальної літератури та навіть передавалася зброя. Намагаючись цьому перешкодити, польська влада створила «Сокальський кордон», який мав на меті утруднити

¹¹¹⁵ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 543. P. 125.

¹¹¹⁶ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 25. inv. č. 560. P. 77, 193.

¹¹¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2013. Арк. 119–122; Спр. 2376. Арк. 223.

¹¹¹⁸ ДАТО. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2167. Арк. 130.

¹¹¹⁹ Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. «За тебе Україно...». З архіву в'язнів концтабору Береза Картузька (1934–1935) членів II Речі Посполитої Польської. Тернопіль : Тернограф, 2010. С. 159.

¹¹²⁰ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 45–46.

¹¹²¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 296.

взаємодію між галицькими та волинськими оунівцями¹¹²². Зв'язок оунівців з литовськими націоналістичними забезпечували українські студенти Віленського університету¹¹²³.

Важливу роль відводили конспірації підпільного зв'язку. Для цього використовували «клички» (Авт. – паролі), які поділяли на види: а) «часові» (дійсні у певні дні місця); б) «індивідуальні» (надавалися конкретній особі); в) «запасні» (передбачали додатковий контрольний пароль). На місці зустрічі використовували: 1) «розпізнавальні знаки» (зовнішність, професія, особливості одягу, окремі предмети тощо); 2) «виклик» (пароль); 3) «відгук» (відповідь)¹¹²⁴. У випадку арешту котрогось з поінформованих підпільників вони негайно змінювалися¹¹²⁵. Не меншу роль відігравала пунктуальність. З цього приводу в інструкції «Точність та конспірація» зазначалося: «Провідник, що толерує спізнення, руйнує організацію, бо спізнення – це невиконання наказу, а наказ – це річ свята в організації»¹¹²⁶.

Після анексії у вересні 1939 р. радянською владою Західної України мережа «поштових скриньок» та ліній підпільного зв'язку зберігалися і надалі¹¹²⁷. Кожен підпільний терен мав свій псевдонім або числовий код, який періодично змінювали¹¹²⁸. Інколи для зустрічі передбачалися умовлені знаки: елементи одягу, певні рухи, речі тощо¹¹²⁹. Розвідувальні звіти зі Львова та інших великих міст Галичини передавалися референту розвідки КЕ ОУН на ЗУЗ через «поштові скриньки», а з інших областей вони надходили через

¹¹²² Каліщук О. До проблем сокальського кордону: за матеріалами міжвоєнної преси. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21. С. 354–360.

¹¹²³ Ільїн О. Українська молодь з Галичини, Волині, Холмщини і Полісся у Віленському університеті імені Стефана Баторія. *Над Бугом і Нарвою* : Український часопис Підляшшя. Bielsk Podlaski, 2009. № 5. С. 31.

¹¹²⁴ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 78–79.

¹¹²⁵ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 8468. Арк. 140.

¹¹²⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 82.

¹¹²⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 223; Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С. 135–136.

¹¹²⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 25827. Арк. 134; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 223, 225; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 49.

¹¹²⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 492. Арк. 18.

кур'єрів «лініями зв'язку»¹¹³⁰. Почасти цифри, прізвища та назви населених пунктів у листах шифрувалися¹¹³¹.

Нерідко у цей період посади зв'язкових та розвідників ОУН суміщалися¹¹³². Кур'єрів, які виїжджали за межі УРСР, називали «прикордонниками»¹¹³³. Безпосередньо на зв'язку із Головним проводом ОУН були «летючі розвідники», які доставляли інформацію за особливо важливими напрямками¹¹³⁴. Найважливіші дані узагальнювалися на надсилалися до Кракова¹¹³⁵. Для безпечного переходу кордону розвідка ОУН збирала інформацію про радянські прикордонні дільниці, складала маршрути руху¹¹³⁶.

З розгортанням німецько-радянської війни мережа підпільного зв'язку ОУН поширювала свою мережу на схід, де «пункти зв'язку» почасти облаштовували у приміщеннях краєзнавчих музеїв або українських книгарень¹¹³⁷. Для конспірації використовували таємні паролі¹¹³⁸. На випадок провалу «пункту зв'язку» передбачалися, що «підручні» (Авт. – добре законспіровані оунівці) негайно повідомлять керівництво¹¹³⁹. Налагодженням зв'язку та перевіркою кур'єрів на СУЗ займалася СБ¹¹⁴⁰.

¹¹³⁰ Веденєєв Д., Стадник О. Підрозділи спеціального призначення Організації Українських Націоналістів та Української повстанської армії: документальна спадщина : зб. документів. Київ : Видавництво НА СБ України, 2004. С. 68.

¹¹³¹ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 2. Арк. 26; Спр. 10586. Т. 1. Арк. 67; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 25827. Арк. 131.

¹¹³² Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 1. Арк. 48; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 258.

¹¹³³ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 1. Арк. 48.

¹¹³⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75170. Т. 1. Арк. 208.

¹¹³⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75170. Т. 1. Арк. 208.

¹¹³⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 1. Арк. 40; Т. 2. Арк. 26; Спр. 10660. Т. 4. Арк. 305; Казанівський Б. Шляхом Легенди: спомини. Лондон : Українська видавнича спілка, 1975. С. 121.

¹¹³⁷ Архів Управління СБУ в Полтавській області. Ф. 5. Спр. 18342. Арк. 10зв; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1981. Арк. 160.

¹¹³⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76057. Т. 1. Арк. 162.

¹¹³⁹ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 4154. Арк. 42.

¹¹⁴⁰ Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 198–199; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1510. Т. 1. Арк. 31; Спр. 67418. Т. 2. Арк. 15; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75808. Арк. 187; Казанівський Б. Шляхом Легенди: спомини. Лондон : Українська видавнича спілка, 1975. С. 60; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і заплія УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд. В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 317.

Улітку – восени 1943 р. набуло поширення маркування зліва вгорі документів СБ індексом «Р-31». Це стосувалося не лише звітів та протоколів, а й наказів, інструкцій, навчальної літератури¹¹⁴¹. Тоді ж запровадили грифи таємності – «Довірочно» та «Строго довірочно», які переважно ставили справа вгорі документа, додаючи подекуди: «тільки для внутрішнього користування», «по прочитанні негайно знищити», «кольпортувати (Авт. – поширювати) можна тільки органам СБ», «До ужитку тільки керівним органам СБ! Не поширювати масово!», «Тільки для вжитку органів СБ», «Не переписувати!», «Тільки для службового вжитку!», «Тільки до надрайонних проводів», «Вниз подавати усно»¹¹⁴². Передбачених інструкціями термінів таємності документів СБ не існувало, ймовірно була відмінність між грифами наказів та навчальною літературою, а у назвах вона залежала від регіональних особливостей та періоду написання.

Улітку 1943 р. СБ використовувала загальну мережу зв'язку ОУН та УПА, яка поділялася на три головні напрями: 1) особисті зустрічі із заздальгідь умовленим часом та місцем; 2) «мертві пункти» (Авт. – тайники); 3) «естафетний» (кур'єрський)¹¹⁴³. Останній був головним та становив мережу «пунктів зв'язку». Через кур'єрів між ними відбувався рух кореспонденції, товарів та переміщення підпільників. Його контролем займалися «пунктові», які також визначали, кому надавати транспорт (Авт. – коні та вози). Найважливіші ділянки зв'язку контролювали представники СБ¹¹⁴⁴. Значного поширення набуло записування підпільної кореспонденції дрібними літерами на тонкому цигарковому папері, який щільно скручували та опечатували смолою. Інколи ще додатково на ній ставили печатку (Авт. – зазвичай тризуб). Кожен такий «конверт» позначався кодованим адресом та нерідко

¹¹⁴¹ ІРН ВУ.1554/120. К. 15; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 56. Арк. 80–81; Т. 57. Арк. 4–13.

¹¹⁴² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67977. Т. 11. Арк. 153; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 21. Арк. 1, 227; Т. 47. Арк. 14; Т. 49. Арк. 25, 169, 193; Т. 51. Арк. 244; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 166; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 144; Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака – «Ворона». Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2011. Кн. 15 : Події і люди. С. 20.

¹¹⁴³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67579. Т. 4. Арк. 135.

¹¹⁴⁴ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 36.

супровідними написами «До власних рук», «Скоро!!! – Важне!!!» тощо¹¹⁴⁵. На Волині ці листи переважно називали «грипсами», а в Галичині – «шафетами»¹¹⁴⁶.

У листопаді – грудні 1943 р. СБ запровадила автономну вертикаль зв'язку та водночас продовжувала використання попередніх¹¹⁴⁷. Однак посилилася конспірація кур'єрів, суворо заборонялося відкрите перевезення підпільної пошти велосипедами чи човнами¹¹⁴⁸, створювалися окремі «пункти зв'язку» СБ, які мали у підпорядкуванні кількох кур'єрів¹¹⁴⁹. Зазначені «пункти зв'язку» діяли також у містах, найбільше їх було у Львові¹¹⁵⁰. Зв'язок між референтами СБ, командирами УПА та провідниками ОУН здійснювався через спеціальних кур'єрів¹¹⁵¹. Їхня робота була небезпечною, вимагала суворого дотримання конспірації та винахідливості¹¹⁵².

На час руху фронту було заборонено переміщатися лініями зв'язку підводами, посилено перевірку кур'єрів та підпільників, які шукали контактів з керівництвом. Окремих референтів СБ призначили «контролерами» на важливих лініях зв'язку, особливо з осередками ОУН на СУЗ¹¹⁵³. Крім того, боївки СБ та ВОПи несли охорону головних «пунктів зв'язку», супроводжували

¹¹⁴⁵ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 32238. Т. 1. Арк. 94; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68236. Т. 2. Ару. 225; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 52. Арк. 56; Спр. 62. Арк. 8.

¹¹⁴⁶ Володимирский Фотий Николаевич. ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-ura/volodimirskiy-fotiy-nikolaevich/> (дата звернення: 04.07.2014).

¹¹⁴⁷ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 11745. Арк. 80зв; ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 66. Арк. 48.

¹¹⁴⁸ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С.186.

¹¹⁴⁹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 32238. Т. 1. Арк. 94.

¹¹⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 98. Арк. 11; Спр. 211. Арк. 324.

¹¹⁵¹ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 8483. Арк. 10; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 82. Арк. 19; Спр. 198. Арк. 249; Оп. 9. Спр. 105. Арк. 65; Спр. 212. Арк. 39; Спр. 231. Арк. 249; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 151; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 175. Арк. 19; ДАРО. Ф. 2771. Оп. 1. Спр. 4382. Арк. 7.

¹¹⁵² Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 5006. Арк. 3; Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 4154. Арк. 131; Спогади Сохацького Петра Акимовича, 1927 р.н., уродженця с. Маковичі, мешканця с. Купичів Турійського р-ну Волинської обл. Записано Я. Антонюком 12.05.2008 р.; Костюк Антон Степанович (07.07.2014). ОУН-УПА: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-ura/kostyuk-anton-stepanovich/>

¹¹⁵³ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 14967. Арк. 39; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 460.

окремих кур'єрів, допомагали при нелегальному переході кордону¹¹⁵⁴. Непростим завданням для СБ упродовж весни – літа 1944 р. стало відновлення зруйнованих ліній зв'язку між різними регіонами Західної України¹¹⁵⁵, паралельно було посилено перевірку усіх осіб, які рухалися тереном¹¹⁵⁶, особливо це стосувалося кур'єрів, що прибули з осередків ОУН на СУЗ, а також до вищого керівництва підпілля. Інколи листи переглядали, після чого відповідний есбіст ставив резолюцію зі своїм псевдонімом¹¹⁵⁷.

Розвиток мережі СБ зв'язку мав значні регіональні особливості. У Галичині продовжували діяти «розвідно-зв'язкові пункти» СБ¹¹⁵⁸, на Станіславщині їх називали «зачиєвими» і розміщували у будинках місцевих мешканців, пов'язаних з підпіллям. Використовували зазначені «пункти» за спеціальним паролем лише тоді, коли інші шляхи зв'язку були перервані¹¹⁵⁹. У Карпатському Краї ОУН існувало п'ять ліній зв'язку. Умовно їх називали за напрямками: західна, південна, східна, північна, а також окрема для керівництва. Естафетні ліній пролягали здебільшого горами, оминаючи великі села¹¹⁶⁰, більшість обслуговували кущові та районні боївки СБ¹¹⁶¹. Натомість есбісти Закерзоння власної горизонтальної лінії зв'язку не мали¹¹⁶², а таємну документацію (Авт. – особливо щодо внутрішньої агентури) надсилали

¹¹⁵⁴ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 13359. Арк. 143; Спр. 26993. Арк. 48; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7442. Арк. 193; Літопис УПА. Нова серія. Т. 28 : *Станіславівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951* / уряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2018. Книга 1 (1945–1946) С. 30.

¹¹⁵⁵ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 30780. Арк. 15; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 105. Арк. 4; Спр. 161. Арк. 7–8; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 572. Арк. 5.

¹¹⁵⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 11510. Арк. 25; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 36957. Т. 2. Арк. 77; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 94; Т. 49. Арк. 57; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7443. Арк. 276; Спр. С-9159. Т. 1. Арк. 181; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 96. Арк. 28; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 146.

¹¹⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 1. Арк. 131–136; Літопис УПА. Нова серія. Т. 27 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля : протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952* / уряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2017. Книга 3. С. 280.

¹¹⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 1. Арк. 162; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 141. Арк. 2; Спр. 165. Арк. 45; Спр. 213. Арк. 143.

¹¹⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67579. Т. 4. Арк. 141.

¹¹⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 9. Арк. 54–56.

¹¹⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 161.

¹¹⁶² ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 22. Арк. 19–20.

власними кур'єрами¹¹⁶³, для поточного листування використовували загальний естафетний зв'язок мережі ОУН¹¹⁶⁴.

Важким випробуванням для підпільного зв'язку стала масштабна протиповстанська операція органів НКВС-НКДБ «Великої блокади», у результаті якої багато естафетних ліній було зруйновано, а цілі терени ОУН опинилися в ізоляції¹¹⁶⁵. Після цього набула поширення мережа «мертвих пунктів», які розміщувалися у відлюдних місцях – на кладовищах, пустирях, залишених хуторах, лісових галявинах тощо¹¹⁶⁶. Кур'єрів дозволялося підбирати лише з оунівців, які перебували у підпіллі¹¹⁶⁷. У випадку особистих зустрічей обов'язково визначалися час та паролі¹¹⁶⁸. Спеціально для цього складалися шифровані графіки¹¹⁶⁹. Для конспірації кожен з референтів СБ мав свою шифровану адресу, яка була складовою частиною загальної поштової мережі ОУН¹¹⁷⁰. На вищому рівні зазначена система була ще ширшою та складнішою¹¹⁷¹. Водночас значно посилилася практика шифрування таємних документів. Для цього використовували: 1) простий шифрувальний квадрат; 2) складний шифрувальний квадрат; 3) цифровий ключ; 4) шифрування за допомоги зміни літер на інші символи; 5) шифрувальну решітку¹¹⁷². Нерідко ключем до них були фрагменти текстів з підпільної літератури або народні пісні¹¹⁷³, для «кодування» використовували умовлені позначення, слова¹¹⁷⁴.

¹¹⁶³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 101.

¹¹⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 284.

¹¹⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 185. Арк. 109–110; Спр. 206. Арк. 294, 300–301.

¹¹⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 36–37.

¹¹⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 185. Арк. 137.

¹¹⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 36–37.

¹¹⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 36–37; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 235. Арк. 70.

¹¹⁷⁰ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 9. Оп. 6. Спр. 6. Арк. 124; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 67439. Т. 1. Арк. 152; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 22. Арк. 19–20.

¹¹⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67443. Т. 2. Арк. 8–9.

¹¹⁷² Веденєєв Д., Гапєєва О. Організація захисту військової таємниці спеціальними підрозділами Української Повстанської Армії (1942–1945 рр.). *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий фаховий журнал. Київ : Національний музей історії України у Другій світовій війні ; Меморіальний комплекс ; Інститут історії України НАН України, 2016. Вип. 1 (11). С. 65.

¹¹⁷³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 64–65.

Улітку – восени 1947 р. СБ знову посилила перевірку ліній зв'язку¹¹⁷⁵. Особливо це стосувалося контролю за перебазуванням підпільників з теренів Закерзоння, а також тими, що прибули з СУЗ¹¹⁷⁶. Після перевірки їм допомагали дістатися необхідного місця¹¹⁷⁷. Паралельно есбісти Закерзоння налагоджували лінії зв'язку з підпіллям ОУН Галичини та Волині¹¹⁷⁸. На той період лінію зв'язку між Крайовим проводом «Поділля» та вищим керівництвом ОУН очолював колишній окружний референт СБ Василь Магдій («Жар»). Для реалізації цього він створив на р. Стрипа власний «флот» (Авт. – мережу переміщення пошти та підпільників човнами)¹¹⁷⁹.

Наприкінці 1940-х рр. есбістський документообіг скоротили до мінімуму¹¹⁸⁰: у Галичині зв'язок між округами СБ відбувалася щомісяця, надрайонами та районами – через кожних кілька тижнів¹¹⁸¹. Зазвичай це здійснювали спеціальні кур'єри, які підпорядковувалися референтам СБ¹¹⁸². Паралельно вони виконували інші завдання¹¹⁸³. На початку 1950-х рр. зв'язок між різними теренами, керівництвом і низовими ланками почав рватися¹¹⁸⁴, а тому пошук зв'язку з вцілілими кадрами займав у цей період значну частину роботи референтів СБ¹¹⁸⁵. Незважаючи на це, централізована система звітності зберігалася в есбістів до 1951 р.¹¹⁸⁶

¹¹⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67443. Т. 2. Арк. 12; Іщук О., Ніколаєва Н. Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр. Київ : б. в., 2007. С. 6–23.

¹¹⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 471.

¹¹⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 139. Арк. 40; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 119. Арк. 196.

¹¹⁷⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26908. Т. 1. Арк. 51–52.

¹¹⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 47989. Арк. 127.

¹¹⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 121. Арк. 71–73.

¹¹⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 259; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 7. Арк. 409.

¹¹⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 115–117.

¹¹⁸² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 220. Арк. 27–28; Спр. 575. Арк. 16.

¹¹⁸³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 217. Арк. 24; Спр. 219. Арк. 87.

¹¹⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 345. Арк. 70; Спр. 354. Арк. 391; Мороз В. Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях. *Визвольний шлях*. 2004. Серпень. Вип. 8. С. 77.

¹¹⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75196. Арк. 93.

¹¹⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 155.

Паралельно з розвитком у післявоєнний період мережі зв'язку СБ ОУН на теренах Західної України, подібні процеси відбувалися за кордоном. Ще у серпні 1943 р. Миколою Лебедем було створено Референтуру Зовнішніх Зв'язків (далі – «Р-33»), першим керівником якої у вересні 1944 р. став Євген Врецьона («Тучин»), а після нього – Іван Гриньох («доктор Орлів»)¹¹⁸⁷. Головним завданням «Р-33» було забезпечення зв'язку між підпіллям ОУН в Україні та Німеччині¹¹⁸⁸.

Починаючи з літа 1945 р., складовою частиною СБ ЗЧ ОУН стала референтура «К-3», що здійснювала підбір, підготовку та відправлення до західних областей УРСР кур'єрів¹¹⁸⁹. Відповідальним за їх перевірку був Модест Ріпецький («Горислав»)¹¹⁹⁰. Після повернення до Німеччини кожного кур'єра есбісти допитували, наприклад, допит «Юрчика» тривав упродовж семи днів. При цьому зміст цих розмов кур'єрам розголошувати суворо заборонялося¹¹⁹¹. Головні лінії зв'язку пролягали територією Польщі. Для цього використовувалися репатріаційні місії. Оунівці здобували фіктивні робочі книги, які німці видавали польським робітникам, та на їх основі отримували нові документи¹¹⁹². Також важливу роль відігравали лінії зв'язку через територію Чехословаччини. За радянськими даними, лише упродовж червня 1945 – травня 1951 р. через неї пройшли 15 кур'єрських груп ЗЧ ОУН¹¹⁹³.

Недоліком цієї лінії зв'язку була посилена активність радянської агентури. Влітку 1946 р. у Мюнхені співробітниками СБ ЗЧ ОУН був заарештований уродженець Закарпаття Андрій Печора¹¹⁹⁴. На допиті він зізнався, що за наказом генералів МДБ Ібрагімова та Молоткова відшукував

¹¹⁸⁷ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 11325. Арк. 11; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 1. Арк. 259; Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. Манчестер ; Мюнхен ; Нью-Йорк : Видання Політичної Ради ОУН-з, 1982. С. 69.

¹¹⁸⁸ Климишин М. В поході до волі: спомини. Торонто : Б. в., 1998. Т. 2. С. 238.

¹¹⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 102. Арк. 77; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 601.

¹¹⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2879. Арк. 66–67; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 31.

¹¹⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 1. Арк. 420.

¹¹⁹² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 108. Арк. 54.

¹¹⁹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 42. Арк. 220–221.

¹¹⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 84.

пункти зв'язку ЗЧ ОУН через територію Чехословаччини¹¹⁹⁵. Тоді ж есбістам вдалося викрити радянського агента Дайка, який декілька разів надсилався з кур'єрською групою на Закарпаття¹¹⁹⁶. У січні 1947 р. співробітники СБ ЗЧ ОУН арештували кур'єрів Ярослава-Теодора Мороза («Славека») та Василя Чижевського («Деміда»)¹¹⁹⁷. На допиті вони зізнався, що були завербовані органами НКДБ¹¹⁹⁸ – «Ярослав» під оперативним псевдонімом «Зирчин», а «Демід» – «Д-2». Після завершення допиту обидва агенти були засуджені до страти. У листі до Романа Шухевича («Тараса Чупринки») зазначалося, що згадані події кидають тінь на СБ та провід ЗЧ ОУН, а тому рекомендувалося надалі не надсилати кур'єрів «Празькою лінією»¹¹⁹⁹.

Слід зазначити, що важливу роль у забезпеченні зв'язку з керівництвом ЗЧ ОУН відігравала також СБ на українських землях. Допомогу кур'єрам у нелегальному перетині польсько-радянського кордону надавали референт СБ Холмської округи Леон Лапінський («Зенон») та референт СБ Перемишльського р-ну Іван Кривуцький («Аркадій»)¹²⁰⁰. Референт СБ Дрогобицького надрайону ОУН Осип Мицик («Донський») розслідував упродовж липня – серпня 1946 р. причини провалу кур'єрської групи «Славка», яка прибула з Мюнхена. За його результатами, в с. Модричі Дрогобицького р-ну було повішено сімох осіб, звинувачених у співпраці з органами МДБ-МВС¹²⁰¹. Референт СБ Турківського надрайону ОУН Іван Хома («Богдан») вирушив 1949 р. зв'язковим до Німеччини¹²⁰². Крім того, співробітники СБ у західних областях УРСР також отримували від кур'єрів ЗЧ ОУН розвідувальні

¹¹⁹⁵ Мечник С. Терористичні агенти московського імперіалізму. *Визвольний шлях*. 1961, квітень. Кн. 9/93 (167). С. 981; Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 20–21.

¹¹⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1218. Арк. 230.

¹¹⁹⁷ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 226, 474.

¹¹⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 34.

¹¹⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2663. Арк. 205–208.

¹²⁰⁰ ІРН ВУ. 170/12/22. К. 321; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1218. Арк. 5–6; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 26617. Арк. 38.

¹²⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 94. Арк. 51.

¹²⁰² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 251. Арк. 1.

дані про становище української еміграції на Заході. Наприклад, 27 січня 1950 р. в Торчинському р-ні Волинської обл. було виявлено бідон-архів референта СБ ПЗК Петра Ковальчука («Залісного»). Серед вилучених з нього документів була розлога інформаційна довідка про емігрантські організації у британській та американській окупаційних зонах¹²⁰³.

Негативно на кур'єрському зв'язку ЗЧ ОУН відобразилися внутрішні конфлікти, зрештою, кожна з фракцій створила власну референтуру «К-3», при цьому прагнучи довести, що лише вона репрезентує за кордоном збройне підпілля ОУН в Україні¹²⁰⁴. За словами Анатолія Камінського: «між ними панувала атмосфера перегонів і конкуренції, подекуди доволі нездорової і шкідливої»¹²⁰⁵. Найбільшої шкоди оунівцям завдав провал кур'єрських груп ЗП УГВР на чолі з Василем Охримовичем («Грузином») та ЗЧ ОУН – Мирonom Матвієйком («Усміхом»)¹²⁰⁶. Останній був схоплений агентурно-бойовою групою МДБ та пішов на співпрацю з супротивником¹²⁰⁷. «Усміху» відводилася ключова роль в оперативній грі «Звено», яка мала на меті розпалити суперечки між Степаном Бандерою та Миколою Лебедем¹²⁰⁸.

За даними органів КДБ, упродовж 1947–1957 рр. було виявлено 17 кур'єрських груп (48 осіб) ЗЧ ОУН та ЗП УГВР¹²⁰⁹. З них 27 груп у 1951–1953 рр. (10 загинули, 5 погодилися на співпрацю). Крім того, вилучили 10

¹²⁰³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1377. Арк. 123.

¹²⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 73–74.

¹²⁰⁵ Камінський А. Край, еміграція і міжнародні за куліси. Манчестер ; Мюнхен ; Нью-Йорк : Видання Політичної Ради ОУН-з, 1982. С. 71–72.

¹²⁰⁶ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 140. Т. 1. Арк. 98; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 2. Арк. 42; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 16–18, 160; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 102. Арк. 89; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 489. Арк. 74; Камінський А. Край, еміграція і міжнародні за куліси. Манчестер ; Мюнхен ; Нью-Йорк : Видання Політичної Ради ОУН-з, 1982. С. 114; Веденєєв Д., Шаповал Ю. Доля Мирона Матвієйка. *До новітнього українського світогляду і стратегії*. Київ : Економіка і право, 2002. С. 113–125; Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада ЗП УГВР – ГС ЗС УГВР – Середовище УГВР. Гадяч : Видавництво «Гадяч», 2004. С. 230–231.

¹²⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1014. Арк. 105; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9115. Т. 58. Арк. 3.

¹²⁰⁸ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / упоряд.: С. Кокін, В. Сергійчук, І. Білокінь, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 4–8.

¹²⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0919. Арк. 97.

радіостанцій, таємні документи, шифри, засоби тайнопису, зброю та 390 тисяч крб.¹²¹⁰. Незважаючи на важкі втрати, направлення до Західної України кур'єрів не припинялося¹²¹¹, однак більшість з них одразу опинялися під контролем КДБ¹²¹². Саме тому останній намагався створити у керівництва ЗЧ ОУН враження про нібито перспективність підтримки збройного підпілля на Західній Україні. З цією метою активно використовували агентів-бойовиків, збудували в Щирецькому лісі Пустомитівського р-ну Львівської обл. псевдокриївку, видали брошури ОУН, антирадянські листівки, фабрикували звіти тощо¹²¹³.

При цьому частині кур'єрів вдавалося успішно виконати завдання. За даними КДБ, восени 1955 р. один з них розшукувався на території Дніпропетровської обл.¹²¹⁴. У доповіді Степана Бандери «Головні точки усної інформації» від 1959 р. зазначалося: «В сучасних умовах розвідка має для військових штабів більше значення, чим важливі бойові операції, за допомоги розвідувальної роботи можна зайняти в системі НАТО важливе місце»¹²¹⁵. На той час референтуру «К-3» очолював Григорій Васькович («Вак»)¹²¹⁶. Остання кур'єрська група ЗЧ ОУН (три особи) на чолі з Михайлом Типишем («Богданом») нелегально перетнула польсько-радянський кордон 18 жовтня 1960 р. в районі Перемишль – Добромиль. Стосовно неї органи КДБ завели розшукову справу «Рулон»¹²¹⁷.

Надалі ЗЧ ОУН та ЗП УГВР відмовилися від практики нелегального надсилання кур'єрських груп та спроб відновити зв'язок зі збройним підпіллям в Україні. Головна ставка робилася на радянську опозиційну інтелігенцію, не

¹²¹⁰ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 200–202.

¹²¹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 277–78; Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0917 Арк. 206; Веденєєв Д., Лисенко О. Організація Українських Націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 3. С. 142.

¹²¹² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0940. Арк. 26.

¹²¹³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 243. Арк. 39; Спр. 256. Арк. 94.

¹²¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1449. Арк. 138, 141.

¹²¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 102. Арк. 93–94.

¹²¹⁶ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 15212. Арк. 248.

¹²¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0930. Арк. 17–19.

пов'язану з боротьбою ОУН. У одному з документів зазначалося: «вони є надією нашої організації, потрібно лише вміло їх використати»¹²¹⁸.

Новим шляхом зв'язку стали туристичні подорожі. Впродовж 1963 р. Україну відвідали 20 тисяч іноземців, при цьому їхня кількість була вчетверо більшою, ніж сім років до цього¹²¹⁹. В інструкції СБ ЗЧ ОУН від листопада 1966 р. зазначалося: «Так званий культурний обмін між ССР і великою кількістю західних держав, часті туристичні поїздки західних туристів /а в тому числі також немалої кількості українців, громадян тих держав/ до ССРСР чи західних країн, сприяють у великій мірі тим новим тактичним планам КГБ...Власне тому перед органами Служби Безпеки виринають нові завдання та конечність в цьому новому періоді застосувати не лише відповідні охоронні засоби, але й перейти активно до протинаступу»¹²²⁰. Зокрема, упродовж 1967–1970 рр. органи КДБ виявили 18 оунівських кур'єрів¹²²¹. Згідно з інструкціями шефа СБ Івана Кашуби («Чада»), у липні 1968 р. до переліку його розвідувальних зацікавлень входило: 1) наслідки конфлікту на радянсько-китайському кордоні; 2) доля учасників підпільної організації «Український Національний Фронт» (далі – УНФ) Дмитра Квецка, Івана Губка, Ярослава Лесіва, Михайла Дяка, Зіновія Красівського та Василя Кулинина; 3) місце ув'язнення греко-католицького єпископа Василя Величковського та дисидента В'ячеслава Чорновола¹²²².

На початку 1970-х рр. між референтурами «К-3» різних фракцій ОУН була спроба порозуміння, зініційована предстоятелем УГКЦ Йосипом Сліпим, однак далі перемовин справа не пішла¹²²³. Незважаючи на продовження

¹²¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0985. Арк. 290–292.

¹²¹⁹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 203.

¹²²⁰ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 44. Арк. 73.

¹²²¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1001. Арк. 22–23; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 205.

¹²²² ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9267. Т. 3. Арк. 265.

¹²²³ Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. Манчестер ; Мюнхен ; Нью-Йорк : Видання Політичної Ради ОУН-з, 1982. С. 71–72.

внутрішніх суперечностей між оунівцями, туристичний шлях їхнього зв'язку з дисидентами продовжувався. У 1970–1972 рр. УРСР відвідали майже 200 тисяч іноземців, 10 тисяч з яких мали українське походження¹²²⁴. Потік західних туристів українського походження до УРСР швидко зростає: 1973 р. – 4873 особи, 1974 р. – 5734, 1975 р. – 6626¹²²⁵. Головними завданнями кур'єрів ОУН був таємний вивіз на Захід різноманітних творів «самвидаву» (Авт. – особливо номери «Українського вісника»), а також підтримка дисидентів (Авт. – передавали кошти, мініатюрні брошури з постановами ОУН тощо)¹²²⁶. Тексти нелегальних творів фіксували на мікроплівки. При переході кур'єрами кордону їх ховали у потаємних місцях одягу або взуття¹²²⁷.

Найбільшим провалом кур'єрів ОУН було затримання 4 січня 1972 р. органами КДБ громадянина Бельгії Ярослава Добоша та його публічне каяття¹²²⁸. Продовженням цієї кампанії став арешт упродовж 1972–1973 рр. 89 дисидентів, які фігурували в оперативній розробці «Блок». З них 55 на Західній Україні (13 – Львові) та 48 – інших регіонах (28 – Києві)¹²²⁹. Провал Ярослава Добоша став важким іміджевим ударом по ОУН. Газета «Свобода» (США) від 6 липня 1972 р. писала: «Молодий чоловік, вихований в умовах Заходу, під охороною паспорта західної держави, легковажно їде в Україну. Намагається встановити зв'язок із людьми, які там стоять в інтелектуальній опозиції. І хоча в тюрмі його щадили, він в усьому зізнався, обтягуючи становище тих людей з якими зустрічався. Згодом, перебуваючи у вільному світі, розповідав для самореклами про таємні зустрічі у Києві та Львові. Таким чином знову підставляючи арештованих». 25 червня 1972 р. газета «Українські вісті» (ФРН) з обуренням писала: «Він (Авт. – Ярослав Добош) лише

¹²²⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1014. Арк. 144.

¹²²⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1052. Арк. 23.

¹²²⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1001. Арк. 57; Ковальчук П. Дайте не минайте. *Зоря комунізму*. 1985. 13 червня. С. 4; Литвин І. Чужий голос. *Робітнича газета*. 1985. 8 серпня. С. 3.

¹²²⁷ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0993. Арк. 238.

¹²²⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74894. Т. 1. Арк. 18; Т. 2. Арк. 181–185; Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1003. Арк. 113–114; Спр. 1007. Арк. 176; Спр. 1010. Арк. 26–27, 334–337.

¹²²⁹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 209.

бутафорський «західний герой»... опинившись в конкретній ситуації випробувань, показав себе випеченим маминим синком...»¹²³⁰. Усуненню збитків, нанесених «справою Добоша», присвячувалася таємна нарада Проводу ОУН від 25 червня 1972 р. під головуванням Ярослава Стецька¹²³¹.

Незважаючи на періодичні провали, туристичний шлях направлення кур'єрів до УРСР залишався найбільш ефективним. Лише упродовж 1975–1976 рр. органи КДБ виявили 65 іноземців, які виконували згадані завдання¹²³². Важливу роль у цьому відіграла чиказька фірма «Ковбаснюк тревел ейдженси»¹²³³. До переліку розвідувальних зацікавлень СБ у 1972 р. входили: 1) русифікація в УРСР; 2) голодування Валентина Мороза; 3) місця ув'язнення Юрія Шухевича, Івана Геля, Данила Шумука, Івана Світличного, Ігоря та Ірини Калинців; 3) сьомий та восьмий випуски «Українського вісника»; 4) наслідки звільнення 1-го секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста; 5) причини дозволу виїзду на Захід дисидентам-росіянам, наприклад, Олександрю Солженіцину; 5) реакція суспільства на заяву Івана Дзюби¹²³⁴.

Одним із завдань СБ була перевірка матеріалів «самвидаву», які надходили з УРСР. Стосовно цього у постановах V Великого Збору ОУН від 1975 р. зазначалося: «Публікована за кордоном підпільна література, а зокрема та, що появляється чужими мовами, є великим ударом для окупанта. Тому КГБ намагається в провокативний спосіб передавати за кордон різні фальсифікати»¹²³⁵. Публікацію у 1974 р. мельниківським видавництвом «Смолоскип» (Балтимор, США) спогадів Данила Шумука «За східним обрієм» есбісти вважали провокацією органів КДБ. На їхню думку, книга підривала довіру західного читача до матеріалів «самвидаву». Доказ провокації вони

¹²³⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1015. Арк. 291–292.

¹²³¹ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 31 . Оп. 1. Од. зб. 9. Од. обл. 2.

¹²³² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1052. Арк. 17.

¹²³³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1013. Арк. 17–18.

¹²³⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9267. Т. 3. Арк. 258–259.

¹²³⁵ П'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали і постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1975. С. 348.

вбачали у гострій критиці автором діяльності СБ на Волині¹²³⁶. У 2011 р. зазначені звинувачення аргументовано спростував голова видавництва «Смолоскип» Осип Зінкевич¹²³⁷.

1 серпня 1977 р. трапився останній великий провал кур'єра ОУН: органами КДБ був заарештований студент педагогічного коледжу Кінгстон-он-Холл з Великобританії Андрій Климчук. Його підготовкою займався референт СБ Теренового проводу Канади Олександр Матла¹²³⁸. Незважаючи на неспростовні докази, кур'єр поведив себе спокійно, заперечував провину й відмовився надавати будь-які пояснення. Зрештою, на початку 1978 р. його депортували з території СРСР¹²³⁹.

Направлення ОУН на територію УРСР кур'єрів тривало до середини 1980-х рр.¹²⁴⁰. В останній інструкції шефа СБ Івана Кашуби («Чада») для розвідувальної роботи на території УРСР від 27 жовтня 1987 р. зазначалися такі питання: 1) легалізація Греко-католицької церкви; 2) реакція творчої інтелігенції на русифікацію; 3) доля В'ячеслава Чорновола; 4) кількість направлених до Афганістану призовників з України; 5) радіопередач «Вільної Європи», «Голосу Америки» та «Голосу Ватикану»; 6) наслідки Чорнобильської аварії¹²⁴¹. Після політики проголошеної Генеральним секретарем ЦК КПРС Михайлом Горбачовим політики гласності підтримка оунівцями в УРСР опозиційної інтелігенції почала здійснюватися більш відкрито.

Слід зазначити, що, починаючи з літа 1945 р., паралельно діяла мережа зв'язку СБ ОУН в країнах Заходу. Кушовий СБ звітував організаційному

¹²³⁶ Шумук Д. За східним обрієм: спомини. Париж ; Балтимор : Смолоскип, 1974. 447 с.; Снегірьов. КГБ і їхні підручні : збірник документів. Нью-Йорк : Спілка визволення України, 1977. С. 52.

¹²³⁷ Зінкевич О. Про спогади Данила Шумука і «всезнаюче» КДБ. Історична правда (18.03.2011): <https://www.istpravda.com.ua/columns/2011/03/18/32265/>

¹²³⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1043. Арк. 174–197.

¹²³⁹ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 31. Оп. 1. Од. зб. 6. Од. обл. 1; ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1060. Арк. 232–236; Спр. 1062. Арк. 233–236; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 339. Арк. 6.

¹²⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1109. Арк. 167–168.

¹²⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9267. Т. 3. Арк. 230–231; Чорнобильське дос'є КГБ: від будівництва до аварії : збірник документів про аварію на Чорнобильській АЕС / упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Боряк. Київ : К.І.С., 2020. С. 348.

провіднику усно, а обласному референту СБ щомісяця відправляв письмовий звіт¹²⁴². У ньому подавалася інформація про стан кадрів кожного зі «звен», при цьому окремо вказувалися вихідці зі східних та західних областей України¹²⁴³. Крім того, референти СБ усіх рівнів усно інформували відповідного теренового провідника ЗЧ ОУН стосовно методів роботи радянської агентури¹²⁴⁴.

Згідно з інструкцією для «Закордонних Частин СБ» від 15 вересня 1946 р., передбачалося кодування певних даних. Наприклад, «СБ» конспіративно позначали «Санітарною опікою», терени Німеччини спочатку «ТД» (Терен Дойчланд/Deutschland), а згодом – «ТПН» (Тереновий провід Німеччини), області кодувалися цифрою з двома нулями, а куші – одним нулем¹²⁴⁵. У документі СБ ЗЧ ОУН «Техніка звітування» від 1 лютого 1953 р. зазначалося: «Напередодні звітування референт СБ ТП повинен був зв'язатися з «Провідним Звеном» СБ та домовитися про спосіб доставляння (Авт. – кореспонденції)». Зазвичай це здійснювали «довірені люди», які перебували на той час в зазначеній місцевості. Матеріали «надзвичайно пильні» (переїзд агента або підозрілої особи до іншого терену, його зустріч з резидентом тощо) потрібно було доставити якомога швидше, а тому для цього допускалося використання телефона, телеграми (шифрувати текст) або авіаційної пошти¹²⁴⁶.

Упродовж 1960–1970-х рр. звітність СБ ОУН значно скоротилася, засвідчує інструкція Івана Кашуби («Данила Кременя») від 15 квітня 1964 р., якою референтів СБ ТП зобов'язували щонайменше кожні три місяці надсилати до «Централі» загальний звіт¹²⁴⁷. Його зміст подає інструкція від листопада 1966 р., виділяючи рубрики: 1) «Справи туристичних поїздок до ССРСР і сателітних країн»; 2) «Справи відвідин українських емігрантів представниками советських і сателітних станиць»; 3) «Справи подруж з жінками з ССРСР і

¹²⁴² Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 33. Арк. 29; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 3. Арк. 90.

¹²⁴³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 1. Арк. 392–393.

¹²⁴⁴ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 16.

¹²⁴⁵ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 10.

¹²⁴⁶ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 29–30.

¹²⁴⁷ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 61.

сателітних країн»; 4) «Справи осіб, які приїхали з ССРСР чи сателітних країн і залишилися на постійно жити на Заході»; 5) «Справи советських паспортів»; 6) «Справи висилки дітей до літніх таборів в ССРСР чи сателітних країн»; 7) «Справи Советських організацій у Вашому терені»; 8) «Справи намагань встановити співпрацю з українськими емігрантами»; 9) «Справи діяльності Московської Патріархії»; 10) «Справа повороту емігрантів до ССРСР»; 11) «Справи відношення замаскованих большевицьких агентів до нової тактики КГБ»¹²⁴⁸. Про важливість для мережі СБ ОУН регулярного звітування зазначалося у постановах IV Великого Збору ОУН в Мюнхені від 1969 р. та проєкті «Устроєвої Підготовчої Підкомісії» VII ВЗ ОУН від 16 вересня 1987 р.¹²⁴⁹.

Висновки. Від початку створення розвідки УВО важливу роль у ній відігравав централізований зв'язок, який забезпечував окремий кур'єрський відділ через мережу «поштових скриньок». Зазвичай їх облаштовували у помешканнях або невеликих приватних крамницях членів УВО. Назвавши «кличку» (паролі, які періодично змінювалися), підпільну кореспонденцію доставляли або забирали кур'єри. Інколи для конспірації вони змінювали зовнішній вигляд. Розвідувальна референтура Крайової Військової Організації узагальнювала дані та надсилала їх керівництву УВО за кордон. При цьому нерідко використовували подвійний ключовий шифр та шифрувальну таблицю. Основну частину зазначеної кореспонденції складали розвідувальні звіти про Військо Польське, почасти до них долучали фото стратегічних об'єктів або польських таємних документів.

Мережа «поштових скриньок» продовжувала складати основу розвідувального зв'язку ОУН упродовж 1930-х р. На теренах Другої Речі Посполитої кур'єри підпілля нерідко діяли під виглядом мандрівних продавців, а за кордоном – торговельних агентів. Важливу роль відводили конспірації, особливо «кличкам» та пунктуальності.

¹²⁴⁸ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 44. Арк. 70–72.

¹²⁴⁹ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 55. Арк. 48; Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): постанови. Мюнхен : Видання ОУН, 1969. Т. 1. С. 228–229.

Після анексії у вересні 1939 р. Червоною армією Західної України розвідувальний зв'язок ОУН на цих теренах не зазнав суттєвих змін, проте було посилено заходи конспірації, збільшилася кількість шифрованих листів. Починаючи з весни 1940 р., кожен з підпільних теренів отримував псевдонім або числовий код, який періодично змінювався. У цей період розвідники ОУН, навіть керівного рівня, нерідко виконували і функції зв'язкових. Зібрана у західних областях УРСР інформація, надходила лініями зв'язку до Львова референту розвідки КЕ ОУН на ЗУЗ, звідки її кур'єрами переправляли через радянсько-німецький кордон до Кракова.

Улітку – восени 1941 р. мережа зв'язку ОУН охопила більшість українських земель. На щойно опанованих теренах «пункти зв'язку» здебільшого розміщувалися у будинках місцевих оунівців, приміщеннях краєзнавчих музеїв або українських книгарнях. Починаючи з 1942 р., СБ посилила перевірку кур'єрів, зосереджуючи головну увагу на агентурі гестапо.

Улітку – восени 1943 р. у справочинстві СБ набуває поширення маркування звітів, протоколів допитів, наказів, інструкцій, а також навчальної літератури індексом «Р-31». Впроваджуються грифи таємності. У листопаді – грудні 1943 р. СБ налагодила автономну вертикаль зв'язку з власними «пунктовими» та кур'єрами. При цьому продовжувала використовувати загально-організаційну.

Після проходження фронту СБ займалася відновленням та охороною ліній зв'язку. Крім того, супровід окремих кур'єрів забезпечували ВОПи. Проте головним завданням СБ була перевірка ліній зв'язку, особливо кур'єрів до вищого керівництва підпілля ОУН та УПА. Здійснювали це шляхом допитів та перевірки кореспонденції. Мережа зв'язку СБ у цей час мала регіональні особливості: на теренах Галичини вона була найбільш розвиненою, створюючи окремі «розвідчо-зв'язкові пункти», натомість есбісти Закерзоння власної мережі зв'язку не мали.

Навесні 1946 р. посилено конспірацію зв'язку. Замість естафетних ліній на перший план виходить мережа «мертвих пунктів». Кур'єрів намагалися

підбирати зі складу нелегалів ОУН. Посилювалися заходи безпеки під час особистих зустрічей та практика шифрування таємних документів. Улітку – восени 1947 р. СБ забезпечила перевірку учасників ОУН та УПА, які переходили з теренів Закерзоння до Галичини. Наприкінці 1940-х рр. документообіг СБ скоротився до необхідного мінімуму. Через нестачу кур'єрів почали рватися зв'язки між окремими теренами ОУН, однак, незважаючи на це, звітність під маркуванням СБ продовжувалася до 1951 р. включно.

Паралельно розвиток кур'єрських підрозділів відбувався при осередках ОУН в країнах Заходу. Цей процес започаткувало створення у серпні 1943 р. Референтури Зовнішніх Зв'язків («Р-33»), на основі якої влітку 1945 р. виникла референтура Крайового зв'язку («К-3»). Організаційно вона входила до складу «Провідного звена» СБ ЗЧ ОУН. Зі свого боку, есбісти здійснювали перевірку та підготовку кур'єрів. Головні лінії зв'язку між оунівцями Німеччини та Західної України пролягали територією Польщі та Чехословаччини. Стосовно останньої СБ ЗЧ ОУН вдалося виявити найбільше радянських агентів. З цієї причини «Празька лінія» вважалася ненадійною.

Важливу роль у налагодженні цієї роботи відігравали есбісти на українських землях, передусім Закерзоння та Дрогобиччини. Вони допомагали у переході кордону, перевіряли провали кур'єрів, а інколи особисто доставляли кореспонденцію підпілля на Захід.

Значної шкоди мережі зв'язку завдав конфлікт між лідерами ЗЧ ОУН та ЗП УГВР. Обидві фракції створили власні референтури «К-3», які змагалися за репрезентацію на Заході збройного підпілля в Україні. Цією ситуацією для розпалювання внутрішніх чвар скористалися органи КДБ. Внаслідок здійснюваних ними оперативних заходів більшість направлених ЗЧ ОУН кур'єрів гинули або вербувалися. Незважаючи на численні втрати, зазначена практика продовжувалася до жовтня 1960 р. Надалі керівництво ЗЧ ОУН головну ставку робило на підтримку в УРСР дисидентського руху. Для зв'язку з ними використовували пошвавлення туризму. Головним завданням кур'єрів було переправлення на Захід матеріалів «самвидаву». З метою протидії

провокаціям КДБ перед публікацією їх ретельно вивчали співробітники СБ ЗЧ ОУН. Крім того, вони брали участь у підготовці кур'єрів. Зазначена практика продовжувалася до середини 1980-х рр. Паралельно в країнах Заходу діяла мережа зв'язку СБ. Її головним завданням було забезпечення регулярної звітності. Для конспірації документів продовжували використовувати кодування та шифрування. Зв'язковими були «довірені люди» з української діаспори. За оперативної необхідності дозволялося окремі дані передавати телефоном або надсилати поштою. У 1960–1970-х рр. звітна документація СБ ОУН значно скоротилася, однак вона продовжувала відігравати значну роль до кінця 1980-х рр.

4.7. Співпраця з іноземними розвідками

Більшість національно-визвольних рухів опиралися на відкриту або приховану допомогу дружніх держав та особливо їхніх розвідок. У діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій ця практика завжди відігравала важливу роль.

15 березня 1923 р. Рада послів Антанти у Парижі визнала суверенітет Польщі над територіями Західної України, якими вона фактично володіла. Це рішення остаточно підштовхнуло українських націоналістів до союзу з Веймарською Німеччиною¹²⁵⁰. Відповідальним за цей напрям роботи був Ріко Ярій¹²⁵¹. Описуючи його, член Верховної команди УВО Володимир Мартинець відзначав непересічні дипломатичні здібності: «У своїх зв'язках із чужинцями він мусів виявляти багато зручності й орієнтаційного хисту. Він знав, коли послужити підкупом, та знову, коли вжити легкої демагогії, або щось «підфарбувати» чи покористуватися просто вигадкою»¹²⁵². Йому вдалося переконати начальника 1-го відділу Абверу в Кенігсберзі капітана Вальтера

¹²⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 2. Арк. 192.

¹²⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7449. Т. 1. Арк. 7.

¹²⁵² Мартинець В. Від УВО до ОУН: спогади та матеріали до передісторії українського організованого націоналізму. Вінніпег : б.в., 1949. С. 189.

Вейсса, що УВО – це потужна сила, варта підтримки¹²⁵³. Того ж року між Євгеном Коновальцем та начальником німецької контррозвідки полковником Гемком було укладено договір про співпрацю, за яким українська сторона зобов'язувалася постачати Абверу розвідувальні дані про Військо Польське¹²⁵⁴. В обмін на інформацію німці обіцяли виплачувати УВО щомісячну допомогу в розмірі дев'яти тисяч марок¹²⁵⁵.

Від самого початку противником Ріко Ярого виступив розвідувальний референт УВО Осип Думін¹²⁵⁶. Разом із колишнім президентом Західноукраїнської Народної Республіки (далі – ЗУНР) Євгеном Петрушевичем та Крайовим комендантом УВО Ярославом Індишевським, вони провели у травні 1923 р. «палатну революцію» (Авт. – заколот) та захопили контроль над УВО¹²⁵⁷. За однією з версій, заколотники налагодили контакти з представником уряду УСРР Миколою Крестінським та розглядали можливість переорієнтації на СРСР. Протестуючи проти нової політики, Євген Коновалець у грудні 1923 р. залишив посаду Коменданта УВО¹²⁵⁸. Після цього переговори радянськими представниками активізувалися, зокрема, одні з них відбулися 11 лютого 1924 р. у Вінниці. За результатами домовленостей, до складу штабу розвідки УВО увійшов Роман Лонгва (Авт. – наступного року секретар Китайської комісії при політбюро ЦК ВКП(б), розстріляний 21 травня 1937 р.)¹²⁵⁹.

Повернення УВО до прони́мецької орієнтації спричинив катастрофічний провал розвідувальної референтури (далі – «Р-Р»). 9 лютого 1924 р. польською поліцією була заарештована спецзв'язкова Ольга Басараб, а невдовзі багато

¹²⁵³ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9738. Т. 5. Арк. 33.

¹²⁵⁴ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 1 : 1939–1943. С. 756.

¹²⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 9.

¹²⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7449. Т. 1. Арк. 13.

¹²⁵⁷ Книш З. Західньо-Українська Національно-Революційна Організація. Торонто : Срібна Сурма, 1974. С. 13.

¹²⁵⁸ Мірчук П. Євген Коновалець – лідер українського визвольного руху. Львів : Ліга визволення України, 1990. С. 79.

¹²⁵⁹ ГАБО. Ф. 93. Оп. 1. Спр. 319. Арк. 23–25.

інших керівників УВО, серед яких – і Крайовий комендант Андрій Мельник¹²⁶⁰. На хвилі обурення Євгенові Коновальцю вдалося 3 червня 1924 р. повернути собі контроль над Начальною Командою УВО¹²⁶¹. Першими його заходами стало викорінення «советофілів»¹²⁶², зокрема, було звільнено з посади крайового коменданта УВО Ярослава Індишевського¹²⁶³. Крім того, Євген Коновалець почав особисто керувати роботою агентури в УРСР¹²⁶⁴. На початку 1925 р. з УВО було виключено Осипа Думіна¹²⁶⁵. Остерігаючись помсти зі сторони Ріко Ярого, він виїхав у березні 1926 р. з Берліна до Кенігсберга, де влаштувався перекладачем місцевого відділення німецької контррозвідки¹²⁶⁶. Того ж року він подав міністерству «Рейхсверу» детальну доповідь про фінансові зловживання Ріко Ярого, зазначивши, що колишній шеф розвідки УВО продав польській розвідці інформацію про німецьких агентів. Однак свідчення Осипа Думіна тогочасне керівництво Абверу вирішило проігнорувати¹²⁶⁷.

Особливе місце серед дружніх УВО держав посідала Литва. Вона мала щодо Польщі територіальні претензії та надавала українським націоналістам всебічну допомогу. Литовськими паспортами користувалися: Євген Коновалець, референт розвідки Крайової Команди Іван Рев'юк («Братовичем»), бойовий референт Омелян Сенік («Грабовський») та багато інших підпільників¹²⁶⁸. Зі свого боку, УВО завжди підтримувала литовців. Так, «РБ» в Данцигу допомогло 1925 р. переправити до Клайпеди два закуплені в

¹²⁶⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН (1920–1939). 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 39–40.

¹²⁶¹ Нич В. Провокатори УВО-ОУН. Друге звернення до українського народу в справі роздору. Нью-Йорк : Б.в., 1956. С. 17.

¹²⁶² Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. Львів : Афіша, 2010. С. 37.

¹²⁶³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 47932. Т. 2. Арк. 121.

¹²⁶⁴ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 14053. Арк. 25.

¹²⁶⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні у документах = L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Українознавча бібліотека НТШ, 1993. С. 46.

¹²⁶⁶ Кучерук О. Ріко Ярій – загадка ОУН. Львів : Піраміда, 2005. С. 50.

¹²⁶⁷ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9738. Т. 5. Арк. 34.

¹²⁶⁸ Кучерук О. Останній паспорт Євгена Коновальця. *Пам'ять століть*. 2000. № 5. С. 5–60; Цибулькін В., Рожен Л., Веденеев Д. та ін. Нарис з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. Київ : Преса України, 2011. С. 346.

Німеччини підводні човни¹²⁶⁹. Наступного року представники УВО передали литовським союзникам таємні плани агресії щодо них Польщі¹²⁷⁰. 10 березня 1925 р. представники «Р-Р» підписали в Каунасі угоду з «Союзом стрільців Литви» (лит. – Lietuvos Šaulių Sąjunga), яка передбачала щомісячну допомогу українським націоналістам. При штабі Союзу стрільців Литви впроваджувався представник УВО на посаді розвідчого старшини з доступом до таємної інформації¹²⁷¹. Крім того, у Каунасі розташовувалося одне з найсильніших «РБ» – «Бальтика» (більше 15 співробітників) та, починаючи з 1927 р., виходив щомісячник УВО «Сурма»¹²⁷².

Співпраця розвідки ОУН з литовцями продовжувалася також упродовж 1930-х рр. 17 липня 1937 р. в Каунасі відбулася зустріч між представником Проводу ОУН Гаврилом Бондаренком та військовим аташе литовського генштабу Казісом Грнінюсом, які поновили угоду про співпрацю. Розвідувальний осередок ОУН в Литві продовжував нараховувати 15 співробітників, більшість з яких вільно володіли литовською, польською, білоруською та українською мовами. Очолював її Михайло Сорока з Самбірщини. До осередку в Каунасі сходилися розвідувальні дані з Вільнюса, Гродно, Ліді, Бреста та Пінська. Також він тісно взаємодіяв з підпіллям ОУН Поліського та Волинського воєводств¹²⁷³.

У грудні 1932 р. керівництво ОУН поновило співпрацю з військовою розвідкою Німеччини. На зустрічі в Берліні Євгена Коновальця з представниками Абверу майором фон Фоссом та капітаном Патцингом було домовлено про щомісячне фінансування у розмірі восьми тисяч марок, а також технічну допомогу у підготовці кадрів. Роль посередника між ОУН та Абвером

¹²⁶⁹ Кучерук О. Останній паспорт Євгена Коновальця. *Пам'ять століть*. 2000. № 5. С. 59–60.

¹²⁷⁰ Цибулькін В., Рожан Л., Веденєєв Д. та ін. Нарис з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. Київ : Преса України, 2011. С. 346.

¹²⁷¹ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 23. inv. č. 555. P. 93–94.

¹²⁷² ГДА СБУ Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 2. Арк. 28; Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0178. Арк. 323; Цибулькін В., Рожан Л., Веденєєв Д. та ін. Нарис з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. Київ : Преса України, 2011. С. 346.

¹²⁷³ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 39–47.

знову виконував Ріко Ярій¹²⁷⁴. Слід зазначити, що Євген Коновалець був невдоволений посиленням фінансових зв'язків з Абвером та хотів більшої автономності для українських націоналістів, навіть плануючи з цією метою перенести свій штаб до Швейцарії¹²⁷⁵.

Водночас ОУН не полишала спроб налагодити зв'язки з іншими державами, які потребували розвідувальної інформації з Польщі та Радянського Союзу. За посередництва керівника «Українського бюро» в Женеві Якова Макогона (видавав себе за нащадка гетьмана Кирила Розумовського), вдалося налагодити зв'язок з розвідкою США¹²⁷⁶. У 1934 р. референт розвідки ОУН Ріко Ярій провів у Парижі перемовини з колишнім радником японського посла в Франції Іто. За результатами таємних домовленостей планувалося сформувати в Маньчжоу-Гоу (Маньчжурія, Північний Китай) два військові корпуси з місцевих українців. Також оунівці обіцяли налагодити через українську діаспору Далекого Сходу розвідувальну роботу¹²⁷⁷. Відомо також про переговори ОУН з розвідками Іспанії, Туреччини, Італії, Югославії, Франції, Великобританії та Фінляндії,¹²⁷⁸ наприклад, осередок ОУН у Хельсинкі видавав упродовж 1930-х рр. газету «Українець»¹²⁷⁹.

Восени 1937 р. активізувалася співпраця ОУН з розвідкою Вермахту. Лише упродовж року Євген Коновалець двічі зустрічався в Австрії з представниками Абверу: майорами Ервіном Штольце, Гросскуртом та Петцальдом. Крім того, підтримував постійний зв'язок з адміралом Вільгельмом Канарісом, за домовленістю з яким передбачалося створення

¹²⁷⁴ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 1 : 1939–1943. С. 756.

¹²⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 14.

¹²⁷⁶ Сідак В., Вронська Т., Скрипник О. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення : наукове видання : у 5 т. Київ : Прометей, 2018. Т. III : Спецслужба Військового міністерства Державного Центру УНР в екзилі (1926–1936 рр.). С. 35–38.

¹²⁷⁷ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9738. Т. 1. Арк. 103; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75808. Арк. 207; Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. Львів : Афіша, 2010. С. 71–75.

¹²⁷⁸ Цибулькін В., Рожан Л., Веденєєв Д. та ін. Нарис з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. Київ : Преса України, 2011. С. 350.

¹²⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67418. Т. 2. Арк. 106.

української армії та її спеціальних підрозділів¹²⁸⁰. Зокрема, на початку липня 1939 р. керівництвом Абверу спільно з оунівцями було створено «Український Легіон», який отримав кодову назву ВВН (з нім. Berg-Bauern-Hilfe – Допомога селянам-горцям)¹²⁸¹.

На початку 1940 р. розвідувальні дані німцям почала передавати СБ. Передусім щодо підрозділів Червоної армії та військово-стратегічних об'єктів розміщених в Західній Україні: 1) плани казарм, військкоматів; 2) стан озброєння, обмундирування, забезпечення військових; 3) місця проживання офіцерів; 4) бойові можливості артилерійських, бронетанкових та авіаційних частин; 5) чисельність та озброєння охорони казарм, залізничних станцій, мостів, водопроводів, електростанцій, газопроводів тощо¹²⁸². Пріоритетною вважалася інформація про розташування аеродромів та засобів протиповітряної оборони¹²⁸³. Крім того, надавалися дані про органи НКВС, радянської адміністрації, польське підпілля тощо¹²⁸⁴.

Однак відразу після проголошення оунівцями 30 червня 1941 р. у Львові Акту відновлення Української Держави ситуація змінилася. На хвилі військових успіхів німці вирішили не виконувати домовленостей та розпочали щодо своїх колишніх союзників репресії. Чимало оунівців (у тому числі керівники СБ) зазнали тортур і були страчені. Переслідувань зазнавали навіть

¹²⁸⁰ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 1 : 1939–1943 С. 756.

¹²⁸¹ Шмігель М. Український легіон Романа Сушка. Напад зі Словаччини на Польщу (1939). *Український визвольний рух*. 2007. № 11. С. 81–93; Посівнич М. Формування й діяльність Легіону Сушка в червні-жовтні 1939 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С.112–118; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны : документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 1: 1939–1943. С. 757.

¹²⁸² Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 33843. Т. 1. Арк. 44; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 59.

¹²⁸³ Веденеев Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 141.

¹²⁸⁴ Ковальчук В. Степан Бандера. Київ : ПП Н. Брехуненко, 2008. С. 37. Украинские националистические организации в годы второй мировой войны: документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2012. Т.1 : 1939–1943. С. 270–271.

їхні сім'ї. Водночас ліквідовувалися створені оунівцями установи¹²⁸⁵. Зазначена ситуація спонукала оунівців переглянути ставлення до німців¹²⁸⁶. Наприкінці вересня 1941 р. в с. Сороки біля Львова відбулася Перша Конференція ОУН, у якій взяли участь 15 провідників підпілля, у тому числі шеф СБ Микола Арсенич («Михайло»). Було вирішено тимчасово уникати конфліктів з німцями та накопичувати сили¹²⁸⁷. Шукаючи нових союзників, Провід ОУН намагався у цей період налагодити зв'язки з урядом Італії¹²⁸⁸. Перед СБ у цей час постали завдання: 1) набуття агентурних позицій у окупаційній адміністрації, громадських та культурно-освітніх установах; 2) приховування від німців здобутого підпілля майна та зброї; 3) поширення впливу ОУН на схід; 3) забезпечення коштом ворога навчання та озброєння підпільників¹²⁸⁹. Наприкінці березня 1942 р. біля м. Новий Яричів на Львівщині відбулася Друга Конференція ОУН. З огляду на помітне виснаження Німеччини у війні (поразка під Москвою), було вирішено прискорити мобілізацію сил для створення власних військових підрозділів¹²⁹⁰.

Упродовж 1942 р. значна частина оунівців, особливо на Волині та Західному Поліссі, полишали посади в окупаційній адміністрації та переходили на нелегальне становище¹²⁹¹. Цей процес не відбувався раптово – він був для

¹²⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 21; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 69843. Т. 1. Арк. 283; Спр. 75897. Арк. 348; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 4. Арк. 78; Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. Торонто : Новий Шлях, 1991. С. 122; Україна в Другій світовій війні у документах / упоряд. В. Косик. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. Т. 2. 1998. С. 161–194; ОУН в 1942 році: документи / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. С. 50; Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 58; Клименко О., Ткачов С. Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь): німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр. Харків : Ранок-НТ, 2012. С. 65–66.

¹²⁸⁶ Огороднік В. Підготовчо-виховна діяльність у відділах Української народної міліції ОУН(Б) (липень-вересень 1941 р.). *Часопис української історії*. Київ, 2009. Вип. 11. С. 43–49.

¹²⁸⁷ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 168.

¹²⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75808. Арк. 181.

¹²⁸⁹ Лебедь М. УПА. Німецька окупація України. Мюнхен : Б.в., 1946. С. 17–18.

¹²⁹⁰ Кентій А. Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). Київ : Поліграф, 1998. С. 112–133.

¹²⁹¹ Архів Управління СБУ в Житомирській області. Ф. 5. Спр. 32527. Арк. 99зв.

кожного індивідуальним та залежав від багатьох обставин¹²⁹². Зазначені випадки спровокували щодо оунівців нову хвилю репресій¹²⁹³. Паралельно німецька окупаційна адміністрація посилила вивезення української молоді роботи до Райху. Особливо важкою ситуація була у «рейхскомісаріаті Україна»¹²⁹⁴. Через свою агентуру СБ намагалася різними шляхами цьому перешкодити: агітацією, провокаціями, переведенням молоді на нелегальне становище тощо¹²⁹⁵. Рятуючись від німецьких репресій, українська молодь почала переходити на нелегальне становище. У багатьох районах Полісся вони поповнили загони радянських партизан. Необхідність перехопити ініціативу спонукала Крайовий провід ОУН на ПЗУЗ до створення повстанських загонів¹²⁹⁶.

17 – 21 лютого 1943 р. поблизу м. Олесько на Львівщині проходила III Конференція ОУН, яка ухвалила перехід до відкритої збройної боротьби з німцями¹²⁹⁷. Згідно з таємним наказом Проводу ОУН, наприкінці березня 1943 р. відбувся одночасний перехід на нелегальне становище української допоміжної поліції Волині та Західного Полісся¹²⁹⁸. Загалом операція пройшла успішно та стала несподіванкою для німців. Найшвидше вона відбулася на півдні Волині, а дещо пізніше на Західному Поліссі¹²⁹⁹. Перехід на нелегальне становище української поліції спричинив нову хвилю німецьких репресій проти оунівців та їхніх симпатиків. Виконавцями каральних акцій здебільшого стали

¹²⁹² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67434. Арк. 13.

¹²⁹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 47. Арк. 158.

¹²⁹⁴ Сергійчук В. Український здвиг. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. Т. 2 : Волинь. 1939–1955. С. 57.

¹²⁹⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4338. Арк. 3; Спр. 6115. Арк. 15; ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 32; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд. В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 226.

¹²⁹⁶ Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949. Нью-Йорк : Пролог, 1995. Довідник другий. С.172–173; Патриляк І. До питання про початок антигітлерівського повстанського руху ОУН. *Визвольний шлях*. 2004. № 7–8. С.181.

¹²⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 4. Арк. 17.

¹²⁹⁸ Клименко О., Ткачов С. Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь): німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр. Харків : Ранок-НТ, 2012. С. 77.

¹²⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67454. Т. 28. Арк. 148; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 66. С. 350–353.

місцеві поляки, які поспішили скористатися ситуацією для зміцнення свого впливу у регіоні. Це стало однією із важливих причин кривавих подій Волинської трагедії¹³⁰⁰.

Наприкінці 1943 р. керівникам підпілля ОУН та УПА були заборонені будь-які офіційні переговори з німцями¹³⁰¹. Порушення цього наказу загрожувало смертною карою¹³⁰². Однак німецька армія, що відступала, вже не становила для ОУН та УПА небезпеки¹³⁰³, тому підпілля намагалося уникати із нею сутичок¹³⁰⁴. При цьому увага приділялася налагодженню співпраці із союзними німцями іноземними підрозділами – угорськими, румунськими, литовськими, словацькими тощо¹³⁰⁵. Важливу роль у цьому відіграла дипломатична референтура (Авт. – також називалася «Зовнішніх зв'язків») ОУН, яка тісно взаємодіяла з СБ¹³⁰⁶. Першим її керівником був Микола Леbedь («Максим Рубан») ¹³⁰⁷. Союзні німцям підрозділи укладали з повстанцями таємні угоди про нейтралітет, обмінювали зброю, боєприпаси та інше військоове майно на можливість вільно пройти підконтрольними УПА теренами¹³⁰⁸. Найбільш активно переговори відбувалися з угорцями¹³⁰⁹. Спеціально для виконання цього Івана Гриньоха («доктора Орліва») відрядили до Будапешта¹³¹⁰. Паралельно у цей період керівництво ОУН налагодило зв'язок з

¹³⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 97–98; Волинь радянська (1939–1964) : збірник документів і матеріалів. Львів : Каменярь, 1971. Ч. 3. С92; Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2005. Т. 1. С. 177.

¹³⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 44. Арк. 104.

¹³⁰² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2715. Арк. 104; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67418. Т. 2. Арк. 114; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 1. Арк. 300–301.

¹³⁰³ Патриляк І., Боровець М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. С. 386–387.

¹³⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 104; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 19.

¹³⁰⁵ Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 2 : 1944–1945. С. 409–413.

¹³⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67418. Т. 2. Арк. 5.

¹³⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 472. Арк. 27.

¹³⁰⁸ Літопис УПА. Т. 1 : *Волинь і Полісся. Німецька окупація* / ред.: Є. Штендера, П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1989. Книга перша : Початки УПА: документи і матеріали. С. 154.

¹³⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67430. Т. 1. Арк. 274–275; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9219. Т. 1. Арк. 86.

¹³¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Арк. 143.

«четниками» Югославії, а також намагалося через кримських татар вийти на переговори з урядом Туреччини та іншими мусульманськими державами¹³¹¹.

Незважаючи на суворі заборони, з наближенням фронту поодинокі домовленості з німцями траплялися на неофіційному рівні¹³¹². Упродовж літа 1944 – весни 1945 р. німці закидали літаками в тил Червоної армії диверсантів, боєприпаси та озброєння¹³¹³. Значна частина згаданого військового майна потрапляла до рук підпілля. Крім того, багато диверсантів з місцевого населення переходили на сторону підпілля, окремі з них навіть отримували керівні посади в СБ¹³¹⁴. Ініціатива співпраці зі сторони німців не знайшла підтримки серед керівників ОУН, позаяк вони добре пам'ятали ненадійність колишніх союзників та ставилися до них обережно¹³¹⁵. На початку 1944 р. німці почали звільняти з концтаборів ув'язнених керівників ОУН, яких намагались схилити їх до співпраці, однак досягти будь-яких помітних результатів їм не вдалося¹³¹⁶.

Наприкінці Другої світової війни спеціальні підрозділи українських націоналістичних організацій розпочали перемовини з розвідками країн Заходу¹³¹⁷. Так, навесні 1945 р. співпрацю з розвідкою Великобританії налагодив у таборі для інтернованих вояків дивізії «Галичина» Богдан Підгайний («Аскольд»)¹³¹⁸, паралельно в Ганновері це вдалося здійснити референту «К-3» Омелянові Антоновичу¹³¹⁹. Восени 1949 р. між представниками СБ ЗЧ ОУН та британською розвідкою в м. Золінген

¹³¹¹ Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 69; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75808. Арк. 206.

¹³¹² Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 23018. Т. 20. Арк. 115; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67815. Арк. 26; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 33. Арк. 208; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 573. Арк. 14.

¹³¹³ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 8468. Арк. 107; Архів Управління СБУ в Чернігівській області. Ф. 7. Спр. 16858. Арк. 62, 84; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 26. Арк. 2.

¹³¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 195. Арк. 53–55.

¹³¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Арк. 152; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 192.

¹³¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Арк. 155.

¹³¹⁷ ГАРФ. Ф. Р-9478. Оп. 1. Д. 134. Л. 142–143; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 573. Арк. 28.

¹³¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1213. Арк. 98.

¹³¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 75.

(Вестфалія, ФРН) було підписано угоду про співпрацю¹³²⁰. Починаючи з літа 1945 р., СБ ЗЧ ОУН намагався налагодити зв'язок зі спецслужбами США¹³²¹. У цей період за вказівкою Миколи Лебеда в Цюріху (Швейцарія) перемовини з американською розвідкою «Ді-ай-Ді» провів Євген Врецьона¹³²². У березні 1946 р. на околиці м. Ерлянгене керівник політико-інформаційної служби ЗП УГВР Василь Охримович («Грузин») зустрівся з співробітником американської «Сі-ай-Сі» капітаном Бардом¹³²³.

Важливу роль у налагодженні українськими націоналістами зв'язків з розвідками країн Заходу відіграло посередництво Ватикану, зокрема, референта зовнішніх зв'язків ЗЧ ОУН Іван Гриньоха («Доктора Орліва») есбісти жартома називали «папським агентом»¹³²⁴. За сприяння Ватикану у Парижі було організовано зустріч голови ЗП УГВР Мирослава Прокопа з представниками американської розвідки¹³²⁵. Греко-католицький мітрат Пиридона допоміг есбістам налагодити зв'язок з французькою розвідкою¹³²⁶. Також за посередництва єпископа Івана Бучка СБ ЗЧ ОУН проводила перемовини з розвідками Італії та Іспанії¹³²⁷. За їх результатами оунівці проходили навчання у Мадридській військовій академії та мали на місцевому радіо україномовну передачу¹³²⁸.

При французькій розвідці постійним представником ЗЧ ОУН був колишній старшина австрійської армії Стронціцький¹³²⁹. Крім того, перемовини

¹³²⁰ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1213. Арк. 99.

¹³²¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 159–160.

¹³²² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 2. Арк. 169; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 86.

¹³²³ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12513. Т. 1. Арк. 47; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 281.

¹³²⁴ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1214. Арк. 11.

¹³²⁵ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 292.

¹³²⁶ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / редакційна рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 42–43.

¹³²⁷ ІРН ВУ. 1554/1. К. 6; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 140. Т. 1. Арк. 241.

¹³²⁸ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 42–43.

¹³²⁹ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 43.

з урядом Франції проводив у 1947 р. в Парижі представник ЗП УГВР Богдан Галайчук. Українські націоналісти хотіли домовитися про легальне їх визнання та сприяння у наданні притулку, проте французи не наважилися відкрито підтримати оунівців та погіршити взаємини з СРСР¹³³⁰. Наприкінці 1948 р. шеф СБ ЗЧ ОУН Іван Кашуба («Чад») налагодив через доктора Василя Стронціцького зв'язок з розвідкою США в Австрії¹³³¹. Референту СБ Теренового проводу Бельгії «Медвідю» вдалося укласти домовленості з розвідками Нідерландів та Бельгії, на території якої у жовтні 1950 р. розпочала роботу радіостанція імені генерала Чупринки¹³³². Професор Тільсбургського університету Омелян Кушпета згадував стосовно забезпечення її обладнанням: «Я працював з Ленкавським у секторі зв'язків з Краєм. Через виходи, які я мав на зовнішню голландську розвідку, домовився про закупівлю в Голландії радієвих апаратів та ведення при їх допомозі радіозв'язку з Краєм»¹³³³. Президент АБН Ярослав Стецько налагодив у Стамбулі співпрацю з турецькою розвідкою. Разом із її представниками вони на катері оглядали радянський морський кордон та обговорювали можливість переправлення кур'єрів до південних областей УРСР¹³³⁴. Крім того, Ярослав Стецько періодично зустрічався з головою «шотландської ліги» лордом Стюартом та керівником британської розвідки «Інтелідженс-Сервіс» (Авт. – ймовірно сером Вільямом Хейтером)¹³³⁵.

На початку 1950-х рр. співробітникам СБ ЗЧ ОУН в Торонто: Ільку Матлі, Олександрові Маслянику та Іванові Еліяшевському вдалося налагодити

¹³³⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 2. Арк. 123–124.

¹³³¹ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1212. Арк. 126.

¹³³² ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 140. Т. 1. Арк. 241; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 128.

¹³³³ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 23. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 10; Сич О. Інституційна характеристика зовнішньої політики Закордонних Частин ОУН. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків : б.в., 2010. Вип. 39. С. 32.

¹³³⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 52413. Т. 4. Арк. 52.

¹³³⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 76.

співпрацю з канадською розвідкою¹³³⁶. Есбівець Михайло Баняс писав у 1950 р. шефу СБ Мирону Матвієйку («Усміху»), що канадська розвідка готова організувати «вишколи» для кур'єрів ОУН. Згодом їх планувалося направляти через Аляску на територію СРСР¹³³⁷. Перемовини з розвідкою Канади також проводив Петро Бащук («Чок»)¹³³⁸.

Періодично есбісти надавали західним розвідкам інформацію стосовно радянської агентури в середовищі української еміграції. За наказом шефа СБ ЗЧ ОУН Мирона Матвієйка («Усміха»), навесні 1946 р. для «Сі-ай-Сі» було передано документи на радянських агентів, які емігрували до США¹³³⁹. Співробітник СБ ЗЧ ОУН в Мюнхені Дем'ян Кордуба надіслав місцевій розвідці в Торонто матеріали стосовно радянських агентів, які емігрували до Канади¹³⁴⁰. Після завершення слідства над Адрієм Печорою, матеріали його справи СБ передало Миколі Лебедю, а він – співробітникові американської «Ді-ай-Ді» Новаку¹³⁴¹. Подібна співпраця відбувалася щодо підозрілих перебіжчиків, яких ретельно перевіряли. Влітку 1946 р. на зв'язок зі співробітниками СБ ЗЧ ОУН в Мюнхені вийшов радянський громадянин Андрій Матковський. Здійснивши втечу з Дрездена, він намагався налагодити контакт з американською розвідкою. Перевіркою перебіжчика займався есбіст Олександр Мельник («Давун»)¹³⁴². Андрій Матковський заявляв, що є представником таємної групи радянських офіцерів військової комендатури в Дрездені. Стверджував, що вони мають зв'язок із водієм Лаврентія Берії та можуть зробити із ним «усе, що буде потрібно», а крім того, заявляв, що його однопідприємці підтримують зв'язок з антирадянською організацією в Москві. Співробітники СБ сприйняли свідчення Андрія Матковського за агентурну

¹³³⁶ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 140. Т. 1. Арк. 240; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2886. Арк. 4.

¹³³⁷ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 127–128.

¹³³⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2715. Арк. 230.

¹³³⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 445. Т. 2. Арк. 50–51.

¹³⁴⁰ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 140. Т. 1. Арк. 240; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2886. Арк. 4.

¹³⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 84.

¹³⁴² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 200–201.

«легенду» та продовжили перевірку¹³⁴³. На околиці Мюнхена його допитував референт СБ ЗЧ ОУН Мирон Матвієйко («Усміхом»). Поведінка Андрія Матковського та його свідчення лише посилили підозри, тому наприкінці 1946 р. його передали резиденту американської «Сі-ай-Сі» в Мюнхені – Дундичу¹³⁴⁴.

Базисом співпраці між СБ ОУН та розвідками країн Заходу була підготовка до майбутньої масштабної війни з СРСР. Вказівки щодо цього аспекту роботи містилися в інструкціях «Оса» й «Муха»¹³⁴⁵. Надія на допомогу західних союзників була значним мотивуючим фактором продовження антирадянської боротьби¹³⁴⁶. Щороку підпільники сподівалися на її початок¹³⁴⁷. Скажімо, у вересні 1950 р. референт СБ Чортківського надрайону Михайло Ярчук («Клим») отримав від окружного провідника ОУН вказівки готуватися до війни між СРСР та Заходом, які передбачали: 1) підбір та підготовку антирадянські налаштованих людей (мали у потрібний момент перейти на нелегальне становище); 2) посилення розвідувальної роботи у містах, військоматах і на залізниці; 3) інтенсифікацію підготовки до зриву ймовірної мобілізації; 4) підготовку бази для створення повстанської армії після перших поразок Радянської армії¹³⁴⁸.

Важливим аспектом діяльності СБ ОУН було здобуття необхідної для них військово-оперативної та стратегічної інформації. Згідно з численними інструкціями, виданими упродовж 1946–1951 рр., визначалися такі напрями розвідувальних зацікавлень в західних областях УРСР: 1) побудова авіабаз, укріплень, баз постачання; 2) військова підготовка цивільного населення; 3) розміщення радянських військових частин (чисельність, особовий склад,

¹³⁴³ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 420–424.

¹³⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 201–210.

¹³⁴⁵ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 87.

¹³⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 23. Арк. 62.

¹³⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 22; Спр. 569. Арк. 21.

¹³⁴⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 2. Арк. 176–177.

озброєння, якість техніки, постачання, настрої солдатів та офіцерів); 4) військові навчання Радянської армії; 5) робота стратегічних підприємств (інтенсивність, продукція, напрям постачання); 6) настрої населення щодо перспектив війни; 7) розмови між радянськими військовими про війну; 8) насиченість прикордонних регіонів військовими; 9) хід мобілізації та демобілізації; 10) евакуація підприємств¹³⁴⁹. Окремо надавалися вказівки для розвідувальної роботи у східних та південних областях України. Щодо Одеського морського порту планувався збір даних про: стоянки для підводних човнів, торпедних катерів; кораблебудівельні заводи; портові ремонтні майстерні; склади; кількість кораблів та їхній вантаж. На Донбасі розвідку СБ ОУН цікавили відновлені та нові шахти, їхнє оснащення, кількість видобутого вугілля¹³⁵⁰.

Для збору інформації з інших республік або комуністичних країн нерідко використовували військовослужбовців строкової служби (відпускників та демобілізованих з місцевого населення). Розвіддані інколи передавалися листами через звичайну пошту. Для шифрування повідомлень вживалися умовні слова, наприклад, «Америка» писалася як «Павло Д.», а «Радянський Союз» – як «Володя П.»¹³⁵¹. Завдяки згаданим розвідникам СБ ОУН отримувало військово-стратегічну інформацію з найрізноманітніших регіонів. 26 грудня 1949 р. в с. П'ятричани Орининського р-ну Кам'янець-Подільського обл. при обшуку оунівської криївки співробітники МДБ виявили відомості з кількох областей Росії та Казахстану. У референта СБ «Мартина» вилучили відомості про військові частини Карело-Фінської РСР, а у провідника ОУН Рогатинської округи ОУН Михайла Іванила («Мирона») – самохідно-артилерійський полк 7-ї механізованої дивізії в Порт-Артурі (північно-східний Китай), а також записи

¹³⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 30; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 40. Арк. 17–19; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 219. Арк. 118–119.

¹³⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 11860. Т. 1. Арк. 37.

¹³⁵¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 6642. Арк. 33–34.

бесід із солдатами, які служили в Калінінграді та Східному Берліні¹³⁵². Під час ліквідації на території Ярославського лісу Львівської обл. боївки «Дуба» знайшли розвідувальний звіт про 7-му кавалерійську дивізію Забайкальського округу¹³⁵³. Серед документів провідника Турійського р-ну ОУН Григорія Грушовця («Хоми») співробітники МДБ виявили розвідувальні дані про стратегічні об'єкти на території Монгольської Народної Республіки¹³⁵⁴. Кур'єр-радист ЗП УГВР Юрій Стефюк свідчив, що у серпні 1952 р. отримав від керівництва завдання прибути в район Карпат та через місцевих оунівців зібрати розвідувальні дані про наявність аеродромів і військових частин Радянської армії. Планувалося, що отриману інформацію він надішле радіошифром до розвідцентру армії США¹³⁵⁵.

Слід зазначити, що не всі оунівці підтримували тактику нової масштабної війни на території України та постачання інформації західним розвідкам, нерідко рядові підпільники про це взагалі не знали. Гостра критика цієї тактики лунала навіть від деяких представників української діаспори, скажімо, Василь Нич писав щодо Миколу Лебеда: «Коли б він шпигував Москву, Ленінград, то я нічого не мав би проти цього, але він шпигує Україну, щоб атомові та водневі бомби знищили мільйони українців»¹³⁵⁶. Негативною стороною співпраці СБ ЗЧ ОУН із західними розвідками була діяльність радянських агентів Кіма Філбі (британська MI-6) та Хайнца Фельфе (німецька BND), які надавали супротивнику координати можливих місць висадки оунівських кур'єрських груп¹³⁵⁷.

¹³⁵² Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 87.

¹³⁵³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 573. Арк. 29–30.

¹³⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 76.

¹³⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 36617. Т. 1. Арк. 62–63.

¹³⁵⁶ Нич В. Провокатори УВО-ОУН. Друге звернення до українського народу в справі роздору. Нью-Йорк : Б.в., 1956. С. 43.

¹³⁵⁷ Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. Манчестер ; Мюнхен ; Нью-Йорк : Видання Політичної Ради ОУН-з, 1982. С. 114; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 157; Граб С. Служба безпеки Організації Українських Націоналістів. *Воєнна історія*. 2008. № 5(41). С. 41.

Певний вплив на взаємини оунівців з розвідками країн Заходу відігравали внутрішні суперечки. Після відокремлення у 1948 р. ЗП УГВР його підтримало Розвідувальне управління Міністерства оборони США (Defense Intelligence Agency). Натомість ЗЧ ОУН орієнтувалася на співпрацю з Таємною службою розвідки Великобританії (Secret Intelligence Service)¹³⁵⁸. Після того, як у 1955 р. британці підтримали «двійкарів», Степан Бандера налагодив співпрацю з німецькою BND та італійською SISMI¹³⁵⁹.

Висновки. Співпраця розвідок УВО та Німеччини розпочалася навесні 1923 р. Однією з головних причин цього було пропольське рішення Ради послів Антанти стосовно Галичини. Важливу роль у налагодженні згаданих контактів відіграв Ріко Ярій. В обмін на фінансову допомогу та сприяння у навчанні співробітників розвідка УВО зобов'язалася надавати німцям інформацію про Військо Польське. Ця ситуація спричинила звинувачення Ріко Ярого у зловживаннях. На вісім місяців владу в УВО захопила опозиція на чолі з Євгеном Петрушевичем, яка розглядала можливість співпраці з СРСР. Після відновлення у червні 1924 р. повноважень Євгеном Коновальцем «советофілів» було виключено з організації. Надалі УВО продовжувала співпрацю з Німеччиною та посилила контакти з розвідкою Литви. У грудні 1932 р. зазначені домовленості поновила ОУН. Посередником співпраці з німецькою розвідкою продовжував залишатися Ріко Ярій. Водночас керівництво ОУН намагалось налагодити контакти з розвідками Японії, США, Іспанії, Туреччини, Італії, Югославії, Франції, Великобританії та Фінляндії.

У зв'язку із підготовкою до війни восени 1937 р. посилилася співпраця між оунівцями та Абвером. Внаслідок цього на початку липня 1939 р. було створено «Легіон Сушка», який брав участь у боях з польськими військами. На початку 1940 р. розвідувальні дані із західних областей УРСР, що головно стосувалися підрозділів Червоної армії та військово-стратегічних об'єктів, німцям почала постачати розвідка СБ.

¹³⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 36617. Т. 1. Арк. 186; Спр. 56232. Арк. 24–25.

¹³⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 276–277.

Починаючи з липня 1941 р., взаємини оунівців та німців поступово погіршуються, а восени того ж року остаточно стають ворожими. Навесні 1942 р. оунівці приступили до створення власних військових підрозділів. Упродовж року на території Волині та Західного Полісся чимало співробітників поліції та окупаційних установ перейшли на нелегальне становище, що спровокувало хвилю репресій стосовно оунівців. Незважаючи на це, боротьба з німцями посилювалася. Наприкінці березня 1943 р. більшість підрозділів української поліції Волині зі зброєю перейшли на нелегальне становище та стали основою повстанських підрозділів. Через кілька місяців цей процес відбувся на Західному Поліссі. Важливу роль у підготовці цієї операції відіграла СБ: поширювала чутки, стежила за дотриманням конспірації, підшукувала найбільш вдалий момент, чинила тиск на окремих поліцаїв. Це викликало нову хвилю репресій стосовно оунівців та їхніх симпатиків, виконавцями яких були місцеві поляки, що замінили в поліції українців.

З наближенням фронту на рівні місцевого керівництва ОУН та УПА відновилися перемовини з німцями, хоча офіційному рівні це під загрозою смертної кари суворо заборонялося. Періодично СБ розслідувала подібні випадки та карала винних. Водночас заохочувалися переговори з союзними німцям підрозділами (угорськими, румунськими, литовськими тощо). Зазвичай домовлялися про нейтралітет. Нерідко відбувався обмін зброї, боєприпасів, амуніції на продукти або можливість проходу. Безпосередньо при відступі німців на неофіційному рівні з ними ініціювалися подібні перемовини, проте керівництво ОУН, навіть на підконтрольній нацистам території уникало будь-яких спроб бути втягнутими у них.

Навесні 1945 р. було започатковано контакти оунівців з розвідками Великобританії та США. При цьому важливу роль як посередник відіграло духовенство Ватикану, завдяки якому співробітникам СБ ЗЧ ОУН вдалося також налагодити співпрацю з розвідками Італії, Іспанії та Франції. Крім того, на початку 1950-х рр. есбісти встановили зв'язок зі спецслужбами Бельгії, Нідерландів, Канади та Туреччини. Найбільш активною була співпраця з

британською і американською розвідками. В обмін на фінансову допомогу СБ ЗЧ ОУН передавала їм стратегічну інформацію з підконтрольних СРСР територій, особливо західних областей УРСР. Крім того, есбісти ділилися з союзниками даними стосовно радянської агентури в середовищі української еміграції.

Певним чином на співпраці з розвідками країн Заходу відобразилися внутрішні конфлікти між закордонними оунівцями. Кожна зі сторін опиралася на підтримку спецслужб певної країни. ЗЧ ОУН – Великобританії, а після 1955 р. – ФРН та Італії. ЗП УГВР – розвідки США. ОУН(з) – Великобританії.

РОЗДІЛ 5

КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНА ТА СУДОВО-ДИСЦИПЛІНАРНА ПРАКТИКА

5.1. Збір інформації про агентуру супротивника

Основою контррозвідувальної діяльності спецслужб є здобуття даних про агентуру супротивника. Важливу роль цей напрям завжди відігравав у роботі спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій. Виявлення «хрунів» (Авт. – зрадників) у підпільній мережі входило до обов'язків окружних та повітових розвідчих «експозитур» УВО¹³⁶⁰. Згідно з розробленою підпіллям інструкцією, «Очима і вухами організації» були «районні розвідчики» та «місцеві звідуні». Рекомендувалося набирати їх з надійних членів УВО, готових до рішучих дій. Свою роботу вони здійснювали таємно від інших учасників УВО та виявляли ймовірних ворожих агентів та провокаторів¹³⁶¹. Згадану діяльність продовжувала розвідувальна референтура ОУН¹³⁶². Інструкція для повітових та окружних «екзекутив» ОУН від 4 липня 1934 р. (Тернопільщина) зобов'язувала підпільну розвідку збирати інформацію про конфідентів польської поліції¹³⁶³.

Подібну роботу стосовно агентури НКВС на підконтрольній німцям території Генерал-Губернії, починаючи з весни 1940 р., здійснювала СБ. Для цього вони стежили за українськими емігрантами, які зустрічалися з радянськими дипломатами або відвідували зазначені консульства¹³⁶⁴. Частина з них добровільно зголошувалися на співпрацю з СБ¹³⁶⁵.

¹³⁶⁰ Книш З. На життя і смерть.... Сторінки з історії Української Військової Організації. Торонто : Срібна Сурма, 1980. С. 169.

¹³⁶¹ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 543. P. 128–129.

¹³⁶² Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 5. Арк. 37, 95.

¹³⁶³ Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. Торонто : Срібна Сурма, 1983. С. 103.

¹³⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 301. Арк. 147.

¹³⁶⁵ Казанівський Б. Шляхом Легенди: спомини. Лондон : Українська видавнича спілка, 1975. С. 112–113.

Приблизно тоді виявлення агентури НКВС почали здійснювати розвідувальні референти та теренові провідники ОУН на теренах Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської обл.¹³⁶⁶.

Восени 1942 р. важливим напрямом діяльності СБ ОУН став збір даних про німецьку агентуру. Першою згадана робота розпочалася на СУЗ та у Галичині¹³⁶⁷. Навесні 1943 р. вона розгорнулася на Волині та Західному Поліссі, опираючись на донесення станичних інформаторів СБ¹³⁶⁸. Паралельно об'єктами контррозвідувальних зацікавлень СБ була також агентура радянських партизан та польського підпілля¹³⁶⁹.

З наближенням Червоної армії зазначений напрям діяльності СБ посилювався¹³⁷⁰ і продовжував опиратися на інформаційну мережу. Водночас більшу увагу почали надавати особам, звільненим з в'язниць¹³⁷¹. Наприкінці 1945 р. запланована робота поширилася на Закарпаття та слабко опановані підпіллям ОУН терени Буковини¹³⁷². Згідно зі звітом референтури СБ Калуської округи ОУН за січень – грудень 1947 р., 81% справ розпочинали за повідомленнями інформаторів. Також за їхніми даними було проведено 78 % допитів¹³⁷³. Окремі випадки діяльності інформаторів СБ з виявлення радянської

¹³⁶⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 1. Арк. 40; Спр. 10660. Т. 4. Арк. 307; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 8946. Арк. 274зв; Спр. 12615. Арк. 207; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 258; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 203.

¹³⁶⁷ Архів Управління СБУ в Миколаївській області. Ф. 6. Спр. 12369. Арк. 1–85; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 25–26; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 2. Арк. 29; Спр. 76057. Т. 3. Арк. 7зв; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 59; Спр. 495. Арк. 1; Веденєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 172–173; Зайцев Ю. Доля української героїні. *Реабілітовані історією* : у 27 т. Київ – Миколаїв : Світогляд, 2006. Книга 2 : Миколаївська область. С. 205; УПА: спогади, документи. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 440.

¹³⁶⁸ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 8. Оп. 4. Спр. 3. Арк. 1зв; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 68014. Т. 2. Арк. 14; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 177.

¹³⁶⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 5148. Арк. 131; Спр. 8418. Арк. 17; ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 109; Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 215. Арк. 40.

¹³⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 2. Арк. 230.

¹³⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 274, 351; Спр. 37. Арк. 16; Спр. 38. Арк. 52зв.

¹³⁷² Архів Управління СБУ в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. 1307. Т. 3. Арк. 297; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 5354. Арк. 41.

¹³⁷³ Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 168.

агентури до початку 1950-х рр. траплялися на теренах Кам'янець-Подільської та Житомирської обл.¹³⁷⁴.

Важливу роль у здобутті даних про радянських інформаторів відігравали подвійні агенти – «дворушники»¹³⁷⁵. До їх завдань входила дезінформація співробітників радянських спецслужб, розвідка у їхньому середовищі, а також підкидання вороже налаштованих до підпілля ОУН особам компрометуючих матеріалів¹³⁷⁶. Найбільше таких фальшивих документів було виготовлено у 1951–1952 рр. Для правдоподібності частину з них залишали в архівах, які через «дворушників» здавалися органам МДБ¹³⁷⁷.

Інколи дані про агентуру супротивника надавали СБ її розвідники в радянських установах. Частина з них, використовуючи розташування робочого місця, стежили за місцевими жителями, які відвідували приміщення відділів НКВС-НКДБ-МВС-МДБ¹³⁷⁸. Інколи згаданим розвідникам СБ вдавалося копіювати або викрадати таємні документи з даними про агентуру супротивника¹³⁷⁹. Виявленню СБ «сексотів» сприяли також помилки або зловживання оперативних співробітників радянських спецслужб¹³⁸⁰.

Збір інформації про радянську агентуру в осередках західної української діаспори продовжувала СБ ЗЧ ОУН. Упродовж другої половини 1940-х рр. мережу інформаторів в таборах для переміщених осіб розбудовували

¹³⁷⁴ Архів Управління СБУ у Хмельницькій області. Ф. 7. Спр. 28096. Т. 2. Арк. 544–555.

¹³⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 8. Арк. 61–62; Т. 28. Арк. 198; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 204. Арк. 247; Спр. 226. Арк. 119–120; ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 192; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 298.

¹³⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67427. Арк. 40–41.

¹³⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 154.

¹³⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 182. Арк. 33–34; Спр. 192. Арк. 382; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 179.

¹³⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 516. Арк. 125–131; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 186–189.

¹³⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 183. Арк. 88; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 211. Арк. 21; Ільницький В. Використання радянськими силовими органами внутрішньої агентури у боротьбі із українським визвольним рухом на Чернівецьщині (1945–1946). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. № 3. С. 334–335.

«інгвіліяційні звена» СБ¹³⁸¹. У одному з них під назвою «Варнер-Кассерне» біля Мюнхена діяв «пункт СБ». До його складу входили троє інформаторів. Про усіх підозрілих осіб вони періодично повідомляли у звітах¹³⁸². Окремих виявлених радянських агентів конспіративно арештовували «бойові звена» та передавали слідчим¹³⁸³.

Паралельно зі згаданою контррозвідувальною роботою СБ ЗЧ ОУН, в осередках української діаспори Західної Європи та Північної Америки діяла мережа інформаторів. Вони повідомляли щодо усіх підозрілих осіб, які з'являлися у полі зору громади. У другій половині 1940-х рр. на території Баварії допомогу СБ ЗЧ ОУН у цьому напрямі надавали місцеві українські священники, власники крамниць, науковці, редактори газет та навіть дантисти¹³⁸⁴. Контррозвідувальний відділ штабу СБ ТП Франції 9 березня 1948 р. доповідав, що радянська агентура має тут міцну базу. Своїм корінням вона сягає довоєнної діяльності Комінтерну, тому контррозвідувальний відділ зосередив увагу на розробленні старої української еміграції. Особливу увагу звертають на осіб, які упродовж 1920–1930-х рр. прибули з Чехословаччини, Румунії та Туреччини (серед них найбільше було вихідців із Закарпаття)¹³⁸⁵.

Слідчі СБ проводили спеціальні розслідування стосовно окремих високопоставлених нацистів, які пішли на співпрацю з розвідкою США або Великобританії, наприклад, 5 лютого 1950 р. підготувала звіт «В який спосіб добився Вірзінг такого високого становища в ІРО»¹³⁸⁶.

У 1960-х рр. набув поширення негласний нагляд СБ ЗЧ ОУН за радянськими службовцями. Прикладом такої операції є розроблення директора торгового представництва в Гамбурзі Дмитра Кірпічова. Співробітники СБ

¹³⁸¹ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 14.

¹³⁸² Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 28; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2771. Арк. 82; Спр. 2872. Арк. 59; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 22.

¹³⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 166.

¹³⁸⁴ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 237. Т. 6. Арк. 338–352; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2874. Арк. 209.

¹³⁸⁵ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 37–38.

¹³⁸⁶ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 50–51.

помітили, що чиновник поводить себе доволі підозріло, часто ввечері непомітно залишає своє помешкання та їде потягом до Мюнхена. Згодом вдалося встановити, що Кірпічов має розгалужену мережу інформаторів, від яких збирає дані. В умовлений час він передавав їх дипломатам з амбасад СРСР в Бонні – Лопатіну та Сельньову. Спостерігаючи за Кірпічовим, оунівцям вдалося встановити близько 20 агентів КДБ та залучити до їхньої мережі власних інформаторів¹³⁸⁷.

Упродовж 1970-х рр. СБ ЗЧ ОУН встановлювало негласне стеження за «втікачами», які прибували на Захід з УРСР¹³⁸⁸. Частина з них вважали свідомими агентами КДБ або «сліпими провокаторами», зокрема, дисидента Леоніда Плюща, який показав себе у січні 1976 р. на виступі в Парижі «переконаним малоросом»¹³⁸⁹. Подібний нагляд застосовувався також до діячів української діаспори, які переходили на прорадянські позиції¹³⁹⁰.

Не менш важливе значення відігравало розроблення співробітниками СБ ЗЧ ОУН різноманітних мистецьких заходів, які ініціювала радянська влада у середовищі української діаспори. З-поміж них найбільш значною була діяльність «Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном» (з 1970 р. змінило назву на «Україна»). Його фінансування надходило від культурних аташе при амбасадах СРСР (Авт. – фактично від органів КДБ). Під виглядом різноманітних мистецьких турне країнами Заходу, «Товариство» забезпечувало зв'язок радянської агентури. Керівництво цією роботою здійснювали співробітники КДБ на посадах заступників директорів творчих

¹³⁸⁷ Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 44–49.

¹³⁸⁸ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 52–53; ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1099. Арк. 209–211.

¹³⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1032. Арк. 264–266; Спр. 1054. Арк. 288–306; Шостий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1984. С. 301.

¹³⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2189. Арк. 222–223.

колективів¹³⁹¹. У середовище згаданих «артистів» СБ ЗЧ ОУН направляла під виглядом журналістів своїх агентів¹³⁹².

У 1980-х рр. активністю вирізнялася мережа інформаторів референтури СБ Теренового проводу Канади, яка діяла в середовищі української громади м. Торонто. 23 червня 1983 р. один з її учасників під псевдонімом «Іван» повідомив, що місцевий житель, колишній мельниківець літав 1972 р. на міжнародну конференцію до Москви. Відвідував рідне село у Львівській обл., де зустрічалися з родичем – співробітником облвиконкому, неодноразово запрошував до своєї домівки учасників творчих ансамблів з СРСР¹³⁹³. 28 серпня 1986 р. «пані Скурчанська» повідомила телефоном СБ ТП Канади про «підозрілого сусіда»¹³⁹⁴.

Висновки. Виявлення інформаторів польської поліції упродовж 1920–1930-х рр. входило до обов'язків окружних та повітових розвідчих «експозитур» УВО, а згодом ОУН. Починаючи з весни 1940 р., СБ збирала дані про радянську агентуру, яка діяла на території Генерал-Губернаторства. Паралельно цією роботою займалися розвідувальні осередки та теренові провідники ОУН в західних областях УРСР. Восени 1942 р. важливу роль в контррозвідувальній діяльності СБ почало відігравати здобуття інформації про німецьку агентуру. Спочатку цим напрямом найбільш активно займалися есбісти з осередків ОУН на українських землях східніше Збруча. Навесні 1943 р. до виявлення німецьких агентів долучилася мережа СБ на Західній Україні. На Волині та Західному Поліссі контррозвідувальна робота опиралася на донесення мережі станичних інформаторів СБ. При цьому вони паралельно

¹³⁹¹ Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 30–31, 71.

¹³⁹² П'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали і постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1975. С. 356–357; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 251.

¹³⁹³ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 43.

¹³⁹⁴ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 1–2.

збирали дані про німецьку, радянську та польську агентуру. У Галичині цю інформацію СБ отримувало від розвідників у середовищі супротивника.

З відновленням на території Західної України радянської влади контррозвідувальна робота підпілля ОУН посилилася. В усіх регіонах її основою були донесення станичних та кущових інформаторів СБ. Ґрунтуючись на них, есбісти розпочинали більше 80 % справ. Крім того, важливу роль відігравали донесення подвійних агентів, які також підкидали супротивнику фальшивих розвідників усередині держустанов, а також аналіз помилок оперативників супротивника.

Паралельно, починаючи з літа 1945 р., виявленням радянської агентури в таборах для переміщених осіб на території Німеччині займалися осередки СБ ЗЧ ОУН, періодично інформуючи керівництво про усіх підозрілих осіб. На основі цих даних оунівцями згодом проводилися таємні арешти та допити. Після розформування таборів для переміщених осіб інформаційна мережа СБ ЗЧ ОУН опиралася на представників української діаспори в країнах Західної Європи та Північної Америки. У 1960–1970-х рр. поширення набув негласний нагляд за радянськими службовцями, дипломатами, дисидентами, а також окремими прокомуністичними діячами української еміграції. Водночас СБ ЗЧ ОУН займалася розробленням мистецьких заходів «Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном». Стежила за турами радянських творчих колективів країнами Заходу, надсилала під виглядом журналістів до артистів свою агентуру. У 1980-х рр. найбільш активною була діяльність мережі інформаторів СБ в українській громаді Торонто.

5.2. Внутрішні перевірки та контроль за дотриманням конспірації

Конспірація (лат. *conspiratio* – одностайність) є основою усіх підпільних організацій. Підкреслюючи її вагомість, у одній з брошур ОУН зазначалося: «...це найсильніша твердиня, найміцніший панцир, найкраща зброя поневоленого народу... Ніщо так не страшить, лютить і дратує ворога як таємне

організування революційного підпілля»¹³⁹⁵. Одним з важливих завдань спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій був контроль за дотриманням конспірації. Здійснювався він шляхом стеження та перевірок. Починаючи з липня 1932 р., відповідальною за цей напрям роботи була «контрольно-розвідчу» референтура, яка діяла при КЕ ОУН у Львові¹³⁹⁶. Упродовж 1930-х рр. слідство стосовно росконспірації та «всипу» (Авт. – провалу) у ній проводила «внутрішня розвідка» ОУН¹³⁹⁷. Водночас з виявленням порушень конспірації всередині підпілля, викривалася ворожа агентура, що зазначалося в інструкції для «оборонної розвідки» від літа 1934 р.¹³⁹⁸, а також здійснювалися перевірки нових членів¹³⁹⁹.

Восени 1939 – навесні 1941 р. згаданий напрям роботи перемістився на підконтрольну німцям територію Генерал-Губернаторства. Кожного нового члена ОУН ретельно вивчали, навіть тих, які уже давно мешкали в Польщі¹⁴⁰⁰. Через службовців УДК в Кракові складали списки з характеристиками біженців із західних областей УРСР, які щоденно передавали до референтури СБ Проводу ОУН¹⁴⁰¹. Усіх звільнених з тюрем або втікачів з-під варти підозрювали у агентурній співпраці з органами НКВС¹⁴⁰². Кожного запідозреного розпитували про деталі біографії, особливо обставини арештів, звільнень та переходу кордону. Цікавилися особами, які можуть підтвердити певні факти розповіді¹⁴⁰³. Найбільш гучним було викриття СБ надісланого у липні 1940 р.

¹³⁹⁵ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 2.

¹³⁹⁶ Цибулькін В., Рожен Л., Веденєєв Д. та ін. Нарис з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. Київ : Преса України, 2011. С. 346.

¹³⁹⁷ Wysocki R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. S. 268.

¹³⁹⁸ ДАРО. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 69. Арк. 162зв.

¹³⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 82.

¹⁴⁰⁰ Архів Управління СБУ в Черкаській області. Ф. 5. Спр. 2470. Арк. 51.

¹⁴⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 1. Арк. 93.

¹⁴⁰² ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 59.

¹⁴⁰³ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286. Арк. 94.

до Кракова органами НКВС керівника вишкільного відділу крайового повстанського штабу у Львові Ярослава Горбового («Буя»)¹⁴⁰⁴.

На початку 1940 р. на підконтрольній радянській владі частині Західної України розпочалося відновлення підпільних структур, у тому числі й референтури «контролю і розвідки» («РКР»). Згідно з наказом Станіславської обласної «екзекутиви» ОУН від березня 1940 р., її представників було залучено до складу окружних команд. До обов'язків референтів «РКР» входило стеження за дотримання конспірації, наприклад, членам окружної команди ОУН заборонялося здійснювати записи на папері без дозволу коменданта, а порушення цього наказу могло прирівнюватися до зради¹⁴⁰⁵. Збір даних референти «РКР» здійснювали через спеціальних інформаторів, які стежили за дотримання місцевими оунівцями конспірації¹⁴⁰⁶. Паралельно проводилася перевірка підпільників, звільнених з в'язниць. Масштаб цієї роботи засвідчує довідка для начальників управлінь НКВС західних областей УРСР від 9 травня 1940 р.¹⁴⁰⁷.

Після початку німецько-радянської війни перевірки всередині мережі ОУН посилилися. На той час чимало низових ланок почали діяти відкрито, а керівні кадри значно послабили пильність. Цією безпечністю одразу скористалися німці, тому першими заходами референтів СБ на ЗУЗ у липні 1941 р. було негайне посилення конспірації¹⁴⁰⁸. Починаючи з весни 1942 р., проводилися перевірки оунівців, яких звільнили з німецьких в'язниць¹⁴⁰⁹. Частина виявлених німецьких агентів співробітники СБ перевербовували¹⁴¹⁰.

Важливим напрямом діяльності СБ на СУЗ стало розслідування обставин ліквідації німцями керівників підпілля. 24 липня 1942 р. в Києві поблизу

¹⁴⁰⁴ Кучерук О. Ярослав Горбовий – нові документи старої справи. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Випуск 53. С. 116–117.

¹⁴⁰⁵ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 6872. Т. 2. Арк. 8.

¹⁴⁰⁶ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 16628. Т. 2. Арк. 166.

¹⁴⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 034-СП. Арк. 57.

¹⁴⁰⁸ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 6304. Арк. 20; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 21.

¹⁴⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 1. Арк. 158, 279.

¹⁴¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 12; Спр. 195. Арк. 8.

Володимирського собору німцями був вбитий Крайовий провідник ОУН Північно-Східних Українських земель Дмитро Мирон («Орлик»)¹⁴¹¹. Для розслідування цієї події до Києва прибув шеф СБ Микола Арсенич («Михайло»), який сам ледве не став жертвою гестапо¹⁴¹². Нерідко розслідування стосувалося розгрому німцями цілих осередків ОУН: 7 січня 1942 р. в Кривому Розі, лютому 1943 р. – Джанкої, березні того ж року – с. Костянтинівка біля Мелітополя¹⁴¹³. Водночас СБ через спеціальних інформаторів перевіряла учасників підпілля ОУН, наприклад, боївку Південного Крайового проводу ОУН, яка базувалася у передмісті Дніпропетровська – Стальміст¹⁴¹⁴. Незважаючи на зазначену роботу СБ, упродовж усього періоду німецької окупації серед місцевих оунівців була значна кількість німецьких та особливо радянських агентів¹⁴¹⁵.

У Галичині більшість перевірок СБ стосувалася дотримання конспірації та втрати таємних документів¹⁴¹⁶. За результатами інспекцій багатьох порушників позбавляли членства або застосовували більш серйозні покарання.

Починаючи з весни 1943 р., на теренах Волині та Західного Полісся перевірки СБ головним чином стосувалися поповнення УПА. Керівників усіх рівнів зобов'язували написати автобіографію, яку згодом есбісти вивчали¹⁴¹⁷. Починаючи від повстанської сотні та вище, контррозвідники СБ залучали своїх агентів. Про їхню роботу не знали сотенні та курінні відповідного

¹⁴¹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 54. Арк. 127.

¹⁴¹² Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 173.

¹⁴¹³ Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 54; Матла З. Південна Похідна Група. Мюнхен : Наша книгозбірня, 1952. С. 29; Антонюк Я. Діяльність Кримського обласного проводу ОУН(Б) (листопад 1941 – жовтень 1943 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Посвіт, 2015. Спецвипуск II. С. 205; Щур Ю. Життя і боротьба Іларіона Курило-Кримчака. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2016. Т. 32 : Події і люди. С. 27.

¹⁴¹⁴ Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 32.

¹⁴¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76063. Арк. 26.

¹⁴¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 34; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 1. Арк. 48.

¹⁴¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 1828. Арк. 498; Спр. 46935. Т. 1. Арк. 40.

підрозділу¹⁴¹⁸. Згідно зі звітами СБ ВН, близько 13 % учасників згаданих підрозділів стежили за своїми колегами¹⁴¹⁹. На особистому зв'язку Крайового референта СБ були інформатори у середовищі обласних, окружних та надрайонних проводів ОУН¹⁴²⁰. Стеження за місцевими підпільниками в окремих населених пунктах входило до обов'язків станичних інформаторів СБ¹⁴²¹. Інструкція «Робота розвідника всередині» надавала перелік першочергових питань на розроблюваного командира підрозділу УПА. Серед них такі: як дана особа займається поповненням організації новими людьми, ставиться до своїх обов'язків, наскільки вміє згуртувати своїх підлеглих, визначити їхні обов'язки, чи користується авторитетом серед підпільників і місцевих жителів, знає свою територію¹⁴²².

Незалежно від заслуг підпільника, СБ здійснювала планові перевірки. Серед керівного складу їхня періодичність була частішою. Більш ґрунтовне розроблення починалося після отримання перших сигналів, якими могли бути донесення інформаторів або свідчення заарештованих ворожих агентів. Після цього розпочинався збір свідчень колег та керівників розроблюваної особи: вивчалися організаційні звіти, щоденники праці, автобіографія, під різними приводами проводилися особисті бесіди¹⁴²³. Підставою перевірки могли стати порушення дисципліни чи інші негативні риси особи¹⁴²⁴.

Особливо ретельно перевіряли тих, хто виявили бажання вступити до СБ. Попереджали, що на них довічно накладаються значні обмеження та зобов'язання¹⁴²⁵. Нерідко вступ до СБ супроводжувався урочистою клятвою на

¹⁴¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 148. Арк. 62; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67430. Т. 1. Арк. 115.

¹⁴¹⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд. В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 635–636.

¹⁴²⁰ ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 179–180.

¹⁴²¹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 32238. Т. 1. Арк. 129.

¹⁴²² Єфименко В. Тактика і методи роботи працівників спеціального підрозділу ОУН(б). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. Київ: б.в., 2000. № 2/4 (13/15). С. 510.

¹⁴²³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 25–37.

¹⁴²⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 270. Арк. 110.

¹⁴²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 158; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 2.

вірність ОУН¹⁴²⁶. Узгодженого її тексту та процедури виголошення не існувало, усе залежало від регіональних відмінностей, ініціативності керівника та багатьох інших чинників¹⁴²⁷. Інколи її додатково оформлювали письмово¹⁴²⁸. Учасники підрозділів ВПЖ складали «Клятву вояка УПА»¹⁴²⁹.

Навесні – влітку 1944 р. на Галичині СБ посилила перевірку охочих вступити до підрозділів ОУН та УПА, особливо колишніх поліцаїв, вояків формувань СС, РОА та співробітників німецьких окупаційних установ. При призначенні на керівні посади до місць їхнього проживання надіслали розвідників із завданням перевірити біографічні дані¹⁴³⁰. Певний час їх тримали окремо від повстанських підрозділів, проводили бесіди, агітували, навчали, доручали виконати певні завдання¹⁴³¹. Після проходження перевірки згадані особи могли бути призначеними на керівні посади, у тому числі в референтурі СБ¹⁴³². Паралельно здійснювалася перевірки звільнених німцями із в'язниць керівників підпілля ОУН та УПА, окремі з яких тривали до кількох тижнів¹⁴³³.

Встановлення радянської влади посилило перевірку звільнених або втікачів з в'язниць. Це могло стосуватися навіть осіб, близько зв'язаних з підпіллям, у тому числі греко-католицьких священників¹⁴³⁴. Звільнених підпільників, які добровільно зізнавалися у вербуванні, зазвичай не карали¹⁴³⁵, багатьох повертали на попередню посаду, тимчасово встановивши за ними негласний нагляд¹⁴³⁶. Інколи переводили на інший терен з підвищенням або

¹⁴²⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 97. Арк. 11.

¹⁴²⁷ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 5. Спр. 209. Т. 1. Арк. 111–112; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 121.

¹⁴²⁸ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 23008. Т. 1. Арк. 73–74.

¹⁴²⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 48. Арк. 388.

¹⁴³⁰ ГДА СБУ Ф. 73. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 73; Володимир Чорна – «Масвий». Спогади повстанця з Любачівщини / упоряд. Є. Луньо. Торонто ; Львів: Літопис УПА, 2016. Т. 33 : Події і люди. С. 18.

¹⁴³¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 73441. Т. 2. Арк. 109; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944* / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 82.

¹⁴³² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 171. Арк. 157–158; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 214.

¹⁴³³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67418. Т. 1. Арк. 13.

¹⁴³⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75181. Арк. 280.

¹⁴³⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76448. Арк. 10–11; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 123. Арк. 17.

¹⁴³⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 55028. Арк. 21–22.

пониженням¹⁴³⁷. Впійманих на приховуванні вербування, як правило, страчували¹⁴³⁸. Підозри в есбістів також викликали підпільники, які таємно проводили записи, самовільно підтримували зв'язок з родичами та проривалися неушкодженими з оточень¹⁴³⁹. Інколи перевірка СБ виявляла факти зловживань, некомпетентності керівників або й психічних відхилень окремих з них (Авт. – прийняті такими керівниками рішення спричиняли невиправдані втрати)¹⁴⁴⁰.

Упродовж усього післявоєнного періоду СБ не припиняла контролювати дотриманням учасниками ОУН та УПА конспірації¹⁴⁴¹. Порушників притягали до дисциплінарної відповідальності, а окремих страчували¹⁴⁴². Наприкінці 1946 р. ставлення СБ до підпільників, запідозрених у співпраці з радянськими спецслужбами, стало більш поміркованим. Таких осіб намагалися ізолювати, перевірити виконанням завдань, переводили до теренів, які не відігравали для підпілля важливої ролі¹⁴⁴³. Також передбачалася практика взяття керівником підопічного на поруки з обов'язковою подальшою перевіркою СБ. Найчастіше до категорії неблагонадійних потрапляли: раніше заарештовані; втікачі з в'язниць; репатріанти з Німеччини; втікачі з Донбасу; переселенці з Польщі; колишні міліціонери; «істрибки»; дезертири та демобілізовані з Радянської армії¹⁴⁴⁴. Частина з них забезпечили фіктивними документами та наказали легалізуватися у великих містах або виїхати до східних областей УРСР¹⁴⁴⁵. У підпіллі залишили лише «активних, здібних, вірних членів, професійних

¹⁴³⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 31731. Арк. 17–29; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 177. Арк. 100; Спр. 241. Арк. 224; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 130. Арк. 176.

¹⁴³⁸ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 263–268; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 2. Арк. 200.

¹⁴³⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 139. Арк. 40.

¹⁴⁴⁰ ІРН ВУ. 1554/75. К. 61–65; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68236. Т. 1. Арк. 264.

¹⁴⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 17. Арк. 15.

¹⁴⁴² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 68; Соловей В. Діяльність підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. С. 111–112.

¹⁴⁴³ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 263–268; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 25; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 3. Арк. 368.

¹⁴⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 638. Арк. 11–12.

¹⁴⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 182. Арк. 71.

революціонерів»¹⁴⁴⁶, їх періодично також перевіряли. Цікавилися долею рідних, які могли стати об'єктом шантажу зі сторони органів МДБ-МВС¹⁴⁴⁷.

На Закерзонні означений напрям контррозвідувальної роботи мав найбільші особливості. Есбісти виявляли не лише польських агентів, а й радянських та навіть чехословацьких¹⁴⁴⁸.

У післявоєнний період розслідування обставин загибелі керівників підпілля посилювалося та поширювалося на Західній Україні та Закерзонні¹⁴⁴⁹. Натомість поза згаданими теренами воно припинилося. Цією діяльністю займалися референти СБ вищих проводів¹⁴⁵⁰. В окремих випадках згадані розслідування проводили теренові провідники ОУН, які мали досвід слідчої роботи¹⁴⁵¹, передусім допитували вцілілих підпільників та свідків серед місцевого населення. Нерідко після цього розслідування встановлювало випадковість події¹⁴⁵². Результати розслідувань фіксували у протоколах. Почасти їх доповнювали картою події. Надалі зазначені протоколи використовували при складанні «некрологу» або «листи впавших»¹⁴⁵³. Розслідування загибелі керівників підпілля радянські спецслужби намагалися використати на свою користь. Подекуди вони маскували свої агентурно-бойові групи під слідчих СБ вищого рівня, які здійснюють згадану роботу. Жертвами таких провокацій стали сотні безневинних місцевих жителів¹⁴⁵⁴.

Незважаючи на численні помилки, здійснювані СБ перевірки зміцнювали підпілля. Нерідко їм вдавалося виявляти досвідчених радянських агентів

¹⁴⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 181. Арк. 118.

¹⁴⁴⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 28621. Арк. 191–192.

¹⁴⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 320.

¹⁴⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 59. Арк. 4–5.

¹⁴⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 410. Арк. 208.

¹⁴⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 198. Арк. 288.

¹⁴⁵² Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини / ред.: П. Потічний, В. В'ятрович. Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2003. Т. 4 : Бібліотека. С. 31–32.

¹⁴⁵³ ІРН ВУ. 1554/74. К. 2-3; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 47. Арк. 250.

¹⁴⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9769. Арк. 29; Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 512–513.

радянських спецслужб¹⁴⁵⁵. Зазначена робота здійснювалася есбістами до початку 1950-х рр.¹⁴⁵⁶. Крім того, у цей період вони брали участь у розбудові легальної мережі ОУН (Авт. – передбачала інструкція «Олег»). До обов'язків окружних референтів СБ входила перевірка «новиків» (Авт. – нових членів з молоді). Уродженці сіл проходили шестимісячний випробувальний термін, а міст – річний. На першому етапі їм доручали розповсюджувати листівки, проводити розвідку, здійснювати підпали колгоспної техніки та державних будівель. На завершальному етапі окремим «новикам» доручали здійснити індивідуальний теракт¹⁴⁵⁷.

На еміграції згадана робота СБ мала певні відмінності. У другій половині 1940-х рр. більшість перевірок відбувалася на основі «евентуально знаних даних» (Авт. – підозр), які надходили від керівників мережі ЗЦ ОУН різного рівня. Передбачалося для економії СБ дорогоцінного часу подавати максимально повну інформацію про згаданих осіб: 1) ім'я, прізвище, місце народження, проживання, вік, освіта, фах; 2) приналежність до ОУН та інших партій; 3) ким попередньо працював, зв'язок у минулому з поляками, німцями, радянською владою; 3) інші факти біографії; 4) друзі та найближче оточення; 5) українські емігранти, які можуть надати свідчення про нього¹⁴⁵⁸.

Надалі, до кінці 1950-х рр., перевірки СБ ЗЧ ОУН стосувалися головним чином кур'єрів із Західної України або Польщі. Частина з них добровільно зізнавалися, що були завербовані. Таким після допиту допомагали емігрувати до США, Канади та Австралії¹⁴⁵⁹. Упродовж 1947 р. з території Закерзоння, через Чехословаччину до Західної Німеччини прибували окремі повстанці або й

¹⁴⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1440. Арк. 32; Ф. 60. Оп. 1. Спр. 86736. Т. 25. Арк. 113; Безгін І. Слідами полковника Богуна. *Вечірній Київ*. 1963. 30 березня. С. 4; Ільницький В. Протистояння СБ ОУН і МДБ: спроба ввести у середовище підпілля агента Якова Козлова – «Яровий», «Богдан Богун». *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спецвипуск II. С. 247–259.

¹⁴⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 68811. Т. 1. Арк. 235.

¹⁴⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 26. Арк. 196–198.

¹⁴⁵⁸ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 8.

¹⁴⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9111. Т. 2. Арк. 212–213; Петренко О. Інструменталізація страху: використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агентів у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля. *Україна Модерна*. 2011. Вип. 18. С. 127–149.

цілі підрозділи. Для надання їм допомоги при ЗП УГВР діяла «Місія УПА» на чолі з Іваном Бутковським («Гуцулом»)¹⁴⁶⁰. Чимало прибулих повстанців вступали до «Братства колишніх вояків УПА». Відповідальним за їх перевірку був референт СБ Модест Ріпецький («Горислав»), якому вдалося виявити чимало радянських агентів¹⁴⁶¹.

Певні успіхи СБ ЗЧ ОУН у перевірці кадрів визнавали навіть їхні вороги. Так, довідка управління 2-Н МДБ УРСР засвідчувала, що виведені 1949 р. до Західної Німеччини агенти «А» та «Я» одразу потрапили в поле зору СБ. Остерігаючись арешту, вони вимушені були негайно залишити Мюнхен та виїхали до Чехословаччини¹⁴⁶². Згідно зі спогадами колишнього начальника 5 управління КДБ УРСР Петра Підгайного, співробітникам СБ ЗЧ ОУН вдалося викрити радянського агента в референтурі «К-3» – Володимира Крицуна («Ворона»). Скориставшись моментом, він дивом врятувався втечею до посольства СРСР в Бонні¹⁴⁶³.

Внутрішні перевірки СБ членів мережі ЗЧ ОУН продовжувалося упродовж усіх 1950-х та 1960-х рр., наприклад, стосовно кур'єрів, зв'язаних у минулому з референтом СБ Холмської округи Леоном Лапінським («Зеноном»), який з осені 1948 р. був агентом МДБ¹⁴⁶⁴. На початку 1950-х рр. СБ ЗЧ ОУН надіслала ТП ЗСА та Канади список 35 підозрілих українців, які емігрували до цих країн з Німеччини¹⁴⁶⁵. Керівництво СБ ЗЧ ОУН закликала у 1955 р. «всі політичні угруповання та суспільно-громадські організації зробити в своїх рядах чистку від симпатиків та явних прихильників комунізму і агентів МВД»¹⁴⁶⁶. У постановах VI Конференції ЗЧ ОУН в Мюнхені від 1964 р. ТП

¹⁴⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 281.

¹⁴⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2879. Арк. 66–67; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 210; Розвідка і проти розвідка: короткий нарис, опрацьований Службою Безпеки. Вишкільні матеріали. З курсу, влаштованого проводом ЗЧ ОУН. Мюнхен : Вид. організаційно-кадрової референтури, 1958. Кн. 2. С. 106–109.

¹⁴⁶² ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1218. Арк. 109.

¹⁴⁶³ Підгайний П. Сповідь. Черкаси : Видавець Ю. А. Чабаненко, 2014. С. 180–188.

¹⁴⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2874. Арк. 276.

¹⁴⁶⁵ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 30. Арк. 75.

¹⁴⁶⁶ ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. Мюнхен : Видання ЗЧ ОУН, 1955. С. 210.

зобов'язувалися: «суворо дотримуватися конспірації та беззастережно виконувати інструкції та накази СБ»¹⁴⁶⁷.

Незважаючи на певні успіхи СБ ЗЧ ОУН у виявленні радянської агентури, її кількість залишалася значною¹⁴⁶⁸: станом на 1972 р. у мережі ЗЧ ОУН діяли 14 агентів КДБ та 2 МДБ ПНР¹⁴⁶⁹. Через два роки агентура КДБ в закордонних осередках українських націоналістичних організацій, територіально розподілялася так: у ФРН – 11 агентів, Канаді – сім, США – чотири, Франції – три, Великобританії – три та інших країнах – 10¹⁴⁷⁰.

Висновки. Дотримання конспірації та перевірка кадрів завжди відігравала в українських націоналістичних організаціях важливу роль. Починаючи з липня 1932 р., цим напрямом займалася «контрольно-розвідча» референтура ОУН. Головним у її роботі була перевірка нових членів підпілля. Розслідування щодо провалів операцій та викриття польською поліцією осередків проводила «внутрішня розвідка» ОУН.

Восени 1939 р. цей напрям діяльності продовжився на теренах Генерал-Губернаторства. Посилилося стеження за прибулими з України підпільниками, особливо за тими, які звільнилися або втекли з в'язниць: у них розпитували про деталі біографії, обставини арештів, звільнень та переходу кордону. Через свідків намагалися перевірити отриману інформацію. На початку 1940 р. в західних областях УРСР при окружних командах ОУН та вище розпочалося відновлення мережі референтури «контролю і розвідки». Збір даних вона здійснювала через спеціальних інформаторів. Водночас продовжувалася перевірка звільнених органами НКВС оунівців.

З початком німецько-радянської війни чимало низових ланок мережі ОУН почали діяти відкрито, а керівні кадри значно послабили пильність, тому контроль за дотриманням конспірації став для референтури СБ упродовж 1941–

¹⁴⁶⁷ Шоста Конференція Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. Мюнхен : Видання ЗЧ ОУН, 1964. С. 62.

¹⁴⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1054. Арк. 288–306; Спр. 1071. Арк. 162–163.

¹⁴⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1020. Арк. 120.

¹⁴⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1052. Арк. 21.

1942 рр. особливо важливим напрямом роботи. Крім того, здійснювалася перевірка оунівців, звільнених з німецьких в'язниць. У цей час в діяльності СБ мережі ОУН на СУЗ помітне місце почало відігравати розслідування обставин загибелі керівників підпілля або викриття німцями цілих осередків. Починаючи з літа 1943 р., на Волині та Західному Поліссі важливим напрямом діяльності СБ стала перевірка кадрів УПА, особливо це стосувалося поповнення або керівників. Усередині повстанських підрозділів більше 10 % особового складу були інформаторами СБ. Після їхніх повідомлень, результатів планової перевірки або свідчень заарештованих агентів розпочиналося розроблення запідозреного підпільника: збиралися свідчення колег та керівників, вивчалася біографія, звітування. Шляхом проведення бесід під вигаданими приводами здійснювалася перевірка інформації.

З наближення лінії фронту СБ посилила перевірку звільнених німцями з в'язниць підпільників, перебіжчиків на сторону УПА, а також зв'язкових між вищим керівництвом. Ще більше згадана діяльність посилилася після відновлення на Західній Україні радянської влади. Підпільників, які добровільно зізнавалися у вербуванні, зазвичай поновлювали на посадах або переводили на інші терени. Іншим було ставлення до осіб, які приховували свій зв'язок з радянськими спецслужбами, – їх здебільшого страчували. Наприкінці 1946 р. ставлення до згаданої категорії підпільників на станичному та кущовому рівнях стало лояльнішим: їх намагалися ізолювати від організаційних таємниць, переводили до інших теренів, доручили дрібні завдання. Окремим запідозреним наказували виїхати до великих міст та легалізуватися під фіктивними документами. Навесні 1947 р. з підпілля ОУН було виключено усіх неблагонадійних осіб, дозволивши залишатися лише за умови взяття керівництвом на поруки або активної участі в диверсійно-терористичних операціях.

Розслідування СБ обставин загибелі керівників підпілля у післявоєнний період здійснювалося лише на теренах Західної України. Зазвичай цією роботою займалися слідчі групи СБ Крайових проводів. Здійснювалося

опитування свідків серед підпільників та місцевого населення. Водночас вони були головними підозрюваними. Результати розслідувань згодом використовували при складанні некрологів. Згадану роботу СБ намагалися використати радянські спецслужби для прикриття роботи агентурно-бойових груп, а також провокування в підпіллі внутрішнього терору.

Перевірки СБ мережі ОУН тривали до початку 1950-х рр. При цьому значну увагу почали звертати на долю родичів підпільників. Фаховий рівень перевірок СБ на цьому етапі посилювався, що дозволяло ефективно виявляти досвідчених радянських агентів.

На еміграції перевірки СБ ЗЧ ОУН стосувалися переважно кур'єрів, направлених із Західної України та Польщі. Упродовж 1947 р. активна робота у цьому напрямі здійснювалася щодо повстанців, які прибували до Західної Німеччини із Закерзоння. Успіхи СБ ЗЧ ОУН у проведенні перевірок визнавали навіть співробітники радянських спецслужб. Останні з них проводилися до кінця 1960-х рр. Припинення практики періодичних перевірок СБ мережі ЗЧ ОУН призвело до проникнення значної кількості агентів КДБ до її складу.

5.3. Проведення «оперативних ігор»

Термін «оперативна гра» використовується співробітниками органів державної безпеки для означення операції з дезінформації ворога за участі перевербованого подвійного агента. Використання цього методу вимагає досконалого вивчення ситуації, правильного розрахунку ймовірностей впливу та його результату, ретельного добору засобів й заходів такого впливу, а також відповідного інформаційного забезпечення. У діяльності спецслужб оперативну гру можна вважати вищим проявом оперативного мистецтва. Приклади використання подвійних агентів можна знайти ще в давній історії людства, однак сам термін «оперативні ігри» був запроваджений лише в 1920-х рр. співробітникам ОДПУ¹⁴⁷¹. Спеціальні підрозділи українських націоналістичних

¹⁴⁷¹ Ткаченко М., Шпальченко В. Оперативні ігри як метод керованого впливу: історичний аспект. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2019. № 1 (25). С. 134–138.

організацій його не вживали, хоча використання ними подвійних агентів для дезінформації ворога траплялося неодноразово. Перші випадки згаданої оперативної діяльності зафіксовано під час німецько-радянської анексії Другої Речі Посполитої¹⁴⁷². Використання цього методу оперативної діяльності співробітниками СБ продовжувалося у період німецької окупації¹⁴⁷³.

Найбільшого поширення практика використання СБ подвійних агентів (Авт. – радянські спецслужби їх називали «дворушниками») для дезінформації супротивника набула у післявоєнний період¹⁴⁷⁴. Лише на території Пониковецького р-ну Львівської обл. упродовж жовтня – грудня 1945 р. зафіксовано два такі випадки¹⁴⁷⁵.

Високий рівень професійності СБ засвідчує «оперативна гра», проведена у 1945 р. референтом СБ ОУН на ПЗУЗ Миколою Козаком («Вівчар») з керівництвом НКДБ УРСР¹⁴⁷⁶. Наприкінці 1944 р. досвідчений «чекіст» Сергій Карін-Даниленко подав ідею створення «легендованого» Проводу ОУН на СУЗ. Керівником цієї псевдопідпільної структури було призначено досвідченого агента Михайла Захаржевського («Тарана»), а його заступником – Катерину Міньковську («Євгенію»). До них долучили перевербовану учасницю Київського осередку ОУН – Людмилу Фою («Оксану»)¹⁴⁷⁷. Інші члени «Проводу ОУН на СУЗ» використовувалися «втемну» (Авт. – тобто вважали, що дійсно є членами підпілля), у тому числі «референт СБ» Анатолій Єременко

¹⁴⁷² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 1. Спр. 13444. Арк. 95; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 207.

¹⁴⁷³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 1. Арк. 323–324.

¹⁴⁷⁴ Єфименко В. Особливості діяльності спецпідрозділу ОУН(б) на території України. *Збірник наукових праць Національної академії Служби безпеки України*. Київ, 2002. № 5. С. 139.

¹⁴⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 147. Арк. 84; Спр. 150. Арк. 57; Спр. 161. Арк. 266.

¹⁴⁷⁶ Історія органів державної безпеки на Волині : документально-публіцистичне вид. / наук. ред. М. Кучерепи. Луцьк : Ініціал, 2012. С. 98.

¹⁴⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 342. Арк. 1–112; Спр. 343. Арк. 1–163; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74331. Арк. 20, 28, 33; Веденеев Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 93–94.

(«Тимош») ¹⁴⁷⁸. Головним завданням «легендованого» проводу було налагодження контактів з керівництвом ОУН у Західній Україні та просуванням до його складу керівництва агентури. Для цього агенти НКДБ Людмила Фоя («Оксана») та Антоніна Калуженко («Ірина») прибули 6 травня 1945 р. до Луцька. Під виглядом представників «Проводу СУЗ» вони намагалися вийти на зв'язок з керівництвом ОУН та передати сфабриковані документи псевдопідпілля ¹⁴⁷⁹. Серед них «лист українських націоналістів» з погрозами на адресу письменника Максима Рильського ¹⁴⁸⁰. Дії «Оксани» та «Ірини» привернули увагу СБ, і за ними встановили стеження, а через чотири дні призначили місце зустрічі за містом. Відразу по прибутті двох згаданих «кур'єрок» заарештувала районна боївка СБ Петра Тихнюка («Михася») ¹⁴⁸¹. Під час допитів «Оксана» добровільно зізналася у співпраці з органами НКДБ та надала детальні свідчення про свої агентурні завдання ¹⁴⁸². Натомість «Ірина» заперечувала зв'язок з радянськими спецслужбами і була розстріляна ¹⁴⁸³. Надалі вербуванням «Оксани» займався особисто «Вівчар». Після кількох тижнів бесід вона погодилася взяти участь в «оперативній грі» СБ з керівництвом НКДБ УРСР. За вказівкою підпілля, 19 липня 1945 р. «Оксана» повернулася до Луцька, де тимчасово зупинилася у сестри «Ірини» – Анастасії Зисько, та намагалася відновити зв'язок з НКДБ. Через кілька днів «Оксана» зустріла на вулиці майора НКДБ та повідомила йому, що прибула до Луцька з таємним завданням, однак не може повернутися до Києва через протермінований на два місяці пропуск. Офіцер допоміг «Оксані» відновити

¹⁴⁷⁸ Бурлака С. Український визвольний рух на Білоцерківщині (1941–1952 рр.): розсекречені документи, спогади коментарі : науково-документальне видання. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. С. 83.

¹⁴⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 453. Арк. 43.

¹⁴⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 342. Арк. 12–27; Боярчук П. Як волинські бандерівці Рильського врятували. *Волинь*. 1995. 15 червня. С. 2.

¹⁴⁸¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953) : у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. С. 363–364.

¹⁴⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 166.

¹⁴⁸³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1981. Арк. 169–173.

через дорожньо-транспортний відділ втрачений зв'язок¹⁴⁸⁴. 23 липня 1945 р. Людмила Фоя зі значною кількістю літератури підпілля ОУН повернулася до Києва¹⁴⁸⁵. Зустрілася на конспіративній квартирі (Авт. – поблизу костелу на Володимирській гірці) з представником центрального апарату НКДБ – генерал-лейтенантом Павлом Дроздецьким. Доповідала про успіх операції та переконувала направити до Луцька «Тарана» з «Євгенією». Недооцінка керівниками НКДБ УРСР фаховості СБ ОУН та ейфорія від успіху забезпечила подальший успіх операції¹⁴⁸⁶. 5 серпня 1945 р. Михайло Захаржевський та Людмила Фоя прибули до Луцька. З'явившись через кілька днів на «пункт зв'язку», вони були схоплені СБ¹⁴⁸⁷. Під час допитів «Таран» намагався дотримуватися відпрацьованої легенди, однак на очній ставці почав «сипатися» та погодився написати листа із пропозицією викликати «Євгенію»¹⁴⁸⁸. До нього було додано запрошення прибути на нараду Крайового Проводу ОУН на ПЗУЗ. 8 вересня 1945 р. Людмила Фоя, успішно доправивши згадані документи до Києва, через 11 днів повернулася разом з «Євгенією» до Луцька. Згідно з умовленим планом операції, на пункті зв'язку їх заарештували. Стратили «Євгенію» та «Тарана» під час несподіваної облоги військ НКВС¹⁴⁸⁹. Про провал операції керівництво НКДБ дізналося лише у квітні 1946 р.¹⁴⁹⁰. За «порятунок організації на ПЗУЗ» Микола Козак («Вівчар») рішенням УГВР від 8 жовтня 1945 р. був нагороджений Золотим Хрестом Заслуги¹⁴⁹¹. Людмила Фоя

¹⁴⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 11946. Арк. 109-113; Іванченко В. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2009. Т. 8 : Події і люди. С. 29.

¹⁴⁸⁵ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 212.

¹⁴⁸⁶ Веденєєв Д., Биструхін Г. Мечі і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Київ : Генеза, 2006. С. 198.

¹⁴⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 71184. Арк. 32–24.

¹⁴⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 342. Арк. 1.

¹⁴⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8978. Т. 4. Арк. 191–198.

¹⁴⁹⁰ Іванченко В. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2009. Т. 8 : Події і люди. С. 37.

¹⁴⁹¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 94.

редагувала підпільні часописи «За волю нації», «Молодий революціонер», «Діти України» та «Інформатор»¹⁴⁹².

При направленні до ворога своїх агентів, важливу роль СБ приділяла розробленню «легенд». Інколи для правдоподібності дозволяли називати криївки, «мертві пункти» або й окремих осіб¹⁴⁹³. Проте, незважаючи на вживані заходи, провалів оминати все ж не вдавалося¹⁴⁹⁴.

З огляду на складність набуття у середовищі радянських спецслужб агентурних позицій СБ намагалася перевербувати інформаторів супротивника, особливо тих, які добровільно зізналися та бажали спокутувати перед підпіллям провину¹⁴⁹⁵. Упродовж весни 1947 р. зафіксовано три такі випадки на території Чортківського р-ну Тернопільської обл., Бродівського р-ну Львівської обл. та у Львові¹⁴⁹⁶. Успіхи СБ в цьому напрямі визнавали навіть їхні супротивники¹⁴⁹⁷. Головним завданням згаданих розвідників залишалася дезінформація радянських спецслужб. 26 липня 1947 р. співробітники УМДБ Чернівецької обл. почали розшук свого агента Якова Козлова («Ярового»), який припинив виходити на зв'язок. Під час цього, завдяки «дворушнику» Іванові Матіосу, СБ вдавалося упродовж кількох місяців дезінформувати супротивника¹⁴⁹⁸, нібито «Яровий» успішно пройшов перевірку, отримав підпільний псевдонім «Змій» та найближчим часом буде призначений референтом СБ Гірського надрайону ОУН. Остерігаючись стеження, він

¹⁴⁹² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 168.

¹⁴⁹³ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 2234. Арк. 15; ВКМ. Ф. КДФ-21337. КВ-93694. Арк. 40–45.

¹⁴⁹⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 7383. Т. 1. Арк. 1–109; Т. 2. Арк. 1–84; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 8. Арк. 61–62; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 226. Арк. 119–120; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 298.

¹⁴⁹⁵ Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 174.

¹⁴⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 8. Арк. 61–62; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 212. Арк. 20; Спр. 226. Арк. 119–120.

¹⁴⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 204. Арк. 247.

¹⁴⁹⁸ Ільницький В. Протистояння СБ ОУН і МДБ: спроба ввести у середовище підпілля агента Якова Козлова – «Яровий», «Богдан Богун». *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спецвипуск II. С. 246.

вирішив певний час не виходити. Про загибель «Ярового» співробітники УМДБ Чернівецької обл. дізналися лише 9 травня 1948 р., вивчаючи документи захопленого архіву СБ¹⁴⁹⁹.

Використовуючи провали радянських спецслужб у вербуванні, «оперативні ігри» проводила також СБ ЗЧ ОУН. До багатьох діячів української діаспори надходили листи від родичів з України. Частина з них писалася за вказівкою КДБ та була інструментом вербування¹⁵⁰⁰. Більшість діячів української діаспори відмовлялися співпрацювати з радянськими спецслужбами, понад те, частина з них інформували СБ ЗЧ ОУН. Так вчинили: Іван Багрянний, Дмитро Штикало та Петро Курінний¹⁵⁰¹. Лише окремі з діячів української діаспори погоджувалися брати участь в «оперативних іграх», наприклад, редактор часопису «Україна і світ» (Ганновер, ФРН) Іван Мерзляков, відомий під літературним псевдонімом «Ігор Костецький». На початку 1960-х рр. він звернувся до референта розвідки СБ ЗЧ ОУН Степана Мудрика («Мечника»). Письменник розповів, що нещодавно мав зустріч з невідомою жінкою, яка передала листа від батька з Вінниці. «Мечник» вирішив цим скористатися та розпочав «оперативну гру» з органами КДБ. У січні 1964 р. Іван Мерзляков отримав листа від брата з Києва, у якому повідомлялося, що він приїде у складі танцювального ансамблю до Франкфурта-на-Майні, однак з невідомих причин, цього не відбулося. У серпні того ж року Іван Мерзляков знову отримав листа від батька з повідомленням, що невдовзі він приїде у складі туристичної групи до Відня. Під наглядом співробітників СБ ЗЧ ОУН письменник виїхав на згадану зустріч. У Відні його зустрів співробітник КДБ «Євграф» та запропонував співпрацю. За попередньою домовленістю з «Мечником» письменник погодився бути радянським агентом. Наступна зустріч Івана Мерзлякова з посланцем КДБ відбулася у віденському ресторані «Моцарт». На ній «Олександр Григорович»

¹⁴⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 86736. Т. 25. Арк. 114, 119–120, 150, 168.

¹⁵⁰⁰ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 42. Арк. 1–2.

¹⁵⁰¹ Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 24–25.

доручив письменникові написати провокативні статті та надіслати на адресу Федора Гаєнка у Новому Ульмі. Третя зустріч Івана Мерзлякова з представником КДБ відбулася 3 липня 1965 р. у Штутгарті (Баден-Вюртемберг, ФРН). Цього разу до письменника прибув співробітник радянського посольства в Бонні Григорій Руденко. Він ставив питання про можливість переходу журналу «Україна і світ» на прорадянські позиції. Наприкінці розмови Руденко повідомив, що наступна зустріч відбудеться у Римі із головним редактором «Української радянської енциклопедії» Миколою Бажаном. Письменникові радили посилити співпрацю з Комуністичною спілкою письменників¹⁵⁰². Загалом «оперативна гра» СБ ЗЧ ОУН з органами КДБ тривала до самої смерті Івана Мерзлякова 23 листопада 1983 р. в м. Швайкгайм (Баден-Вюрттемберг, ФРН)¹⁵⁰³.

Слід зазначити, що кількість оперативних ігор органів КДБ із закордонними центрами ОУН була значно більшою. Найвідоміші серед них: «Перевал», «Каскад», «Міраж», «Бумеранг»¹⁵⁰⁴. Безпосередньо з шефом СБ ЗЧ ОУН Іваном Кашубою («Чадом») органи КДБ вели оперативну гру «Центр»¹⁵⁰⁵. Припинили її «через недоцільність» лише 29 січня 1990 р.¹⁵⁰⁶.

Висновки. Перші випадки використання оунівцями переверованих ворожих агентів зафіксовано восени 1940 р. у Східній Галичині. Головним їх завданням була дезінформація органів НКВС. Зазначена діяльність СБ ОУН стосовно гестапо продовжувалася під час німецької окупації. У післявоєнний період практика використання есбістами подвійних агентів набула ще більшого поширення.

Важливу роль СБ відводило розробленню «легенд» для своїх розвідників. Напередодні виконання завдань їм надавалися детальні інструкції, дозволяли

¹⁵⁰² Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 40–42.

¹⁵⁰³ Мудрик-Мечник С. Початок невідомого: спогади 1945–1954. Мюнхен : Українське видавництво, 1984. С. 245.

¹⁵⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1085. Арк. 198.

¹⁵⁰⁵ Маєвський М. Спецслужби Польської Народної Республіки проти осередків зарубіжних українських організацій. *Український історичний журнал*. 2012. № 3. С. 128.

¹⁵⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9267. Т. 7. Арк. 230–231.

для правдоподібності називати окремі «мертві пункти», криївки або й неблагонадійних підпільників. Найбільш відомою та успішною була «оперативна гра» референта СБ Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Миколи Козака («Вівчара») з керівництвом НКДБ УРСР. Тривала вона упродовж травня – вересня 1945 р. Розвідниці СБ Людмилі Фої («Оксані») вдалося двічі відвідати Київ та дезінформувати керівництво НКДБ УРСР, а також вивести до Луцька двох досвідчених радянських агентів, яких СБ схопила, допитала та стратила. Головним успіхом цієї операції стало недопущення проникнення членів «легендованого» проводу до складу керівництва ОУН.

Після 1947 р. більшість подвійних агентів СБ набирала з осіб, які добровільно зізналися у вербуванні їх органами МДБ-МВС та бажали спокутувати провину перед підпіллям. Головним їх завданням залишалася дезінформація супротивника.

Основою «оперативних ігор» СБ ЗЧ ОУН з радянськими спецслужбами були повідомлення діячів української діаспори, яких намагалися завербувати. Окремі з них погоджувалися працювати подвійними агентами. Остання оперативна гра СБ ЗЧ ОУН проти КДБ тривала до 1983 р.

5.4. Агітаційно-викривальні заходи

Пропаганда, контрпропаганда, поширення чуток та інші маніпуляції суспільними настроями використовувалися для протидії ворогу з давніх часів. Останнім часом значення цього напрямку в методах діяльності спецслужбах посилювалося. Згадані заходи інформаційно-психологічного впливу активно використовували спеціальні підрозділи українських націоналістичних організацій. Першими серед них були повідомлення у пресі стосовно причин ліквідації певних агентів польської поліції. 6 січня 1928 р. газета «Сурма» надрукувала «Звіdomлення» про смертельне поранення 22 листопада 1927 р. бойовиком УВО Володимиром Ординцем студента Михайла Гука. У ньому пояснювалося, що на сумлінні вбитого були «невинні жертви в Станіславівщині

й Коломийщині»¹⁵⁰⁷. Подібно також діяли у випадку провалів. Реагуючи на викриття польською поліцією свого агента – Романа Барановського, КЕ ОУН на ЗУЗ видала окремий «комунікат» зі спростуваннями інформації супротивника. У ньому зазначалося, що згадана особа ніколи не була членом ОУН, а шкода підпіллю значно перебільшена¹⁵⁰⁸.

У 1930-х рр. поширення набула практика погроз стосовно агентів польської поліції, поширення про них інформації, а інколи й побиття. Восени 1938 р. на території Луцького повіту Волинського воєводства оунівцями було розклеєно 27 листівок із застереженням «Знайте, що конфідент не уникне помсти. Смерть зрадникам визволення». Під час служби в одній з церков Тернополя підпільники поширили листівку, що місцеві «патентовані хруні» (Авт. – кадрові агенти) Шитовський і Байдак передали поліції Євстахія Рудакевича¹⁵⁰⁹.

Практику попереджень підпільників стосовно діяльності агентури супротивника продовжила восени 1941 р. СБ осередків ОУН на СУЗ. На основі здобутої інформації готувалися «перестороги», які надсилалися обласним проводам¹⁵¹⁰. Через рік зазначений напрям роботи СБ поширився на Волині та Західному Поліссі. Крім підпілля, він охопив цивільне населення, яке у «пересторогах» попереджували стосовно німецьких провокацій. Рекомендували не надавати допомогу та інформацію невідомим: оточенцям, втікачам з таборів, партизанам тощо, попереджали, що ними можуть виявитися німецькі агенти¹⁵¹¹.

У післявоєнний період кількість «пересторог» значно збільшилася. Вони охоплювали усі регіони Західної України та стосувалися винятково радянської

¹⁵⁰⁷ Книш З. На життя і смерть... Сторінки з історії Української Військової Організації. Торонто : Срібна Сурма. 1980. С. 19–20; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С.500–501.

¹⁵⁰⁸ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 269–277.

¹⁵⁰⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 533–536.

¹⁵¹⁰ Матла З. Південна Похідна Група. Мюнхен : Наша книгозбірня, 1952. С. 20.

¹⁵¹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 354; Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 138–139.

агентури. Більшість згаданих листівок конспіративно були підписані як «Українські повстанці», хоча насправді їх авторами були співробітники СБ ОУН¹⁵¹². Місцеве населення закликали бути пильним, не вірити будь-яким незнайомцям, навіть підпільникам, рекомендували уникати спілкування або вдавати, що нічого не знають¹⁵¹³. Інколи «перестороги» містили незвичайні попередження, наприклад, стосовно навмисного поширення супротивником венеричних захворювань щоб підірвати боєздатність підпілля ОУН та УПА¹⁵¹⁴.

Понад 50 % священників Російської православної церкви (далі – РПЦ) на Волині та Західному Поліссі СБ вважала агентами радянських спецслужб¹⁵¹⁵. Окремих з них після допитів закликали до написання «відозв для населення», які на конкретних прикладах розкривали б агентурну роботу РПЦ¹⁵¹⁶. На теренах Галичини упродовж 1946 р. СБ чинила тиск на греко-католицьких священників, які визнавали рішення Львівського собору¹⁵¹⁷. Їм надавалася можливість відкликати заяву та повідомити про це вірянам під час богослужіння, в іншому випадку заборонялося проводити богослужіння та визначався термін для виїзду із села¹⁵¹⁸. Розповсюдження та видання СБ «пересторог» продовжувалося до початку 1950-х рр.¹⁵¹⁹. Значна увага у цей період спрямовувалася на «провокативні організації», переважно серед молоді. Наголошуючи, що єдиною підпільною організацією в Україні є ОУН, СБ

¹⁵¹² Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 24390. Т. 2. Арк. 1; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 359, 360, 364; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 71.

¹⁵¹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 341–348, 355–357; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 30–31, 76; ОУН і УПА в 1944 році: документи / упоряд.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ : НАН України. Інститут історії України, 2009. Ч. 1. С. 30.

¹⁵¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 17. Арк. 10.

¹⁵¹⁵ ІРН ВУ. 1554/124. К. 9; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 355; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 50. Арк. 4; Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискус. Київ : Світогляд, 2005. С. 67–72.

¹⁵¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 48139. Арк. 98; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 464.

¹⁵¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 126; Т. 54. Арк. 173.

¹⁵¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 84. Арк. 246–247.

¹⁵¹⁹ Архів Управління СБУ в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. 2067. Арк. 272; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 50213. Т. 2. Арк. 168; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 352, 360, 364, 366–367; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 295. Арк. 12–13.

закликала населення повідомляти про усі випадки радянських провокацій¹⁵²⁰. Для підпілля ОУН видавали «перестороги» щодо використання агентурою МДБ-МВС снодійно-паралітичних речовин та радіо-сигналізаційних апаратів. Описували алгоритм, дій як від них убезпечитися¹⁵²¹.

Окремі з листівок спрямовувалися на деморалізацію співробітників радянських спецслужб. Есбісти погрожували, що можуть вбити будь-кого з них, навіть у містах під цілодобовою охороною. Зазначали, що офіцери не цінують життя своїх підопічних та здобувають ними нагороди, звання, привілеї¹⁵²². Одна з листівок подавала прізвища та імена співробітників районних відділів МВС-МДБ, а також вчинені кожним з них злочини стосовно цивільного населення¹⁵²³. Інколи намагалися скомпрометували співробітників радянських спецслужб перед керівництвом, направляючи їм «подяки» від імені керівників ОУН та «інструктажі» стосовно подальшої агентурної роботи¹⁵²⁴.

Найбільший аспект агітаційної роботи СБ спрямовувався на залякування агентури супротивника та нелояльного до підпілля ОУН населення¹⁵²⁵. Розпочалися ці заходи ще за часів німецької окупації¹⁵²⁶, однак найбільшого розвитку така діяльність СБ набула у післявоєнний період. Вони знеособлювали агентуру супротивника, прирівнювали їх до тварин¹⁵²⁷. Залежно від регіону, погрози мали певні особливості: одні з них закликали агентуру супротивника негайно виїжджати до міст, інші зазначали, що порятунку зрадникам знайти не вдасться навіть у віддалених регіонах, бо раніше чи

¹⁵²⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 360, 362.

¹⁵²¹ ГДА СБУ. Ф. 3. Оп. 246 (1953). Спр. 29. Арк. 387; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 215; Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 181.

¹⁵²² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75386. Т. 2. Арк. 281; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 171; Спр. 177. Арк. 206; Спр. 487. Арк. 32, 229.

¹⁵²³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 131. Арк. 81.

¹⁵²⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 225. Арк. 22.

¹⁵²⁵ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 6304. Арк. 72.

¹⁵²⁶ Панас Хуртовина. Під небом Волині: воєнні спомини християнина. Вінніпег : The christian press, 1952. С. 143; Подворняк М. Вітер з Волині. Вінніпег : Товариство «Волинь», 1981. С. 182.

¹⁵²⁷ Літопис УПА. Нова серія Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 295.

пізніше есбісти їх знайдуть та втрачуть¹⁵²⁸. Окремі агітки та брошури вирізнялися креативністю рішення: вони поєднували вигадані сюжетні історії, вірші та карикатурні ілюстрації¹⁵²⁹.

Ефективним методом психологічного впливу СБ на радянську агентуру були написи, прикріплені до тіл страчених. Інколи їх робили на стінах будівель або прикріплювали до дерев, стовпів, парканів¹⁵³⁰. Таблички готували напередодні ліквідацій¹⁵³¹. Написи на них вирізнялися емоційністю, містили лаконічне пояснення причини страти та погрозу іншим агентам супротивника¹⁵³². Окремі з них могли навіть складатися з кількох речень¹⁵³³. Зрідка, крім зазначеного, додавалася заборона упродовж кількох днів знімати тіло повішеного¹⁵³⁴.

Поєднання покарання радянської агентури з елементами пропаганди відбувалося на «народних судах» (Авт. – публічні страти)¹⁵³⁵. Підготовка їх проведення передбачала: а) підбір засудженого агента з місцевого населення, який мав значні провини та готовий у них публічно зізнатися; б) залучення референта пропаганди для промови; в) написання референтом СБ виступу, який складався з таких пунктів: а) гарантування «сексотам», які не вчинили важких злочинів та добровільно зізнаються, збереження життя та захування до категорії «не активних»; б) інформування населення щодо шляхів уникнення агентурної роботи (вдавання важко хворого, розумово обмеженого, психічно нестійкого тощо); в) пояснення, що обіцянкам оперативників вірити не можна,

¹⁵²⁸ ГДА СБУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 238; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 75.

¹⁵²⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 70. Арк. 554–561.

¹⁵³⁰ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 232; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 68.

¹⁵³¹ ІНР ВУ. 944/458. К. 30; ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 26. Арк. 4.

¹⁵³² Архівний сектор Головного управління Національної поліції в Тернопільській області. Ф. 52. Спр. Р-48. Арк. 27; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 410937. Т. 2. Арк. 132; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 54; Спр. 453. Арк. 112; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 28. Арк. 60; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 13; Спр. 31. Арк. 58.

¹⁵³³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 133.

¹⁵³⁴ ІНР ВУ. 944/458. К. 30; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 79; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 27. Арк. 47; ДАВО. Ф. Р-511. Оп. 2. Спр. 28. Арк. 45.

¹⁵³⁵ ІНР ВУ. 944/458. К. 30; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68245. Т. 6. Арк. 259; Ф. 7. Оп. 1. Спр. 4. Т. 1. Арк. 353; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 22. Арк. 17; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 40. Арк. 318; Оп. 9. Спр. 289. Арк. 112.

та яскраво змалювати аморальність роботи «сексота»; г) наведення конкретних прикладів ліквідації ворожих агентів і аргументоване доведення, що нікому з них не вдасться уникнути покарання¹⁵³⁶.

Паралельно в осередках західної української діаспори значна частина пропаганди оунівців спрямовувалася на нейтралізацію провокацій радянської агентури. Помітне місце у цій роботі наприкінці 1940 – на початку 1950-х рр. займало ЗП УГВР. Його «Делегатура» в Австрії видала 10 червня 1947 р. «Зауваги» стосовно розпалювання агентурою МДБ суперечок між українцями у таборах для переміщених осіб. Для цього використовувалися будь-які відмінності «православні – католики, східняки – західняки»¹⁵³⁷. «Інформаційний Бюлетень Генерального секретаріату закордонних справ УГВР» запровадив на своїх шпальтах рубрику «Пересторога», у якій подавав перелік українських емігрантів, запідозрених у співпраці з радянськими спецслужбами¹⁵³⁸. Однак головну роль у цьому напрямі роботи завжди відігравала СБ ЗЧ ОУН. У газеті «Сурма» вона мала рубрику «З архівів СБ», де також інформувала українську діаспору про роботу радянської агентури, зокрема стосовно провокацій знаних діячів культури та науки¹⁵³⁹. Періодично публікувала перехоплені СБ ЗЧ ОУН інструкції для радянської агентури, наприклад, уповноваженого МДБ СРСР при окупаційних військах в Німеччині та Австрії від 26 квітня 1947 р. про методи шпигунської роботи в середовищі українських емігрантів¹⁵⁴⁰. Лише упродовж другої половини 1950 р. газета «Сурма» видала чотири статті рубрики «З архівів СБ». У серпні – «Розкриття провокації Печори на Чехах», жовтні – «Як побудована МГБ» та «Протокол справи Печори», грудні – «МГБ в Києві»¹⁵⁴¹.

¹⁵³⁶ ІНР ВУ. 1063/85/1. К. 33; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 349–350; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 75.

¹⁵³⁷ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 1.

¹⁵³⁸ ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 981. Т. 2. Арк. 85.

¹⁵³⁹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 227–228.

¹⁵⁴⁰ Мудрик-Мечник С. Терористичні агенти московського імперіалізму. *Визвольний шлях*. 1961, квітень. Кн. 9/93 (167). С. 973–976.

¹⁵⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 27. Арк. 243, 258, 262–264.

З 1955 рр. СБ ЗЧ ОУН зосередилася на протидії листівкам, які «Комітет повернення на Батьківщину» надсилав представникам української діаспори поштою¹⁵⁴². Певний час їх виявленням займався Михайло Коржак¹⁵⁴³. Одну з таких листівок під назвою «Шановний співвітчизнику!» СБ ЗЧ ОУН перехопила навесні 1957 р. Вона закликала збирати інформацію про оунівців та передавати до найближчого радянського представництва. Зазначалося, що кожен, хто «працює на користь Батьківщини, перебуваючи за кордоном, буде амністований і перед поверненням одержить про це письмове повідомлення від консульства»¹⁵⁴⁴. З літа 1963 р. згадані провокації почало здійснювати «Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном»¹⁵⁴⁵. У цей час в різних містах ФРН з'явилися листівки «Ордену лицарів української самостійності». У них зазначалося, що авторами є «Дніпро» та «Макогін», які не можуть себе відкрито називати, оскільки остерігаються переслідувань. Щодо походження цих листівок референтом СБ Степаном Мудриком («Мечником») було проведено розслідування. Вдалося встановити, що до Мюнхена їх привозили з радянської амбасад у Бонні, а далі розсилали поштою¹⁵⁴⁶. Завданням іншої листівки КДБ була компрометація шефа СБ Івана Кашуби («Чада») та його підопічних. Їх звинувачували у викраденнях діячів української діаспори, тортурах та вбивствах навіть колишніх соратників¹⁵⁴⁷. Насправді обставини зникнення більшості зазначених у листівці людей досі невідомі. Частина з них були відкликані до УРСР радянськими спецслужбами¹⁵⁴⁸, як

¹⁵⁴² Архів ОУН в УІС Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 81–90, 93–97.

¹⁵⁴³ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12112. Т. 2. Арк. 47.

¹⁵⁴⁴ Мудрик-Мечник С. Від оприччини до КГБ: духовність московського імперіялізму. Мюнхен : Українське видавництво, 1981. С. 261.

¹⁵⁴⁵ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 52.

¹⁵⁴⁶ Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 29.

¹⁵⁴⁷ Гайденойтер Р. Підготовка та здійснення замаху на Степана Бандеру 1959 р. в дзеркалі мюнхенських поліційних актів. *Український визвольний рух* : наук. зб. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. Збірник 11. С. 212–213.

¹⁵⁴⁸ Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 14–15.

скажімо, професор Українського вільного університету Віктор Петров, якого вважали замордованим СБ ЗЧ ОУН¹⁵⁴⁹.

Намагаючись протидіяти згаданим радянським провокаціям, СБ ЗЧ ОУН публікувала в газеті «Шлях Перемоги» відповідні попередження. 14 березня 1965 р. вийшла стаття «Увага провокація!» з повідомленням, що українцям Канади, Великобританії та Бельгії поштою надходила брошура про Степана Мудрика («Мечника»). Видана вона у Чикаго агентами КДБ. У іншій статті від 12 вересня 1971 р. зазначалося: «Московська агентура постійно анонімно поширює провокаційні брошурки і листівки. Провокатори з КГБ дуже часто намагаються робити це так, ніби це роблять українські політичні середовища проти своїх противників. Однак через брак належного знання провокатори завжди роблять помилку, що вказує обличчя провокаторів... У місяці липні в Англії і Франції розіслано листівку проти Олега Штуля, так оформлену, щоб кинути сумління на революційну ОУН. В кінці серпня 1971 р. така листівка стала поширюватися в Західній Німеччині. В липні і серпні ц. р. серед німців поширено листівку німецькою мовою «Люди з Цепелінштрассе». Діяльність наша не дає чекістам-провокаторам з дипломатичними пашпортами спокою. Ми звертаємося до наших читачів з проханням завжди повідомляти нас про всі провокації»¹⁵⁵⁰. У 1985–1986 рр. СБ ТП ОУН Канади розслідувала появу в Монреалі газет «Золотий меч» та «Громадський трибунал», які видавали себе за місцеві українські¹⁵⁵¹.

Останньою масштабною пропагандистською акцією КДБ проти закордонних центрів ОУН була прес-конференція 14 вересня 1988 р. в

¹⁵⁴⁹ Чапенко В. Його таємниця : повість зі спогадами. Нью-Йорк : б.в., 1976. С. 3; Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 22–23; Бруховецький В. Обрії особистості : книга на пошану Івана Дзюби. Київ : Дух і літера, 2011. С. 191–192.

¹⁵⁵⁰ Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 32–35.

¹⁵⁵¹ Архів ОУН в Лондоні. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 7. Арк. 28–30.

блакитному залі Жовтневого палацу Києва¹⁵⁵². За цією подією уважно стежив референт СБ ТП ОУН Великобританії Василь Олесків («Орлик»). Радіотрансляцію прес-конференції 15 вересня 1988 р. було записано на аудіокасету оунівцем «Човном» та ретельно проаналізовано¹⁵⁵³. Через три дні після цієї події в Бредфорді (Західний Йоркшир) було зібрано відправу обласних та станичних провідників, на якій оголосили офіційний коментар цього заходу¹⁵⁵⁴.

Висновки. Використання «повідомлень» з поясненням причин ліквідації агентів польської поліції розпочала у 1920-х рр. УВО. Цю практику продовжувала упродовж 1930-х рр. розвідувальна референтура ОУН. Крім того, застосовувалися листівки-погрози або викриття стосовно польських «конфідентів». Публікувалися «повідомлення» зі спростуванням чи применшенням заявлених супротивником успішних акцій проти підпілля.

За часів німецької окупації СБ готувала для підпілля ОУН та місцевого населення «перестороги» стосовно провокацій гестапо. У післявоєнний період зазначена робота стосувалося винятково радянських агентів. Вона значно посилилася та охопила усі регіони Західної України. Більшість «пересторог» конспіративно підписувалися від імені УПА та стосувалися дотримання пильності. На території Волині та Західного Полісся СБ викривала агентурну роботу РПЦ. У Галичині – чинила тиск на греко-католицьких священників, які переходили в православ'я. Видання «пересторог» продовжувалося до початку 1950-х рр. Останні з них стосувалися використання супротивником снодійно-паралітичних речовин, радіо-сигналізаційних апаратів та молодіжних «провокативних груп».

Потужний напрям агітаційної роботи СБ спрямовувався на залякування ворожої агентури та нелояльного населення. Найбільшого розвитку він набув у

¹⁵⁵² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1120. Арк. 105–108; Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 68.

¹⁵⁵³ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 31. Оп. 1. Од. зб. 45. од. обл. 1.

¹⁵⁵⁴ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 2. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 1–3.

післявоєнний період. Для цього розповсюджували листівки, брошури, проводили мітинги, «народні суди» (публічні страти), залишали погрозливі написи біля тіл ліквідованих агентів.

Паралельно агітаційно-викривальна діяльність проти радянської агентури розвивалася в осередках західної української діаспори. У другій половині 1940-х рр. важливу роль у цьому відіграло ЗП УГВР. Однак починаючи з середини 1950-х рр., пропагандистською протидією радянським спецслужбам займалася винятково СБ ЗЧ ОУН. Під рубрикою «З архівів СБ» вона з 1949 р. публікувала викривальні матеріали в газеті «Сурма», а з 1954 р. – «Шлях Перемоги». З другої половини 1950-х рр. важливу роль відіграла протидія провокативним листівкам та брошурам, які «Комітет повернення на Батьківщину» надсилав представникам української діаспори поштою. Співробітники СБ ЗЧ ОУН встановлювали походження цих агіток, а результати розслідування публікували у пресі. Останні значні контрзаходи діям КДБ відбулися восени 1988 р. Приводом для них стала помпезна пресконференція у Києві за наслідками оперативної гри «Бумеранг».

5.5. Оперативно-облікова справа

Упорядкування та збереження зібраної інформації завжди становили важливу ділянку діяльності спецслужб. Не стали у цьому винятком спеціальні підрозділи українських націоналістичних організацій.

Упродовж 1920-х рр. при Розвідувальних бюро (РБ) УВО діяли відділи «канцелярської роботи та діловодства», що займалися аналізом і впорядкуванням документації. Маркувалося вхідне та вихідне листування, різноманітні звіти, розвідувальні матеріали від установ або окремих осіб. Звітна документація «РБ» поділялася на «власну» (надсилало РБ): «крайову» (надходила з Розвідувальної референтури) та «чужу» (від розвідувальних установ або окремих осіб, які не входили до УВО)¹⁵⁵⁵.

¹⁵⁵⁵ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 15–16.

На початку 1940 р. мережа ОУН у західних областях УРСР розпочала складання «чорних листів». Цією роботою займалися розвідники ОУН від станичного до повітового рівня, а також відповідні територіальні провідники¹⁵⁵⁶. До «чорних листів» заносили усіх «ворожих українському національно-революційному визвольному руху» осіб: радянських чиновників, активістів, комуністів, міліціонерів, співробітників та агентів НКВС тощо¹⁵⁵⁷. При цьому вказувалися національність особи, а також ступінь небезпечності з рекомендацією ліквідувати, заарештувати або встановити стеження¹⁵⁵⁸.

Упродовж літа 1941 – осені 1942 р. облік виявлених ворожих агентів проводився безсистемно, позаяк вважалося, що формування і обслуговування громіздких картотек забиратиме дорогоцінний час¹⁵⁵⁹. Ситуація почала змінюватися навесні 1943 р.¹⁵⁶⁰. Найбільший розвиток вона мала на Волині та Західному Поліссі, де, починаючи від підрайону, впроваджувався систематизований облік підозрілих осіб¹⁵⁶¹. При районних референтурах СБ та вище передбачалися посади технічних секретарів, які вели «книгу обліку» з компрометуючою інформацією на підозрілих осіб¹⁵⁶². Переважно згадані картотеки мали вигляд зошитів, кожен з яких містив інформацію за певною тематикою: дезертири, «вихрести» (Авт. – особи, які перейшли у католицизм), колишні учасники УНДО, немісцеві тощо). Нерідко за цим принципом зошити зшивали¹⁵⁶³.

Ведення СБ повноцінної оперативно-облікової документації розпочалося у післявоєнний період. Вона допомагала швидко увійти в курс справ,

¹⁵⁵⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 6872. Т. 1. Арк. 199; Спр. 10660. Т. 4. Арк. 319; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 8363. Арк. 21; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 2. Арк. 258.

¹⁵⁵⁷ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 7346. Т. 2. Арк. 4; Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4338. Арк. 381

¹⁵⁵⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 25827. Арк. 104; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 39; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67853. Арк. 60.

¹⁵⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 22.

¹⁵⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 57699. Т. 3. Арк. 215.

¹⁵⁶¹ ІПР ВУ. 944/458. К. 30; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 313.

¹⁵⁶² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. Арк. 26.

¹⁵⁶³ ІПР ВУ. 1554/101. К. 101; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67954. Т. 9. Арк. 51–53; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 22.

використати напрацювання попередників, ефективно контролювати роботу підопічних та надавати їм рекомендації¹⁵⁶⁴. Підбір матеріалів здійснювався за територіальним принципом¹⁵⁶⁵. Розмір карток був довільним (від чвертини до половини аркуша)¹⁵⁶⁶. Переважно їх виготовляли з картону¹⁵⁶⁷. Картки мали лаконічний текст та уніфіковане оформлення: у верхньому лівому кутку зазначалася шифрована група зазначеної особи і порядковий номер картки¹⁵⁶⁸, а нижче – прізвище, ім'я, по батькові, дата і місце народження, псевдонім (якщо був), освіта, професія та стисло компрометуючий матеріал¹⁵⁶⁹. Порядковий номер вказувався з однієї сторони та посилання на «книгу компрометуючих матеріалів» – з іншої. При нумерації карток брали до уваги шифр району, що дозволяло групувати дані за територіальним принципом¹⁵⁷⁰. Якщо особа розслідувалася у колективній справі, робилася відповідна відмітка на пункт збірника компрометуючих матеріалів («ЗКМ»), за якою проходила особа¹⁵⁷¹. Заповнюючи картки, намагалися уникати узагальнених формулювань, «пустих слів» та неточностей¹⁵⁷². Неповні дані аналізували, систематизували, доповнювали, переносилися з однієї групи в іншу¹⁵⁷³. Залежно від регіональних особливостей картки містили специфічні позначки¹⁵⁷⁴. На Шумщині їх позначали умовними літерами: «А» – чесний, «Б» – невідомий, «В» – нейтральний та «Г» – ворог¹⁵⁷⁵. Гощанський: «1-а» – затримання, допит,

¹⁵⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 22.

¹⁵⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 600. Арк. 46.

¹⁵⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 51. Арк. 1.

¹⁵⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 373.

¹⁵⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 19.

¹⁵⁶⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 117. Арк. 1–229.

¹⁵⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 600. Арк. 46.

¹⁵⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 19.

¹⁵⁷² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 342; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 4зв.

¹⁵⁷³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 51. Арк. 3; Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Пульсари, 2002. С. 320.

¹⁵⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 344.

¹⁵⁷⁵ Клименко О. СБ ОУН (Б) на Тернопільщині 1942–1952 рр. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 75-ї річниці утворення Української Повстанської Армії, 13–14 жовтня 2017 р.. Тернопіль : б.в., 2017. С. 161.

фізичне знищення; «1-б» – перевірка, переведення в картотеку «1-а»; «2-б» – служба в німецькій поліції, старости, нетактовні комсомольці»¹⁵⁷⁶.

За своєю будовою більшість картотек СБ поділялося на три головні групи: 1) виявлені агенти; 2) запідозрені; 3) співробітники ворожої адміністрації та силових структур¹⁵⁷⁷. На Крайовому та окружному рівнях існували більш розгалужені картотеки, які поділялися на п'ять – шість груп¹⁵⁷⁸. Одна з таких подавалася у «Правильнику ведення картотеки СБ» (Волинська обл.):

Перша група включала усіх викритих ворожих агентів та мала підгрупи: I-а (зібрано точні дані); I-б (існують підозри, які ще потрібно перевірити); I-в (добровільно повідомили про залучення їх ворогом до агентурної роботи).

Друга – підозрілих у співпраці з ворогом. Поділялася на підгрупи: II-а (наймити, ремісники, репатріанти, які походили зі східних областей України); II-б (втікачі з в'язниць, примусових робіт, арештовані та звільнені підпільники, особи, які вийшли з повинною, звільнені зі служби у міліції та винищувальних батальйонах, репатріанти з Німеччини, колишні учасники німецьких допоміжних формувань, курсанти різноманітних професійних шкіл, члени та кандидати ВКП(б), колишні політичні емігранти, які раніше переховувалися, а останнім часом жили легально); II-в (спекулянти-«західники», колгоспники та робітники зі східних областей України, які прибували у пошуках продуктів харчування).

Третя – співробітники радянських силових органів (керівні особи центральних та республіканських управлінь, начальники підрозділів управлінь своєї та сусідніх областей).

Четверта – представники ворожої адміністрації (чиновники обласних, районних, місцевих установ, вчителі, працівники радгоспів, МТС, медичних

¹⁵⁷⁶ Лановець Є. Хто ж він «Степовий»? *Радянське життя*. 1991. 21 березня. С. 4.

¹⁵⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 51. Арк. 8–10, 17–26.

¹⁵⁷⁸ ІНР ВУ. 944/458. К. 30.

закладів). Окружні референтури СБ додатково вносили керівників державного та партійного апарату сусідніх областей.

П'ята – посібники підпілля та оунівці, які мешкали легально та щодо них були дані про викриття ворогом¹⁵⁷⁹. Подібно будувалася картотека референта СБ Подільського Краю Степана Пелеха («Коваля») та Холмської округи – Леона Лапінського («Зенона»)¹⁵⁸⁰.

Відповідно рівня референтур СБ, періоду діяльності, регіональних особливостей та багатьох інших обставин, існували профільні картотеки, що тематично суттєво різнилися між собою¹⁵⁸¹. Надрайонні референти СБ вели облік членів ОУН (до кущового проводу включно). Періодично кожного підпільника зобов'язували писати автобіографію, один з примірників якої надходив районному референту СБ. До автобіографії долучалися усі матеріали негативного та позитивного характеру, а також характеристики від керівників. Після цього їх надсилали до надрайону СБ. На основі зазначених матеріалів на кожного оунівця складався особовий лист, який зберігався у кадровій картотеці та позначався спеціальним шифром¹⁵⁸². Інколи кущовими СБ складалися детальні біографії на усіх симпатиків ОУН. Крім того, вони збирали та записували до спеціальних зошитів дані стосовно: «броньованих» (Авт. – звільнених від служби), демобілізованих, радянських активістів, що прибули зі східних областей (Авт. – чиновників та вчителів), усіх заарештованих від осені 1939 р., таємних інформаторів супротивника¹⁵⁸³.

Збірники компрометуючих матеріалів («ЗКМ») містили більш детальну інформацію на осіб, які вказувалися у картках з відмітками про її походження та час отримання. За наявності матеріалу, на одну особу могли завести кілька окремих томів¹⁵⁸⁴. У матеріалах «ЗКМ» зазначалося: прізвища, ім'я, по

¹⁵⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 51. Арк. 20–24.

¹⁵⁸⁰ ІНР ВУ. 944/458. К. 30; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 600. Арк. 40.

¹⁵⁸¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 104.

¹⁵⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 36; Спр. 398. Т. 22. Арк. 42–118.

¹⁵⁸³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 125. Арк. 34; Спр. 227. Арк. 37–38.

¹⁵⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68236. Т. 2. Арк. 111; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 22.

батькові, час та місце народження, де проживає, національність, освіта, родинний стан, фах та опис зовнішності. Наприкінці кожного зошита укладач зазначав, на якому номері він закінчується¹⁵⁸⁵. Нерідко «ЗКМ» будувалася за тематичними блоками: 1) ворожа адміністрація; 2) комсомольці; 3) репатріанти з Німеччини; 4) німецькі поліцаї; 5) учасники УНДО; 6) інтелігенція; 7) переселенці до райцентру; 8) дезертири з Радянської армії; 9) колишні учасники ОУН та УПА; 10) особи, які переховувалися від мобілізації до Червоної армії тощо¹⁵⁸⁶. За необхідності з них робилися витяги та надсилалися слідчому СБ¹⁵⁸⁷.

Важливе місце в архівах займали різноманітні звіти. Щомісяця референт СБ районного проводу ОУН надсилав надрайонному референту СБ та надрайонному провіднику «Вісті з терену», «Інформаційний звіт» (Авт. – додаткові дані, які не увійшли до «Вістей з терену»), «Звіт праці», «Листи зліквідованих», «Касові» та «господарські» звіти. Один з примірників кожного з цих документів передавався в архів¹⁵⁸⁸. Подібно звітування відбувалося у вищих референтурах СБ. Архівна справа у поєднанні з веденням картотеки забирала чимало часу. Згідно зі щоденником коменданта СБ Великодедеркальського р-ну «Гонти» за січень – лютий 1948 р., вона становила половину його роботи¹⁵⁸⁹, тому, починаючи з надрайонного рівня СБ та вище, передбачалися посади архіваріусів (канцеляристів, секретарів, технічних підреферентів). До їхніх обов'язків входило: 1) складання інформаційних звітів; 2) переписування протоколів; 3) складання списків ліквідованих без допиту; 4) упорядкування картотеки; 5) ведення поліцейного реєстру і складання звітів; 6) ведення окремих справ; 7) складання некрологів; 8) переписування документів, здобутих у ворога; 9) переписування доданих зверхником матеріалів до кадрових справ. Крім того, вони займалися веденням касової та

¹⁵⁸⁵ ДАРО.Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 117. Арк. 1–229.

¹⁵⁸⁶ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 2. Арк.168; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 115. Арк. 1–35.

¹⁵⁸⁷ ІРН ВУ. 1554/73. К. 49.

¹⁵⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 17. Арк. 5–7; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 126–128.

¹⁵⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 249. Арк. 43–44.

господарської книг, а також підготовкою бойовиків. Архіваріус окружної референтури СБ керував картотекою внутрішньої агентури, аналізував протоколи проведених справ та інколи сам проводив слідство. До його компетенції також входило ведення персональних справ організаційних кадрів (автобіографії, характеристики, нагороди, дисциплінарні покарання)¹⁵⁹⁰. На Крайовому рівні архіваріуси перевіряли оформлення окружними референтурами СБ документації¹⁵⁹¹.

Паралельно власні оперативні картотеки мали спеціальні підрозділи українських націоналістів за кордоном. На жаль, інформації про них збереглося небагато. Починаючи від рівня обласних проводів СБ, веденням картотеки та канцелярії займалися «підреференти внутрішньої роботи». У штабі СБ ЗЧ ОУН ці обов'язки покладалися на підреферентуру «архів і картотека» («А.К.») референтури «внутрішньої роботи» («Р.В.Р.»), а у референтурах СБ ТП – сектор «адміністрації» («С-А»), який входив до складу керівного «внутрішнього відтинка» («К-ВВ»)¹⁵⁹². Один із архівів СБ «Централі» ЗЧ ОУН функціонував у Мюнхені за адресою: Вюрземштрассе, 24. Його основу складали різноманітні картотеки, які доповнювала службова документація¹⁵⁹³. Наповненість архівів СБ ЗЧ ОУН обумовлювала специфіка роботи. Протоколи допитів були рідкістю, а більшу частину документів становили картотеки на представників української діаспори. Після 1948 р. СБ ЗЧ ОУН намагалася відстежувати еміграцію з Німеччини членів ЗЧ ОУН. Нові місця їхнього проживання заносилися до спеціальної картотеки¹⁵⁹⁴.

У країнах Заходу архіви СБ ЗЧ ОУН не мали спеціального захисту. Фактично вони були збірками документів приватних осіб або громадських організацій, тому інколи зазнавали нападів радянської агентури. Один з таких

¹⁵⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 135–136.

¹⁵⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 94. Арк. 41.

¹⁵⁹² Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 14, 46–47, 56.

¹⁵⁹³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 30–31.

¹⁵⁹⁴ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / упоряд.: С. Кокін, В. Сергійчук, І. Білокінь, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 314.

випадків трапився в у Новому Ульмі (Баварія). Внаслідок відсутності охорони агент КДБ «Петром Карпатський» викрав картотеку з даними про українських емігрантів¹⁵⁹⁵. Певне занепокоєння оунівців спричинив прихід до влади у ФРН соціал-демократів на чолі з бундесканцлером Віллі Брандтом та підписання ним 12 серпня 1970 р. договору з СРСР. У зв'язку із цим найбільш таємні архіви ЗЧ ОУН було перевезено до Великобританії та США¹⁵⁹⁶.

Незважаючи на певні недоліки, СБ ЗЧ ОУН ефективно використовувала наявні картотеки. Наприкінці жовтня 1971 р. до Гамбурга за завданням КДБ прибув колишній член Проводу ОУН Петро Кожевников. Завдяки картотеці СБ ТП ОУН Німеччини про нього швидко зібрали інформацію та встановили за ним негласний нагляд¹⁵⁹⁷. Відповідальною за ведення центральної картотеки була «Централя» СБ ЗЧ ОУН в Мюнхені¹⁵⁹⁸. Останні документи з маркуванням «СБ» датуються в архіві ТП ОУН Канади другою половиною 1980-х рр. Вони дають уявлення про службову документацію того часу. Її складають: 1) матеріали негласного стеження (квитанції та чеки англійською мовою, кольорові світлини на фотоапараті Polaroid); 2) листування з урядовими та єврейськими організаціями Канади; 3) повідомлення інформаторів з місцевої української громади; 4) звіти про туристичні поїздки до країн Варшавського блоку та СРСР (вирізки місцевої преси, світлини)¹⁵⁹⁹.

Висновки. Зародження оперативно-облікового напряму роботи спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій розпочалося на початку 1920-х рр. з відділів «канцелярської роботи та діловодства» РБ УВО. Продовженням її розвитку було поширення взимку 1940 – навесні 1941 рр. розвідкою ОУН в західних областях УРСР практики складання списків неблагонадійних осіб – «чорних листів». Влітку 1943 р. вона відновилася та

¹⁵⁹⁵ Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 26.

¹⁵⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0987. Арк. 40.

¹⁵⁹⁷ Мудрик-Мечник С. Від оприччини до КГБ: духовність московського імперіалізму. Мюнхен : Українське видавництво, 1981. С. 274.

¹⁵⁹⁸ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 48.

¹⁵⁹⁹ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 3. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 1–45. Од. зб. 2. Арк. 1–11; Од. зб. 7. Арк. 1–47.

спрямовувалася проти німецької агентури. Найбільш активно оперативно-облікова справа СБ у цей час розвивалася на теренах Волині та Західного Полісся. Крім ймовірної німецької агентури, збиралися також дані про радянську та польську, дезертирів з УПА, вихрестів, переселенців зі сходу та інших підозрілих осіб. Здобуту інформацію заносили до спеціальних зошитів – «книг обліку».

Повноцінний розвиток оперативно-облікової справи СБ розпочався у післявоєнний період. Його основою були різноманітні картотеки, які комплектувалися за територіальним принципом та передбачали уніфіковане оформлення. За будовою більшість картотек СБ поділялося на три групи: виявлені агенти; запідозрені; співробітники радянської адміністрації та силових органів. На Крайовому та окружному рівнях нараховувалося п'ять – шість відповідних груп. При надрайонних СБ передбачалися кадрові картотеки, які формувалися на основі автобіографій оунівців. Оперативно-облікові матеріали про внутрішню агентуру зберігалося на рівні окружних СБ.

Важливою частиною оперативно-облікової документації СБ були збірники компрометуючих матеріалів. За необхідності вони доповнювали дані та допомагали встановити джерело походження інформації. Робота з картотеками вимагала чимало часу та спеціальної підготовки. Тому, починаючи з надрайонів СБ та вище, передбачалися посади архіваріусів. Зазначена діяльність СБ ЗЧ ОУН в осередках української діаспори мала свої особливості. Судово-слідчих матеріалів в архівах було мало, основу складали картотеки, які доповнювала службова документація. До літа 1970 р. більшість архівів СБ ЗЧ ОУН розміщувалася у Баварії, де зазнавала нападів радянської агентури. Надалі значну їх частину перевезли до Великобританії та США. Останні документи з маркуванням СБ фіксуються в архівах Теренових проводів ОУН до кінця 1980-х рр.

5.6. Проведення слідчих дій

Важливою складовою слідчих дій є допит. Як процедура отримання необхідної інформації, він використовувався спецслужбами з давніх часів.

Певні елементи слідчих дій можна віднайти ще у польський період діяльності ОУН¹⁶⁰⁰. Однак перші допити заарештованих розпочалися лише навесні 1940 р. на території Генерал-Губернаторства. Їх писали від руки, а важливіші виготовляли у кількох копіях на друкарській машинці¹⁶⁰¹. Заарештованих допитували на спеціальних квартирах, які були під постійною охороною. Протоколи будувалися на основі чергування питань та відповідей. Значну увагу слідчі надавали з'ясуванню деталей, особливо стосовно обставин арешту, переходу кордону, перебування у тюрмі, прізвищ виданих підпільників, агентурних завдань, отриманих від співробітників НКВС, тощо. За необхідності заарештованого відвозили до місця подій¹⁶⁰².

Подальший розвиток проведення СБ допитів відбувся влітку 1943 р. на території Волині та Західного Полісся. Повноваження на цю діяльність мали референтури СБ від районного рівня та вище. Зазвичай допити на місці проводив комендант боївки СБ. Важливішими справами займалися слідчі¹⁶⁰³. Восени 1943 р. зазначена діяльність поширилася на територію Галичини. Переважна більшість допитів стосувалася агентів гестапо і меншою мірою – радянських або польських інформаторів¹⁶⁰⁴. У післявоєнний період ситуація змінилася: об'єктами розслідувань стали винятково особи, запідозрені у співпраці з радянськими спецслужбами або органами безпеки ПНР на Закерзонні.

Санкцію на затримання підозрюваного надавав слідчий або референт СБ від районного рівня та вище¹⁶⁰⁵. Стосовно цього виписувалася «постанова на арешт», у якій зазначалися: персональні дані запідозреної особи, коротко

¹⁶⁰⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 500–501.

¹⁶⁰¹ ІРН ВУ. 1554/82. К. 1-8.

¹⁶⁰² Кучерук О. Ярослав Горбовий – нові документи старої справи. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Випуск 53. С. 114–117.

¹⁶⁰³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67783. Арк. 32.

¹⁶⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 36.

¹⁶⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 22. Арк. 17.

вказувалося звинувачення та вказівка доставити арештованого на допит. Підписував «постанову» голова Революційного суду¹⁶⁰⁶.

Здійснювали затримання боївки СБ та ВПЖ. Із врахуванням методу проведення, їх поділяли на види: 1) «випадкові» (проводились винятково конспіративно); 2) «раптові» (за браком часу здійснювалися відкрито); 3) «планові» (ретельно готувалися)¹⁶⁰⁷. Напередодні виконання завдання СБ проводила з учасниками боївки короткий інструктаж. Залежно від категорії агентури використовувалася певна «легенда», наприклад, внутрішніх агентів заарештовували під виглядом виклику до керівництва, вишколу, переведення на іншу посаду тощо¹⁶⁰⁸, що давало змогу зберігати надалі прихильність до підпілля родини затриманого та його друзів¹⁶⁰⁹. Учасників легальної мережі ОУН заарештовували під виглядом переведення на нелегальний стан, зовнішню агентуру – під приводом показати дорогу, певне місце, людину тощо або маскуючись радянськими військовими¹⁶¹⁰.

Арешт повстанців проводився за поданням начальника ВПЖ спеціальним наказом командира відповідного підрозділу УПА. Затримування без жодних санкцій допускалося жандармами лише на місці злочину. Обшуки повстанців проводилися у присутності не менше двох свідків з обов'язковим складанням відповідного протоколу, який передавався до канцелярії ВПЖ. Відібрані в арештованого речі описувалися у двох примірниках, з яких один вручався власнику, а інший – долучався до справи¹⁶¹¹.

Незважаючи на ретельно розроблені інструкції, при проведенні арештів траплялися помилки: несподівані напади підозрюваних на конвоїрів, втечі,

¹⁶⁰⁶ ДАРО. Ф. Р-30 . Оп. 2. Спр. 113. Арк. 8.

¹⁶⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 50. Арк. 271.

¹⁶⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 122.

¹⁶⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 111.

¹⁶¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. Арк. 157–158; Т. 49. Арк. 79, 177; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 163. Арк. 96.

¹⁶¹¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 500–502.

засідки радянських опергруп¹⁶¹². Осіб, які чинили супротив при затриманні, СБ автоматично вважала винними, і вони підлягали страті¹⁶¹³.

Конвоювання залежало від способу затримання підозрюваного, зосібна найкращим вважалося добровільне прибуття на допит¹⁶¹⁴. У випадку відкритого арешту затриманій особі зв'язували мотузкою руки, а на місці таборування – і ноги. За наявності могли використовувати металеві кайданки¹⁶¹⁵. Під час несення варті конвоїру заборонялося відволікатися – чистити зброю, читати, їсти тощо. При затриманні та передачі арештованого проводився ретельний обшук. Для цього передбачався електричний ліхтарик¹⁶¹⁶. Значну увагу приділяли обшуку заарештованого. Недбалість у цій справі призводила до самогубств або втеч¹⁶¹⁷. За важких наслідків зазначене загрожувало охоронцям смертною карою¹⁶¹⁸. Незважаючи на посилені заходи безпеки та суворі дисциплінарні покарання, подібні випадки траплялися нерідко¹⁶¹⁹. Згідно зі слідчо-оперативним звітом референтури СБ Перемишльської округи ОУН, упродовж травня – червня 1945 р. при спробі втечі загинули 9 % заарештованих¹⁶²⁰. Інколи останнім вдавалося приховати зброю або вихопити її в охоронців чи слідчих, при цьому есбістам завдавали важких або смертельних поранень¹⁶²¹. Для уникнення подібних випадків есбістам заборонялося залишати зброю поблизу заарештованого. Супроводжувати його для справлення фізіологічних потреб зобов'язані були не менш як двоє вартових.

¹⁶¹² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 34. Арк. 12; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 113. Арк. 16.

¹⁶¹³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67867. Т. 1. Арк. 36.

¹⁶¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 23. Арк. 158.

¹⁶¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68240. Т. 8. Арк. 256.

¹⁶¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1273. Арк. 118; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 124.

¹⁶¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67417. Т. 6. Арк. 242; Спр. 68263. Т. 12. Арк. 194; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 113. Арк. 15.

¹⁶¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 1117. Арк. 53.

¹⁶¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 147. Арк. 182.

¹⁶²⁰ Brożyniak A. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 390.

¹⁶²¹ Архів Управління СБУ в Закарпатській області. Ф. 7. Спр. 1925. Арк. 104; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9159. Т. 1. Арк. 216; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 99. Арк. 17; Оп. 11. Спр. 57. Т. 5. Арк. 285; Скорупський М. Туди, де бій за волю : збірник у пам'ять Максима Скорупського – Макса. Лондон ; Париж : Фондація ім. О. Ольжича у Великій Британії, 1989. С.170–171.

Заборонялося без вказівки слідчого розмовляти з заарештованим та розв'язувати його¹⁶²².

Слабкою ланкою слідчої роботи СБ була відсутність можливості тривалого утримування ув'язненого¹⁶²³. Хоча упродовж літа – осені 1943 р. на теренах південної Волині траплялися поодинокі винятки, коли функції слідчих ізоляторів виконували залишені сільські будинки, що зазвичай перебували у занедбаному стані. З меблів обов'язковими елементами були стіл та стільці¹⁶²⁴, інколи передбачалися окремі кімнати для підозрюваних, проведення допитів та утримування засуджених. Тут підозрюваних утримували не більше тижня, після чого їх карали або звільняли¹⁶²⁵. Підозрюваних, які проходили за однією справою, заборонялося утримувати разом¹⁶²⁶. Харчування есбістів та заарештованих забезпечувала польова кухня¹⁶²⁷. У післявоєнний період допити проводили безпосередньо в будинку підозрюваного, господарствах симпатиків, лісах або в криївках¹⁶²⁸. Щодо останніх передбачалося щонайменше дві на район¹⁶²⁹. Інколи слідчим та допитуваним доводилося кілька місяців спільно перебувати у зазначених криївках¹⁶³⁰.

За надзвичайних обставин повноваження проводити допити надавали також тереновим провідникам ОУН¹⁶³¹. При цьому протоколи передавалися до СБ із цифровим псевдонімом слідчого¹⁶³². Методика допиту продовжувала опиратися на психологічні прийоми¹⁶³³. Від слідчого вимагалось чітко

¹⁶²² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 124; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 158.

¹⁶²³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 164

¹⁶²⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 11. Спр. 57. Т. 5. Арк. 284; Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині: спогади учасників боротьби про трагічні події на Волині 1941–1944 рр. Тернопіль : Лілея, 2001. С. 140.

¹⁶²⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67430. Т. 1. Арк. 107–108.

¹⁶²⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 124.

¹⁶²⁷ Стецюк Г. Чорні дні Волині. Володимир-Волинський : Світязь, 1992. С. 76.

¹⁶²⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 8951. Арк. 167; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 22. Арк. 17; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 37.

¹⁶²⁹ ІНР ВУ. 944/458. К. 31; ІРН Лу. 18/128/1. К. 35.

¹⁶³⁰ Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : «Вік», 2010. С. 160–161.

¹⁶³¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 81.

¹⁶³² ІНР ВУ. 944/458. К. 30; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68245. Т. 2. Арк. 38.

¹⁶³³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 87, 103.

дотримуватися інструкцій. Заборонялося мати особисті симпатії або антипатії, а також піддаватися зовнішньому впливу¹⁶³⁴. Слідчий був зобов'язаний психологічно переважати допитуваного виваженістю, плановістю та солідністю¹⁶³⁵. Для цього рекомендували звертати увагу на освітлення, поставу, голос, зовнішній вигляд та міміку. Слідчим заборонялося виражати розгубленість або невпевненість¹⁶³⁶, їм рекомендували проводити бесіду спокійно та чемно¹⁶³⁷, і намагатися зібрати якомога повніші дані від свідків. Зазначена категорія становила більше 60 % допитаних (Авт. – переважно вдома)¹⁶³⁸. При цьому враховували вік та стать свідків. Дані від людей старшого віку прирівнювалися до наданих підлітками. Останні розглядалися під кутом особливостей характеру та ступеня обізнаності. Слідчі СБ намагалися уникати будь-якого тиску на підлітків, зважали, що вони не можуть об'єктивно оцінити побачене. Рекомендувалося проводити допит підлітків за участі батьків або рідних. Вважалося, що жінки краще запам'ятовують деталі, однак схильні перебільшувати. Найбільш цінувалася інформація, надана чоловіками середнього віку¹⁶³⁹. За рівнем достовірності дані поділяли на: 1) позитивні (переважно надавали родичі або друзі); 2) негативні (особисті вороги); 3) об'єктивні¹⁶⁴⁰. З неправдивих свідчень виокремлювали: 1) «несвідому брехню»; 2) «брехню-фантазію»; 3) «брехню-самооборону»; 4) «брехню-обман»¹⁶⁴¹. Свідків попереджали стосовно покарання за неправдиві дані, нерідко фіксували це підписом, однак наклепи на безневинних усе ж не були рідкістю. Причинами цього могла була помста або надмірний тиск слідчого, який поєднувався з панічним страхом особи перед СБ¹⁶⁴². Дорослих свідків за

¹⁶³⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 315.

¹⁶³⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 50. Арк. 269.

¹⁶³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 22. Арк. 1–2.

¹⁶³⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 69; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9158. Т. 1. Арк. 178.

¹⁶³⁸ Brożyniak A. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 390.

¹⁶³⁹ ІНР ВУ. 944/458. К. 30-32; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 321–324.

¹⁶⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 126.

¹⁶⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 325–326.

¹⁶⁴² Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 1396. Арк. 27–28.

свідомі наклепи карали, особливо якщо це стосувалося членів мережі ОУН. Покарання варіювалося від 25 ударів палицею до смертного вироку¹⁶⁴³.

Згідно із розробленими СБ інструкціями, «властивий» (Авт. – безпосередній) допит поділявся на вступ і три частини¹⁶⁴⁴. На початковому етапі підозрюваний не мав здогадуватися, що перебуває під слідством. Вступну розмову з ймовірними внутрішніми агентами супротивника проводили під виглядом заслуховування звіту або написаної автобіографії. Щодо зовнішньої агентури рекомендували надати можливість підозрюваному виговоритися. При цьому слідчий влучними питаннями з'ясував його емоційний стан, темперамент та визначав подальшу методику. Перша частина «властивого» допиту передбачала питання з біографії¹⁶⁴⁵. Якщо арешт відбувся конспіративно, далі підозрюваному повідомляли, що він заарештований. Рекомендувалося провести це несподівано, щоб вивести його з рівноваги. У другій частині допиту з біографії виділяли періоди, які розглядали більш детально. Слідчий підбирав подальші питання та складав повне враження щодо підозрюваного.

Третя частина допиту була головною. Завдання слідчого полягало у виявленні фактів, а не їх доказі¹⁶⁴⁶. Агентів супротивника рекомендували розглядати з трьох сторін: 1) «методи роботи»; 2) «будова мережі та її зв'язок»; 3) «ступінь провини»¹⁶⁴⁷. Допитуючи кількох осіб з однієї справи, застосовували метод «конфронтації» або «провадження на віч» (Авт. – очної ставки). Його поділяли на «німий» (коли заарештовані не бачили один одного) та «голосний» – слідчий мав пильнувати, щоб підозрювані не виробили спільної стратегії та не спілкувалися між собою (Авт. – навіть жестами та мімікою)¹⁶⁴⁸. Зазвичай цей метод виявлявся досить ефективним. Кожен з

¹⁶⁴³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк.193.

¹⁶⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 23. Арк. 157–158.

¹⁶⁴⁵ ІРН ВУ. 1554/76. К. 332-333; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 125.

¹⁶⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 87, 103.

¹⁶⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 600. Арк. 49–53; Спр. 602. Арк. 58-66; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 50. Арк. 272; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 126. Арк. 67–77.

¹⁶⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 76–80; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67867. Т. 2. Арк. 86.

допитуваних розумів, що приховування інформації може коштувати йому життя, тому намагався першими піти на співпрацю зі слідством¹⁶⁴⁹. «Перехресний» метод допиту передбачав ведення справи кількома слідчими, при цьому питання задавав один з них, а інші робили замітки та згодом обмінювалися міркуваннями¹⁶⁵⁰. Кульмінацією допиту вважалося «психологічне зломлення» (Авт. – зізнання) підозрюваного, тобто стан глибокої депресії та вагання між наміром розповісти правду і страхом відповідальності. «Психологічне зломлення» поділяли на повне (говорить правду) та часткове (намагається змінити тактику захисту)¹⁶⁵¹. Слідчий повинен був підготувати достатньо компрометуючих матеріалів та «наступальним» допитом зруйнувати стратегію оборони¹⁶⁵². За необхідності допускалися натяки стосовно викриття маніпуляцій підозрюваного і ймовірності його страти¹⁶⁵³.

Інша стратегія допиту передбачала застосування пропаганди. Її поділяли на види психологічних впливів:

- «Ідейний» – залежав від виховання допитуваного. Якщо він формувався у радянському середовищі, пояснювали хибність більшовицької ідеології. Національно свідомим доводили, що ворог намагається зіткнути брата з братом, застосовує тортури при вербуванні, погрожує виселенням родин до Сибіру, однак справжній українець не може стати зрадником.
- «Сімейний» – слідчий апелювали до родинних зв'язків заарештованого – дітей, дружини, батьків тощо. Зазначали, що через приховування правди сім'я втратить годувальника та навіки зганьбиться.
- «Особистих взаємин» – слідчий цікавився здоров'ям заарештованого, частував доброю їжею, пригощав цигарками. Якщо допитуваний був спеціалістом (вчитель, агроном, кваліфікований робітник тощо), зазначав, що такі люди знадобляться самостійній Україні. Співчував, мовляв,

¹⁶⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1330. Арк. 110–113.

¹⁶⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 76–80.

¹⁶⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 105–106.

¹⁶⁵² ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 90–104.

¹⁶⁵³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 110–112; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 568. Арк. 18.

радянські керівники не цінують простих людей, посилають їх на неминучу смерть, отримуючи за це посади та ордени.

– «Надії порятунку» – слідчий доводив, що їм не потрібна смерть заарештованого. Заарештованому вирішили надати шанс, і саме повна співпраця зі слідством дозволить йому врятувати життя¹⁶⁵⁴.

Метод «конвеєра» застосовувався у випадках коли було вдосталь компрометуючих матеріалів, але підозрюваний відмовлявся надавати свідчення. Заарештованого позбавляли сну (до п'яти діб), періодично обливали водою та використовували методику «доброго» та «поганого» слідчого¹⁶⁵⁵. Для допиту «конвеєром» могли залучати двох – трьох або й більше слідчих, один з яких був головним та керував справою. Їх завданням було психологічно та фізично виснажити заарештованого та змусити його надавати правдиві свідчення. Питання періодично повторювали у різних формах. Отримані дані ретельно вивчали, перевіряли за картами, донесеннями інформаторів. На основі цієї роботи складався «протокол аналізу», який виявляв суперечності та «гаки» (Авт. – зачіпки)¹⁶⁵⁶. За рівнем достовірності отримані зізнання поділяли на чотири групи: 1) несвідомо неправдиві; 2) правдиві; 3) «сліпі» (не впевнені у правдивості чи неправдивості); 4) неправдиві (свідомо говорить неправду)¹⁶⁵⁷.

Якщо підозрюваний категорично відмовлявся надавати свідчення, а проти нього були незаперечні докази, дозволялося застосовувати фізичні тортури¹⁶⁵⁸, які переважно обмежувалися побиттям¹⁶⁵⁹. Слідчі СБ Мельниця-Подільського р-ну використовували для цього гумову палицю, Скалатського р-ну – шкіряний батіг, а Кременецького – нагайку з товстого ізольованого

¹⁶⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 121.

¹⁶⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 50. Арк. 272.

¹⁶⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 81; Веденеев Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 500–501.

¹⁶⁵⁷ ІРН ВУ. 944/458. К. 31; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 69.

¹⁶⁵⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 1. Арк. 217; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 50. Арк. 272–273.

¹⁶⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68245. Т. 2. Арк. 228–229; Ф. 13. О. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 111.

дроту¹⁶⁶⁰. У надзвичайних випадках застосовували посилені тортури, не передбачені інструкціями¹⁶⁶¹: слідчі СБ Чортківського та Дубенського надрайонів ОУН – електричний струм, який вироблявся повертанням ручки німецького польового телефону¹⁶⁶², СБ Великоборківського р-ну – припікання залізом, Перегінського р-ну – порізи ножем, Заліщицького р-ну – металеві плоскогубці¹⁶⁶³. Розроблення поширеного у 1944–1945 рр. на ПЗУЗ методу допиту «станком» (Авт. – нагадував дибу) приписують Крайовому референту СБ Миколі Козаку («Смоку»), однак за відсутності чітких доказів ця версія виглядає малоймовірною¹⁶⁶⁴. Застосування тортур завжди засуджувалося керівництвом СБ. Отримані у такий спосіб дані не вважалися достовірними та потребували перевірки¹⁶⁶⁵, однак цього не завжди дотримувалися, що призводило до наклепів на страт безневинних¹⁶⁶⁶.

Важливим напрямом слідчої роботи СБ було оформлення протоколів допитів¹⁶⁶⁷. Для їхньої уніфікації періодично розсилали «взіри» (Авт. – зразки)¹⁶⁶⁸. Угорі зліва протоколів ставився номер, де починалася справа – район, надрайон або округа. Нижче зазначалося стосовно кого ведеться допит і

¹⁶⁶⁰ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 2. Арк. 87; Ф. 7. Спр. 11082. Т. 1. Арк. 300; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 227. Арк. 143.

¹⁶⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68236. Т. 2. Арк. 108.

¹⁶⁶² Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 413. Арк. 60; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68211. Т. 3. Арк. 249–250.

¹⁶⁶³ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 37256. Т. 3. Арк. 333; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 18620. Арк. 78; Спр. 27029. Т. 9. Арк. 80.

¹⁶⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9769. Арк. 30; ДАРО. Ф. Р-2771. Спр. 2422. Арк. 12–13; Жавзо М. УПА – «Восток» на Житомирщині. *Вечерній Житомир*. 1994. 10 марта. С. 4; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 472.

¹⁶⁶⁵ ІРП ВУ. 944.458. К. 32; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 120 Арк. 142; Brożyniak A. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 393; Веденєєв Д., Биструхін Г. Мечі і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Київ : Генеза, 2006. С. 208; Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 118.

¹⁶⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 600. 141–143; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 48139. Арк. 98–100; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7970. Арк. 24; Мустеца В. Василь Кантемір – «Остап». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 25 : Події і люди. С. 41.

¹⁶⁶⁷ ІРП ВУ. 1554/77. К. 197–198.

¹⁶⁶⁸ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 22зв.

його характер. З правого боку вносилися автобіографічні дані звинуваченого. Нерідко подавався псевдонім радянського агента та назва управління, на яке він працював. Свідчення записували у вигляді оповіді. Інколи протокол будувався на основі питань та відповідей. Наприкінці зізнання підписувалися допитаним та слідчим. Зазвичай навпроти слів «Зізнав» та «Переслухав»¹⁶⁶⁹. Найбільш важливі протоколи оформлювали у вигляді брошур на кілька десятків аркушів¹⁶⁷⁰. За необхідності робили «додаткові зізнання»¹⁶⁷¹. Протоколи «доказу» передбачали підписи двох – трьох свідків і слідчого. Угорі вказувалася його посада та псевдо, а також дата складання¹⁶⁷². Рівень оформлення документів залежав від досвідченості слідчого, умов проведення допиту та регіональних особливостей.

Після завершення слідства протоколи здавалися до архівів (Авт. – від районного та вище)¹⁶⁷³, а найважливіші із супровідним листом надсилали керівництву. Для цього робили два, три, а інколи до десяти примірників, з яких один залишали для свого архіву¹⁶⁷⁴. Коменданти боївок СБ звітували за власною вертикаллю. Крім того, оформлені протоколи передавали своєму референту¹⁶⁷⁵. Окружний референт СБ надсилав протокол Крайовому референту СБ та окружному провіднику ОУН. Останній мав право з ним ознайомитися і законспектувати. Після цього протокол повертався окружному референту СБ. На рівні районів та надрайонів теренові провідники ОУН ознайомлювалися з протоколами лише при особистій зустрічі. Допити внутрішньої агентури не виходили за межі СБ¹⁶⁷⁶.

¹⁶⁶⁹ СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 305–308; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 128–130; Спр. 132. Арк. 93; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 114. Арк. 2–14.

¹⁶⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 55. Арк. 1–39.

¹⁶⁷¹ ІРН ВУ. 1554/79. К. 276.

¹⁶⁷² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 113. Арк. 1–7.

¹⁶⁷³ ІРН ВУ. 1554/78. К. 481; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 22. Арк. 16.

¹⁶⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67783. Арк. 32; Спр. 68263. Т. 6. Арк. 329–330; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк. 79; Ф. 62. Оп. 4. Спр. 71. Арк. 1–2.

¹⁶⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк. 78.

¹⁶⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 600. Арк. 48.

Методика допитів та слідче діловодство СБ ЗЧ ОУН суттєво не відрізнялися від поширеного на Західній Україні. Здійснювало його керівне «слідчо-екзекутивне звено» («К-СЕ») при референтурах СБ ТП¹⁶⁷⁷. До протоколів обов'язково вносили персональні дані та адресу проживання об'єкта. Записували прикмети зовнішності, освіти, фах, стан здоров'я, політичні погляди, цікаві факти з приватного життя. При аналізі агентурної роботи підозрюваного, намагалися дотримуватися певної послідовності: 1) орган держбезпеки СРСР на який працює агент (центральный, республіканський, обласний) та його статус (інформатор, агент, резидент); 2) прикриття роботи (посольства, консульства, торгівельні місії СРСР та подібні установи інших комуністичних держав); 3) час та місце вербування, мотивація (матеріальна, компромат, ідейна); 4) підготовка та напрям завдань (військовий, політичний, економічний); 5) спосіб зв'язку з кураторами та оточення агента¹⁶⁷⁸.

Важливе місце у слідчих діях СБ ЗЧ ОУН відводилося допитам свідків, якими могли бути як представники української діаспори, так і місцеві жителі (німці, австрійці, італійці тощо). Наприклад, слідчі СБ ЗЧ ОУН допитали свідків під час розслідування у січні 1946 р обставин загибелі начальника головного військового штабу УПА Дмитра Гриця («Перебийноса»)¹⁶⁷⁹. До кінця 1940-х рр. траплялися поодинокі випадки застосування стосовно заарештованих тортур¹⁶⁸⁰. Надалі ця практика остаточно припинилася. Незважаючи на відсутність достатньої практики проведення допитів, підготовка кадрів у зазначеному напрямі продовжувалася надалі. Відповідно до

¹⁶⁷⁷ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 31. Арк. 46.

¹⁶⁷⁸ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 222.

¹⁶⁷⁹ Сова А. Обставини загибелі шефа Головного військового штабу Української повстанської армії Дмитра Гриця. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. С. 413.

¹⁶⁸⁰ Вергун О. Осип Вергун розповідає. Київ : Видання Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1962. С. 25–32; Гайденройтер, Р. Підготовка та здійснення замаху на Степана Бандеру 1959 р. в дзеркалі мюнхенських поліційних актів. *Український визвольний рух* : наук. зб. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. Збірник 11. С. 212.

«Підставового вишколу для працівників Служби безпеки» від серпня 1979 р., передбачалася лекція «Слідство, допит»¹⁶⁸¹.

Висновки. Практика проведення СБ ОУН допитів розпочався навесні 1940 р. у Генерал-Губернаторстві. Влітку 1943 р. вона продовжила розвиток на території Волині та Західного Полісся. Право проводити допити мали референти, коменданти та слідчі СБ від районного рівня.

Необхідність затримання, конвоювання та охорони підслідних виникла влітку 1943 р. після створення «запілля» УПА. Спеціально для цього були розроблені відповідні інструкції. Арешти намагалися проводити у такий спосіб, щоб особа не підозрювала про небезпеку. Залежно від ситуації вигадувалася відповідна «легенда». Найкращим вважалося добровільне прибуття підозрюваного до слідчого. Затримання повстанців передбачало спеціальний наказ командира або заступника ВПЖ. Лише коли це відбувалося безпосередньо на місці злочину жодних санкцій не вимагалось. Важливу роль відводили обшуку заарештованого та пильності охоронців.

Тюрем для утримання ув'язнених в підпіллі ОУН не існувало, однак на півдні Волині упродовж літа – осені 1943 р. діяли слідчі ізолятори СБ. Вони розміщувалися у залишених приватних або громадських будівлях. У післявоєнний період допити проводили безпосередньо в будинку підозрюваного, лісах або в криївках.

У післявоєнний період слідча робота СБ досягла найбільшого розвитку. Головну роль у ній відіграло проведення допитів, які ґрунтувалися на психологічних методиках. Переважна більшість справ стосувалася заарештованих агентів радянських спецслужб, тому саме питання їхнього допиту регламентували численні інструкції СБ. Покази свідків відігравали другорядну роль. Зазвичай їх записували в домівках зазначених осіб, враховуючи при цьому вік, стать та достовірність інформації. За надання неправдивих свідчень передбачалося покарання до смертного вироку включно.

¹⁶⁸¹ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 69.

Згідно з розробленими інструкціями, допит поділяли на вступ та три частини: ознайомчу, повідомлення звинувачень, головну. Під час останньої нерідко застосовували методи: «конфронтації» (очної ставки); «перехресний»; «пропаганди»; «конвеєр». Якщо допитуваний відмовлявся надавати свідчення, а проти нього були незаперечні докази, допускалися тортури. Переважно вони обмежувалися залякуванням, позбавленням їжі або сну. Рідше застосовували побиття або жорстокіші методи тортур. Зазначені радикальні заходи нерідко призводили до неправдивих зізнань, наклепів та страт невинних. Важливе значення СБ надавала уніфікації оформлення протоколів допитів. Для цього періодично розсилалися «взіри» (зразки). Результати справи нерідко шифрувалися. Крім того, слідче справочинство передбачало «протоколи доказу», «протоколи зізнань» та «акт звинувачення».

Слідчих дії СБ ЗЧ ОУН загалом не відрізнялися від поширених на Західній Україні. Їх особливістю була значно менша інтенсивність роботи, а також більша увага до показів свідків (представників української діаспори та інших національностей).

5.7. Судово-дисциплінарна практика

Судово-дисциплінарні органи діяли в українських націоналістичних організаціях від початку 1920-х рр.¹⁶⁸², однак цей напрям діяльності тривалий період не входив до обов'язків їхніх спеціальних підрозділів. Ситуація почала змінюватися з виникненням УПА¹⁶⁸³. Першим її Генеральним прокурором був шеф СБ Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Василь Макар («Безрідний»), а його заступником – керівник повстанської контррозвідки Олекса Присяжнюк («Мітла»)¹⁶⁸⁴. Починаючи з літа 1943 р., в підрозділах УПА на Волині та Західному Поліссі діяв власний дисциплінарний орган – «Польовий

¹⁶⁸² Книш З. Становлення ОУН. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 1994. С. 96, 118–119.

¹⁶⁸³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67418. Т. 2. Арк. 5.

¹⁶⁸⁴ Пушкар Н. Олексій Васильович Присяжнюк – «Мітла», «Макар», «Каруспун» – референт Служби безпеки північно-західних українських земель. *Літопис Волині*. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. Ч. 7. С. 84.

суд»¹⁶⁸⁵. За необхідності їх могли скликати при кожній сотні¹⁶⁸⁶. Командир ВПЖ загону вносив клопотання відповідному командирові УПА, який призначав трьох суддів. Перший з них мав займати посаду не нижче рівня сотенного, а другий – не нижче ройового. Крім того, передбачався «оборонець» звинуваченого. ВПЖ зобов'язана була надати їм матеріали розслідування. Вирок або «засуд» затверджував командир загону¹⁶⁸⁷. Упродовж 24 годин після оголошення вироку засуджений мав право апеляції¹⁶⁸⁸.

Відповідно до «Дисциплінарного статуту УПА», важкими злочинами вважалися: 1) зрада; 2) шкідництво; 3) невиконання наказу, яке призвело до значних втрат; 4) повторне дезертирство¹⁶⁸⁹. Останній був поширений серед рядових та здебільшого завершувався їх розстрілом перед шеренгою стрільців¹⁶⁹⁰. Командирів звинувачували у невиконанні наказу, шкідництві або боягузстві¹⁶⁹¹. За важких наслідків більшість засуджували до розстрілу¹⁶⁹², за незначних – тимчасово відсторонювали або понижували у посаді¹⁶⁹³, окремих – виправдовували¹⁶⁹⁴. У виняткових випадках до стрільців та командирів

¹⁶⁸⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 2976. Арк. 85.

¹⁶⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9109. Т. 2. Арк. 61.

¹⁶⁸⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 8054. Арк. 72; ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 335; Brożyniak A. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 388.

¹⁶⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 54. Арк. 1.

¹⁶⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9109. Т. 1. Арк. 62; Сергійчук В. ОН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 272–274.

¹⁶⁹⁰ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 10406. Арк. 90; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 19299. Арк. 29; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8467. Т. 1. Арк. 125; Ковальчук В. Протоколи допитів у системі документообігу Організації Українських Націоналістів ОУН (б) і Української Повстанської Армії (1940–1944 рр.). *Воєнна історія*. 2008. №5 (41). С. 79.

¹⁶⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 197; Марчук І., Тищенко О. УПА. Гурби: квітень 1944-го. 4-те вид., доповнене. Рівне : Видавництво Олега Зеня, 2007. С. 163.

¹⁶⁹² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 54. Арк. 1; Ф. 62. Оп. 4. Спр. 17. Арк. 10; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14 : *УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи* / упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2010. С. 116; Samborski M. Służba Bezpieczeństwa w tzw. Zakierzońskim kraju OUN-SD. Sposób organizacji i obsada kadrowa. *Dzieje najnowsze, Rocznik*. XLV. 2013, 1. S. 98.

¹⁶⁹³ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 35197. Арк. 13; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 7. Спр. 5. Арк. 96; Данилюк М. Повстанський записник. Нью-Йорк ; Джерсі-Сіті : Свобода, 1968. С. 280.

¹⁶⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74268. Арк. 177.

застосовували більш суворі, ніж розстріл, покарання. На півночі Рівненщини кількох німецьких агентів в УПА засудили до відрубання голови перед шеренгою повстанців¹⁶⁹⁵.

Переважно легкими злочинами серед вояків УПА займалися «козацькі суди», вперше запроваджені наказом ГВШ УПА № 2/43 від 18 грудня 1943 р.¹⁶⁹⁶. Скликали «козацькі суди» командири повстанських підрозділів¹⁶⁹⁷. До їхньої компетенції входив розгляд таких справ: 1) пияцтво; 2) невиконання наказу, яке не призвело до важких наслідків; 3) незначні крадіжки¹⁶⁹⁸. Поширеним покаранням були: 10–25 ударів буками (палицею) перед шеренгою повстанців; «долів» (падіння за командою тридцять раз на землю), «стійка» (стояти до двох діб струнко з гвинтівкою)¹⁶⁹⁹.

Одним із видів дисциплінарних покарань за легкі злочини було відправлення на термін до трьох місяців до «карних відділів»¹⁷⁰⁰. У них засуджені повстанці виконували найважчі роботи та перебували на спеціальному раціоні, який розробляв господарчий референт¹⁷⁰¹. Діяльність «карних відділів» передбачалася при ВПЖ кожного загону УПА. Зазначене покарання застосовували винятково до рядових повстанців. Його головним завданням було посилення дисциплінованості¹⁷⁰². Відомо про існування спеціальних «карних таборів» для засуджених повстанців. Один з них діяв

¹⁶⁹⁵ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 1148. Арк. 22; Спр. 12247. Арк. 15; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67961. Арк. 65зв; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 72945. Арк. 33зв; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9219. Т. 1. Арк. 231.

¹⁶⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74268. Т. 2. Арк. 13зв; Веденсєв Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української Повстанської Армії. *Воєнна історія*. 2002. № 5–6. С. 35.

¹⁶⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 74268. Т. 2. Арк. 13зв.

¹⁶⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 11–22; Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 275–277.

¹⁶⁹⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 10584. Арк. 193; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 19299. Арк. 29; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 18; Горить ліс! Спомини колишнього вояка УПА. Лондон : Українська видавничча спілка, 1975. С. 66.

¹⁷⁰⁰ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 413. Арк. 103.

¹⁷⁰¹ Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 275.

¹⁷⁰² Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 23018. Т. 2. Арк. 2–3; Ф. 5. Спр. 1577. Арк. 13; Спр. 68144. Арк. 11.

влітку – восени 1943 р. при осередку ВПЖ групи «Тури» на чолі з Олександром Косаревичем («Омельком») на «Січі» в Свинаринському лісі (Володимирщина)¹⁷⁰³. На початку 1944 р. у підпорядкуванні штабу УПА-Північ на Поліссі діяв карний табір «Кентавр»¹⁷⁰⁴. Здебільшого дисциплінарне покарання через «карні відділи» застосовували на Волині та Західному Поліссі, хоча окремі випадки траплялися й у Галичині¹⁷⁰⁵.

Існувало також покарання «карним арештом» при підрозділі УПА. При цьому засудженому заборонялося курити, читати, грати й співати. «Карний арешт» тривав не більше місяця та поділявся на кілька видів: 1) звичайний (умови як і у інших повстанців); 2) загострений (передбачався відпочинок на твердому ліжку); 3) важкий (засуджений отримував упродовж двох днів по 200 грамів хліба та літр води, а на третій день – варену їжу; вдень заборонялося лежати чи сидіти, дозволялася лише одна прогулянка на добу тривалістю до 15 хвилин, вночі з 22.00 до 5.00 відпочинок передбачався у холодному приміщенні на твердому ліжку)¹⁷⁰⁶. Після відбуття покарання повстанця поновлювали на посаді або переводили до територіальної мережі ОУН¹⁷⁰⁷. Останні «Польові суди» діяли при повстанських куренях на Закерзонні до осені 1947 р.¹⁷⁰⁸.

Подібні дисциплінарні покарання за легкі злочини застосовувалися також у боївках СБ. За порушення конспірації передбачалися покарання: а) «упімнення» (Авт. – попередження); б) «упімнення з доганою»; в) «упімнення з загрозою»; г) «пониження або усунення з орг. поста»; д) організаційний суд¹⁷⁰⁹. Одним з різновидів дисциплінарних покарань була

¹⁷⁰³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 2976. Арк. 86.

¹⁷⁰⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Київ : Генеза, 2006. С. 300; ОУН і УПА в 1944 році: документи : у 2 ч. / упоряд.: О. Веселова, О. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії НАН України, 2009. Ч. 1. С. 29.

¹⁷⁰⁵ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4966. Арк. 263.

¹⁷⁰⁶ Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 276–277.

¹⁷⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68144. Арк. 94.

¹⁷⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9108. Т. 2. Арк. 61–62; Спр. С-9109. Т. 1. Арк. 62.

¹⁷⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 21. Арк. 116.

«реабілітаційна праця» (Авт. – виконання фізично важких робіт)¹⁷¹⁰, що найчастіше полягала у копанні криївок¹⁷¹¹. Інколи також застосовували тимчасове позбавлення прав або «сувору догану з попередженням, правом реабілітації»¹⁷¹². Дворічне позбавлення членських прав передбачало: 1) заборону впродовж року залишати криївку «навіть для справлення природніх потреб»; 2) щоденно, крім неділі, виконувати канцелярську роботу; 3) у випадку вимушеного залишення криївки покарання продовжувалося на новому місці¹⁷¹³.

Винятково справами внутрішньої та зовнішньої радянської агентури займався «Надзвичайний суд СБ» (далі – НССБ)¹⁷¹⁴. Більшість звинувачених у ньому отримували смертні вироки¹⁷¹⁵, однак вони дозволялися лише з санкції не нижче районної СБ, яка узгоджувала вирок з районним проводом ОУН¹⁷¹⁶. Усіх заарештованих агентів супротивника підрайонна СБ не допитувала, а одразу передавала до районної СБ¹⁷¹⁷. Більшу частину ухвалених районним референтом СБ вироків виконували на місці кущові (підрайонні) боївки СБ. Нерідко вони при цьому проводили допит засудженого та складали відповідний протокол¹⁷¹⁸.

«Акти звинувачення» виносилися щодо учасників підпілля. Їх складання входило до компетенції слідчих СБ або ВПЖ. Зазначалися персональні дані, посада в підпіллі, останнє псевдо, зібрані компрометуючі дані, а наприкінці вказувалося покарання¹⁷¹⁹. Страти засуджених фіксували у «повідомленнях» або «листах зліквідованих», у тому числі щодо осіб, які отримали вирок

¹⁷¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9109. Т. 1. Арк. 51.

¹⁷¹¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2745. Арк. 1; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67868. Арк. 70.

¹⁷¹² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 190; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 42.

¹⁷¹³ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 254.

¹⁷¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 22. Арк. 17.

¹⁷¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7442. Арк.189; Спосіб Д. Правове становище і організація діяльності Служби безпеки ОУН(б). *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького* : журнал. Серія Право. 2019. № 8 (20). С. 68.

¹⁷¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр.75897. Арк. 79.

¹⁷¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67430. Т. 1. Арк. 111.

¹⁷¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 103. Арк. 57.

¹⁷¹⁹ ДАРО. Ф. Р- 30. Оп. 2. Спр. 113. Арк. 17.

заочно¹⁷²⁰. Нерідко їх шифрували¹⁷²¹, у поодиноких випадках затверджували печатками¹⁷²².

Ліквідація підозрюваних без винесення вироку вважалася злочином. Кожен такий випадок підлягав розслідуванню і покаранню¹⁷²³. Відмінити або пом'якшити вирок «НССБ» мав право референт СБ не нижче обласного (згодом окружного) рівня, при цьому обов'язково подавався відповідний звіт до референтури СБ Крайового проводу ОУН¹⁷²⁴ за неможливості провести допит вирок виносили заочно, також передбачалося його зачитування засудженому¹⁷²⁵. Хоча нерідко, з міркувань доцільності, есбісти здійснювали ліквідації засуджених без дотримання формальностей¹⁷²⁶.

Щомісяця референти СБ (Авт. – від району та вище) надсилали керівництву слідчо-оперативні звіти, де повідомляли стосовно кількості проведених арештів та страт¹⁷²⁷. Відсоток виправданих у них був незначним. Згідно зі звітом СБ Костопільського та Сарненського ВН від 15 жовтня 1943 р., покарання смертю застосували до 44 % засуджених¹⁷²⁸. СБ ВН «Затока» (Рівненщина) від 1 квітня 1944 р. – 86 %¹⁷²⁹. СБ р-ну «Броди» (Березівський р-н Ровенської обл.) від 27 лютого 1945 р. – 34 %¹⁷³⁰. СБ Перемишльської округи від червня 1945 р. – 68 %¹⁷³¹. СБ Городоцького надрайону ОУН від 1946 р. – 92

¹⁷²⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68236. Т. 2. Арк. 110; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 128.

¹⁷²¹ Веденєєв Д., Биструхін Г. Мечі і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Київ : Генеза, 2006. С. 207.

¹⁷²² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 182. Арк. 194; ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 3. Арк. 213.

¹⁷²³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 48139. Арк. 23–27.

¹⁷²⁴ ІРН ВУ. 944/458. К. 30.

¹⁷²⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 109.

¹⁷²⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 97–98.

¹⁷²⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 26617. Арк. 131; Клименко О. СБ ОУН(Б) на Тернопільщині 1942–1952 рр. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика*. Тернопіль : б.в., 2017. Вип. 2. С. 162–163.

¹⁷²⁸ ЦДАВО України. Ф. 3838. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 5; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944* / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 312.

¹⁷²⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 161–162.

¹⁷³⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67783. Арк. 94.

¹⁷³¹ Brożyniak A. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 390.

%¹⁷³². СБ Володавського надрайону СБ від вересня 1946 р. – 50 %¹⁷³³. СБ Перемишльської округи від грудня 1946 р. – 93 %¹⁷³⁴. СБ Лемківської округи від квітня 1947 р. – 79 %¹⁷³⁵. Тобто результатами слідства виправдовували менше 50 % звинувачених.

Визнаних помилково запідозреними звільняли¹⁷³⁶, в окремих випадках їм при цьому видавали спеціальну довідку¹⁷³⁷. Частину заарештованих після допиту залишали в підпіллі, інколи навіть на керівних посадах¹⁷³⁸. Осіб, які добровільно зізнавалися у вербуванні радянськими спецслужбами та не встигли нанести підпіллю шкоди, зазвичай не заарештовували, їх конспіративно допитували вдома та перевербовували¹⁷³⁹.

За менш значні провини (Авт. – відмову виконувати накази ОУН, ігнорування відвідування військових занять, несення варті, несанкціоноване самогоноваріння, дрібні крадіжки тощо) карали попередженням, штрафами або побиттям палицею (буками)¹⁷⁴⁰. Більш м'які види покарань входили до повноважень кущового (підрайонного) коменданта СБ: 1) примусові роботи від 1 до 28 днів; 2) накладання штрафу до 500 крб. або 5 центнерів зерна; 3) «шомполування» до 40 ударів¹⁷⁴¹. Щодо жінок побиття палицею

¹⁷³² Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : КІС, 2007. С. 102.

¹⁷³³ ІРН ВУ. 1554/96. К. 9.

¹⁷³⁴ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 164. Арк. 39.

¹⁷³⁵ ІРН ВУ. 1554/72. К. 2.

¹⁷³⁶ Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині: спогади. Тернопіль : Лілея, 2001. С. 140.

¹⁷³⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 621.

¹⁷³⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 92. Арк. 19.

¹⁷³⁹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 33468. Т. 3. Арк. 75–76; ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 29. Арк. 205–212; ДАЧО. Ф. Р-2838. Спр. 716. Арк. 56.

¹⁷⁴⁰ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 24769. Т. 1. Арк. 105; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 26617. Арк. 132–133.

¹⁷⁴¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 23008. Т. 1. Арк. 147; Ф. 5. Спр. 9038. Арк. 13 зв; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 413. Арк. 103; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4918. Арк. 19, 42; Спр. 31340. Т. 1. Арк. 40; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67862. Арк. 17; Ф. 62. Оп. 4. Спр. 83. Арк. 179; ІРН Rz. 052/377/1. К. 49.

застосовували рідко, переважно обмежувалися погрозою та попередженням¹⁷⁴², хоча й траплялися окремі винятки¹⁷⁴³. Психологічним видом покарання, яке стосувалося винятково жінок (Авт. – не членів підпілля ОУН та УПА), було обстригання волосся. У тогочасному консервативному суспільстві Західної України це вважалося публічним приниженням¹⁷⁴⁴. У виняткових випадках «обстригання» поєднували з побиттям «буками»¹⁷⁴⁵.

Висновки. Дисциплінарними органами в підрозділах УПА були «Польові суди». За необхідності вони скликалися при кожній сотні. Передбачалося, що з трьох суддів «Польового суду» один займатиме посаду не нижче рівня сотенного, другий – ройового. Вироки виносилися на основі «Дисциплінарного статуту УПА». У ньому злочини поділяли на легкі та важкі. До останніх входили: зрада; шкідництво; невиконання наказу, що призвело до значних втрат; повторне дезертирство. Звинувачених за важкими злочинами, як правило, страчували. Затверджував вирок «Польового суду» командир відповідного повстанського підрозділу.

Зазвичай легкими провинами займалися «козацькі суди». Скликали їх командири повстанських підрозділів у випадку: пияцтва, невиконання наказу без важких наслідків, незначних крадіжок. Вироками були: відправлення до «карних відділів»; «карний арешт»; «шомполуванням» перед шеренгою; «стійка під рушницею» або «падання долів» за командою. При повторному притягненні до відповідальності покарання посилювалося включно до страти. У післявоєнний період «козацькі суди» нерідко проводилися у боївках СБ. Поширеними покараннями в них були: попередження, догана, пониження у посаді, виконання фізично важких робіт та позбавлення на певний термін членських прав.

¹⁷⁴² Закерзоння. Спогади вояків Української Повстанської Армії / упоряд. Богдан Гук. Варшава : «Турса», 1994. С. 50.

¹⁷⁴³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 12528. Арк. 37; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 187; Спр. 484. Арк. 195.

¹⁷⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67815. Арк. 176; Спр. 68233. Арк. 217; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 49. Арк. 1; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 189. Арк. 57; Ф. 72. Оп. 1. Спр. 32. Арк. 3.

¹⁷⁴⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 13017. Т. 5. Арк. 200.

З серпня 1945 р. повноваження судово-дисциплінарних органів підпілля визначав «Правильник судівництва в ОУН». «Надзвичайний суд СБ» займався винятково справами агентури радянських спецслужб. Вироки у ньому вирізнялися суворістю. Відмінити або пом'якшити їх мав право референт СБ не нижче окружного рівня. За результатами слідства виправдовували менше 30 % звинувачених. Більшість з них відпускали додому, а частину залишали в підпіллі.

Смертну кару застосовували здебільшого до ворожої агентури. Менш значні провини карали попередженнями, штрафами, побиттям палицею. Їх виконання входило до завдань підрайонної боївки СБ. Стосовно жінок застосовували психологічний вид покарання – обстригання волосся.

РОЗДІЛ 6

ДИВЕРСІЙНО-ТЕРОРИСТИЧНА ТА ОПЕРАТИВНО-БОЙОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

6.1. Винищення внутрішніх агентів

У світовій історії покарання за зрадництво завжди було найбільш суворим. Особливо це стосувалося підпільних організацій, де співпраця з ворогом могла нанести непоправну шкоду. Українські націоналістичні організації почали ліквідувати польську агентуру в свої лавах на початку 1920-х рр. Богдан Казанівський («Тирса») згадував про діяльність УВО в цьому напрямі на Радохівщині: «Часто таємні воїни карали смертю українських зрадників, що доносили ворожій поліції прізвиська тих воїнів»¹⁷⁴⁶. Ліквідації польських агентів всередині підпільної мережі не припинялися після створення ОУН. У січні 1936 р. боївка Луцької ПЕ ОУН здійснили невдалий замах на колишнього підпільника Костянтина Крупського, який співпрацював з поліцією¹⁷⁴⁷.

Восени 1939 р. ослаблена мережа ОУН у західних областях України не могла ефективно протистояти потужному натиску органів НКВС. На Волині з метою збереження кадрів виявленим підпільникам дозволялося підписувати зобов'язання про співпрацю, однак умовою була дезінформація ворога та уникнення виконання агентурних завдань. При загрозі арешту згадані «декляранти» (Авт. – підпільники, які підписали зобов'язання про співпрацю) мали перейти на нелегальне становище¹⁷⁴⁸.

Проте уже на початку 1940 р. підпілля ОУН набрало сил та розпочало ліквідацію у власній мережі осіб, запідозрених у зв'язках з радянськими спецслужбами¹⁷⁴⁹. На початку 1942 р. СБ почала ліквідувати в осередках ОУН на СУЗ агентуру гестапо¹⁷⁵⁰. Навесні 1943 р. на Волині та Західному Поліссі СБ здійснювала ліквідацію німецької агентури всередині підрозділів УПА. Переважно

¹⁷⁴⁶ Казанівський Б. Шляхом Легенди: спомини. Лондон : Українська видавнича спілка, 1975. С. 11.

¹⁷⁴⁷ ДАВО. Ф. 1. Оп. 2. Спр. 7837. Арк. 68 зв.; ДАРО. Ф. 33. Оп. 4. Спр. 84. Арк. 70.

¹⁷⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 2. Арк. 63, 326.

¹⁷⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 9. Оп. 2. Спр. 034-СП. Арк. 75–76.

¹⁷⁵⁰ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 8468. Арк. 28.

це стосувалося керівного складу. Покаранням у подібних випадках завжди була смерть, інколи шляхом відрубання голови¹⁷⁵¹. Окремі ліквідації німецьких агентів СБ здійснювала на українських землях східніше Збруча. На кожен з них вимагалася санкція обласного або Крайового провідника ОУН¹⁷⁵². Інколи виконати вирок стосовно виявленого німецького агента не вдавалося через відсутність боївки¹⁷⁵³.

Агентурні позиції у середовищі підпілля ОУН намагалися створити також польські націоналістичні організації¹⁷⁵⁴, однак їх було небагато. Тому робота СБ у цьому напрямі не вирізнялася активністю – переважно цікавилися керівниками підпілля, які мали сімейні зв'язки з поляками¹⁷⁵⁵.

З наближенням восени 1943 р. до Волині та Західного Полісся лінії фронту, на перший план вийшла проблема з радянською агентурою в УПА, якої найбільше було серед колишніх червоноармійців, особливо не українського походження. Підвищенню боєздатності повстанських підрозділів сприяло їхнє поповнення червоноармійцями¹⁷⁵⁶, проте після активізації радянських партизан ситуація змінилася. Значна частина червоноармійців розглядали перебування в УПА вимушеним кроком, а тому за першої нагоди прагнули перейти на сторону радянських партизан¹⁷⁵⁷.

¹⁷⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1640. Арк. 27; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9145. Т. 1. Арк. 67; Спр. С-9219. Т. 1. Арк. 231; Смовський К. Спомини учасника бандерівської УПА. Нью-Йорк : Наша Батьківщина, 1982. С. 9.

¹⁷⁵² Архів Головного управління СБУ в Автономній Республіці Крим. Ф. 5. Спр. 22581. Т. 1. Арк. 212; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76057. Т. 1. Арк. 163.

¹⁷⁵³ Архів Управління СБУ в Одеській області. Ф. 6. Спр. 25307. Т. 1. Арк. 19–20.

¹⁷⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 32. Арк. 101; Спр. 200. Арк. 16зв.

¹⁷⁵⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 9121. Арк. 27; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67866. Арк. 23.

¹⁷⁵⁶ Архів Управління СБУ в Кіровоградській області. Ф. 6. Спр. 12717. Арк. 67.

¹⁷⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 83563. Т. 18-а. Арк. 144; Спр. 83566. Т. 21. Арк. 1-77; Боляновський А. Інтернаціональні військові відділи в складі УПА (1943–1944). *Галичина*. 2013. № 24. С. 128; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 163, 203; Спр. 2608. Арк. 395–397; ЦДАГО України. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 153. Арк. 25–26; Спр. 158. Арк. 9, 12–13; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд.: В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 635–636.

Намагаючись зменшити втрати від перебіжчиків усі неблагонадійні повстанські відділи відокремили та посилили внутрішнє стеження¹⁷⁵⁸. За найменшої підозри СБ розпочинало слідство¹⁷⁵⁹. За однією з версій, ліквідацію СБ «східняків» в УПА спричинили, в тому числі, свідчення схопленого радянського розвідника Миколи Кузнецова. Нібито він розповів шефу СБ Миколі Арсеничу («Михайлу») про агентурну мережу з колишніх червоноармійців у повстанських підрозділах. На підтвердження своїх свідчень навіть назвав кількох осіб та паролі. Ймовірно, радянський розвідник хотів у такий спосіб спровокувати в УПА «шпигуноманію»¹⁷⁶⁰. Однак, судячи з документів справи розслідування його загибелі, ця версія виглядає малоімовірною¹⁷⁶¹.

Після проходження фронту СБ розпочала на Волині та Західному Поліссі нову масштабну ліквідацію радянської агентури в підрозділах УПА¹⁷⁶². Цього разу ліквідація внутрішньої агентури (Авт. – в документах підпілля називалася «чисткою») стосувалася переважно повстанців місцевого походження. Загалом упродовж жовтня – грудня 1944 р. на території Волині та Західного Полісся есбістами було страчено майже 60 командирів УПА різних рівнів¹⁷⁶³. Радянських агентів, які добровільно зізнавалися, зазвичай вербували, а тих, які намагалися приховати співпрацю з ворогом, страчували шляхом удушення¹⁷⁶⁴. Правда, нерідко добровільне зізнання не рятувало від страти¹⁷⁶⁵.

¹⁷⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 118; Ішук О. Діяльність Проводу ОУН(б) на Північно-західних українських землях у 1948–1952 роках. Київ : б.в., 2009. С. 12–13.

¹⁷⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 1. Арк. 221; Т. 57. Арк. 45; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 195–196; Спр. 574. Арк. 36; Скорупський М. Туди, де бій за волю : збірник у пам'ять Максима Скорупського – Макса. Лондон ; Париж : Фундація ім. О. Ольжича у Великій Британії, 1989. С. 145; Дзюбан О. Документ про агентурну роботу спецслужб СРСР проти українського національно-визвольного руху. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. Збірник № 1. С. 22.

¹⁷⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 11. Спр. 56. Арк. 275–276; Спр. 57. Т. 5. Арк. 283.

¹⁷⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 11. Спр. 55. Арк. 164; Спр. 56. Арк. 432.

¹⁷⁶² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 163. Арк. 4–5; Іванченко В. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2009. Літопис УПА (Бібліотека). С.27; Микола Андрощук – «Вороний». Записки повстанця / уряд. І. Марчука. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 13 : Події та люди. С. 79.

¹⁷⁶³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 41. Арк. 13.

¹⁷⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 45–46.

¹⁷⁶⁵ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 158. Арк. 23.

Оголошена радянською владою після капітуляції Німеччини амністія спричинила у підпіллі ОУН та УПА нову потужну хвилю дезертирств¹⁷⁶⁶. Водночас активізувалася агентура НКВС-НКДБ. У відповідь на це СБ розпочала масштабну «чистку», яка тривала до кінця 1945 р.¹⁷⁶⁷. Найбільше жертв було серед керівництва підпільної мережі, а також їхнього оточення¹⁷⁶⁸. Слід зазначити, що не усіх запідозрених ліквідували, особливо серед рядового складу. Більшість з них роззброювали та відправляли додому¹⁷⁶⁹. Не оминули «чистки» й саму мережу СБ¹⁷⁷⁰.

Найбільш масштабними ліквідації СБ внутрішньої агентури були на Рівненському Поліссі. Під підозру у співпраці з органами НКВС-НКДБ потрапили до 50 % учасників ОУН та УПА¹⁷⁷¹. На теренах Галичини ліквідації СБ внутрішньої ворожої агентури мали значно менші масштаби¹⁷⁷². Велика перевірка СБ підрозділів УПА в Карпатському краї відбулася у липні 1945 р. За її результатами на легальне становище було переведено значну кількість повстанців, найбільше у Коломийській та Калуській округах – до 25 %, найменше – у Станіславській¹⁷⁷³. На території Белзького повіту ОУН «чистку» СБ провела взимку 1945 р.¹⁷⁷⁴.

¹⁷⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 222. Арк. 58–59; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75175. Т. 3. Арк. 131; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 7;

¹⁷⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 238; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1698. Арк. 8; Ковальчук В. Розкол підпілля ОУН на «Далеківців» та «Смоківців» (Волинь, 1945–1946 рр.). *Мандрівець*: журнал гуманітарних студій. 2012. № 4. С. 29.

¹⁷⁶⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 31340. Т. 1. Арк. 243–244; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67809. Арк. 16; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 50–52.

¹⁷⁶⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 7199. Арк. 14.

¹⁷⁷⁰ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 7383. Арк. 62–63; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67640. Арк. 19; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 465. Арк. 49.

¹⁷⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67426. Т. 2. Арк. 55; Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. С. 768; Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 39; ОУН і УПА в 1945 році : збірник документів і матеріалів / упоряд.: О. Веселова, В. Гриневич, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України, 2015. Ч. 1. С. 26.

¹⁷⁷² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 27359. Арк. 67; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 50; Клименко О. СБ ОУН(Б) на Тернопільщині 1942–1952 рр. *Український національно-визвольний рух у XX ст.: історія, теорія, практика*. Тернопіль, 2017. Вип. 2. С. 159.

¹⁷⁷³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Арк. 212.

¹⁷⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 228. Арк. 180; Спр. 234. Арк. 294.

Починаючи з 1946 р., ліквідації СБ радянських агентів всередині підпілля ОУН стали більш виваженими¹⁷⁷⁵, однак і надалі не були рідкістю¹⁷⁷⁶. У виняткових випадках внутрішнім терором окремі керівники ОУН прикривали власні провали у роботі. Слід зазначити, що за подібні зловживання винним особам загрожувала смертна кара¹⁷⁷⁷.

Значний вплив на масштаби та трагізм ліквідації СБ внутрішньої агентури мали провокації радянських спецслужб, які різними шляхами намагалися спровокувати взаємне винищення підпільників¹⁷⁷⁸. На рівні округ та нижче створювалися «легендовані проводи»¹⁷⁷⁹. Значну небезпеку для підпілля ОУН у цей період становили радянські агенти-бойовики¹⁷⁸⁰, які були залучені до 30 % операцій проти рядових оунівців, та 80 % керівного складу підпілля¹⁷⁸¹. Частково есбістам вдавалося викривати та знищувати агентурно-бойові групи органів МДБ, як, наприклад, колишнього курінного УПА Степана Савчука («Наливайка») на Золочівщині¹⁷⁸².

Особливо активним цей напрям діяльності став наприкінці 1940-х рр.¹⁷⁸³. Найбільш поширеним методом провокацій радянських спецслужб було підкидання листів з вигаданим компроматом. У них окремому підпільнику або й цілій боївці дякували за нібито проведену агентурну роботу та надавали

¹⁷⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 25.

¹⁷⁷⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 32401. Т. 3. Арк. 84; Спр. 38294. Арк. 189; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67443. Т. 1. Арк. 259; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4968. Арк. 6.

¹⁷⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 99. Арк. 13, 40; Спр. 117. Арк. 105.

¹⁷⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 233; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 12; Т. 22. Арк. 134; Спр. С-9111. Т. 1. Арк. 82.

¹⁷⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 852. Арк. 177; Спр. 2834. Арк. 197; Hałagida I. Prowokacja «Zenona». Geneza, przebieg i skutki operacji MB Pokryptonimie «C-1» przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954). Warszawa : IPN, 2005. S. 73, 80, 233, 242, 270.

¹⁷⁸⁰ Літопис УПА. Нова серія. 27 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952.* / ред. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2017. Книга 3. С. 214.

¹⁷⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 307. Арк. 6.

¹⁷⁸² Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953) : монографія. Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2016. С. 202–203.

¹⁷⁸³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67640. Арк. 130–131.

подальші інструкції¹⁷⁸⁴. Нерідко для їх підготовки залучали колишніх оунівців, які добре знали особливості місцевого підпілля¹⁷⁸⁵. Підкидання або передача провокаційних листів здійснювалася переважно через інформаторів радянських спецслужб з місцевого населення. Потрапивши до СБ, вони призводили до арештів, допитів та страт багатьох підпільників¹⁷⁸⁶.

Восени 1950 р. голова Проводу ОУН в Україні Василь Кук («Леміш») наказав СБ обмежити розробку «сексотів» з цивільного населення та зосередитись на внутрішній агентурі¹⁷⁸⁷. Зазначена діяльність продовжувалася до початку 1950-х рр.¹⁷⁸⁸.

Аналізуючи наслідки проведених СБ у післявоєнний період акцій з ліквідації внутрішніх агентів можна стверджувати, що вони були неоднозначними. З одного боку, вдалося знищити чимало агентів¹⁷⁸⁹, що неодноразово визнавали керівники радянських спецслужб¹⁷⁹⁰. З іншого, «чистки» створили атмосферу страху та підривали бойовий дух¹⁷⁹¹. Паралельно виник супротив каральним діям СБ. Про засудження «чисток» заявляли: колишній заступник шефа СБ Василь Турковський («Павло»), члени Крайового проводу ОУН на ПЗУЗ Ростислав Волошин («Горбенко») та Ніл Хасевич («Зот»), а також багато інших¹⁷⁹². Окремі керівники підпілля ОУН та УПА зважувалися на

¹⁷⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 7. Арк. 25; Ковальчук В. Агентурно-оперативні комбінації НКВС-МДБ УРСР по підробці документів ОУН(б). *Мандрівець* : журнал гуманітарних студій. Тернопіль : б.в., 2007. Вип. 3. С. 40.

¹⁷⁸⁵ Проданик Д. Микола Кричун – «Черемшина». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2012. Кн. 19 : Події та люди. С. 19.

¹⁷⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 410. Арк. 208–210; Спр. 600. 141–143; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 72. Арк. 4–5; Спр. 372. Т. 56. Арк. 374; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 40. Арк. 41; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1693. Арк. 123; Спр. 1700. Арк. 197; Спр. 1720. Арк. 170; Спр. 2962. Арк. 34.

¹⁷⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1593. Арк. 266; Ф. 11. Оп. 1. Спр. 979. Т. 22. Арк. 214; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 241.

¹⁷⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7970. Арк. 42; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 455. Арк. 217.

¹⁷⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2608. Арк. 382. ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67954. Т. 4. Арк. 165; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8467. Т. 1. Арк. 147.

¹⁷⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 121. Арк. 7; Спр. 173. Арк. 8.

¹⁷⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 49; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 278.

¹⁷⁹² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1043. Арк. 341–343; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 2. Арк. 184; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9145. Т. 1. Арк. 49.

більш рішучі дії: повідомляли запідозрених про небезпеку, розпускали підрозділи або навіть вступали у збройні сутички з боївками СБ¹⁷⁹³. Найбільш масштабний прояв спротиву «чисткам» СБ відбувся на теренах Ровенської обл., коли колишній референт СБ Степан Янішевський («Далекий»), який 4 грудня 1945 р. дивом врятувався від страти, проголосив створення опозиційного Крайового проводу «Одеса»¹⁷⁹⁴. Досить швидко на його сторону перейшли майже 150 осіб місцевих підпільників, які об'єдналися у 19 підрайонних проводів та 14 боївок. Під впливом «Далекого» була більша частина Ровенської обл., а також осередки ОУН на Житомирщині та Київщині. У своїх листівках опозиціонери підкреслювали, що відокремилися винятково через терор СБ, однак продовжують визнавати над собою зверхність Проводу ОУН¹⁷⁹⁵. Загалом опозиційний провід «Одеса» проіснував до весни 1949 р. Після цього його члени поновили зв'язок з мережею ОУН на ПЗУЗ¹⁷⁹⁶.

Найбільш поширеною формою супротиву підпільників терору СБ було розірвання будь-яких зв'язків з керівництвом і автономне перебування на нелегальному становищі¹⁷⁹⁷. Чимало з них згодом легалізувалися під фіктивними документами або виходили з повинною¹⁷⁹⁸. Водночас частина самостійно продовжували вести збройну боротьбу з радянською владою¹⁷⁹⁹. Нерідко ці нелегали згодом відновлювали зв'язок з підпіллям ОУН¹⁸⁰⁰.

¹⁷⁹³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 7199. Арк. 16; Ф. 5. Спр. 5492. Арк. 15; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 94. Арк. 153–154.

¹⁷⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67426. Т. 2. Арк. 60; Т. 5. Арк. 41; Веденєєв Д. Внутрішній терор в УПА та підпіллі Організації Українських Націоналістів в 1944–1950 рр. *Геноцид українського народу* : міжнародна науково-теоретична конференція. Київ – Нью-Йорк : б.в., 2003. С. 525–526; Motyka G. *Służba Bezpeky OUN-B (Służba Bezpieczeństwa OUN-B) : z warstatów badawczych. Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 262.

¹⁷⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67426. Т. 3. Арк. 1–2.

¹⁷⁹⁶ Архів Управління СБУ в Житомирській області. Ф. 6. Спр. 30309. Арк. 98; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1226. Арк. 113–115.

¹⁷⁹⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 12961. Арк. 123; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 10. Оп. 19. Спр. 19. Арк. 314; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132. Арк. 18; Спр. 1588. Арк. 259; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 127. Арк. 148;

¹⁷⁹⁸ Ковальчук В., Стеценко С. Степан Коваль («Рубашенко») – командир загону УПА «Котловина» на Волині. *Військово-історичний альманах*. 2009. № 1. С. 41–46.

¹⁷⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2762. Арк. 48, 375–381.

¹⁸⁰⁰ Мустеца В. Василь Кантемір – «Остап». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 25 (Події та люди). С. 35.

У емігрантському середовищі застосування СБ ЗЧ ОУН смертних вироків стосувалося винятково викритих радянських агентів, переважно учасників мережі ОУН. При цьому згадана каральна робота практикувалася лише на території Баварії впродовж 1940-х рр. та, згідно із німецькими законами, вважалася злочинною. Відповідно до донесень агентів МДБ, упродовж 1947–1948 рр. у Західній Німеччині діяло «ліквідаційне звено» СБ ЗЧ ОУН на чолі з керівником охорони Степана Бандери – Михайлом Банясом («Грицька»). До його завдань входила страта ворожої агентури¹⁸⁰¹. Пропагандисти КДБ заявляли, що співробітниками СБ ЗЧ ОУН були страчені: Ігор Чайковський, Микола Мушак, Теодор Рикадчук, Василь Олійник, Стельмашук, його наречена Тамара Чернецька, письменник Юрій Горліс-Горський та міністр внутрішніх справ УНР Рябушенко. Нібито їх закопували у підвалі або замурували в стіни «єгерської казарми» в Міттенвальді¹⁸⁰². Насправді, станом на лютий 1950 р. СБ ЗЧ ОУН вдалося затримати лише сім агентів МДБ. Шестеро з них допитали та стратили: Андрія Печору, Ярослава-Теодора Мороза, Василя Чижевського, Василя Стельмашука, Ярослава Карпа та Василя Булавського. Одному підслідному – Петру Яблоню – вдалося уникнути покарання та емігрувати до США¹⁸⁰³. Інший запідозрений Іван Бисага («Бард») втік до Східного Берліна¹⁸⁰⁴. Цікаво, що один зі страчених – Андрій Печора – легковажив небезпекою, висміював діячів ЗЧ ОУН та їхню СБ як маловпливових маргіналів. Заявляв, що вони здатні лише «сидіти в Аусбурзі та Мюнхені на американських консервах»¹⁸⁰⁵.

Висновки. Упродовж 1920–1930-х рр. поодинокі ліквідації агентів польської поліції всередині підпілля УВО та ОУН здійснювалися бойовою

¹⁸⁰¹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10200. Т. 1. Арк. 98.

¹⁸⁰² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2880. Арк. 52; Вергун О. Осип Вергун розповідає. Київ : Видання Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1962. С. 25–32.

¹⁸⁰³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 24. Арк. 75–80.

¹⁸⁰⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 227.

¹⁸⁰⁵ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 35806. Арк. 98.

референтурою. Ця практика продовжувалася у 1939–1941 рр. стосовно оунівців, запідозрених у співпраці з органами НКВС.

З виникненням навесні 1943 р. повстанських підрозділів СБ виявляла та знищувала серед їхнього керівництва німецьку агентуру. Паралельно подібна робота здійснювалася в осередках ОУН на українських землях східніше Збруча. При цьому ліквідація кожного виявленого в підпіллі агента вимагала санкції обласного або Крайового провідника.

Робота СБ щодо шпигунів АК в мережі ОУН та УПА не вирізнялася активністю, переважно цікавилися керівниками підпілля, які мали сімейні зв'язки з поляками.

Восени 1943 р. головну небезпеку для УПА почала становити радянська агентура. Найбільше її було серед червоноармійців, особливо не українського походження, які вимушено приєдналися до повстанців. За першої нагоди вони прагнули перейти на сторону радянських партизан. При цьому забирали з собою зброю, видавали місця розташування господарських та військових об'єктів, їхню охорону, паролі. Намагаючись не допустити подібного, неблагонадійні підрозділи відокремили та посилили за ними стеження. За найменших підозр СБ проводила слідство та страчувала запідозрених у зраді.

Після проходження на Волині та Західному Поліссі фронту СБ розпочала ліквідацію радянської агентури серед місцевих повстанців. У документах підпілля її називали «чисткою». Заарештованих радянських агентів, які добровільно зізнавалися, зазвичай перевербовували, а тих, які приховували свою провину, – страчували. Оголошення радянською владою амністії спричинило посилення дезертирства з УПА та збільшення кількості агентів НКВС-НКДБ. У відповідь навесні 1945 р. СБ розпочала нову масштабну «чистку» підрозділів УПА та мережі ОУН. Вона охопила усі регіони Західної України та тривала до кінця року. Цього разу чимало жертв було серед керівництва підпільної мережі, а також їхнього оточення. У тому числі СБ провела «чистку» власних співробітників. Частина неблагонадійних рядових підпільників було переведено на легальне становище. Серед регіонів Західної

України найбільші ліквідації внутрішньої агентури відбувалися на території Ровенської та Волинської обл, особливо на Сарненщині та Костопільщині. На теренах Галичини «чистки», здійснювані СБ, мали значно менші масштаби і, залежно від округи, тривали з літа до зими 1945 р.

Починаючи з 1946 р., ліквідація СБ внутрішньої агентури стала більш виваженою, хоча також траплялися помилки, зловживання або прикриття вбивствами власних провалів. Окремі випадки ліквідації внутрішніх агентів в підпіллі ОУН продовжувалися до початку 1950-х рр. При цьому важливу роль відіграло знищення радянських агентів-бойовиків.

Упродовж усього післявоєнного періоду радянські спецслужби намагалися використати «чистки» для взаємного винищення підпільників. Їхня агентура провокувала терор, а нерідко й безпосередньо винищувала учасників мережі ОУН. Найбільш поширеним методом провокацій було підкидання листів з нібито подякою за агентурну роботу. Жертвами цієї діяльності радянських спецслужб стали сотні підпільників.

Наслідки ліквідації СБ у післявоєнний період внутрішньої агентури були неоднозначними. З одного боку, вони виявилися досить ефективними, що визнавали навіть вороги. З іншого – згадані ліквідації створили атмосферу страху та підірвали бойовий дух. У підпіллі виник спротив каральним діям СБ. Окремі повстанські командири попереджували своїх підопічних про «чистки» або розпускали підрозділи. Інколи траплявся збройний супротив СБ з жертвами з обох сторін. У відповідь на «чистки» більшість підпільної мережі на території Ровенської обл., а також підпільні осередки Житомирщини та Київщини, утворили наприкінці 1945 р. опозиційний Крайовий провід «Одеса», який знову об'єднався з ОУН на ПЗУЗ навесні 1949 р. Поширеною реакцією більшості оунівців на терор СБ було розірвання зв'язку з керівництвом та самостійне перебування на нелегальному становищі. Частина згаданих підпільників продовжували боротьбу з радянською владою та згодом відновлювали зв'язок з мережею ОУН. Не менша кількість виходили з повинною або легалізувалися під фіктивними документами на інших теренах.

Співробітники СБ ЗЧ ОУН виконали лише шість смертних вироків стосовно виявлених радянських агентів. Усі вони були здійснені упродовж 1945–1950 рр. на території Баварії. Надалі, не бажаючи порушувати німецьке законодавство, СБ ЗЧ ОУН від цієї практики відмовилася.

6.2. Знищення інформаторів супротивника серед оточення підпілля

Основою ефективної діяльності більшості підпільних організацій є всебічна підтримка місцевого населення. З іншого боку, ворожа агентура з їхнього середовища може становити найбільшу небезпеку. Першою ліквідацію згаданих осіб розпочала у 1930-х рр. бойова референтура ОУН¹⁸⁰⁶. Зазначена практика продовжувалася під час анексії Червоною армією Західної України¹⁸⁰⁷.

Наприкінці 1942 р. СБ почала здійснювати окремі ліквідації німецьких агентів серед цивільного населення, зазвичай місцевих українців, які доносили на оунівців. Першою ця практика набула поширення в осередках ОУН на СУЗ¹⁸⁰⁸. Навесні 1943 р. на території Волині та Західного Полісся СБ почала ліквідовувати окремих поляків, запідозрених у агентурній співпраці з німцями¹⁸⁰⁹. Влітку – восени того ж року ліквідації поляків посилилася. Зазначена робота проводилася есбістами навіть у містах¹⁸¹⁰. Крім того, траплялися також страти СБ окремих українців, звинувачених у

¹⁸⁰⁶ Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк : Українське видавництво, 1968. Т. 1 : 1920–1939. С. 366; Книш З. На життя і смерть... Сторінки з історії Української Військової Організації. Торонто : Срібна Сурма. 1980. С. 57; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 250, 269–277.

¹⁸⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 41.

¹⁸⁰⁸ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 8468. Арк. 28; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76057. Т. 4. Арк. 119, 139; Спогади Миколи Самійлена (1917–2001) – члена ОУН «Лисого» та бійця УПА «Колеси». Націоналістичний портал. URL: <http://ukrnationalism.com/history/3480-spoahady-mykoly-samiilenka-19172001-chlena-oun-lysohota-biitsia-ura-kolesy.html>ж (дата звернення: 12.11.2018).

¹⁸⁰⁹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 54. Арк. 86; Курило-Шванс С. У вихорі війни. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2003. С.140–141; Ольховський І. Кривава Волинь. Київ : ГАРТ, 2011. Книга друга : *Українсько-польське протистояння на терені Турійського району Волинської обл. у 1939–1945 роках*. С. 15.

¹⁸¹⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 11: *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд.: В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 774; Польша та Україна у тридцятих-сорокових

агентурній роботі на поляків¹⁸¹¹, при цьому застосовувалася колективна відповідальність¹⁸¹². У взаєминах з волинськими чехами, частина з яких підтримувала оунівців, СБ намагалася дотримуватися нейтралітету¹⁸¹³. З-поміж чехів ліквідовували лише окремих активних агентів супротивника¹⁸¹⁴. У цей же період ліквідації німецької агентури поширилися на усю Західну Україну¹⁸¹⁵, не були винятком священники, які працювали німецькими інформаторами¹⁸¹⁶. Слід зазначити, що у подібний спосіб діяли й радянські партизани¹⁸¹⁷. Ліквідація СБ німецьких агентів продовжувався на Західній Україні до прибуття підрозділів Червоної армії, а окремі навіть після проходження фронту¹⁸¹⁸.

Не менш важливе значення відігравала ліквідації радянської агентури. Влітку 1943 р. СБ запровадила облік усіх червоноармійців, які переховувалися у місцевих селян¹⁸¹⁹. Більшість з них мобілізували до УПА, а вороже налаштованих до ОУН – страчували¹⁸²⁰. Особливо це стосувалося червоноармійців, які самостійно переховувалися та намагалися зв'язатися з радянськими партизанами¹⁸²¹. Водночас СБ ліквідовувала місцевих жителів, запідозрених у співпраці з більшовицьким підпіллям¹⁸²². Найбільш помітною ця діяльність була в

роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4 : *Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945*. Варшава ; Київ : Tursas, 2004. Ч. 1. С. 388.

¹⁸¹¹ Спогади Хвалевського Володимира Івановича, 1930 р.н., уродженця та мешканця с. Пересіка Турійського р-ну Волинської обл. Записано Я. Антонюком 12.07.1998 р.

¹⁸¹² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67825. Т. 3. Арк. 28; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк. 79.

¹⁸¹³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76377. Арк. 23 зв.

¹⁸¹⁴ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 10406. Арк. 15.

¹⁸¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67825. Т. 2. Арк. 68–69.

¹⁸¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 22. Арк. 78; Т. 84. Арк. 12; Стецюк Г. Непоставлений пам'ятник: спогади. Вінніпег : Інститут дослідів Волині, 1988. С. 69; Літопис УПА. Нова серія. Т. 1: *Видання Головного Командування УПА* / упоряд.: О. Вовк, В. Галаса, В. Кук, Ю. Черченко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1995. С. 106–107; Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. С. 677.

¹⁸¹⁷ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 16. Арк. 32.

¹⁸¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68211. Т. 1. Арк. 56–57; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 148.

¹⁸¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67430. Т. 1. Арк. 34.

¹⁸²⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67430. Т. 1. Арк. 34; Спр. 68217. Арк. 39; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 85. Арк. 2.

¹⁸²¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21706. Т. 4. Арк. 353; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67454. Т. 33. Арк. 144.

¹⁸²² Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 13017. Т. 3. Арк. 97; Спогади Різанович Ганни Йосипівни, уродженки та жительки с. Вербівка Дубровицького р-ну Рівненської обл. Записано А. Різановичем 7.03.2012 р.

північних районах Західного Полісся¹⁸²³, а з наближенням у грудні 1943 р. лінії фронту поширилася і на територію Волині¹⁸²⁴. Вбивства есбістами окремих агентів радянських партизан продовжувалося й після відступу німців¹⁸²⁵.

З наближенням до території Волині та Західного Полісся фронту СБ провела масштабні ліквідації місцевих жителів, які симпатизували радянській владі та могли стати агентами супротивника¹⁸²⁶. При цьому 60 % усіх операцій здійснювалися на основі донесень місцевих інформаторів¹⁸²⁷.

Натомість в осередках ОУН на СУЗ траплялися вбивства лише окремих небезпечних для підпілля осіб¹⁸²⁸. Восени 1943 р. було видано кілька таємних наказів стосовно цієї операції від рівня шефа СБ до комендантів СБ надрайонів¹⁸²⁹. Зазначена операція тривала з грудня 1943 р. до квітня 1944 р. У зв'язку із неточністю даних загальну кількість страчених підрахувати важко. Опираючись на наявні, можна припустити, що їх було більше тисячі¹⁸³⁰. На території Галичини кількість вбитих була значно меншою. Референтура СБ Львівського КЕ ОУН (Авт. – на той час включала й Перемишльщину) втратила майже 150 осіб, тобто по 30 у кожній підзвітній області¹⁸³¹. Найменш помітно ця операція пройшла на Закерзонні¹⁸³².

Незважаючи на проведену СБ ліквідацію, серед місцевих жителів залишалось чимало осіб, які підтримували радянську владу. Значна їх частина добровільно погоджувалися працювати «сексотами» (Авт. – рос. секретный

¹⁸²³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21706. Т. 1. Арк. 87; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67963. Арк. 266.

¹⁸²⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 11092. Арк. 19; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67864. Т. 3. Арк. 180.

¹⁸²⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21706. Т. 4. Арк. 51.

¹⁸²⁶ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 6417. Арк. 18.

¹⁸²⁷ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 413. Арк. 102.

¹⁸²⁸ Архів Управління СБУ в Кіровоградській області. Ф. 6. Спр. 1105. Арк. 58, 86.

¹⁸²⁹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 2143. Арк. 10; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67427. Арк. 39; Ф. 26. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 146; Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 106.

¹⁸³⁰ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 1238. Т. 1. Арк. 163зв; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67834. Арк. 56; ДАРО. Ф. 4054. Оп. 4. Спр. 63. Арк. 51–52.

¹⁸³¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 196.

¹⁸³² ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 6. Арк. 270.

сотрудник)¹⁸³³. Внаслідок їхньої роботи на Волині лише упродовж 1944 р. загинуло 60 % місцевого керівного складу ОУН та УПА¹⁸³⁴.

У відповідь на це СБ розпочало навесні – влітку 1944 р. нову ліквідацію¹⁸³⁵. До неї було залучено не лише усіх співробітників СБ, а й територіальних провідників ОУН від рівня кущових¹⁸³⁶. Ліквідації відбувалися переважно вночі, без шуму та опору засуджених. Для кожної операції формувалася спеціальна група бойовиків, які отримували детальні інструкції зі списком осіб, яких планувалося ліквідувати¹⁸³⁷. Інколи для ліквідації залучалися підрозділи УПА або боївки СБ з сусідніх районів¹⁸³⁸. Ліквідації «сексотів» відбувалося шляхом розстрілу, повішення або удушення, зрідка застосовували холодну зброю¹⁸³⁹. Тіла страчених нерідко залишали в селах, тобто виконували ліквідації «намокро». Інколи з метою залякування тіла розстріляних вшали або прив'язували до парканів¹⁸⁴⁰. Страти «насухо» проводили конспіративно¹⁸⁴¹. При цьому тіла вбитих закопували у лісі, кидали під лід річок або в колодязі біля залишених будинків, обвалюючи їх після цього вибухами гранат¹⁸⁴².

¹⁸³³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 229. Арк. 315.

¹⁸³⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 1. Арк. 202; Микола Андросук – «Вороний». Записки повстанця / уряд. І. Марчука. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 13 : Події та люди. С. 70.

¹⁸³⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / уряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 235.

¹⁸³⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 55684. Арк. 29; Спр. 68246. Арк. 26; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 13417. Арк. 4 зв; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 358; Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / уряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 618.

¹⁸³⁷ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 55684. Арк. 29; ГДА СБУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 23; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 125. Арк. 11зв.

¹⁸³⁸ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 11388. Т. 1. Арк. 31; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 5. Арк. 188; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 204. Арк. 55.

¹⁸³⁹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 1396. Арк. 92; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 50.

¹⁸⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 133. Арк. 76.

¹⁸⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 156–157.

¹⁸⁴² Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 55684. Арк. 29; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 119. Арк. 1–4.

Ініціатива проведення ліквідації «сексотів» надходила від місцевих інформаторів¹⁸⁴³. На основі їх донесень виносилися вирoki¹⁸⁴⁴. При цьому нерідко зазначені донесення були знярядям особистої помсти¹⁸⁴⁵. Крім того, до ліквідацій безневинних проводило чимало інших чинників¹⁸⁴⁶, тому СБ передбачала перевірку компрометуючих даних щонайменше з двох джерел¹⁸⁴⁷.

Нерідко протоколів допитів есбісти не вели, а страчували засуджених за «чорними листами»¹⁸⁴⁸. Через відсутність повних даних неможливо встановити точну кількість ліквідованих, однак можна припустити, що вона становила кілька тисяч осіб¹⁸⁴⁹.

У січні 1945 р. операція з ліквідації радянської агентури серед місцевого населення розпочалася в Галичині¹⁸⁵⁰. У кожному регіоні вона мала відмінності. На теренах Карпатського краю Дрогобицька округа СБ проводила ліквідації масово: людей страчували за найменших підозр. Калуська округа СБ ретельніше займалася розробкою підозрюваних, однак робила це також поспіхом та під фізичним тиском. Цілком відмінною була методика СБ Станіславської округи. Підозрюваних розроблювали довго та наполегливо, а ліквідовували вибірково, переважно, лише резидентів¹⁸⁵¹. На Львівщині боївки СБ проводили навесні 1945 р. рейди з ліквідації радянської агентури¹⁸⁵². Кількість ліквідованих боївками СБ у надрайонах регіонів Західної України становила від 150 до 250 осіб¹⁸⁵³.

¹⁸⁴³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 5006. Арк. 35; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 176. Арк. 5; Спр. 184. Арк. 186.

¹⁸⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 25.

¹⁸⁴⁵ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 118. Арк. 10; Мороз К. Заарештували за доносом. *Із криниці печалі. Реабілітовані історією* : збірник спогадів та документів. Рівне : Азалія, 2006. Вип. 5. С. 59; УПА: спогади, документи. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 237.

¹⁸⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 7. Спр. 2. Арк. 171.

¹⁸⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 42.

¹⁸⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67416. Арк. 43.

¹⁸⁴⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 12529. Арк. 49.

¹⁸⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 98.

¹⁸⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 156–157.

¹⁸⁵² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 185. Арк. 140–141.

¹⁸⁵³ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 19120. Т. 3. Арк. 160; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 5. Спр. 209. Т. 1. Арк. 209; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 3; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67416. Арк. 55; Спр. 67426. Т. 2. Арк. 50; Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 39.

Намагаючись зменшити кількість ліквідованих, СБ практикувала взяття розписки з частини запідозрених у співпраці з органами НКВС-НКДБ¹⁸⁵⁴. У випадку порушення зобов'язання зазначених осіб страчували¹⁸⁵⁵.

Окремої уваги заслуговує проблема застосування боївками СБ колективної відповідальності. Існували численні накази, які цього не допускали, особливо стосовно дітей¹⁸⁵⁶. Порушникам цього наказу загрожував смертний вирок¹⁸⁵⁷. Водночас діяли інструкції, які допускали застосування колективної відповідальності у надзвичайних випадках, зокрема, якщо усі члени сім'ї виконували агентурні завдання супротивника¹⁸⁵⁸.

Серед ліквідованих боївками СБ місцевих жителів було чимало колишніх учасників підпілля, які вийшли з повинною та пішли на співпрацю з радянськими спецслужбами¹⁸⁵⁹. Зазвичай операція відбувалася у такий спосіб: до будинку засудженого заходило троє бойовиків (перед цим упевнившись, що там живе розшукувана особа), наказували усім присутнім «руки доверху», а засудженому – повернутися обличчям до стіни. Після цього здійснювали постріл з гвинтівки. На тілі вбитого або поруч прикріплювали «повідомлення» з поясненням причин страти¹⁸⁶⁰.

Навесні 1945 р. для перешкодження зв'язку радянської агентури з оперативними співробітниками, СБ заборонила селянам часто навідуватися до

¹⁸⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 294.

¹⁸⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 53. Арк. 56.

¹⁸⁵⁶ ІНР ВУ. 944/458. К. 30; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 23. Арк. 94; Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / уряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 373; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 2 : 1944–1945. С. 523–524.

¹⁸⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 9; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67783. Арк. 11.

¹⁸⁵⁸ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21366. Т. 1. Арк. 34; ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75509. Арк. 17; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 39; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 71. Арк. 29; Спр. 125. Арк. 67; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 13. Арк. 69; Спр. 37. Арк. 25, 217; Спр. 468. Арк. 216; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 280; Спр. 38. Арк. 15.

¹⁸⁵⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 28072. Арк. 106; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 7033. Арк. 24; ДАВО. Ф. Р-511. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 27; ДАРО. Ф. 2771. Оп. 1. Спр. 1326. Арк. 15.

¹⁸⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 69–70.

міст. Виняток зробили лише для голів сільрад¹⁸⁶¹. Стосовно порушників цієї заборони СБ отримували дані від своїх інформаторів¹⁸⁶². Частину згаданих карали смертю¹⁸⁶³. Ефективність цих заходів СБ змушені були визнати навіть начальники УНКДБ західних областей УРСР¹⁸⁶⁴.

Намагаючись скомпрометувати місцевих жителів, які надавали оунівцям допомогу, співробітники радянських спецслужб навмисне викликали їх на допити¹⁸⁶⁵. Внаслідок цього чимало з них стали невинними жертвами СБ¹⁸⁶⁶. У тому числі окремі сім'ї підпільників¹⁸⁶⁷. Слід зазначити, що подібні випадки не виняток у світовій історії. Навіть наприкінці 1980-х рр., за згодою британських спецслужб, їхній агент у відділі внутрішньої безпеки ІРА (англ. Internal Security Unit) Фредді Скапатіччі («Stakeknife»), піддавав тортурам та вбивав багатьох безневинних людей¹⁸⁶⁸.

Упродовж 1944–1945 рр. на Волині та Західному Поліссі відбулися ліквідації СБ окремих священників РПЦ, запідозрених у зв'язках з органами НКВС-НКДБ¹⁸⁶⁹. На підконтрольній Греко-католицькій церкві Галичині зазначених випадків було значно менше¹⁸⁷⁰. Дещо посилюлися вони лише після Львівського собору 8–10 березня 1946 р.¹⁸⁷¹.

¹⁸⁶¹ ІНР ВУ. 944/458. К. 30; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 63; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 97–98, Оп. 9. Спр. 133. Арк. 5, Спр. 120. Арк. 4–5.

¹⁸⁶² Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 5006. Арк. 51.

¹⁸⁶³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 69. Арк. 244; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 36; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 38. Арк. 50.

¹⁸⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 170. Арк. 5.

¹⁸⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 13. Арк. 57; Оп. 9. Спр. 192. Арк. 376.

¹⁸⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 31. Арк. 6; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 207–208; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2962. Арк. 20.

¹⁸⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 50213. Т. 2. Арк. 202, 205; Літопис УПА. Нова серія. 27 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952* / упоряд.: М. Романюк. Київ ; Торонто: Літопис УПА, 2017. Книга 3. С. 322.

¹⁸⁶⁸ Ingram M., Harkin G. *Stakeknife: Britain's Secret Agents in Ireland*. Dublin : O'Brien Press, 2004. 265 p.

¹⁸⁶⁹ ІНР ВУ. 944/458. К. 30; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 2. Арк. 275; ДАВО. Ф. П-1. Оп. 2. Спр. 14. Арк. 210.

¹⁸⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 111. Арк. 1–2.

¹⁸⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 23. Арк. 169; Т. 53. Арк. 129; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 84. Арк. 247; Оп. 9. Спр. 155. Арк. 71; Спр. 183. Арк. 122зв; УПА: спогади, документи. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 231.

До категорії ворожих агентів СБ відносила також осіб, які надавали свідчення проти заарештованих учасників ОУН та УПА. З осені 1944 р. стосовно них також застосовували ліквідації¹⁸⁷². Однак найбільш активно зазначена каральна діяльність відбувалася упродовж 1945–1946 рр.¹⁸⁷³. Незважаючи на недоліки, ефективність ліквідацій СБ визнавали супротивники¹⁸⁷⁴.

Восени 1946 р. СБ відмовилася від масової каральної діяльності. Надалі ліквідації проводили більш виважено¹⁸⁷⁵. Наприкінці 1940-х рр. під підозру СБ потрапили інженери, геологи, археологи та інші «спеціалісти», які ходили з обладнанням по селах¹⁸⁷⁶. Їх підозрювали у встановленні радіо-сигналізаційних апаратів, а також виконанні інших завдань радянських спецслужб¹⁸⁷⁷. За згаданими особами стежили, а окремих з них заарештовували, допитували та страчували¹⁸⁷⁸.

У 1949 р. відбулося нове суттєве пом'якшення методів боротьби СБ з агентурою супротивника¹⁸⁷⁹. Санкцію на ліквідацію міг видавати керівник не нижче надрайону ОУН. порушникам цього наказу загрожував «Револьюційний трибунал»¹⁸⁸⁰. Стосовно неактивних «сексотів» рекомендувалося застосовування розшифрування або попередження¹⁸⁸¹. Після цього кількість ліквідованих осіб СБ значно знизилася¹⁸⁸².

¹⁸⁷² ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 119. Арк. 79.

¹⁸⁷³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 8194. Т. 2. Арк. 4; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 185. Арк. 139; Спр. 192. Арк. 619–620; Спр. 208. Арк. 25.

¹⁸⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 183. Арк. 122.

¹⁸⁷⁵ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 2. Арк. 187. ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 309; Спр. 376. Т. 49. Арк. 24; Т. 51. Арк. 24.

¹⁸⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 111.

¹⁸⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 90. Арк. 66–67; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 254. Арк. 126; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 360. Арк. 149; Спр. 457. Арк. 58; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 295–296.

¹⁸⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2010. Арк. 150; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 103. Арк. 3; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 6. Арк. 285.

¹⁸⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 54. Арк. 132.

¹⁸⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 4 зв.

¹⁸⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67579. Т. 2. Арк. 85; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. Арк. 249–250; Спр. 376. Т. 7. Арк. 410; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 407. Арк. 26.

¹⁸⁸² ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68263. Т. 1. Арк. 105; Спр. 68245. Т. 12. Арк. 433.

За радянськими даними упродовж 1944–1953 рр. підпіллям ОУН та УПА було вбито 12.839 місцевих жителів, тобто 57 % від загальної кількості ліквідованих. Чимало з них підозрювалися у співпраці зі спецслужбами супротивника¹⁸⁸³. Стосовно діяльності боївок СБ це співвідношення складало близько 60–70 %¹⁸⁸⁴. Слід зазначити, що подібна терористична діяльність є типовою для більшості підпільно-повстанських організацій¹⁸⁸⁵. Серед жертв конфлікту в Північній Ірландії 10 % вбили британські військові та правоохоронці, а решту (переважно цивільних співвітчизників) – учасники Тимчасової ІРА¹⁸⁸⁶.

Опинившись на еміграції в країнах Заходу, оунівці намагалися не порушувати місцевих законів. Стосовно виявлених в осередках української діаспори агентів КДБ вони діяли шляхом попереджень або публічного викриття. Після розмови зі співробітниками СБ ЗЧ ОУН в Торонто зв'язок з Варшавою у 1960-х рр. припинила Марія Цьок-Козловська («Мирослава»)¹⁸⁸⁷. Неодноразово листи-попередження від оунівців отримував член ЦК Комуністичної партії Канади Василь Гарасим, адміністратор газети «Українські вісті» Михайло Ганусяк та член національного комітету Компартії США Юрій Косач¹⁸⁸⁸.

Висновки. Ліквідацією місцевих жителів, запідозрених у співпраці з польською поліцією, упродовж 1920–1930-х рр. займалася бойова референтура УВО та ОУН. Після вересня 1939 р. згадана діяльність продовжувалася стосовно радянських агентів.

Перші масштабні ліквідації СБ ворожих інформаторів серед цивільного населення розпочалися навесні 1943 р. Переважно це були поляки, запідозрені у

¹⁸⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 100. Арк. 110.

¹⁸⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 51. Арк. 389–390.

¹⁸⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 69. Арк. 28.

¹⁸⁸⁶ Taylor P. Brits: The War Against the IRA. London : Bloomsbury Publishing, 2002. 480 p.; Ingram M., Harkin G. Stakeknife: Britain's Secret Agents in Ireland. Dublin : O'Brien Press, 2004. 265 p.

¹⁸⁸⁷ Петренко О. Інструменталізація страху: використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агентів у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля. *Україна Модерна*. 2011. Вип. 18. С. 148–149.

¹⁸⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1107. Арк. 26.

співпраці з німецькими спецслужбами. Влітку – восени того ж року ліквідації посилилися. У цей час вони охоплювали не лише села, а й частково міста. Вперше почала застосовуватися колективна відповідальність. Ліквідації на Волині та Західному Поліссі поляків продовжувалися до прибуття Червоної армії.

Паралельно СБ знищувала німецьку агентуру серед українці, у тому числі службовців та окремих православних священників. Боївки СБ південних та східних теренів інколи ліквідовували німецьких агентів російського походження. Стосовно волинських чехів СБ займала виважену позицію. Серед них страчували лише найбільш активних німецьких інформаторів.

Навесні 1943 р. СБ розпочала боротьбу з агентурою радянських партизан. Улітку того ж року на Волині та Західному Поліссі було запроваджено облік усіх червоноармійців, які переховувалися в місцевих жителів. Серед них найбільш вороже налаштованих до ОУН стратили. Особливо це стосувалося червоноармійців, які переховувалися у лісах. Ліквідація СБ агентури радянських партизан серед місцевого населення здебільшого відбувалася у північних районах, сусідніх з Білоруссю. З наближенням фронту вона поширилася на Волинь та місцями ще південніше. Тоді ж СБ спільно з тереновими боївками ОУН провели на Волині та Західному Поліссі ліквідацію більше тисячі осіб, які підтримували радянську владу. Кількість страчених у Галичині була значно меншою.

Після проходження фронту на території Волинської та Ровенської обл. розпочалася нова масштабна операція з ліквідації радянської агентури серед місцевого населення, при цьому 60 % усіх арештів ініціювали донесення інформаторів. Нерідко без жодного розслідування, що призводило до багатьох помилок, а інколи й навмисних наклепів з метою особистої помсти. Напередодні кожної операції готувався список засуджених до страти осіб та формувалася група бойовиків, яка отримувала інструкції. Ліквідації проводили переважно вночі, намагаючись уникнути шуму та опору засуджених. У січні 1945 р. згадана операція поширилася на територію Галичини. Кількість страчених осіб в кожній з округ значно відрізнялася, що значною мірою залежало від фахового рівня місцевої СБ: де він був нижчим – кількість вбитих

була більшою. На основі звітної документації СБ можна припустити, що упродовж 1945 р. в західних областях України було ліквідовано шість – сім тисяч місцевих жителів, запідозрених у співпраці з радянськими спецслужбами.

Серед окремих категорій місцевих жителів, які потрапляли під терор СБ, можна виділити православних священників. Страчували їх винятково за співпрацю з радянськими спецслужбами. На Волині це відбулося здебільшого у 1944 р., а в Галичині – після Львівського собору навесні 1946 р. Упродовж 1945–1946 рр. поширення набув терор СБ стосовно осіб, які надавали свідчення проти заарештованих учасників ОУН та УПА.

Прагнучи зменшити кількість страт, співробітники СБ застосовували практику розписок. Запідозрена особа зобов'язувалася не мати жодних зв'язків з радянськими спецслужбами та попереджувалася стосовно смертної кари у випадку порушення.

Починаючи з травня 1944 р., численні інструкції та накази для СБ суворо забороняли застосовувати колективну відповідальність. Порушникам загрожувало суворе покарання – аж до розстрілу. Однак на практиці упродовж 1944–1945 рр. колективна відповідальність СБ застосовувалася нерідко. Причиною цього могли бути звинувачення усіх членів сім'ї у співпраці з органами НКВС-НКДБ. Виняток становили діти, молодші 13 років, яких суворо заборонялося вбивати.

З метою недопущення зв'язку радянської агентури з оперативними, навесні 1945 р. СБ заборонила селянам часто навідуватися до міст. Місцевих жителів, які ігнорували заборону, залежно від обставин, попереджували або страчували. У відповідь органи НКВС-НКДБ почали масово викликати на допити до райцентрів симпатиків, намагаючись у такий спосіб скомпрометувати їх перед СБ. Жертвами цих провокацій стало чимало безневинного цивільного населення. Незважаючи на усі недоліки та помилки, ліквідація СБ радянської агентури з місцевого населення виявилася досить ефективною. Це визнавали навіть її супротивники.

Наприкінці 1946 р. страти СБ інформаторів МДБ-МВС стали більш виваженими, а їхня кількість значно зменшилася. У 1948 р. траплялися випадки

ліквідації геологів, інженерів та інших спеціалістів, яких підозрювали у встановленні радіо-сигналізаційних апаратів. Наступного року СБ відмовилася від масових ліквідацій «сексотів», надаючи перевагу попередженню або розшифруванню. Після 1950 р. взагалі рекомендувалося уникати вбивств цивільного населення.

Упродовж 1944–1953 рр. підпіллям ОУН та УПА було ліквідовано тисячі місцевих жителів, запідозрених у зв'язках з радянськими спецслужбами (більше 50 % від загальної кількості вбитих). Щодо діяльності СБ, ці показники були ще вищими та складали 65 %. Подібна ситуація – типова для більшості підпільно-повстанських організацій. Ведучи нерівну боротьбу з тоталітарними режимами, СБ вочевидь не могла діяти більш гуманними методами.

6.3. Ліквідація прибічників та представників окупаційної адміністрації

Важливим противником для більшості національно-визвольних рухів були місцеві жителі, які співпрацювали з окупантами. Починаючи з 1920-х рр., бойовики УВО здійснювали теракти стосовно цієї категорії осіб¹⁸⁸⁹. Наприклад, 15 жовтня 1922 р. в м. Кам'янка-Струмилівська бойовики Іван Пасіка та Володимир Садовський застрелили журналіста Сидора Твердохліба, звинуваченого у «хрунівстві» (Авт. – пропаганді лояльності до польської влади)¹⁸⁹⁰. За підрахунками американського історика Олександра Мотиля, 57 % вбитих оунівцями упродовж міжвоєнного періоду були українцями¹⁸⁹¹. Так, у першій половині 1930-х рр. бойова референтура ОУН провела понад 50 терактів стосовно осіб, які проводили «угодовницьку» (Акт. – примирення з ворогом, колабораціонізм) політику¹⁸⁹².

¹⁸⁸⁹ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст.: історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. С. 557.

¹⁸⁹⁰ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 32.

¹⁸⁹¹ Motyl A. J., Ukrainian Nationalist Political Violence in Inter-War Poland, 1921–1939. *East European Quarterly*. March, 1985. Vol. 19. № 1. P. 50.

¹⁸⁹² Юрик Ю. Протистояння ОУН і Польської держави (1929–1935 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвід. зб. наук. пр. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 13. С. 387.

Після анексії у вересні 1939 р. Червоною армією Західної України терористична діяльність ОУН спрямовувалася на прибічників радянської влади. Спеціально для цього створювалися «ліквідаційні групи»¹⁸⁹³. У перші тижні війни боївки СБ заарештували або стратили на території Західної України багатьох радянських чиновників та комуністів. Слід зазначити, що частина зі згаданих осіб перейшли на сторону ОУН. Вони добре знали у своєму терені багатьох прибічників радянської влади, тому ефективно виконували завдання СБ¹⁸⁹⁴.

Трагічною сторінкою Другої світової війни був кривавий українсько-польський конфлікт на території Волині та Західного Полісся. Упродовж усіх етапів активну участь в ньому брали боївки СБ. Українські націоналісти постійно підкреслювали, що підставою каральних акцій було небажання поляків підпорядковуватися «запілля» УПА¹⁸⁹⁵. На початковому етапі конфлікту вони стосувалися окремих осіб¹⁸⁹⁶. Нерідко ініціаторами конфлікту ставали самі поляки, які активно підтримували німців¹⁸⁹⁷. До волинських чехів, переважно католиків, СБ ставилася доволі зважено¹⁸⁹⁸. Частина з них надавали УПА допомогу¹⁸⁹⁹. Виняток становили чеські села, які контролювала АК¹⁹⁰⁰.

¹⁸⁹³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 2. Арк. 62.

¹⁸⁹⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 22061. Арк. 28; Ф. 5. Спр. 6115. Арк. 4; Спр. 8194. Т. 1. Арк. 45–46; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 10407. Арк. 10; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 1. Арк. 187; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 23. Арк. 23зв.

¹⁸⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 66. Арк. 2.

¹⁸⁹⁶ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 10406. Арк. 39.

¹⁸⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67808. Арк. 55; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 145. Арк. 25–26; Шумук Д. Пережите і передумане: спогади й роздуми українського дисидента-політ'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.). Детройт : Видавництво «Українські вісті», 1983. С. 126–128, 130–133; Ольховський І. Кривава Волинь. Книга друга. *Українсько-польське протистояння на терені Турійського району Волинської обл. у 1939–1945 роках*. Київ : ГАРТ, 2011. С. 16–18; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд. В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 754.

¹⁸⁹⁸ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 280; Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. Київ : Дух і літера, 2013. С. 284.

¹⁸⁹⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 1801. Арк. 51; Марчук І. Переговори між керівництвом ОУН(Б) на Волині та чеським підпіллям восени 1943 року. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Посвіт, 2015. Спецвипуск II. С. 219–226.

¹⁹⁰⁰ Антонюк Я. Волинські чехи в українській визвольній боротьбі (на прикладі колонії Купичів). *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2014. Збірник 19. С. 215.

Упродовж липня – серпня 1943 р. українсько-польське протистояння на Волині швидко перейшло до взаємного винищення. За цих обставин боївки СБ, спільно із підрозділами УПА, брали участь у каральних акціях¹⁹⁰¹. На теренах Галичини збройний українсько-польський конфлікт розпочався у листопаді 1943 р.¹⁹⁰². Завданням згаданих акцій було спонукання поляків до виїзду¹⁹⁰³. Однак доволі швидко протистояння переросло у взаємне винищення¹⁹⁰⁴. На початку 1944 р. конфлікт з поляками на Волині та Західному Поліссі припинився¹⁹⁰⁵, проте він продовжувався на Закерзонні¹⁹⁰⁶. Ще близько року у дещо спокійнішому темпі він тривав у Галичині. Цього разу більшість місцевих поляків пішли на співпрацю з радянською владою. Вступаючи до винищувальних батальйонів, вони брали активну участь у боротьбі з підпіллям ОУН. Найбільш активно цей процес відбувався на Тернопільщині¹⁹⁰⁷. У цей період СБ вдалося налагодити співпрацю з підпіллям АК. Навесні 1945 р. такі перемовини відбулися в с. Нова Гута Монастирського р-ну Тернопільської обл.¹⁹⁰⁸. Згідно з досягнутими домовленостями, боївки СБ зобов'язувалися ліквідувати поляків, які пішли на співпрацю з радянською владою (агентів НКВС-НКДБ, бійців винищувальних батальйонів та частково активістів). Щодо кожного ліквідованого складався протокол, який надсилався представнику АК¹⁹⁰⁹.

¹⁹⁰¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21532. Арк. 59–60; Спр. 21706. Т. 1. Арк. 65–69; Спр. 23008. Т. 1. Арк. 73–74; Спр. 23018. Т. 19. Арк. 202; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 19401. Арк. 119–120; Спр. 31340. Т. 1. Арк. 151–152; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67434. Арк. 14.

¹⁹⁰² Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4966. Арк. 234; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67417. Т. 1. Арк. 117–118; Т. 3. Арк. 200–202; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 118.

¹⁹⁰³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 88. Арк. 9.

¹⁹⁰⁴ ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 53.

¹⁹⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 412.

¹⁹⁰⁶ ІРН Лу. 08/289/1. К. 16.

¹⁹⁰⁷ Ковальчук В., Яремчук А. «Польські» винищувальні батальйони під час радянзації Галичини (весна 1944 – початок 1945 рр.). *Військово-історичний меридіан*. 2019. № 1(23). С. 89–98.

¹⁹⁰⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 27359. Арк. 53–57.

¹⁹⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 4. Т. 2. Арк. 356–357; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 83.

Співпраця СБ з АК була складовою частиною більш широких домовленостей, які реалізувалися на Закерзонні¹⁹¹⁰.

Стосовно українців, які працювали в підконтрольних німцям органах самоуправління, позиція СБ була схожою – страчували переважно осіб, запідозрених у співпраці з гестапо¹⁹¹¹.

Наприкінці 1944 р. боївки СБ розпочали знищувати представників сільської та районної адміністрації, які намагалися активно впроваджувати радянізацію¹⁹¹². Спочатку до них застосовували попередження¹⁹¹³. Якщо воно ігнорувалося, переходили до каральних дій¹⁹¹⁴. Більшість зазначених радянських службовців знищували, однак частину все ж вербували в інформатори або забирали з собою як спеціалістів¹⁹¹⁵. Починаючи з січня 1945 р., обов'язки з ліквідації радянських активістів та чиновників переходять винятково до повноважень боївок СБ. На території Галичини цим напрямом також займалася ВПЖ¹⁹¹⁶. Після кожної зазначеної операції складався «протокол з ліквідації ворожих чинників»¹⁹¹⁷. Терористична діяльність СБ проти окупаційної адміністрації виявилася досить ефективною та упродовж певного часу стримувала радянізацію Західної України¹⁹¹⁸.

Наприкінці 1945 р. боївки СБ зосередили зусилля на зриві виборів до Верховної ради СРСР¹⁹¹⁹. Передбачалося два етапи цієї операції: перший – «підготовчий», тривав до 1 лютого, другий – «виступу», передбачав

¹⁹¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 219. Арк. 45–47, 51; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 36617. Т. 3. Арк. 200; Ф. 7. Оп. 1. Спр. 4. Т. 2. Арк. 357–358; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 35. Арк. 1; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 104; Спр. 574. Арк. 99.

¹⁹¹¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67853. Арк. 21; Спр. 67825. Арк. 6570; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76057. Т. 4. Арк. 119, 139; Спр. 76453. Арк. 61.

¹⁹¹² ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 236. Арк. 114; Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 14109. Арк. 40.

¹⁹¹³ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 118. Арк. 22.

¹⁹¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 291.

¹⁹¹⁵ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 5. Спр. 209. Т. 2. Арк. 150.

¹⁹¹⁶ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 2015. Арк. 121; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 67.

¹⁹¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 51. Арк. 244.

¹⁹¹⁸ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 7790. Арк. 30; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 4; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 8.

¹⁹¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 218.

розповсюдження листівок, мітингів, диверсій та терактів¹⁹²⁰. На початковому етапі осіб, задіяних у підготовці виборів, попереджували або намагалися залякати¹⁹²¹. У випадку ігнорування частину з них ліквідовували¹⁹²².

Упродовж усього післявоєнного періоду важливим напрямом діяльності СБ був контроль за діяльністю радянських вчителів та комсомольських осередків. Особливо немісцевими, які не походили із Західної України¹⁹²³. На початковому етапі їх уважно вивчали¹⁹²⁴, а потім несподівано, переважно увечері, відвідували: цікавилися біографією та попереджали стосовно недопустимості радянської пропаганди у навчальній роботі¹⁹²⁵. Вчителям, які проводили серед школярів радянську пропаганду, наказували негайно виїхати. Найчастіше це відбувалося шляхом підкидання погрозливих записок¹⁹²⁶. Якщо попередження не діяли, а тим більше вчитель підозрювався в агентурній роботі на супротивника, його страчували¹⁹²⁷. Подібно есбісти діяли стосовно завідувачів клубів, керівників піонерських та комсомольських¹⁹²⁸. Народи останніх інколи несподівано обстрілювали¹⁹²⁹.

Стосовно виконавців державних заготівель СБ діяла більш жорстко. Звичайним робітникам наказували повертатися додому та більше не працювати на радянську владу¹⁹³⁰, натомість керівників державних заготівель нерідко страчували¹⁹³¹. Зазначені каральні дії СБ давали змогу симпатикам ОУН протистояти свавіллю радянських чиновників та погрожувати їм помстою¹⁹³².

¹⁹²⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 54. Арк. 28.

¹⁹²¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 164. Арк. 79; Спр. 184. Арк. 212 зв.

¹⁹²² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 191. Арк. 243; ДАВО. Ф. Р-511. Оп. 2. Спр. 29. Арк. 15; ДАЗО. – Ф. П-1. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 47-48; ДАІФО. Ф. П-27. Оп. 1. Спр. 21. Арк. 108; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 2955. Арк. 20.

¹⁹²³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 83.

¹⁹²⁴ ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 98. Арк. 148.

¹⁹²⁵ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 5641. Арк. 138.

¹⁹²⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 426. Арк. 14.

¹⁹²⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 176. Арк. 180; ДАІФО. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 162. Арк. 73; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4968. Арк. 1.

¹⁹²⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 171. Арк. 184.

¹⁹²⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 49. Арк. 193.

¹⁹³⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 217. Арк. 245; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 29. Арк. 154.

¹⁹³¹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 7. Арк. 54; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68245. Т. 2. Арк. 208; ДАРО. Ф. 2772. Спр. 1381. Арк. 123; Мустеца В.

Боротьба СБ з ініціаторами створення і керівниками колгоспів розпочалася в Західній Україні відразу після вигнання Червоною армією німців¹⁹³³. Однак у перші повоєнні роки подібних акцій було небагато, і відбувалися вони переважно у контексті зриву державних заготівель¹⁹³⁴. На чільне місце зазначена діяльність вийшла у 1947 р. після розгортання суцільної колективізації. Спочатку переважна кількість акцій стосувалася ініціаторів створення колгоспів, і зазвичай обмежувалася вимогою до трьох днів відкликати свою заяву про вступ та до десяти днів (як покарання) зібрати вказану суму на «бойовий фонд»¹⁹³⁵. У випадку ігнорування попереджень боївки СБ вдавалася до ліквідацій¹⁹³⁶. Починаючи з 1948 р., увага СБ перемістилася з ініціаторів утворення колгоспів до їхніх керівників. Місце та час проведення кожної операції тримався в таємниці від бойовиків, а завдання надавалися за кілька годин до проведення¹⁹³⁷. Для захисту від терору СБ головам колгоспів радянська влада видавала вогнепальну зброю¹⁹³⁸, однак скористатися нею вдавалося зрідка¹⁹³⁹. Трагічність ситуації полягала у тому, що заручником цієї безкомпромісної боротьби стало переважно місцеве селянство¹⁹⁴⁰. Застосуванням терору СБ вдалося тимчасово стримувати суцільну колективізацію¹⁹⁴¹, проте до осені 1950 р. вона завершилася¹⁹⁴².

Василь Кантемір – «Остап». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 25 : Події та люди. С. 50.

¹⁹³² Архівний сектор Головного управління Національної поліції у Волинській області. Ф. 101. Спр. Р-3230. Т. 1. Арк. 2; Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 7494. Арк. 25; Якименко М. Не забудемо, не простимо. *Слава праці*. 1978. 21 березня. С. 4.

¹⁹³³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 212. Арк. 292.

¹⁹³⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 367.

¹⁹³⁵ Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 397.

¹⁹³⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 127. Арк. 148; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 9. Спр. 145. Арк. 12.

¹⁹³⁷ Мустаца В. Василь Кантемір – «Остап». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 25 (Події та люди). С. 60.

¹⁹³⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 225. Арк. 184.

¹⁹³⁹ ДАРО. Ф. Р-30. Спр. 113. Арк. 20.

¹⁹⁴⁰ Жив'юк А. Запровадження більшовицького режиму на Рівненщині: компартійна номенклатура проти населення області (1944 – початок 1950-х років). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. Вип. 2. С. 40.

¹⁹⁴¹ Історія українського селянства: нариси : в 2-х т. / НАН України : Інститут історії України ; В. Смолій (відп. ред.). Київ : Наукова думка, 2006. С. 394.

За радянськими даними, упродовж 1944–1953 рр. підпілля ОУН та УПА здійснило 325 протиколгоспних операцій (Авт. – насправді їх було ще більше)¹⁹⁴³. Значну їх частину провели боївки СБ.

Певну специфіку у післявоєнний період мала терористична діяльність СБ у містах. Переважно вона спрямовувалася на районних чиновників та реалізовувалася шляхом раптових нападів¹⁹⁴⁴. В окремих випадках засудженим зачитували вироки або забирали зі службових приміщень документи, бланки, печатки, штампи тощо¹⁹⁴⁵. Зазначені акції у невеликих райцентрах Волині та Галичини продовжувалися до весни 1945 р.¹⁹⁴⁶, а надалі ними займалися міські боївки СБ. Їхні учасники перебували на легальному становищі та дотримувалися посилених заходів конспірації¹⁹⁴⁷. Зазвичай страчували безпосередньо чиновника, і лише у надзвичайних випадках покарання застосовували до членів сім'ї¹⁹⁴⁸. З 1947 р. терористична робота СБ в містах посилилася¹⁹⁴⁹. Особливо стосовно відомих радянських державних діячів (директорів навчальних закладів, начальників міських органів влади, головних інженерів, депутатів, письменників тощо)¹⁹⁵⁰. Найбільший резонанс викликало вбивство 24 жовтня

¹⁹⁴² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 23. Арк. 1; *Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: історичні нариси*. Київ : Наукова думка, 2002. С. 745; Малярчук О. Протистояння селянства, ОУН, УПА насильницькій колективізації західноукраїнського села. *Галичина*. 2013. № 24. С. 208.

¹⁹⁴³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 100. Арк. 109.

¹⁹⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 72743. Т. 1. Арк. 85.

¹⁹⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 99; ДАВО. Ф. П-1. Оп. 2. Спр. 28. Арк. 152.

¹⁹⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 162. Арк. 149.

¹⁹⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 102. Арк. 26–28.

¹⁹⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 94. Арк. 52.

¹⁹⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 850. Арк. 14–15; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 107.

¹⁹⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2664. Арк. 18; ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7447. Т. 2. Арк. 178; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 287. Арк. 6–7; Оп. 9. Спр. 214. Арк. 11; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 396; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / упоряд.: В. Сергійчук, С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2007. Т. 1. С. 284, 413, 450; Мороз В. Зиновій Тершаковець – «Зенон». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 12. С. 30–31; Веденєєв Д., Лисенко О. «Самый образованный священник Западной Украины...»: радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939–1948 роках. *Сторінки воєнної історії України* :

1949 р. у власній квартирі львівського публіциста Ярослава Галана, відомого серією гострих памфлетів проти Греко-католицької церкви та підпілля ОУН¹⁹⁵¹. Упродовж усього післявоєнного періоду зберігалися регіональні особливості в діяльності міських боївок СБ. Найкращим їх розвиток був у Галичині, особливо у Львові. Значно меншу роль вони відігравали на Волині та майже непомітну в інших регіонах Західної України¹⁹⁵².

Паралельно боївки СБ продовжували ліквідовувати радянських активістів та чиновників у сільській місцевості¹⁹⁵³, однак кількість зазначених терактів постійно зменшувалася. У 1949 р. підпільникам ОУН було заборонено здійснювати теракти стосовно радянсько-партійного активу нижче голови райвиконкому та секретаря райкому партії¹⁹⁵⁴. Винятки становили особи, запідозрені у зв'язках з органами МДБ-МВС¹⁹⁵⁵. Загалом упродовж 1944–1953 рр. підпіллям ОУН та УПА (Авт. – переважно боївками СБ) було вбито 4.890 радянських чиновників та активістів (22 % від загальної кількості ліквідованих). З них: радянсько-партійного активу – 2662 (55 %), державних службовців – 933 (19 %), голів сільрад – 582 (12 %), колгоспних активістів – 446 (9 %), голів колгоспів – 267 (5 %)¹⁹⁵⁶.

Висновки. Перші ліквідації польських чиновників та осіб, які підтримували окупаційну владу, розпочали на початку 1920-х рр. учасники

збірник наукових статей. Київ : НАН України ; Інститут історії України, 2016. Вип. 18. С. 156–157.

¹⁹⁵¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67417. Т. 2. Арк. 217–218; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 67439. Т. 1. Арк. 44–47; Спр. 75842. Т. 2. Арк. 278; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 93. Арк. 94; Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Київ : Наукова думка, 1972. С. 314; Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. С. 756–757; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 109–114.

¹⁹⁵² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 192. Арк. 400; Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944–1951) / упоряд. В. Ільницький, М. Галів. Дрогобич : ПП «Швидкодрук», 2009. Кн. 1. С. 20; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 49. Арк. 311.

¹⁹⁵³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1375. Арк. 130.

¹⁹⁵⁴ Клименко О. СБ ОУН(Б) на Тернопільщині 1942–1952 рр. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика*. Тернопіль, 2017. Вип. 2. С. 164.

¹⁹⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 191. Арк. 245.

¹⁹⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 100. Арк. 110.

УВО. Упродовж 1930-х рр. цю діяльність бойова референтура ОУН не лише продовжувала, а й навіть посилила. Близько половини ліквідованих були місцевими українцями, звинуваченими в «угодовництві» (колабораціонізмі). З осені 1939 р. підпілля ОУН в західних областях УРСР зрідка здійснювало ліквідації радянських активістів та чиновників. Активізувалася зазначена діяльність на початку 1941 р., особливо в перші тижні німецько-радянської війни. У цей час боївками СБ було знищено чимало радянських активістів та чиновників. Частина з них перейшли на сторону ОУН, надаючи допомогу у виявленні та ліквідації «більшовицького підпілля».

З точки зору підпілля УПА продовженням боротьби з «колаборантами» був українсько-польський конфлікт літа – осені 1943 р. на Волині та Західному Поліссі. Більшість місцевих поляків відмовлялися підпорядковуватися повстанському «запіллю» та пішли на співпрацю з німцями. У відповідь боївки СБ здійснювали показові каральні акції стосовно найбільш активних супротивників. Поступово міжнаціональний конфлікт перетворився на взаємне винищення переважно цивільного населення. За цих обставин співробітники СБ не лише ліквідували окремих поляків, а й організували каральні акції на один або кілька населених пунктів. На початку 1944 р. конфлікт на Волині припинився, натомість поширився у Галичині. Після відновлення радянської влади чимало місцевих поляків, особливо на Тернопільщині, пішли з нею на співпрацю. Внаслідок цього навесні 1945 р. між СБ та АК було укладено договір про ліквідацію згаданої категорії осіб. Стосовно українців, які працювали в німецькій адміністрації, СБ страчувала переважно запідозрених у агентурній роботі на ворога.

Намагаючись не допустити утвердження радянської влади, наприкінці 1944 р. боївки СБ активізували терор стосовно сільської та районної адміністрації. Багатьом немісцевим чиновникам, яких направляли до Західної України, передавали листи з погрозами та вимогою виїхати. Найбільш активних представників радянської влади знищували. Частину цінних фахівців, особливо

медиків, забирали з собою у підпілля. Загалом терор СБ виявився доволі ефективним. Під впливом підпілля ОУН надалі залишалися значні терени.

Починаючи з січня 1945 р., ліквідація радянських активістів та чиновників остаточно переходить до компетенції боївок СБ, однак нерідко цим напрямом займалися інші збройні підрозділи ОУН.

Намагаючись зірвати вибори до Верховної Ради СРСР, призначені на 10 лютого 1946 р., учасники СБ залякували осіб, задіяних у їх підготовці. У випадку ігнорування попереджень окремих з них ліквідували.

Упродовж усього післявоєнного періоду СБ намагалася контролювати роботу радянських вчителів: за усіма немісцевими стежили, особливо тими, хто прибули зі східних областей УРСР. У випадку проведення радянської пропаганди, створення комсомольських або піонерських осередків їх попереджали, нерідко наказуючи повертатися додому. У випадку ігнорування попереджень або підозр співпраці з радянськими спецслужбами, їх страчували. Інколи також боївки СБ обстрілювали приміщення, де відбувалися комсомольські збори. Упродовж 1944–1946 рр. важливим напрямом діяльності СБ був терор стосовно керівників державних заготівель. Це давало змогу прибічникам ОУН відчувати підтримку підпілля.

Після розгортання у 1947 р. суцільної колективізації головні зусилля боївок СБ спрямовувалися на її зрив. Ініціаторів створення змушували відкликати заяву та сплатити штраф. У випадку відмови їм загрожувала ліквідація. Упродовж 1948 р. терор СБ зосередився на керівництві колгоспів. Застосування зазначених жорстких методів дало можливість два – три роки стримувати суцільну колективізацію.

Терористична діяльність СБ в містах мала певні особливості. Восени 1944 – на початку 1945 р. відбувалися ліквідації тереновими боївками окремих районних чиновників, а надалі цим займалися переважно міські боївки СБ. У Галичині вони були більше поширеними, ніж на Волині, а в інших регіонах Західної України фактично не існували. Починаючи від 1947 р., терористична

діяльність СБ у містах посилилася, і передусім спрямовувалася на відомих радянських діячів та впливових чиновників.

З 1949 р. боївкам СБ було заборонено проводити ліквідації нижче голови райвиконкому та секретаря райкому партії. Винятком становили лише радянські активісти або чиновники, запідозрені у співпраці з органами МДБ-МВС. Опираючись на радянські статистичні дані, у післявоєнний період СБ вбила 2–3 тисячі активних прибічників та представників радянської адміністрації, що становило 22 % від загальної кількості ліквідованих: радянсько-партійного активу – 55 %, державних службовців – 19 %, голів сільрад – 12 %, колгоспних активістів – 9 %, голів колгоспів – 5 %.

6.4. Боротьба зі збройними підрозділами супротивника

Збройний супротив силовим структурам окупанта характерний для більшості підпільних, повстанських і партизанських формувань. Не стали винятком розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи українських націоналістичних організацій. Починаючи з 1920-х рр., бойовики УВО здійснювали ліквідації окремих співробітників польської поліції¹⁹⁵⁷. Зазвичай для цього використовували пістолети, хоча й зрідка траплялося застосування холодної зброї¹⁹⁵⁸. У червні 1934 р. на місці таємної зустрічі в Тарнополі, оунівець Олександр Литвин заколов шилом постерункового поліцейського Гловяка¹⁹⁵⁹. Загалом ліквідації польських правоохоронців траплялися рідко.

Упродовж 1939–1940 рр. підпілля ОУН також намагалося уникати збройних сутичок. Лише на початку 1941 р. у зв'язку з підготовкою до війни зазначена активність позбавилася¹⁹⁶⁰. Наприкінці червня того ж року вони успішно знищували невеликі групи радянських військових та правоохоронців,

¹⁹⁵⁷ Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст. : історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. С. 557.

¹⁹⁵⁸ ДАТО. Ф. 231. Оп. 1. Спр. 2168. Арк. 10–11.

¹⁹⁵⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 269–277.

¹⁹⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 23. Арк. 39.

однак створити на основі цих формувань збройні сили німці не дозволили. На початку липня 1941 р. їх роззброїли та частково включили до складу допоміжної поліції¹⁹⁶¹.

Улітку 1943 р. на Волині та Західному Поліссі боївки СБ розпочали влаштовувати засідки на автоколони німецьких військових та каральні підрозділи¹⁹⁶². Восени того ж року ця діяльність поширилася також на Тернопільщину, а у грудні – на північ Львівщини¹⁹⁶³. На теренах південних та східних регіонів України боївки СБ знищували окремих співробітників поліції, які займалися переслідуванням оунівців¹⁹⁶⁴.

З наближенням фронту сутички есбістів з німцями почастишали¹⁹⁶⁵. Крім того, слідчі СБ поводили допити німецьких солдатів та офіцерів, захоплених у полон повстанцями. Залежно від багатьох обставин їх страчували, звільняли або обмінювали на ув'язнених підпільників¹⁹⁶⁶.

Упродовж усього періоду німецької окупації СБ вела боротьбу з радянськими партизанами. Найбільш тривалою вона була на Західному Поліссі. З наближенням восени 1943 р. фронту протистояння почало просуватися на південну Волинь, північну Тернопільщину та Львівщину¹⁹⁶⁷. Тоді ж воно охопило осередки ОУН на СУЗ¹⁹⁶⁸. Однак кульмінації боротьба есбістів з радянськими партизанами досягла на початку 1944 р. у Ровенській та

¹⁹⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 18. Арк. 137, 139; Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія. Луць: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. С145.

¹⁹⁶² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 84. Арк. 219.

¹⁹⁶³ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4918. Арк. 19, 42; Спр. 6980. Арк. 131; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76081. Арк. 23; Ф. 71. Оп. 11. Спр. 54. Арк. 228.

¹⁹⁶⁴ Архів Управління СБУ в Харківській області. Ф. 5. Спр. 31828. Т. 1. Арк. 37, 118–119, 273–274; УПА: спогади, документи. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 462.

¹⁹⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76057. Т. 2. Арк. 11; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 151. Арк. 10.

¹⁹⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 25020. Арк. 59; Спр. 67418. Т. 1. Арк. 59.

¹⁹⁶⁷ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 33468. Т. 2. Арк. 200–202; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67426. Т. 2. Арк. 36.

¹⁹⁶⁸ Архів Управління СБУ в Харківській області. Ф. 5. Спр. 31828. Т. 2. Арк. 9; ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 240.

Волинській обл.¹⁹⁶⁹. Не менш вагомим супротивником боївок СБ улітку та восени 1943 р. були підрозділи АК. Важкі втрати мали обидві сторони, однак у бойових зіткненнях поляки зазвичай поступалися есбістам¹⁹⁷⁰. На Закерзонні ця боротьба СБ поступово трансформувалася у протистояння військовим підрозділам і правоохоронцям ПНР¹⁹⁷¹. Визначити головного збройного супротивника СБ у цей час було непросто, адже усе залежало від регіону та періоду діяльності¹⁹⁷².

З перших днів 1944 р. розпочалися сутички боївок СБ з червоноармійцями, навіть попри те, що повстанські підрозділи були зобов'язані їх уникати¹⁹⁷³. Боївок СБ ця заборона не стосувалася, і вони продовжували влаштовувати засідки на військові авто з метою знищення офіцерів супротивника, а також заволодіння зброєю, боєприпасами, амуніцією та іншими ресурсами¹⁹⁷⁴. На початку листопада 1944 р. боївкам СБ було заборонено знищувати невеликі підрозділи червоноармійців. Рекомендувалося їх роззброювати та після агітації відпускати, а частину залучати до свого складу¹⁹⁷⁵, проте засідки на підрозділи НКВС-НКДБ продовжувалися і надалі¹⁹⁷⁶.

Навесні та влітку 1944 р. СБ брала активну участь в акції зі зриву мобілізації чоловіків Західної України до Червоної армії¹⁹⁷⁷. Очікувалося, що

¹⁹⁶⁹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 10406. Арк. 37; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67864. Т. 3. Арк. 179.

¹⁹⁷⁰ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 8527. Арк. 100.

¹⁹⁷¹ Галаса В. Наше життя і боротьба: спогади. Львів : Видавництво «Мс», 2005. С. 52.

¹⁹⁷² Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 8527. Арк. 99.

¹⁹⁷³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 204; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 19.

¹⁹⁷⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 1238. Т. 3. Арк. 242; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 19103. Арк. 216; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 218. Арк. 18; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 2 : 1944–1945. С. 522–523; Журахов В. Генерал Ватутин: тайна гибели. Белгород : Константа, 2013. С. 101.

¹⁹⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 2; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 22. Арк. 98; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 3; Спр. 128. Арк. 93.

¹⁹⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 15; Ф. 9. Оп. 1. Спр. 219-СП. Арк. 148.

¹⁹⁷⁷ Антонюк Я. Взаємовідносини Служби безпеки ОУН(б) з Червоною армією на території Волині та Полісся (1944–1945 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 19. С.189.

найближчим часом розпочнеться масштабний конфлікт між англо-американськими військами та Радянським союзом. Підпілля ОУН планувало скористатися ситуацією та розпочати на Західній Україні масштабне повстання¹⁹⁷⁸. За цих обставин стратегічно важливим було збереження людських резервів¹⁹⁷⁹. Боївки СБ розганяли групи призовників та здійснювали напади на співробітників військкоматів¹⁹⁸⁰. Унаслідок цих дій частково вдалося зірвати мобілізацію до Червоної армії у західних областях України¹⁹⁸¹.

У післявоєнний період тактика діяльності боївок СБ набула певної уніфікації – її інтенсивність залежала від сезону. Бойова активність СБ посилювалася у теплу пору, а взимку навпаки – мінімізувалася¹⁹⁸². Нерідко боївки СБ діяли на межі районів та областей¹⁹⁸³, інколи переходили на сусідні території Білорусії, Польщі, Румунії, Чехословаччини¹⁹⁸⁴. У випадку оточень намагалися проводити контратаки¹⁹⁸⁵. За необхідності концентрації ударної сили боївки СБ об'єднувалися¹⁹⁸⁶. Найбільшого поширення ця тактика мала у 1944–1945 рр. на Закерзонні¹⁹⁸⁷. При потребі боївки СБ розділялися на невеликі групи по дві – три особи і тимчасово призупиняли активність¹⁹⁸⁸. Причиною цього міг бути особливо важкий період діяльності, або координований одночасний напад на кілька об'єктів¹⁹⁸⁹.

¹⁹⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67426. Т. 2. Арк. 39.

¹⁹⁷⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 6115. Т. 2. Арк. 17.

¹⁹⁸⁰ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4282. Т. 1. Арк. 311; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 31621. Арк. 31.

¹⁹⁸¹ ДАВО. Ф. Р-1. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 2.

¹⁹⁸² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 599. Арк. 26; Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст.: історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. С. 749; Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 168.

¹⁹⁸³ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 10. Оп. 19. Спр. 19. Арк. 72; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 5660. Арк. 82; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 240. Арк. 25; Спр. 257. Арк. 154.

¹⁹⁸⁴ ДАРО. Ф. 2771. Оп. 1. Спр. 5480. Арк. 50; ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1693. Арк. 51.

¹⁹⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 154. Арк. 28.

¹⁹⁸⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 20423. Арк. 26; ГДА СБУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 40; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 102. Арк. 36.

¹⁹⁸⁷ Закерзоння. Спогади вояків Української Повстанської Армії. Варшава : «Tyrsa», 1994. С. 115; Галаса В. Наше життя і боротьба: спогади. Львів : Видавництво «Ме», 2005. С. 52.

¹⁹⁸⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1693. Арк. 13.

¹⁹⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 154. Арк. 18; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 107.

Починаючи з осені 1944 р., головним супротивником СБ у бойових зіткненнях стали радянські правоохоронці. Стосовно них продовжували застосовувати тактику засідок, особливо на автомобілі, а також раптові напади на гарнізони¹⁹⁹⁰. Інколи успішні засідки влаштовували на збройні підрозділи супротивника, які значно перевищували власні сили¹⁹⁹¹. Не менш поширеною тактикою боротьби з радянськими правоохоронцями були напади на окремих співробітників та кур'єрів спецзв'язку¹⁹⁹². Нерідко при цьому есбісти здобували таємні документи супротивника та захоплювали офіцерів, яких відправляли для допиту до окружної референтури СБ¹⁹⁹³. З весни 1945 р. ці операції входили до обов'язків боївок СБ від кущового (підрайонного) рівня та вище¹⁹⁹⁴.

Кожна проведена бойова акція відображалася есбістами в оперативному звіті, який містив пункти: 1) день, місяць, рік, годину проведення, 2) розташування власних та ворожих сил, 3) втрати (власні та ворожі) в людях, зброї, майні, 4) місця поховання загиблих та передачі на лікування поранених. До кожного бою рекомендувалося додати карту¹⁹⁹⁵.

Важливу роль у ліквідаціях співробітників радянських правоохоронних органів, особливо на теренах Галичини, відігравали міські боївки СБ¹⁹⁹⁶. Інколи вони вступали у бойові сутички з супротивником¹⁹⁹⁷. Упродовж усього післявоєнного періоду боївки СБ здійснювала напади на учасників та штаби винищувальних батальйонів або груп громадського порядку¹⁹⁹⁸. Зазвичай ці

¹⁹⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 185. Арк. 154; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 98. Арк. 297; Спр. 104. Арк. 306.

¹⁹⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 47. Арк. 74.

¹⁹⁹² Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 22869. Т. 3. Арк. 132; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 38. Арк. 14; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 101. Арк. 180.

¹⁹⁹³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 218. Арк. 35; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. – Арк. 160; Ф. 73. Оп. 1 Спр. 41. Арк. 5; Спр. 103. Арк. 104; Спр. 111. Арк. 167; Спр. 196. Арк. 342.

¹⁹⁹⁴ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 27359. Арк. 25–26.

¹⁹⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 147. Арк. 129.

¹⁹⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 7. Оп. 1. Спр. 4. Т. 2. Арк. 223–225; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 185. Арк. 349; Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944–1951) / упоряд. В. Ільницький, М. Галів. Дрогобич : ПП «Швидкодрук», 2009. Кн. 1. С. 20.

¹⁹⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 143. Арк. 20–21; Спр. 144. Арк. 4–5.

¹⁹⁹⁸ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 19120. Т. 1. Арк. 282; ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 3. Спр. 441. Арк. 224–225; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 410. Арк. 44; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 153. Арк. 69–70; Ф. 72. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 29; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 65. Арк. 51.

операції завершувалися роззброєнням рядових бійців та ліквідацією командирів¹⁹⁹⁹.

Поширеним методом ліквідації СБ керівників силових органів супротивника були індивідуальні теракти. Нерідко їх здійснювали під час радянських свят²⁰⁰⁰. Для ідентифікації ліквідованої особи проводили попередню розвідувальну підготовку. Виконавцям, яких рекомендувалося вербувати серед добровольців, надавали словесний опис та фото²⁰⁰¹. Нерідко ними ставали невиліковно хворі підпільники²⁰⁰². Через виконання теракту засуджена особа могла себе реабілітувати²⁰⁰³. У виняткових випадках пропонували матеріальну винагороду²⁰⁰⁴. Шансів врятуватися після виконання теракту було не багато²⁰⁰⁵, однак подібні випадки траплялися²⁰⁰⁶. Найчастіше успішне виконання теракту та перехід у підпілля здійснювала агентура СБ серед бійців винищувальних батальйонів та груп охорони громадського порядку²⁰⁰⁷. Інколи виконання терактів СБ доручала жінкам, оскільки ворог їх менше остерігався. Для цього вони виявляли ініціативу працювати таємними інформаторами радянських спецслужб, влаштовувалися хатніми робітницями, запрошували до себе офіцерів супротивника на частування тощо²⁰⁰⁸. За результатами більшості згаданих терактів складався «протокол» або «повідомлення»²⁰⁰⁹.

¹⁹⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 183. Арк. 127 зв.

²⁰⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 850. Арк. 14–15; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 114. Арк. 20; Веденєв Д., Биструхін Г. Війна у кам'яних джунглях. Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності (1945–2005). Київ : Генеза, 2006. С. 92

²⁰⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 219–220.

²⁰⁰² Антонюк Я. Індивідуальний тероризм Служби безпеки ОУН(б) проти співробітників радянських силових органів на території Волині та Полісся (1945 –1951). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. № 10. С.4–9.

²⁰⁰³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4287. Арк. 44; Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 1716. Арк. 117; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. – Спр. 242. Арк. 111; Оп. 9. Спр. 99. Арк. 340; Спр. 162. Арк. 60; Спр. 177. Арк. 146.

²⁰⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67968. Т. 3. Арк. 89–90.

²⁰⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7970. Арк. 49.

²⁰⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 8. Арк. 203; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 382. Арк. 168.

²⁰⁰⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4962. Арк. 100; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75607. Арк. 129; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 57. Арк. 198–199.

²⁰⁰⁸ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 920. Арк. 33; ГДА СБУ. Ф. 72. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 15; Антонюк Я. Самопожертва та трагедія підпільниць ОУН: Галина

Наприкінці 1940-х рр. СБ делегувала обов'язки зі здійснення терактів на учасників легальної мережі²⁰¹⁰. Інколи такі завдання доручали подвійним агентам напередодні переходу на нелегальне становище²⁰¹¹.

За даними органів КДБ упродовж 1944–1953 рр. підпіллям ОУН та УПА було вбито 22.430 осіб. З них співробітники радянських силових органів становили 21 %: військовослужбовці – 1874 особи, тобто 8 % (Авт. – переважно солдати військ НКВС), бійці та командири винищувальних батальйонів – 1525 (7 %), співробітники органів держбезпеки – 829 (4 %), міліціонери – 473 (2 %)²⁰¹². Справжня кількість вбитих підпіллям ОУН та УПА радянських військових була значно вищою. Очевидно, що її різними шляхами намагалися применшити²⁰¹³. Значну частину згаданих співробітників радянських силових органів знищили боївки СБ.

На еміграції не зафіксовано жодної збройної сутички співробітників СБ ЗЧ ОУН з місцевими військовиками чи правоохоронцями. Навіть виявленим комуністичними спецслужбами в Польщі, Чехословаччині та Західній Україні кур'ерам, рідко вдавалося застосувати зброю. Восени 1956 р. радянський «Комітет за повернення на Батьківщину» (Східний Берлін) заявляв, що нібито співробітники СБ із американською зброєю здійснювали в Будапешті засідки на

Січкарук. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії* : матеріали Всеукраїнської наук. історико-краєзн. конф., присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва Успенського собору, 23 жовтня 2015 р., м. Володимир-Волинський. Луцьк, 2015. Вип. 54. С. 257–261.

²⁰⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 52. Арк. 15-16.

²⁰¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 190. Арк. 68; Спр. 201. Арк. 173; Оп. 9. Спр. 225. Арк. 34; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 17; Спр. 216. Арк. 123; Літопис УПА. Нова серія. Т. 7 : *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1949–1959)*. / упорядники: М. Деркач, А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2003. Книга четверта : 1949– 1959 С. 429.

²⁰¹¹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 10. Арк. 285; ДАВО. Ф. 4666. Оп. 2. Спр. 274. Арк. 195–196.

²⁰¹² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 100. Арк. 110.

²⁰¹³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 257. Арк. 45.

радянських військових²⁰¹⁴. Насправді ЗЧ ОУН обмежувалися лише заявами про підтримку Угорського повстання та закликали добровольців з різних країн «взяти активну участь у визвольних змаганнях Мадярщини...»²⁰¹⁵. Як зазначалося в інструкції від осені 1956 р.: «Жодної практичної допомоги у тому напрямі ми не розгортаємо...»²⁰¹⁶.

Висновок. Ліквідації окремих співробітників польської поліції розпочали ще на початку 1920-х рр. бойовики УВО. Продовжували цю практику упродовж 1930-х рр. бойовики ОУН. Загальна кількість убитих польських поліцейських була незначною. У 1939–1940 рр. оунівці намагалися уникати збройних сутичок. Боротьба з радянськими військовими та правоохоронцями активізувалася 22 червня 1941 р. Диверсійно-терористичні групи ОУН знищували співробітників НКВС, а також влаштовували засідки на невеликі підрозділи червоноармійців. Сутички оунівців зі співробітниками радянських силових органів продовжувалися до початку липня 1941 р. Після цього німці їх роззброїли та частково включили до складу поліції.

Улітку 1943 р. боївки СБ на Волині та Західному Поліссі почали влаштовувати засідки на німецькі авто і знищувати невеликі підрозділи. Восени того ж року зазначена діяльність поширилася на Тернопільщину, а у грудні – на північ Львівщини. Боївки СБ південних та східних регіонів України навесні – восени 1943 р. намагалися знищувати співробітників поліції, які займалися переслідуванням оунівців. З наближенням фронту сутички між німцями та співробітниками СБ посилювалися. До серпня 1944 р. підрозділи УПА зобов'язані були передавати есбістам полонених німецьких військових для допиту, обміну або страти.

²⁰¹⁴ Розвідка і проти розвідка: короткий нарис, опрацьований Службою Безпеки. Вишкільні матеріали. З курсу влаштованого провідом ЗЧ ОУН. Мюнхен : Видання організаційно-кадрової референтури, 1958. Кн. 2. С. 138–139.

²⁰¹⁵ За Самостійну Україну. Вибір актуальних статей і матеріалів з тижневика «Шлях Перемоги». Б.м., 1957. С. 161–163.

²⁰¹⁶ Сич О. Військова політика Закордонних Частин ОУН в умовах розгортання Холодної війни (1945–1950-ті рр.) *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Збірник 9. С. 107–109.

Протистояння боївок СБ з радянськими партизанами тривало упродовж всього періоду німецької окупації. Найбільш тривалим воно було на Західному Поліссі. Восени 1943 р. боротьба з радянськими партизанами поширилася на Волинь та невдовзі – Галичину. Окремі випадки протистояння зафіксовано також на півдні України, а кульмінації боротьба з радянськими партизанами досягла у січні – березні 1944 р. на теренах Рівненської та Волинської обл.

Збройні сутички боївок СБ з польськими націоналістичними підрозділами тривали упродовж літа – осені 1943 р. на Волині та Західному Поліссі. Важкі втрати мали обидві сторони, однак зазвичай більшими вони були в поляків. У післявоєнний період боротьба боївок СБ з польськими військовими та правоохоронцями продовжувалася на Закерзонні.

На початку 1944 р. боївки СБ розпочали здійснювати засідки на радянські військові авто, а також невеликі групи червоноармійців. Їхньою метою було здобуття зброї, боєприпасів, інших ресурсів, а також захоплення для допиту або знищення офіцерів. Полонених рядових червоноармійців зазвичай відпускали.

Упродовж весни – літа 1944 р. СБ брала активну участь у зриві мобілізації із західних областей УРСР до Червоної армії, здійснювала напади на співробітників військкоматів, розганяла групи мобілізованих. Крім того, призовників почасти забирали у підпілля.

У післявоєнний період боївки СБ різних регіонів Західної України набули схожої тактики. Взимку їхня активність припинялася. Нерідко боївки СБ діяли на межі районів, областей або навіть країн. Для здійснення більших операцій вони об'єднувалися між собою або з підрозділами УПА. Найбільш поширеною ця тактика була на Закерзонні. За необхідності боївки СБ розділялися на дрібні групи по два – три підпільники. При оточенні есбісти успішно застосовували контратаки.

Починаючи з осені 1944 р., головним бойовим супротивником СБ стають співробітники радянських правоохоронних органів. Щодо них влаштовують засідки, здебільшого на автомобілі, оперативні групи або окремих співробітників. Від весни 1945 р. цими операціями займалися від рівня

підрайонних (кущових) боївки СБ. Захоплених відправляли для допиту до слідчих окружного рівня. Міські боївки СБ здійснювали переважно ліквідації окремих радянських офіцерів з вищого керівництва. Для пропагандистського ефекту згадані операції намагалися приурочити до комуністичних свят.

Поширеним способом нейтралізації керівників місцевих радянських правоохоронних органів були персональні ліквідації. Виконавців терактів підбирали з добровольців. Нерідко це були підпільники, які намагалися себе реабілітувати або невиліковно хворі. Зазвичай виконавець здійснював на вулиці кілька пострілів з пістолета та намагався втекти. Реалізацію особливо складних терактів доручали жінкам, оскільки ворог їх менше остерігався. Інколи спеціально для цього вони виходили з повинною, погоджувалися працювати таємними інформаторами, влаштовувалися хатніми робітницями. За результатами більшості терактів складався протокол або повідомлення.

Паралельно упродовж усього післявоєнного періоду боївки СБ проводили ліквідації окремих бійців та командирів винищувальних батальйонів або груп охорони громадського порядку, які брали активну участь в боротьбі з підпіллям ОУН. Під час нападів на згадані радянські парамілітарні формування зазвичай їхніх учасників не знищували, а лише роззброювали. При цьому нерідко есбістам вдавалося уникати сутичок. Наприкінці 1940 – початку 1950-х рр. здійсненням терактів, за вказівкою СБ, займалися переважно учасники легальної мережі ОУН.

В осередках західної української діаспори не зафіксовано жодної збройної сутички співробітників СБ ЗЧ ОУН з місцевими військовиками чи правоохоронцями.

6.5. Охорона керівного складу

Охорона вищих посадових осіб завжди входила до головних обов'язків спецслужб. Підрозділи з такими функціями існували у складі більшості підпільних організацій та повстанських армій. Наприклад, навесні 1945 р. для безпеки керівництва Львівської округи АК був створений спеціальний

«плютон», який водночас виконував розвідувальні завдання²⁰¹⁷. Не стали у цьому винятком розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи українських націоналістичних організацій. Упродовж 1920–1930-х рр. більшість керівників підпілля УВО та ОУН охоронців не мали. Переважно згадані функції виконували помічники або заступники. Навіть улітку 1941 – на початку 1943 р. ситуація не надто змінилася. На той час СБ забезпечувала охорону керівників Крайового рівня, а також їхніх засідань²⁰¹⁸.

До складу зазначених підрозділів намагалися відбирати підпільників фізично здорових, дисциплінованих, готових до рішучих дій²⁰¹⁹. При виконанні обов'язків охоронці керувалися «Правильником бойовика СБ», який передбачав засадничі принципи конспірації, дисципліни та субординації²⁰²⁰. Охоронцям, скажімо, заборонялося цікавитися роботою керівників. Порушення цієї інструкції могло сприйматися як агентурна робота на ворога²⁰²¹. Нічне чергування учасники боївки несли за чергою. Суворо заборонялося шуміти. Багаття палили лише вдень у безпечному місці. Навколо на відстані 50–60 м. виставлялися вартові²⁰²².

Помітні зміни відбулися влітку 1943 р. на Волині та Західному Поліссі. Вони стали наслідком розбудови підрозділів та «запілля» УПА. До складу штабу кожного повстанського командира «почету» входив підрозділ охорони. Зазвичай це були вершники, які мали на озброєнні автомати та кулемет²⁰²³. Крім того, важливе значення в охороні повстанських штабів відіграла ВПЖ²⁰²⁴. Головним завданням ВОПів було відтягнення на себе сил

²⁰¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 102. Арк. 73.

²⁰¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8467. Т. 1. Арк. 28.

²⁰¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 8. Арк. 288; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67454. Т. 8. Арк. 155; Володимирський Фотий Николаевич. ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-ura/volodimirskiy-fotiy-nikolaevich/> (дата звернення: 04.07.2014).

²⁰²⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67977. Т. 11. Арк. 153.

²⁰²¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68263. Т. 2. Арк. 222.

²⁰²² ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9111. Т. 3. Арк. 184.

²⁰²³ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67428. Арк. 17.

²⁰²⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 2976. Арк. 85; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 67865. Арк. 1920; Ф. 13. Спр. 372. Т. 1. Арк. 184; Ф. 26. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 217; Ф. 73. Спр. 567. Арк. 16, 24, 28.

супротивника та забезпечення евакуації керівництва до безпечного місця²⁰²⁵. Проведення підрозділами ОУН та УПА бойових операцій поблизу їхнього осідку вважалося грубим порушенням конспірації²⁰²⁶. Поранених керівників охоронці намагалися врятувати за будь-яку ціну. Нерідко виносили їх на руках з поля бою або ціною власного життя прикривали відхід²⁰²⁷.

Співробітники СБ займалися перевіркою маршрутів руху та місць зупинок вищого керівництва ОУН та УПА²⁰²⁸. За необхідності виділяли боївки для супроводу певних референтів під час відряджень²⁰²⁹. Крім того, нерідко СБ забезпечувала охорону усіх членів певного теренового проводу ОУН²⁰³⁰. Не менш ретельно есбісти забезпечували охорону власних штабів та керівництва. Інколи це здійснювали кілька боївок, які пильнували навколишні дороги та додатково мали добре замасковані спостережні пункти²⁰³¹. Кількість охоронців залежала від посади керівника та могла становити від одного до кількох десятків осіб²⁰³². Шефа СБ Миколу Арсенича («Михайла») постійно супроводжувала «двадцятка» СБ, яка поділялася на два рої. Для їх розміщення

²⁰²⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 75132. Арк. 21зв; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 2 : 1944 –1945. С. 522.

²⁰²⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7447. Т. 1. Арк. 29.

²⁰²⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 496.

²⁰²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2815. Арк. 3–4; Ф. 26. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 157; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7439. Арк. 26; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 211. Арк. 46; Це більше не повториться. *Червоний прапор*. 1957. 13 березня. С. 3.

²⁰²⁹ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 28504. Арк. 55; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2814. Арк. 64; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 311. Арк. 19; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 68; Пришляк Я. Два брати ідеалісти: біографії, спогади, нариси, епізоди із життя й праці. Нью-Йорк ; Монреаль : Видання Американсько-Української Фундації «Воля», 1990. С. 27.

²⁰³⁰ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 23008. Т. 3. Арк. 3; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 258. Арк. 323.

²⁰³¹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 15754. Арк. 268; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 231; Мудрик-Мечник С. Нескорені. Лондон : Українська видавничча спілка, 1965. С. 206.

²⁰³² Архівний сектор Головного управління Національної поліції в Чернівецькій області. – Ф. 100. Ф. О-50. Арк. 3; Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 35827. Т. 1. Арк. 56; Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 5762. Т. 2. Арк. 10; ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 979. Т. 26. Арк. 81; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 99. Арк. 3; Ф. 72. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 34; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 23.

передбачалося кілька криївок, розрахованих на дві – три особи. Кожна з них не знала, де розташовані інші²⁰³³.

Нерідко боївки СБ займалися пошуком місць, придатних для укриття керівництва ОУН, спорудженням криївок, забезпеченням продуктами та іншими товарами²⁰³⁴. Зазвичай це здійснювалося так: кущові збирали необхідні продукти та відносили до умовленого місця, де їх забирали охоронці²⁰³⁵.

У післявоєнний період при будівництві криївок для керівництва есбісти намагалися обирати віддалені місця, які можна було легко замаскувати. Взимку можливості залишення криївок обмежувалися, особливо коли випадав сніг²⁰³⁶. З огляду на це охоронці СБ намагалися заздалегідь заpastися продуктами на максимально триваліший період. Підпільникам заборонялося самостійно відвідувати села та спілкуватися з населенням²⁰³⁷. Інколи для конспірації підпільникам при вході та виході з криївки зав'язували очі²⁰³⁸. Людей, які випадково виявляли місце розташування криївки, могли залишити у схроні до весни²⁰³⁹. При цьому у схронах робили ретельно замасковані запасні виходи²⁰⁴⁰. Інколи підступи до них мінували²⁰⁴¹. За підозри розкриття криївки її залишали та нерідко знищували (обвалювали вибухами гранат)²⁰⁴².

²⁰³³ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1216. Арк. 140; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079. Арк. 95; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 91–92, 190.

²⁰³⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67867. Т. 2. Арк. 169; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 1. Арк. 218; Спр. 31340. Т. 1. Арк. 41; Архів Управління СБУ в Харківській області. Ф. 5. Спр. 31828. Т. 1. Арк. 118–119; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2805. Арк. 286; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 201–202; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9158. Т. 1. Арк. 184; Ковальчук В. Доля Богдана – рідного брата Степана Бандери. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки*. Острог, 2010. Вип. 16. С. 105.

²⁰³⁵ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 22158. Арк. 3; Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 71–72.

²⁰³⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9 Спр. 178. Арк. 150.

²⁰³⁷ ДАІФО. Ф. П-25. Оп. 1. Спр. 43. Арк. 36.

²⁰³⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 57143. Арк. 251.

²⁰³⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67417. Т. 1. Арк. 215–216.

²⁰⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 12. Оп. 1. Спр. 21804. Арк. 106.

²⁰⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 7. Спр. 4. Арк. 68.

²⁰⁴² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 209. Арк. 185.

Наприкінці 1940-х рр. схрони намагалися робили в місцях, які не викликали підозр у органів влади, наприклад, у садибах інвалідів війни, вдів червоноармійців-фронтовиків, колгоспних активістів, самотніх літніх людей, жителів передмість тощо²⁰⁴³.

Паралельно СБ здійснювала охорону своїх лідерів ОУН за кордоном. З вересня 1944 р. за це відповідала «Р-33», а з серпня 1945 р. – сектор «внутрішньої роботи» СБ на чолі з Іваном Кашубою («Чадом»)²⁰⁴⁴. Головним об'єктом його роботи були радянські агенти-терористи. За необхідності охорону надавали усім членам Проводу. У червні 1946 р. під час візиту Ярослава Стецька до м. Аугсбург (Баварія) за його безпеку відповідав співробітник СБ ЗЧ ОУН Степан Мудрик («Мечник»)²⁰⁴⁵.

Однак головним об'єктом охорони, зважаючи на постійні замахы, упродовж тривалого часу був Степан Бандера та його сім'я. За безпеку лідера ЗЧ ОУН відповідав спеціально призначений «комендант», який мав у підпорядкуванні кількох охоронців²⁰⁴⁶. Серед них особистий водій²⁰⁴⁷. Крім того, вони нерідко супроводжували сім'ю Степана Бандери в поїздках, допомагали їм у налагодженні побуту²⁰⁴⁸. Замахы на Степана Бандеру не були рідкістю. СБ ЗЧ ОУН вдалося знешкодити п'ять з них та розкрити плани

²⁰⁴³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 301. Арк. 20; Спр. 314. Арк. 118; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 215. Арк. 108; Спр. 458. Арк. 167.

²⁰⁴⁴ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 11325. Арк. 11; Веденеев Д., Лисенко О. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 3. С. 141.

²⁰⁴⁵ Мудрик-Мечник С. Початок невідомого: спогади 1945–1954. Мюнхен : Українське видавництво, 1984. С. 95.

²⁰⁴⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2771. Арк. 82; Спр. 2874. Арк. 117; Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1217. Арк. 32; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 57–58; Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0909. Арк. 131–134; Мудрик С. Сторінками протоколів і щоденника. Спогад про Івана Кашубу. Львів : Б.В., 2002. С. 84–85; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / упоряд.: С. Кокін, В. Сергійчук, І. Білокінь, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 88.

²⁰⁴⁷ Джугало С. За лаштунками вертепу ЗЧ ОУН. Київ, Товариство Україна, 1973. С. 11; ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12116. Т. 2. Арк. 94; ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 981. Т. 1. Арк. 17.

²⁰⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2874. Арк. 275; Файзулін Я., Гінда В. Україна у вогні минулого століття: постаті, факти, версії. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. С. 131.

підготовки понад десяти²⁰⁴⁹. Проте 15 жовтня 1959 р. провідника ЗЧ ОУН вбив газовим пристроєм агент КДБ Богдан Сташинський²⁰⁵⁰.

Про охорону СБ інших керівників ЗЧ ОУН відомо небагато. Упродовж 1960–1970-х рр. відбувалися невдалі замаху агентури КДБ на президента АБН Ярослава Стецька, нового провідника ЗЧ ОУН Степана Ленкавського, редактора газети «Америка» Данила Чайковського. Вдалося зірвати викрадення ворогом референта СБ Івана Кашубу. Розслідували листи з погрозами референту розвідки Степану Мудрику та керівника Секретаріату ЗЧ ОУН Ярослава Бенцяля²⁰⁵¹. Відомо, що за наполяганням охорони Ярослав Стецько нерідко ходив на публічні заходи у бронезилеті. За його безпеку під час візитів до інших країн відповідали референти СБ ТП ОУН²⁰⁵².

Висновки. Упродовж 1920–1930-х рр. функції охоронців виконували помічники або заступники керівників УВО та ОУН. Починаючи з літа 1941 р., СБ забезпечувала охорону керівників Крайового рівня. Влітку 1943 р. на Волині та Західному Поліссі створювалися підрозділи та мережа «запілля» УПА, при цьому значно посилилася роль охорони. Її доволі значні та боєздатні підрозділи входили до складу «почетів» командирів УПА. Нерідко охоронні функції, особливо при штабах, виконували співробітники ВПЖ. Референтура СБ здійснювала перевірку маршрутів руху та місця базування вищого керівництва ОУН та УПА, а також займалася ліквідацією ворожої агентури, яка могла виконати замаху, забезпечувала охорону окремих керівників підпілля під час відряджень. Упродовж 1944 р. функції груп прикриття виконували відділи особливого призначення. Вступаючи у бій з переважальними ворожими силами, вони давали можливість керівникові врятуватися. Нерідко у такий спосіб діяли боївки або й особисті охоронці.

²⁰⁴⁹ Посівнич М. Степан Бандера – життя, присвячене свободі. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2008. С. 65.

²⁰⁵⁰ Частий Р. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность. Харьков : Фолио, 2007. С. 358–359.

²⁰⁵¹ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 48, 99.

²⁰⁵² Дзюк О. В ізоляторі КДБ показали бронезилет Ярослава Стецька. Gazeta.ua. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_v-izolyatori-kdb-pokazali-bronezhilet-aroslava-stecka/438114 (дата звернення: 28.05.2012).

Референти СБ південних регіонів України, крім охорони, також займалися підбором для місцевого керівництва ОУН квартир, забезпечували їх продуктами та усім необхідним.

У післявоєнний період зазначений напрям роботи боївок СБ набув уніфікації для усіх регіонів. Починаючи з надрайонного рівня та вище, вони здійснювали охорону членів проводів ОУН, надаючи при цьому великого значення дотриманню заходів конспірації. Залежно від посади керівника, кількість охоронців була різною – від одного до кількох десятків. Крім безпосередніх завдань, вони виконували різноманітні доручення – забезпечення продуктами, зв'язком, розвідка маршруту, пошук місць укриття, спорудження криївок.

На території Німеччини та Австрії охорону керівників ОУН з вересня 1944 р. забезпечувала референтура закордонного зв'язку («Р-33»), а з серпня 1945 р. – сектор «внутрішньої роботи» СБ. Головну небезпеку для них становили агенти-терористи радянських спецслужб. За необхідності охорону надавали усім іншим членам Проводу ЗЧ ОУН, однак постійну мав лише Степан Бандера та його сім'я. Очолював її «комендант», який мав власний кабінет та кількох підопічних. Залежно від обов'язків, умовно охоронців можна поділити на: особистих, сімейних та водіїв. Упродовж 1947–1959 рр. співробітникам СБ ЗЧ ОУН вдалося знешкодити п'ять та розкрити плани підготовки понад десяти замахів на Степана Бандеру. Однак протистояти багаторічній цілеспрямованій діяльності радянських агентів-терористів було непросто, і зрештою, 15 жовтня 1959 р. один з них – Богдан Сташинський, вбив Степана Бандеру спеціальним пристроєм з отруйним газом. Упродовж 1960–1980-х рр. охоронний підрозділ СБ продовжував свою діяльність. Головним чином він опікувався безпекою провідників ЗЧ ОУН Степана Ленкавського та Ярослава Стецька.

РОЗДІЛ 7

КАДРОВИЙ СКЛАД, НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНА ТА ПРОТИЗЛОЧИННА РОБОТА

7.1. Підготовка співробітників на українських теренах

Ефективність роботи спецслужб безпосередньо залежить від рівня підготовки співробітників. Вміння швидко пристосовувати навчальні програми до нових викликів та забезпечувати невідпинність підвищення фахового рівня визначає боєздатність структури. Особливо гостро зазначена проблема стояла перед спеціальними підрозділами українських націоналістів.

Важливе місце у підготовці оунівців завжди відігравала самоосвіта. Чимало статей про методи конспірації, розвідки та контррозвідки публікував у 1930-х рр. часопис «Сурма»: «Що треба знати при написанні листів і записок», «Як захищатися під час слідження», «Про конфідієнтів і провокаторів», «Як поводити себе в чужім місті», «Правдиві та фальшиві документи та перехід кордону», «Як ховати тайні речі перед поліцією», «Хто працює у розвідці», «Жінки-розвідчики», «Роди розвідників» та ін.²⁰⁵³

Популярними серед підпілля були посібники з конспірації «Санітарні вказівки у наглих захворюваннях (популярний виклад) доктора І. Здоровенка» (Авт. – маскувалася під медичний довідник) та конспірації «Пашні буряки» (Авт. – маскувалася під довідник з агрономії). Останні написав восени 1937 р. в с. Угринів Підгаєцького повіту Тарнопільського воєводства майбутній провідник ОУН в Україні Василь Кук («Інж. агроном Лука Леміш») ²⁰⁵⁴. Розроблялися також численні інструкції з конспірації, наприклад, одна з них мала назву «М.У.Р. Мистецький Український Рух»²⁰⁵⁵. Усі згадані матеріали

²⁰⁵³ Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. Львів : Афіша, 2010. С. 94.

²⁰⁵⁴ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 13. Арк. 1–15; Літопис УПА. Нова серія. Т. 27 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952.* / упоряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2017. Книга 3. С. 18.

²⁰⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 59. Арк. 49.

призначалися для самоосвіти. Крім того, розвідка ОУН періодично проводила для учасників підпільної мережі розвідно-конспіративні вишколи²⁰⁵⁶.

Упродовж осені 1939 – початку 1941 р. підготовка розвідників ОУН на території західних областей УРСР обмежувалася вивченням інструкцій та ознайомлення з випадково знайденими посібниками. Кадри Коломийської округи ОУН вивчали книгу «Шпигунство, розвідка і контррозвідка». Її вдалося викрасти з колишньої будівлі польської поліції під час перевезення документів²⁰⁵⁷. Розвідники Бережанської округи ОУН навчалися влітку 1940 р. за посібником «Пашні буряки»²⁰⁵⁸.

З початком радянсько-німецької війни підготовка оунівцями кадрів вийшла на якісно новий рівень. Упродовж липня 1941 р. у багатьох містах Західної України було організовано легальні вишколи міліції та органів Безпеки²⁰⁵⁹. Один із перших було зафіксовано 25 червня 1941 р. на території Дрогобиччини²⁰⁶⁰. На середину липня того ж року мережу шкіл УНМ було створено у Галичині, на Волині, Поліссі та Буковині, при яких готувалися кадри для СБ. Про це йшлося у звіті Управління Державної Безпеки ОУН від 12 серпня 1941 р.²⁰⁶¹. На той час школи УНМ діяли у містах: Дубно (до жовтня)²⁰⁶², Львові (11 – 17 серпня), а також Луцьку та у Рівному²⁰⁶³. Однак період відкритої діяльності тривав недовго. У вересні – листопаді 1941 р. більшість згаданих поліцейських шкіл німці закрили²⁰⁶⁴, щоправда, окремі з них

²⁰⁵⁶ Wysocki R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. S. 268.

²⁰⁵⁷ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 10660. Т. 2. Арк. 218; Т. 7. Арк. 181.

²⁰⁵⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 174.

²⁰⁵⁹ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 351. Арк. 54–55.

²⁰⁶⁰ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 : збірник документів і матеріалів / упоряд. О. Дзюбан. Львів ; Київ : Літературна агенція «Піраміда», 2001. С. 79, 82, 89.

²⁰⁶¹ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 99–100.

²⁰⁶² Літопис УПА. Нова серія. Т. 9 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945* / упоряд.: О. Ішук, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2007. С. 753, 765.

²⁰⁶³ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 99–100.

²⁰⁶⁴ Україна в Другій світовій війні у документах / упоряд. В. Косик. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. Т. 2 : 1941–1942 рр. 1998. С. 161–172, 191–194.

невдовзі продовжили роботу уже на нелегальному становищі²⁰⁶⁵. Паралельно оунівці проводили підготовку своїх кадрів під прикриттям різноманітних легальних професійних курсів (агрономів, лісників, продавців, вчителів тощо)²⁰⁶⁶. Загалом відомо про 37 таких вишколів. Через них упродовж 1941–1942 рр. пройшли майже три тисячі осіб. Серед них багато есбістів²⁰⁶⁷.

Навесні 1942 р. есбісти остаточно відмовилися від практики підготовки кадрів на базі німецьких поліцейних установ та перейшли до організації власних нелегальних «вишколів»²⁰⁶⁸. Починаючи від окружного рівня та вище, при референтурах СБ впроваджувалося посади «вишкільників», до обов'язків яких входила організація проведення підготовки кадрів²⁰⁶⁹. Місцем «вишколів», які зазвичай тривали від 5 до 15 днів, а кількість курсантів не перевищувала 20-ти осіб, стали хутори, лісничівки, монастирі.²⁰⁷⁰ На них читалися лекції з розвідки та контррозвідки, методики збору донесень та складання звітів²⁰⁷¹. Окремі «вишколи» співробітники СБ проводили в осередках ОУН на СУЗ²⁰⁷².

Перехід оунівців до збройної боротьби з німцями прискорив розгортання навчальної роботи. На початку серпня 1943 р. короткотермінові «вишколи» есбістів розгорнулися на Рівненському Поліссі²⁰⁷³. Гостра нестача спеціалістів змушувала СБ залучати інструкторами до вишколів осіб, які не завжди

²⁰⁶⁵ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні у документах = L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Українознавча бібліотека НТШ, 1993. С. 552.

²⁰⁶⁶ Музичук С. Луцький вишкільний курінь 1941–1943 рр. *Однострій*. 2004. № 8. С. 28–35.

²⁰⁶⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 8527. Арк. 97; Патриляк І. Військовотворчі заходи ОУН(б) у липні-вересні 1941 р. *Український історичний журнал*. 2001. № 4. С. 136–137.

²⁰⁶⁸ ОУН в 1942 році: документи / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. С. 83–84.

²⁰⁶⁹ ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 189.

²⁰⁷⁰ Галаса В. Наше життя і боротьба: спогади. Львів : Видавництво «Мс», 2005. С. 38.

²⁰⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 28–29; Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945 рр.). Київ : Генеза, 2006. С. 169, 227.

²⁰⁷² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75808. Арк. 41, 146–147.

²⁰⁷³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 23008. Т. 3. Арк. 6; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 402–403.

підтримували ОУН²⁰⁷⁴. Наприклад, колишніх співробітників спецслужб УНР та членів штабу «Поліської Січі»²⁰⁷⁵. Частина інструкторів раніше служили в Червоній армії або підтримували КПЗУ, багато з них вороже ставилися до СБ²⁰⁷⁶. З огляду на це періодично усі інструктори проходили перевірки²⁰⁷⁷. Здійснювався ретельний облік навчального матеріалу, який мав грифи таємності: його видавали на умовлений час для підготовки лекцій²⁰⁷⁸.

Наближення фронту спричинило активізацію «вишкільної» роботи СБ²⁰⁷⁹. Упродовж жовтня – грудня 1943 р. масштабне навчання розгорнулося на повстанських базах «Запілля» УПА Володимирщини, Здолбунівщини та Кременеччини²⁰⁸⁰. Водночас окремі «вишколи» районних комендантів СБ відбувалися на Західному Поліссі, зазвичай у приміщеннях сільських шкіл²⁰⁸¹.

Підготовку співробітників СБ та ВПЖ не спинили навіть важкі фронтові умови. Періоди затишшя на Волині та Галичині використовувався для проведення короткотермінових «вишколів» керівного та рядового складу²⁰⁸².

²⁰⁷⁴ Архів Управління СБУ в Сумській області. Ф. 5. Спр. 6580. Арк. 21.

²⁰⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 10418. Арк. 346; Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2006. С. 402–403.

²⁰⁷⁶ Шумук Д. Пережите і передумане: спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями (1921–1981). Детройт : Українські вісті, 1983. С. 170; Літопис УПА. Нова серія. Т. 28 : *Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2018. Книга 1 (1945–1946). С. 216.

²⁰⁷⁷ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 15925. Арк. 4.

²⁰⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75592. Арк. 59.

²⁰⁷⁹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21562. Арк. 77; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 33468. Т. 1. Арк. 236; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 33. Арк. 61; ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 189.

²⁰⁸⁰ Архівний сектор Головного управління Національної поліції в Рівненській області. – Ф. 99. Спр. Р- Спр. 9461. Т. 1. Арк. 3; Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 8194. Т. 1. Арк. 14; Спр. 8527. Арк. 101; Спр. 10584. Арк. 21; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 14967. Арк. 27; АСПОРМ. Ф.3280. Оп. 1. Спр. 120. Арк. 50; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67853. Арк. 13, 22; Спр. 67864. Т. 1. Арк. 68–69; Мартынюк Петр Филиппович. ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/martynyuk-petr-filipovich/> (дата звернення: 04.07.2014).

²⁰⁸¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21366. Т. 8. Арк. 220; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 117.

²⁰⁸² Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 6. Спр. 26613. Арк. 33; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2616. Арк. 1–2; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67640. Арк. 19; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 72743. Т. 1.

Програма «вишколу для працівників СБ» у цей період виглядала передбачала такі розділи: 1. «Загальні відомості» (5 годин); 2. «Агентура НКГБ і НКВД на протиукраїнському відтинкові» (13 годин); 3. «Слідча служба» (15 годин); 4. «Оформлення справ» (10 годин); 5. «Показове переслухання» (10 годин) – проведення іспитів²⁰⁸³. Нерідко на «вишколах» навчали азів кодування та шифрування. Важливе місце також відводилося розвідці та фізичній підготовці – стріляли, повзали по пластунськи, вправлялися у киданні муляжів гранат, копали шанці, крім цього, вивчали різні види зброї – російської, німецької, чеської тощо²⁰⁸⁴. Незважаючи на перехід навесні – влітку 1945 р. мережі ОУН до тактики глибокого підпілля, великі «вишколи» СБ продовжувалися²⁰⁸⁵.

Певну прогалину у вишкільній роботі СБ спричинила масштабна протиоунівська операція радянських силових органів – «Велика блокада» (початок 1946 р.). Щомісяця гинули найдосвідченіші співробітники, яких було важко замінити. Намагання керівництва ОУН у 1947 р. відновити рівень мережі СБ наштовхнулося на гостру нестачу підготовлених кадрів²⁰⁸⁶. Розв'язати проблему намагалися через посилення «вишкільної» роботи²⁰⁸⁷. Підготовка кадрів у цей час остаточно перемістилася до Галичини²⁰⁸⁸.

Арк. 79; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 1. Арк. 194; Спр. 376. Т. 50. Арк. 3–9; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 39; ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 188; Клименко О. СБ ОУН(Б) на Тернопільщині 1942–1952 рр. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика*. Тернопіль, 2017. Вип. 2. С. 159; Романюк М. Причинки до історії референтури СБ Бродівського повітового Проводу ОУН у 1944–1946 роках. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 1 (670). С. 98.

²⁰⁸³ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 228–229.

²⁰⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 148; Савка Максим Васильевич (01.09.2014). ОУН-УПА: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/savka-maksim-vasilevich/>

²⁰⁸⁵ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 4. Спр. 19033. Т. 1. Арк. 17; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 180; Спр. 376. Т. 49. Арк. 300; Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 161.

²⁰⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 334.

²⁰⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 979. Т. 20. Арк. 203; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 23. Арк. 163; Спр. 376. Т. 7. Арк. 409; Ф. 60. Спр. 99707. Т. 3. Арк. 61–62; Ф. 65. Спр. С-9111. Т. 3. Арк. 160; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 94. Арк. 41; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. С. 78–79; Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 100.

²⁰⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68236. Т. 2. Арк. 89; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 16. Арк. 287.

Аналізуючи види навчально-виховного процесу СБ, можна виділити: «відправи», «гутірки», «стрічі» та «сходини»²⁰⁸⁹. На останніх подавався матеріал, який виходив далеко за межі проблем розвідки та контррозвідки²⁰⁹⁰. На «сходинах» викладали: історію України та окупантів (Росії, Польщі, Румунії тощо), психологію (загальну та натовпу), основи логіки та ораторського мистецтва, обговорювали міжнародне становище²⁰⁹¹. Проведення «вишкільних сходин» передбачало кілька етапів: 1) відкриття; 2) звітну частину; 3) лекцію ідеологічно-політичного змісту; 4) повторення; 5) новий навчальний матеріал. Закінчувалися «вишкільні сходини» виголошенням «Декалогу»²⁰⁹². «Гутірки» передбачали обговорення певної теми в гурті з виступаючим²⁰⁹³. Навчання методів розвідувальної та контррозвідувальної роботи здійснювалося переважно на «відправах», які обов'язково мали проходити не лише есбісти, а й керівники проводів ОУН від районного рівня²⁰⁹⁴. Проводили «відправи» есбісти вищих ланок, і лише у виняткових випадках це дозволялося здійснювати місцевому референту СБ²⁰⁹⁵. Відповідно до займаної у підпіллі посади, надавався доступ до навчального матеріалу. Усіх членів ОУН зобов'язували ознайомитися з брошурами «Як поборює НКВД і НКГБ т. зв. контрреволюцію в СРСР» та «Підвищити революційну пильність». Районні кадри ОУН додатково вивчали «НКВД і НКГБ в дії», надрайонні – «До боротьби з агентурою». Для кадрів окружного рівня ОУН передбачався

²⁰⁸⁹ Огороднік В. Підготовка військових кадрів для Служби безпеки Організації українських націоналістів (Бандери): 1944–1950 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ*. Київ, 2009. № 1 (48). С. 109–117.

²⁰⁹⁰ ІРН ВУ. 1554/95. К. 3; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 7. Арк. 64.

²⁰⁹¹ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 23008. Т. 3. Арк. 6; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 1, 26; Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака – «Ворона». Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2011. Кн. 16 (Події і люди). С. 20.

²⁰⁹² ІРН ВУ. 944/460. К. 171; Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 230; Огороднік В. Підготовка кадрів Служби безпеки Організації українських націоналістів (бандерівців) (1941–1951 рр.) : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2009. С. 66.

²⁰⁹³ ІРН Рз. 046/601. К. 77; ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 342. Арк. 1.

²⁰⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 28. Арк. 126; Спр. 398. Т. 21. Арк. 182–208.

²⁰⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 600. Арк. 47.

практичний вишкіл – дві справи на рік під керівництвом есбістів²⁰⁹⁶. Основним напрямом індивідуальної підготовки були «стрічі» – інструктаж²⁰⁹⁷.

Значна увага надавалася набуттю практичних навиків та наставництву досвідчених співробітників²⁰⁹⁸. Аналізуючи донесення інформаторів, «практиканти» мали самостійно відшукувати компрометуючий матеріал на радянських агентів. Також вони брали участь у двох «взірцевих» допитах, які проводив досвідчений слідчий. Після цього «практикантам» доручали самостійно «розробити» кількох осіб²⁰⁹⁹. Референти СБ Крайових та окружних ланок навчили надрайонних есбістів переводити слідства, розкривати агентів, складати протоколи²¹⁰⁰, а останні, зі свого боку, передавали набуті знання колегам районного рівня²¹⁰¹. Під час практичного «вишколу» заборонялося розробляти справи внутрішніх агентів. Для навчання слідчої роботи підбиралися найлегші справи щодо таємних співробітників радянських спецслужб з-поміж місцевого населення²¹⁰². Протоколи, які розроблялися на практичних «вишколах», маркувалися шифром «Р-30» з літерою «а» та надсилалися зверхникам разом з іншими матеріалами СБ. Від практичного «вишколу» звільнялися особи, які психологічно не підходили для цієї роботи. Жінкам доручали збирати матеріали і вести розробку, однак до проведення допитів не допускали²¹⁰³.

Не менш важливе місце у підготовці есбістів займала самоосвіта²¹⁰⁴, процес якої контролювали безпосередні зверхники²¹⁰⁵.

²⁰⁹⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 197.

²⁰⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 28. Арк. 128 зв; Ф. 62. Оп. 4. Спр. 17. Арк. 20.

²⁰⁹⁸ ІРН ВУ. 1554/33. К. 38; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 231.

²⁰⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 50. Арк. 9.

²¹⁰⁰ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 39. Арк. 72.

²¹⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. Арк. 303.

²¹⁰² ІРН ВУ. 944/458. К. 30.

²¹⁰³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 22.

²¹⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 277; Іщук О., Ніколаєва Н. Доля та спогади охоронця Романа Шухевича – Михайла Зайця – «Зенка». Київ : Б.в., 2007. С. 19.

²¹⁰⁵ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 26912. Т. 1. Арк. 219; ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 77. Арк. 345.

Розробка навчального матеріалу для вишколів СБ розпочалася ще восени 1939 р. на території Генерал-Губернаторства²¹⁰⁶. До весни 1941 р. есбістами було підготовлено реферати: «Слідча служба», «Безпека», «Розвідка», «Підручник для службовиків безпеки», «Розвідочна служба», «Слідча служба»²¹⁰⁷. Не припинялася згадана робота й за часів німецької окупації. Так, було розроблено низку навчальних матеріалів для організації роботи: «Інструкція для районних референтів безпеки» (лютий 1942 р.), «Суспільна Безпека» (серпень 1942 р.), «Організація розвідки» (кінець 1942 р.), «Дії слідчого на місці злочину» (1943.), «Додаток до протоколу» (1943), «Злагодження протоколу з оглядин місця випадку» (1943), «Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби» (1943). «Організація і побудова поліції СБ» (1943), «Слідство» (1943)²¹⁰⁸. Частина навчального матеріалу СБ стосувалася вивчення роботи ворога: «Бережіть провокації!» (про німецьку агентуру, листопад 1942), «Вишкільні матеріали про будову органів безпеки СРСР» (1943), «Советознання» (1943), «Схема німецьких органів поліції і безпеки» (1943)²¹⁰⁹. Деякі із зазначених інструкцій та рефератів есбісти продовжували використовувати у післявоєнний період. Прикладом цього може бути навчальний матеріал, складений на основі свідчень колишнього начальника відділення УНКВС по Дніпропетровській обл. Івана Ніколаєнка від 28 березня 1943 р.²¹¹⁰.

Водночас здійснювалися збір, переклад і адаптація до умов підпільної боротьби книг іноземних авторів з тематики: розвідка, криміналістика, слідча

²¹⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 22; Книш З. Перед походом на Схід: спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. Торонто : Срібна Сурма, б.р. Т. 1. С. 136.

²¹⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 214–218; Спр. 376. Т. 49. Арк. 62–68; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 1–37; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 231. Арк. 3–10.

²¹⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. Арк. 298–300; Спр. 376. Т. 51. Арк. 435–443; Т. 88. Арк. 79–80; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 229. Арк. 136; Оп. 2. Спр. 1. Арк. 132–169; ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 353. Арк. 141; Спр. 374. Арк. 90–107 зв.

²¹⁰⁹ ЦДАВО України. Ф. 3833. – Оп. 1. Спр. 230. Арк. 1; ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 376. Арк. 60–65; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 16. Арк. 260–323; ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 377. Арк. 1–134.

²¹¹⁰ ГДА СБУ. Ф. 17. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1–12.

справа²¹¹¹. Більшість згаданих книг перекладали на українську мову, адаптували до навчальних програм СБ та розмножували у підпільних друкарнях або на друкарських машинках²¹¹². Серед згаданих іноземних книг були: збірник лекцій Чарльза Расела (прочитаних ним взимку 1924 р. на курсах офіцерів запасу армії США у Нью-Йорку)²¹¹³, радянський посібник для слухачів правничих курсів авторства Андрія Вишинського «Криміналістика. Техніка і тактика расследования преступлений» (Москва, 1935)²¹¹⁴, книга американського журналіста Річарда Роуена «Розвідка і контррозвідка» (1937)²¹¹⁵. Мемуари полковника австрійського генерального штабу Максиміліана Ронге «Разведка и контрразведка» (Москва, 1939)²¹¹⁶. Польські підручники: «Навчальний матеріал: розпізнавча служба, пам'ятка портрету»²¹¹⁷, «Слідча служба». Навчальний матеріал оперативно-слідчого характеру»²¹¹⁸. Слід зауважити, що інколи траплялися недоліки в адаптації навчального матеріалу до особливостей підпільної роботи та специфіки регіону²¹¹⁹, наприклад, у «Програмі проведення вишколу працівників СБ» згадувалося про розроблення обласними НКВС «харбінів та монголерів» (Авт. – китайців та монголів, що насправді не стосувалося західних областей УРСР)²¹²⁰. Один з підручників для слідчих СБ несподівано описував методи дактилоскопії, а інший – балістики²¹²¹, хоча можливостей проводити таку криміналістичну роботу есбісти не мали.

²¹¹¹ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 24. Арк. 58.

²¹¹² ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 243. Арк. 6–7; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 1–38.

²¹¹³ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1061. Арк. 9.

²¹¹⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 21. Арк. 321–327.

²¹¹⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 48–52.

²¹¹⁶ Огороднік В. Підготовка кадрів Служби безпеки Організації українських націоналістів (бандерівців) (1941–1951 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2009. С. 235.

²¹¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 214–218.

²¹¹⁸ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 1–37.

²¹¹⁹ ЦДАГО України. Ф. 57. Оп. 4. Спр. 374. Арк. 90–107 зв.

²¹²⁰ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 388.

²¹²¹ ГДА СБ України. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 119–129; Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 123–124.

Упродовж радянського періоду діяльності СБ вийшло чимало нової навчально-методичної літератури, яка блискавично реагувала на зміну тактики ворога. У 1944 р. – 31 (інструкцій, рефератів, брошур), 1945 р. – 19, 1946 р. – 25, 1947 р. – 4, 1948 р. – 4, 1949 р. – 10, 1950 р. – 16, 1951 р. – 3²¹²².

Матеріали для них надходили з різних джерел: здобувалися під час диверсійно-бойових операцій, викрадалися агентами, подавалися у розвідувальних звітах²¹²³. Важливим джерелом у підготовці «вишкільних» матеріалів були протоколи допитів агентів супротивника, полонених співробітників правоохоронних органів та держбезпеки²¹²⁴. Спеціальні аналітики референтур СБ вищих проводів, частина з яких мали досвід роботи в органах НКВС, проводили їх аналіз, систематизацію та узагальнення²¹²⁵.

Історикові Валерію Огородніку вдалося встановити, що упродовж 1940–1951 рр. СБ використовувала на «вишколах» 298 одиниць навчально-методичних матеріалів. За тематичною наповненістю вони поділялися на: організаційні – 13 (4,3 %), методів конспірації – 34 (11,4 %), військові – 92 (30,8 %), розвідувальні та контррозвідувальні – 159 (53,4 %). Стосовно останнього напрямку найбільше навчальних матеріалів було написано у 1944 р. – 31,6 %. Подальша динаміка підготовки розвідувального та контррозвідувального навчального матеріалу виглядала так: 1942 р. – 30,2 %, 1946 р. – 15,7 %, 1943 р. – 11,9 %, 1945 р. – 11,9 %, 1950 р. – 10,6 %, 1949 р. – 6,2 %, 1940 р. – 4,4 %, 1941 р. – 3,7 %, 1947 р. – 2,5 %, 1948 р. – 2,5 %, 1951 р. – 1,8 %. За тематичною спрямованістю найбільше матеріалів присвячувалося слідчій роботі – 13,2 %, контррозвідувальній

²¹²² Огороднік В. Підготовка кадрів Служби безпеки Організації українських націоналістів (бандерівців) (1941–1951 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ, 2009. С. 227–239.

²¹²³ ІРН ВУ. 944/457. К. 103-187; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 398. Т. 22. Арк. 119–144; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 22. Арк. 18; Спр. С-8707. Арк. 197.

²¹²⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2608. Арк. 292–316; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 219–227.

²¹²⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 150. Арк. 51–52, Спр. 151. Арк. 75; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 468. Арк. 410; Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 102.

(інформування про дії ворога) – 11,3 %, розвідці – 7,5 %, веденню картотеки – 5,6 %, написанню звітів – 2,5 %²¹²⁶.

Висновки. Ключову роль у підготовці кадрів спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій завжди відігравала самоосвіта. Упродовж 1930-х рр. згадані навчальні матеріали публікувала газета «Сурма». Також під виглядом посібників з агрономії чи медицини на друкарських машинках виготовлялися брошури з конспірації. Упродовж осені 1939 – весни 1941 р. розвідники ОУН в західних областях УРСР, крім власних матеріалів, використовували для навчання захоплені в польських поліцейних дільницях підручники. Влітку 1941 р. чимало есбістів пройшли на території Галичини та Волині підготовку у школах Української народної міліції, що діяли легально. Після їх розформування восени того ж року німцями ще кілька місяців навчання оунівців продовжувалося під прикриттям курсів агрономів, лісників, продавців тощо. Навесні 1942 р. СБ ОУН остаточно перейшла до організації власних нелегальних вишколів. Для цієї роботи від окружного рівня та вище було запроваджено посади вишкільників. Навчання, яке тривало 15 днів, проводили у малолюдних місцях (хутори, лісничівки, монастирі) зазвичай із групою у складі 20 осіб,

Зі створенням навесні 1943 р. на території Волині та Західного Полісся повстанських підрозділів навчальна діяльність есбістів активізувалася. З'явилися розвідувальні курси для підпільниць. Через гостру нестачу інструкторів до вишкільної роботи залучали колишніх старшин УНР та офіцерів Червоної армії, які нерідко вороже ставилися до СБ. У зв'язку з цим викладачів періодично перевіряли.

Восени 1943 р. чимало вишколів СБ отримали постійні місця базування (повстанські бази, приміщення шкіл, хутори). Тривалість навчання зросла до чотирьох – шести тижнів, а кількість курсантів – 30–45 осіб. Щоденні заняття

²¹²⁶ Огороднік В. Підготовка кадрів Служби безпеки Організації українських націоналістів (бандерівців) (1941–1951 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет імені Т. Шевченка. Київ , 2009. С. 218–239.

тривали п'ять – шість годин з вихідним у неділю. Крім методів розвідувальної та контррозвідувальної роботи, викладали слідчу справу, прийоми рукопашного бою, вогневу підготовку, картографію, історію, географію, міжнародну політику та інші предмети. Паралельно у цей період розпочалася підготовка співробітників ВПЖ. У грудні 1943 – січні 1944 р. на півдні Волині тричотиритижневі курси для керівного складу проводив шеф СБ Микола Арсенич («Михайло»). Теоретичні заняття у них поєднувалися з практичними (допитами заарештованих). Після завершення згаданих курсів кожен випускник отримав підвищення та призначення на нову посаду.

Не менш інтенсивно підготовка есбістів відбувалася у фронтових умовах. Терміни навчання становили від кількох днів до кількох тижнів. Вивчали розвідувальну, контррозвідувальну, слідчу, військову справи та в окремих випадках – техніку радіопередачі, шифрування, кодування. Порівняно великі вишколи продовжувалися до осені 1945 р. Поширення набули навчально-інспекційні рейди керівництвом СБ своїх теренів. Ситуація змінилася навесні 1946 р. після «Великої блокади». Через значні втрати мережа СБ зіткнулася з гострою нестачею фахівців. Особливо слідчих. При цьому проведення вишколів перемістилося до Галичини (здебільшого Карпатського Краю). Наприкінці 1940-х рр. навчання проходили лише керівні кадри СБ. Кількість курсантів зменшилася до кількох осіб, а терміни проведення вишколів – кількох днів.

За видами навчально-виховного процесу вишколи СБ поділялися на «сходини» (передбачали поєднання пропаганди та лекцій з міжнародної політики, історії, психології), «гутірки» (обговорення певної теми під керівництвом викладача), «відправи» (планові тематичні лекції з розвідки, контррозвідки та слідчо-оперативної справи, передбачалися також для теренових керівників ОУН), «стрічі» (індивідуальний інструктаж від керівництва перед призначенням на посаду або виконанням завдання). Начальні матеріали мали грифи таємності, а тому доступ до них надавався відповідно до займаної посади. Важливе місце у підготовці слідчих займали практичні

заняття. Для цього досвідченими співробітниками проводилися «взірцеві» допити і до найбільш простих з них залучали курсантів. При цьому суворо заборонялося розробляти на «взірцевих» допитах внутрішню агентуру.

Упродовж 1940–1951 рр. СБ використовувала для підготовки співробітників 298 одиниць навчальних матеріалів. З них методиці розвідувальної та контррозвідувальної роботи присвячувалося 159 (53,4 %). Останній напрям безпосередньо стосувався роботи СБ. Найбільше навчальних матеріалів означеної тематики було написано в 1944 р. – 31,6 % та найменше у 1951 р. – 1,8 %. Слідчій роботі присвячувалося 13,2 % навчального матеріалу, контррозвідці – 11,3 %, розвідці – 7,5 %, веденню картотеки – 5,6 %, написанню звітів – 2,5 %. Значна частина зазначених навчальних матеріалів була перекладами на українську мову іноземних посібників з адаптацією до умов підпільної боротьби. При підготовці вишкільних інструкцій також використовували документи, здобуті під час диверсійно-бойових операцій, викрадені агентурою в супротивника, протоколи допитів агентури та оперативників супротивника. В окремих випадках до розроблення навчальної літератури СБ залучали колишніх співробітників радянських силових органів, які перейшли на бік підпілля. Найбільше «власних» вишкільних матеріалів (інструкцій, рефератів, брошур) СБ було розроблено у післявоєнний період (найбільше – 28 % – у 1944 р.)

7.2. Навчальна практика за кордоном

Діяльність багатьох підпільних організацій опирається на допомогу дружніх держав. Одним з найбільш важливих елементів цього є забезпечення спеціальної підготовки кадрів. Зазначене навчання може проводитися іноземними інструкторами, власними силами або поєднанням цих складових.

Один з перших вишколів розвідників УВО відбувся на початку 1923 р. поблизу Мюнхена. Наприкінці того ж року його повторили на території

Прусської Голландії²¹²⁷. У інструкції «РБ» УВО від 14 липня 1924 р. передбачалося підібрати 20 «інтелігентних чоловіків» для проходження двомісячного «Нижчого курсу». Через рік половина його найкращих випускників додатково відправлялися на «Вищі курси». Паралельно практикувався окремий розвідувальний вишкіл УВО для жінок²¹²⁸.

У згаданих навчальних таборах викладали методи проведення розвідки, агітації, вивчалася географія, фотографування, тощо. Так, упродовж літа 1925 р. у Данцигу проводився двомісячний «Розвідчо-пропагандистський курс» для співробітників «Р-Р». Передбачалося, що число його курсантів не перевищуватиме 25 осіб, а їх вік коливатиметься у діапазоні 18–35 років. Підбирали їх з усіх округ Галичини, а також з Волині, Холмщини та Підляшшя. На кожен предмет курсу відводилися навчальні години: 1. Історія розвідки, її поділ, завдання та значення (6 годин); 2. Розбудова розвідувального апарату і техніка зв'язку (6 годин); 3. Що таке пропаганда і як її вести (10 годин); 4. Шифри і хімічні чорнила (10 годин); 5. Завдання УВО (10 годин); 6. Як вести контррозвідку (15 годин); 7. Основи телеграфу, телефону та радіо (10 годин); 8. Підслуховування телефонів та шпигунство на телеграфі (20 годин); 9. Фотографія та її застосування у розвідці (40 годин); 10. Основні розвідувальні знання про піхоту (6 годин), артилерію (6 годин), кавалерію (6 годин), летунство (6 годин); 11. Військова справа (6 годин); 12. Мобілізація та її саботаж (6 годин); 13. Важливі військові об'єкти (10 годин); 14. Читання військових карт (10 годин); 15. Географія Польщі (10 годин); 16. Польська армія (70 годин); 17. Розвідка у більшовицькій та румунській арміях (10 годин). Загалом курс передбачав 277 навчальних годин (по 5 годин щодня, без вихідних та свят)²¹²⁹. Практичні заняття проходили в лісах біля Данцига. Загалом через

²¹²⁷ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 9738. Т. 5. Арк. 31.

²¹²⁸ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 110–111.

²¹²⁹ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 20. inv. č. 538. P. 95–98.

цей вишкіл за півтора року пройшли майже 120 курсантів²¹³⁰. Керівником одного з таких вишколів був Дмитро Волощак («Цигунда»)²¹³¹.

Окремо здійснювалася підготовка для керівних кадрів. Один зі згаданих вишколів, на який прибули референти «Р-Р» Крайових «експозитур» УВО зі Львова, Тернополя, Станіславів, Перемишля, Кракова та Варшави, а також окружної розвідчої станиці в Дрогобичі, тривав упродовж 23–25 вересня 1925 р. Референт Познанської експозитури був арештований польською поліцією, тому прибути не зміг. Усім їм було прочитано лекції з шифрування. Після цього кожному надавалися персональні інструкції²¹³². Іншою формою підготовки керівних кадрів «Р-Р» УВО були короткотермінові обміни посадами. Від червня 1925 р. до початку січня 1926 р. начальник «РБ» у Каунасі переводився до «експозитури Р-Р» в Гродно, «РБ» в Кенігсбергу – до «експозитури» у Варшаві, «РБ» в Данцигу – до «експозитури» у Торуні, «РБ» в Франкфурті – до «експозитури» у Познані, «РБ» в Бреслау – до «експозитури» у Кракові²¹³³.

Упродовж першої половини 1930-х рр. важливу роль у підготовці розвідувальною референтурою ОУН своїх кадрів відігравала співпраця з Німеччиною та Литвою²¹³⁴. Один з випусків Берлінської школи розвідників нараховував 13 оунівців. Серед них: Теодор Яцишин зі Львова, Михайло Олійник з Станіслава та Роман Чорній зі Стрийщини. Дійсні імена та прізвища усіх співробітників були суворо законспіровані, навіть перед вищим керівництвом ОУН²¹³⁵. У Каунаському розвідувальному центрі на вулиці Гедиміна, 10, підготовку оунівців здійснювали офіцери литовської армії²¹³⁶.

²¹³⁰ Мартинець В. Від УВО до ОУН: спогади та матеріали до передісторії українського організованого націоналізму. Вінніпег : б.в, 1949. С. 61.

²¹³¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7736. Т. 3. Арк. 14; Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 645.

²¹³² Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 23. inv. č. 556. P. 77.

²¹³³ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 24. inv. č. 559. P. 89.

²¹³⁴ Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 116–117.

²¹³⁵ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 45–46.

²¹³⁶ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 39–42.

З початком Другої світової війни активізувалася підготовка кадрів на базі німецьких розвідувально-диверсійних шкіл²¹³⁷. Одна з них функціонувала у готелі «Стамара» м. Закопане (Польща) під прикриттям спортивної туристичної бази.²¹³⁸ У грудні 1939 р. за наказом військового референта ПУН Романа Сушка («Дашкевича») до неї відібрали 115 українців²¹³⁹. Очоловав розвідувально-диверсійну школу німецький капітан Кригер²¹⁴⁰, проте неформальними керівниками були: Ярослав Гайвас («Камінь») та Микола Лебедь («Олег»)²¹⁴¹. Останній викладав методи шифрування та тайнопису. У першій половині дня курсанти вивчали стройову та стрілецьку справу, а у другій – розвідувально-диверсійну справу²¹⁴². Навчальний курс тривав шість місяців²¹⁴³. Наприкінці 1940 р. майже половина курсантів, за власної ініціативи, достроково полишили розвідувально-диверсійну школу та стали підґрунтям розбудови СБ²¹⁴⁴. Інша частина продовжили навчання і використовувалися надалі німцями для боротьби з українським та польським підпіллям²¹⁴⁵. Подібні німецькі розвідувально-диверсійні школи діяли у Криниці (Словаччина), Піщанах (Польща) та Відні (Австрія)²¹⁴⁶. Більшість курсантів у них були

²¹³⁷ Бандера С., Чайковський Д. Перспективи Української Революції. Мюнхен : Видання Організації Українських Націоналістів, 1978. С. 303.

²¹³⁸ Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів у Західній Україні в 1939–1941-х роках. *Наукові записки. НАН України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. Київ : б.в., 2005. С. 195–196.

²¹³⁹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 5. Арк. 290–292; Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів у Західній Україні в 1939–1941-х роках. *Наукові записки НАН України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. Київ : б.в., 2005. С. 195–196.

²¹⁴⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 14–15, Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 32401. Т. 1. Арк. 33.

²¹⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 289.

²¹⁴² Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 144.

²¹⁴³ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 6. –Арк. 270.

²¹⁴⁴ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 16–17.

²¹⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9111. Т. 1. Арк. 30.

²¹⁴⁶ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 32401. Т. 1. Арк. 163–164.

оунівцями. Іншу частину набирали з українських біженців у таборах Перемишля, Холма та Бяла-Подляски²¹⁴⁷.

На початку 1940 р. оунівці створили власний «вишкільний осередок» у Кракові (вул. Зелена, 14) на чолі зі Степаном Сулятицьким («Данилом»)²¹⁴⁸. Упродовж січня – березня того ж року через нього пройшли 20 провідних керівників, зосібна, Микола Лебедь, Микола Арсенич та ін.²¹⁴⁹. Крім того, у Кракові діяв спеціалізований розвідувальний вишкіл ОУН для жінок²¹⁵⁰.

Лекторами багатьох згаданих розвідувально-диверсійних курсів були керівники СБ. Так, Микола Арсенич («Григір») викладав будову радянських органів держбезпеки та Червоної армії, Василь Турковський («Петрович») – криміналістику та методи проведення слідства, Іван Равлик («Марчак») – завдання спецслужб у контексті досвіду світових держав, Дмитро Маївський («Косар») – методи конспірації²¹⁵¹, Євген Врецьона («Волянський») – розвідку²¹⁵². Для підготовки лекцій викладачі використовували німецькі, польські та радянські військові підручники²¹⁵³. Методичну основу вишколів складала шестиденні восьмигодинні лекції. Після їх прослуховування здійснювався контроль засвоєного матеріалу методом опитування. Завершувався курс здачею іспитів²¹⁵⁴. Практику курсанти проходили на службі при охоронних фабричних сотнях, воєнізованих робітничих командах та поліційних дільницях на території Генерал-Губернаторства²¹⁵⁵.

²¹⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 89. Арк.6; ЦДАГО України. Ф. 57 Оп. 4. Спр. 338. Арк. 241–250; Ржезач Т. Розшукуються... Київ : Вид-во політичної літератури України, 1989. С. 127–131.

²¹⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2621. Арк. 199.

²¹⁴⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 9 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945* / упоряд.: О. Ішук, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2007. С. 326–327.

²¹⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 5. Спр. 16. Арк. 14.

²¹⁵¹ Мудрик-Мечник С. Шляхами революційної ОУН. Львів : Фенікс лтд, 1993. С. 71.

²¹⁵² ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 91.

²¹⁵³ ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 1–53.

²¹⁵⁴ Мудрик-Мечник С. Шляхами революційної ОУН. Львів : Фенікс лтд, 1993. С. 70–73.

²¹⁵⁵ Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2003. С. 38, 45, 48.

На початку 1941 р. у Кракові було створено «центральный вишкільний осередок» для підготовки членів ОУН²¹⁵⁶, а при обласних комендантах – запроваджено посади вишкільних референтів, які відповідали за підготовку майбутніх співробітників УНМ та СБ²¹⁵⁷. Роботу СБ на вишколах зосереджували на таких двох головних напрямках:

- «офензивний» (наступальний) – розвідка. Розвідників поділяли на «чолових» (працювали без сталого зв'язку, індивідуально) та «резиденти» (розбудовували та очолювали територіальну мережу інформаторів).
- «дефензивний» (оборонний) – контррозвідка. Боротьба з ворожими провокаторами та шпигунами²¹⁵⁸.

Упродовж літа 1941 – літа 1945 р. підготовка кадрів СБ ОУН здійснювалася винятково на території українських земель. Ситуація почала змінюватися із розбудовою мережі СБ ЗЧ ОУН в країнах Заходу. Значну допомогу у підготовці співробітників їй надавали розвідки цих держав. На початку 1946 р. за вказівкою Степана Бандери у Мадриді (Іспанія) було створено розвідувально-диверсійну школу²¹⁵⁹. Перших 24-х курсантів для неї відібрали з «дивізійників» у таборі для переміщених осіб м. Ріміні (Італія). Керівником Мадридської школи призначили керівника розвідувальної мережі ЗЦ ОУН в Римі Євгена Карманіна. Значну допомогу в організаційній роботі надавав греко-католицький єпископ Іван Бучко, який безпосередньо проводив перемовини з консулом Іспанії. Викладачами у Мадридській школі були колишні німецькі офіцери. До навчальної програми входили дисципліни: 1) способи ведення розвідки; 2) організація збройного підпілля та повстанських підрозділів; 3) методи застосування терору; 4) добування ресурсів для забезпечення підпілля; 5) способи ведення пропаганди, 6) проведення диверсій

²¹⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 4. Арк. 35.

²¹⁵⁷ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 87, 91; Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 170.

²¹⁵⁸ Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 101–137.

²¹⁵⁹ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 385. Арк. 127.

у містах, 7) організація саботажу на підприємствах та транспортних вузлах. Крім того, вивчали російську, німецьку та англійську мови. Щомісячно кожен з курсантів отримував стипендію у розмірі 100 американських доларів. Новий набір до Мадридської розвідувально-диверсійної школи розпочався на початку 1948 р. Для цього в Австрії відібрали 12 оунівців, які мали щонайменше гімназійну освіту. Наприкінці лютого їх відвезли до Рима, а звідти – до Мадрида, де розпочалося навчання. У червні 1949 р. школа перебазувалася до м. Толедо (Іспанія)²¹⁶⁰. Подальша доля її курсантів невідома, ймовірно, вони поповнили кур'єрські групи ЗЧ ОУН.

Військовим командуванням США у 1948 р. було створено розвідувальну школу № 7712 для українських емігрантів у Міттенвальді (Баварія, Німеччина). Очолював її генерал армії УНР Михайло Омелянович-Павленко. Начальником навчальної частини був шеф розвідки УНР Микола Чеботарів, шефом штабу школи – учасник УПА Євген Петишин («Вернигора»). Одним із викладачів Міттенвальдської школи працював Тарас Боровець («Бульба»). Випускники розділялися по трьох інших спеціалізованих школах. В одній із них (м. Штутгарт, земля Баден-Вюртемберг) тритижневі курси читали учасники СБ ЗЧ ОУН²¹⁶¹. Починаючи з 1950 р., в м. Кауфбойрен (Баварія, ФРН) діяла американська розвідувально-диверсійна школа для підготовки кур'єрів ЗП УГВР. Розміщувалася вона у західній частині міста на території аеродрому у спеціально обладнаному приміщенні. Викладачами були американські офіцери. Кур'єрів навчали радіосправи, шифрування, фотографування, тайнопису, мінування, парашутної справи та вогневої підготовки. При цьому використовували зброю виробництва США. Окрема лекція присвячувалася вивченню радянських документів: паспорта, трудової книжки та військового квитка²¹⁶².

²¹⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 856. Арк. 14–15, 62; Спр. 1238. Арк. 183.

²¹⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-13515. Т. 1. Арк. 9–10.

²¹⁶² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 36617. Т. 1. Арк. 101–102; Т. 2. Арк. 174–175; Т. 3. Арк. 97.

За підтримки Служби військової розвідки Італії у січні 1955 р. в Римі було організовано розвідувально-диверсійну школу для підготовки кур'єрів ЗЧ ОУН²¹⁶³. Функціонувала вона на другому поверсі «вілли» у одному з центральних районів міста, неподалік античних руїн. Кожному з курсантів (більшість прибули з Великобританії) надали псевдонім на італійський лад, наприклад, «Фредеріко», «Маріо», «Бруно», «Стефано» тощо. Називати своє справжнє ім'я та прізвище суворо заборонялося. При школі працював кухар-італієць та перекладач-українець «Щур». Розпорядок дня був таким: з 8.00 до 9.00 – фізкультура та рукопашний бій, відтак – сніданок та заняття. З 13.00 до 15.00 – обід. Після цього знову заняття – до 17.00. Інший час курсанти проводили на власний розсуд. Кожні два тижні їм виплачували по 1.400 лір на поточні витрати²¹⁶⁴. Інструкторами були офіцери італійської розвідки: майор «Джовані», капітан «Цезар», полковник «Маріо», підполковник «Вікторіо» та «Пауль». Вони викладали розвідку, контррозвідку, вогневу підготовку, рукопашний бій, топографію, тайнопис, користування портативним фотоапаратом «Мінокс». Особливу увагу відводили радіосправі²¹⁶⁵. Ідеологічний вишкіл курсантів школи здійснювали: шеф СБ ЗЧ ОУН Іван Кашуба («Чад») та референт розвідки Степан Мудрик («Мечник»). Останній читав лекції про українську еміграцію. Для практичних занять орієнтування курсанти виїжджали в італійські Альпи²¹⁶⁶. Після завершення Римської розвідувальної школи, дві кур'єрські групи ЗЧ ОУН, через Австрію та Чехословаччину було направлено до Західної України²¹⁶⁷.

Найбільшу допомогу у підготовці розвідників, диверсантів та радистів українським націоналістам надавали розвідувальні служби Великобританії. Вони організували для оунівців більше десяти спеціальних шкіл. Більшість з них розміщувалася у Західній Німеччині – Мюнхені, Міттенвальді, Регенсбурзі,

²¹⁶³ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 261.

²¹⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 52413. Т. 1. Арк. 93–95; Спр. 58257. Т. 3. Арк. 127–128.

²¹⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 261.

²¹⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 52413. Т. 4. Арк. 46.

²¹⁶⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 101. Арк. 276–277.

Херфорді, Бінді, Бад-Роттенфельді, Ляйпгаймі²¹⁶⁸, тобто в землях Баварія та Нижня Саксонія.

Для прикладу, розвідувальна школа у Ляйпгаймі займала одноповерхові казарми колишнього німецького авіаційного підрозділу. Більшість курсантів походили з Бучацького р-ну Тернопільської обл.²¹⁶⁹. Навчання, що тривали до 17.00, розпочиналися о 9.00 з перервою від 12.00. до 14.00. Обслуги в розвідувальній школі не було, тому у вільний від навчання час курсанти готували собі їжу, прали білизну, прибирали приміщення та територію²¹⁷⁰. Курсантам викладали: топографію, користування картою, фотоапаратом, компасами, радіосправу та азбуку Морзе. Для практичних занять виїжджали автомобілем до лісу. Пропагандистський вишкіл базувався на читанні газети «Самостійник» та часопису «Сурма»²¹⁷¹. Більшість викладачів були оунівцями. Серед них – референт СБ Модест Ріпецький («Горислав»). У своїх лекціях він розповідав про паспортний режим в Радянському союзі, зазначаючи, що отримати фіктивні документи та легалізуватися набагато простіше та безпечніше у Польщі. Стосовно методів роботи органів МДБ попереджав про розгалужену мережу таємних співробітників, яка охоплювала усі села Західної України. Застерігав, що під виглядом оунівців діють спеціальні боївки сформовані з агентів²¹⁷².

Одна з британських розвідувальних шкіл для підготовки кур'єрів ЗЧ ОУН розміщувалася в Лондоні (район Гайд-Парку)²¹⁷³. Упродовж лютого – березня 1951 р. підготовку у ній проходили 20 курсантів, яким видали військову форму з нашивками «королівські піонери» та фіктивні документи польських солдат британської армії. Стосовно навчальної програми відомо небагато, зокрема, сім

²¹⁶⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1 Спр. 11860. Т. 4. Арк. 2; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 43. Арк. 47.

²¹⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 11860. Т. 1. Арк. 172–173.

²¹⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 11860. Т. 1. Арк. 188.

²¹⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 11860. Т. 1. Арк. 173–174.

²¹⁷² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 52413. Т. 1. Арк. 301–302.

²¹⁷³ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 140. Т. 1. Арк. 100; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 573. Арк. 28.

днів тривала парашутна підготовку в аеропорту Вотчфілд²¹⁷⁴. Перекладачем у розвідувальній школі був оунівець Анатоль Камінський («Джек»)²¹⁷⁵. Після закінчення навчання референт «К-3» Богдан Підгайний («Аскольд») провів із кожним курсантом особисту бесіду. Надав радистам коди, цифри, кварци та час зв'язку. Кожному кур'єру «Аскольд» особисто видав ампулу з отрутою на випадок арешту²¹⁷⁶. Упродовж січня 1953 – квітня 1954 р. в Лондоні на вул. Альбін-Стріт у чотириповерховому будинку діяла розвідувальна школа для підготовки кур'єрів ЗП УГВР. На першому поверсі розміщувалися кухня та їдальня, на другому – житлові кімнати, на третьому – радіолабораторія, на четвертому – навчальна аудиторія. Курсанти вивчали радіосправу, фотографування, азбуку Морзе, методи шифрування та вогневу підготовку²¹⁷⁷.

Паралельно з розвідувально-диверсійними школами, за сприяння британців, спеціально для оунівців діяли курси з вивчення англійської мови. Одна з таких шкіл розміщувалася в передмісті Нюрнберга – Ляйфе. Навчання у ній пройшли: Богдан Підгайний («Аскольд») та Ярослав Гайвас («Камінь»). До школи приймали лише із початковим знанням англійської мови. Курс навчання передбачав цілковите занурення в англомовне середовище із заборонаю виїжджати додому та розмовляти рідною мовою²¹⁷⁸.

Відомо про існування в Західній Німеччині кількох розвідувально-диверсійних шкіл, підпорядкованих безпосередньо референтам СБ відповідних територіальних проводів ЗЧ ОУН.²¹⁷⁹ Так, колишній комендант охорони Степана Бандери – Михайло Баняс («Грицько») навесні 1948 р. очолював розвідувально-диверсійну школу ЗЧ ОУН у Мюнхені²¹⁸⁰. Розміщувалася вона у

²¹⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 40–41; Ф. 9. Спр. 013-СП. Арк. 103; Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 99.

²¹⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1213. Арк. 124.

²¹⁷⁶ Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / ред. рада: В. В'ятрович, С. Кокін, В. Сергійчук, Н. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. С. 99.

²¹⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 58257. Т. 1. Арк. 97; Т. 2. Арк. 310, 339.

²¹⁷⁸ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1213. Арк. 99.

²¹⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1 Спр. 372. Т. 46. Арк. 142.

²¹⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1217. Арк. 34.

гуртожитку студентів Ліги політв'язнів на вулиці Фрідріхшрассе, 53. Практичні заняття (5–10 днів) проводили у лісі біля Берхтесгадена. Десятиденна вогнева підготовка відбувалася у таборі поблизу м. Ландау. Після цього курсанти поверталися назад до Мюнхена²¹⁸¹. Школу для розвідників-радистів ЗЧ ОУН у Міттенвальді того ж року очолював Володимир Керод («Пет»). При вступі до неї з усіх курсантів брали підписку про нерозголошення та надавали псевдонім. Сама школа функціонувала у двоповерховій будівлі табору для перемішених осіб. Курсанти вивчали будову радіоприймачів, коди, шифри, азбуку Морзе, прийом та передачу інформації через ключ, тайнопис, топографію та основи розвідувальної роботи. Іспити у випускників школи на початку березня 1949 р. приймав референт «К-3» Богдан Підгайний («Аскольд»)²¹⁸². Один з «вишколів» референтури «К-3» розміщувався упродовж 1957–1958 рр. на птахофермі поблизу м. Вайльхайм (ФРН)²¹⁸³.

Викладачами багатьох згаданих вишколів були досвідчені діячі ЗЧ ОУН. Предмети з розвідки та контррозвідки викладав Анатоль Камінський («Джек»)²¹⁸⁴, будови армій – Лев Шанковський («Дуліба»)²¹⁸⁵, виготовленню фіктивних документів та печаток – Григорій Ващук («Богдан»)²¹⁸⁶, історії українського визвольного руху – Степан Ленкавський («Професор»)²¹⁸⁷,

Слід зазначити, що розвідувальні та контррозвідувальні «вишколи» проходили не лише співробітники СБ ЗЧ ОУН. Як писав у 1951 р. Ярослав Стецько: «Членство мусить бути теж перешколене для поборювання діяння МГБ-МВС всією організацією, бо це діяння охоплює все життя і відсіч мусить давати весь актив»²¹⁸⁸. Важливу роль у підготовці кадрів відіграла військова

²¹⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2886. Арк. 4.

²¹⁸² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 1. Арк. 27–28.

²¹⁸³ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 12309. Т. 2. Арк. 123.

²¹⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1213. Арк. 127.

²¹⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1216. Арк. 123.

²¹⁸⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 1. Арк. 26.

²¹⁸⁷ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2764. Арк. 210.

²¹⁸⁸ Стецько Я. Українська визвольна концепція : твори. Мюнхен : Видання Організації Українських Націоналістів і Українського Інституту Політичної Освіти в Мюнхені, 1987. Ч. 1. С. 318.

референтура Проводу ЗЧ ОУН. 5 січня 1954 р. її співробітники переклали на українську мову японську інструкцію з допиту військовополонених. У ній детально була розроблена методика дій слідчого відповідно до національних особливостей допитуваного²¹⁸⁹. Того ж року військова референтура ЗЧ ОУН видала посібник «Наука стріляння»²¹⁹⁰.

Одним із завдань есбістів визначалася перевірка згаданих вишколів. У вересні 1949 р. в селищі Волькерінг біля Регенсбурга, під виглядом спортивного осередку СУМ, діяв навчальний табір «Поляна» для кушових провідників американської окупаційної зони. Вишкіл у ньому проходили 30 осіб. Серед них діяли четверо інформаторів на чолі з есбістом «Сосною». Їх завданням було виявлення настроїв серед курсантів²¹⁹¹. За курсантами Лондонської розвідувальної школи «К-3», яку очолював Богдан Підгайний («Аскольд»), стежила СБ ЗЧ ОУН та британська контррозвідка²¹⁹².

Важливе місце у поповненні есбістських вишколів новими кадрами відіграла молодь. 27 лютого 1949 р. шеф СБ ЗЧ ОУН Мирон Матвієйко («Жар») виступав на 1-му конгресі української молоді (Західна Німеччина) з доповіддю: «Націоналістична молодь – передова ланка революційно-визвольного руху»²¹⁹³. Наприкінці 1950-х рр. це питання для есбістів стало ключовим. У постановках VI Конференції ЗЧ ОУН в Мюнхені від 1964 р. зазначалося, що молодь поступово замінятиме старі кадри. Есбістів зобов'язали: «Зорганізувати ряд фахово-вишкільних курсів для майбутніх працівників Служби Безпеки, даючи їм ґрунтовні знання про організаційну структуру, тактику, методи праці КГБ і інших комуністичних розвідок та інструктуючи їх про всі можливі засоби протиоборони»²¹⁹⁴.

²¹⁸⁹ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 3. Арк. 1.

²¹⁹⁰ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 13. Арк. 1–11.

²¹⁹¹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 51997. Т. 2. Арк. 190–191.

²¹⁹² Підгайний П. Сповідь. Черкаси : Видавець Ю.А. Чабаненко, 2014. С. 183–186.

²¹⁹³ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 6. Спр. 407. Арк. 66.

²¹⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 0940. Арк. 32; Шоста Конференція Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. Мюнхен : Видання ЗЧ ОУН, 1964. С. 61.

Періодично практикувалися колективні або індивідуальні «інструктивно-вишкільні» зустрічі референтів СБ ЗЧ ОУН зі своїми підопічними. Упродовж лютого – березня 1964 р. Іван Кашуба («Данило Кремень») провів їх у Парижі та Лондоні²¹⁹⁵. Подібний вишкіл відбувся у секторах СБ ТП ЗЧ ОУН наприкінці 1966 р. – на початку 1967 р.²¹⁹⁶. У постановах IV Великого Збору ОУН в Мюнхені від 1969 р. зазначалося: «Запорукою успішності запланованої нами праці будуть передусім: скріплення конспірації в лавах членства ОУН, фахові вишкільні курси для членів референтури СБ на розвідувально-конспіративні теми і вишкіл для всіх членів про тактику і методи КГБ, скріплення дисципліни, усвідомлення відповідальності за взяті на себе обов'язки»²¹⁹⁷. Відповідно до «Підставового вишколу для працівників Служби безпеки» від серпня 1979 р., передбачалося 12 лекцій: 1. «Завдання Служби безпеки», 2. «Історія московського терористичного апарату від ВЧК до КГБ», 3. «Практична робота, ведення справ, звітування, інформатори, нурки і інше», 4. «Слідство, допит», 5. «Дія КГБ в Україні і на чужині, використання родинних зв'язків, інфільтрація», 6. «Просоветські організації, тактика ворога в боротьбі проти нас», 7. «Українські політичні партії, загальні відомості про діяльність і діячів», 8. «Російські еміграційні партії», 9. «Польські еміграційні партії», 10. «Комуністичні партії західних країн, ліві групи та їх використання з боку КГБ», 11. «Розвідка і протирозвідка», 12. «Конспірація»²¹⁹⁸.

Підготовка кадрів СБ ОУН здійснювалася також за гуманітарним напрямом. Наприклад, цим займався заочний «Інститут суспільно-політичної думки», створений 6 липня 1975 р. у Мюнхені референтом «К-3» Григорієм Васьковичем²¹⁹⁹. Подібний вишкіл діяв упродовж шести тижнів листопада 1981 р. біля м. Еленвілль (штат Нью-Йорк, США). За програмою, складеною

²¹⁹⁵ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 52.

²¹⁹⁶ Архів ОУН в УІС – Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 44. Арк. 73.

²¹⁹⁷ Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): постанови. Мюнхен : Видання ОУН, 1969. Т. 1. С. 228.

²¹⁹⁸ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 69.

²¹⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 143–144.

есбістами Степаном Мудриком та Олександром Матлою, поряд з методами розвідувальної роботи вивчалися слов'янські мови²²⁰⁰.

Значна частина навчальних таборів ОУН для молоді у 1960–1980-ті рр. мала виразне військове спрямування, наприклад, референтом «К-3» Андрієм Бандерою у листопаді 1974 р. було проведено поблизу м. Еленвілль (штат Нью-Йорк, США) «мілітарний вишкіл СУМ»²²⁰¹. Через шість років біля м. Торонто (Канада) діяв воєнізований табір «Ліги визволення України» під назвою «Веселка». Навчальні групи («стрілецькі курені») склалися з 12–15 осіб віком 17–23 роки. Програма вишколу передбачала: вогневу підготовку, рукопашний бій та орієнтування на місцевості. Ідеологічну підготовку проводив 38-річний Олег Романишин. Військовими інструкторами були оунівці – ветерани В'єтнаму. Подібний військовий вишкіл функціонував поблизу м. Вінніпег (Канада)²²⁰². 27 лютого 1981 р. біля м. Уестон-он-Трент (Південний Дербішир, Англія) керівництвом СУБ було організовано тренувальний табір за зразком британських десантних підрозділів. Молодь навчали вогневої підготовки, прийомів рукопашного бою та основ диверсійної роботи. Інструкторами на вишколі були українці, які пройшли військову службу в арміях країн НАТО²²⁰³. Аналогічні навчальні табори СУБ діяли поблизу міст Олдем (Великий Манчестер) та Сток-он-Трент (графство Стаффордшир)²²⁰⁴. На них курсанти були екіпіровані у британську військову форму²²⁰⁵. За даними агентури КДБ, окремі молодіжні бойові вишколи ОУН діяли упродовж 1970–1980-х рр. на території Бельгії та Австралії²²⁰⁶.

Розвідувальна та контррозвідувальна підготовка оунівців в країнах Заходу продовжувалися до останніх місяців існування СРСР. У постановах VIII Великого Надзвичайного Збору ОУН від 1991 р. передбачалося провести:

²²⁰⁰ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1092. Арк. 82.

²²⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1038. Арк. 345; Спр. 1071. Арк. 225.

²²⁰² ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1096. Арк. 255–256.

²²⁰³ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1086. Арк. 90–91.

²²⁰⁴ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1090. Арк. 281–282.

²²⁰⁵ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1097. Арк. 140–141.

²²⁰⁶ ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 1103. Арк. 71.

«Вишколи з вивчення тактики і методів КДБ, удосконалення конспірації, охорони демонстрацій, страйків»²²⁰⁷.

Висновки. Перші розвідувальні вишколи УВО відбулися у 1923–1924 рр. на території Німеччини. Також надалі їх нерідко проводили у вільному місті Данциг. Після проходження двомісячного «Нижчого курсу» найкращих випускників відправляли до «Вищого курсу». Крім того, існували окремі розвідувальні курси для жінок. Курсанти були віком від 18 до 35 років та більшість походили з Галичини і меншою мірою – Волині та Холмщини. Щороку розвідувальні вишколи відбували більше сотні учасників УВО. Намагаючись підвищити фаховий рівень керівного складу, «РБ» проводили періодичний обмін кадрами з проходженням річного стажування.

У першій половині 1930-х рр. ключову роль у навчанні розвідників ОУН відігравала співпраця зі спецслужбами Литви та Німеччини. Водночас власними силами вишколи проводилися у Данцигу та Парижі.

Восени 1939 р. оунівці ще більше посилили співпрацю з німцями у розвідувально-диверсійній підготовці своїх кадрів. Використовуючи сприятливі обставини, згадані спецшколи Абверу на території Генерал-Губернаторства та Третього Райху пройшли тисячі українських націоналістів.

Паралельно на початку 1940 р. власні розвідувальні (офензивні) та контррозвідувальні (дефензивні) вишколи у Кракові почала проводити СБ ОУН. Лекції базувалися на матеріалах радянських, німецьких та польських військових підручників.

Відновлення підготовки ОУН кадрів за кордоном відбулося у післявоєнний період. Значну допомогу (інструкторами, коштами, спорядженням, транспортом, приміщеннями) у цьому надавали спецслужби США, Італії, Іспанії, а найбільше – Великобританії. Основана частина розвідувально-диверсійних шкіл функціонувала у Західній Німеччині, особливо в Баварії. Окремі з них діяли в Римі, Мадриді та Лондоні, а також

²²⁰⁷ Восьмий Надзвичайний Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Лондон : Видання ОУН, 1991. С. 238.

інших містах. Їх головним завданням визначалася підготовка кур'єрів для направлення до Західної України. Паралельно СБ та військова референтура ЗЧ ОУН проводили власні вишколи. Більшість з них також проходили на території Баварії. Співробітники СБ ЗЧ ОУН не лише викладали на них розвідувальну та контррозвідувальну справу, а й проводили через інформаторів перевірку курсантів. Важливу роль у проведенні вишколів есбісти відводили залученню молоді, яка мала поступово прийти на зміну старим кадрам. Особливо актуальним цей напрям став у 1960-х рр. Усередині мережі СБ ОУН практикувалися колективні або індивідуальні «інструктивно-вишкільні» зустрічі керівників з підопічними. На них обговорювали найновішу тактику супротивника та її регіональні особливості.

Упродовж 1960–1980-х рр. значну увагу ОУН надавала військовій підготовці молоді від 12 до 23 років. На території Канади, США, Великобританії, Бельгії та Австралії створювалися спеціалізовані вишколи. Військовими інструкторами на них були оунівці – ветерани В'єтнаму та колишні військовослужбовці армій країн НАТО. Навчальна програма передбачала: вогневу підготовку, рукопашний бій та орієнтування на місцевості. Військова, розвідувальна та контррозвідувальна підготовка оунівців продовжувалася до здобуття Україною незалежності.

7.3. Психологічні особливості

Поєднання специфіки роботи, складних умов підпільної боротьби та радикальних ідеологічних переконань, зумовили психологічні особливості співробітників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій. У документі «Чого вимагається від співробітника Р. Р.» (УВО) подавалися вимоги для розвідника: «самопосвята, відвага, зацікавленість предметом та фаховість»²²⁰⁸. Базовими для її формування були «12 прикмет

²²⁰⁸ Statni ustredni archiv v Praze. F. 1659. K. 19. inv. č. 537. P. 114.

характеру українського націоналізму» підготовлені влітку 1929 р.²²⁰⁹. Найвиразніше психологічні особливості співробітників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій проявилися у 1940-х рр. Особливо у післявоєнний період. Позитивними якостями вважалися: надійність, працьовитість, ініціативність, комунікабельність, сумлінність, рішучість, конспіративність, психологічна та фізична витривалість²²¹⁰.

Характерною рисою психотипу більшості співробітників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій була постійна готовність до самопожертви²²¹¹. Обов'язком уважалося вчинення самогубства при неможливості прорватися з ворожого оточення. Вперше згадані випадки стали помітними у 1940–1941 рр.²²¹², однак найбільшого поширення набули у післявоєнний період. Відповідно до багатьох тогочасних внутрішніх інструкцій, есбістам заборонялося здаватися у полон²²¹³, а порушення цього наказу прирівнювалося до зради. При ваганні інші зобов'язані були не допустити здачі «слабодухих» у полон. У безвихідному становищі есбісти стрілялися, розривалися гранатами, а в окремих випадках навіть перерізали собі горло²²¹⁴. Нерідко акт самопожертви підкріплювали глушливими або погрозовими

²²⁰⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Центр досліджень визвольного руху, 2007. С. 106–107.

²²¹⁰ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 23008. Т. 3. Арк. 6; Ф. 5. Спр. 4598. Арк. 54; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 850. Арк. 224–225; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75808. Арк. 29зв; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 47. Арк. 15, 78; Т. 59. Арк. 82; Спр. 398. Т. 21. Арк. 116; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 89. Арк. 12–13; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 237. Арк. 36; Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 223–224.

²²¹¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 132. Арк. 165; Ф. 60. Оп. 1. Спр. 99707. Т. 2. Арк. 119; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 54; Antoniuk Y. Postsuicidal syndrome of ideological fanatics (based on files of OUN underground in Volyn. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини* : українсько-румунський журнал. Чернівці ; Сучава : Буковинський державний медичний університет, 2017. № 2 (14). С. 10112.

²²¹² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 451. Арк. 184, Бахов С. Удахівщина. *Народна трибуна*. 1992. 18 квітня. С. 3.

²²¹³ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 24. Арк. 102.

²²¹⁴ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 4995. Арк. 280; ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68211. Т. 1. Арк. 213; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 201; Ф. 71. Оп. 4. Спр. 1. Арк. 217; Оп. 6. Спр. 198. Арк. 21, 135; Данилюк М. Героїв пам'ять береже. *Ленінська правда*. 1967. 19 грудня. С. 4.

вигуками, а також прокляттями у сторону супротивників²²¹⁵. За можливості есбісти намагалися нанести максимальну шкоду ворогу. Робили несподівані спроби прориву, закидали нападників гранатами, відстрілювали до закінчення набоїв²²¹⁶. Намагалися знищити документи та усе цінне майно, нерідко навіть взуття, одяг та особисті речі²²¹⁷.

Загиблих побратимів есбісти намагалися вшанувати: а) влаштовували урочисті похорони з промовами та пострілами в повітря, б) споруджували могили-кургани з тризубами на хрестах, в) зобов'язували місцевих інформаторів їх доглядати, г) суворо карали осіб, які руйнували повстанські поховання, д) окремим загиблим присвячували вірші, гравюри, листівки. Особливо значні заходи проводилися стосовно вшанування пам'яті Миколи Арсенича («Михайла»), зокрема, кілька підпільних друкарень паралельно видали листівки-повідомлення²²¹⁸. Референт СБ Тернопільської округи ОУН Богдан Кузьма («К-13») наказав у грудні 1947 р. зорганізувати низку заходів: а) учасникам боївки районних референтур СБ – провести диверсійно-терористичну операцію та вивчити напам'ять дві листівки, б) районним референтам СБ – розробити радянського агента і на протоколі допиту зазначити «Роботою сл. пам'яті нашого славного провідника «Михайла», а також у звітах за січень 1948 р. перед першою сторінкою написати «Помстимося за смерть великих лицарів», в) учасникам боївки СБ вищих провідів вивчити напам'ять дві протиколгоспні листівки та «Звернення до українців з СУЗ», г) у ніч на 23 січня 1948 р. провести з есбістами урочисте зібрання пам'яті Миколи Арсенича²²¹⁹.

Презирство до смерті та вшанування загиблих побратимів поєднувалося у есбістів із нетерпимістю до ворогів. Вони не лише легко віддавали власне

²²¹⁵ ДАТО. Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 4; ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 79. Арк. 177

²²¹⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 33. Арк. 61.

²²¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 236–237; Биков Ф. Невідворотня відплата. *Радянська Волинь*. 1988. 5 січня. С. 4.

²²¹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 47. Арк. 79–80.

²²¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 453. Арк. 128.

життя, а й забирали чуже²²²⁰. Частина референтів СБ вирізнялися невинною жорстокістю до агентури супротивника. Інколи особисто брали участь в тортурах та стратах²²²¹.

Таку поведінку можна пояснити низкою обставин, однією з яких були масштабні репресії радянських органів влади. Втративши від них не лише майно, а й сім'ю, есбісту залишався лише шлях помсти. Не менш вагомим чинником була тогочасна популярність тоталітарної риторики. Європейські народи прагнули «твердої руки» різноманітних «вождів», «фюрерів», «дуче» тощо. Цінність особи нівелювалася. Знищення окремої людини для надмети вважалося прийнятною ціною. У есбістів це поєднувалося з традиційним для націоналістичних підпільних організацій фанатизмом²²²². Імовірно засудження нащадками методів досягнення «надмети» до уваги не бралось. Есбісти усвідомлювали, що нерідко їхня робота виходила за межі міжнародних правових норм та навіть християнської моралі. Свою радикальність і жорстокість вони виправдовували «революційною доцільністю», були переконані, що більш помірковані методи неминуче призведуть до ще більших втрат²²²³.

Негативними якостями у співробітників СБ ОУН вважалися: недбалість, недисциплінованість, аморальність, відсутність авторитету, досвіду та відповідної підготовки²²²⁴. Тому важливу роль відводили «моральній силі»²²²⁵.

²²²⁰ Антонюк Я., Кисляк П. Психологічний аналіз проявів жорстокості в боротьбі СБ ОУН (б) із сексотством на території Волині в післявоєнний період (1944–1951 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ імені Лесі Українки, 2009. Вип. 2. С. 43–47.

²²²¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 600. Арк. 123; Спр. 850. Арк. 223–224; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 2. Арк. 163; Ф. 71. Оп. 7. Спр. 2. Арк. 55; Оп. 9. Спр. 221. Арк. 3–4.

²²²² ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 16. Арк. 53.

²²²³ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 22. Арк. 71; Володимирський Фотий Николаевич (04.07.2014). ОУН-УПА: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/volodimirskiy-fotiy-nikolaevich/>

²²²⁴ Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН (б): спроба аналізу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1/2 (10/11). Київ : б.в., 1999. С. 447; Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. С. 223–224.

²²²⁵ Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944–1951) / упоряд.: В. Ільницький, М. Галів. Дрогобич : ПП «Швидкодрук», 2009. Кн. 1. С. 17;

Незважаючи на безперервні стресові ситуації, керівники спеціальних підрозділів українських націоналістів намагалися не втрачати самовладання, поводитися виважено та ввічливо²²²⁶, у ставленні до підлеглих поєднувати взірцеву дисципліну з товариською атмосферою. Чимало з керівників СБ демонстрували особистий аскетизм, труднощі підпільного життя зносили на рівні з рядовими²²²⁷. Постійна емоційна напруга у поєднанні з важкими умовами підпільного життя негативно відображалася на здоров'ї багатьох керівників СБ ОУН. Чимало з них у молодому віці хворіли на запалення легень, туберкульоз, ревматизм, гастрит, гіпертонію тощо²²²⁸. Тому серед співробітників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій завжди пропагувався здоровий спосіб життя. Починаючи з 1930-х рр., оунівці вели послідовну боротьбу з пияцтвом²²²⁹, а особливо активно ця діяльність розгорнулася влітку – восени 1943 р. на території Волині та Західного Полісся. На той час проведення антиалкогольної кампанії входило до завдань СБ усіх рівнів. Стосовно цього вийшли спеціальні накази²²³⁰. Кожен зверхник мав право розстріляти свого підлеглиго за пияцтво²²³¹, особливо коли це спричиняло важкі наслідки²²³².

Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954) : монографія. Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 289.

²²²⁶ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7445. Арк. 22; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 574. Арк. 96; Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. С. 173.

²²²⁷ ГДА СБУ. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 99707. Т. 3. Арк. 68.

²²²⁸ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2762. Арк. 277; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 68236. Т. 1. Арк. 48, 82; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 130. Арк. 84; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 77; Літопис УПА. Нова серія. Т. 16 : *Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА 1944–1954 рр.* / упоряд.: В. Ковальчук, В. Огороднік. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2011. С. 727–728.

²²²⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 24.

²²³⁰ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 10584. Арк. 77; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 4956. Арк. 87; Пукач В. Антиалкогольна діяльність ОУН та УПА. Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2020/01/9/156850/> (дата звернення: 9.01.2020).

²²³¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 3. Арк. 189; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 146.

²²³² ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 212. Арк. 194; ДАРО. Ф. 2771. Оп. 1. Спр. 5480. Арк. 35; Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 113. Арк. 17–19.

Керівників СБ ОУН, які не відповідали поставленим завданням, зазвичай звільняли з посади або переводили з пониженням на іншу ділянку роботи²²³³. Страти застосовували у виняткових випадках, переважно коли недоліки та помилки спричиняли катастрофічні наслідки для підпілля²²³⁴.

Окремої уваги заслуговує проблема конфліктів між референтами СБ та тереновими провідниками ОУН. Перші з них виникли ще навесні 1942 р. одночасно з розбудовою підпільної мережі та були спричинені боротьбою за повноваження²²³⁵. Зазначені суперечки відбувалися навіть на кущовому (підрайонному) рівнях²²³⁶. Сторони писали одна на іншу скарги керівництву, погрожували опонентам, ставили ультиматуми, втягували у конфлікти впливових друзів. Періодично вище керівництво СБ змушене було з цієї причини проводити кадрові заміни²²³⁷. Хоча нерідко між тереновими провідниками ОУН та есбістами були порозуміння й ефективна співпраця²²³⁸.

Улітку 1943 р. розпочалася конфлікти між повстанцями та есбістами. Останніх звинувачували, що вони поводять себе нетактовно та зверхньо. За незначні провини б'ють зв'язкових та «симпатиків», налаштовуючи людей проти підпілля²²³⁹. Нібито співробітники СБ мали краще матеріальне забезпечення, вирізнялися зарозумілістю, грубим ставленням до населення та повстанців. Висміюючи зазначене, їх називали «тереновими панамми», «тереновими птахами», «гусаками», «султанами», «яєшниками» та

²²³³ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 2347. Арк. 53–54; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 15378. Арк. 76; ГДА СБУ. Ф. 11. Оп. 1. Спр. 979. Т. 15. Арк. 228; ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 113; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-8707. Арк. 37; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 474. Арк. 87.

²²³⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 83–84.

²²³⁵ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 27.

²²³⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 128. Арк. 105.

²²³⁷ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 842. Арк. 266; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2010. Арк. 124–127; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 8. Арк. 24; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 231. Арк. 318, 323; Ільницький В. Функціонування Служби безпеки в Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 296.

²²³⁸ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 5. Спр. 1391. Арк. 17.

²²³⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 105. Арк. 17; Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / под ред. А. Артизова. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 1 : 1939–1943. С. 721.

«самогонщиками»²²⁴⁰. Насправді це не відповідало дійсності, адже усе здобує в операціях майно есбісти зобов'язані були передавати господарчим²²⁴¹. Кожен надрайонний провід ОУН міг залишити на власні витрати до 25 % зібраних коштів, а окружний – третину²²⁴². Решту передавали вищим проводам, які їх розподіляли. При цьому переміщення у підпіллі будь-яких матеріальних ресурсів передбачало ретельний облік²²⁴³. Як й інші оунівці, за найдрібніші витрати есбісти писали «поквитування» у двох примірник. Перший з них зберігали у «товарових книгах»²²⁴⁴. Привласнювати речі страчених категорично заборонялося. За такі дії порушників карали смертю²²⁴⁵.

Характеризуючи психологічні особливості співробітників СБ ЗЧ ОУН, Степан Мудрик («Мечник») писав: «Серед них були люди з уже набутим досвідом, маючи за собою довгі роки підпільної праці, тюремних ув'язнень з найвищими вироками ворожих судів. Це були скромні люди з великою вірою в українську правду й Українську державу, які жили в той час у дуже тяжких матеріальних нестатках»²²⁴⁶. Один з агентів КДБ надав доволі позитивну характеристику особистим якостям референта «К-3» ЗЧ ОУН Богдана Підгайного («Аскольда»): «Його зовнішній вигляд та підхід до людей викликають довіру. Повинен зазначити, що це не лише моя думка, а цілого ряду людей, які знали «Аскольда». Він гарно вдягається, чистий, голиться кожного дня. Одягається за модою. У спілкуванні з людьми простий, веселий, любить жартувати. Слід відмітити, що «Аскольд» вміє сподобатися людям, які

²²⁴⁰ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 33. Арк. 8–9; Стецюк Г. Чорні дні Волині. Володимир-Волинський : Світязь, 1992. С. 82; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд.: В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 586.

²²⁴¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 95.

²²⁴² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 2. Арк. 11.

²²⁴³ Даниленко В. Бофони у фінансово-господарській діяльності ОУН і УПА. *Історичний журнал*. 2006. № 3. С. 14.

²²⁴⁴ ІРН ВУ. 1554/102. К. 4; ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 70. Арк. 204; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 38. Арк. 65; Спр. 41. Арк. 38-39; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 15. Арк. 67.

²²⁴⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 157; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 111.

²²⁴⁶ Мудрик-Мечник С. Служба безпеки революційної ОУН у боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. Тернопіль : РВВ упр. по пресі, 1993. С. 19.

погоджуються з ним, не думаючи про наслідки»²²⁴⁷. Співробітник СБ ЗЧ ОУН Василь Зброжек («Гайоха») був «енергійним, комунікабельним, компанійським»²²⁴⁸. Стосовно есбіста Петра Башука («П'єра») референт СБ ЗЧ ОУН Мирон Матвієйко («Усміх») свідчив: «Дуже добрий розвідник, швидко дістає необхідну інформацію. Нерідко знає більше ніж його керівники»²²⁴⁹. Хоча траплялися й негативні характеристики. Скажімо, провідник ОУН в Україні Василь Кук («Леміш») уважав Мирона Матвієйка («Усміха») поверхневим, легковажним та несерйозним, не гідним високої посади²²⁵⁰.

Висновки. Основою для формування психологічних особливостей оунівців та співробітників їхніх спецпідрозділів були «12 прикмет характеру українського націоналізму». Позитивними якостями у співробітників СБ вважалися: рішучість, безкорисливість, надійність, працьовитість, сумлінність, ініціативність, врівноваженість, обережність, комунікабельність, пунктуальність та дисциплінованість. Важливе значення надавали повсякденній конспірації, психологічній та фізичній витривалості. У стосунках між керівниками та підопічними намагалися поєднувати субординацію з дружніми взаєминами.

Домінантою поведінки есбістів була постійна готовність до самопожертви. Здача у полон прирівнювалася до зради. Тому в безвихідній ситуації співробітники СБ нерідко вчиняли самогубство – кидалися в безнадійну атаку, стрілялися, підривалися, інколи перерізали горло. Нерідко при цьому вигукували патріотичні гасла, погрози та прокляття ворогам. Перед вчиненням самогубства есбісти намагалися знищити не лише документи, а й усі цінні речі. Полеглих побратимів есбісти намагалися урочисто поховати. За можливості споруджували могили. Окремим загиблим присвячували листівки-некрологи, портрети-гравюри, вірші та пісні. Найбільші заходи вшанування

²²⁴⁷ ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1213. Арк. 103.

²²⁴⁸ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10693. Т. 1. Арк. 90.

²²⁴⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 2. Арк. 62.

²²⁵⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 27 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952* / упоряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2017. Книга 3. С. 304.

проводилася наприкінці січня 1948 р. стосовно річниці загибелі довголітнього шефа СБ Миколи Арсенича («Михайла»). Презирство до смерті поєднувалося з фанатичною жорстокістю до ворогів. Уважалося, що для здобуття Україною державності допустимі антигуманні методи, які суперечать міжнародному праву та християнській моралі.

Негативними рисами у есбістів вважались: недбалість, недисциплінованість, аморальність, відсутність авторитету, досвіду та відповідної підготовки. Співробітників, які не відповідали вимогам переводили на іншу роботу, а порушників та зловмисників суворо карали.

Від початку розбудови СБ відбувалися суперечки її референтів з керівниками мережі ОУН, а згодом УПА. Повстанці звинувачували есбістів в чванливості, нетактовності, пристосуванстві, зловживаннях підпільним майном. Більшість цих закидів були безпідставними. У післявоєнний період більшість конфліктів між референтами СБ та тереновими провідниками ОУН були пов'язані з розподілом повноважень.

Психологічними особливостями співробітників СБ ЗЧ ОУН були ідейність, скромність, аскетизм. Більшість з них вирізнялися комунікабельністю, ініціативністю, енергійністю, значним досвідом підпільної боротьби.

7.4. Одяг, маскування, озброєння, військові звання та нагороди

Військовий однострій (форма) передбачає чітко регламентований вигляд, тому у класичному розумінні жоден з підрозділів українських націоналістичних організації її не мав²²⁵¹. За часів Другої Речі Посполитої учасники УВО та ОУН ходили в цивільному одязі. Вперше оунівська символіка на військовій формі з'явилися восени 1938 р. у «Карпатській Січі»²²⁵². Надалі ця практика набувала розвитку на території Генерал-Губернаторства, а ще більшого влітку 1941 р.

²²⁵¹ Веденєєв Д. Форма УПА: невідомий проект. *Однострій*. 2000. № 4. С. 15–16; Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. Рівне : б.в., 2006. 55 с.; Боярчук С., Гуменяк А. Уніформа вояків УПА. *Галичина*. 2013. Ч. 24. С. 321–326.

²²⁵² Пагіря О. Карпатська Січ. Військове формування Карпатської України : науково-популярне видання. Київ : Темпора, 2010. С. 86–99.

після захоплення німцями Західної України²²⁵³. З виникненням навесні 1943 р. на Волині та Західному Поліссі повстанських підрозділів, символіка ОУН (Авт. – переважно тризуби на шапках) з'явилася на одязі есбістів²²⁵⁴.

Нерідко «однострої» співробітників СБ та ВПЖ мали елементи німецької, радянської, угорської, румунської та чехословацької військової форми²²⁵⁵. Значна її частина була трофейною або виміняною на продукти²²⁵⁶, хоча нерідко використовувався звичайний цивільний одяг²²⁵⁷.

У післявоєнний період кількість таких одностроїв у СБ суттєво зменшилася. Причиною цього була необхідність навіть візуального відмежування себе від німців²²⁵⁸. Більшість тогочасних співробітників СБ носили цивільний одяг з елементами військового (радянського, німецького, угорського, румунського тощо)²²⁵⁹. Продовжувалася також практика розміщення тризубів на шапках та кашкетах²²⁶⁰. У радянських документах існують згадки про існування у СБ і ВПЖ власної символіки²²⁶¹. На жаль, знайти цьому підтвердження не вдалося.

Кур'єри ЗЧ ОУН мали комбіновані військові «однострої» західних армій різних взірців. Один з документів УКДБ Львівської обл. від 1952 р. описував одяг однієї з таких груп: «сірі кепі, сині берети з англійським фабричним клеймом, піджаки цивільного крою та сірі куртки за зразком американської військової форми, шерстяні галіфе кольору хакі польською крою, черевики з

²²⁵³ Армія безсмертних. Повстанські світлини / Центр досліджень визвольного руху ; упоряд. В. В'ятрович. 3-тє вид. Львів : «Мс», 2006. С. 131.

²²⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 34. Арк. 4; Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині. Спогади учасників боротьби про трагічні події на Волині 1941–1944 рр. Тернопіль : Лілея, 2001. С. 140.

²²⁵⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 46.

²²⁵⁶ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 36. Арк. 102; Оп. 9. Спр. 31. Арк. 5.

²²⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 5. Арк. 437.

²²⁵⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. С. 627.

²²⁵⁹ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 5251. Арк. 77; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 36. Арк. 7; Спр. 62. Арк. 131; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 51; ДАІФО. Ф. Р-753. Оп. 1. Спр. 83. Арк. 149; ДАРО. Ф. 2771. Оп. 1. Спр. 6193. Арк. 108.

²²⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Оп. 9. Спр. 147. Арк. 122.

²²⁶¹ ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 1. Арк. 279 зв.

шнурками та хромові чорні чоботи»²²⁶². Кур'єрська група під керівництвом референта СБ ЗЧ ОУН Мирона Матвієйка («Усміха») мала форму британських «королівських піонерів» (Royal Pioneer Corps)²²⁶³. Нерідко у спорядженні згаданих емісарів були незвичні для радянських людей товари західного виробництва.

Починаючи з 1930-х рр., учасники підпілля ОУН використовували однострої ворога для маскуванню. Під час нападу 6 травня 1937 р. на маєток Томаша Ясінського в с. Белзець Золочівського повіту Тарнопільського воєводства вони діяли у формі польської поліції²²⁶⁴. Упродовж осені 1939 – весни 1941 рр. зафіксовані випадки діяльності оунівців під виглядом червоноармійців, міліціонерів та прикордонників²²⁶⁵. З осені 1942 р. до весни 1944 р. чимало есбістів використовували форму «шущманів» (Авт. – поліцаїв), німецьких солдат або й офіцерів²²⁶⁶. Крім того, на теренах Західного Полісся інколи маскувалися під радянських партизан (Авт. – носили на шапках червоні зірки)²²⁶⁷. Слід зазначити, що подібні методи застосовували у той час усі сторони протистояння²²⁶⁸.

Найбільшого поширення використання співробітниками СБ одностроїв супротивника набуло у післявоєнний період, переважно це стосувалося радянської військової форми²²⁶⁹. Хоча на Закарпатті траплялися випадки

²²⁶² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 284. Арк. 12.

²²⁶³ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 17–18.

²²⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 34; Процес за вбивство в Белзці, пов. Золочів. *Правда*. 1938. 20 березня. С. 2; Казанівський Б. Шляхом легенди: спомини. Лондон : Українська видавнича спілка, 1975. С. 38.

²²⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75895. Т. 1. Арк. 127–128; Т. 2. Арк. 159; Мудрик-Мечник С. Під трьома окупантами: спогади українського революціонера-підпільника. Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. С. 54.

²²⁶⁶ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76057. Т. 1. Арк. 177; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 46; Макар В. Бойові друзі : збірка спогадів з дій ОУН (1929–1945). Торонто : Гомін України, 1993. С. 106–107; Мазурець С. Повстанськими стежками : розповіді очевидця. Луцьк : Надтир'я, 2002. С. 18.

²²⁶⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21366. Т. 5. Арк. 310–311.

²²⁶⁸ ЦДАГО України. Ф. 80. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 183–184.

²²⁶⁹ Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 9. Оп. 6. Спр. 5. Т. 1. Арк. 314; Архів Управління СБУ в Чернігівській області. Ф. 6. Спр. 10345. Арк. 33; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 195. Арк. 270; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 40. Арк. 94; Спр. 112. Арк. 129; Спр. 214. Арк. 34; Спр. 463. Арк. 59; ДАЛО. Ф. 5001. Оп. 7. Спр. 220. Арк. 65; ДАРО. Ф. 2771. Оп. 1. Спр. 1277.

використання есбістами одностроїв жовнірів Війська Польського та співробітників Міністерства Громадської Безпеки (пол. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego)²²⁷⁰. Інколи в формі супротивника діяли цілі боївки. Зазвичай керівники підрозділів СБ мали форму офіцерів, а рядові бойовики – солдат²²⁷¹. Здобували її різними шляхами: забирали при роззброєнні, вилучали у демобілізованих, знімали із засуджених до страти або вбитих під час сутичок²²⁷². Наприкінці 1940-х рр. нерідко військову форму через інформаторів закупували у воєнторгах²²⁷³.

Тактика діяльності в радянських одностроях у багатьох інструкціях СБ називалася «під совецькою маркою»²²⁷⁴. Використовували її для ведення розвідки, перевірки підозрілих осіб, однак головно – диверсійно-терористичних операцій²²⁷⁵. Нерідко есбісти взимку вдягали білі маскувальні халати²²⁷⁶. В окремих випадках, для несподіваного проникнення до середовища супротивника та вчинення теракту, маскувалися під жінок²²⁷⁷. Інколи есбісти поєднували використання радянських одностроїв із вживанням російської мови²²⁷⁸, носили

Арк. 19; Новина П. Вовки: фрагменти з хроніки одного відділу УПА «Вовки». Ліон ; Париж : Видання ЗЧ ОУН, 1948. С. 25.

²²⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 36957. Т. 2. Арк. 9, 36; Спр. 38296. Т. 2. Арк. 56; Спр. 38297. Т. 2. Арк. 14; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 79. Арк. 227; Спр. 398. Т. 8. Арк. 203; Літопис УПА. Основна серія. Т. 39 : *Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмицина і Підляшшя: документи і матеріали* / ред. П. Й. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2003. С. 897.

²²⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 216. Арк. 4; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 47. Арк. 52; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 89. Арк. 173–174; Оп. 9. Спр. 182. Арк. 31, 40; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 214. Арк. 49.

²²⁷² Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 37383. Арк. 66; Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 7. Спр. 8573. Арк. 14; Архів Управління СБУ в Чернігівській області. Ф. 6. Спр. 1464. Арк. 20; ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 72; Спр. 55. Арк. 49; Спр. 119. Арк. 29; Спр. 468. Арк. 248.

²²⁷³ Архів Управління СБУ у Львівській області. Ф. 5. Спр. 27639. Т. 2. Арк. 111; ГДА СБУ Ф. 71. Оп. 9. Спр. 212. Арк. 194; Спр. 258. Арк. 220.

²²⁷⁴ Клименко О. СБ ОУН(Б) на Тернопільщині 194 –1952 рр. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика*. Тернопіль : б.в., 2017. Вип. 2. С. 162.

²²⁷⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 516. Арк. 110; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67962. Арк. 17; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9079. Т. 62. Арк. 58; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 197. Арк. 16; Суменко В. Зрадникам народу – прощення немає ! *Жовтневі зорі*. 1987. 9 грудня. С. 4; Сергійчук В. Український здвиг. Т. 2 : *Волинь у 1939–1955 рр.* Київ : Українська видавнича спілка, 2005. С. 487; Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. Рівне : Бібліотека журналу «Однострій», 2006. С. 28.

²²⁷⁶ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 129. Арк. 81.

²²⁷⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 6579. Арк. 13; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 239. Арк. 94; Оп. 7. Спр. 2. Арк. 169–170; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 471. Арк. 248.

²²⁷⁸ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 4. Спр. 21138. Т. 1. Арк. 103.

трофейні радянські нагороди, зокрема, ордени: «Червоної Зірки», «Слави», медалі: «За бойові заслуги», «За відвагу», «За оборону Сталінграду», «За оборону Ленінграду» та «За перемогу над Німеччиною», а також значки: «гвардійські», «взірцевий артилерист», «отличный движенец» (Авт. – взірцевий працівник служби руху) тощо²²⁷⁹. Подекуди на зворотному боці зазначених медалей вибивали тризуби або аббревіатуру «СБ». Подібні символи есбісти також розміщували на портсигарах²²⁸⁰. Траплялося навіть використання для маскуванню захоплених у супротивника військових автомобілів²²⁸¹.

Озброєння спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій залежало від періоду їхньої діяльності. У 1920–1930-х рр. використовували пістолети різних систем. Починаючи з весни 1943 р., види озброєння стають більш різноманітними. У звіті з чотирьох ВН округи «Січ» (ймовірно Волинь) від 25 листопада 1943 р. зазначалося, що в СБ нараховувалося 400 звичайних гвинтівок, 187 пістолетів, 130 револьверів системи Нагана, 129 напівавтоматичних гвинтівок, 22 кулемети, 14 рушниць та п'ять німецьких автоматів МР-40 (нім. Maschinen Pistole 40). З цієї зброї підрозділи ВПЖ мали: 72 звичайні гвинтівки, 29 напівавтоматичних гвинтівок, шість кулеметів, три рушниці – «фінки» та 2 німецькі автомати МР-40. Загальна кількість амуніції СБ округи «Січ» складала: 9.043 набоїв до довгої зброї та 2.960 – до короткої зброї, 142 гранати та 15 багнетів²²⁸². У цей час арсенал однієї з районних референтур СБ складав: три радянські кулемети ДП (Дехтярьова піхотний), німецький кулемет МГ-42, гранатомет, шість російських гвинтівок, вісім німецьких гвинтівок, 1 угорська гвинтівка, два автомати ППШ-41 (пістолет-кулемет Шпагіна), один автомат МР-40, пістолет Walther P38, пістолет Parabellum, пістолет калібру 7.65, три «нагани», ракетниця, дві гранати оборонні, 15 гранат «зачепних» та одна протипіхотна

²²⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 68569. Арк. 32; Ф. 71. Оп. 9. Спр. 161. Арк. 10; Спр. 198. Арк. 62; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 173; Спр. 51. Арк. 258; Спр. 96. Арк. 5; Спр. 98. Арк. 75; Спр. 460. Арк. 155; Спр. 218. Арк. 53; Спр. 469. Арк. 379–380.

²²⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 34–35, 38, 80–81, 83, 91–92.

²²⁸¹ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 19. Арк. 62.

²²⁸² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 276.

міна²²⁸³. Есбісти осередків ОУН на СУЗ були у цей період здебільшого озброєні пістолетами та гранатами²²⁸⁴.

У післявоєнний період озброєння боївок СБ не зазнало значних змін і надалі складалося з гвинтівок, автоматів, пістолетів, кулеметів та гранат різного походження (Авт. – найчастіше радянського)²²⁸⁵. Боївка СБ Петра Фецюка («Нечая») з 12 осіб (Станіславівщина) мала на озброєнні три ручні кулемети, російський ДП, угорський та німецький автомати²²⁸⁶. Підрозділ ВПЖ Долинської округи з 20 вояків мав п'ять ручних кулеметів, а також німецькі, російські та угорські автомати²²⁸⁷. Референт СБ Монастириського р-ну ОУН Степан Коренецький («Вороний») мав у лютому 1945 р. на озброєнні автомат ППШ та пістолет²²⁸⁸, боївка СБ Товстенського р-ну ОУН Івана Попадина («Гонти») у січні 1946 р. – ручний кулемет, автомати та гвинтівки, а боївка СБ Рокитнянського р-ну ОУН Кузьми Гордійчука («Германа»): ручний кулемет, п'ять автоматів ППШ та гвинтівки²²⁸⁹. Подібне озброєння есбісти мали до останніх років боротьби. Під час ліквідації 3 серпня 1951 р. опергрупою МДБ в Буковському лісі боївки СБ Старосамбірського р-ну ОУН Йосипа Гоняка («Левка») було виявлено: два автомати ППШ, дві гвинтівки АВТ-40 (Авт. – самозарядна гвинтівка Токарева), німецька гвинтівка, пістолет іноземного виробництва, револьвер системи Наган та гранати²²⁹⁰.

Інколи траплялися досить незвичні види озброєння. Референт СБ Дмитро Куп'як («Клей») згадував, що повітова боївка СБ знищила радянську танкетку і начальника Новомилятинського райвідділу НКВС Єсеніна за допомогою німецького «панцерфауста»²²⁹¹. На теренах Сарненського р-ну Ровенської обл.

²²⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 295.

²²⁸⁴ Архів Управління СБУ в Херсонській області. Ф. 6. Спр. 9740. Арк. 186.

²²⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 117. Арк. 47; Спр. 130. Арк. 84; Літопис УПА. Нова серія. Т. 23 : *Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ 1944–1951* / упоряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 14.

²²⁸⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 4. Спр. 15067. Арк. 34–35.

²²⁸⁷ ДАЛО. Ф. 2189. Спр. 1301. Т. 2. Арк. 285.

²²⁸⁸ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 24. Арк. 32.

²²⁸⁹ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 482. Арк. 26; ДАРО. Ф. 2771. Оп. 1. Спр. 4916. Арк. 71.

²²⁹⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 190. Арк. 69.

²²⁹¹ Куп'як Д. Спогади не розстріляного. Нью-Йорк ; Торонто : б.в., 1991. С. 221.

учасник боївки СБ «Сира» – башкирський татарин «Гріша» був озброєний лише кавказьким кинджалом, оскільки йому не довіряли²²⁹². Крім того, до спорядження боївок СБ входили найрізноманітніші побутові речі: шнурки для зв'язування полонених, годинники, компаси, казани, намети, приладдя для бриття та інше²²⁹³.

Кур'єрські групи ЗЧ ОУН та ЗП УГВР мали зброю виробництва країн Західної Європи. Наприклад, одна з них під керівництвом референта СБ ЗЧ ОУН Мирона Матвієйка («Усміха») у 1951 р. мала безшумні британські автомати «STEN» та іспанські пістолети «Llama»²²⁹⁴. Кур'єрська група ЗП УГВР була у 1955 р. озброєна семизарядними італійськими пістолетами «Beretta Model 1934» і англійськими автоматами «STEN»²²⁹⁵.

Перші військові звання в есбістів з'явилися у жовтні 1944 р. на території Волині та Західного Полісся. Співробітникам, які перебували в складі повстанських підрозділів, надавалися підстаршинські ступені: старшого булавного, булавного, старшого вістуна та вістуна²²⁹⁶. У червні 1946 р. побідні звання з'явилися у есбістів Закерзоння, а весною 1947 р. – на теренах Карпатського краю²²⁹⁷. Остаточно усі старшинські ступені працівників СБ прирівняли до аналогічних повстанських наказом УГВР від 6 червня 1948 р.²²⁹⁸. Того ж року у номінації для есбістів передбачалися військові звання: генерал, полковник, підполковник, майор, сотник, поручник, хорунжий та

²²⁹² Архів Управління СБУ в Рівненській області. Ф. 5. Спр. 15913. Арк. 14.

²²⁹³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 22. Арк. 201–202.

²²⁹⁴ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 17–18.

²²⁹⁵ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 58257. Т. 1. Арк. 212.

²²⁹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2006. Арк. 820–821.

²²⁹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 9. Арк. 4; Спр. 376. Т. 49. Арк. 313–314.

²²⁹⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 60. Арк. 127.

підхорунжий²²⁹⁹. Переважно вони присвоювалися як нагороди або для вшанування загиблого²³⁰⁰.

Власних нагород учасники спеціальних підрозділів українських націоналістів не мали, а користувалися загально-організаційними. Найбільш широко цю практику застосовувала СБ ОУН. Згідно з наказом про «номінування» від 11 жовтня 1945 р., її співробітники отримали 40 % Бронзових Хрестів Заслуги, 20 % Бронзових Хрестів Бойової Заслуги, 10 % Срібних Хрестів Бойової Заслуги II класу, 29 % Срібних Хрестів Заслуги та 50 % Золотих Хрестів Заслуги²³⁰¹. Інколи за звитягу в боях високі нагороди отримували рядові есбісти²³⁰². Як і у випадку зі званнями, нерідко нагороди видавали посмертно.

Висновки. Військових одностроїв у класичному розумінні цього поняття спеціальні підрозділи українських націоналістів ніколи не мали. Вперше символіка ОУН як елемент одягу есбістів з'явилася весною 1943 р. на Волині та Західному Поліссі, а влітку ця практика поширилася на співробітників ВПЖ. Зазначена символіка ОУН зазвичай обмежувалася невеликим металевим тризубом на шапці чи кашкеті. Нерідко співробітники СБ та ВПЖ мали цивільний одяг, який поєднували з елементами німецької або радянської форми, рідше – угорської, румунської та чехословацької. У післявоєнний період практика носіння есбістами оунівської символіки поширилася на усі регіони Західної України. Протидіючи ворожій пропаганді, вживання німецьких одностроїв намагалися обмежити. Водночас значно збільшилася кількість елементів радянської форми, зокрема, популярними серед есбістів взимку були шапки-вушанки. Кур'єри ЗЧ ОУН носили комбінований одяг цивільного та військового крою або форму армійських підрозділів країн Заходу.

Починаючи з 1930-х рр., оунівці Східної Галичини використовували для проведення диверсійно-терористичних операцій однострої польської поліції. На

²²⁹⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 47. Арк. 19.

²³⁰⁰ Мороз В. Генерали УПА – вихованці Пласт. *Пластовий шлях*. 2002. Ч. 4 (136). С. 42–45; Веденєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945). Київ: Генеза, 2006. С. 223.

²³⁰¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 60. Арк. 243–245.

²³⁰² ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 47. Арк. 6; Т. 49. Арк. 315–316.

початку 1940 р. у західних областях УРСР розпочалося використання радянської форми – червоноармійців, міліціонерів та прикордонників. Упродовж осені 1942 – весни 1944 р. есбісти діяли на території усіх регіонів України під виглядом німецьких поліцаїв, солдат або й офіцерів. В окремих випадках, переважно восени 1943 р. на Західному Поліссі, практикувалося маскування під радянських партизан. Найбільшого поширення проведення СБ диверсійно-терористичних операцій «під совецькою маркою» набуло у післявоєнний період. Інколи під виглядом радянських військових діяли цілі боївки. Коменданти (референти) СБ у формі офіцерів, а бойовики – солдат. Радянські однострої здобували різними шляхами: забирали при роззброєнні, вилучали у демобілізованих, закупували у воєнторгах, знімали з засуджених до страти або вбитих. Подекуди діяльність СБ «під совецькою маркою» поєднувалася з вживанням російської мови, розміщенням на формі радянських нагород та переміщенням на трофейних автомобілях. На Закерзонні учасники СБ інколи діяли в одностроях польських військових.

Озброєння розвідувальних підрозділів українських націоналістичних організацій від 1920-х рр. до весни 1943 р. складало переважно пістолети різних систем. Надалі воно було більш різноманітним. На озброєні боївки СБ та підрозділів ВПЖ були кулемети, автомати, рушниці, гранати, міни різних моделей, найчастіше німецького, радянського або угорського виробництва. Крім того, у спорядженні есбістів були ножі, багнети, ракетниці, компаси, годинники, намети, шнурки та багато іншого. Кур'єрська група ЗЧ ОУН та ЗП УГВР використовував зброю західного виробництва.

Уперше військові звання (старшого булавного, булавного, старшого вістуна та вістуна) з'явилися у співробітників ВСБ восени 1943 р. на території Волині та Західного Полісся. Упродовж 1947 р. ця практика поширилася у Галичині та Закерзонні (вістун, старший вістун). Старшинські ступені усіх інших есбістів прирівняли до аналогічних повстанських у червні 1948 р. На той час в СБ передбачалися такі військові звання: підхорунжий, хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник та генерал. Нагороджували

есбістів загально-організаційними Бронзовими, Срібними та Золотими Хрестами Бойової Заслуги. Переважно їх отримали керівники. Хоча за звитягу у бойовій ситуації найвищі відзнаки могли отримати рядові бойовики. Нагороди та звання нерідко присвоювали посмертно для вшанування загиблих керівників СБ.

7.5. Протидія розкраданню організаційного майна та боротьба з кримінальними злочинцями

Крадіжки – явище настільки ж давнє, як і соціальні взаємини між людьми. Боротьбу спеціальних органів з її проявами можна віднайти у різних періодах нашої історії. Не стали винятком розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи українських націоналістичних організацій. Робота у цьому напрямі поєднувала елементи поліційно-каральної, слідчої та розвідувальної діяльності.

Перші випадки розслідування матеріальних зловживань серед керівників підпілля були зафіксовані ще в період існування УВО. Один з чільних діячів підпілля – Ріхард Ярій, підозрювався розвідувальним референтом Осипом Думіном («Сулимою») у продажі коней інтернованого у Чехословаччині 5-го Херсонського кінного полку Армії УНР, а згодом – привласненні значної частини коштів, які німці виділяли Євгенові Коновальцю²³⁰³. Для розгляду цієї справи в Берліні було скликано «Верховну п'ятірку УВО». Незважаючи на рішучу позицію Осипа Думіна, який вимагав покарати Ріко Ярого смертю, члени суду не винесли жодного рішення. Після цього звинувачений пішов у наступ. Остерігаючись помсти, «Сулима» поспіхом 1924 р. виїхав з Берліна до Кенігсбергу²³⁰⁴.

Починаючи з липня 1932 р., розслідуванням розкрадань у мережі ОУН займалася «контрольно-розвідча» референтура²³⁰⁵. Після німецько-радянської анексії земель Другої Речі Посполитої на території Генерал-Губернії

²³⁰³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 34. Арк. 51–59; ЦДАВО України. Ф. 4628. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 148.

²³⁰⁴ Книш З. Західньо-Українська Національно-Революційна Організація. Торонто : Срібна Сурма, 1974. С. 240–242.

²³⁰⁵ Цибулькін В., Рожен Л., Веденєєв Д. та ін. Нарис з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. Київ : Преса України, 2011. С. 346.

зловживання у мережі ОУН розслідувала СБ, а в західних областях УРСР – «референтура контролю і розвідки» («РКР»). Згідно з наказом Станіславської обласної «екзекутиви» ОУН від березня 1940 р., вона створювалася при окружних командах²³⁰⁶.

Упродовж 1942 р. одним з головних завдань підпілля ОУН було накопичення ресурсів для створення у майбутньому повстанських загонів. За цих умов боротьба СБ з розкраданнями в підпіллі посилилася. Зловживання виявляли через донесення інформаторів, перевірки або використовуючи особисті конфлікти між оунівцями²³⁰⁷. Безпосередніх винуватців зловживань страчували, а їхніх керівників карали значним пониженням у посадах²³⁰⁸. До того ж частина вироків виносилася заочно²³⁰⁹.

Наступний етап боротьби СБ із розкраданнями в підпіллі спричинило виникнення у серпні 1943 р. на Волині «запілля» УПА (Авт. – військово-цивільної адміністрації). Було розроблено низку нормативних документів, які відповідали господарській роботі в умовах «революційної боротьби»²³¹⁰.

Головним об'єктом зазначених розслідувань СБ були господарчі²³¹¹. Передбачалося, що роботу кожного з них на місці контролюватимуть двоє «мужів довір'я»²³¹². Частина референтур СБ ВР мали у своєму складі «сільськогосподарську комісію» з трьох членів²³¹³. Головним її завданням була перевірка господарчих²³¹⁴. Також дані про зловживання СБ надавали теренові

²³⁰⁶ Архів Управління СБУ в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 6872. Т. 2. Арк. 8.

²³⁰⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Спр. 33286. Т. 1. Арк. 114–119; Т. 2. Арк. 198.

²³⁰⁸ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 26423. Т. 2. Арк. 20; Спр. 50970. Т. 1. Арк. 27.

²³⁰⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 50970. Т. 1. Арк. 30.

²³¹⁰ Литвин М. Фінансово-господарська діяльність ОУН і УПА. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 22. С. 298; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944* / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 152, 193–194, 218.

²³¹¹ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 145; Засекін В., Коц М. Схорони (бункери) Волині. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. С. 20–72.

²³¹² Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. С. 218.

²³¹³ ГДА СБУ. Ф. 5. Спр. 67783. Арк. 26.

²³¹⁴ Микола Андрощук – «Вороний». *Записки повстанця* / ред. І. Марчук. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 13. С. 66.

інформатори або вони надходили у вигляді скарг від підпільників²³¹⁵. Крім того, господарчих референтів зобов'язували доповідати в СБ про усі факти зловживань, а не розслідувати їх самостійно²³¹⁶. Кожен випадок господарчих зловживань ретельно розслідувався²³¹⁷. Покарання залежало від обставин вчинення злочину та його наслідків – від догани або ударів «буками» до розстрілу²³¹⁸.

Вразливим для розкрадань місцем господарської мережі підпілля ОУН та УПА були склади-криївки (Авт. – ще називали магазинами). Співробітники СБ дбали про їх конспірацію та збирали інформацію щодо розкрадань²³¹⁹. Осіб, які розкрадали схованки запасів підпілля, зазвичай страчували²³²⁰. Справами учасників боївок ОУН займалася винятково референтура СБ. На кожну з них

²³¹⁵ ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 32. Арк. 285; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд.: В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 641; Літопис УПА. Нова серія. Т. 14: *УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи* / упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2010. С. 112.

²³¹⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 13 : *Воєнна округа УПА «Буг» : документи і матеріали, 1943–1952* / упоряд.: В. Мороз, О. Вовк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2009. Кн. 2. С. 360; Літопис УПА. Нова серія. Т. 23 : *Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ 1944–1951* / упоряд.: М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. С. 1118.

²³¹⁷ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 54. Арк. 101; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 59–61; Антонюк Я. Антикоруційна діяльність Служби безпеки ОУН. *Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів* : збірник статей і матеріалів / упоряд. І. Дралюк та ін. Київ : Прометей, 2019. С. 94–95. Серія: *Світові традиції державного управління*; Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.). Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2006. Т. 7 : *Бібліотека*. С. 58; Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. С. 204–205.

²³¹⁸ Архів Управління СБУ в Тернопільській області. Ф. 6. Спр. 9958. Арк. 25; Літопис УПА. Основна серія. Т. 43 : *Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН на Тернопільщині. 1946–1948* ; з англ. вступом / ред. П.Й. Потічний. Кн. 1. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2006. С. 456.

²³¹⁹ ГДА СБУ. Ф. 5. Оп. 1. Спр. 67434. Арк. 14; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-7442. Арк. 22; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 24. Арк. 124; Спр. 32. Арк. 280; Літопис УПА. Нова серія. Т. 20 : *Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952: документи і матеріали* / упоряд.: С. Волянчук. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2012. С. 632.

²³²⁰ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 33. Арк. 67; Спогади Мартинюк Меланії Яківни, 1930 р.н., уродженка та мешканка с. Білопіль Локачинського р-ну Волинської обл. Записано автором 27.03.2008 р.

складався детальний протокол²³²¹. Розслідування зловживань у підрозділах УПА проводила також ВПЖ. Згідно з «Дисциплінарним статутом», повстанцям, впійманим на дрібних крадіжках, загрожували «карний арешт», «стійка під крісом» або інше дисциплінарне покарання²³²². При повторному затриманні винних страчували²³²³. Подібні суворі покарання застосовували стосовно впійманих на розкраданнях організаційного майна або грабунках цивільного населення²³²⁴. Не стали винятком у зазначених розслідуваннях самі есбісти²³²⁵. Найбільшу увагу привертало зловживання керівників ОУН та УПА, які мали значно більші можливості зловживати ресурсами підпілля²³²⁶. Тому одним з обов'язків СБ було стеження за способом життя керівників підпілля. Незважаючи на сувору дисципліну та субординацію, навіть порівняно незначні матеріальні переваги над рядовими засуджувалися²³²⁷. Звинувачення в «аморальному житті» могло для будь-кого з керівників завершитися розстрілом²³²⁸. У окремих випадках засуджених до страти могли амністувати за

²³²¹ Антонюк Я. Антикоруptionна діяльність Служби безпеки ОУН. *Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів* : збірник статей і матеріалів. Київ : Прометей, 2019. С. 94. Серія: *Світові традиції державного управління*.

²³²² Літопис УПА. Нова серія. Т. 14 : *УПА і запілля на ПЗУЗ 1943–1945. Нові документи* / упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2010. С. 147; Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни: нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. С. 272–277.

²³²³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 54. Арк. 11–13.

²³²⁴ Гаврилюк Я. Доля трьох ветеранів. *Волинь*. 1995. 29 серпня. С. 4; Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944* / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. С. 498.

²³²⁵ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1046. Арк. 157; Ф. 5. Оп. 1. Спр. 68227. Арк. 25; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 351. Арк. 198; ДАРО. Ф. 2771. Оп. 1. Спр. 5035. Арк. 32; Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 113. Арк. 18-19; ЦДАВО України. Ф. 3833. Оп. 1. Спр. 233. Арк. 13; Антонюк Я. Антикоруptionна діяльність Служби безпеки ОУН. *Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів* : збірник статей і матеріалів / упоряд. І. Дралюк та ін. Київ : Прометей, 2019. С. 98. Серія: *Світові традиції державного управління*.

²³²⁶ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2734. Арк. 267; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 54. Арк. 4.

²³²⁷ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 8851. Арк. 45–46; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2052. Арк. 158.

²³²⁸ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 51. Арк. 329.

особливі заслуги перед підпіллям²³²⁹. Зрідка траплялося також взяття на поруки²³³⁰.

Протидія СБ кримінальним злочинцям розпочалася влітку 1943 р. на підконтрольних УПА теренах Волині та Західного Полісся. Зазначеним напрямом займалися коменданти районного рівня²³³¹. Вони прибували на місце злочину, опитували потерпілих та свідків. На основі цієї інформації виявляли підозрюваних і забирали їх на допит. Покарання зазначеним злочинцям були суворими – навіть за незначні крадіжки осіб, що мали серед населення кримінальну репутацію, страчували²³³². Згідно зі звітами поліцейсько-виконавчого відділу СБ, поширеними кримінальними злочинами були: «вбивство», «злодійство», «грабунки», «побої» та «спекуляція». Вони становили 15–30 % матеріалів справ²³³³. Особливу увагу СБ приділяло виявленню осіб, які займалися шахрайством або грабунками, видаючи себе за оунівців²³³⁴.

Частина кримінальних банд з колишніх учасників ОУН та УПА на Західному Поліссі об'єднувалися в «дикі групи»²³³⁵. Подібних випадків у

²³²⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали* / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ ; Торонто: Літопис УПА, 2006. С. 1201.

²³³⁰ Літопис УПА. Основна серія. Т. 43 : *Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН на Тернопільщині. 1946–1948* / ред. П.Й. Потічний. Кн. 1. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2006. С. 458.

²³³¹ ГДА СБУ. Ф. 26. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 145; Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд.: О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. Арк. 140–142.

²³³² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 75897. Арк. 353; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 212. Арк. 134; Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.)* / упоряд. В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. С. 426.

²³³³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 197; Спр. 376. Т. 58. Арк. 5.

²³³⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 49. Арк. 376; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 37. Арк. 100; ДАРО. Ф. Р-30. Оп. 2. Спр. 115. Арк. 27; Спр. 118. Арк. 2;

²³³⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 4968. Арк. 2; Данилюк В. Танго смерті Служби Безпеки. *Молода Волинь*. 1992. 8 травня. С. 3; Антонюк Я. Боротьба СБ ОУН(б) з «дикими групами» на території Волині та Полісся (1944–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. № 22. С. 120–124.

Галичині було менше, однак також траплялися²³³⁶. На Сокальщині їх називали «власівцями» (Авт. – від скорочення слів «діяти на власну руку»)²³³⁷. Наприкінці 1940 – початку 1950-х рр. посилювалося використання згаданих кримінальних груп радянськими спецслужбами²³³⁸.

На еміграції СБ ЗЧ ОУН підтримувала правопорядок в українських таборах для переміщених осіб²³³⁹, однак головно займалася розслідуванням фінансових зловживань посадових осіб, які мали доступ до організаційних коштів. Головна їх частина складалася зі щомісячних внесків оунівців (Авт. – 1 % від зарплати)²³⁴⁰. Чимало інформації про це міститься у свідченнях референта СБ ЗЧ ОУН Мирона Матвієйка («Усміха») та фінансового референта ЗЧ ОУН Степана-Казимира Джугала. Однак через заангажованість останніх, її достовірність викликає сумніви²³⁴¹. Існують також відомості про фінансові зловживання серед керівництва СБ ЗЧ ОУН²³⁴².

Висновки. Перші випадки розслідування розкрадань організаційних коштів ще на початку 1920-х рр. здійснювала розвідувальна референтура УВО, а після липня 1932 р. – «контрольно-розвідча» референтура ОУН. Після виникнення у 1940 р. на території Генерал-Губернії референтури СБ вона перебрала згадані функції. Паралельно у підконтрольній радянській владі

²³³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 51. Арк. 288; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 26; Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 182.

²³³⁷ Мартынюк Петр Филиппович (04.07.2014). ОУН-УПА: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-ura/martynuk-petr-filippovich/>

²³³⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 255. Арк. 32; Денисюк В. Літопис Камінь-Каширщини: історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : Надстир'я, 2001. С. 127; Літопис УПА. Нова серія. Т. 26 : Коломийська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1945–1950. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2016. С. 18.

²³³⁹ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 45. Арк. 32; Спогади про Ляндек / під ред. Я. Чумака. Торонто : Українська книжка, 1991. С. 27.

²³⁴⁰ Архів ОУН в УІС. Лондон. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 33. Арк. 31.

²³⁴¹ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10200. Т. 1. Арк. 98; ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 56232. Арк. 54–55, 177; Джугало С. За лаштунками вертепу ЗЧ ОУН. Київ : Товариство Україна, 1973. С. 10–42; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 231.

²³⁴² ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1207. Арк. 180; Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. С. 396.

частині Галичини, починаючи від округи, до червня 1941 р. продовжувала діяти «референтура контролю і розвідки». На початку 1942 р. підпілля ОУН активізувало накопичення ресурсів для створення повстанських загонів. За цих обставин боротьба СБ з розкраданням в підпіллі ОУН посилилася. Безпосередніх винуватців страчували, а їхніх керівників понижали у посаді. Частина вироків виносилася заочно.

Починаючи з літа 1943 р., важливим завданням СБ на Волині та Західному Поліссі була перевірка господарчих «запілля» УПА. Спеціально для цього на рівні районів створювалися «комісії». Було видано чимало наказів-попереджень стосовно суворого покарання за зловживання. Дані про порушників надходили від теренових інформаторів, повстанців, а також від самих господарчих. Кожен випадок ретельно розслідувався. Суворо заборонялося приховувати факти зловживань, а звинуваченим у цьому загрожувала смертна кара. На покарання господарчих впливали обставини та наслідки вчинення злочину. Воно могло варіюватися від кількох ударів палицею до розстрілу. У післявоєнний період важливим напрямом роботи СБ була протидія розкраданням підпільниками та місцевими жителями складів-криївок. Запідозрених у цьому зазвичай страчували.

Розслідуваннями зловживань у підрозділах УПА поряд з СБ займалася ВПЖ. Впійманих на дрібних крадіжках повстанців засуджували до дисциплінарних покарань. У випадку повторення злочину – розстрілювали. Якщо не вдавалося знайти винного, могли застосовувати колективну дисциплінарну відповідальність на рівні чоти або рою УПА. Зловживаннями в боївках ОУН займалася винятково референтура СБ. Також вона стежила за способом життя керівників підпілля, розслідувала розкрадання ними організаційних коштів. У випадку підтвердження підозр, окремих з них за надзвичайні заслуги могли помилувати. Інколи також застосовувалася практика взяття на поруки провідниками ОУН Крайового рівня.

Не менш рішучу боротьбу зі зловживаннями СБ проводила всередині своєї мережі, особливо серед керівного складу. Винних у згаданих злочинах розстрілювали. Інколи вирок особисто виконував керівник вищої ланки.

Починаючи з літа 1943 р., на Волині та Західному Полісся теренові референтури СБ протидіяли кримінальним злочинцям. Розслідування опиралося на свідчення потерпілих та очевидців. Зазвичай звинувачених у кримінальних злочинах не судили, а страчували на місці. Таке жорстоке покарання могло загрожувати навіть дрібним крадіям. У післявоєнний період СБ вела боротьбу лише з кримінальними злочинцями, які видавали себе за оунівців. Частина з них шахрайством збирала в місцевого населення гроші та продукти, інші – самостійно або групами займалися грабунками, гвалтуванням жінок та вбивствами. На Волині та Західному Поліссі кількість згаданих банд була більшою ніж у Галичині. Згідно з документацією СБ, їх називали «дикими групами», а на півночі Львівщини – «власівцями» (від виразу «на власну руку»). Наприкінці 1940 – початку 1950-х рр. посилювалося використання органами МДБ-МВС кримінальних банд для дискредитації перед місцевим населенням підпілля ОУН.

В інший спосіб СБ протидіяла зловживанням у середовищі української еміграції Західної Німеччини та Австрії. Методи діяльності були більш м'якими. Співробітники СБ перешкоджали крадіжкам у місцевого населення зі сторони окремих мешканців таборів для переміщених осіб, а також стежили за фінансовими порушеннями керівництва ЗЧ ОУН

7.6. Просопографічний портрет

Просопографія (від грец. *προσωπον* – обличчя, персона, особа та *γραφω* – пишу) – спеціальна історична дисципліна, яка передбачає вивчення подій минулого крізь людський чинник. Одним з її напрямів є створення колективних біографій груп осіб, об'єднаних за певними спільними ознаками²³⁴³.

²³⁴³ Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень. *Українська біографістика*. 2008. Вип. 4. С. 50.

Порівнюючи дані різних періодів щодо співробітників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, слід відзначити їх нерівномірність. Найменша їхня кількість стосовно розвідників УВО та ОУН 1920–1930-х рр. Аналізуючи дані біографічного довідника Петра Мірчука, можна припустити, що середній вік на посадах становив 20–30 років. Майже усі походили з Галичини (переважно Львівщини та Станіславівщини). Понад 70 % керівного складу навчалися у гімназіях та університетах, зазвичай у Львові, більшість відбували ув'язнення в польських тюрмах. Близько 40 % були заарештовані у 1939–1941 рр. органами НКВС, 20 % загинули після 1945 р. Таку ж кількість було заарештовано та страчено²³⁴⁴.

Набагато повніші дані вдалося зібрати про співробітників СБ ОУН. Особливо післявоєнного періоду. Інформацію про віковий склад подає «Номінаційна листа старшин СБ» складена 16 липня 1948 р. референтом СБ Карпатського краю Володимиром Лівим («Йорданом») на 22-х осіб. У ній 35 років мали 4,5 %, 32 роки – 9 %, 29 років – 13,5 %, 28 років – 13,5 %, 27 років – 18 %, 26 років – 18 %, 25 років – 13,5 %, 24 роки – 9 %²³⁴⁵. Тобто 86 % референтів СБ Крайового рівня (Карпатський Край) мали до 30 років. Бойовики були ще молодшими – зазвичай двадцятирічними²³⁴⁶. Для порівняння: учасники спецпідрозділів АК характеризувалися схожими показниками²³⁴⁷. Однак кадровий склад оперативного складу обласних УНКДБ західних областей УРСР вирізнявся старшими віком та більшим досвідом роботи²³⁴⁸.

²³⁴⁴ Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. С. 612–856.

²³⁴⁵ Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН (б): спроба аналізу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 1999. № 1/2 (10/11). С. 446.

²³⁴⁶ Brożyniak A. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 393.

²³⁴⁷ Starczewski M. Wywiad Okręgu Śląskiego OOB-ZWZ-AK : studie nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku / red. Wojciech Skóra i Paweł Skubisz. Szczecin, 2012. S. 402.

²³⁴⁸ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 319. Арк. 173.

Більшість співробітників СБ були вихідцями з місцевого селянства²³⁴⁹. На районному рівні цей показник складав близько 90 %²³⁵⁰. У референтурах СБ вищих провідів кількість немісцевих була значно вищою. Майже усі співробітники СБ за походженням – українці. Представники інших національностей траплялися зрідка²³⁵¹. Найбільше з них виявлено у осередках СБ ОУН Східної та Південної України, а також серед колишніх червоноармійців на Рівненщині²³⁵². По-іншому виглядав у січні 1942 р. національний склад радянських партизан Волині. Українців у них нараховувалося лише 57 %²³⁵³.

У гендерному співвідношенні СБ була, як правило, чоловічою референтурою²³⁵⁴. Єдиний напрям, де жінки відігравали помітну роль, – розвідка²³⁵⁵, у якій вони могли займати найвищі посади²³⁵⁶. Вони також почасти були викладачами на розвідувальних «вишколах»²³⁵⁷, і, крім того, нерідко виконували в СБ функції друкарок, викладачів, господарчих, санітарок тощо²³⁵⁸.

²³⁴⁹ Голубко В. Західноукраїнський селянин в умовах комуністичного режиму 1939–1953 рр.: пристосування та супротив. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. Вип. 34. С. 278.

²³⁵⁰ Гнида П. Боївка «Чайки». Діяльність боївки Служби безпеки Глинянського районного проводу ОУН(б) 1944–1946 рр. під командою Володимира Макаровського – «Чайки». Львів : Бона, 2016. С. 118.

²³⁵¹ Сергійчук В. Український здвиг. Т. 2 : *Волинь у 1939–1955 рр.* Київ : Українська видавнича спілка, 2005. С. 445.

²³⁵² ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76057. Т. 4. Арк. 139.

²³⁵³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 22. Спр. 16. Арк. 36.

²³⁵⁴ Гавришко М. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 94.

²³⁵⁵ ГДА СБУ Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 20. Арк. 178; Бурдс Дж. Советская агентура : очерки истории СРСР в послевоенные годы (1944–1948). Москва – Нью-Йорк : Современная история, 2006. С. 118–126.

²³⁵⁶ Архів Управління СБУ у Волинській області. Ф. 5. Спр. 1238. Т. 3. Арк. 30; Спр. 4309. Арк. 19; ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2616. Арк. 1–2; Ф. 11. Оп. 1. Спр. 979. Т. 25. Арк. 282; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 40. Арк. 77; Оп. 9. Спр. 165. Арк. 47; Спр. 212. Арк. 118; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 181; Спр. 40. Арк. 6; Спр. 43. Арк. 74, 104; Спр. 46. Арк. 43; Спр. 65. Арк. 173; Спр. 102. Арк. 22; Спр. 103. Арк. 33; Спр. 104. Арк. 47; Спр. 426. Арк. 14; ЦДАВО України. Ф. 3837. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 22.

²³⁵⁷ ГДА СБУ. Ф. 6. Оп. 1. Спр. 76079. Арк. 50; Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 69. Арк. 10; Коханська Г. З Україною у серці: спомини. Торонто : Літопис УПА, 2008. Т. 9 : Бібліотека. С. 113; УПА: спогади, документи. Київ : ПП «Фоліант», 2016. С. 420.

²³⁵⁸ Архів Управління СБУ в Чернівецькій області. Ф. 6. Спр. 6882. Арк. 21; ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 9. Спр. 212. Арк. 209; Ф. 73. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 48; Українська жінка у визвольній

За рівнем освіти есбісти суттєво не вирізнялися від інших учасників підпілля ОУН та УПА²³⁵⁹. На керівні посади в СБ намагалися підбирати молодих інтелігентів зі щонайменше середньою освітою²³⁶⁰. Підписана шефом СБ Ярославом Дякуном («Мироном») «Номінаційна листа старшин по СБ» від 27 лютого 1947 р., подає інформацію на 50 референтів СБ надрайонного та окружного рівнів. З них вищу мали 7 (3,5 %), середню освіту – 20 (10 %), неповну середню – 15 (7,5 %), початкову – 8 (4 %)²³⁶¹. У «Номінаційній листі старшин СБ» Карпатського краю від 16 липня 1948 р. зазначалося, що з 22 есбістів вищу освіту мав лише один (4,5 %), середню – 9 (41 %) неповну середню – 12 (54 %)²³⁶². Комплексне уявлення про рівень освіти від надрайонного до кущового рівня подає звіт референтури СБ Жидачівського надрайону ОУН від 19 листопада 1948 р. З 26 есбістів повну середню мали лише троє (0,8 %): надрайонний референт, друкарка та районний технічний секретар. Надрайонний технічний секретар закінчив 9 класів школи, 6 класів – районний референт, 5 класів – районний субреферент, районний референт, два кущові інформатори. Найбільша кількість есбістів Жидачівського надрайону – 15 осіб (інформаторів та боївкарів) мали освіту в 4 класи, а також по одному – 3 класи та 2 класи школи²³⁶³. Звіт референта СБ Жидачівського надрайону «Яреми» від 15 січня 1948 р. подає інформацію щодо стану освіти 27 есбістів цього терену. Повну середню освіту мав лише надрайонний референт. 9 класів школи – друкарка надрайонної референтури, 8 класів – районний референт, 7 класів – два члени надрайонної референтури. Решта есбістів, переважно інформаторів та боївкарів, мали нижчий рівень освіти: 6 класів – дві

боротьбі (1940–1950 рр.) : бібліографічний довідник / упоряд. Н. Мудра. Львів : Світ, 2004. С. 137–138.

²³⁵⁹ Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН (Б): спроба аналізу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 1999. № 1/2. С. 448–449; Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Київ : Наш формат, 2013. С. 197–206.

²³⁶⁰ Brożyniak A. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. № 5/1 (9). S. 393.

²³⁶¹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 325–332.

²³⁶² Ільницький В. Функціонування Служби безпеки в Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 302.

²³⁶³ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9160. Арк. 16.

особи, 5 класів – чотири особи, 4 класи – дев'ять осіб, 3 класи – п'ять осіб, 2 класи – дві особи²³⁶⁴. Загалом вищу освіту мали близько 4 % референтів СБ вищих проводів ОУН. Більшість рядового складу мали лише початкову освіту.

Слід зазначити, що зазначені показники у співробітників радянських органів держбезпеки були не кращими. Упродовж 1945–1946 рр. на рівні обласних УНКДБ західних областей УРСР вищу освіту мали 2–4 %²³⁶⁵. Порівняно вищим освітнім рівнем характеризувалися співробітники органів безпеки Другої Речі Посполитої, АК та Союзу борців за звільнення Литви²³⁶⁶. Натомість есбісти не могли опиратися на попередні державницькі структури.

Доволі складним завданням є визначення середнього терміну перебування есбістів на посадах. Їм суворо заборонялося розголошувати свої посади. За можливості рекомендувалося вдавати з себе рядових оунівців або повстанців²³⁶⁷. «Атестаційна листа командування СБ» (Карпатський край) від 16 липня 1948 р. подає інформацію на 22 особи. З них шість років вислуги мали п'ять есбістів, п'ять років – чотири, чотири роки – вісім, три роки – три, два роки – два²³⁶⁸. Аналогічну інформацію на 50 осіб подає «Номінаційна листа старшин по СБ» (переважно надрайонного та окружного рівнів) від 27 лютого 1947 р. Термін їхнього перебування в СБ становив: три роки – 15 осіб, один рік – дев'ять осіб, два роки – вісім осіб, чотири роки – шість осіб, три з половиною роки – чотири особи, пів року – три особи, півтора року – дві особи, два з половиною роки – дві особи та п'ять років – одна особа²³⁶⁹. Відповідно до

²³⁶⁴ ГДА СБУ. Ф. 65. Спр. С-9160. Арк. 14

²³⁶⁵ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 6. Спр. 319. Арк. 173; Політичний терор і тероризм в Україні. XIX–XX ст.: історичні нариси. Київ : Наукова думка, 2002. С. 762.

²³⁶⁶ Хамазюк И. Литовские, латышские и эстонские буржуазные националисты : учебное пособие. Москва : Редакционно-издательский отдел, 1961. С. 43; Разиграев О. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 роках. Луцьк : ДП Волинські старожитності, 2012. С. 174; Starczewski M. Wywid Okregu Slaskige OOB-ZWZ-AK : studie nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku / red. Wojciech Skóra i Paweł Skubisz. Szczecin, 2012. t. 1. S. 400.

²³⁶⁷ ДАВО. Ф. Р-1021. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 53.

²³⁶⁸ Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН (б): спроба аналізу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 1999. № 1/2 (10/11). С. 445.

²³⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 376. Т. 49. Арк. 325–332.

списку референтури СБ Жидачівського надрайону ОУН від 19 листопада 1948 р. терміни вислуги виглядали так: три роки – п'ять есбістів, два роки – чотири, один рік – п'ять. Решта 11 вступили до СБ того ж року²³⁷⁰. Подібні дані зазначені у списку референтури СБ Журавківського надрайону ОУН від 15 січня 1948 р. Відповідно три роки вислуги мали дев'ять осіб (надрайонний, а також районні референти та окремі інформатори), два роки – вісім та рік – 10 (боївкарі та інформатори)²³⁷¹. На основі зазначених документів можна зробити висновок, що керівні посади займали есбісти з більшою вислугою (кілька років), а рядові – з меншою (тижні або місяці).

Значно більше документів описують втрати серед співробітників СБ. Згідно «Списку упавших українських революціонерів Жидачівського району» від 1950 р. учасники «Районного ексекюзійного відділу» (Авт. – есбісти) склали сім осіб з дев'яти (тобто 77,5 %). Троє з них загинули оточені в кріївці, троє – в будинках селян та один – під час облави в лісі²³⁷². Натомість «некрологи» Золочівської округи ОУН за 1944–1947 рр. подають інші дані. Згідно з ними, есбісти становили 22 % втрат підпілля ОУН та УПА. Найбільше в 1946 р. – 10 есбістів, в 1945 р. – сім есбістів, в 1947 р. – п'ять есбістів, 1944 р. – один есбіст (підірвався на міні)²³⁷³. На основі звіту «Робітники СБ на ПЗУЗ, які впали в боротьбі за УССД в 1943–1945 рр.» можна простежити за місяцями втрати есбістів Волині та Західного Полісся. Упродовж 1944–1945 рр. вони становили 104 особи (1944 р. – 70 % та 1945 р. – 30 %). Найбільші втрати були навесні 1944 р. (33 %). За місяцями: квітень – 13,5 %, травень – 12,5 % та березні – 7,7 % (загалом – 35). Дещо менший спалах втрат повторився восени того ж року – 11,5 %²³⁷⁴. Згідно зі звітами Станіславської округи ОУН, упродовж 3 серпня 1944 – 7 грудня 1945 р. на її території загинуло 60 есбістів. З них керівники (від району та вище) – 16 осіб та рядових – 14. Найбільше

²³⁷⁰ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. С-9160. Арк. 16.

²³⁷¹ ГДА СБУ. Ф. 65. Оп. 1. С-9160. Арк. 14.

²³⁷² ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 7. Спр. 2. Арк. 7.

²³⁷³ ГДА СБУ. Ф. 71. Оп. 7. Спр. 5. Арк. 93–115.

²³⁷⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 601. Арк. 103–105.

загинули в бою – 33 особи, застрілилися оточеними – 13, загинули в облаві – вісім, застрілилися без надії вилікуватися від тифу – два, помер в шпиталі – один, втопився у річці – один, розірвався гранатою – один, був повішений – один²³⁷⁵. Певне уявлення про співвідношення втрат на районному та кущовому рівнях дає звіт референтури СБ Карпатського краю за 1947–1948 рр. Загалом загинули 182 есбісти, з них: бойовиків – 62,5 %, кущових інформаторів – 11 %, районних референтів – 10 %, комендантів боївок – 7,5 %, надрайонних референтів та субреферентів – 4 %, окружних референтів та субреферентів – 2 %, друкарок – 0,5 %²³⁷⁶.

Відсоток загиблих есбістів мав суттєві відмінності у кожному регіоні. Згідно «Евіденції впадших борців-революціонерів Чортківського р-ну» за квітень 1944 – серпень 1945 р. втрати есбістів становили 21 % від загиблих оунівців²³⁷⁷. «Список впадших Кременецького надрайону від 1943 – 1947 рр.» подає цей показник по районах: Почаївському – 27 %, Шумському – 9,5 %, Великодедеркальському – 12 %, Вишнівецькому – 9 %. Загалом співвідношення становило 104 з 799, тобто 13 %²³⁷⁸. На території Войнилівського р-ну втрати есбістів упродовж 1 січня – 25 квітня 1946 р. становили 19 % усіх загиблих підпільників²³⁷⁹. Відповідно до «Списку упавших революціонерів-повстанців ОУН-УПА за 1941–1947 рр.» на території Золотопотікського р-ну відповідні показники становили 2%. Найбільше есбістів загинули упродовж 1946 р.²³⁸⁰. Відповідно «Списку впадши членів ОУН в боротьбі за УССД з большевицьким окупантом за час від 29.III.1944 р. до 16.VII.1948 р.» втрати СБ становили 4%.

²³⁷⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 28 : *Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2018. Книга 1 (1945–1946). С. 120–123.

²³⁷⁶ Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН (б): спроба аналізу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 1999. № 1/2 (10/11). С. 450.

²³⁷⁷ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 104. Арк. 9.

²³⁷⁸ ДАТО. Ф. Р-3472. Оп. 1. Спр. 50. Арк. 2–102.

²³⁷⁹ ГДА СБУ. Ф. 62. Оп. 4. Спр. 71. Арк. 5.

²³⁸⁰ ГДА СБУ. Ф. 73. Оп. 1. Спр. 131. Арк. 10–15.

Серед них 18 % – керівний склад (від комендантів боївок до районних референтів)²³⁸¹.

Подібну до оунівської статистику надають документи радянських спецслужб. Відповідно до складеної ними діаграми про втрати СБ ОУН за лютий – листопад 1944 р., найбільшими вони були у квітні – травні та дещо меншими у жовтні – листопаді того ж року²³⁸². Згідно з даними КДБ УРСР найбільші втрати українське націоналістичне підпілля понесло у 1944 р. – 13,750 (56 %) та 1945 р. – 7,062 (29 %) ²³⁸³. Поміж них есбісти становили 5 %²³⁸⁴. Інший радянський документ повідомляє, що упродовж 16 вересня 1950 – 31 січня 1951 р. на території Дрогобицької обл. загинули 24 есбісти (14 % від загальної кількості вбитих оунівців)²³⁸⁵.

Аналізуючи біографії співробітників СБ ЗЧ ОУН, можна виділити кілька характерних особливостей. Вони були старшими, особливо керівний склад. Середні вікові показники перебування на посадах становили 30–45 років. Понад 8 % були уродженцями Галичини. Рівень освіти був значно вищим, ніж у есбістів Західної України. Львівський, а також західні університети, закінчили понад 70 % керівного складу. Втрати серед співробітників СБ ЗЧ ОУН були незначними. Загалом вони становили кілька десятків кур'єрів, які загинули упродовж другої половини 1940 – кінця 1950-х рр. у сутичках зі співробітниками спецслужб СРСР, ПНР або ЧССР²³⁸⁶.

²³⁸¹ Сергійчук В. Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. С. 63–639.

²³⁸² ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 187. Арк. 76.

²³⁸³ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 81. Арк. 285.

²³⁸⁴ ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 187. Арк. 82.

²³⁸⁵ ГДА СБУ. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 372. Т. 75. Арк. 266.

²³⁸⁶ ГДА СЗРУ. Ф. 1. Спр. 10268. Т. 1. Арк. 17; Спр. 10284. Т. 1. Арк. 62; Спр. 10295. Т. 1. Арк. 82; Спр. 11325. Арк. 11; Спр. 12112. Т. 1. Арк. 303; Спр. 12513. Т. 1. Арк. 44; ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1215. Арк. 77, 188; Спр. 1238. Арк. 195; Ф. 2. Оп. 1. Спр. 2548. Арк. 5; Спр. 2665. Арк. 293; Спр. 2872. Арк. 255, Спр. 2886. Арк. 4; Ф. 6. Оп. 1. Спр. 33286. Т. 1. Арк. 245; Т. 2. Арк. 61; Спр. 56232. Арк. 233; Ф. 65. Оп. 1. Спр. С-9499. Арк. 206; Ф. 71. Оп. 6. Спр. 261. Арк. 38.

Висновки. Аналізуючи біографії та статистичні дані стосовно учасників спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій, можна виділити їх просопографічний портрет на кожному періоді діяльності.

Середній вік розвідників УВО та ОУН на посадах становив 20–30 років. Практично усі були галичанами, переважно вихідцями з Львівщини та Станіславівщини. Понад 70 % керівного складу мали гімназійну або університетську освіту. У рядових розвідників УВО та ОУН ці показники були значно меншими. Близько 40 % були заарештовані у 1939–1941 рр. органами НКВС.

Про співробітників СБ ОУН, особливо післявоєнного періоду, збереглося набагато більше інформації. У тому числі статичні дані з документів підпілля. Керівники від повітового до крайового рівня мали середні вікові показники 20–30 років. Учасники СБ нижчого рівня були молодшими 18–20 років. За соціальним походженням майже усі були з селянського середовища. При цьому рядовий склад зазвичай діяв у теренах народження та проживання. За національним складом есбісти фактично усі есбісти були українцями. Виняток становила мережа південних та східних регіонах України, де значний відсоток співробітників СБ ОУН мали російські прізвища. Поодинокі випадки залучення до рядового складу (не вище підрайону) татар та мордвин траплялися у 1943–1944 рр. на Рівненщині.

Рівень освіти серед есбістів був невисоким. В університетах навчалися близько 4 % референтів СБ крайового, обласного та окружного рівнів. Серед рядових переважала початковий рівень грамотності (2–6 класів школи). Референти СБ надрайонного та районного рівнів зазвичай мали повну середню освіту. Середній термін перебування есбістів на посадах був незначним. На рівні вищих референтур СБ він становив кілька років. Зазвичай рядові есбісти перебували на посаді кілька тижнів або місяців. У гендерному співвідношенні серед есбістів були у переважній більшості чоловіки. Жінки нерідко займали керівні посади у розвідці на рівні районів та підрайонів. Крім того, вони виконували функції друкарок, інструкторів, господарчих, санітарок тощо.

Найбільш повними є статистичні дані про втрати співробітників СБ. Вони склали 15–25 % усієї мережі підпілля ОУН. Серед керівного складу відсоток загиблих був значно вищим. З них близько 80 % загинули в боях або застрілилися та 10 % потрапили до полону. Здебільшого важко пораненими або у несвідомому стані. Переважна частина втрат припадає на 1944–1945 рр., особливо на фронтний період.

Значно менше інформації збереглося про співробітників СБ ЗЧ ОУН. Середні вікові показники перебування на посадах становили 30–45 років. Понад 80 % були вихідцями з Галичини. Кількість осіб з вищою освітою була доволі значною. Поміж керівного складу їх нараховувалося понад 70 %. Втрати були порівняно незначними та становили кілька десятків кур'єрів.

ВИСНОВКИ

У висновках узагальнено результати дисертаційного дослідження, викладено основні концептуальні положення, які виносяться на захист:

Аналіз стану наукової розробленості проблеми дає підстави констатувати наявність у вітчизняній та закордонній історіографії значної кількості напрацювань, які висвітлюють ключові напрями функціонування спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій. Водночас чимало важливих аспектів не стали предметом наукового вивчення. Історіографічний аналіз довів необхідність проведення комплексного дослідження, яке б репрезентувало та концептуалізувало увесь науково-теоретичний спадок зазначеної тематики.

Підґрунтям реалізації дослідницьких завдань став багаторівневий комплекс документів, який охоплює вітчизняні, закордонні приватні архіви та музейні фонди. Здійснена джерельна евристика дала підставу для таких наукових висновків.

Доведено, що спеціальні підрозділи українських націоналістичних організацій у ретроспективі всіх етапів функціонування відігравали важливу роль. Зазначена домінанта зумовлювалася низкою факторів: необхідністю контррозвідального захисту в екстремальних умовах протистояння набагато сильнішим супротивникам, перманентною підготовкою до збройного повалення окупаційної влади, періодичною внутрішньою диференціацією.

Встановлено, що основними організаційними формами були:

- «Розвідчий реферат» (референтура) УВО (1921–1927).
- Розвідувальні та контррозвідувальні підрозділи у складі референтур УВО-ОУН (1928–1931).
- «Контрольно-розвідча» референтура при Крайовій екзекутиві ОУН (1932–1940).
- Служба безпеки ОУН (1939–1940).
- Розвідувальна референтура «Повстанського штабу» ОУН (бандерівців) (1940–1941).
- Служба безпеки ОУН (бандерівців) (1940–1954).
- Розвідувальна референтура (Безпека) ОУН (мельниківців) (1940–1944).

- Українська народна міліція та Українська державна Служба безпеки, підконтрольні ОУН (бандерівців) (1941).
- Розвідка Української Народної Самооборони (1943).
- Військово-польова жандармерія УПА (1943–1945).
- Розвідка та контррозвідка підрозділів УПА (1943–1947).
- Служба безпеки Закордонного центру ОУН (1945).
- «Крайовий провід для керівництва діяльністю організаційної мережі на території УРСР» або «одинка» ОУН (солідаристів) (1945–1960-ті рр.).
- Служба безпеки Закордонних частин ОУН (1946–1967).
- Розвідувальні та контррозвідувальні органи Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради (1948–1980-ті рр.).
- Осередки «табірної» Служби безпеки (1950-ті рр.).
- Розвідка «двійкарів» або ОУН (за кордоном) (1954–1960-ті рр.).
- Служба безпеки ОУН (1968–1991).

Усі ці структури вважали себе правонаступниками ОУН, очолюваної Євгеном Коновальцем. Діючи паралельно, вони доповнювали одна одну, а інколи виступали конкурентами або й супротивниками.

З'ясовано, що організаційна структура спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій будувалася за територіально-функціональним принципом та постійно трансформувалася. Найбільш впливовими факторами були: зміна методів роботи супротивником; регіональні особливості; міжнародна геополітична ситуація; переорієнтація на інших союзників; наслідки внутрішньо-організаційних конфліктів, а подекуди – й вплив рішень окремих керівників. Подібно визначалися актуальні завдання та рівень повноважень. Водночас періодично перемінювалися базові терени діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій. Окреслені детермінанти переважно обумовлювався: підтримкою місцевого населення; стратегічно сприятливими або несприятливими умовами для розгортання мережі; позицією союзників.

Перманентним напрямом діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій була розвідка. Її основу складала мережа інформаторів із національно свідомого місцевого населення, яке добровільно надавало допомогу. Примусові методи вербування практикувалися зрідка. Залежно від обраної тактики інформаційну мережу максимально розширювали або навпаки зосереджувалися на агентурному потенціалі оперативного джерела. Основні напрями розвідувальної діяльності спрямовувалися на збройні підрозділи супротивника, органи окупаційної адміністрації, середовища конкурентних громадсько-політичних організацій. Крім того, важливого значення надавали збору інформації з відкритих джерел.

Доведено, що співпраця спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій з іноземними розвідками будувалася на засадах прагматизму та розумінні об'єктивної реальності геополітичного становища. Зазвичай вона полягала в обміні військово-стратегічної інформації на фінансово-політичну допомогу. Порушення союзницьких зобов'язань призводило до припинення з ними співпраці або навіть збройного протистояння. Прикладом останнього були взаємини між підпіллям ОУН та Німеччиною.

Головні контррозвідувальні зусилля спрямовувалися на виявлення агентури супротивника в середовищі українських націоналістичних організацій, а також його оточенні. Кульмінації свого впливу така практика набула у післявоєнний період. Основними формами контррозвідувальної роботи були: контроль за дотриманням конспірації, внутрішні перевірки та збір інформації про агентуру супротивника. Не менш важлива роль відводилася заходам агітаційно-викривального впливу, які передбачали деморалізацію агентури супротивника.

Слідча робота спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій мала низку особливостей: відсутність місць тривалого утримання підозрюваних, обмежені можливості збору необхідної інформації, гостра нестача кваліфікованих кадрів. Ключову роль відігравав допит, який опирався на методичні та психологічні прийоми. За надзвичайних умов допускалося

застосування щодо підозрюваного психологічних або фізичних тортур. Здобута при цьому інформація ретельно протоколювалася за встановленими зразками. Доказом провини підслідного вважалося його зізнання, що на практиці ставало причиною багатьох трагедій.

Судово-дисциплінарна практика не входила до прямих обов'язків спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій. Виняток становила викрита агентура супротивника. Винесені вироки відзначалися суворістю. Обґрунтовували це надзвичайними (революційними) умовами національно-визвольної боротьби. Відсоток виправданих був незначним. За важкі провини засуджених карали смертю, а легкі – психологічними, фізичними санкціями або матеріальними стягненнями.

Терористична діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій спрямовувалася передусім на виявлену агентуру супротивника. Умовно її поділяли на внутрішню (всередині підпілля) та зовнішню (його оточенні). В апогеї цієї каральної роботи допускалося застосування колективної відповідальності. Наслідки терору СБ виявилися неоднозначними. Збереження боєздатності підпілля мало надто велику ціну. Ймовірно тягар її відповідальності ще тривалий час асоціюватиметься з підпіллям ОУН. Поступова зміна цієї парадигми можлива шляхом ширшого висвітлення провокаційної ролі радянських спецслужб у розгортанні терору.

Каральні операції проти окремих чиновників та правоохоронців супротивника обґрунтовувалися необхідністю протистояння окупаційній адміністрації. До останньої категорії зараховували також осіб, які активно перешкоджали діяльності підпілля. Диверсійні операції на окупаційні установи, військово-стратегічні й економічні об'єкти відігравали другорядну роль.

Сутичок зі збройними підрозділами супротивника спеціальні підрозділи українських націоналістичних організацій намагалися уникати. Основою їх бойової тактики були засідки, добре підготовані несподівані напади та індивідуальні ліквідації. Окремим аспектом діяльності була охорона керівного складу та важливих об'єктів. Відповідно до багатьох чинників, вона могла бути

постійною або тимчасовою, а також нараховувати від одного до кількох десятків осіб. Паралельно з виконанням безпосередніх функцій охоронців нерідко залучали до господарської роботи, розвідувальних завдань, а також забезпечення зв'язку.

Підтримання ефективності роботи опиралося на постійну підготовку співробітників. Основною формою навчання були короткотермінові курси з методів ведення слідчої роботи, службового діловодства, розвідувальної та контррозвідувальної роботи. За підпільних умов їх проводили у відлюдних місцях, а в країнах Заходу – на базі навчальних закладів іноземних розвідок або в орендованих приміщеннях.

За соціальним походженням, віком та освітою співробітники спеціальних підрозділів суттєво не відрізнялися від інших членів українських націоналістичних організацій. Позитивними якостями вважалися: рішучість, безкорисливість, надійність, працьовитість, сумлінність, ініціативність, врівноваженість, обережність, комунікабельність, пунктуальність та дисциплінованість. Визначальною рисою психологічного стану була постійна готовність до самопожертви.

Проведене дослідження дало підстави дійти висновків, що принципи і методи діяльності спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій були типовими для аналогічних структур у підпільно-партизанських формуваннях тогочасних поневолених європейських народів. Водночас вони мали низку особливостей: сімдесятирічне бездержавне функціонування, значний практичний досвід, здобутий у тривалому протистоянні з сильними супротивниками, орієнтація на власні ресурси, потужний вплив на перебіг визвольної боротьби. Встановлено, що за низкою критеріїв діяльність спеціальних підрозділів українських націоналістичних організацій була унікальним явищем у світовій історії. Важкі втрати та тривалість боротьби не відвернули їх від продовження змагань за незалежність України, яке, зрештою, завершилося перемогою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. АРХІВИ

ГАЛУЗЕВІ ДЕРЖАВНІ АРХІВИ УКРАЇНИ

**Архівний сектор Головного управління Національної поліції у
Волинській області**

Ф. 101. Облікові та особові справи на спецпоселенців

1. Спр. Р-3230. Т. 1. Присяжнюка Олексія Васильовича, 1912 р.н. 90 арк.
2. Спр. Р-4271. Т. 1. Семенюка Олександра Сильвестровича, 1924 р.н. 31 арк.
3. Спр. Р-6154. Т. 1. Антонюка Адама Антоновича, 1910 р.н. 82 арк.

**Архівний сектор Головного управління Національної поліції у
Львівській області**

Ф. 111. Облікові та особові справи на спецпоселенців

4. Спр. Р-25146. Т. 3. Кочмара Миколи Григоровича, 1915 р.н. 51 арк.

**Архівний сектор Головного управління Національної поліції в Рівненській
області**

Ф. 99. Облікові та особові справи на спецпоселенців

5. Спр. Р-1374. Т. 1. Бусел Віри Леонтіївни, 1910 р.н. 23 арк.
6. Спр. Р-9461. Т. 1. Андрощука Миколи Артемовича, 1913 р.н. 49 арк.

**Архівний сектор Головного управління Національної поліції в
Тернопільській області**

Ф. 52. Матеріали винищувальних батальйонів

7. Спр. Р-48.Золотниківський районний відділ НКВС (1945). 47 арк.

**Архівний сектор Головного управління Національної поліції в
Чернівецькій області**

Ф. 100. Облікові та особові справи на спецпоселенців

8. Спр. Р-105. Т. 2. Майданського Костянтина Ілліча, 1878 р.н. 77 арк.
9. Спр. О-50. Т. 1. Дмитрюк Марії Миколаївни, 1895 р.н. 39 арк.

**Архів Головного управління Служби безпеки України в Автономній
Республіці Крим**

Ф. 5. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

10.Спр. 22581. Т. 1. Ларжевського Леоніда Федосійовича, 1918 р.н. 395 арк.

11.Спр. 22581. Т. 2. Коробань Михайла Андрійовича, 1903 р.н. 207 арк.

Архів Управління Служби безпеки України у Вінницькій області

Ф. 5. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

12.Спр. 1655. Лебедовського Кирила Леонтійовича, 1897 р.н. 160 арк.

13.Спр. 22672. Мороза Сергія Григоровича, 1912 р.н. та ін. 406 арк.

Архів Управління Служби безпеки України у Волинській області

Ф. 4. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

14.Спр. 1801. Кислюка Ісаака Максимовича, 1900 р.н. та ін. 181 арк.

15.Спр. 2015. Андросюка Кузьми Петровича, 1909 р.н. та ін. 227 арк.

16.Спр. 2347. Сахарчука Федора Андроновича, 1920 р.н. та ін. 127 арк.

17.Спр. 2976. Бедрика Володимира Григоровича, 1900 р.н. та ін. 191 арк.

18.Спр. 3007. Матвіюка Володимира Зиновійовича, 1920 р.н. та ін. 520 арк.

19.Спр. 7199. Прядуна Миколи Андроновича, 1912 р.н. 158 арк.

20.Спр. 8527. Т. 1. Вороб'я Івана Юстиновича, 1922 р. та ін. 321 арк.

21.Спр. 8527. Т. 2. Яськіва Степана Васильовича, 1928 р.н. та ін. 399 арк.

22.Спр. 11092. Головчука Володимира Якимовича, 1922 р.н. 49 арк.

23.Спр. 11095. Новосада Вячеслава Платоновича, 1924 р.н. 81 арк.

24.Спр. 12375. Мояк Юрія Петровича, 1922 р.н. 63 арк.

25.Спр. 12528. Дубенчука Пилипа Васильовича, 1911 р.н. та ін. 103 арк.

26.Спр. 12529. Климчука Андрія Феофіловича, 1922 р.н. 51 арк.

27.Спр. 13017. Т. 3. Гончарука Івана Савовича, 1925 р.н. 264 арк.

28.Спр. 13017. Т. 5. Гончарука Івана Савовича, 1925 р.н. 207 арк.

29.Спр. 13436. Макарука Івана Купріяновича, 1924 р.н. та ін. 325 арк.

30.Спр. 14109. Костюка Григорія Антоновича, 1908 р.н. 49 арк.

31.Спр. 21138. Т. 1. Десятинчука Федота Васильовича, 1913 р.н. 380 арк.

32.Спр. 21366. Т. 1. Мокича Миколи Пилиповича, 1918 р.н. 317 арк.

- 33.Спр. 21366. Т. 5. Мокича Миколи Пилиповича, 1918 р.н. 334 арк.
- 34.Спр. 21366. Т. 8. Мокича Миколи Пилиповича, 1918 р.н. 627 арк.
- 35.Спр. 21532. Швеця Максима Федосійовича, 1914 р.н. 61 арк.
- 36.Спр. 21562. Тимощука Олександра Іларіоновича, 1917 р.н. та ін. 464 арк.
- 37.Спр. 21706. Т. 1. Дебальюка Івана Мефодійовича, 1921 р.н. 294 арк.
- 38.Спр. 21706. Т. 4. Дебальюка Івана Мефодійовича, 1921 р.н. 360 арк.
- 39.Спр. 22061. Єфимчука Петра Фроловича, 1921 р.н. 61 арк.
- 40.Спр. 22153. Мартинюка Петра Пилиповича, 1922 р.н. 93 арк.
- 41.Спр. 23008. Т. 1. Ворожка Василя Савовича, 1923 р.н. 250 арк.
- 42.Спр. 23008. Т. 3. Ворожка Василя Савовича, 1923 р.н. 293 арк.
- 43.Спр. 23018. Т. 2. Огородничука-Квятковського Миколи Гнатовича, 1925 р.н. та ін. 194 арк.
- 44.Спр. 23018. Т. 7. Стасіва Василя Юрійовича, 1913 р.н. та ін. 206 арк.
- 45.Спр. 23018. Т. 19. Шпачука Петра Платоновича, 1923 р.н. та ін. 285 арк.
- 46.Спр. 23018. Т. 20. Огородничука-Квятковського Миколи Гнатовича, 1925 р.н. та ін. 341 арк.

Ф. 5. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

- 47.Спр. 920. Куляк Зої Михайлівни, 1928 р.н. 210 арк.
- 48.Спр. 1238. Т. 1. Наглюка Олександра Тимофійовича, 1923 р.н. та ін. 205 арк.
- 49.Спр. 1238. Т. 3. Рейкіної Галини Іванівни, 1925 р.н. та ін. 297 арк.
- 50.Спр. 1577. Голод Миколи Куприяновича, 1919 р.н. та ін. 130 арк.
- 51.Спр. 2628. Т. 1. Косюка Олексія Корнійовича, 1911 р.н. та ін. 294 арк.
- 52.Спр. 4282. Т. 1. Музичук Надії Андріївни, 1922 р.н. та ін. 412 арк.
- 53.Спр. 4287. Тарасюка Дмитра Андрійовича, 1918 р.н. 226 арк.
- 54.Спр. 4309. Єфимчук Надії Григорівни, 1924 р.н. та ін. 333 арк.
- 55.Спр. 4338. Ярмольчука Івана Дмитровича, 1913 р.н. та ін. 383 арк.
- 56.Спр. 4409. Шиманського Трифона Даниловича, 1915 р.н. та ін. 381 арк.
- 57.Спр. 4584. Мартищука Андрія Івановича, 1929 р.н. та ін. 480 арк.
- 58.Спр. 4598. Терети Івана Карповича, 1928 р.н. та ін. 669 арк.
- 59.Спр. 4613. Терпелюка Степана Андрійовича, 1925 р.н. 94 арк.

- 60.Спр. 4844. Грушка Потапа Андрійовича, 1902 р.н. та ін. 136 арк.
- 61.Спр. 4952. Скірука Віталія Петровича, 1929 р.н. та ін. 589 арк.
- 62.Спр. 4962. Кравчука Кирила Гавриловича, 1926 р.н. та ін. 228 арк.
- 63.Спр. 4995. Романюка Івана Денисовича, 1928 р.н. та ін. 416 арк.
- 64.Спр. 5006. Сохацького Петра Якимовича, 1927 р.н. 192 арк.
- 65.Спр. 5148. Войтюка Федора Васильовича, 1916 р.н. та ін. 201 арк.
- 66.Спр. 5492. Кридинера Івана Юхимовича, 1923 р.н. та ін. 286 арк.
- 67.Спр. 5641. Дмитрука Василя Івановича, 1928 р.н. та ін. 263 арк.
- 68.Спр. 5677. Барана Григорія Григоровича, 1905 р.н. 118 арк.
- 69.Спр. 6065. Бачинської Ганни Григорівни, 1923 р.н. 147 арк.
- 70.Спр. 6115. Кусинського Івана Кириловича, 1922 р.н. 111 арк.
- 71.Спр. 6417. Борисюка Тихона Іларіоновича, 1896 р.н. 98 арк.
- 72.Спр. 6579. Балюка Івана Гавриловича, 1928 р.н. 107 арк.
- 73.Спр. 6642. Камінського Василя Йосиповича, 1927 р.н. та ін. 472 арк.
- 74.Спр. 7366. Богдана Бориса Івановича, 1931 р.н. та ін. 114 арк.
- 75.Спр. 7383. Т. 1. Кудрик Надії Григорівни, 1926 р.н. 109 арк.
- 76.Спр. 7383. Т. 2. Кудрик Надії Григорівни, 1926 р.н. 84 арк.
- 77.Спр. 7494. Бивалюка Василя Петровича, 1891 р.н. 82 арк.
- 78.Спр. 7525. Бондаря Євстафія Карловича, 1884 р.н. 48 арк.
- 79.Спр. 7790. Будя Василя Адамовича, 1926 р.н. та ін. 426 арк.
- 80.Спр. 8054. Брися Олексія Семеновича, 1921 р.н. 137 арк.
- 81.Спр. 8194. Т. 1. Ядощука Степана Михайловича, 1907 р.н. 144 арк.
- 82.Спр. 8194. Т. 2. Ядощука Степана Михайловича, 1907 р.н. 302 арк.
- 83.Спр. 8418. Ляха Федора Григоровича, 1900 р.н. 157 арк.
- 84.Спр. 8500. Жежко Віри Василівни, 1926 р.н. та ін. 90 арк.
- 85.Спр. 8525. Шевчука Леоніда Івановича, 1924 р.н. 54 арк.
- 86.Спр. 8788. Шиманюка Савелія Степановича, 1900 р.н. 146 арк.
- 87.Спр. 8851. Строка Савелія Петровича, 1918 р.н. та ін. 419 арк.
- 88.Спр. 9038. Стащука Захара Леонтійовича, 1910 р.н. 65 арк.
- 89.Спр. 9121. Братуня Пантелеймона Степановича, 1914 р.н. 52 арк.

- 90.Спр. 9190. Бочнюка Степана Якимовича, 1911 р.н. 157 арк.
91.Спр. 10584. Чижика Василя Демидовича, 1912 р.н. та ін. 292 арк.
92.Спр. 12517. Кінаха Івана Семеновича, 1910 р.н. та ін. 347 арк.
93.Спр. 12961. Вакулика Василя Івановича, 1922 р.н. та ін. 158 арк.

Архів Управління Служби безпеки України у Дніпропетровській області

Ф. 7. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

- 94.Спр. 28726. Лелеко Андрія Мефодійовича, 1910 р.н. та ін. 620 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Донецькій області

Ф. 5. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

- 95.Спр. 50284. Т. 2. Пивоварика Михайла Миколайовича, 1928 р.н. та ін.
358 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Житомирській області

Ф. 5. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

- 96.Спр. 8525. Хомута Єфима Матвійовича, 1898 р.н. 100 арк.
97.Спр. 8292. Радіона Левка Давидовича, 1924 р.н. та ін. 190 арк.
98.Спр. 32527. Коничека Бориса Карловича, 1923 р.н. та ін. 78 арк.
99.Спр. 54786. Мусія Миколи Миколайовича, 1916 р.н. та ін. 356 арк.

Ф. 6. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

100. Спр. 28905. Мельника Івана Андрійовича, 1924 р.н. та ін. 323 арк.
101. Спр. 30309. Купневич Катерини Петрівни, 1918 р.н. 103 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області

Ф. 6. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

102. Спр. 4718. Т. 8. Скрипки Андрія Васильовича, 1927 р. та ін. 335 арк.
103. Спр. 5723. Ротанчука Івана Антоновича, 1920 р.н. 108 арк.

Ф. 7. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

104. Спр. 1307. Т. 3. Манзюка Семена Івановича, 1917 р.н. та ін. 402 арк.
105. Спр. 1925. Борика Ярослава Павловича, 1921 р.н. 114 арк.
106. Спр. 2067. Гавриляка Юрія Федоровича, 1929 р.н. та ін. 524 арк.
107. Спр. 2381. Савчука Миколи Олексійовича, 1915 р.н. 152 арк.

108. Спр. 5930. Желтвая Миколи Вікторовича, 1911 р.н. 187 арк.
109. Спр. 5678. Т. 1. Бандусяка Георгія Михайловича, 1923 р.н. та ін. 279 арк.
110. Спр. 5678. Т. 2. Бисуна Василя Івановича, 1922 р.н. та ін. 285 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Запорізькій області

Ф. 7. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

111. Спр. 19352. Гладуна Венедикта Феодосійовича, 1888 р.н. та ін. 327 арк.
112. Спр. 19487. Мусієнка Павла Федоровича, 1896 р.н. та ін. 327 арк.
113. Спр. 21870. Дурдурковського Федора Миколайовича, 1904 р.н. 163 арк.
114. Спр. 21902. Немировського Іларія Дмитровича, 1919 р.н. та ін. 330 арк.

**Архів Управління Служби безпеки України
в Івано-Франківській області**

Ф. 4. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

115. Спр. 1273. Крамара Василя Івановича, 1927 р.н. 224 арк.
116. Спр. 15067. Тимківа Василя Олексійовича, 1900 р.н. та ін. 419 арк.
117. Спр. 37256. Т. 3. Мацевича Миколи Прокоповича, 1918 р.н. та ін. 501 арк.
118. Спр. 37256. Т. 4. Дроцюка Йосипа Яковича, 1904 р.н. та ін. 157 арк.
119. Спр. 45689. Т. 2. Паленюка Василя Миколайовича, 1903 р.н. та ін.
283 арк.

Ф. 5. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

120. Спр. 6807. Проценка Дмитра Олексійовича, 1927 р.н. 215 арк.
121. Спр. 6872. Т. 1. Теличкана Дмитра Петровича, 1920 р.н. та ін. 145 арк.
122. Спр. 6872. Т. 2. Досюка Дмитра Васильовича, 1914 р.н. та ін. 269 арк.
123. Спр. 7346. Т. 1. Жураковського Броніслава Карловича, 1916 р.н. та ін.
183 арк.
124. Спр. 7346. Т. 2. Костюка Василя Михайловича, 1920 р.н. та ін. 192 арк.
125. Спр. 7539. Кицилюка Василя Федоровича, 1924 р.н. 68 арк.
126. Спр. 8366. Романіва Петра Васильовича, 1912 р.н. 43 арк.
127. Спр. 8483. Клапцуняка Івана Григоровича, 1928 р.н. 34 арк.
128. Спр. 9416. Савчука Михайла Анатанасійовича, 1910 р.н. 57 арк.
129. Спр. 10586. Т. 1. Дуди Матвія Іллча, 1910 р.н. та ін. 303 арк.

130. Спр. 10660. Т. 1. Тичинського Богдана Михайловича, 1915 р.н. та ін. 273 арк.
131. Спр. 10660. Т. 2. Гошовського Степана Івановича, 1916 р.н. та ін. 371 арк.
132. Спр. 10660. Т. 3. Яремчука Гната Миколайовича, 1920 р.н. та ін. 282 арк.
133. Спр. 10660. Т. 4. Франдзея Миколи Дмитровича, 1919 р.н. та ін. 334 арк.
134. Спр. 10660. Т. 5. Бабюка Івана Васильовича, 1913 р.н. та ін. 323 арк.
135. Спр. 10660. Т. 7. Керницького Костянтина Миколайовича, 1910 р.н. та ін. 223 арк.
136. Спр. 10851. Галюка Петра Івановича, 1915 р.н. 34 арк.
137. Спр. 10888. Сенюка Миколи Івановича, 1907 р.н. 51 арк.
138. Спр. 11510. Жупник Олени Онуфріївни, 1928 р.н. 50 арк.
139. Спр. 11962. Т. 1. Островерха Григорія Андрійовича, 1915 р.н. та ін. 305 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Кіровоградській області

Ф. 6. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

140. Спр. 1105. Нечая Владислава Станіславовича, 1926 р.н. 100 арк.
141. Спр. 10528. Дурнова Дмитра Федосійовича, 1920 р.н. 276 арк.
142. Спр. 12717. Очковського Степана Корнійовича, 1915 р.н. 68 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Луганській області

Ф. 5. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

143. Спр. 21515. Матяка Іллі Павловича, 1925 р.н. 117 арк.

Архів Управління Служби безпеки України у Львівській області

Ф. 5. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

144. Спр. 1827. Мельника Михайла Йосиповича, 1897 р.н. 91 арк.
145. Спр. 1852. Крупського Зенона Петровича, 1900 р.н. та ін. 307 арк.
146. Спр. 2234. Орловського Йосипа Михайловича, 1918 р.н. 20 арк.
147. Спр. 13359. Івасюк Анни Марківни, 1918 р.н. 247 арк.
148. Спр. 19322. Думи Стефанії Андріївни, 1930 р.н. та ін. 190 арк.
149. Спр. 20423. Коса Тимофія Васильовича, 1930 р.н. та ін. 74 арк.
150. Спр. 20607. Макара Володимира Львовича, 1919 р.н. та ін. 235 арк.

151. Спр. 21668. Сайка Юрія Дмитровича, 1919 р.н. та ін. 257 арк.
152. Спр. 22131. Сеник Ірини Михайлівни, 1926 р.н. 33 арк.
153. Спр. 22158. Стефанчука Лева Михайловича, 1911 р.н. та ін. 227 арк.
154. Спр. 22177. Дідух Надії Данилівни, 1927 р.н. та ін. 35 арк.
155. Спр. 22869. Т. 3. Ковалик Володимира Михайловича, 1921 р.н. 150 арк.
156. Спр. 23772. Т. 1. Зданевича-Ковальського Володимира Михайловича, 1914 р.н. та ін. 281 арк.
157. Спр. 24390. Т. 2. Тарасюк Михайло Іванович, 1922 р.н. та ін. 62 арк.
158. Спр. 24769. Т. 1. Слюсаря Степан Пилиповича, 1925 р.н. та ін. 240 арк.
159. Спр. 26993. Дубського Дмитра Павловича, 1923 р.н. та ін. 81 арк.
160. Спр. 27594. Т. 2. Вакарука Євгена Осиповича, 1928 р.н. та ін. 224 арк.
161. Спр. 27639. Луцик Єви Федорівни, 1929 р.н. та ін. 137 арк.
162. Спр. 28072. Ковалю Ярослава Петровича, 1929 р.н. та ін. 225 арк.
163. Спр. 28400. Білика Михайла Олексійовича, 1919 р.н. та ін. 335 арк.
164. Спр. 28503. Олейника Степана Миколайовича, 1914 р.н. та ін. 287 арк.
165. Спр. 28504. Стронського Степана Стаховича, 1923 р.н. та ін. 380 арк.
166. Спр. 28621. Романини Ярослави Григорівни, 1921 р.н. 391 арк.
167. Спр. 28840. Рибинського Юліана Осиповича, 1923 р.н. та ін. 274 арк.
168. Спр. 29690. Павлюка Василя Михайловича, 1905 р.н. та ін. 369 арк.
169. Спр. 29812. Дідуся Михайла Васильовича, 1926 р.н. 55 арк.
170. Спр. 30303. Зеленого Андрія Федоровича, 1911 р.н. 84 арк.
171. Спр. 30780. Верхоляка Михайла Миколайовича, 1921 р.н. 57 арк.
172. Спр. 31586. Т. 1. Українського Семена Михайловича, 1893 р.н. 292 арк.
173. Спр. 31621. Петришина Івана Андрійовича, 1921 р.н. та ін. 73 арк.
174. Спр. 31691. Мулька Степана Івановича, 1916 р.н. 121 арк.
175. Спр. 31731. Клименка Івана Васильовича, 1924 р.н. 165 арк.
176. Спр. 32401. Т. 1. Салюка Володимира Дмитровича, 1911 р.н. 303 арк.
177. Спр. 32401. Т. 3. Салюка Володимира Дмитровича, 1911 р.н. 238 арк.
178. Спр. 35197. Драбана Михайла Михайловича, 1913 р.н. та ін. 265 арк.
179. Спр. 35806. Скальського Володимира Івановича, 1910 р.н. та ін. 124 арк.

180. Спр. 35827. Греськіва Степана Яковича, 1922 р.н. 104 арк.
181. Спр. 37383. Зварича Григорія Андрійовича, 1923 р.н. 109 арк.
182. Спр. 38294. Солган Марії Михайлівни, 1911 р.н. 265 арк.
183. Спр. 38326. Яворського Ярослава Степановича, 1929 р.н. 46 арк.
184. Спр. 39188. Тими Володимира Тимковича, 1921 р.н. 77 арк.
185. Спр. 55684. Юсиповича Петра Івановича, 1922 р.н. та ін. 305 арк.

Ф. 6. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

186. Спр. 26613. Думки Михайла Євстафійовича, 1912 р.н. 235 арк.
187. Спр. 33469. Царя Івана Петровича, 1921 р.н. 126 арк.
188. Спр. 33843. Т. 1. Івашківа Богдана Миколайовича, 1916 р.н. та ін. 262 арк.
189. Спр. 33843. Т. 2. Владичка Михайла Івановича, 1913 р.н. та ін. 284 арк.
190. Спр. 40824. Будзовича Миколи Федоровича, 1926 р.н. 102 арк.
191. Спр. 45174. Цогли Омеляна Йосиповича, 1924 р.н. 54 арк.
192. Спр. 49264. Т. 2. Маланчука Євстафія, 1918 р.н. 310 арк.
193. Спр. 55028. Ординця Володимира Петровича, 1907 р.н. та ін. 411 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Миколаївській області

Ф. 6. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

194. Спр. 11710. Джемержук Юлії Олександрівни, 1925 р.н. та ін. 117 арк.
195. Спр. 12369. Волкова Володимира Григоровича, 1925 р.н. 85 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Одеській області

Ф. 6. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

196. Спр. 6838. Т. 1. Паленицького Андрія Андрійовича, 1921 р.н. 167 арк.
197. Спр. 8493. Т. 1. Пилишенка Євгена Івановича, 1882 р.н. 35 арк.
198. Спр. 25307. Т. 1. Бойка Віктора Васильовича, 1902 р.н. та ін. 235 арк.
199. Спр. 25307. Т. 2. Ткача Івана Васильовича, 1902 р.н. та ін. 312 арк.
200. Спр. 25307. Т. 3. Брижицького Валентина Костянтиновича, 1885 р.н. та ін. 178 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Полтавській області

Ф. 5. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

201. Спр. 18342. Білявського Івана Феофановича, 1910 р.н. 234 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Рівненській області

Ф. 4. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

202. Спр. 170. Зарічного Асапата Оверковича, 1916 р.н. та ін. 224 арк.
203. Спр. 413. Воленюка Петра Павловича, 1920 р.н. та ін. 415 арк.
204. Спр. 1396. Рабович Ольги Микитівни, 1929 р.н. 73 арк.
205. Спр. 1716. Пилипчука Володимира Павловича, 1916 р.н. 119 арк.
206. Спр. 2143. Осипчука Федора Матвійовича, 1921 р.н. 34 арк.
207. Спр. 3380. Петрука Василя Дмитровича, 1922 р.н. та ін. 189 арк.
208. Спр. 6918. Т. 3. Жадановського Володимира Кіндратовича, 1890 р.н. та ін. 297 арк.
209. Спр. 7569. Панчука Олександра Леонтійовича, 1921 р.н. 431 арк.
210. Спр. 10406. Яворського Івана Івановича, 1924 р.н. 141 арк.
211. Спр. 11388. Т. 1. Китюка Дмитра Григоровича, 1892 р.н. та ін. 383 арк.
212. Спр. 13417. Пивоварчука Олександра Кириловича, 1916 р.н. 24 арк.
213. Спр. 15715. Жученя Миколи Никифоровича, 1919 р.н. 86 арк.
214. Спр. 18279. Лозюка Максима Івановича, 1922 р.н. 117 арк.
215. Спр. 18332. Олейника Радіона Федоровича, 1905 р.н. та ін. 198 арк.
216. Спр. 19033. Т. 1. Олійника Антона Акимовича, 1926 р.н. 117 арк.
217. Спр. 19112. Ліщука Василя Андрійовича, 1925 р.н. 59 арк.
218. Спр. 19120. Т. 1. Шевчука Василя Сидоровича, 1911 р.н. 309 арк.
219. Спр. 19120. Т. 3. Шевчука Василя Сидоровича, 1911 р.н. 343 арк.
220. Спр. 410937. Т. 2. Чирука Адама Степановича, 1925 р.н. та ін. 243 арк.

Ф. 5. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

221. Спр. 54. Хомицького Антона Йосиповича, 1909 р.н. 130 арк.
222. Спр. 1148. Рябчинського Леоніда Йосиповича, 1922 р.н. 37 арк.
223. Спр. 3414. Регези Віри Іванівни, 1923 р.н. 158 арк.
224. Спр. 5440. Басича Філарета Петровича, 1917 р.н. та ін. 312 арк.
225. Спр. 7033. Рафаловського Ігоря Михайловича, 1928 р.н. 271 арк.
226. Спр. 7689. Кухарчук-Петренко Галини Петрівни, 1924 р.н. 258 арк.
227. Спр. 7782. Гіль Наталії Іванівни, 1920 р.н. 184 арк.

228. Спр. 11745. Бондарчука Івана Пилиповича, 1907 р.н. та ін. 194 арк.
229. Спр. 12247. Ревчука Василя Юрковича, 1924 р.н. та ін. 74 арк.
230. Спр. 15913. Ганієва Мухамеда Мухаметдиновича, 1925 р.н. 37 арк.
231. Спр. 15925. Пчелянського Василя Онисимовича, 1921 р.н. та ін. 83 арк.

Ф. 8. Демидівський районний відділ МДБ

Оп. 4.

232. Спр. 3. Копії доповідних записок (15.01–31.12.1947 р.). 91 арк.

Ф. 9. Дубенський районний відділ МДБ

Оп. 4.

233. Спр. 16. Доповіді записки та спецповідомлення (1947 р.). 203 арк.

Оп. 6.

234. Спр. 5. Т. 1. Копії доповідних записок (26.01–06.1948 р.). 42 арк.

235. Спр. 6. Доповідні записки (1.101.1948 р.). 313 арк.

Оп. 9.

236. Спр. 11. Доповідні записки (1.01–31.10.1950 р.). 86 арк.

Ф. 10. Дераженський районний відділ НКВС-МВС

Оп. 19.

237. Спр. 19. Доповідні записки (28.05.1944 р.–27.12.1946 р.). 478 арк.

Ф. 11. Здолбунівський районний відділ МДБ

Оп. 6.

238. Спр. 5. Листування з відділом 2-Н УМДБ Ровенської області (21.02 – 8.12.1947 р.). 287 арк.

239. Спр. 6. Листування з відділом ББ УМДБ Ровенської області (1.01 – 31.12.1947 р.). 262 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Сумській області

Ф. 5. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

240. Спр. 4154. Сучка Луки Миновича, 1902 р.н. та ін. 218 арк.
241. Спр. 6580. Нікітченка Олександра Івановича, 1921 р.н. 44 арк.
242. Спр. 8468. Лазаренка Василя Сергійовича, 1917 р.н. 159 арк.
243. Спр. 10468. Дзендзеловського Івана Гавриловича, 1910 р.н. 262 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Тернопільській області

***Ф. 1. Відомчі нормативно-правові та розпорядчі документи УНКВС-
УКДБ УРСР по Тернопільській області (1940–1991 рр.)***

244. Спр. 13444. Директиви НКВС УРСР і доповідні записки відправлені в НКВС УРСР (1940 – 1941). 208 арк.

Ф. 6. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

245. Спр. 4918. Барчука Мартина Лаврентійовича, 1916 р.н. 63 арк.

246. Спр. 4956. Мокрицького Григорія Васильовича, 1922 р.н. та ін. 195 арк.

247. Спр. 4966. Ситника Степана Осиповича, 1919 р.н. та ін. 336 арк.

248. Спр. 5251. Созанського Володимира Михайловича, 1914 р.н. 213 арк.

249. Спр. 6980. Блацка Володимира Матвійовича, 1914 р.н. 216 арк.

250. Спр. 8363. Атаманюка Михайла Федоровича, 1911 р.н. та ін. 589 арк.

251. Спр. 8946. Ясиновського Мирослава Володимировича, 1922 р.н. та ін. 331 арк.

252. Спр. 9958. Мищія Євгена Григоровича, 1913 р.н. та ін. 280 арк.

253. Спр. 13167. Флінта Григорія Івановича, 1920 р.н. та ін. 308 арк.

254. Спр. 13451. Давибіди Олексія Аноновича, 1916 р.н. 412 арк.

255. Спр. 16342. Яворівського Сафона Михайловича, 1920 р.н. 247 арк.

256. Спр. 16912. Кляштофорського Ярослава Аксентійовича, 1916 р.н. 141 арк.

257. Спр. 18620. Сеника Івана Петровича, 1921 р.н. 99 арк.

258. Спр. 19299. Ткачука Павла Івановича, 1921 р.н. та ін. 433 арк.

259. Спр. 19401. Ковальчука Петра Юхимовича, 1920 р.н. та ін. 213 арк.

260. Спр. 19632. Юника Матвія Тихоновича, 1913 р.н. та ін. 237 арк.

261. Спр. 26819. Т. 2. Пилипчука Михайла Федоровича, 1919 р.н. 165 арк.

262. Спр. 26877. Т. 1. Малишевського Йосафата Федоровича, 1923 р.н. 286 арк.

263. Спр. 26877. Т. 2. Малишевського Йосафата Федоровича, 1923 р.н. 235 арк.

264. Спр. 26908. Т. 1. Гука Мирослава Михайловича, 1920 р.н. 331 арк.

265. Спр. 26912. Т. 1. Ярчука Михайла Васильовича, 1921 р.н. та ін. 265 арк.

266. Спр. 26912. Т. 2. Гнибіді Володимира Васильовича, 1922 р.н. та ін. 281 арк.
267. Спр. 26912. Т. 7. Ярчука Михайла Васильовича, 1921 р.н. та ін. 310 арк.
268. Спр. 26912. Т. 10. Цимбалістого Антона Петровича, 1931 р.н. та ін. 296 арк.
269. Спр. 27029. Т. 9. Совсуна Петра Васильовича, 1923 р.н. та ін. 260 арк.
270. Спр. 27359. Мельника Володимира Миколайовича, 1923 р.н. 144 арк.
271. Спр. 31340. Т. 1. Бобика Павла Петровича, 1920 р.н. 373 арк.
272. Спр. 31547. Плетюка Івана Григоровича, 1924 р.н. та ін. 128 арк.
273. Спр. 32238. Т. 1. Вознюка Михайла Самуїловича, 1904 р.н. та ін. 306 арк.
274. Спр. 33468. Т. 1. Бойчука Юрія Петровича, 1921 р.н. 298 арк.
275. Спр. 33468. Т. 2. Бойчука Юрія Петровича, 1921 р.н. 325 арк.
276. Спр. 33468. Т. 3. Бойчука Юрія Петровича, 1921 р.н. 284 арк.
277. Спр. 33468. Т. 4. Бойчука Юрія Петровича, 1921 р.н. 239 арк.
- Ф. 7. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку**
278. Спр. 2604. Максиміва Сепана Григоровича, 1924 р.н. 245 арк.
279. Спр. 3370. Смачила Луки Степановича, 1911 р.н. та ін. 291 арк.
280. Спр. 3567. Чупровського Володимира Петровича, 1913 р.н. 31 арк.
281. Спр. 4767. Вовк Луції Миколаївни, 1922 р.н. 85 арк.
282. Спр. 7181. Міруса Антона Григоровича, 1913 р.н. 82 арк.
283. Спр. 7293. Т. 1. Турчака Василя Михайловича, 1913 р.н. та ін. 250 арк.
284. Спр. 8573. Козака Василя Павловича, 1928 р.н. 138 арк.
285. Спр. 8951. Чапака Федора Миколайовича, 1893 р.н. 183 арк.
286. Спр. 10337. Мулик Теклі Дмитрівни, 1919 р.н. та ін. 141 арк.
287. Спр. 10342. Дяківа Йосипа Мільковича, 1919 р.н. 54 арк.
288. Спр. 10407. Богуславського Миколи Пилиповича, 1901 р.н. 76 арк.
289. Спр. 10634. Гаврилюка Йосипа Семеновича, 1914 р.н. 141 арк.
290. Спр. 10709. Тетерина Сергія Пилиповича, 1917 р.н. 84 арк.
291. Спр. 11082. Т. 1. Дорош Олександри Тимофіївни, 1928 р.н. та ін. 308 арк.
292. Спр. 12388. Нестерука Семена Федоровича, 1901 р.н. 311 арк.

293. Спр. 12615. Маряка Ярослава Івановича, 1913 р.н. та ін. 314 арк.
294. Спр. 12712. Рогачук Марії Миколаївни, 1926 р.н. 109 арк.
295. Спр. 13602. Кучерявого Дмитра Михайловича, 1921 р.н. 114 арк.
296. Спр. 14053. Костецького Антона Степановича, 1900 р.н. 50 арк.
297. Спр. 14967. Скоропляса Євдокима Петровича, 1919 р.н. 61 арк.
298. Спр. 15378. Галанджія Якова Михайловича, 1897 р.н. 90 арк.
299. Спр. 15754. Александровича Авксентія Юхимовича, 1902 р.н. 269 арк.
300. Спр. 16628. Т. 1. Кизюк Катерини Миколаївни, 1901 р.н. та ін. 45 арк.
301. Спр. 16628. Т. 2. Крижанівського Степана Андрійовича, 1919 р.н. та ін. 337 арк.

302. Спр. 25827. Третяка Володимира Яковича, 1919 р.н. та ін. 596 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Харківській області

Ф. 5. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

303. Спр. 31828. Т. 1. Ковалевського Івана Петровича, 1922 р.н. 291 арк.
304. Спр. 31828. Т. 2. Ковалевського Івана Петровича, 1922 р.н. 117 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Херсонській області

Ф. 6. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

305. Спр. 9740. Гашенка Макара Артемовича, 1908 р.н. 297 арк.
306. Спр. 15200. Потенка Миколи Олексійовича, 1918 р.н. 135 арк.

Архів Управління Служби безпеки України у Хмельницькій області

Ф. 6. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

307. Спр. 1468. Вдовиченка Степана Федоровича, 1928 р.н. 437 арк.

Ф. 7. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку

308. Спр. 20194. Микулича Миколи Даниловича, 1921 р.н. та ін. 245 арк.
309. Спр. 27150. Кравця Олександра Васильовича, 1932 р.н. 343 арк.
310. Спр. 27410. Опанасюка Тимофія Тарасовича, 1909 р.н. 54 арк.
311. Спр. 27438. Мищука Петра Григоровича, 1912 р.н. 129 арк.
312. Спр. 28096. Т. 2. Крамар Марти Данилівни, 1903 р.н. та ін. 627 арк.
313. Спр. 29159. Т. 2. Васильківської Глікерії Олександрівни, 1923 р.н. та ін. 307 арк.

314. Спр. 29193. Кисильової Марії Михайлівни, 1924 р.н. та ін. 192 арк.
Архів Управління Служби безпеки України в Черкаській області
Ф. 5. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку
315. Спр. 2470. Мазуренка Феофана Григоровича, 1896 р.н. 75 арк.
316. Спр. 3017. Т. 1. Глухенького Міни Антоновича, 1883 р.н. та ін. 338 арк.
317. Спр. 3017. Т. 2. Галивея Якова Харитоновича, 1924 р.н. та ін. 361 арк.
Ф. 6. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку
318. Спр. 7561. Каланчука Володимира Івановича, 1901 р.н. 187 арк.
Архів Управління Служби безпеки України в Чернівецькій області
Ф. 5. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку
319. Спр. 209. Т. 1. Соболя Владислава Ілліча, 1919 р.н. 216 арк.
320. Спр. 209. Т. 2. Соболя Владислава Ілліча, 1919 р.н. 160 арк.
321. Спр. 1391. Кантемира Василя Миколайовича, 1925 р.н. 273 арк.
322. Спр. 4884. Гавриленка Миколи Семеновича, 1893 р.н. та ін. 311 арк.
323. Спр. 7434. Кушнірука Георгія Онуфрійовича, 1916 р.н. та ін. 365 арк.
Ф. 6. «Припинений» на засуджених осіб, знятих з оперативного обліку
324. Спр. 731. Найді Івана Степановича, 1914 р.н. 79 арк.
325. Спр. 802. Артема Петра Миколайовича, 1907 р.н. 73 арк.
326. Спр. 1590. Шевчука Георгія Дмитровича, 1928 р.н. 30 арк.
327. Спр. 3275. Маковського Юрія Омеляновича, 1908 р.н. 33 арк.
328. Спр. 5078. Гузара Ростислава Володимировича, 1921 р.н. 64 арк.
329. Спр. 5083. Т. 1. Пареску Домну Іванівну, 1924 р.н. та ін. 296 арк.
330. Спр. 5354. Фокія Михайла Дмитровича, 1909 р.н. та ін. 151 арк.
331. Спр. 5762. Т. 2. Понич Стефанії Ільвіни, 1920 р.н. 16 арк.
332. Спр. 6188. Ільницького Івана Дмитровича, 1908 р.н. 167 арк.
333. Спр. 6304. Катана Степана Івановича, 1923 р.н. 164 арк.
334. Спр. 6772. Якубчак Калини Григорівни, 1928 р.н. 184 арк.
335. Спр. 6882. Керської Ольги Василівни, 1910 р.н. 57 арк.
336. Спр. 7733. Кулішера Віктора Теодоровича, 1917 р.н. 118 арк.

Архів Управління Служби безпеки України в Чернігівській області

Ф. 6. «Основний» на засуджених осіб, не знятих з оперативного обліку

337. Спр. 1464. Горшкова Митрофана Власовича, 1909 р.н. 62 арк.

338. Спр. 10345. Діденка Василя Михайловича, 1917 р.н. 96 арк.

Ф. 7. «Припинений» на засуджених осіб знятих з оперативного обліку

339. Спр. 16858. Поліщука Дмитра Макаровича, 1922 р.н. та ін. 85 арк.

Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ)

***Ф. 1. 3 відділ УДБ НКВС УРСР – 2 управління НКДБ-КДБ УРСР, Харків,
Київ (1920–1990 рр.)***

Оп. 1.

340. Спр. 45. Матеріали стосовно репатріантів на території Дрогобицької області (1947–1948 рр.). 160 арк.

341. Спр. 79. Справа із спецповідомленнями УМДБ по Дніпропетровській області про хід реалізації агентурної справи «Рейд» по лінії ОУН і УПА на СУЗ (1945–1946 рр.). 99 арк.

342. Спр. 192. КНС за роботою УНКДБ-УМДБ по Дрогобицькій області за 1944–1948 рр. (німецька лінія, агентура) (1944–1948 рр.). 167 арк.

343. Спр. 194. КНС за роботою УМДБ по Дрогобицькій області за 1947–1949 рр. (німецька лінія, СД). 203 арк.

344. Спр. 195. КНС за роботою УМДБ по Дрогобицькій області (німецька лінія) (1947–1950 рр.). 397 арк.

345. Спр. 385. Справа із спецповідомленнями та доповідними записками обласних УМВС УРСР про результати оперативно-розшукової роботи (1953–1954 рр.). 421 арк.

346. Спр. 404. Справа листування з УМДБ-УМВС по Дрогобицькій області (англійська лінія) (1950–1954 рр.). 265 арк.

347. Спр. 842. Орієнтування та матеріали про використання американською розвідкою представників української еміграції (1947–1953 рр.). 372 арк.

348. Спр. 856. КНС щодо розшуку зв'язків слухачів мадридської розвідшколи ОУН (1948–1956 рр.). 147 арк.
349. Спр. 1207. КНС за роботою УМДБ-УКДБ при РМ УРСР по Дрогобицькій області по лінії ОУН (1947–1956 рр.). 372 арк.
350. Спр. 1212. КНС щодо контролю за агентурно-оперативною діяльністю УКДБ при РМ УРСР по Львівській області по лінії нагляду за дійсними та колишніми членами ОУН (1955–1956 рр.). 337 арк.
351. Спр. 1213. КНС щодо контролю за агентурно-оперативною діяльністю УКДБ при РМ УРСР по Львівській області по лінії нагляду за дійсними та колишніми членами ОУН (1956–1958 рр.). 313 арк.
352. Спр. 1214. КНС щодо контролю за агентурно-оперативною діяльністю УКДБ при РМ УРСР по Львівській області по лінії нагляду за дійсними та колишніми членами ОУН (1955–1959). 197 арк.
353. Спр. 1215. Листування з периферійними органами УМДБ УРСР по лінії нагляду за дійсними та колишніми членами ОУН (1952 р.). 324 арк.
354. Спр. 1216. Листування з периферійними органами УМДБ УРСР по лінії нагляду за дійсними та колишніми членами ОУН (1952 р.). 247 арк.
355. Спр. 1217. Листування з периферійними органами УМДБ УРСР по лінії нагляду за дійсними та колишніми членами ОУН (1951–1953 рр.). 274 арк.
356. Спр. 1218. Листування з 2-ми відділами регіональних УМДБ УРСР по лінії нагляду за дійсними та колишніми членами ОУН (1950–1952 рр.). 368 арк.
357. Спр. 1238. КНС щодо контролю за агентурно-оперативною діяльністю УКДБ при РМ УРСР по Львівській області стосовно репатріантів (1958–1961 рр.). 423 арк.
358. Спр. 1449. КНС стосовно Медведчука І.С. (1956–1959 рр.). 218 арк.
359. Спр. 1640. КНС з матеріалами оперативного листування по лінії українських націоналістів на території Рівненської області (1960–1963 рр.). 433 арк.

360. Спр. 1669. Листування з УКДБ при РМ УРСР по Донецькій області по справі «Искатель» (1956–1957). 336 арк.

***Ф. 2. Управління боротьби з бандитизмом НКВС – Управління 2-Н МДБ,
4-те управління НКВС-КДБ УРСР, Київ (1943 – 1960 рр.)***

Оп. 1.

361. Спр. 23. Справа з доповідними записками і спецповідомленнями по Українській контрреволюції (12–19.03.1941 р.). 65 арк.

362. Спр. 78. Справа повідомлень НКДБ УРСР (26.01.1944 р.–15.02.1945 р.). 201 арк.

363. Спр. 107. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями та іншими матеріалами по боротьбі з ОУН-підпіллям в Тернопільській області (1.04–20.07.1944 р.). 384 арк.

364. Спр. 112. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурної роботи та іншими матеріалами по лінії ОУН з УМДБ в Рівненській області (22.03.1944 р.–25.01.1945 р.). 612 арк.

365. Спр. 132. Доповідні записки УНКВС Рівненської області (18.08–19.12.1944 р.). 270 арк.

366. Спр. 148. Матеріали по лінії ОУН-УПА за 1944 рік (діяльність націоналістів у період німецької окупації Хмельницької області) (04.1944 р.–03.01.1945 р.). 111 арк.

367. Спр. 164. Справа № 2 «Спецповідомлення в керівні органи» (08.10.1944 р.–05.05.1945 р.). 225 арк.

368. Спр. 166. Справа № 23 «Доповідні записки НКДБ УРСР» (02.10.1944 р.–06.08.1945 р.). 199 арк.

369. Спр. 187. Справа № 28 «Різні довідки про результати ліквідації банд» (1.01–1.04.1945 р.). 224 арк.

370. Спр. 193. Справа з матеріалами для Наркома СРСР (09.11 – 05.1944 р.). 129 арк.

371. Спр. 216. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурної роботи та іншими матеріалами по лінії ОУН УМДБ Дрогобицької області (20.12.1944 р.–20.06.1945 р.). 363 арк.
372. Спр. 217. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурної роботи та іншими матеріалами по лінії ОУН УМДБ Дрогобицької області (15.05–23.08.1945 р.). 320 арк.
373. Спр. 218. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурної роботи та іншими матеріалами по лінії ОУН УМДБ Дрогобицької області (16.08.1945 р.–20.03.1946 р.). 287 арк.
374. Спр. 219. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурної роботи та іншими матеріалами по лінії ОУН УМДБ Дрогобицької області (02.07.1945 р.–02.04.1946 р.). 106 арк.
375. Спр. 222. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурної роботи та іншими матеріалами по лінії ОУН УМДБ Рівненської області (29.09–26.06.1945 р.). 200 арк.
376. Спр. 229. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурної роботи та іншими матеріалами по лінії ОУН УМДБ Станіславської області (15.05–20.09.1945 р.). 401 арк.
377. Спр. 250. Оперативне листування з іншими Управліннями, відділами НКДБ та «Смерш» (02.01–20.03.1945 р.). 242 арк.
378. Спр. 342. Справа з матеріалами по справі «Тарана» та інших (07.1946 р.). 112 арк.
379. Спр. 343. Справа з матеріалами по справі «Тарана» та інших (5.07.1946 р.). 163 арк.
380. Спр. 409. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями по агентурно-оперативній роботі та іншими матеріалами по лінії ОУН УМДБ Рівненської області (15.03–30.04.1946 р.). 287 арк.
381. Спр. 410. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями по агентурно-оперативній роботі та іншими матеріалами по лінії ОУН УМДБ Рівненської області (28.02.1946 р.–07.01.1947 р.). 338 арк.

382. Спр. 421. Справа з матеріалами оперативного листування з іншими органами (19.03.1943 р.–30.11.1944 р.). 245 арк.
383. Спр. 453. Оперативні зведення за 1946 УМВС-УМДБ Рівненської області (02.06–02.12.1946 р.). 374 арк.
384. Справа з повідомленнями та матеріалами по боротьбі з ОУН (24.04–16.09.1947 р.). 161 арк.
385. Спр. 599. Стенограма наради заступників начальників Управлінь, начальників відділів 2-Н УМДБ та командирів дивізій військ МДБ Західних областей УРСР (25–26.11.1947 р.). 100 арк.
386. Спр. 600. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями та іншими документами по боротьбі з ОУН-підпіллям в Тернопільській області (10.04–20.12.1947 р.). 341 арк.
387. Спр. 601. Справа з спецповідомленнями та іншими документами по боротьбі з ОУН-підпіллям в Тернопільській області (19.12.1946 р.–09.10.1947 р.). 311 арк.
388. Спр. 602. Справа з спецповідомленнями та іншими документами по боротьбі з ОУН-підпіллям в Тернопільській області (23.01 – 27.12.1947 р.). 193 арк.
389. Спр. 638. Справа з доповідними записками з агентурно-оперативної роботи та інші матеріали по лінії ОУН УМДБ Тернопільської області (31.03.1947 р.–04.11.1948 р.). 509 арк.
390. Спр. 850. Справа з доповідними записками і спецповідомленнями по Львівському крайовому проводу ОУН (17.02–23.09.1948 р.). 403 арк.
391. Спр. 852. Справа оперативного листування з УМДБ Станіславської області з використання агента «Громадянина» (18.05–30.09.1948 р.). 189 арк.
392. Спр. 1043. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурно-оперативної роботи по лінії ОУН УМДБ Станіславської області (04.02–05.04.1949 р.). 378 арк.

393. Спр. 1046. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурно-оперативної роботи по лінії ОУН УМДБ Станіславської області (28.06–22.09.1949 р.). 258 арк.
394. Спр. 1061. Справа з доповідними записками і спецповідомленнями по крайовому проводу ОУН «ПЗУЗ» (11.01–11.03.1949 р.). 160 арк.
395. Спр. 1226. Справа листування з МДБ СРСР стосовно уніатів (04.12.1948 р.–26.12.1949 р.). 183 арк.
396. Спр. 1273. Доповідні записки УМДБ Тернопільської області (03.03–21.12.1950 р.). 265 арк.
397. Спр. 1330. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурно-оперативної роботи та іншими матеріалами по лінії ОУН УМДБ Рівненської області (06.04.1949 р.–21.06.1950 р.). 354 арк.
398. Спр. 1375. Справа з доповідними записками та спецповідомленнями УМДБ Дрогобицької області по Стрийському надрайонному проводу ОУН (01.02.1947 р. – 14.01.1951 р.). 196 арк.
399. Спр. 1377. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями та планами робіт УМДБ Волинської області по крайовому проводу ОУН «Москва» (11.01–30.08.1950 р.). 348 арк.
400. Спр. 1440. Справа № 19 «Листування по роботі ГООП» (09.08–13.11.1950 р.). 219 арк.
401. Спр. 1588. Справа з доповідними записками, спецповідомленнями з агентурно-оперативної роботи та інші матеріали по лінії ОУН УМДБ Вінницької області (25.12.1950 р.–09.09.1951 р.). 248 арк.
402. Спр. 1593. Справа з доповідними записками, спецповідомленням та іншим листуванням з агентурно-оперативної роботи УМДБ Волинської області по крайовому проводу ОУН «Москва» (05.09.1950 р.–19.04.1951 р.). 276 арк.
403. Спр. 1785. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Львівської області (04.05.1950 р.–17.08.1951 р.). 359 арк.

404. Спр. 1961. Контрольно наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Запорізької області (01.06.1949 р.–14.03.1952 р.). 319 арк.
405. Спр. 1965. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Житомирської області (01.08.1951 р.–17.06.1952 р.). 322 арк.
406. Спр. 1981. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Вінницької області (14.03.1951 р.–12.11.1952 р.). 321 арк.
407. Спр. 2000. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УМДБ Дніпропетровської області (14.12.1950 р.–18.09.1952 р.). 264 арк.
408. Спр. 2008. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Волинської області (18.07.1947 р.–06.02.1952 р.). 319 арк.
409. Спр. 2010. Контрольно-наглядова справа з матеріалами керівництва та контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Чернівецької області (21.04.1951 р.–13.03.1952 р.). 417 арк.
410. Спр. 2011. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Тернопільської області (01.03.1947 р.–29.08.1952 р.). 257 арк.
411. Спр. 2012. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Тернопільської області (13.04.1951 р.–31.12.1952 р.). 304 арк.
412. Спр. 2013. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Станіславської області (18.06.1946 р.–11.02.1953 р.). 328 арк.
413. Спр. 2026. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Дрогобицької області (12.04.1947 р.–30.05.1952 р.). 296 арк.

414. Спр. 2052. Контрольно-наглядова справа «Вороги» стосовно Рівненського окружного проводу ОУН (10.05–24.08.1952 р.). 234 арк.
415. Спр. 2092. Справа з доповідними записками УМВС західних областей УРСР стосовно роботи груп охорони громадського порядку (17.04–06.07.1953 р.). 156 арк.
416. Спр. 2094. Листування з УМВС Львівської області стосовно т.зв. Жолковському проводу ОУН (18.08–29.12.1953 р.). 316 арк.
417. Спр. 2189. Контрольно-наглядова справа з матеріалами розробки УМДБ Харківської області зв'язків Баграного-Лозовягіна (10.01.1951 р.–20.10.1953 р.). 226 арк.
418. Спр. 2303. Контрольна справа «Верховинці» (28.04.1949 р.–10.07.1950 р.). 345 арк.
419. Спр. 2376. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Чернівецької області (22.03.1950 р.–05.03.1954 р.). 343 арк.
420. Спр. 2486. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Київської області (16.06.1947 р.–17.12.1953 р.). 280 арк.
421. Спр. 2548. Контрольно-наглядова справа з матеріалами УКДБ Закарпатської області за лінією українських націоналістів (29.11.1954 р. – 05.03.1955 р.). 318 арк.
422. Спр. 2600. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою проти т. зв. українського національного козачого руху «УНАКОР» (21.07.1952 р.–19.05.1955 р.). 217 арк.
423. Спр. 2601. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Львівської області за лінією «мельниківців» (02.10.1953 р.–25.08.1955 р.). 304 арк.
424. Спр. 2608. Різне листування з органами КДБ (1.01–31.12.1955 р.). 430 арк.

425. Спр. 2616. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Львівської області (20.01–04.03.1955 р.). 299 арк.
426. Спр. 2618. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Львівської області (23.04–29.07.1955 р.). 332 арк.
427. Спр. 2621. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Станіславської області (01.09.1953 р.–31.05.1955 р.). 356 арк.
428. Спр. 2639. Справа з планами та доповідними записками щодо агентурно-оперативної роботи УКДБ (01.01–31.12.1955 р.). 177 арк.
429. Спр. 2651. Контрольно-наглядова справа стосовно банди «Шувара-Білого» Станіславської області (28.01.1954-07.02.1955 р.). 405 арк.
430. Спр. 2654. Справа розшуку автора та розповсюджувача «Маніфесту Українського революційного центру» (02.01.1954 р.–29.08.1955 р.). 363 арк.
431. Спр. 2663. Справа «Перехват» (23.05.1954 р.–28.01.1958 р.). 324 арк.
432. Спр. 2664. Справа «Перехват» (01.02–20.08.1955 р.). 299 арк.
433. Спр. 2665. Справа «Перехват» (24.03–25.04.1955 р.). 440 арк.
434. Спр. 2683. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Чернігівської області (01.01.1955 р.–20.12.1956 р.). 301 арк.
435. Спр. 2691. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Рівненської області за лінією ОУН: «мельниківців», «бульбівців», «бандерівців» (17.01.1953 р.–04.01.1957 р.). 373 арк.
436. Спр. 2699. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Сталінської області (10.05.1947 р.–11.02.1956 р.). 416 арк.

437. Спр. 2715. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Тернопільської області (27.11.1954 р. – 28.12.1956 р.). 277 арк.
438. Спр. 2718. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Дрогобицької області (08.07.1955 р. – 04.05.1956 р.). 86 арк.
439. Спр. 2719. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Хмельницької області (27.01–14.12.1956 р.). 284 арк.
440. Спр. 2721. Контрольно-наглядова справа з матеріалами матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Житомирської області (30.06.1952 р.–03.04.1956 р.). 390 арк.
441. Спр. 2730. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Дрогобицької області (19.06 – 16.11.1956 р.). 314 арк.
442. Спр. 2734. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Львівської області (18.04–18.10.1956р.). 333 арк.
443. Спр. 2745. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Рівненської області (20.12.1955 р.–12.09.1956 р.). 360 арк.
444. Спр. 2762. Контрольно-наглядова справа стосовно банд групи «Орла». Рівненська область (19.03.1953 р.–30.08.1956 р.). 386 арк.
445. Спр. 2764. Контрольно-наглядова справа стосовно керівництва роботою УКДБ Станіславської області проти закордонних центрів ОУН (06.12.1954 р.–04.06.1956 р.). 211 арк.
446. Спр. 2767. Контрольна справа щодо Української революційно-демократичної партії (10.01.1954 р.– 04.07.1956 р.). 175 арк.
447. Спр. 2771. Контрольна справа Тернопільської області (21.07.1953 р .– 12.04.1956 р.). 319 арк.

448. Спр. 2788. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Черкаської області (07.03.1952 р.–21.04.1958 р.). 228 арк.
449. Спр. 2797. Різне листування з органами КДБ (03.11.1954 р.–10.04.1957 р.). 270 арк.
450. Спр. 2805. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Станіславської області (09.01.1956 р.–03.06.1957 р.). 357 арк.
451. Спр. 2814. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Рівненської області (06.07.1954 р.–13.03.1957 р.). 298 арк.
452. Спр. 2815. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Рівненської області (13.03–13.09.1957 р.). 270 арк.
453. Спр. 2818. Контрольно-наглядова справа з матеріалами контролю за агентурно-оперативною роботою УКДБ Волинської області (24.08.1955 р.–01.09.1957 р.). 332 арк.
454. Спр. 2834. Контрольна справа стосовно агентури з кола учасників ОУН, що були затриманими, легалізувались чи з'явилися з провиною (26.06.1954 р.–31.01.1957 р.). 356 арк.
455. Спр. 2853. Плани роботи та узагальнені довідки по лінії боротьби з українськими націоналістами (11.09.1956 р.–16.12.1957 р.). 256 арк.
456. Спр. 2872. Контрольно-наглядова справа стосовно керівництва роботою УКДБ Станіславської області проти закордонних центрів ОУН (12.11.1956 р.–07.01.1959 р.). 336 арк.
457. Спр. 2874. Орієнтування 1 відділу КДБ УРСР та матеріали преси (15.05.1953 р.–28.07.1959 р.). 281 арк.
458. Спр. 2876. Директивні вказівки КДБ СРСР та УРСР, листування з КДБ СРСР і орієнтування інших органів КДБ (02.12.1952 р.–27.05.1959 р.). 356 арк.

459. Спр. 2879. Контрольно-наглядова справа УКДБ Полтавської області (07.08.1953 р.–15.09.1959 р.). 237 арк.
460. Спр. 2880. Контрольно-наглядова справа УКДБ Черкаської області (05.01.1955 р.–29.07.1959 р.). 97 арк.
461. Спр. 2886. Контрольно-наглядова справа УКДБ Харківської області (23.10.1947 р.–10.07.1959 р.). 380 арк.
462. Спр. 2889. Контрольно-наглядова справа УКДБ Дніпропетровської області (31.12.1953 р.–11.02.1960 р.). 296 арк.

Ф. 3. ЕКУ НКВС УРСР, 4 відділ УДБ НКВС УРСР, відділ «В» МДБ УРСР, відділ «О» МДБ УРСР, 5 управління НКДБ-КДБ при РМ УРСР, 7 управління МДБ УРСР, Київ (1935–1971 рр.)

Оп. 51 (1949).

463. Спр. 17. Т. 4. Справа з різного листування з УНКДБ по Дрогобицькій області (1944–1945 рр.). 8 арк.

Оп. 246(1953).

464. Спр. 4. Доповідні записки про результати агентурно-оперативної роботи 5-го відділу УМДБ по Дрогобицькій області за 1951 рік (28.02.1951 р.–12.01.1952 р.). 207 арк.

465. Спр. 29. Документи (повідомлення, доповідні, телеграми) про оперативну обстановку та надзвичайні події по лінії 5-х відділів УМДБ по Ізмаїльській, Закарпатській, Запорізькій, Волинській та Дрогобицькій областях за 1951 рік. 409 арк.

Ф. 5. Кримінальних справ на осіб, не знятих з оперативного обліку в МВС України, «Основний» (1919–2006 рр.)

Оп. 1.

466. Спр. 445. Т. 2. Охримовича Василя Остаповича, 1914 р.н. 311 арк.
467. Спр. 445. Т. 4. Охримовича Василя Остаповича, 1914 р.н. 302 арк.
468. Спр. 445. Т. 6. Охримовича Василя Остаповича, 1914 р.н. 416 арк.
469. Спр. 1510. Т. 1. Чередниченко Євгена Романовича, 1914 р.н. та ін. 303 арк.
470. Спр. 1510. Т. 2. Остапенка Павла Юхимовича, 1917 р.н. та ін. 400 арк.

471. Спр. 1828. Мудрого Івана Івановича, 1922 р.н. та ін. 568 арк.
472. Спр. 10418. Литвиненка Івана Даниловича, 1891 р.н. 346 арк.
473. Спр. 11860. Т. 1. Гоца Василя Івановича, 1924 р.н. 345 арк.
474. Спр. 11860. Т. 4. Гоца Василя Івановича, 1924 р.н. 311 арк.
475. Спр. 25020. Павлишина Луки Степановича, 1907 р.н. 354 арк.
476. Спр. 26423. Т. 2. Скоробагатого Сильвестра Петровича, 1917 р.н. та ін. 395 арк.
477. Спр. 26423. Т. 4. Найді Марії Іванівни, 1924 р.н. та ін. 359 арк.
478. Спр. 26617. Кривуцького Івана Михайловича, 1921 р.н. та ін. 466 арк.
479. Спр. 39142. Т. 1. Гука Тараса Микитовича, 1900 р.н. та ін. 207 арк.
480. Спр. 39806. Т. 1. Гупала Михайла Миколайовича, 1923 р.н. та ін. 299 арк.
481. Спр. 46935. Т. 1. Пилипенка Дмитра Давидовича, 1890 р.н. та ін. 253 арк.
482. Спр. 47894. Т. 1. Квятковського Мирослава Івановича, 1918 р.н. та ін. 287 арк.
483. Спр. 47894. Т. 3. Фурмана Юрія Михайловича, 1920 р.н. та ін. 304 арк.
484. Спр. 47894. Т. 4. Якубовича Василя Григоровича, 1907 р.н. 461 арк.
485. Спр. 47932. Т. 1. Матчака Михайла Федоровича, 1895 р.н. 338 арк.
486. Спр. 47932. Т. 2. Матчака Михайла Федоровича, 1895 р.н. 220 арк.
487. Спр. 47989. Левосюка Володимира Івановича, 1923 р.н. та ін. 316 арк.
488. Спр. 48139. Воробця Федора Васильовича, 1922 р.н. 218 арк.
489. Спр. 50970. Т. 1. Пришляка Григорія Васильовича, 1913 р.н. та ін. 312 арк.
490. Спр. 50970. Т. 2. Кадобянської Стефанії Іванівни, 1919 р.н. та ін. 363 арк.
491. Спр. 50970. Т. 3. Пришляка Григорія Васильовича, 1913 р.н. та ін. 92 арк.
492. Спр. 55571. Т. 1. Федоречка Сергія Петровича, 1928 р.н. та ін. 279 арк.
493. Спр. 57644. Станкевича Ярослава Івановича, 1911 р.н. 148 арк.
494. Спр. 57699. Т. 3. Войленка Петра Михайловича, 1909 р.н. та ін. 319 арк.
495. Спр. 63360. Т. 1. Сулими Дмитра Петровича, 1895 р.н. та ін. 564 арк.
496. Спр. 67416. Германа Григорія Петровича, 1918 р.н. та ін. 209 арк.
497. Спр. 67417. Т. 1. Пришляка Євгена Степановича, 1913 р.н. 340 арк.

498. Спр. 67417. Т. 2. Пришляка Євгена Степановича, 1913 р.н. 301 арк.
499. Спр. 67417. Т. 3. Пришляка Євгена Степановича, 1913 р.н. 291 арк.
500. Спр. 67417. Т. 6. Пришляка Євгена Степановича, 1913 р.н. 431 арк.
501. Спр. 67418. Т. 1. Луцького Олександра Андрійовича, 1910 р.н. та ін. 289 арк.
502. Спр. 67418. Т. 2. Луцької Юлії Федорівни, 1909 р.н. та ін. 256 арк.
503. Спр. 67424. Стельмащука Юрія Олександровича, 1920 р.н. 115 арк.
504. Спр. 67426. Т. 2. Янішевського Степана Павловича, 1914 р.н. 291 арк.
505. Спр. 67426. Т. 3. Янішевського Степана Павловича, 1914 р.н. 387 арк.
506. Спр. 67426. Т. 5. Янішевського Степана Павловича, 1914 р.н. 339 арк.
507. Спр. 67427. Ступака Володимира Єфремовича, 1920 р.н. 87 арк.
508. Спр. 67428. Стародуба Дмитра Михайловича, 1917 р.н. та ін. 294 арк.
509. Спр. 67430. Т. 1. Логвиновича Володимира Степановича, 1911 р.н. та ін. 296 арк.
510. Спр. 67432. Стельмащука Арсенія Трифоновича, 1924 р.н. та ін. 536 арк.
511. Спр. 67434. Гаврилюка Миколи Васильовича, 1920 р.н. та ін. 143 арк.
512. Спр. 67435. Т. 1. Римарчука Дмитра Дмитровича, 1919 р.н. 315 арк.
513. Спр. 67443. Т. 1. Матвіїва Юліана Миколайовича, 1914 р.н. та ін. 304 арк.
514. Спр. 67443. Т. 2. Кричуна Миколи Пилиповича, 1912 р.н. та ін. 320 арк.
515. Спр. 67449. Вітовського Дмитра Дмитровича, 1910 р.н. 98 арк.
516. Спр. 67454. Т. 8. Бубули Артема Лукашевича, 1920 р.н. та ін. 276 арк.
517. Спр. 67454. Т. 28. Дуфанця Миколи Григоровича, 1921 р.н. та ін. 278 арк.
518. Спр. 67454. Т. 33. Рибачука Пилипа Юхимовича, 1915 р.н. та ін. 338 арк.
519. Спр. 67579. Т. 2. Білінчука Дмитра Дмитровича, 1919 р.н. та ін. 223 арк.
520. Спр. 67579. Т. 4. Фейчука Юрія Ілліча, 1921 р.н. та ін. 239 арк.
521. Спр. 67579. Т. 7. Зиняка Мирослава Івановича, 1930 р.н. та ін. 216 арк.
522. Спр. 67580. Т. 1. Гаргата Івана Онуфрійовича, 1924 р.н. 253 арк.
523. Спр. 67580. Т. 3. Гаргата Івана Онуфрійовича, 1924 р.н. 351 арк.
524. Спр. 67640. Ящука Михайла Афанасійовича, 1921 р.н. 137 арк.
525. Спр. 67767. Т. 1. Кононова Григорія Спиридоновича, 1908 р.н. 298 арк.

526. Спр. 67767. Т. 2. Кононова Григорія Спиридоновича, 1908 р.н. 341 арк.
527. Спр. 67783. Нагорного Ананія Євгеновича, 1922 р.н. 122 арк.
528. Спр. 67808. Янюка Євсевія Григоровича, 1914 р.н. 75 арк.
529. Спр. 67809. Квятковського Данила Костянтиновича, 1916 р.н. 45 арк.
530. Спр. 67815. Нікітича Олександра Зиновійовича, 1913 р.н. та ін. 465 арк.
531. Спр. 67825. Т. 2. Демчука Йосипа Васильовича, 1923 р.н. та ін. 301 арк.
532. Спр. 67825. Т. 3. Левка Григорія Івановича, 1926 р.н. та ін. 304 арк.
533. Спр. 67834. Слободюка Якова Степановича, 1914 р.н. та ін. 188 арк.
534. Спр. 67853. Вавренюка Павла Афанасійовича, 1922 р.н. та ін. 250 арк.
535. Спр. 67860. Т. 1. Бельського Олексія Михайловича, 1929 р.н. 310 арк.
536. Спр. 67862. Генсера Федора Адамовича, 1916 р.н. та ін. 289 арк.
537. Спр. 67864. Т. 1. Ляшка Степана Івановича, 1924 р.н. 246 арк.
538. Спр. 67864. Т. 3. Ляшка Степана Івановича, 1924 р.н. 190 арк.
539. Спр. 67865. Янюка Федора Григоровича, 1922 р.н. 683 арк.
540. Спр. 67866. Ващука Григорія Пилиповича, 1915 р.н. 126 арк.
541. Спр. 67867. Т. 1. Артемчука Єфима Євменовича, 1920 р.н. та ін. 192 арк.
542. Спр. 67867. Т. 2. Шавронського Івана Гавриловича, 1924 р.н. та ін. 218 арк.
543. Спр. 67868. Андрощука Василя Павловича, 1918 р.н. та ін. 172 арк.
544. Спр. 67954. Т. 4. Киселика Олексія Тимофійовича, 1925 р.н. 363 арк.
545. Спр. 67954. Т. 9. Киселика Олексія Тимофійовича, 1925 р.н. 461 арк.
546. Спр. 67960. Кундуша Андрія Степановича, 1921 р.н. 68 арк.
547. Спр. 67961. Кульчицького Андрія Ільковича, 1918 р.н. 84 арк.
548. Спр. 67962. Гонтарука Івана Гордійовича, 1925 р.н. та ін. 60 арк.
549. Спр. 67963. Кухаря Дмитра Адамовича, 1922 р.н. та ін. 390 арк.
550. Спр. 67965. Т. 2. Корніюка Михайла Івановича, 1922 р.н. 267 арк.
551. Спр. 67968. Т. 1. Гордейчука Сави Сафроновича, 1912 р.н. та ін. 345 арк.
552. Спр. 67968. Т. 3. Чубка Максима Мартиновича, 1927 р.н. та ін. 264 арк.
553. Спр. 67977. Т. 8. Адамовича Миколи-Мирослава Петровича, 1925 р.н. та ін. 303 арк.

554. Спр. 67977. Т. 11. Коменданта Олексія Михайловича, 1924 р.н. та ін. 291 арк.
555. Спр. 68144. Безушка Федора Павловича, 1907 р.н. та ін. 141 арк.
556. Спр. 68168. Зеленюка Івана Єфимовича, 1924 р.н. 78 арк.
557. Спр. 68211. Т. 1. Пінязя Івана Олексійовича, 1924 р.н. 272 арк.
558. Спр. 68211. Т. 2. Пінязя Івана Олексійовича, 1924 р.н. 267 арк.
559. Спр. 68211. Т. 12. Пінязя Івана Олексійовича, 1924 р.н. 363 арк.
560. Спр. 68217. Яцюка Володимира Федоровича, 1926 р.н. 41 арк.
561. Спр. 68227. Олексієвця Петра Марковича, 1912 р.н. 45 арк.
562. Спр. 68233. Гребеня Якіма Анимисовича, 1898 р.н. 61 арк.
563. Спр. 68236. Т. 1. Гука Мирослава Михайловича, 1920 р.н. 331 арк.
564. Спр. 68236. Т. 2. Гука Мирослава Михайловича, 1920 р.н. 442 арк.
565. Спр. 68240. Т. 8. Корецького Михайла Петровича, 1922 р.н. та ін. 597 арк.
566. Спр. 68245. Т. 1. Тарновського Михайла Іларіоновича, 1920 р.н. та ін. 301 арк.
567. Спр. 68245. Т. 2. Гуцала Григорія Никифоровича, 1931 р.н. та ін. 252 арк.
568. Спр. 68245. Т. 6. Козарика Анатолія Варфоломійовича, 1921 р.н. та ін. 362 арк.
569. Спр. 68245. Т. 12. Островського Володимира Івановича, 1931 р.н. та ін. 562 арк.
570. Спр. 68246. Т. 1. Власюка Петра Павловича, 1914 р.н. та ін. 277 арк.
571. Спр. 68263. Т. 1. Гринішака Луки Михайловича, 1917 р.н. та ін. 401 арк.
572. Спр. 68263. Т. 2. Зеленчука Михайла Юрійовича, 1924 р.н. та ін. 379 арк.
573. Спр. 68263. Т. 6. Верхоляка Дмитра Кузьмича, 1928 р.н. та ін. 371 арк.
574. Спр. 68263. Т. 12. Обрубанського Ярослава Дмитровича, 1913 р.н. та ін. 500 арк.

Ф. 6. Кримінальних справ на осіб, знятих з оперативного обліку в МВС України, «Припинений» (1919–2006 рр.)

Оп. 1.

575. Спр. 33286. Т. 1. Дячука Василя Миколайовича, 1912 р.н. 327 арк.

576. Спр. 33286. Т. 2. Дячука Василя Миколайовича, 1912 р.н. 306 арк.
577. Спр. 36617. Т. 1. Стефюка Юрія Івановича, 1922 р.н. 275 арк.
578. Спр. 36617. Т. 2. Стефюка Юрія Івановича, 1922 р.н. 191 арк.
579. Спр. 36617. Т. 3. Стефюка Юрія Івановича, 1922 р.н. 319 арк.
580. Спр. 36957. Т. 2. Балія Михайла Омеляновича, 1926 р.н. 62 арк.
581. Спр. 38296. Т. 2. Прокопчука Михайла Пилиповича, 1925 р.н. 124 арк.
582. Спр. 38297. Т. 2. Дубецького Володимира Романовича, 1919 р.н. 40 арк.
583. Спр. 50213. Т. 1. Задвірного Володимира Миколайовича, 1923 р.н. 365 арк.
584. Спр. 50213. Т. 2. Задвірного Володимира Миколайовича, 1923 р.н. 343 арк.
585. Спр. 51895. Т. 1. Кука Василя Степановича, 1913 р.н. 272 арк.
586. Спр. 51997. Т. 1. Яремка Михайла Михайловича, 1923 р.н. 432 арк.
587. Спр. 51997. Т. 2. Яремка Михайла Михайловича, 1923 р.н. 264 арк.
588. Спр. 51997. Т. 3. Яремка Михайла Михайловича, 1923 р.н. 235 арк.
589. Спр. 52413. Т. 1. Малисевича Василя Матвійовича, 1924 р.н. та ін. 309 арк.
590. Спр. 52413. Т. 3. Небесного Володимира Васильовича, 1924 р.н. та ін. 332 арк.
591. Спр. 52413. Т. 4. Малисевича Василя Матвійовича, 1924 р.н. та ін. 404 арк.
592. Спр. 56232. Матвієйка Мирона Васильовича, 1914 р.н. 391 арк.
593. Спр. 57143. Феніна Михайла Івановича, 1932 р.н. 695 арк.
594. Спр. 58257. Т. 1. Хомяка Івана Гавриловича, 1924 р.н. 322 арк.
595. Спр. 58257. Т. 2. Хомяка Івана Гавриловича, 1924 р.н. 371 арк.
596. Спр. 58257. Т. 3. Хомяка Івана Гавриловича, 1924 р.н. 286 арк.
597. Спр. 67439. Т. 1. Щепанського Романа Миколайовича, 1924 р.н. та ін. 320 арк.
598. Спр. 68014. Т. 2. Мацевка Михайла Олексійовича, 1909 р.н. та ін. 301 арк.
599. Спр. 68569. Чеховського Михайла Афанасійовича, 1925 р.н. 62 арк.

600. Спр. 68811. Т. 1. Тишківського Степана Онуфрійовича, 1914 р.н. 248 арк.
601. Спр. 68811. Т. 2. Тишківського Степана Онуфрійовича, 1914 р.н. 183 арк.
602. Спр. 69646. Т. 1. Солов'я Святослава Петровича, 1928 р.н. 328 арк.
603. Спр. 69843. Т. 1. Божиківської Оксани Іванівни, 1918 р.н. та ін. 286 арк.
604. Спр. 70119. Ільченка Григорія Сафроновича, 1925 р.н. 136 арк.
605. Спр. 70138. Т. 2. Горбового Володимира-Станіслава Григоровича, 1899 р.н. 212 арк.
606. Спр. 71184. Мельника Миколи Івановича, 1906 р.н. та ін. 348 арк.
607. Спр. 72743. Т. 1. Куп'яка Дмитра Георгійовича, 1918 р.н. 267 арк.
608. Спр. 72743. Т. 2. Куп'яка Дмитра Георгійовича, 1918 р.н. 237 арк.
609. Спр. 72945. Паламарчука Дмитра-Матвія Фомича, 1914 р.н. 175 арк.
610. Спр. 73441. Т. 2. Федоренко Уляни Прокопівни, 1893 р.н. та ін. 207 арк.
611. Спр. 73447. Дробота Миколи Сазоновича, 1900 р.н. та ін. 557 арк.
612. Спр. 74268. Т. 1. Левковича Василя Михайловича, 1920 р.н. 515 арк.
613. Спр. 74268. Т. 2. Левковича Василя Михайловича, 1920 р.н. 157 арк.
614. Спр. 74327. Т. 1. Семчишина Тимофія Євстаховича, 1915 р.н. та ін. 230 арк.
615. Спр. 74327. Т. 2. Павлишина Мефодія Михайловича, 1906 р.н. та ін. 279 арк.
616. Спр. 74331. Скляренка Володимира Григоровича, 1924 р.н. 147 арк.
617. Спр. 74851. Галайчук Ксенії Яківни, 1923 р.н. 332 арк.
618. Спр. 74894. Т. 1. Добоша Ярослава, 1947 р.н. 325 арк.
619. Спр. 74894. Т. 2. Добоша Ярослава, 1947 р.н. 210 арк.
620. Спр. 74914. Т. 5. Галаси Василя Михайловича, 1920 р.н. 369 арк.
621. Спр. 74914. Т. 6. Галаси Василя Михайловича, 1920 р.н. 323 арк.
622. Спр. 75075. Т. 5. Дідик Галини Томівни, 1912 р.н. 340 арк.
623. Спр. 75132. Худенка Михайла Івановича, 1890 р.н. та ін. 187 арк.
624. Спр. 75133. Басюка Євгена Михайловича, 1922 р.н. 189 арк.
625. Спр. 75134. Добровського Лейби-Іцка Йосифовича, 1910 р.н. 148 арк.
626. Спр. 75135. Степаняка Михайла Дмитровича, 1905 р.н. 260 арк.

627. Спр. 75170. Т. 1. Максиміва Івана Андрійовича, 1913 р.н. та ін. 292 арк.
628. Спр. 75170. Т. 5. Вовка Миколи Андрійовича, 1911 р.н. та ін. 396 арк.
629. Спр. 75172. Т. 1. Порендовського Володимира Івановича, 1921 р.н. 194 арк.
630. Спр. 75172. Т. 2. Порендовського Володимира Івановича, 1921 р.н. 187 арк.
631. Спр. 75175. Т. 3. Ковалю Степана Йосиповича, 1914 р.н. 427 арк.
632. Спр. 75181. Котіва Івана Онуфрійовича, 1910 р.н. 415 арк.
633. Спр. 75196. Богдана Ярослава Васильовича, 1915 р.н. 355 арк.
634. Спр. 75386. Т. 2. Кочана Григорія Миколайовича, 1911 р.н. 285 арк.
635. Спр. 75398. Мельника Івана Васильовича, 1921 р.н. 284 арк.
636. Спр. 75507. Ковальчук Марії Федорівни, 1924 р.н. та ін. 363 арк.
637. Спр. 75509. Шрамовича Миколи Степановича, 1918 р.н. 374 арк.
638. Спр. 75521. Голяш Григорія Івановича, 1910 р.н. 165 арк.
639. Спр. 75589. Проневича Андрія Гнатовича, 1899 р.н. та ін. 187 арк.
640. Спр. 75592. Стельмашука Володимира Степановича, 1921 р.н. 78 арк.
641. Спр. 75607. Никитюка Степана Дмитровича, 1927 р.н. 168 арк.
642. Спр. 75808. Микитенка Петра Микитовича, 1915 р.н. 255 арк.
643. Спр. 75842. Т. 1. Лукашевича Дениса Модестовича, 1904 р.н. та ін. 300 арк.
644. Спр. 75842. Т. 2. Левицької Галини Модестівни, 1913 р.н. та ін. 363 арк.
645. Спр. 75847. Рябка Петра Максимовича, 1922 р.н. та ін. 301 арк.
646. Спр. 75858. Гороховського Михайла Дмитровича, 1889 р.н. 110 арк.
647. Спр. 75895. Т. 1. Скопюка Івана Володимировича, 1909 р.н. 294 арк.
648. Спр. 75895. Т. 2. Скопюка Івана Володимировича, 1909 р.н. 339 арк.
649. Спр. 75897. Луцюка Семена Івановича, 1923 р.н. та ін. 428 арк.
650. Спр. 76047. Гаскевича Володимира Івановича, 1906 р.н. та ін. 147 арк.
651. Спр. 76057. Т. 1. Назаренка Олександра Євгеновича, 1912 р.н. та ін. 247 арк.

652. Спр. 76057. Т. 2. Леванісова Михайла Миколайовича, 1914 р.н. та ін. 261 арк.
653. Спр. 76057. Т. 3. Анопи Василя Олексійовича, 1912 р.н. та ін. 488 арк.
654. Спр. 76057. Т. 4. Бучацького Захара Миколайовича, 1901 р.н. та ін. 317 арк.
655. Спр. 76057. Т. 6. Чернова Євсея Мойсейовича, 1907 р.н. та ін. 195 арк.
656. Спр. 76063. Філевського Володимира Андрійовича, 1913 р.н. 30 арк.
657. Спр. 76079. Ковалю Андрія Івановича, 1923 р.н. та ін. 210 арк.
658. Спр. 76081. Липового-д'Бакші Євгена Івановича, 1912 р.н. 247 арк.
659. Спр. 76377. Китюка Володимира Федоровича, 1920 р.н. та ін. 91 арк.
660. Спр. 76448. Липуги Тараса Юрійовича, 1921 р.н. та ін. 165 арк.
661. Спр. 76453. Ходаковського Михайла Миколайовича, 1911 р.н. 101 арк.
662. Спр. 76457. Борейко Ольги Іванівни, 1922 р.н. 142 арк.
663. Спр. 76461. Т. 5. Комарницького Ярослава Володимировича, 1913 р.н. та ін. 58 арк.

***Ф. 7. Слідча частина НКДБ УРСР – Слідчий відділ КДБ УРСР, Київ
(1945–1991 рр.)***

Оп. 1.

664. Спр. 4. Т. 1. Документи про антирадянську діяльність ОУН-УПА в західних областях України за 1946 р. 404 арк.
665. Спр. 4. Т. 2. Документи про антирадянську діяльність ОУН-УПА в західних областях України за 1946 р. 358 арк.

***Ф. 9. Нормативно-правові та розпорядчі документи ВНК-КДБ СРСР,
ВУНК-КДБ УРСР та СБ України (1920–1991 рр.)***

Оп. 1.

666. Спр. 013-СП. Таємні накази та орієнтування НКВС-МДБ СРСР за 1937–1967 рр. 234 арк.
667. Спр. 019-СП. Таємні накази та циркуляри НКВС-НКДБ СРСР за 1944 р. 367 арк.

668. Спр. 020-СП. Таємні накази, директиви та циркуляри НКДБ-МДБ СРСР за 1944 – 1955 рр. 220 арк.
669. Спр. 033-СП. Директиви НКВС СРСР за 1940 р. 74 арк.
670. Спр. 034-СП. Директиви НКВС СРСР за 1940 р. 85 арк.
671. Спр. 219-СП. Справа з нормативно-правовими актами НКДБ СРСР за 1944 рік. 150 арк.

Ф. 11. Літерних справ оперативних підрозділів ВУНК-КДБ УРСР (1919–1989 рр.)

Оп. 1.

672. Спр. 66. Літерна справа УМДБ Рівненського міського відділу по оунівській лінії (1947–1948 рр.). 306 арк.
673. Спр. 118. Т. 2. Літерна справа УКДБ по Чернівецькій області щодо боротьби з українськими націоналістами (1945–1958 рр.). 192 арк.
674. Спр. 979. Т. 3. Літерна справа 4 відділу УКДБ по Львівській області щодо учасників ОУН-УПА, які вийшли з повинною або легалізувалися (25.02.1948 р.–24.11.1955 р.). 324 арк.
675. Спр. 979. Т. 15. Літерна справа 4 відділу УКДБ по Львівській області щодо учасників ОУН-УПА, які вийшли з повинною або легалізувалися (01.1956 р.–14.07.1959 р.). 271 арк.
676. Спр. 979. Т. 20. Літерна справа 4 відділу УКДБ по Львівській області щодо учасників ОУН-УПА, які вийшли з повинною або легалізувалися (27.02.1948 р.–02.11.1956 р.). 290 арк.
677. Спр. 979. Т. 22. Літерна справа 4 відділу УКДБ по Львівській області щодо учасників ОУН-УПА, які вийшли з повинною або легалізувалися (03.01.1948 р.–29.06.1953 р.). 320 арк.
678. Спр. 979. Т. 25. Літерна справа 4 відділу УКДБ по Львівській області щодо учасників ОУН-УПА, які вийшли з повинною або легалізувалися (26.05.1947 р.–18.06.1953). 275 арк.

679. Спр. 979. Т. 26. Літерна справа 4 відділу УКДБ по Львівській області щодо учасників ОУН-УПА, які вийшли з повинною або легалізувалися (09.05.1947 р.–18.08.1953 р.). 421 арк.

680. Спр. 981. Т. 1. Літерна справа Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради (1956–1987 рр.). 33 арк.

681. Спр. 981. Т. 2. Літерна справа Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради (1956–1987 рр.). 84 арк.

682. Спр. 1139. Т. 38. Літерна справа УКДБ по Херсонській області щодо боротьби з українськими націоналістами (05–08.1981 р.). 319 арк.

Ф. 12. Особових справ колишніх співробітників ВУНК-КДБ УРСР (1918–1991 рр.)

Оп. 1.

683. Спр. 21804. Радули Миколи Семеновича, 1924 р.н. 218 арк.

Ф. 13. Друковані видання ВНК-КДБ, ВУНК-КДБ УРСР (1917–1991 рр.)

Оп. 1.

Спр. 372.

684. Т. 1. Документы характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. 386 арк.

685. Т. 2. Документы характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. 223 арк.

686. Т. 3. Документы характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. 315 арк.

687. Т. 4. Документы характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. 373 арк.

688. Т. 5. Документы характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. 457 арк.
689. Т. 6. Документы характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. 340 арк.
690. Т. 7. Документы характеризующие организационное построение, функции, задачи, сферу действия и другие вопросы антисоветской деятельности ОУН-УПА в период 1943–1946 гг. 174 арк.
691. Т. 8. Документы, характеризующие кадры ОУН-УПА, наличие оружия, печатной техники и других материально-технических средств, источники их получения и т.п. в период 1943–1953 гг. 330 арк.
692. Т. 9. Документы, характеризующие кадры ОУН-УПА, наличие оружия, печатной техники и других материально-технических средств, источники их получения и т.п. в период 1943–1953 гг. 336 арк.
693. Т. 15. Документы, характеризующие формы, методы и средства пропагандистской антисоветской деятельности ОУН среди участников низовых звеньев бандоуновского подполья и украинского населения в период 1943–1954 гг. 608 арк.
694. Т. 16. Документы характеризующие меры и способы вооруженного бандоуновского подполья по усилению конспирации, методы применения кодов, шифров, «мертвой связи», системы бункеров и других ухищрений в период 1944–1953 гг. 397 арк.
695. Т. 18. Документы характеризующие меры и способы вооруженного бандоуновского подполья по усилению конспирации, методы применения кодов, шифров, «мертвой связи», системы бункеров и других ухищрений в период 1944–1953 гг. 333 арк.
696. Т. 20. Документы характеризующие организационную и практическую диверсионно-террористическую деятельность т.н. Службы безопасности вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1953 гг. 273 арк.

697. Т. 21. Документы характеризующие организационную и практическую диверсионно-террористическую деятельность т.н. Службы безопасности вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1953 гг. 409 арк.
698. Т. 22. Документы характеризующие организационную и практическую диверсионно-террористическую деятельность т.н. Службы безопасности вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1953 гг. 566 арк.
699. Т. 23. Документы характеризующие организационную и практическую диверсионно-террористическую деятельность т.н. Службы безопасности вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1953 гг. 451 арк.
700. Т. 25. Документы характеризующие организационную и практическую диверсионно-террористическую деятельность т.н. Службы безопасности вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1953 гг. 420 л.
701. Т. 26. Документы характеризующие формы и методы вооруженного подполья ОУН по привлечению к антисоветской националистической деятельности молодежи из числа местного населения в период 1947–1953 гг. Проблема под шифром «Олег». 292 арк.
702. Т. 27. Документы характеризующие формы и методы вооруженного подполья ОУН по привлечению к антисоветской националистической деятельности молодежи из числа местного населения в период 1947–1953 гг. Проблема под шифром «Олег». 294 арк.
703. Т. 28. Документы характеризующие формы и методы вооруженного подполья ОУН по привлечению к антисоветской националистической деятельности молодежи из числа местного населения в период 1947–1953 гг. Проблема под шифром «Дажбог». 361 арк.
704. Т. 29. Документы характеризующие меры, формы и методы, применявшиеся бандглаварями ОУН по созданию вооруженного бандоуновского подполья в восточных областях Украины в период 1947–1954 гг. Проблема под шифром «Орлик» и «Харьков». 369 арк.
705. Т. 31. Документы характеризующие планы и меры по подготовке вооруженного бандоуновского подполья к развороту диверсионной,

- террористической и другой подрывной деятельности на территории Украины в случае возникновения Третьей мировой войны. 275 арк.
706. Т. 32. Документы характеризующие кадры, средства, формы и методы антисоветской деятельности ОУН-мельниковцев и других группирований украинских националистов в период 1943–1954 гг. 437 арк.
707. Т. 33. Документы характеризующие преступную связь духовенства и церковников с главарями украинских националистов и разведкой фашистской Германии по вопросам антисоветской диверсионно-террористической деятельности в период 1943–1954 гг. 421 арк.
708. Т. 34. Документы немецкой имперской канцелярии (в переводе на русский язык), характеризующие преступную связь главарей украинских националистов с т.н. внешнеполитическим отделом «НСДАП» фашистской Германии в 1938–1939 гг. 234 арк.
709. Т. 39. Документы характеризующие преступную связь главарей украинских националистов с командованием и разведкой фашистской Германии по вопросам антисоветской диверсионно-террористической деятельности в период 1940–1946 гг. 357 арк.
710. Т. 40. Документы характеризующие преступные связи украинских националистов с разведывательными органами США, Англии и других империалистических государств в послевоенный период. 414 арк.
711. Т. 42. Документы характеризующие подрывную антисоветскую деятельность зарубежных националистических центров ЗП УГВР, ЗЧ ОУН, АБН, ПУН и других и их преступные связи с оуновским подпольем на Украине и разведками империалистических государств. 352 арк.
712. Т. 43. Документы характеризующие подрывную антисоветскую деятельность зарубежных националистических центров ЗП УГВР, ЗЧ ОУН, АБН, ПУН и других и их преступные связи с оуновским подпольем на Украине и разведками империалистических государств. 370 арк.
713. Т. 44. Документы характеризующие подрывную антисоветскую деятельность зарубежных националистических центров ЗП УГВР, ЗЧ ОУН,

- АБН, ПУН и других и их преступные связи с оуновским подпольем на Украине и разведками империалистических государств. 417 арк.
714. Т. 46. Документы характеризующие подрывную антисоветскую деятельность зарубежных националистических центров ЗП УГВР, ЗЧ ОУН, АБН, ПУН и других и их преступные связи с оуновским подпольем на Украине и разведками империалистических государств. 429 арк.
715. Т. 47. Документы характеризующие подрывную антисоветскую деятельность зарубежных националистических центров ЗП УГВР, ЗЧ ОУН, АБН, ПУН и других и их преступные связи с оуновским подпольем на Украине и разведками империалистических государств. 384 арк.
716. Т. 48. Документы характеризующие диверсию и террор как главное направление во всей антисоветской деятельности ОУН–УПА; формы, методы и ухищрения при совершении диверсионно-террористических актов в период 1944–1954 гг. 356 арк.
717. Т. 49. Документы характеризующие тактику ОУН-УПА, формы и методы саботажа основных политических, хозяйственных, военных и других важных мероприятий проводившихся местными орагнами советской власти западных областей УССР в 1944–1954 гг. 372 арк.
718. Т. 51. Документы характеризующие тактику ОУН-УПА, формы и методы саботажа основных политических, хозяйственных, военных и других важных мероприятий проводившихся местными орагнами советской власти западных областей УССР в 1944–1954 гг. 397 арк.
719. Т. 52. Документы характеризующие тактику ОУН-УПА, формы и методы саботажа основных политических, хозяйственных, военных и других важных мероприятий проводившихся местными орагнами советской власти западных областей УССР в 1944–1954 гг. 218 арк.
720. Т. 53. Документы характеризующие вооруженного подполья ОУН и состав бандформирований, действовавших на территории Львовской и б. Дрогобычской областей в период 1944–1954 гг. 249 арк.

721. Т. 54. Копии основных протоколов допросов бывшего руководителя Центрального «Провода» ОУН на Украине Кука Василя, известного в подполье под кличкой «Лемиш». 329 арк.
722. Т. 55. Обзор документов, характеризующих структуру, кадры и характер антисоветской деятельности ОУН-УПА, методы и приемы агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории Львовской области в 1944–1954 гг. 215 арк.
723. Т. 56. Обзор документов, характеризующих структуру, кадры и характер антисоветской деятельности ОУН-УПА, методы и приемы агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории Станиславской области в 1944–1954 гг. 453 арк.
724. Т. 57. Обзор документов, характеризующих структуру, кадры и характер антисоветской деятельности ОУН-УПА, методы и приемы агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории Волынской области в 1944–1954 гг. 286 арк.
725. Т. 58. Обзор документов, характеризующих структуру, кадры и характер антисоветской деятельности ОУН-УПА, методы и приемы агентурно-оперативной работы органов государственной безопасности Украины по ликвидации организованного подполья ОУН и вооруженных банд УПА на территории Черновицкой области в 1944–1954 гг. 270 арк.
726. Т. 59. Документы характеризующие структуру, кадры, технические средства, функции органов госбезопасности и их организующую в разработке и осуществлении чекистских мероприятий по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья на Украине. 433 арк.
727. Т. 69. Документы характеризующие организацию и ход разработки т.н. членов Центрального и Краевого «Проводов» ОУН на территории Тернопольской области в период 1947–1954 гг. 353 арк.

728. Т. 72. Документы характеризующие процесс ликвидации окружных, надрайонных и других низовых звеньев вооруженного бандоуновского подполья на территории Украины в период 1944–1954 гг. 396 арк.
729. Т. 75. Документы характеризующие процесс ликвидации окружных, надрайонных и других низовых звеньев вооруженного бандоуновского подполья на территории Львовской области в 1944–1954 гг. 319 арк.
730. Т. 81. Документы характеризующие процесс ликвидации окружных, надрайонных и других низовых звеньев вооруженного бандоуновского подполья на территории Ровенской области в 1944–1954 гг. 285 арк.
731. Т. 89. Документы характеризующие приемы захвата бандитов, оперативное использование в чекистских мероприятиях по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья в 1944–1954 гг. 267 арк.
732. Т. 90. Документы характеризующие вопросы организации чекистско-войсковых операций, формы использования войск, литерных служб и различных технических средств по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1954 гг. 306 арк.
733. Т. 91. Документы характеризующие вопросы организации чекистско-войсковых операций, формы использования войск, литерных служб и различных технических средств по ликвидации вооруженного бандоуновского подполья в период 1944–1954 гг. 398 арк.
734. Т. 93. Документы характеризующие особенности и методы расследования совершенных бандами ОУН диверсионных, террористических и других подрывных актов; обзоры по некоторым наиболее важным следственным делам на бандитов ОУН. 242 арк.
735. Т. 94. Документы характеризующие формы и методы разложенческо-профилактической работы и её значение в ликвидации вооруженного бандоуновского подполья на Украине в период 1944–1954 гг. 302 арк.
736. Т. 98. Документы характеризующие участие западных областей Украины в ликвидации вооруженного бандоуновского подполья, героические подвиги бойцов истребительных батальонов, групп охраны общественного порядка,

- участковых уполномоченных милиции, офицеров войск МВД, оперативных работников органов МГБ-МВД. 271 арк.
737. Т. 100. Обобщенные документы о враждебной антисоветской деятельности украинских националистов и борьбе против органов государственной безопасности (25.09.1962 г.). 61 арк.
738. Т. 101. Украинские буржуазные националисты. 485 арк.
739. Т. 102. Обобщенные документы о враждебной антисоветской деятельности украинских националистов и борьбе против органов государственной безопасности (10.11.1962 г.). 251 арк.
740. Т. 103. Обобщенные документы КГБ о антисоветской деятельности украинских националистов (28.03–08.09.1955 г.). 105 арк.
Спр. 376.
741. Т. 4. Документы и материалы ОУН официального характера: постановления конгрессов, собраний и конфедераций ОУН, манифест и программа ОУН, декларация провоза ОУН, обращения «А» и «Б» и др. Догмы ОУН – декалог, 44 правила жизни, «верую» и катехизис украинского националиста. 383 арк.
742. Т. 7. Документы и материалы ОУН. Основы политики, стратегии и тактики ОУН. Обзоры международного и внутреннего положения Украины, а также дискуссионные материалы по вопросам тактики ОУН и др. 509 арк.
743. Т. 8. Документы и материалы ОУН-бандеровцев о расколе в ОУН. Материалы политического кризиса в ОУН на ПЗУЗ (группа «Далекого», суд ОУН по делу «Далекого»). 190 арк.
744. Т. 9. Документы и материалы ОУН-мельниковцев. «Белая» и «Черная» книги ОУН о расколе на мельниковцев и бандеровцев. Журналы мельниковцев – «Сурма», «Наш шлях» и другие материалы. 263 арк.
745. Т. 11. Документы и материалы ОУН о задачах и содержании политико-пропагандистской работы ОУН. Документы КОП (крайовий осередок пропаганды) – указания, инструкции, лозунги. Материалы по учебе в

- помощь пропагандистам. Журналы «Пропагандист» и «Революционер-пропагандист». 491 арк.
746. Т. 16. Материалы воспитания и обучения кадров ОУН. 451 арк.
747. Т. 21. Документы и материалы ОУН. Официальные издания ОУН 1942–1951 гг. Журналы «Ідея і Чин», «Осередок пропаганди і інформації при проводі ОУН» и др. Периодические издания ОУН информационного характера – «Вісник української інформаційної служби», «Вісті ЦС», «Радіоінформація» и др. 200 арк.
748. Т. 22. Документы и материалы ОУН. Официальные издания ОУН 1942–1951 гг. Журналы «Ідея і Чин», «Осередок пропаганди і інформації при проводі ОУН» и др. Периодические издания ОУН информационного характера – «Вісник української інформаційної служби», «Вісті ЦС», «Радіоінформація» и др. 339 арк.
749. Т. 28. Документы и материалы ОУН инструктивного характера за 1942–1952 гг. – приказы, распоряжения по организационным, хозяйственным и другим вопросам, формы отчетности, материалы общественно-политической референтуры, связи и др. 223 арк.
750. Т. 37. Документы и материалы ОУН. Обзоры международной связи, события на Украине в освещении зарубежной печати. 397 арк.
751. Т. 42. Документы и материалы ОУН-УПА. Обращения, воззвания, листовки к народам других стран, к трудящимся Советского Союза, к украинскому и др. народам советских республик, к рабочим, крестьянам и интеллигенции, к бойцам и офицерам Красной Армии, к инвалидам и демобилизованным, к молодежи, к работникам администрации на местах, а также другие листовки антисоветского содержания. 250 арк.
752. Т. 43. Обращения, воззвания, листовки, лозунги ОУН и УПА. 250 арк.
753. Т. 45. Разные материалы, обращения и листовки ОУН и УПА. 200 арк.
754. Т. 47. Документы и материалы ОУН о награждении участников ОУН-УПА и присвоении воинских званий. Некрологи, извещения и списки на участников ОУН и УПА. 373 арк.

755. Т. 49. Документы и материалы ОУН об организации Службы Безпеки (СБ) ОУН, ее задачах и практической деятельности, организационный суд и судопроизводство в ОУН. Картотека СБ, протоколы допросов СБ ОУН граждан и участников ОУН-УПА, заподозренных в связях с органами власти на местах. Отчеты о работе СБ ОУН и др. материалы. 381 арк.
756. Т. 50. Материалы СБ ОУН (учебно-воспитательная работа). 498 арк.
757. Т. 51. Материалы СБ ОУН (картотека, протоколы, расследования смерти или ареста участников ОУН и др.). 404 арк.
758. Т. 52. Протоколы допросов СБ ОУН. 330 арк.
759. Т. 53. Протоколы допросов СБ ОУН. 416 арк.
760. Т. 54. Протоколы допросов СБ ОУН. 380 арк.
761. Т. 55. Протоколы допросов СБ ОУН. 301 арк.
762. Т. 56. Разные протоколы допросов СБ. 189 арк.
763. Т. 57. Разные протоколы СБ и другие материалы. 439 арк.
764. Т. 58. Отчёты по линии СБ ОУН за 1943–1950 гг. 291 арк.
765. Т. 59. Документы и материалы ОУН о конспирации в подполье. Основные положения. Шифры. Коды. Приемы конспирации. Вопросы обучения кадров. 369 арк.
766. Т. 60. Документы и материалы УПА (Украинская Повстанческая Армия). Цели и задачи УПА. Приказы Генерального штаба, инструкции, материалы по группам УПА – «Пивнич», «Захид». Учебно-воспитательная работа, обращения, листовки УПА. Описание боев и рейдов УПА. Уставы, наставления. Периодические и др. издания УПА. 300 арк.
767. Т. 66. Материалы и документы Украинской повстанческой армии (УПА). Описание боевых действий, рейды УПА. 1943–1949 гг. 515 арк.
768. Т. 70. Материалы и документы Украинской повстанческой армии (УПА). Периодические и другие издания УПА. 1944–1950 гг. 564 арк.
769. Т. 79. Отчеты оуновских проводов. «Вісті з терену», «Вісті», «Вістки з терену», «Теренові вісті» и др. по Львовской области и прилегающим районам Дрогобычской области 1943–1948 гг. 337 арк.

770. Т. 80. Отчеты оуновских проводов по Станиславской области за 1943–1946 гг. 409 арк.
771. Т. 84. Документы и материалы ОУН о положении церкви на Украине. Материалы о Киеве и разные материалы (библиография, книга фактов террора и другие). 230 арк.
772. Т. 88. Инструкции и указания ОУН. 1141 арк.
Спр. 398.
773. Т. 1. Документы и материалы полученные от МОБ Польской Народной Республики о структуре и деятельности ОУН-УПА в 1944–1950 гг. на территории Польши. 231 арк.
774. Т. 5. Документы и материалы полученные от МОБ Польской Народной Республики о структуре и деятельности ОУН-УПА в 1944–1950 гг. на территории Польши. 287 арк.
775. Т. 8. Документы и материалы полученные от МОБ Польской Народной Республики о структуре и деятельности ОУН-УПА в 1944–1950 гг. на территории Польши. 262 арк.
776. Т. 12. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 195 арк.
777. Т. 18. Образцы знаков отличий подполья ОУН-УПА. 344 арк.
778. Т. 21. Документы и материалы о мерах и способах подполья ОУН по усилению конспирации, методах применения кодов, шифров, системы бункеров и других ухищрений в период 1944–1954 гг. 242 арк.
779. Т. 22. Документы и материалы характеризующие диверсионно-террористическую деятельность т.н. Службы безопасности (СБ) ОУН в период 1944–1953 гг. 68 арк.
780. Т. 23. Документы и материалы характеризующие диверсионно-террористическую деятельность СБ ОУН в период 1944–1953 гг. 246 арк.
781. Т. 24. Документы и материалы о мерах подполья ОУН по привлечению к националистической деятельности молодежи (проблема «Олег»), по сохранению кадров (проблема «Дажбог»), по распространению влияния на восток (проблема «Орлик») в период 1947–1953 гг. 192 арк.

782. Т. 26. Документи и материалы о подрывной деятельности зарубежных националистических центров ЗП УГВР, ЗЧ ОУН, АБН, ПУН и др. и их преступные связи с оуновским подпольем на Украине и разведками империалистических государств. 313 арк.
783. Т. 27. Извещение прессбюро ЗП УГВР, журналы: «Сурма», «На Сторожі», «Визвольна політика». 221 арк.
784. Т. 36. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 260 арк.
785. Т. 37. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 521 арк.
786. Т. 38. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 82 арк.
787. Т. 39. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 253 арк.
788. Т. 40. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 27 арк.
789. Т. 43. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 81 арк.
790. Т. 44. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 327 арк.
791. Т. 45. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 67 арк.
792. Т. 46. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 35 арк.
793. Т. 47. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 30 арк.
794. Т. 48. Фото-альбом № 1. Разрабатываемых, разыскиваемых и арестованных участников бандитско-оуновского подполья. 473 арк.
795. Т. 49. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 341 арк.
796. Т. 50. Фотографии участников подполья ОУН-УПА. 311 арк.
797. Спр. 1111. Документи стосовно діяльності ОУН на території Чехословаччини у 1930-ті роки ХХ століття. 77 арк.
798. Спр. 1113. Фотокопії з архівних матеріалів польської кримінальної справи на Миколу Лебеда – організатора вбивства міністра внутрішніх справ Польщі Перацького (15.06.1934 р.) 168 арк.
799. Спр. 1117. Фотокопії документів ОУН (діяльність Служби безпеки ОУН, списки нагороджених тощо). 76 арк.

Ф. 16. Секретаріат ДПУ УСРР-КДБ УРСР, Харків, Київ (1930–1991 рр.)

Оп. 1.

800. Спр. 0178. Документи (листи, повідомлення, реферати) розвідувального управління РСЧА, 7 відділу ГУДБ НКВС СРСР на адресу НКВС УРСР про результати роботи радіо та інорозвідки щодо діяльності польської поліції, результатів з'їзду ОУН в США, співпрацю ОУН із закордонними еміграційними колами (11.01–29.12.1937 р.). 324 арк.
801. Спр. 0381. Документи (повідомлення, листи) НКВС УРСР на адресу НКВС СРСР про реагування населення на вступ РСЧА на територію Західної України та Білорусії, проведення мобілізації тощо (08.09–30.12.1939 р.). 582 арк.
802. Спр. 0440. Документи (повідомлення) НКВС УРСР на адресу ЦК КП(б)У та НКВС СРСР про результати проведених оперативних заходів з ліквідації підпілля ОУН та документи Краківського проводу ОУН. Біографія митрополита УГКЦ Андрея Шептицького (08.10–15.12.1940 р.). 61 арк.
803. Спр. 0789. Документи (вказівки, повідомлення, листи, доповідні) МДБ УРСР, МДБ СРСР, ЦК КП (б) У та РМ УРСР про: розшук та арешт агентів іноземних розвідорганів, зрадників, колаборантів, авторів анонімних листівок; результати боротьби з підпіллям ОУН, бандитизмом тощо (07.01–29.12.1948 р.). 290 арк.
804. Спр. 0909. Документи (вказівки, довідки, директиви, розпорядження, повідомлення) КДБ при РМ УРСР на адресу УКДБ при РМ УРСР щодо покращення організації роботи по лініях: розшук і затримання підпільників ОУН тощо (18.01–22.12.1956 р.). 148 арк.
805. Спр. 0915. Документи (вказівки, орієнтування, повідомлення, довідки) КДБ при РМ УРСР на адресу обласних УКДБ щодо покращення облікової, оперативної, слідчої, контррозвідувальної роботи по лініях: закордонні центри ОУН тощо (10.01–30.12.1958 р.). 275 арк.
806. Спр. 0917. Документи (протоколи) нарад керівництва КДБ при РМ УРСР з структурними управліннями та обласними УКДБ при РМ УРСР щодо облікової, оперативної, слідчої та контррозвідувальної роботи по лініях: закордонні центри ОУН тощо (19.03–03.09.1958 р.). 457 арк.

807. Спр. 0919. Документи (телефонограми, вказівки, листи, повідомлення) МДБ-МВС-КДБ при РМ УРСР на адресу партійно-державного керівництва УРСР-СРСР про ліквідацію та арешти провідного активу підпілля ОУН В. Бея («Улас»), В. Кука («Леміш»), І. Комара («Олесь») та інших, вилучення архіву В. Кука («Леміша»), діяльність закордонних центрів ОУН тощо (29.05.1952 р. –19.09.1959 р.). 124 арк.
808. Спр. 0927. Документи (листи, доповіді) УКДБ при РМ УРСР по Львівській, Одеській, Дніпропетровській і Харківській областях про особливості і результати контррозвідувальної роботи для семінару щодо підвищення ефективності контррозвідувальної роботи органів держбезпеки (18.11–29.12.1960 р.). 64 арк.
809. Спр. 0930. Документи (розпорядження, вказівки, повідомлення) КДБ при РМ УРСР на адресу обласних УКДБ при РМ УРСР по лініях: контррозвідувальна робота з виявлення агентів інорозвідок; ліквідація впливу закордонних націоналістичних, релігійних та сектантських центрів тощо (03.01–30.12.1961 р.). 228 арк.
810. Спр. 0940. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи по лініях: закордонні українські націоналістичні центри; антирадянськи налаштовані групи в західних областях України тощо (09.01–30.12.1964 р.). 260 арк.
811. Спр. 0985. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати оперативно-слідчої роботи; поточну оперативну обстановку, діяльність українських емігрантських організацій ОУН (25.09–06.11.1970 р.). 342 арк.
812. Спр. 0987. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ про контррозвідувальну роботу серед іноземців, реагування учасників ЗЧ ОУН на підписання радянсько-західнонімецького договору тощо (11.12–31.12.1970 р.). 265 арк.
813. Спр. 0991. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ про запобігання акціям «Союзу українців Британії» проти

- співробітників радянських закордонних установ, протидія гастролям англійськими містами ансамблю Київського військового округу тощо (1.04–10.05.1971 р.). 376 арк.
814. Спр. 0993. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ про оцінку українських організацій в Канаді напередодні візиту прем'єр-міністра П. Трюдо до СРСР, провокаційні дії сіоністів та українських націоналістів під час культурного візиту делегації УРСР до Бельгії тощо (10.06–12.07.1971 р.). 366 арк.
815. Спр. 0994. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ про здобуття оперативним шляхом тез VII з'їзду ОУН-с тощо (14.07–04.08.1971 р.). 355 арк.
816. Спр. 0999. Документи (повідомлення, доповідні) КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ про нові форми і методи підривної антирадянської діяльності ОУН-с та «Запитником для туристів і приїжджаючих з СРСР та сателітних країн» тощо (29.01–07.12.1971 р.). 44 арк.
817. Спр. 1001. Матеріали наради керівних співробітників органів КДБ України, проведеної 24–26.02.1971 р. в Києві. 124 арк.
818. Спр. 1003. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про: результати агентурно-оперативної, профілактичної та слідчої роботи у середовищі антирадянськи налаштованих осіб, релігійних конфесій та груп; діяльність закордонних націоналістичних організацій тощо (03–25.01.1972 р.). 369 арк.
819. Спр. 1007. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо розгортання слідчих дій по об'єктах справи «Блок», оперативного спостереження за колишнім керівником оонівського підпілля В. Куком, контррозвідувальних заходів по лінії американської розвідки тощо (03–24.04.1972 р.). 335 арк.
820. Спр. 1010. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо подальшого розгортання слідчих дій по об'єктах справи «Блок»,

- оперативної роботи по лінії сіоністів, продовження слідства у справі Я. Добоша тощо (25.05–06.06.1972 р.). 353 арк.
821. Спр. 1013. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо діяльності органів державної безпеки по лінії науково-технічної розвідки, проведення в м. Торонто «23 зборів українців Канади і Америки», присвячених 30-ій річниці утворення УПА, намірів ЗЧ ОУН організувати антирадянські акції в період підготовки і проведення в ФРН XX Олімпійських ігор тощо (21.07–18.08.1972 р.). 366 арк.
822. Спр. 1014. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо активізації діяльності закордонних націоналістичних центрів у зв'язку з відзначенням 30-річчя утворення УПА, намірів провести заходи у зв'язку з відзначенням 31-го з'їзду ОДВУ в Чикаго, оперативної роботи по лінії католицьких церковників тощо (08.08–16.09.1972 р.). 306 арк.
823. Спр. 1015. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адреси КДБ при РМ СРСР, ЦК КПУ та Президії ВР УРСР щодо проведення у Нью-Йорку XI з'їзду «Українського конгресового комітету Америки», вивченню настроїв серед української інтелігенції, розшуку авторів антирадянських листів тощо (18.09–20.10.1972 р.). 348 арк.
824. Спр. 1020. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ щодо реагування громадськості на події у суспільно-політичному житті та міжнародні події, становища в керівництві українських націоналістичних організацій за кордоном тощо (02.02–15.03.1973 р.). 390 арк.
825. Спр. 1032. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо діяльності українських націоналістичних організацій за кордоном, учасників сектантського підпілля (баптистів, п'ятидесятників), розшуку авторів антирадянських листівок та осіб, які співробітничали з нацистським окупаційним режимом тощо (29.01–20.03.1974 р.). 340 арк.
826. Спр. 1038. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо результатів агентурно-оперативної роботи стосовно представників українського демократичного руху, авторів та

- розповсюджувачів анонімних документів, діяльності українських націоналістичних організацій тощо (28.10–31.12.1974 р.). 426 арк.
827. Спр. 1043. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи стосовно антирадянськи налаштованих осіб та ЗЧ ОУН; протидію діяльності іноземних розвідок тощо (18.03 – 12.05.1975 р.). 377 арк.
828. Спр. 1046. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи щодо представників українського демократичного руху, авторів та розповсюджувачів антирадянської літератури тощо (03.09–31.10.1975 р.). 390 арк.
829. Спр. 1048. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо поточної оперативної обстановки, антирадянських проявів та надзвичайних подій на місцях, настроїв іноземних студентів тощо (26.11–31.12.1975 р.). 205 арк.
830. Спр. 1052. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи в середовищі закордонних оунівських та інших організацій, антирадянськи налаштованих осіб та груп, зокрема тощо (27.05 – 19.06.1976 р.). 147 арк.
831. Спр. 1054. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про оперативне стеження в середовищі іноземних студентів; діяльність закордонних оунівських та інших організацій; факти контрабанди на західних кордонах України; перебування на території УРСР іноземних громадян тощо (02.08–17.09.1976 р.). 325 арк.
832. Спр. 1060. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про діяльність закордонних оунівських та інших організацій; факти контрабанди на західних кордонах України, аварії на транспорті тощо (19.04–23.05.1977 р.). 335 арк.
833. Спр. 1062. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про оперативне стеження в середовищі іноземних студентів; діяльність

- закордонних оунівських (операція «Бумеранг») та інших організацій; виконання рішень XXV з'їзду КПРС тощо (01.07 – 17.08.1977 р.). 299 арк.
834. Спр. 1071. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи в діяльність закордонних оунівських та інших організацій; оперативне стеження в середовищі іноземних студентів; перебування на території УРСР іноземних громадян тощо (18.10.1978-30.12.1978 р.). 430 арк.
835. Спр. 1073. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР до ЦК КПУ про результати агентурно-оперативної роботи в середовищі закордонних оунівських та інших організацій; підготовку до літньої Олімпіади-80 (XXII олімпійські ігри); перебування на території УРСР іноземних громадян тощо (17.02–03.04.1979 р.). 341 арк.
836. Спр. 1085. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про судові процеси над оунівцями; перебування на території УРСР іноземних громадян; аварії на транспорті, надзвичайні події в промисловості та сільському господарстві (04.01–16.02.1981 р.). 312 арк.
837. Спр. 1086. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про протидію діяльності іноземних розвідок на території України; розповсюджувачів антирадянських листівок, фігурантів справи «Блок» тощо (17.02–26.03.1981 р.). 291 арк.
838. Спр. 1089. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про поточну оперативну обстановку: затримання порушників державного кордону і виявлення контрабандної антирадянської та релігійної літератури тощо (26.06–13.08.1981 р.). 288 арк.
839. Спр. 1090. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про притягнення до кримінальної відповідальності хабарників, спекулянтів, колишніх колаборантів, членів боївок СБ ОУН; підривну діяльність за кордоном українських націоналістів тощо (14.08–08.10.1981 р.). 374 арк.
840. Спр. 1092. Інформаційні документи КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо реагування громадськості на суспільно-політичну кризу та введення

- військового стану в ПНР, посилення радіоконтррозвідальної роботи у зв'язку із подіями у ПНР тощо (27.11–31.12.1981 р.). 206 арк.
841. Спр. 1096. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ про перебування на території УРСР іноземних громадян; єврейських екстремістів; діяльність закордонних оунівських та інших організацій тощо (24.06–10.08.1982 р.). 266 арк.
842. Спр. 1097. Інформаційні документи КДБ при РМ УРСР на адресу ЦК КПУ про перебування на території УРСР іноземних громадян; діяльність закордонних оунівських організацій, планування ними акцій до 60-річчя створення СРСР тощо (11.0–13.10.1982 р.). 276 арк.
843. Спр. 1099. Інформаційні повідомлення та доповідні записки КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ щодо роботи серед іноземних громадян, які перебувають на території УРСР; надзвичайні події на промислових об'єктах та у сільському господарстві, нещасних випадків та з інших питань по лініях роботи органів тощо (03.01–16.02.1983 р.). 224 арк.
844. Спр. 1103. Інформаційні повідомлення та доповідні записки КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ про підривну діяльність українських націоналістичних центрів за кордоном та проведення оперативних і пропагандистських заходів проти ЗЧ ОУН, участь керівників УГКЦ із США і Канади у роботі пленарного церковного Синоду в Римі тощо (09.11–30.12.1983 р.). 171 арк.
845. Спр. 1105. Інформаційні повідомлення та доповідні записки КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ про діяльність закордонних оунівських та інших організацій, судові процеси над оунівцями, перебування на території УРСР іноземних громадян тощо (11.03–04.07.1984 р.). 326 арк.
846. Спр. 1107. Інформаційні повідомлення та доповідні записки КДБ УРСР на адресу ЦК КПУ про діяльність закордонних оунівських та інших організацій; оперативне стеження за середовищем іноземних студентів; перебування на території УРСР іноземних громадян тощо (16.10–29.12.1984 р.). 193 арк.

847. Спр. 1108. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про діяльність закордонних оунівських та інших організацій, перебування на території УРСР іноземних розвідок, підготовку та проведення виборів до Верховної Ради УРСР тощо (02.01–21.04.1985 р.). 300 арк.
848. Спр. 1109. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про діяльність закордонних оунівських та інших організацій, перебування на території УРСР іноземних розвідок тощо (30.04–28.07.1985 р.). 193 арк.
849. Спр. 1120. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про діяльність закордонних оунівських (операція «Бумеранг») та інших організацій; відкриття Генерального консульства США в м. Київ тощо (20.07–12.12.1988 р.). 282 арк.
850. Спр. 1123. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про активізацію руху українських «націоналістів» та представників національних меншин: угорців у Закарпатті, кримських татар та німців у місцях їх компактного проживання; організацію несанкціонованих громадських заходів у Львові, Тернополі та Сімферополі, страйків шахтарів та робітників Донбасу, загальне піднесення релігійного руху тощо (03.01–09.06.1989 р.). 172 арк.
851. Спр. 1125. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про організацію Народним рухом України, Українською Гельсінською Спілкою та іншими громадськими об'єднаннями по всій Україні численних масових заходів тощо (11.01–04.05.1990 р.). 189 арк.
852. Спр. 1126. Інформаційні документи КДБ УРСР до ЦК КПУ про проведення в Україні численних громадських заходів політичної, економічної, релігійної та екологічної спрямованості, страйкування шахтарів Донбасу, а також підготовку масштабного мітингу та маніфестації у Києві тощо (11.05–17.10.1990 р.). 231 арк.
853. Спр. 1129. Інформаційні документи КДБ, МВС та МЗС УРСР до РМ УРСР про результати агентурно-оперативної роботи в середовищі антирадянських налаштованих осіб та груп; реагування населення на

резонансні події суспільно-політичного життя в СРСР та за кордоном тощо (17.04–18.06.1991 р.). 225 арк.

Ф. 17. Інспекція МДБ УРСР – Інспекторське управління при Голові КДБ УРСР, Київ (1947–1991 рр.)

Оп. 1.

854. Спр. 17. Матеріали перевірки даних рефератів «СБ» ОУН о предателе Николаенко (19.02–19.07.1952 р.). 112 арк.

Ф. 26. 4 та 6 відділи КДБ при РМ УРСР, Київ (1938–1977 рр.)

Оп. 1.

855. Спр. 1. Справа № 2 з матеріалами щодо підготовки 6-м відділом КДБ при РМ УРСР збірника документів «Предательская деятельность украинских буржуазных националистов». Том 1 (1938 –1970 рр.). 315 арк.

856. Спр. 3. Справа № 2 з матеріалами щодо підготовки 6-м відділом КДБ при РМ УРСР збірника документів «Предательская деятельность украинских буржуазных националистов». Том 3 (1941 –1970 рр.). 362 арк.

857. Спр. 4. Справа № 2 з матеріалами щодо підготовки 6-м відділом КДБ при РМ УРСР збірника документів «Предательская деятельность украинских буржуазных националистов». Том 4 (1941 –1970 рр.). 392 арк.

858. Спр. 5. Копії та оригінали документів антирадянських військово-політичних організацій ОУН, УГВР, РЗВС, газетні вирізки тощо (1942–1948 рр.). 161 арк.

Ф. 60. Особові та робочі справи агентів ДПУ УСРР – КДБ УРСР (1921–1991 рр.)

Оп. 1.

859. Спр. 11946. Личное дело «Апрельская» на Фою Людмилу Адамовну (05.04.1944 р. – 19.05.1948 р.). 123 арк.

860. Спр. 27688. Дело «Звери» на Пришляка Евгения Степановича. Т. 25 (26.01–30.09.1952 р.). 329 арк.

861. Спр. 28443. Т. 1. Опергруппа «Унитарцы». Личное дело секретного агента «Шыло» (16.03.1944 р.–30.06.1945 р.). 19 арк.

862. Спр. 83509. Т. 1. Переписка. Разведсводки за 1942–1943 гг. 367 арк.
863. Спр. 83519. Т. 2. Разная переписка по агентуре за 1943–1945 гг. 211 арк.
864. Спр. 83563. Т. 16-а. Материалы в отношении обстоятельств гибели комиссара партизанського соединения Ковпака – Руднева С.В. 329 арк.
865. Спр. 83563. Т. 18-а. Подлинники оперативных документов Хроленко Г.Н. – начальника оперчасти партизанского соединения Сабурова за 1943 г. 146 арк.
866. Спр. 83566. Т. 21. Протоколы допросов, подписки вступающих в отряды (02 – 10.1944 р.). 77 арк.
867. Спр. 86736. Т. 25. Дело-формуляр «Богун» (25.11.1944 р. – 28.10.1948 р.). 63 арк.
868. Спр. 99707. Т. 1. Дело на «108» (26.01 – 04.08.1952 р.). 358 арк.
869. Спр. 99707. Т. 2. Дело на «108» (15.04. 1952 р. – 08.12.1954 р.). 343 арк.
870. Спр. 99707. Т. 3. Дело на Пришляк Евгения Степановича оуновская кличка «Ярема» (07.12.1950 р.–17.10.1952 р.). 326 арк.

Ф. 62. Колекція документів радянських органів держбезпеки (1921–1990 рр.)

Оп. 4.

871. Спр. 9. Інструкція Проводу ОУН для надрайонних референтів Служби Безпеки ОУН (1950 р.). 11 арк.
872. Спр. 14. Пошта та документи функціонерів СБ ОУН «Горислава» та інших (1946 р.). 85 арк.
873. Спр. 17. Документи референтури СБ надрайонного проводу ОУН «Холодний Яр» Закерзонського крайового проводу ОУН (1945 – 1946 рр.). 127 арк.
874. Спр. 18. Організаційні документи та листування провідників ОУН з різних питань (1945–1947 рр.). 45 арк.
875. Спр. 20. Звіти референта СБ надрайонного проводу ОУН «Бескид» Модеста Ріпецького – «Горслава» за 1945–1946 рр. 54 арк.

876. Спр. 22. Різні документи ОУН, які висвітлюють ситуацію на Закерзонні, в Тернопільській та інших західних областях України в 1943–1946 рр. 63 арк.
877. Спр. 26. Різні звернення керівників ОУН і УПА до польської влади, населення, кадрів підпілля щодо українсько-польських стосунків (1945 р.) 9 арк.
878. Спр. 29. Документи переслухань СБ ОУН, а також різні звітні документи про бойові акції ОУН і УПА Закерзонського крайового проводу в 1945–1947 рр. 379 арк.
879. Спр. 30. Документи СБ ОУН Закерзонського крайового проводу ОУН (Томашівський, Любачівський повіти). 1945–1947 рр. 286 арк.
880. Спр. 31. Окремі документи СБ ОУН Закерзонського крайового проводу ОУН (1945 р.). 39 арк.
881. Спр. 36. Протоколи допитів СБ ОУН осіб, підозрюваних у співпраці з УБ Польщі та НКВС УРСР (1945 р.). 15 арк.
882. Спр. 38. Звіт надрайонної референтури СБ ОУН, яка діяла у Володавському та Більському повітах (1946 р.). 12 арк.
883. Спр. 57. Інструкція СБ ОУН про роботу і побудову НКВС-НКДБ (1945–1946 рр.). 4 арк.
884. Спр. 59. Документи ОУН Закерзонського крайового проводу ОУН про різні події 1946–1947 рр. 13 арк.
885. Спр. 70. Документи, вилучені у заарештованого керівника ВО УПА № 6 «Сян» Мирослава Онишкевича – «Григора». Том 6 (1945 р.). 258 арк.
886. Спр. 71. Документи, вилучені у заарештованого керівника ВО УПА № 6 «Сян» Мирослава Онишкевича – «Григора». Том 7 (1945 р.). 80 арк.
887. Спр. 73. Документи, вилучені у заарештованого керівника ВО УПА № 6 «Сян» Мирослава Онишкевича – «Григора». Том 9. 379 арк.
888. Спр. 77. Документи, вилучені у заарештованого керівника ВО УПА № 6 «Сян» Мирослава Онишкевича – «Григора». Том 13. 482 арк.
889. Спр. 78. Документи, вилучені у заарештованого керівника ВО УПА № 6 «Сян» Мирослава Онишкевича – «Григора». Том 14. 371 арк.

890. Спр. 83. Різні документи ОУН про ситуацію в Львівській області та Лемківщині в 1943–1946 рр. 199 арк.
891. Спр. 105. Матеріали СБ ОУН з інформацією про розслідування стосовно підпільниці «Галини», підозрюваної у співпраці з спецслужбами Польщі (1944–1946 рр.). 133 арк.
892. Спр. 108. Комунікати 2 відділу Головного штабу збройних сил Польщі про діяльність ОУН в 1932–1935 рр. 210 арк.
- Ф. 65. Оперативно-розшукові справи ВУНК-КДБ УРСР (1919–1989 рр.)**
- Оп. 1.
893. Спр. С-7439. Бусела Якова Григоровича. 180 арк.
894. Спр. С-7440. Турковського Василя. 46 арк.
895. Спр. С-7441. Грицяя Дмитра Михайловича. 102 арк.
896. Спр. С-7442. Маєвського Дмитра Івановича. 198 арк.
897. Спр. С-7443. Сидора Василя Дмитровича та ін. 457 арк.
898. Спр. С-7447. Т. 1. «Бегемот» на Кравчука Романа Миколайовича. 303 арк.
899. Спр. С-7447. Т. 2. Кравчука Романа Миколайовича. 271 арк.
900. Спр. С-7449. Т. 1. Ярого Ріхарда Францовича. 99 арк.
901. Спр. С-7455. Т. 3. Кравчука Петра Ілліча та ін. 741 арк.
902. Спр. С-7736. Т. 1. Кука Василя Степановича. 492 арк.
903. Спр. С-7736. Т. 3. Кука Василя Степановича. 270 арк.
904. Спр. С-7736. Т. 16. Кука Василя Степановича. 447 арк.
905. Спр. С-7736. Т. 22. Кука Василя Степановича. 97 арк.
906. Спр. С-7970. «Болото» на Козака Богдана Михайловича та ін. 216 арк.
907. Спр. С-8467. Т. 1. «Щур» на Клячківського Дмитра Семеновича. 300 арк.
908. Спр. С-8707. «Клим» на Тучака Романа Степановича. 206 арк.
909. Спр. С-8978. Т. 4. Фої Людмили Адамівни. 362 арк.
910. Спр. С-9078. «Берлога» на Цмоця Костянтина Григоровича. 263 арк.
911. Спр. С-9079. Т. 1. «Берлога» на керівництво ОУН та УПА. 619 арк.
912. Спр. С-9079. Т. 2. «Берлога» на керівництво ОУН та УПА. 414 арк.
913. Спр. С-9079. Т. 3. «Берлога» на керівництво ОУН та УПА. 564 арк.

914. Спр. С-9079. Т. 4. «Берлога» на керівництво ОУН та УПА. 350 арк.
915. Спр. С-9079. Т. 5. «Берлога» на керівництво ОУН та УПА. 416 арк.
916. Спр. С-9079. Т. 6. «Берлога» на керівництво ОУН та УПА. 418 арк.
917. Спр. С-9079. Т. 7. «Берлога» на керівництво ОУН та УПА. 346 арк.
918. Спр. С-9079. Т. 50. «Берлога» на керівництво ОУН та УПА. 339 арк.
919. Спр. С-9079. Т. 62. «Щось» на Музику Ярослава Львовича та ін. 341 арк.
920. Спр. С-9108. Т. 2. «Орлана» на Галасу Василя Михайловича. 326 арк.
921. Спр. С-9108. Т. 5. «Орлана» на Галасу Василя Михайловича. 303 арк.
922. Спр. С-9109. Т. 1. «Тропа» на Рачинського Івана Миколайовича та ін.
104 арк.
923. Спр. С-9109. Т. 2. «Тропа» на Бабака Романа Івановича та ін. 283 арк.
924. Спр. С-9111. Т. 1. «Омут» на Крайовий «Провід» ОУН «Галичина».
460 арк.
925. Спр. С-9111. Т. 2. «Омут». 380 арк.
926. Спр. С-9111. Т. 3. «Омут». 129 арк.
927. Спр. С-9115. Т. 58. «Звено» на керівництво ЗЧ ОУН. 176 арк.
928. Спр. С-9133. Т. 3. Боровця Тараса Дмитровича. 194 арк.
929. Спр. С-9134. Т. 2. «Полеская Сеч». 243 арк.
930. Спр. С-9136. Т. 1. Матвіїва Юліана Миколайовича та ін. 354 арк.
931. Спр. С-9145. Т. 1. «Берлога» на Волошина Ростислава Павловича.
330 арк.
932. Спр. С-9158. Т. 1. «Вампиры» на Шеванюка Василя Арсеновича та ін.
305 арк.
933. Спр. С-9159. Т. 1. «Карпаты» на Дулина Григорія Андрійовича та ін.
263 арк.
934. Спр. С-9159. Т. 2. «Карпаты» на Івасківа Ярослава Степановича та ін.
320 арк.
935. Спр. С-9160. «Грызуны» на реферетуру «СБ» Журавнівського
надрайонного «проводу» ОУН. 573 арк.
936. Спр. С-9219. Т. 1. «Волк» на Шухевича Романа Йосиповича. 405 арк.

937. Спр. С-9228. «Омут» на Луцького Олександра Андрійовича та ін. 263 арк.
938. Спр. С-9234. «Главари» на Олексіва Ярослава Михайловича та ін. 215 арк.
939. Спр. С-9267. Т. 3. «Центр» на Кушубу Івана Васильовича. 283 арк.
940. Спр. С-9267. Т. 7. «Центр» на Кушубу Івана Васильовича. 299 арк.
941. Спр. С-9499. «Посла» на Охримовича Василя Остаповича. 278 арк.
942. Спр. С-9769. Заборовця Федора Івановича. 91 арк.
943. Спр. С-13515. Т. 1. Гнатюка Олександра Григоровича. 178 арк.

Ф. 71. УМДБ-УКДБ по Львівській та Дрогобицькій областях (1944 – 1989 рр.)

Оп. 3.

944. Спр. 32. С докладными по розыску государственных и уголовных преступников (25.01–12.12.1948 р.). 336 арк.

Оп. 4.

945. Спр. 1. С материалами штаба 38 армии о работе подвижных отрядов и гарнизонов войск армии по борьбе с «УПА» и «ОУН» (21.11.1945 р.–30.04.1946 р.). 250 арк.

946. Спр. 5. ОКР «Смерш» 24 ск (1946 р.). 64 арк.

Оп. 5.

947. Спр. 16. Литерное дело по ОУН (02.08.1940 р.–28.04.1941 р.). 196 арк.

Оп. 6.

948. Спр. 13. Докладные записки и спецсообщения (УМГБ Дрогоб. Обл. от. 2-н) (18.08 – 28.12.1944 р.). 120 арк.

949. Спр. 14. Сообщения в МВД УССР (отдел ББ УМВД) (16.11.1944 р.–17.09.1946 р.). 43 арк.

950. Спр. 19. Со спец. сообщениями 13 погранотряда (отдел ББ УМВД) (09–12.1944 р.). 68 арк.

951. Спр. 22. Докладная записка об агентурно-оперативной работе УНКВД Дрогобычской области по ББ (09.1944 р.). 161 арк.

952. Спр. 23. С докладными записками НКГБ УССР (08–12.1944 р.). 57 арк.

953. Спр. 26. Докладные записки о проделанной агентурно-оперативной работе по борьбе с бандитизмом в Дрогобычской области (1944 р.). 29 арк.

954. Спр. 27. Докладные записки районов НКВД по Дрогобычской области по агентурно-оперативной работе и спец. Сообщения (01.08–31.12.1944 г.). 49 арк.
955. Спр. 28. С перепиской НКГБ УССР (14.08–31.12.1944 г.). 73 арк.
956. Спр. 31. Спецсообщения Министру (01.01 – 27.04.1946 г.). 52 арк.
957. Спр. 33. Переписка с МГБ УССР (01.01–31.12.1945 г.). 155 арк.
958. Спр. 34. Обзоры по проведению агентурно-оперативных комбинаций по ликвидации бандитизма (06.12.1945 г.). 35 арк.
959. Спр. 35. С планами и докладными записками о работе ОББ направленные в ЦК КП(б)У и Обком КП(б)У (13.03.1945 г.). 59 арк.
960. Спр. 36. С разведсводками управления войск НКВД по охране тыла 4 Украинского фронта (09–12.1944 г.). 200 арк.
961. Спр. 38. С материалами по линии ОББ, направленными в МВД УССР (17.01–24.12.1945 г.). 53 арк.
962. Спр. 40. Докладные записки об агентурно-оперативной работе УНКГБ Дрогобычской обл. (27.01–20.12.1945 г.). 398 арк.
963. Спр. 44. Со схемами построений ОУН на территории Дрогобычской обл. (02–12.1945 г.). 97 арк.
964. Спр. 50. С планами и результатами комбинаций легендируемых дел участников ОУН (1945–1947 гг.). 272 арк.
965. Спр. 54. Записки по ВЧ о бандпроявлениях (01.01–31.12.1946 г.). 304 арк.
966. Спр. 62. Разная переписка УББ МВД – УССР (09.1944 г.–30.12.1945 г.). 195 арк.
967. Спр. 69. Докладные записки НКГБ УССР (01.01–31.12.1945 г.). 215 арк.
968. Спр. 71. Спецсообщения в наркомат УССР (01.01–18.12.1945 г.). 137 арк.
969. Спр. 80. Переписка с другими органами МГБ, докладные записки за 1946 г. 159 арк.
970. Спр. 82. Об агентурно-оперативной работе УМГБ Дрогобычской обл. за период с 22 сентября по 22 октября 1946 г. 31 арк.
971. Спр. 84. Докладные записки и спецсообщения управления МГБ по Дрогобычской обл. (1946 г.). 300 арк.

972. Спр. 88. Докладные записки об агентурно- оперативной работе УНКГБ Дрогобычской обл. (01.01–30.12.1946 р.). 271 арк.
973. Спр. 89. Переписка с НКВД УССР по линии борьбы с ОУН (01.01–31.12.1946 р.). 215 арк.
974. Спр. 94. Агентурно- оперативные мероприятия по розыску, разработке и ликвидации Дрогобычского надрайонного провода ОУН (01.01–31.12.1947 р.). 70 арк.
975. Спр. 96. С материалами о переходе бандгруппы УПА с территории Польши (01.01–31.12.1947 р.). 224 арк.
976. Спр. 99. Агентурно-оперативная работа по разработке и ликвидации окружного провода Дрогобычской обл. ОУН (01.01–31.12.1947 р.). 72 арк.
977. Спр. 100. Докладные записки о состоянии следственной работы УНКГБ Дрогобычской обл. (01–12.1946 р.). 206 арк.
978. Спр. 103. Докладные записки об агентурно -оперативной работе по линии ОУН-УПА (01.01–31.07.1947 р.). 168 арк.
979. Спр. 104. Докладные записки и спецсообщения по борьбе с ОУН-УПА в Дрогобычской обл. (01.01–31.12.1947 р.). 144 арк.
980. Спр. 106. Докладные записки и спецсообщения о розыскной работе бойцов ОУН-УПА по Дрогобычской обл. (07.01.1947 г.–08.01.1948 р.). 138 арк.
981. Спр. 108. Указания Горрайорганам МГБ по Дрогобычской обл. отдел 2 – Н УМГБ по Дрогобычской обл. (1947 р.). 101 арк.
982. Спр. 117. Докладные записки и спецсообщения по агентурной работе и поимке участников ОУН-УПА в Дрогобычской обл. (01.01–31.12.1947 р.). 170 арк.
983. Спр. 125. Докладные записки и спецсообщения по агентурно – оперативной работе по линии ОУН-УПА (02.1947 р.). 178 арк.
984. Спр. 127. Докладные записки и спецсообщения стрелкового отдела МГБ в Дрогобычской обл. (1948 р.). 232 арк.
985. Спр. 132. Докладные записки и спецсообщения об агентурно-оперативной работе 5 отделения МГБ по Дрогобычской обл. (01.01–31.12.1948 р.). 192 арк.

986. Спр. 133. С докладными записками и спецсообщениями (29.01–12.1947 р.).
247 арк.
987. Спр. 139. Директивы Управлениям МГБ по Дрогобычской обл. (01.01 –
31.12.1948 р.). 116 арк.
988. Спр. 142. Докладные записки о агентурно – оперативной работе УМГБ по
Дрогобычской обл. (01.01 – 31.12.1948 р.). 398 арк.
989. Спр. 143. Докладные записки, спецсообщения и справки, представленные в
МГБ УССР и опергруппу МГБ УССР в г. Львов (01.01 – 31.12.1948 р.). 246 арк.
990. Спр. 144. Переписка с обкомом КП(б)У (01.01–31.12.1948 р.). 122 арк.
991. Спр. 147. Указания Горрайотделам МГБ Отделения «О» УМГБ
Дрогобычской обл. по вопросам оперработы (01.01 – 31.12.1948 р.). 70 арк.
992. Спр. 152. Докладные записки, спецсообщения и справки о работе отдела
контррозведки УМВД по Дрогобычской обл. (01.01– 31.12.1949 р.). 253 арк.
993. Спр. 153. Докладные записки и спецсообщения отделения «О» УМГБ
Дрогобычской обл. (церковники, сектанты и т.д.) (01.01–31.12.1949 р.). 145 арк.
994. Спр. 158. Докладные записки и спецсообщения по линии КРО (27.01–
30.12.1949 р.). 411 арк.
995. Спр. 161. Директивы УМГБ по Дрогобычской обл. (01.01 – 31.12.1949 р.).
40 арк.
996. Спр. 163. Копия докладной записки об агентурных комбинациях по
компраметации ОУН (25.01–25.08.1949 р.). 85 арк.
997. Спр. 166. КНД по отделу 2 – Н УМГБ (инспекция) (01.01 – 31.12.1949 р.).
95 арк.
998. Спр. 171. Докладные записки и спецсообщения об агентурной работе по
Дрогобычской обл. (01–12.1950 р.). 205 арк.
999. Спр. 176. КНД со справками о разработке отделом 2-н по Дрогобычской
обл. (Турковського провода ОУН, Дрогобычського ОУН, Жидачевського ОУН)
(01.01–31.12.1950 р.). 65 арк.

1000. Спр. 185. Докладные записки 2-Н о результатах агентурно -оперативной работе УМГБ Дрогобычской области по ликвидации оуновского подполья и бандгрупп (09.03–12.1950 р.). 404 арк.
1001. Спр. 189. Стенограмма Открытого судебного процесса Военного Трибунала по делу участников бандподполья ОУН – Пихэцкого Ивана Михайловича и Ванивского Ивана Ивановича г. Дрогобыч (20–21.10.1951 р.). 116 арк.
1002. Спр. 190. Докладные записки и спецсообщения 7 отдела УМГБ по Дрогобычской обл. (01.01–31.12.1951 р.). 127 арк.
1003. Спр. 191. Наблюдательное дело по бандпроявлениям раскрытым в Дрогобычской обл. управления 2-Н (1951 р.). 290 арк.
1004. Спр. 198. Докладные записки о ликвидации подполья ОУН по Дрогобычской обл. (01.01–31.12.1951 р.). 345 арк.
1005. Спр. 201. Информационные материалы для обкома КП(б)У и ЦК КП(б)У УМГБ по Дрогобычской обл. управления 2-Н (01.01–31.12.1951 р.). 241 арк.
1006. Спр. 207. Разная переписка с КГБ УССР по использованию агентурно-боевых групп по Дрогобычской обл. (02.06.1949 р.–11.12.1952 р.). 302 арк.
1007. Спр. 209. Докладные записки и спецсообщения о результатах агентурно-оперативной работе по ликвидации ОУН и бандгрупп за январь 1952 г. 183 арк.
1008. Спр. 211. Переписка с МГБ УССР 3 отделения 4 отдела УМГБ Дрогобычской обл. по разработке главарей ОУН (01.01–31.12.1952 р.). 171 арк.
1009. Спр. 212. Докладные записки и спецсообщения по розыску государственных преступников (02–12.1952 р.). 57 арк.
1010. Спр. 219. Информационные материалы для обкома КП(б)У и ЦК КП(б)У (01.01–31.12.1952 р.). 127 арк.
1011. Спр. 225. Докладные записки и спецсообщения 7 отдела УМГБ по Дрогобычской обл. (01.01–31.12.1952 р.). 131 арк.
1012. Спр. 226. Докладные записки и спецсообщения 5 отдела УМГБ по Дрогобычской обл. (01–12.1952 р.). 46 арк.
1013. Спр. 227. Выписка с писем колхозников (01.02 – 29.08.1952 р.). 107 арк.

1014. Спр. 228. Переписка УМГБ по Дрогобычской обл. об использовании специальных агентурно-боевых групп по ликвидации подполья ОУН в западных обл. УССР (30.10.1947 р.–24.02.1953 р.). 186 арк.
1015. Спр. 229. Переписка по местному террору на территории Дрогобычской обл. (01.01.1952 р.–25.04.1953 р.). 295 арк.
1016. Спр. 230. Докладные записки в МГБ УССР об агентурно – оперативной работе по обслуживанию рядового и сержантского состава органов милиции (1952–1953 гг.). 56 арк.
1017. Спр. 239. Информационные материалы для обкома и ЦК КПУ УМГБ по Дрогобычской обл. (01.01–31.12.1953 р.). 175 арк.
1018. Спр. 242. Переписка с МВД СССР и МВД УССР 2 отделения 4 отдела УМВД Дрогобычской обл. (25.10–31.12.1953 р.). 137 арк.
1019. Спр. 243. Докладные записки и спецсообщения о захвате бандитов ОУН по Дрогобычской обл. (01.01–25.10.1953 р.). 297 арк.
1020. Спр. 245. Планы агентурно оперативных мероприятий по ликвидации банд ОУН по УМГБ Дрогобычской обл. (1953 р.). 281 арк.
1021. Спр. 246. Справки о работе 4 отдела УМВД по Дрогобычской обл. (17.05–31.12.1953 р.). 347 арк.
1022. Спр. 251. КНД по 2 отделу УМВД инспекция по бандитам ОУН (05.01–20.04.1953 р.). 39 арк.
1023. Спр. 256. Докладные записки и спецсообщения по оперативной работе УМГБ по Дрогобычской обл. (01.01–31.12.1953 р.). 170 арк.
1024. Спр. 258. Списки на розыскиваемых УКГБ при СМ УССР по Дрогобычской обл. оуновських нелегалов (05.11–01.12.1954 р.). 328 арк.
1025. Спр. 261. Планы агентурно-оперативных мероприятий против зарубежных антисоветских центров и остальных участников националистического подполья бежавших за границу (01.03–06.10.1955 р.). 139 арк.
1026. Спр. 264. Особая папка Докладные записки об агентурно-оперативной деятельности ГО РО МГБ по Дрогобычской обл. (09.04–06.05.1955 р.). 481 арк.

1027. Спр. 271. Переписка с КГБ УССР по загранице (11.03–13.10.1955 р.).
163 арк.
1028. Спр. 283. Докладные записки в НКГБ УССР по униатам 2 отдела УНКГБ по
Дрогобычской обл. (04.04–30.11.1945 р.). 64 арк.
1029. Спр. 287. Спецсообщения Министру Госбезопасности УССР генерал –
лейтенанту тов. Савченко (01.01–05.10.1947 р.). 31 арк.
1030. Спр. 301. Спецсводки о результатах следствия по нарушителям границы
(17.07–06.12.1940 р.). 187 арк.
1031. Спр. 312. Справки по бандгруппам бандитов «Игорь», «Скорый» (01.01–
27.11.1954 р.). 238 арк.
1032. Спр. 319. Ежемесячные отчеты Отдела кадров УНКГБ по
Дрогобычской обл. (01.01–12.1945 р.). 221 арк.
1033. Спр. 407. Переписка отдела кадров УМГБ по Дрогобычской обл. с КГБ при
Совете Министров УССР (1955 р.). 206 арк.
- Оп. 7.
1034. Спр. 2. КНД по агентурно-оперативной и чекистской работе Жидачовского
РО МГБ Дрогобычской области по ликвидации бандподполья ОУН (1951–1954
рр.). 316 арк.
1035. Спр. 4. Докладные записки по Каменко-Бугскому РО МГБ Дрогобычской
области (01.01–31.12.1951 р.). 106 арк.
1036. Спр. 5. Ориентировки Аппарату КГБ в Каменка-Бугском РО МГБ
Дрогобычской области по розыску участников ОУН и других нелегалов (01.01–
31.12.1955 р.). 181 арк.
- Оп. 9.
1037. Спр. 31. Спецсообщения 3 отделения отдела контрразведки НКО
«СМЕРШ» 13 Армии с материалами южной группы ОУН им. «Богуна» под
командованием «Энея» (1944 р.). 260 арк.
1038. Спр. 32. Спецсообщения 3 отделения отдела контрразведки НКО
«СМЕРШ» 13 Армии с материалами южной группы ОУН им. «Богуна» под
командованием «Энея» (1944 р.). 354 арк.

1039. Спр. 33. Спецсообщения 3 отделения отдела контрразведки НКО «СМЕРШ» 13 Армии с материалами по южной группы ОУН им. «Богуна» под командованием «Энея» (17.03–27.05.1944 р.). 351 арк.
1040. Спр. 34. Спецсообщения 3 отделения отдела контрразведки НКО «СМЕРШ» 13 Армии с материалами по северной группы УПА под командованием «Дубового» (1944 р.). 214 арк.
1041. Спр. 61. Переписка УНКГБ по Львовской области с НКГБ УССР (23.12.1944 р.–18.07.1945 р.). 157 арк.
1042. Спр. 63. Докладные 3 отделения 2 «А» отдела УНКГБ Львовской области о борьбе с украинским националистическим подпольем (10– 21.11.1945 р.). 164 арк.
1043. Спр. 66. Докладные записки Следственного отдела УНКГБ по Львовской области за апрель 1945 г. (25.04.1945 р.). 16 арк.
1044. Спр. 69. Докладные записки Следственного отдела УНКГБ по Львовской области за июль 1945 г. (27.07.1945 р.). 45 арк.
1045. Спр. 71. Докладные записки Следственного отдела УНКГБ по Львовской области за сентябрь 1945 г. (21.09.1945 р.). 27 арк.
1046. Спр. 72. Докладные записки Следственного отдела УНКГБ по Львовской области за октябрь 1945 г. (24.10.1945 р.). 53 арк.
1047. Спр. 73. Докладные записки Следственного отдела УНКГБ по Львовской области за ноябрь 1945 г. (22.11.1945 р.). 49 арк.
1048. Спр. 96. Докладные записки об агентурно-оперативной и следственной работе УНКГБ Львовской области январь 1945 р. 30 арк.
1049. Спр. 97. Докладные записки об агентурно-оперативной и следственной работе УНКГБ Львовской области февраль 1945 г. 30 арк.
1050. Спр. 98. Докладные записки об агентурно-оперативной и следственной работе УНКГБ Львовской области март 1945 г. 41 арк.
1051. Спр. 99. Докладные записки об агентурно-оперативной и следственной работе УНКГБ Львовской области апрель 1945 г. 39 арк.

1052. Спр. 102. Докладные записки об агентурно-оперативной и следственной работе УНКГБ Львовской области июль 1945 г. 82 арк.
1053. Спр. 103. Докладные записки об агентурно-оперативной и следственной работе УНКГБ Львовской области август 1945 г. 66 арк.
1054. Спр. 104. Докладные записки об агентурно-оперативной и следственной работе УНКГБ Львовской области сентябрь 1945 г. 83 арк.
1055. Спр. 105. Докладные записки об агентурно-оперативной и следственной работе УНКГБ Львовской области октябрь 1945 г. 88 арк.
1056. Спр. 108. Докладная записка об агентурно-оперативной работе 2 «А» отдела УНКГБ Львовской области за март 1945 г. 48 арк.
1057. Спр. 109. Докладная записка об агентурно-оперативной работе 2 «А» отдела УНКГБ Львовской области за апрель 1945 г. 36 арк.
1058. Спр. 111. Докладная записка об агентурно-оперативной работе 2 «А» отдела УНКГБ Львовской области за июнь 1945 г. 35 арк.
1059. Спр. 114. Докладная записка об агентурно-оперативной работе 2 «А» отдела УНКГБ Львовской области за ноябрь 1945 г. 26 арк.
1060. Спр. 118. Докладная записка об итогах агентурно-оперативной работе УНКГБ Львовской области за период август-май 1945 г. 85 арк.
1061. Спр. 120. Докладная записка о выполнении УНКГБ Львовской области указаний опергруппы НКГБ СССР от 16.05.1945 г. 81 арк.
1062. Спр. 121. Заключение о состоянии агентурно-оперативной и следственной работы УНКГБ Львовской области с июля 1944 г. по май 1945 г. 57 арк.
1063. Спр. 125. Докладная записка о результатах работы УНКГБ Львовской области по вскрытию и ликвидации ОУН среди учащейся и сельской молодежи 1945 г. 22 арк.
1064. Спр. 132. Справка о методах работы украинских националистических организаций среди молодежи на территории Львовской области (1945 р.). 4 арк.

1065. Спр. 133. Докладная записка о результатах выполнения УНКГБ Львовской области указаний оперативной группы НКГБ СССР за период с 1 мая по 1 августа 1945 г. 75 арк.
1066. Спр. 141. Специальное сообщение о ликвидации террористической группы в г. Львове (1945 г.). 3 арк.
1067. Спр. 147. Материалы УМГБ Львовской области о работе агентурно-боевых групп за 1945–1946 гг. 231 арк.
1068. Спр. 150. Докладные записки об агентурно-оперативной работе РО МГБ по Львовской области за январь 1946 г. 60 арк.
1069. Спр. 151. Докладные записки об агентурно-оперативной работе РО МГБ по Львовской области за февраль 1946 г. 80 арк.
1070. Спр. 152. Докладные записки об агентурно-оперативной работе РО МГБ по Львовской области за март 1946 г. 149 арк.
1071. Спр. 153. Докладные записки об агентурно-оперативной работе РО МГБ по Львовской области за апрель 1946 г. 98 арк.
1072. Спр. 154. Докладные записки об агентурно-оперативной работе РО МГБ по Львовской области за май 1946 г. 67 арк.
1073. Спр. 155. Докладные записки об агентурно-оперативной работе РО МГБ по Львовской области за июнь 1946 г. 81 арк.
1074. Спр. 158. Докладные записки об агентурно-оперативной работе РО МГБ по Львовской области за сентябрь 1946 г. 104 арк.
1075. Спр. 161. Докладные записки и спецсообщения по УМГБ Львовской области за 1946 г. 306 арк.
1076. Спр. 162. Докладные записки и спецсообщения по УМГБ Львовской области за 1946 г. 392 арк.
1077. Спр. 163. Докладные записки и спецсообщения по УМГБ Львовской области за 1946 г. 200 арк.
1078. Спр. 164. Спецсообщения УНКГБ Львовской области по выборам в Верховный Совет СССР (1945 – 1946 гг.). 128 арк.

1079. Спр. 165. Специальные сообщения УМГБ Львовской области за 1946 г. 114 арк.
1080. Спр. 170. Материалы оперативных совещаний проводимых начальником УНКГБ Львовской области (1946 р.). 59 арк.
1081. Спр. 173. Заключение о состоянии агентурно-оперативной и следственной работе УНКГБ Львовской области (1946 р.). 37 арк.
1082. Спр. 176. Месячные отчеты о работе УМГБ Львовской области за 1946 г. 295 арк.
1083. Спр. 177. Месячные отчеты о работе УМГБ Львовской области за 1946 г. 316 арк.
1084. Спр. 178. Месячные отчеты о работе УМГБ Львовской области за 1946 г. 178 арк.
1085. Спр. 181. Справки по агентурным делам и вскрытым «проводам» ОУН (1946 р.). 248 арк.
1086. Спр. 182. Справки о борьбе РО УМГБ Львовской области за отчетный период с ОУН-УПА (1946 р.). 222 арк.
1087. Спр. 183. Справки на агентуру 2 «А» отдела УМГБ по Львовской области за 1946 г. 123 арк.
1088. Спр. 184. Основания к месячным отчетам по УМГБ Львовской области (1946 р.). 319 арк.
1089. Спр. 185. Основания к месячным отчетам по УМГБ Львовской области (1946 р.). 349 арк.
1090. Спр. 186. Основания к месячным отчетам по УМГБ Львовской области (1946 р.). 386 арк.
1091. Спр. 192. Справки УМГБ Львовской области о состоянии ОУНовского подполья за 1946 г. 685 арк.
1092. Спр. 197. Переписка секретариата УМГБ Львовской области с Военным округом и Управлением пограничных войск (1947 р.). 70 арк.
1093. Спр. 198. Докладные записки и спецсообщения по УМГБ Львовской области (1947 р.). 301 арк.

1094. Спр. 199. Докладные записки и спецсообщения по УМГБ Львовской области. В т.ч. докладная записка о террористической организации «ОБЗВУ» (1947 р.). 299 арк.
1095. Спр. 200. Докладные записки и спецсообщения по УМГБ Львовской области (1947 р.). 230 арк.
1096. Спр. 203. Стенограммы оперативных совещаний, проводимых начальником УМГБ Львовской области (1947 р.). 321 арк.
1097. Спр. 204. Стенограммы оперативных совещаний, проводимых начальником УМГБ Львовской области (1947 р.). 326 арк.
1098. Спр. 206. Переписка УМГБ Львовской области с МГБ-МВД СССР (1947 р.). 313 арк.
1099. Спр. 208. Переписка УМГБ Львовской области с Обкомом КП(б)У и облисполкомом (1947 г.). 170 л.
1100. Спр. 210. Месячные отчеты отделов УМГБ Львовской области за 1947 г. 297 арк.
1101. Спр. 211. Месячные отчеты отделов УМГБ Львовской области за 1947 г. 326 арк.
1102. Спр. 212. Месячные отчеты отделов УМГБ Львовской области за 1947 г. (31.07–06.11.1947 р.). 293 арк.
1103. Спр. 213. Месячные отчеты отделов УМГБ Львовской области за 1947 г. (25.11–31.12.1947 р.). 241 арк.
1104. Спр. 214. Спецсообщения отделения «О» УМГБ Львовской области (08.1948 р.). 18 арк.
1105. Спр. 216. Отчеты об агентурно-оперативной работе 5 отдела УМГБ Львовской области (1.01–31.12.1948 р.). 155 арк.
1106. Спр. 219. Директивы МГБ УССР для УМГБ Львовской области (1948 р.). 261 арк.
1107. Спр. 220. Докладные записки и спецсообщения по УМГБ Львовской области (1948 р.). 302 арк.

1108. Спр. 221. Докладные записки и спецсообщения по УМГБ Львовской области (1948 р.). 300 арк.
1109. Спр. 222. Переписка УМГБ Львовской области с Обкомом КП(б)У и Облсполкомом (1948 р.). 68 арк.
1110. Спр. 225. Материалы оперативных совещаний, проводимых Начальником УМГБ и справки для начальника УМГБ (1948 р.). 239 арк.
1111. Спр. 226. Материалы о фактах дворушничества со стороны агентуры – по УМГБ и РО МГБ Львовской области, по состоянию на март 1948 г. 130 арк.
1112. Спр. 228. Переписка УМГБ Львовской области с МГБ-МВД УССР (1948 р.). 207 арк.
1113. Спр. 231. Месячные отчеты о работе отделов УМГБ Львовской области (30.01–06.04.1948 р.). 315 арк.
1114. Спр. 234. Месячные отчеты о работе отделов УМГБ Львовской области за 1948 г. 298 арк.
1115. Спр. 235. Дело с описями материалов переданных из РО УМГБ в МГБ и УМГБ Львовской области (1949 р.). 351 арк.
1116. Спр. 237. Докладная записка об агентурно-оперативной работе 5 –го отдела УМГБ Львовской области (1949 р.). 17 арк.
1117. Спр. 240. Месячные отчеты о работе отделов УМГБ Львовской области (1949 р.). 296 арк.
1118. Спр. 241. Месячные отчеты о работе отделов УМГБ Львовской области (1949 р.). 283 арк.
1119. Спр. 244. Докладные записки об агентурно-оперативной работе 5 отдела УМГБ Львовской области за 5 месяцев 1949 г. 107 арк.
1120. Спр. 249. Справки для руководства УМГБ Львовской области (1950 р.). 162 арк.
1121. Спр. 254. Материалы оперативных совещаний проводимых начальником УМГБ Львовской области (1950 р.). 263 арк.
1122. Спр. 255. Материалы оперативных совещаний проводимых начальником УМГБ Львовской области (1950 р.). 113 арк.

1123. Спр. 257. Материалы оперативных совещаний проводимых начальником УМГБ Львовской области (1950 р.). 283 арк.
1124. Спр. 258. Переписка УМГБ Львовской области с органами милиции (1950 р.). 75 арк.
1125. Спр. 267. Переписка УМГБ Львовской области с органами МГБ, МВД, ОКР, УКР МГБ, УО, ОО МГБ и с погранвойсками МГБ (01.01–03.10.1951 р.). 285 арк.
1126. Спр. 270. Переписка УМГБ Львовской области с советскими партийными органами (03.10–31.12.1951 р.). 139 арк.
1127. Спр. 274. Стенограмма совещания руководящего и оперативного состава УМГБ по Львовской области от 27 июля 1951 г. 125 арк.
1128. Спр. 284. Директивы УМГБ Львовской области (02.01–30.12.1952 р.). 97 арк.
1129. Спр. 289. Переписка УМГБ Львовской области с советско-партийными органами (01.01–26.12.1953 р.). 124 арк.
1130. Спр. 295. Переписка УМГБ Львовской области с войсками МВД и органами милиции МВД за 1953 г. 87 арк.
1131. Спр. 297. Спецсообщения УМГБ по Львовской области в МВД УССР и обком КП Украины 1953 г. 142 арк.
1132. Спр. 299. План основных агентурно-оперативных мероприятий по вскрытию оуновского подполья, розыску и захвату или ликвидации главарей ОУН, действующих на территории Львовской области (1953 р.). 61 арк.
1133. Спр. 300. Планы агентурно-оперативных мероприятий по розыску референта пропаганды Львовского краевого «провода» ОУН «Руты» и бандитов «Буй-Тура», «Мечники», «Ромко» (1953 р.). 101 арк.
1134. Спр. 301. План 4 отдела УМВД по Львовской обл., основных агентурно-оперативных и чекистско-войсковых мероприятий по розыску, захвату или ликвидации оуновских главарей (1953 р.). 54 арк.

1135. Спр. 302. План 4 отдела УМВД по Львовской обл., основных агентурно-оперативных и чекистско-войсковых мероприятий по розыску, захвату или ликвидации оуновских главарей и участников бандгрупп (1953 г.). 53 арк.
1136. Спр. 304. Список агентов, конфиденентов, шпионов и провокаторов полиции и дифензивы, выявленных по материалам Львовского следственного управления государственной полиции находящимся в Львовском областном госархиве УНКВД (08.05.1941 г.–14.05.1947 г.). 51 арк.
1137. Спр. 311. Планы агентурно-оперативных мероприятий по розыску и захвату участников бандгруппы «Дубка», «Лимана», «Джмеля», «Луки», «Стрилка» (1953 г.). 88 арк.
1138. Спр. 314. Докладные записки Инспекции МГБ о работе УМГБ Львовской области (25.05.1952 г.–20.03.1953 г.). 181 арк.
1139. Спр. 339. Решения (протоколы), рекомендации Совета УКГБ при СМ УССР по Львовской области (01.01–31.12.1979 г.). 133 арк.
Оп. 11.
1140. Спр. 43. Литерное дело по линии украинских националистов проживающих в Железнодорожном районе г. Львова (16.01.1957 г.–20.03.1965 г.). 354 арк.
1141. Спр. 54. Материалы расследования обстоятельств гибели Героя Советского Союза, Николая Ивановича Кузнецова (29.07 – 30.08.1959 г.). 333 арк.
1142. Спр. 55. Материалы расследования обстоятельств гибели Героя Советского Союза, Николая Ивановича Кузнецова (19.08–03.11.1959 г.). 422 арк.
1143. Спр. 56. Материалы расследования обстоятельств гибели Героя Советского Союза, Николая Ивановича Кузнецова (16.11.1959 г.–05.10.1965 г.). 441 арк.
1144. Спр. 57. Материалы расследования обстоятельств гибели Героя Советского Союза, Николая Ивановича Кузнецова (21.11.1969 г.). 393 арк.

1145. Спр. 58. Матеріали розслідування обставин гиніли Героя Советського Союзу, Николая Ивановича Кузнецова (14.07.1970 р.). 293 арк.

Ф. 72. УНКВС-УКДБ по Волинській області (1940–1992 рр.)

Оп. 1.

1146. Спр. 3. КНС за роботою Володимир-Волинського РВ НКДБ-МВС по лінії роботи 2-го відділу УНКВС-УМВС по Волинській області (1944–1945 рр.). 123 арк.

1147. Спр. 5. КНС за роботою Голобського РВ НКВС-МВС по лінії роботи УББ НКВС-МВС УРСР (1944–1947 рр.). 300 арк.

1148. Спр. 7. КНС за роботою Горохівського РВ НКВС-МВС по лінії роботи УББ НКВС-МВС УРСР (1944–1947 рр.). 258 арк.

1149. Спр. 9. КНС за роботою Озютичівського РВ НКВС-МВС по лінії роботи УББ НКВС-МВС УРСР (1944 р.). 54 арк.

1150. Спр. 11. КНС за роботою Порицького РВ НКВС по лінії роботи УББ НКВС УРСР (1945–1946 рр.). 574 арк.

1151. Спр. 26. КНС за роботою Седлищанського РВ НКВС-МВС по лінії роботи УББ НКВС-МВС УРСР (1945–1947 рр.). 70 арк.

1152. Спр. 27. КНС за роботою Сенкевичівського РВ НКВС-МВС по лінії роботи УББ НКВС-МВС УРСР (1945–1946 рр.). 341 арк.

1153. Спр. 30. КНС за роботою Турійського РВ НКВС-МВС по лінії роботи УББ НКВС-МВС УРСР (1944–1947 рр.). 160 арк.

1154. Спр. 32. КНС за роботою Цуманського РВ НКВС-МВС по лінії роботи УББ НКВС-МВС УРСР УРСР (1944–1947 рр.). 562 арк.

Ф. 73. УНКДБ-УКДБ в Тернопільській області (1944–1967 рр.)

Оп. 1.

1155. Спр. 1. Спостережна справа по Білобожницькому РВ УНКДБ (05.05.1944 р.–22.10.1945 р.). 140 арк.

1156. Спр. 2. Спостережна справа по Бережанському РВ УНКДБ (03.08.1944 р.–17.11.1945 р.). 171 арк.

1157. Спр. 3. Спостережна справа по Борщівському, Товстенському та Білобожницькому РВ УМДБ (24.04.1944 р.–17.12.1945 р.). 376 арк.
1158. Спр. 8. Спостережна справа по Великодедеркальському РВ УНКДБ (03.04.1944 р.–12.1945 р.). 304 арк.
1159. Спр. 9. Спостережна справа по Вишнівецькому РВ НКДБ (08.06.1944 р.–28.12.1945 р.). 67 арк.
1160. Спр. 11. Спостережна справа по Гусятинському РВ УНКДБ (25.05.1944 р.–12.1945 р.). 143 арк.
1161. Спр. 12. Спостережна справа по Заліщицькому РВ УНКДБ (23.06.1944 р.–30.12.1945 р.). 247 арк.
1162. Спр. 13. Спостережна справа по Заложцівському РВ УНКДБ (19.04.1944 р.–14.02.1946 р.). 105 арк.
1163. Спр. 14. Спостережна справа по Зборівському РВ УНКДБ (29.08.1944 р.–09.1945 р.). 115 арк.
1164. Спр. 15. Спостережна справа по Золотниківському РВ УНКДБ (18.12.1944 р.–25.11.1945 р.). 155 арк.
1165. Спр. 16. Спостережна справа по Золотопотіцькому РВ УНКДБ (29.08.1944 р.–17.12.1945 р.). 195 арк.
1166. Спр. 17. Спостережна справа по Козловському РВ УНКДБ (08.06.1944 р.–22.12.1945 р.). 141 арк.
1167. Спр. 19. Спостережна справа по Копичинському РВ УНКДБ (21.04.1944 р.–21.12.1945 р.). 201 арк.
1168. Спр. 20. Спостережна справа по Коропецькому РВ УНКДБ (01.08.1944 р.–07.09.1945 р.). 52 арк.
1169. Спр. 21. Спостережна справа по Кременецькому РВ УНКДБ (01.02.1944 р.–14.11.1945 р.). 290 арк.
1170. Спр. 22. Спостережна справа по Лановецькому РВ УНКДБ (03.05.1944 р.–17.12.1945 р.). 267 арк.
1171. Спр. 24. Спостережна справа по Монастириському РВ УНКДБ (20.07.1944 р.–29.11.1945 р.). 89 арк.

1172. Спр. 25. Спостережна справа по Новосільському РВ УНКДБ (07.04.1944 р.–17.10.1945 р.). 51 арк.
1173. Спр. 28. Спостережна справа по Почаївському РВ УНКДБ (28.05.1944 р.–06.12.1945 р.). 237 арк.
1174. Спр. 29. Спостережна справа по Пробіжнянському РВ УНКДБ (07.1944 р.–30.12.1945 р.). 184 арк.
1175. Спр. 30. Спостережна справа по Скала-Подільському РВ УНКДБ (05.1944 р.–27.12.1945 р.). 259 арк.
1176. Спр. 31. Доповідні та спецповідомлення Скалатського РВ УНКДБ (03.04.1944 р.–15.12.1945 р.). 350 арк.
1177. Спр. 32. Доповідні та спецповідомлення відділу боротьби з ОУН Скалатського РВ УНКДБ (15.04–30.12.1944 р.). 243 арк.
1178. Спр. 37. Спостережна справа за районами УНКДБ по Тернопільській області (19.03–26.12.1945 р.). 286 арк.
1179. Спр. 38. Спостережна справа за районами УНКДБ по Тернопільській області (26.02–27.12.1945 р.). 306 арк.
1180. Спр. 39. Доповідні записки агентурно-оперативної роботи УМДБ по Тернопільській області (27.01–01.02.1945 р.). 447 арк.
1181. Спр. 40. Доповідні записки міських районних органів про ОУН-УПА (20.09.1944 р.–17.06.1945 р.). 181 арк.
1182. Спр. 41. Спецповідомлення до НКДБ УРСР (04.01–29.12.1945 р.). 109 арк.
1183. Спр. 42. Чекістсько-військові операції на території Тернопільської області (03.03–03.07.1945 р.). 45 арк.
1184. Спр. 43. Доповідні записки про агентурно-оперативну роботу УНКДБ по Тернопільській області (09.04–10.1945 р.). 163 арк.
1185. Спр. 44. Спецповідомлення про ОУН та проведені операції на території Тернопільської області (21.04–11.08.1944 р.). 483 арк.
1186. Спр. 45. Спостережна справа за районами УНКДБ по Тернопільській області (16.02–31.12.1945 р.). 299 арк.

1187. Спр. 46. Спостережна справа по райвідділам УМДБ по Тернопільській області (04.02.1945 р.–09.01.1946 р.). 285 арк.
1188. Спр. 47. Листування з НКВС УРСР за довоєнними агентурними справами (16.12.1939 р.–22.03.1941 р.). 202 арк.
1189. Спр. 48. Повідомлення по «ВЧ» зв'язку УНКВС по Тернопільській області (13.12.1944 р.–10.08.1945 р.). 174 арк.
1190. Спр. 51. Спецповідомлення відділу ББ УНКВС по Тернопільській області (02.0 –30.03.1946 р.). 343 арк.
1191. Спр. 52. Оперативні зведення військ НКВС Українського округу (02.05–28.12.1945 р.). 169 арк.
1192. Спр. 55. Доповідні записки про оперативно-агентурну роботу УНКДБ по Тернопільській області (03–29.12.1944 р.). 229 арк.
1193. Спр. 57. Спостережна справа по Білобожницькому РВ УМДБ (12.1945 р.–19.12.1946 р.). 280 арк.
1194. Спр. 58. Спостережна справа по Бережанському РВ УМДБ (12.1945 р.–12.1946 р.). 377 арк.
1195. Спр. 59. Спостережна справа по Борщівському РВ УНКДБ (02.01–20.12.1946 р.). 183 арк.
1196. Спр. 60. Спостережна справа по Буданівському РВ УНКДБ (17.01–24.10.1946 р.). 249 арк.
1197. Спр. 61. Спостережна справа по Бучацькому РВ УНКДБ (01.1945 р.–13.11.1946 р.). 199 арк.
1198. Спр. 62. Спостережна справа по Великобірківському РВ УНКДБ (30.03.1945 р.–26.12.1946 р.). 311 арк.
1199. Спр. 63. Спостережна справа по Великоглибочецькому РВ УНКДБ (12.1945 р.–28.12.1946 р.). 257 арк.
1200. Спр. 64. Спостережна справа по Великодедеркальському РВ УНКДБ (01–12.1946 р.). 193 арк.
1201. Спр. 65. Місячні доповідні Вишнівецького РВ УНКДБ (10.12.1945 р.–15.11.1946 р.). 185 арк.

1202. Спр. 96. Спостережна справа по Шумському РВ УНКДБ (02–28.12.1946 р.). 41 арк.
1203. Спр. 98. Доповідні записки про агентурно-оперативну роботу УНКДБ по Тернопільській області (25.01–30.06.1946 р.). 419 арк.
1204. Спр. 99. Доповідні записки про агентурно-оперативну роботу УНКДБ по Тернопільській області (27.07–28.12.1946 р.). 311 арк.
1205. Спр. 101. Повідомлення по «ВЧ» зв'язку про агентурно-оперативну роботу по боротьбі з ОУН-УПА УНКДБ по Тернопільській області (12.10–26.11.1945 р.). 448 арк.
1206. Спр. 102. Облік роботи спецгрупи відділу ББ УНКВС по Тернопільській області (24.12.1945 р.–06.1946 р.). 117 арк.
1207. Спр. 103. Доповідні записки відділу ББ УМВС по Тернопільській області (10.03.1946 р.–08.02.1947 р.). 198 арк.
1208. Спр. 104. Списки осіб, які з'явилися із зізнанням до УМДБ по Тернопільській області та вбитих членів ОУН (05.09.1945 р.–24.08.1946 р.). 120 арк.
1209. Спр. 105. Довідки про оперативну роботу УМДБ по Тернопільській області (02.1945 р.–03.12.1946 р.). 209 арк.
1210. Спр. 106. Плани з оперативної роботи УМВС по Тернопільській області (12.1945 р.–10.1946 р.). 290 арк.
1211. Спр. 107. Плани з проведення чекістсько-військових операцій в районах Тернопільської області (11.1944 р.–08.1946 р.). 319 арк.
1212. Спр. 108. Матеріали про наявність підпілля ОУН та боївок УПА в Тернопільській області (17.01.1945 р.–10.1946 р.). 179 арк.
1213. Спр. 111. Спецповідомлення УМДБ по Тернопільській області (08.01–04.12.1946 р.). 194 арк.
1214. Спр. 112. Повідомлення по «ВЧ» зв'язку до МДБ УРСР про ОУН та проведені операції (20.12.1944 р.–21.03.1948 р.). 173 арк.
1215. Спр. 114. Спостережна справа по Білобожницькому РВ УМДБ (09.1946 р.–23.12.1947 р.). 171 арк.

1216. Спр. 116. Спостережна справа по Борщівському РВ УМДБ (16.12.1946 р.–04.01.1948 р.). 171 арк.
1217. Спр. 117. Спостережна справа по Буданівському РВ УМДБ (22.01–25.12.1947 р.). 130 арк.
1218. Спр. 118. Спостережна справа по Бучачському РВ УМДБ (15.02.1946 р.–13.01.1948 р.). 218 арк.
1219. Спр. 119. Спостережна справа по Велико-Борковському РВ УМДБ (17.01.1946 р.–31.12.1947 р.). 229 арк.
1220. Спр. 120. Спостережна справа по Великоглибочецькому РВ УМДБ (16.12.1946 р.–29.12.1947 р.). 236 арк.
1221. Спр. 121. Спецповідомлення та доповідні записки (03–21.12.1947 р.). 216 арк.
1222. Спр. 122. Спостережна справа по Великодедеркальському РВ УМДБ (01.1946 р.–26.06.1948 р.). 266 арк.
1223. Спр. 123. Спостережна справа по Вишнівецькому РВ УМДБ (10.01.1947 р.–04.02.1948 р.). 183 арк.
1224. Спр. 125. Спостережна справа по Гусятинському РВ УМДБ (17.07.1946 р.–15.01.1948 р.). 92 арк.
1225. Спр. 126. Спостережна справа по Заліщицькому РВ УМДБ (01.02.1945 р.–15.04.1947 р.). 247 арк.
1226. Спр. 128. Спостережна справа по Збаразькому РВ УМДБ (26.12.1946 р.–30.12.1947 р.). 188 арк.
1227. Спр. 129. Спостережна справа по Зборівському РВ УМДБ (03.1946 р.–31.12.1947 р.). 169 арк.
1228. Спр. 130. Спостережна справа по Золотниківському РВ УМДБ (08.01–27.12.1947 р.). 181 арк.
1229. Спр. 131. Спостережна справа по Золотопотіцькому РВ УМДБ (20.09.1946 р.–09.12.1947 р.). 86 арк.
1230. Спр. 132. Спостережна справа по Козловському РВ УМДБ (23.03.1946 р.–31.12.1947 р.). 153 арк.

1231. Спр. 133. Спостережна справа по Козівському РВ УМДБ (19.12.1946 р.–29.12.1947 р.). 250 арк.
1232. Спр. 134. Спостережна справа по Копичинському РВ УМДБ (19.12.1946 р.–27.12.1947 р.). 164 арк.
1233. Спр. 135. Спостережна справа по Коропецькому РВ УМДБ (04.12.1946 р.–31.12.1947 р.). 165 арк.
1234. Спр. 152. Спостережна справа по Чортківському РВ УМДБ (02.01–24.12.1947 р.). 284 арк.
1235. Спр. 166. Довідки УМДБ по Тернопільській області за II півріччя (08–27.12.1947 р.). 212 арк.
1236. Спр. 172. Спостережна справа по Теребовлянському РВ УНКДБ (04.04.1944 р.–03.12.1945 р.). 151 арк.
1237. Спр. 177. Спостережна справа по Буданівському РВ УМДБ (30.12.1946р.–11.01.1949 р.). 303 арк.
1238. Спр. 183. Спостережна справа по Вишнівецькому РВ УМДБ (16.06.1947 р.–27.12.1948 р.). 283 арк.
1239. Спр. 196. Літерна справа по Кременецькому РВ МДБ по Тернопільській області (21.01.1945 р.–03.09.1949 р.). 563 арк.
1240. Спр. 209. Спостережна справа по Теребовлянському РВ УМДБ (03.1947 р.–28.12.1948 р.). 398 арк.
1241. Спр. 211. Спостережна справа по Чортківському РВ УМДБ (10.01.1947 р.–29.12.1948 р.). 442 арк.
1242. Спр. 212. Спостережна справа по Шумському РВ УМДБ (26.06.1947 р.–29.12.1948 р.). 272 арк.
1243. Спр. 214. Оперативні зведення УМДБ по Тернопільській області (01.02–29.02.1948 р.). 115 арк.
1244. Спр. 215. Оперативні зведення УМДБ по Тернопільській області (01.03–31.03.1948 р.). 122 арк.
1245. Спр. 216. Оперативні зведення УМДБ по Тернопільській області (02.04–01.05.1948 р.). 125 арк.

1246. Спр. 217. Оперативні зведення УМДБ по Тернопільській області (02.05–31.05.1948 р.). 84 арк.
1247. Спр. 218. Оперативні зведення УМДБ по Тернопільській області (01.06–30.06.1948 р.). 85 арк.
1248. Спр. 219. Оперативні зведення УМДБ по Тернопільській області (01.07–31.08.1948 р.). 95 арк.
1249. Спр. 220. Оперативні зведення УМДБ по Тернопільській області (01.08–31.08.1948 р.). 98 арк.
1250. Спр. 225. Доповідні та спецповідомлення Товстенського РВ УМДБ (09.01–17.12.1948 р.). 113 арк.
1251. Спр. 227. Загальна справа по міжрайонним чекістсько-військовим групам Українського округу (29.02 – 05.1948 р.). 207 арк.
1252. Спр. 249. Спостережна справа по Великодедеркальському РВ УМДБ (21.07.1948 р.–30.01.1950 р.). 233 арк.
1253. Спр. 307. Довідки з агентурних справ УМВС по Тернопільській області (10.03–10.1946 р.). 85 арк.
1254. Спр. 345. Доповідні записки, спецповідомлення та довідки про боротьбу з підпіллям ОУН в Тернопільській області (01.09.1949 р. – 28.12.1951 р.). 295 арк.
1255. Спр. 351. Доповідні записки по лінії відділу 2-Н УМДБ по Тернопільській області (27.10.1949 р.–24.12.1951 р.). 338 арк.
1256. Спр. 354. Доповідні УМДБ по Тернопільській області про боротьбу з ОУН (02.02 – 06.08.1951 р.). 495 арк.
1257. Спр. 360. Матеріали з розшуку та ліквідації угруповань ОУН (08.11.1950 р.–22.04.1953 р.). 390 арк.
1258. Спр. 382. Доповідні записки та довідки про агентурно-оперативні заходи по боротьбі з ОУН на території Тернопільської області (07.01–20.09.1952 р.). 193 арк.
1259. Спр. 383. Доповідні записки, спецповідомлення та плани агентурно-оперативних заходів по боротьбі з ОУН на території Золотопотіцького,

- Новосільського, Скала-Подільського, Копичинського та Гусятинського районів Тернопільської області (11.1946 р.–18.10.1952 р.). 232 арк.
1260. Спр. 387. Спецповідомлення та доповідні записки УМДБ по Тернопільській області (30.01–02.12.1952 р.). 182 арк.
1261. Спр. 389. Доповідні записки, спецповідомлення та плани агентурно-оперативних заходів по боротьбі з ОУН на території Коропецького, Лановецького та Білобожницького районів Тернопільської області (19.09.1951 р.–16.12.1952 р.). 301 арк.
1262. Спр. 407. Довідки, орієнтування та доповідні записки про боротьбу з підпіллям ОУН (15.05.1941 р.–16.05.1953 р.). 359 арк.
1263. Спр. 426. Доповідні записки райвідділів щодо агентурно-оперативної роботи 5 відділу УМДБ по Тернопільській області (10.06 – 28.06.1947 р.). 46 арк.
1264. Спр. 443. Доповідні записки РВ УМДБ по Тернопільській області щодо агентурно-оперативної діяльності (03.08–05.09.1950 р.). 128 арк.
1265. Спр. 451. Довідки та спецповідомлення по боротьбі з ОУН на території Тернопільської області (13.02.1936 р.–29.04.1941 р.). 365 арк.
1266. Спр. 453. Документи керівників Центрального проводу ОУН (09.12.1945 р. – 25.12.1946 р.). 186 арк.
1267. Спр. 455. Довідки про роботу УКДБ по Тернопільській області (02.01–02.12.1954 р.). 273 арк.
1268. Спр. 457. Доповіді про результати боротьби з підпіллям ОУН на території Тернопільської області (07.1951 р.–07.01.1952 р.). 334 арк.
1269. Спр. 458. Доповідні записки та спецповідомлення по боротьбі з підпіллям ОУН на території Підгаєцького, Товстенського, Пробіжнянського та Козловського районів Тернопільської області за 1951 р.
1270. Спр. 460. Доповідні записки та спецповідомлення відділу по боротьбі з бандитизмом УНКВС по Тернопільській області (15.04 – 21.12.1944 р.). 369 арк.

1271. Спр. 463. Повідомлення по «ВЧ» зв'язку відділу ББ УНКВС по Тернопільській області (3.01–01.03.1945 р.). 183 арк.
1272. Спр. 465. Спецповідомлення відділу ББ УНКВС по Тернопільській області (05.09 –31.10.1945 р.). 164 арк.
1273. Спр. 467. Доповідні записки відділу ББ УНКВС по Тернопільській області (10.05–02.10.1945 р.). 309 арк.
1274. Спр. 468. Доповідні записки відділу ББ УНКВС по Тернопільській області (13.07–09.01.1946 р.). 619 арк.
1275. Спр. 469. Оперативні зведення відділу ББ УНКВС по Тернопільській області (29.09.1944 р.–01.09.1954 р.). 518 арк.
1276. Спр. 470. Доповідні записки відділу ББ УМВС по Тернопільській області (08.04 – 02.07.1946 р.). 206 арк.
1277. Спр. 471. Оперативні зведення відділу ББ УМВС по Тернопільській області (31.12.1945 р.–31.03.1946 р.). 261 арк.
1278. Спр. 472. Доповідні записки відділу ББ УМВС по Тернопільській області (13.01–04.04.1946 р.). 307 арк.
1279. Спр. 474. Спецповідомлення відділу ББ УМВС по Тернопільській області (01.04 –19.11.1946 р.). 228 арк.
1280. Спр. 480. Оперативні зведення відділу ББ УМВС по Тернопільській області (05.01.1947 р.–23.05.1956 р.). 219 арк.
1281. Спр. 482. Доповідні записки та спецповідомлення УМДБ по Тернопільській області (10.01–19.04.1949 р.). 156 арк.
1282. Спр. 483. Доповідні та спецповідомлення Товстенського РВ УКДБ (03.01.1950 р. –18.05.1953 р.). 122 арк.
1283. Спр. 484. Спецповідомлення РВ УМДБ по Тернопільській області про діяльність ОУН-УПА (04.06.1944 р. – 30.06.1945 р.). 326 арк.
1284. Спр. 485. Доповідні записки та вказівки по боротьбі з ОУН Копичинського РВ УМДБ по Тернопільській області (10.01.1946 р.– 28.12.1948 р.). 370 арк.

1285. Спр. 487. Спецповідомлення Гусятинського РВ УМДБ по Тернопільській області про діяльність угруповань ОУН (15.05.1944 р.–12.1946 р.). 358 арк.
1286. Спр. 488. Плани та спецповідомлення по боротьбі з ОУН Гусятинського РВ УМДБ по Тернопільській області (13.11.1945 р.–22.09.1948 р.). 229 арк.
1287. Спр. 489. Доповідні записки та спецповідомлення Гусянського РВ УКДБ по Тернопільській області (07.09.1951 р.–20.10.1954 р.). 347 арк.
1288. Спр. 492. Директиви та вказівки УНКВС СРСР та УНКВС УРСР (01.12.1939 р.–04.07.1940 р.). 31 арк.
1289. Спр. 495. Доповідні записки та спецповідомлення РВ УМДБ по Тернопільській області (18.04–20.12.1944 р.). 115 арк.
1290. Спр. 565. Матеріали роботи УКДБ по Тернопільській області щодо знищення підпілля ОУН (17.04.1944 р.–20.04.1960 р.). 116 арк.
1291. Спр. 567. матеріалів щодо роботи органів державної безпеки по боротьбі з підпіллям ОУН на території Тернопільської області (25.03.1944 р.–19.04.1960 р.). 100 арк.
1292. Спр. 568. Додаток документальних матеріалів роботи органів державної безпеки по боротьбі з підпіллям ОУН на території Тернопільської області (01.09.1949 р.–18.05.1960 р.). 82 арк.
1293. Спр. 569. Додаток документальних матеріалів роботи органів державної безпеки по боротьбі з підпіллям ОУН на території Тернопільської області (31.07.1946 р.–19.05.1960 р.). 61 арк.
1294. Спр. 570. Огляд агентурно-оперативних заходів, проведених на території Тернопільської області у справі «Закат» за 1951–1953 рр. (11.04.1960 р.). 42 арк.
1295. Спр. 572. Огляд агентурно-оперативних заходів, проведених на території Тернопільської області з розшуку очільників підпілля ОУН у справі «Берлога» (05.1960 р.). 100 арк.
1296. Спр. 573. Робота органів державної безпеки по боротьбі з підпіллям ОУН на території Тернопільської області (28.04.1945 р.–25.05.1946 р.). 120 арк.

1297. Спр. 574. Додаток документальних матеріалів роботи органів державної безпеки по боротьбі з підпіллям ОУН на території Тернопільської області (29.12.1944 р.–25.05.1960 р.). 158 арк.
1298. Спр. 575. Додаток документальних матеріалів роботи органів державної безпеки по боротьбі з підпіллям ОУН на території Тернопільської області (14.04–25.07.1960 р.). 102 арк.
1299. Спр. 577. Додаток документальних матеріалів роботи органів державної безпеки по боротьбі з підпіллям ОУН на території Тернопільської області (17.04.1944 р. – 10.04.1950 р.). 69 арк.

**Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України (ГДА
СЗРУ)**

Ф. 1. Справи оперативної розробки

1300. Спр. 140. Т. 1. Матвієйка Мирона (06–12.1951 р.). 485 арк.
1301. Спр. 237. Т. 6. «Тарас» (31.10.1959 г – 01.06.1960 г.). 439 арк.
1302. Спр. 9738. Т. 1. Ріко Ярого (26.04.1934 р.–21.11.1953 р.). 117 арк.
1303. Спр. 9738. Т. 5. Ріко Ярого (07–08.1934 р.). 57 арк.
1304. Спр. 10200. Т. 1. Баняса Михайла (24.09.1954 р.). 112 арк.
1305. Спр. 10268. Т. 1. Бащука Петра (01.1953 р. –4.03.1955 р.). 97 арк.
1306. Спр. 10284. Т. 1. Дейчаківського Володимира (22.03.1957 р.). 82 арк.
1307. Спр. 10295. Т. 1. Рака Ярослава (26.04.1955 р.). 184 арк.
1308. Спр. 10693. Т. 1. Капустянський Олександр (14.09.1936 р.–13.11.1944 р.).
207 арк.
1309. Спр. 10693. Т. 2. Капустянський Олександр (1937 р.). 47 арк.
1310. Спр. 10757. Т. 1. Керода Володимира (04.1954 р.). 215 арк.
1311. Спр. 10937. Т. 1. Бойдуника Осипа (03.01.1925 р. – 02.03.1963 р.). 411 арк.
1312. Спр. 10976. Т. 1. Сулятицького Степана (03.1963 р.). 437 арк.
1313. Спр. 11325. Врецьони Євгена (02.08.1948 р.–24.07.1956 р.). 147 арк.
1314. Спр. 11425. Т. 1. Бойдуника Осипа (07.03.1953 р.). 157 арк.
1315. Спр. 11425. Т. 2. Бойдуника Осипа (06.10.1966 р.). 215 арк.
1316. Спр. 12112. Т. 1. Коржана Михайла (22.04.1964 р.). 305 арк.

1317. Спр. 12112. Т. 2. Коржана Михайла (03.1959 р.). 59 арк.
1318. Спр. 12116. Т. 1. Сколодзари Василя (1960 р.). 155 арк.
1319. Спр. 12116. Т. 2. Сколодзари Василя (1961 р.). 47 арк.
1320. Спр. 12309. Т. 1. Зброжека Василя (1955 р.). 67 арк.
1321. Спр. 12309. Т. 2. Зброжека Василя (09.05.1959 р.). 274 арк.
1322. Спр. 12513. Т. 1. Охримовича Василя (07.1953 р.). 177 арк.
1323. Спр. 12580. Т. 18. «Куркуль» на Мудрика Степана (26.10.1970 р.). 299 арк.
1324. Спр. 12617. Т. 13. УВО (04.01–25.02.1931 р.). 14 арк.
1325. Спр. 12617. Т. 14. Українська еміграція в Польщі (02.01–31.12.1927 р.).
443 арк.
1326. Спр. 13727. Т. 1. Ленкавський Степан (12.1977 р.). 311 арк.
1327. Спр. 15212. «Вербовщик» на Васюковича Григорія (12.04.1987 р.).
259 арк.

ДЕРЖАВНІ АРХІВИ УКРАЇНИ

Державний архів Волинської області (ДАВО)

Ф. П-1. Волинський обласний комітет Комуністичної партії

(більшовиків) України, а з жовтня 1952 р. – Комуністичної партії

України (08.12.1939 р.–1941 р., 1944 р.–1991 р.)

Оп. 2.

1328. Спр. 14. Отчеты с районов Волынской области (10.10.1944 р.) 234 арк.
1329. Спр. 28. Переписка с РК КП(б)У и ГК КП(б)У, докладные записки, справки о ущербе населению нанесённом фашистами и украинскими буржуазными националистами (1944 р.). 163 арк.

Ф. 1. Волинська воєводська команда державної поліції (1924 р.–1939 р.)

1330. Спр. 7229. Т. 1. Переписка с Главной командой центральной следственной службы и Волынским воеводским управлением о ликвидации ОУН на Волини (30.09.1938 р.–02.06.1939 р.). 291 арк.

1331. Спр. 7837. Месячные ситуационные отчеты Волынского воеводы об общественно-политическом положении в воеводстве (18.02–01.07.1939 р.). 119 арк.

Ф. 216. Прокуратура Луцького окружного суду

Оп. 3.

1332. Спр. 1922. Закоштуя Анания, Помяновского Федора, Галамады Александра и других, жителей с. Лавров Луцкого повета (12.05–21.07.1939 р.). 60 арк.

1333. Спр. 1954. Рафальського Віталія, Полищука Семена, Нагорного Андрея и других жителей Луцкого повета (25.01–09.06.1939 р.). 106 арк.

Ф. 4666. КДБ при Раді Міністрів УРСР у Волинській області

Оп. 2.

1334. Спр. 85. Давидчука Єфима Івановича, 1918 р.н. 87 арк.

1335. Спр. 98. Панченко Олени Анатоліївни, 1926 р.н. 155 арк.

1336. Спр. 119. Ємця Єлисея Захаровича, 1900 р.н. 84 арк.

1337. Спр. 125. Любашівського Лукаша Кузьмича, 1904 р.н. 33 арк.

1338. Спр. 130. Болваха Василя Костянтиновича, 1904 р.н. 36 арк.

1339. Спр. 144. Шевчука Івана Кириловича, 1903 р.н. 66 арк.

1340. Спр. 145. Степанюка Василя Микитовича, 1911 р.н. 45 арк.

1341. Спр. 175. Костюк Лідії Сергіївни, 1921 р.н. 23 арк.

1342. Спр. 176. Дубчука Федора Осиповича, 1922 р.н. 51 арк.

1343. Спр. 201. Мельничука Йосипа Арсеновича, 1913 р.н. 17 арк.

1344. Спр. 204. Мосур Катерини Семенівни, 1925 р.н. 206 арк.

1345. Спр. 205. Бобровського Адріана Кіндратовича, 1900 р.н. 12 арк.

1346. Спр. 215. Прокопчука Івана Степановича, 1922 р.н. 77 арк.

1347. Спр. 218. Головченка Василя Івановича, 1917 р.н. 68 арк.

1348. Спр. 236. Вертилюк Віри Лукашівни, 1925 р.н. 134 арк.

1349. Спр. 258. Римарчука Євгена Петровича, 1923 р.н. та ін. 190 арк.

1350. Спр. 265. Семенюка Володимира Степановича, 1901 р.н. 77 арк.

1351. Спр. 270. Стаднюк Надії Сергіївни, 1924 р.н. 101 арк.

1352. Спр. 274. Іщука Юрія Яковича, 1930 р.н. та ін. 203 арк.
1353. Спр. 276. Каліщук Матрони Петрівни, 1927 р.н. та ін. 153 арк.
1354. Спр. 278. Муляра Олексія Єфимовича, 1915 р.н. 103 арк.

Ф. Р-1021. Волинський провід Організації українських націоналістів

Оп. 1.

1355. Спр. 1. Накази, організаційні і господарські звіти, інформації про діяльність окремих груп ОУН, біографії і списки членів ОУН, інформації про злодіяння німців та ін. (1941–1944 рр.). 127 арк.
1356. Спр. 6. Організаційні і господарчі звіти сіл Котів, Звірів, Вишнів, відомості про відношення ОУН до мельниківців, співпрацю німців з поляками, статистичні звіти про соціальний стан ОУН, протоколи донесення про дії поляків та ін. (17.10.1941 р.–15.01.1944 р.). 78 арк.

Ф. Р-511. Прокуратура Волинської області

Оп. 2.

1357. Спр. 28. Спецдонесення районних прокурорів (1946 р.). 79 арк.
1358. Спр. 29. Переписка с органами МГБ и МВД (1946–1950 рр.). 342 арк.

Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)

Ф. П-1. Партійний архів Закарпатського обкому КП України

Оп. 1.

1359. Спр. 98. Інформації обкома партії в ЦК ВКП(б) и ЦК КП(б)У о ходе подготовки к выборам в Верховный Совет СССР (12.1945 р.–10.02.1946 р.). 61 арк.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

Ф. П-25. Наддвірянський райком КП(б)У Станіславської області

Оп. 1.

1360. Спр. 22. Інформації і спецдонесення, доповідні записки в ЦК КП(б)У по боротьбі з бандитизмом (01–10.1945 р.). 144 арк.

1361. Спр. 43. Довідки, спецдонесення про боротьбу з бандпрооявами і про порушення радянської законності (01–12.1946 р.). 119 арк.

Ф. П-27. Отинянський райком КП(б)У Станіславської області

Оп. 1.

1362. Спр. 21. Директивні указання обкома КП(б)У по боротьбі з бандитизмом, плани работ, мероприятия и отчеты по борьбе с бандитизмом в районе (15.01 – 25.12.1945 р.). 110 арк.

Ф. Р-1. Івано-Франківський (Станіславський) обласний комітет КПУ

Оп. 1.

1363. Спр. 162. Стенограмма собрания обласного партийного актива о реализации постановлений ЦК ВКП(б) и КП(б)У о недостатках в политработе в западных областях Украины (11–12.10.1944 р.). 62 арк.

Ф. Р-38. Яблонівський райком КП(б)У Станіславської області

Оп. 1.

1364. Спр. 19. Докладные записки на имя секретаря РК КП(б)У о борьбе с бандитами (02.02.1945 р.–25.01.1946 р.). 16 арк.

Ф. Р-753. Станіславський обласний військовий комісаріат

Оп. 1.

1365. Спр. 83. Донесения горрайвоенкоматов о банпроявлениях украинско-немецких националистов на территории области (28.01–31.12.1948 р.). 187 арк.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

Ф. 1062. Прокуратура при Стрийском окружном суде

Оп. 2.

1366. Спр. 342. Дело по обвинению Козака Миколая и других за участие в украинско-националистической деятельности на территории Долинского повята (25.02.1937 р.–08.02.1938 р.). 152 арк.

Ф. 2189. УКР «Смерш» Прикарпатского военного округа

Оп. 1.

1367. Спр. 1301. Т. 1. Материалы по ОУН (29.05 – 22.09.1945 р.). 389 арк.

1368. Спр. 1301. Т. 2. Материалы по ОУН (22.09.1945 р.–08.01.1946 р.). 464 арк.

Ф. 5001. Дрогобицкий обком КП(б)У

Оп. 7.

1369. Спр. 218. Спецсообщения УМВД и справки РК, ГК, ОК КП(б)У о борьбе с бандами украинских буржуазных националистов (01.01–27.03.1946 р.). 182 арк.

1370. Спр. 219. Спецсообщения УМВД и справки РК, ГК, ОК КП(б)У о борьбе с бандами украинских буржуазных националистов (09.04–30.12.1946 р.). 181 арк.

1371. Спр. 220. Спецсообщения УМВД и справки РК, ГК, ОК КП(б)У о борьбе с бандами украинских буржуазных националистов (30.01–30.12.1946 р.). 161 арк.

Оп. 9.

1372. Спр. 145. Информации, отчеты, справки о борьбе с бандами украинских буржуазных националистов (02–18.11.1948 р.). 127 арк.

Ф. П-3. Львівський обласний комітет Комуністичної партії України

Оп. 3.

1373. Спр. 441. Стенограммы совещаний секретарей райкомов партии, председателей райисполкомов, начальников районных отделений МГБ, участковых милиции об усилении охраны общественного порядка и

социалистической собственности, борьбе с остатками банд украинских буржуазных националистов (25.01–25.07.1950 р.). 339 арк.

Державний архів Рівненської області (ДАРО)

Ф. 33. Прокуратура Рівненського окружного суду (1918 – 1939 рр.)

Оп. 4.

1374. Спр. 69. Обзоры Волынского воеводского управления о деятельности политических партий, обществ и союзов на территории воеводства (09.02–29.12.1934 р.). 308 арк.

1375. Спр. 84. Месячные отчеты и рапорты команды воеводской полиции об общественно-политическом состоянии на территории воеводства (12.12.1936 р.–15.12.1937 р.). 289 арк.

Ф. 2771. КДБ при Раді Міністрів УРСР у Рівненській області

Оп. 1.

1376. Спр. 1277. Чаюка Олександра Макаровича, 1919 р.н. 22 арк.

1377. Спр. 1308. Ташинського Миколи Степановича, 1913 р.н. 54 арк.

1378. Спр. 1326. Цимбалюк Парасковії Луківни, 1929 р.н. 38 арк.

1379. Спр. 1381. Дубовець Марії Іванівни, 1928 р.н. 169 арк.

1380. Спр. 2422. Омельчука Якова Федосійовича, 1924 р.н. та ін. 54 арк.

1381. Спр. 4382. Коровай Віри Василівни, 1927 р.н. 49 арк.

1382. Спр. 4916. Ушка Михайла Федоровича, 1900 р.н. 101 арк.

1383. Спр. 5035. Гавриловича Михайла Демидовича, 1900 р.н. 62 арк.

1384. Спр. 5426. Лепило Катерини Андріївни, 1923 р.н. 73 арк.

1385. Спр. 5480. Кутецького Кіндрата Григоровича, 1910 р.н. 82 арк.

1386. Спр. 6193. Кочановського Казимира Станіславовича, 1917 р.н. 169 арк.

Ф. 4054. Рівненський обком КП України

Оп. 4.

1387. Спр. 63. Судебный процесс над группой оуновских бандитов-террористов в г. Червоноармейске Ровенской области 7–10 марта 1959 г. 26 арк.

Ф. Р-30. Колекція матеріалів ОУН-УПА, що діяли на території Рівненської області

Оп. 2.

1388. Спр. 13. Доповідь лікаря Здоровенка І.І. «Санітарні вказівки в наглих захворюваннях» як посібник методів конспірації для членів підпільної організації. 15 арк.
1389. Спр. 15. Праці з історії агентурної розвідки. Інформації з теренів. Протоколи допитів. Звіти. Донесення (1943 р.). 252 арк.
1390. Спр. 16. Розпорядження про встановлення адміністративної влади. Інструкції (конспіративні, пропагандистські, ОУН). Накази. Оголошення (01.1941 р. – 04.1944 р.). 285 арк.
1391. Спр. 22. Топографічні карти (схеми місцевості районів м. Острога, м. Гощі). Звіти, накази командирів УПА. Списки загиблих (1943–1944 рр.). 88 арк.
1392. Спр. 24. «Що таке УРСР». «Звернення до трудящих СРСР» (1944 р.). 135 арк.
1393. Спр. 32. Посібник для працівників Служби безпеки (слідчої служби). Звіти про рух збройних сил супротивника по районах, про роботу групи «Енея» (1943–1944 рр.). 306 арк.
1394. Спр. 33. Звіти про роботу відділів УПА. Правила польової жандармерії при УПА. Суспільно-політичний огляд південної частини Рівненщини. Інформації, інструкції, постанови (1943–1944 рр.). 310 арк.
1395. Спр. 35. Накази командирам загонів УПА, провідникам теренів, комендантам районів і надрайонів. Звіти, накази групи «Заграва» (11.1943 р.–12.1944 р.). 162 арк.
1396. Спр. 38. Щоденні рапортички з сіл районів (1944 р.–15.01.1945 р.). 129 арк.
1397. Спр. 39. Акти і постанови Польового суду. Звіт про працю по Мізоцькому району. Оперативні звіти з теренів: повідомлення про червоних партизан (1943–1944 рр.). 167 арк.

1398. Спр. 113. Протоколи допитів і зізнань заарештованих Службою безпеки («СБ»). Акти обвинувачення. Список агентури «СБ» (1945 р.–1948 р.). 22 арк.
1399. Спр. 114. Протоколи допитів, що проводились Службою безпеки («СБ») ОУН-УПА (1948 р.). 28 арк.
1400. Спр. 115. «Чорні листи» (списки осіб, складені Службою безпеки для подальшої їх ліквідації) (1947 р.). 35 арк.
1401. Спр. 116. «Чорні листи» (1945–1949 рр.). 78 арк.
1402. Спр. 117. «Чорні листи» (1948–1949 рр.). 299 арк.
1403. Спр. 118. Акти виконання «присудів» Службою безпеки («СБ») в Рівненській області (1946 р.–1949 р.). 24 арк.
1404. Спр. 119. «Акт про виявлення жертв терору Службою безпеки ОУН-УПА в с. Устенське-2» (10.03.1957 р.). 4 арк.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО)

Ф. 231. Тернопільське воєводське управління (1919–1939 рр.)

Оп. 1.

1405. Спр. 2167. Інформації, донесення органів поліції і повітових староств про діяльність організації Українських націоналістів (ОУН) на території воєводства. Том 1 (30.01.1934 р.). 195 арк.
1406. Спр. 2168. Інформації, донесення органів поліції і повітових староств про діяльність організації Українських націоналістів (ОУН) на території воєводства. Том 2 (1.03–30.04.1934 р.). 185 арк.

Ф. Р-3429. КДБ при Раді Міністрів УРСР у Тернопільській області

Оп. 1.

1407. Спр. 218. Гринкевича Павла Васильовича, 1886 р.н. 244 арк.
1408. Спр. 1603. Маковської Павліни Павлівни, 1924 р.н. 132 арк.
1409. Спр. 1641. Борейко Михайлини Василівни, 1893 р.н. 97 арк.
1410. Спр. 3396. Росоловського Фоки Васильовича, 1913 р.н. 358 арк.

Ф. Р-3472. Колекція документів і матеріалів про визвольні змагання організації українських націоналістів (ОУН) – української повстанської армії (УПА) (1941–2007 рр.)

Оп. 1.

1411. Спр. 50. «Список упавши за час від 1943–1947 рр. Крем'янецький надрайон» (10.06 – 20.12.1947 р.). 140 арк.

Державний архів Чернівецької області (ДАЧО)

Ф. 481. Жандармский пост с. Рогозна Черновицкого уезда

Оп. 2.

1412. Спр. 6. Статті, плакати, расчетные ведомости и другие материалы найденные у украинского националиста проживающего в коммуне Рогозна Майданского Константина (1943 р.). 95 арк.

Ф. Р-2838. КДБ при Раді Міністрів УРСР у Чернівецькій області

1413. Спр. 716. Курчака Євгена Васильовича, 1900 р.н. 153 арк.

Центральний державний архів вищих органів влади та управління (ЦДАВО) України

Ф. 3833. Красвий провід (керівництво) Організації українських націоналістів на західноукраїнських землях

Оп. 2.

1414. Спр. 1. Політичні, військові та пропагандивні вказівки оунівцям на час війни (30.04.1941 р.–08.1944 р.). 408 арк.

1415. Спр. 5. Звіти про пропагандистську роботу Чумака (11.1943р.–03.03.1945 р.). 137 арк.

1416. Спр. 54. Стаття «Пашні буряки». 116 арк.

1417. Спр. 118. Протоколи допитів «СБ» «ОУН». Статті: «Контррозвідка і розвідочна праця» (01.1940 р.–15.10.1944 р.). 180 арк.

1418. Спр. 130. Внутрішні справи організаційної сітки (Рівненський район) (02.08.1943 р.–1946 р.). 89 арк.

1419. Спр. 151. Політичні звіти та повідомлення (копії) з Дрогобицької області (31.03–12.10.1944 р.). 49 арк.

1420. Спр. 157. Політичні та надзвичайні звіти військових округ Тернопільської області (23.03–04.11.1944 р.). 71 арк.
1421. Спр. 158. Звіти груп ОУН з районів Житомирської та Київської областей (16.08 – 21.09.1945 р.). 97 арк.
1422. Спр. 225. Отчеты разведчиков СБ о боевых действиях банд УПА, расположения и численности войск Красной Армии и партизан (12.07.1941 р.–14.05.1946 р.). 40 арк.
1423. Спр. 229. Інструкції головної команди. УПА та її військових частин в справі самооборони та служби безпеки (08.1942 р.–10.10.1944 р.). 40 арк.
1424. Спр. 230. Вказівки для конспірації підпільника (11.1942 р.–21.11.1944 р.). 57 арк.
1425. Спр. 231. Вказівки для конспірації підпільника. 18 арк.
1426. Спр. 233. Інструкції головної команди УПА та її військових частин по «Службі безпеки» (28.12.1943 р.–18.06.1946 р.). 33 арк.
1427. Спр. 237. Документи про вбитих під час боїв членів УПА та арештованих і розстріляних членів ОУН і інших (12.10.1943 р.–15.05.1946 р.). 79 арк.
1428. Спр. 243. Підручник до «Служби безпеки» (переклад з польської на українську мову «Слідчої служби»). 40 арк.

Ф. 3836. З'єднання західних груп Української повстанської армії

Оп. 1.

1429. Спр. 29. Інструкції для відділу ВПЖ та звіт відділу розвідки військово-польової жандармерії школи «Олені» (1943–1944 рр.). 9 арк.

Ф. 3837. З'єднання південних груп Української повстанської армії

Оп. 1.

1430. Спр. 2. Накази групи і коменданта військової округи «Холодний Яр» (12.08.1943 р.–03.05.1944 р.). 33 арк.
1431. Спр. 7. «Закон українського партизана», виданий УПА 15 вересня 1942 р. 30 арк.

Ф. 3838. З'єднання північних груп Української повстанської армії

Оп. 1.

1432. Спр. 1. Копії наказів командира групи «Турів» (16.08.1943 р.–31.01.1944 р.). 33 арк.
1433. Спр. 3-а. Інформації УПА про суспільно-політичне становище на Україні та в світі (1943 р.). 78 арк.
1434. Спр. 8. Розпорядок дня, плани і програми політвиховання та розвідчої служби та вказівки щодо переведення гімнастики для сотень (1943 р.). 19 арк.
1435. Спр. 44. Наказ та інструкція команди ВПЖ округи «Заграва; звітні матеріали про роботу ВПЖ станиці «Оса» № 3 (9.11.1943 р.–02.05.1944 р.). 24 арк.
1436. Спр. 50. Копії звітів політичної референтури (відділу) запілля ВО «Заграва» (10.1943 р.–11.1943 р.). 54 арк.
1437. Спр. 55. Військова округа «Заграва». Інструкція та звіт з діяльності окружної «Служби безпеки» (15.09–15.10.1943 р.). 20 арк.
1438. Спр. 58. Суспільно-політичні звіти з військових надрайонів «Кодак», «Зелень», повіту «Самара» та ін. (27.10.1942 р.–12.1944 р.). 66 арк.

Ф. 3967. Коменданта воєнного району «Іскра» УПА

Оп. 1.

1439. Спр. 2. Наказ Краєвого керівника Бориса Буруна всім членам ОУН про дотримання дисципліни (10.01.1943 р.). 1 арк.

Ф. 4628. Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівників УПА з німецько-фашистськими окупантами

Оп. 1.

1440. Спр. 10. Переклади та оригінали німецьких документів (21.12.1938 р. – 02.06.1943 р.). 357 арк.

**Центральный державний архів громадських об'єднань
(ЦДАГО) України**

Ф. 1. Центральный Комитет Компартии Украины

Оп. 22.

1441. Спр. 16. Справки оргинструкторского отдела ЦК КП(б)У, НКГБ УССР, отчеты, доклады, политинформации Ровенского подпольного обкома КП(б)У о работе областной подпольной партийной организации, боевой деятельности партизанских отрядов и состоянии народного хозяйства Ровенской области (07.06.1943 р. – 23.03.1944 р.). 99 арк.

Оп. 23.

1442. Спр. 523. Докладные записки, спецсообщения Народного Комиссара внутренних дел УССР о деятельности украинских националистов (15.04–07.11.1943 р.). 192 арк.

1443. Спр. 1693. Информации, справки Волынского обкома КП(б)У о ходе выполнения решений ЦК КП(б)У (21.01 – 27.12.1945 р.). 127 арк.

1444. Спр. 1698. Отчет о выполнении постанов ЦК КП(б)У в Ровенской области (26.11.1945 р.). 28 арк.

1445. Спр. 1700. Справки, информации о ходе выполнения решений ЦК КП(б)У по вопросам борьбы с украинско-немецкими националистами на территории Ровенской области (5.01–31.12.1945 р.). 235 арк.

1446. Спр. 1720. Ежедневные отчеты о ходе борьбы с украинскими-националистами на территории Волынской области (01.07–13.11.1945 р.). 173 арк.

1447. Спр. 2955. Ежедневные отчеты о ходе борьбы с украинскими-националистами на территории Волынской области (01.01–22.03.1946 р.) 127 арк.

1448. Спр. 2962. Докладне записки, переписка о ходе борьбы с украинско-немецкими националистами в Ровенской области, УССР (08.01–09.12.1946 р.). 237 арк.

1449. Спр. 4967. Отчеты секретаря обкому КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У о борьбе с остатками банд и подполья украинско-немецких националистов на территории Волынской области (24.01–03.11.1947 р.). 53 арк.

1450. Спр. 4968. Отчеты секретаря обкому КП(б)У секретарю ЦК КП(б)У о борьбе с остатками банд и подполья украинско-немецких националистов на территории Волынской области (20.01–26.08.1947 р.). 19 арк.

Ф. 57. Колекція документів з історії Комуністичної партії України

Оп. 4.

1451. Спр. 189. Копии постановлений гос. Комитета Обороны, докладных записок, отчетов и справок о боевой деятельности партизанских групп и партизанских отрядов, действовавших на Украине в период Великой Отечественной войны. Докладная записка о деятельности истребительных батальонов Украинской ССР. Фотокопии мандата зам. Начальника УШПД т. Сыромолотного И.К. (1941 – 1945 рр.). 361 арк.

1452. Спр. 338. Копии документов и материалов о сотрудничестве украинских буржуазных националистов с немецко-фашистскими захватчиками и их злодеяния в годы ВОВ. 512 арк.

1453. Спр. 339. Копии документов и материалов о сотрудничестве украинских буржуазных националистов с немецко-фашистскими захватчиками и их злодеяния в годы ВОВ. 511 арк.

1454. Спр. 342. Доклады, политические обзоры, рефераты, конспекты лекций и материалы методического характера украинских националистов, изъятые партизанским соединением под командованием Наумова (24.01.1941 р.). 133 арк.

1455. Спр. 344. Дневник оуновца Повщука Александра (имеются записи за 1939–1940 гг.). 127 арк.

1456. Спр. 346. Постановления съездов, конференций украинских националистов (04.1942 р.). 14 арк.

1457. Спр. 347. Доклады, бюллетени, инструкции по военным и идеологическим вопросам и др. Материалы украинских националистов. Националистический журнал «Украинский националист» (1942 р.). 65 арк.
1458. Спр. 351. Протоколы допросов украинских националистов органами НКВД УССР (31.01–01.02.1943 р.). 83 арк.
1459. Спр. 353. Информации и приказы украинских националистов по земельному и другим вопросам (10.01–11.1943 р.). 141 арк.
1460. Спр. 374. Доклады, лекции и другие материалы украинских националистов. 115 арк.
1461. Спр. 370. Листовки банд ОУН-УПА (1942 – 1943 рр.). 75 арк.
1462. Спр. 376. Доклады, конспекты, лекции, политические обзоры, материалы методического и пропагандистского характера украинских буржуазных националистов. 153 арк.
1463. Спр. 377. Приказы, отчеты, инструкции, информации, учебные материалы украинских националистов. 56 арк.

Ф. 62. Документи командування і відділів Українського штабу партизанського руху

Оп. 1.

1464. Спр. 220. Специальные сообщения УШПД в ЦК ВКП(б), ЦШПД, НКВД СССР, ЦК КП(б)У, НКВД УССР (12.01.1943 р.–13.05.1944 р.). 133 арк.

Ф. 63. Перша українська партизанська дивізія ім. Двічі Героя Радянського Союзу С. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання, командири С. Ковпак, П. Вершигора) (1942–1944 рр.)

Оп. 1.

1465. Спр. 153. Листовки, обращения, издания УШПД, политуправлениями фронтов, штабом соединения к населению оккупированных областей, немецким, польским, словацким солдатам (1942 р.). 83 арк.
1466. Спр. 158. Списки партизан, ранее служивших в немецко-фашистской армии, полиции, в бандах украинских буржуазных националистов, находившихся в плену (1944 р.). 39 арк.

Ф. 70. Рівненський обласний штаб партизанського руху (начальник штабу В. Бегма) (1943–1944 рр.)

Оп. 1.

1467. Спр. 1. Справки-заключения Украинского штаба партизанского движения (УШПД) по отчетам Ровенского подпольного обкома КП(б)У, обласного штаба партизанского движения, партизанского соединения под командованием В.А. Бегмы (10.04–13.06.1944 р.). 214 арк.

Ф. 80. Партизанське з'єднання ім. М. Хрущова (Львівська область, командир Б. Шпагин) (1944 р.)

Оп. 1.

1468. Спр. 1. Отчет командования соединения о боевой деятельности и партийно-политической работе партизанских отрядов соединения (16.04–05.08.1944 р.). 199 арк.

ЗАКОРДОННІ АРХІВИ

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie.

Biuro Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów (IPN BU)

1469. 170/12/22. Teczka pracy agenta pseudonim «Bogusław»: Leon Łapiński, imię ojca: Tomasz, ur. 08-12-1913 r. (1951). 431 k.

1470. 170/12/1-30. Teczka personalna agenta pseudonim «Bogusław»: Leon Łapiński, imię ojca: Tomasz, ur. 08-12-1913 r. vel Leon Mieczysław Tomaszewski (1948–1955). 390 k.

1471. 259/64/2. Teczka Piotra Fedoriwa (1947 – 1977). 138 k.

1472. 944/456. Akta sprawy p-ko Fedoriw Piotrowi (1947 – 1949). 166 k.

1473. 944/457. Akta sprawy nr 441/47 p-ko Fedoriw Piotrowi s. Michala t. 2 (1949). 228 k.

1474. 944/458. Teczka Piotra Fedoriwa (1949). 113 k.

1475. 944/459. Akta sprawy nr 441/47 p-ko Fedoriw Piotrowi s. Michala t. IV (1949). 232 k.

1476. 944/460. Akta sprawy nr 441/47 p-ko Fedoriw Piotrowi s. Michala t. V (1949). 325 k.

1477. 0259/64/1. Fedoriw-Lisiecki Piotr-Roman (1947–1948). 191 k.
1478. 1043/1354. Łapiński Leon (1950–1955). 139 k.
1479. 1063/85/1. Onesiewicz Mirosław skazany 03.06.1959 r. z art. 85 KKWP, art. 1 i 3 Dekretu z dn. 31.08.1944 r., art. 225 (1947–1964). 174 k.
1480. 1224/1978. Teczka Piotra Fedoriwa (1948 – 1949). 73 k.
1481. 1224/1982. Nielegalne organy OUN UPA. Fedorowicz Piotr (1947–1950). 267 k.
1482. 1554/1. OUN. Depozyt Piotra Fedoriwa: wykres struktury OUN na świecie, «Wywiad anglo-amerykański sieć banderowska» oraz «Schemat ukraińskich nacjonalistycznych ośrodków za granicą» (1948–1962). 13 k.
1483. 1554/9. OUN. Okręg I Nadrejon «Werchowyna» i «Chołodnyj Jar» oraz Okręg II krypt. «Baturyn»: schematy organizacyjne kontaktów, schematy organizacyjno-terenowe struktury OUN UPA «Zakierzoński Kraj», «Sian» oraz okręgu UMWR Hrubieszów (1946–1947). 5 k.
1484. 1554/11. OUN. Depozyt Piotra Fedoriwa: odpisy gazet polskich i amerykańskich z 1946 r. («Głos ludu», «Rzeczpospolita», «Żołnierz polski», «Zryw», «Chłopska droga», «Dziennik Rzeszowski», «Dziennik Polski») (1946). 57 k.
1485. 1554/12. OUN. Depozyt Piotra Fedoriwa: odpisy gazet polskich i amerykańskich z 1946 r. («Polska zbrojna», «Rzeczpospolita», «Dziennik Rzeszowski», «Swoboda», «Ukraiński robotnik», «Prawda Ukrainy», «America») (1946). 94 k.
1486. 1554/13. OUN. Depozyt Piotra Fedoriwa: pisma i ulotki propagandowe z lat 1946–1947. 131 k.
1487. 1554/15. OUN. Depozyt Piotra Fedoriwa: korespondencja, raporty, meldunki, instrukcje dla nadrejonowych referatów SB OUN (1946–1947). 100 k.
1488. 1554/16. OUN. Depozyt Piotra Fedoriwa: pisma do organów administracji i komend MO, wzory doniesień agenturalnych i raportów z UBP w Hannie, dokumenty Komitetu Powiatowego PPR (1944–1945). 45 k.

1489. 1554/23. OUN. Zagadnienia OUN w tzw. «Zakierzońskim Kraju» i na Ukrainie w okresie od 1944 r. do 1947 r. (zeznania Piotra Fedoriwa). 45 k.
1490. 1554/33. OUN. Krajowy Prowid: Referat Łączności z «Krajem»: korespondencja Pidhajnego Bogdana ps. «Askold» do «Bogusława», poczta «Bogusława», instrukcje wywiadowcze, sprawozdanie z pracy organizacyjnej OUN w Polsce, wyciągi metrykalne, świadectwa chrztu, broszura Oleha Martorycha pt. «Ukrainian Liberation Movement in Modern Times» (1948–1952). 184 k.
1491. 1554/35. OUN. Referat Służby Bezpieczeństwa: instrukcja Nadrejonowym Referatom Służby Bezpieki do wykonania o zadaniach wywiadu OUN. 10 k.
1492. 1554/36. OUN. Referat Służby Bezpieczeństwa: wykaz osób wraz z informacjami o nich. 23 k.
1493. 1554/37. OUN. Referat Służby Bezpieczeństwa: wykaz osób aresztowanych przez UBP, MO, WP lub NKWD z krótką informacją dotyczącą złożonych zeznań w latach 1945-1946, wykaz osób (Ukraińców) aresztowanych przez MO, UBP lub A.Cz. z zaznaczeniem daty aresztowania i zwolnienia (1945–1946). 252 k.
1494. 1554/38. OUN. Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań SB, wykazy osób aresztowanych przez UBP, MO, WP lub NKWD z informacjami o złożonych przez osoby aresztowane zeznaniach (cz. I). Myśli do meldunku (struktura referatu SB) za okres od V-XI 1945 r. (1945–1946). 232 k.
1495. 1554/39. OUN. Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań SB, wykazy osób aresztowanych przez UBP, MO, WP lub NKWD z informacjami o złożonych przez osoby aresztowane zeznaniach (cz. II) (1945–1946). 255 k.
1496. 1554/40. OUN. Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły z przesłuchań informatorów i współpracowników MO, UBP i NKWD (1945–1947). 373 k.
1497. 1554/41. OUN. Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły z przesłuchań Firmana, Anny Krysy, Michała Bacharskiego. Korespondencja prywatna przejęta przez SB OUN, wykaz osób wytypowanych do przesłuchania, wykaz aresztowanych Ukraińców, sprawozdanie wywiadowcze (1946–1947). 201 k.

1498. 1554/46. OUN. Tygodnik wydawany we Francji: «Ukrainiec» nr 44, 46, 47, 49, 51 z 1957 r., nr 23-33, 36, 45, 47, 48, 50, 52 z 1958 r. 53 k.
1499. 1554/47. OUN. Okręg I Referat Służby Bezpieczeństwa, Okręg Południe: sprawozdania z pracy referatu za okres maj 1945 r. – maj 1946 r., ogólne sprawozdania organizacyjne (1945–1946). 5 k.
1500. 1554/48. OUN. Okręg I Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły z przesłuchań Ukraińców, sprawa śmierci «Letuna», plany budynków (WP w Hrubieszowie, KBW w Tomaszowie, Komendantury Miejskiej w Lublinie, KPZ w Warszawie) (1945–1946). 174 k.
1501. 1554/52. OUN. Okręg I Nadrejon «Chołodnyj Jar» Referat Służby Bezpieczeństwa: sprawozdania z terenu za 1945 i 1946 r., instrukcje. 107 k.
1502. 1554/53. OUN. Okręg I Nadrejon «Chołodnyj Jar» Referat Służby Bezpieczeństwa: sprawozdania z terenu, notatki z odprawy, odpisy sztafet tłumaczonych z ukraińskiego («Mykołajewicza» v. «Hory» do «Rusłana» v. «Trojana») (1946–1953). 40 k.
1503. 1554/59. OUN. Okręg I Nadrejon krypt. «Beskyd» Referat Służby Bezpieczeństwa: sprawozdania wywiadowcze z terenu z 1945 i 1946 r. 50 k.
1504. 1554/61. OUN. Okręg I Nadrejon krypt. «Beskyd» Referat Służby Bezpieczeństwa: sprawozdania wywiadowcze z terenu za okres: od 01-10 - 01-11-1945 r., styczeń i luty 1946 r., od 01-05 - 01-07-1946 r., instrukcje, formularz. 54 k.
1505. 1554/66. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn»: sprawozdanie sytuacyjne z okręgu Kałusz z 09-04-1946 r., sprawozdanie z przebiegu wyborów do najwyższej Rady URSSR dnia 10-02-1947 r. oraz protokoły sprawozdawcze. 124 k.
1506. 1554/70. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły z przesłuchań osób aresztowanych przez NKWD, współpracowników PPR (1946). 8 k.
1507. 1554/71. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły z przesłuchań, raporty z prowadzonych prac (1945–1946). 6 k.

1508. 1554/72. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: sprawozdania wywiadowcze z terenu za 1946–1947 r., dane personalne osób rozpracowywanych, raporty organizacyjne. 84 k.
1509. 1554/73. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. I (1945–1946). 310 k.
1510. 1554/74. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. II (1945–1947). 194 k.
1511. 1554/75. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. IV, spis aresztowanych i zwolnionych w woj. Rzeszowskim (1945–1946). 223 k.
1512. 1554/76. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. IV, spis aresztowanych i zwolnionych w woj. Rzeszowskim (1942–1945). 267 k.
1513. 1554/77. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. VIII (1946). 259 k.
1514. 1554/78. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. IX (1946). 256 k.
1515. 1554/79. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. X. (1944 – 1946). 285 k.
1516. 1554/80. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. XI (1945 – 1947). 210 k.
1517. 1554/81. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. XII (1945–1947). 232 k.
1518. 1554/82. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. XIII (1945–1947). 252 k.
1519. 1554/83. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań różnych osób cz. XIV (1946–1947). 342 k.
1520. 1554/84. OUN. Okręg II krypt. «Baturyn» «Wywiad»: instrukcja z archiwum referenta SB Wasyla Fedyńskiego «Szram» wraz z pismem przewodnim WUBP w Rzeszowie do Departamentu III MBP z 25-01-1950 r. 9 k.

1521. 1554/93. OUN. Okręg III Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań członków OUN-UPA, rozkazy (1946–1947). 237 k.
1522. 1554/94. OUN. Okręg III Referat Służby Bezpieczeństwa: protokoły przesłuchań członków OUN-UPA (1945). 321 k.
1523. 1554/95. OUN. Okręg III Nadrejon krypt. «Łewada»: sprawozdanie organizacyjne za okres 10-08–10-09-1945 r. 8 k.
1524. 1554/96. OUN. Okręg III Nadrejon krypt. «Łewada» Referat Służby Bezpieczeństwa: sprawozdanie nadrejonowego referenta SB Jana Romaneczko «Szpil» za miesiące lipiec-wrzesień 1946 r. 9 k.
1525. 1554/97. OUN. Okręg III Nadrejon krypt. «Łyman» i «Łewada» Referat Służby Bezpieczeństwa: sprawozdania z pracy referatu za okres 01-02-1945 r. – 01-01-1946 r. («Łewada»), 15-07-1945 r.–30-06-1946 r. («Łyman»). 41 k.
1526. 1554/98. OUN. Okręg III Nadrejon krypt. «Łewada» Referat Służby Bezpieczeństwa: sprawozdania z pracy referatu za okres 01-02–30-06-1946 r. oraz sprawozdanie UPA «ZG» 33 za okres 10-08-1944–31-03 -1945 r. 30 k.
1527. 1554/101. OUN. Okręg III Nadrejon krypt. «Łyman»: kartoteka Referatu Służby Bezpieczeństwa (1947). 35 k.
1528. 1554/102. OUN. Towarowa książka na rok 1946/47 oddziału «B.S.B.» (1946–1947). 66 k.
1529. 1554/116. OUN. Rejon Odessy: sytuacja społeczno-gospodarcza, głód, terror sowiecki – protokół (1946). 6 k.
1530. 1554/120. OUN. Nadrejon Towmacz: sprawozdania za miesiące grudzień 1945 r. i styczeń-marzec 1946 r., raporty dotyczące sytuacji społeczno-politycznej, terroru i akcji dywersyjnych. 30 k.
1531. 1554/124. OUN. Rejon Żydaczowa: sprawozdania i dane o sytuacji w terenie w okresie 01-06–30-07-1945 r., 01-01–30-06-1946 r. 13 k.

Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie (IPN Lu)

1532. 08/289/1. Materiały zgromadzone w latach 1945–1953 przez PUBP w Hrubieszowie dotyczące byłych członków UPA z terenu pow. Hrubieszowskiego (1945–1953). 166 k.

1533. 18/128/1. Sprawa Obiektowa kryptonim «Towarzystwo» prowadzona w latach 1971-1976 przez Wydział III KWMO w Lublinie dot. Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego w Lublinie. 127 k.

Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Rzeszowie (IPN Rz)

1534. 046/493. Akta śledztwa w sprawie przynależności do Ukraińskiej Powstańczej Armii prowadzonego przeciwko: Roman Hrobelski, imię ojca: Włodzimierz, ur. 06-05-1919 r., tj. podejrzanemu o popełnienie przestępstwa z art. 85 KKWP (1948–1965). 22 k.

1535. 046/601. Akta śledztwa w sprawie przynależności do Ukraińskiej Powstańczej Armii, prowadzonego przeciwko: Grzegorz Mazur, imię ojca: Wasyl, ur. 15-01-1912 r., tj. podejrzanemu o popełnienie przestępstwa z art. 85 kkWP. (1947–1967). 261 k.

1536. 046/723. Akta śledztwa w sprawie o przynależność do Ukraińskiej Powstańczej Armii, prowadzonego przeciwko: Włodzimierz Szczygielski, imię ojca: Emil, ur. 08-08-1920 r., tj. podejrzanemu o popełnienie przestępstwa z art. 85 kkWP (1945–1959). 182 k.

1537. 052/377/1. Akta śledztwa w sprawie zorganizowania sotni, a następnie kurenia Ukraińskiej Powstańczej Armii, zabójstw osób narodowości polskiej, zamachów na jednostki Wojska Polskiego, funkcjonariuszy MO, UB, żołnierzy Armii Czerwonej, prowadzonego przeciwko: Jan Szpontak, imię ojca: Jan, ur. 12-08-1919 r. (1945–1962). 296 k.

Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Wrocławiu (IPN WR)

1538. 038/102/1. Akta śledcze w sprawie przynależności do nielegalnej organizacji OUN przeciwko: Moroz Olga vel Zarzycka Helena, imię ojca: Jan, ur. 07-06-1925 r. i inni, tj. o przestępstwo z art. 287 Kodeksu Karnego (1947–1979). 328 k.

Státní ústřední archiv v Praze

F. 1659. Ukrajinské muzeum v Praze (1925–1948)

Ukrajinské ilegální vojenské organizace v Polsku

Karton. 20. Ukrajinská vojenská organizace

1539. inv. č. 537. Organizace aparátu rozvědky (1925). 124 p.
1540. inv. č. 538. Instrukce referenta pro rozvědku (1923–1925). 227 p.
1541. inv. č. 542. Korespondence vedení s expoziturami (1926–1927). 167 p.
1542. inv. č. 543. Organizace kursu pro rozvědku a propagandu (1925). 139 p.
1543. inv. č. 547. Oběti polských represí, mj. i členové organizace (pohlednice) (1922–1924). 147 p.

Karton. 23. Vojensko-organizační referát

1544. inv. č. 555. Návrhy dohod o spolupráci, mj. s litevskými a lotyšskými organizacemi (1925–1926). 195 p.
1545. inv. č. 556. Zápisy o jednáních se spolupracovníky referátu pro rozvědku (1925–1926). 177 p.

Karton. 24. Referát pro rozvědku

1546. inv. č. 559. Kopie dopisů odeslaných referátem pro rozvědku (1924–1926). 189 p.

Karton. 25. Účetní materiál

1547. inv. č. 560. Korespondence expozitur v Berlíně, Gdaňsku, Královci (1925–1926). 217 p.

Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці

Государственный архив Брестской области (ГАБО)

Ф. 1. Полесское воеводское управление

Оп. 10.

1548. Спр. 132. Отчеты и сообщения отделов общественной безопасности Полесского и Волынского воеводских управлений и поветовых староств о деятельности украинских националистов в воеводствах (1938 г.). 147 л.

Ф. 2. Брестское поветовое староство Полесского воеводства г. Брест

Оп. 2.

1549. Спр. 1614. Сообщение полицейских органов об общественно-политическом движении в Брестском повете и сведения о лицах, заподозренных в деятельности, направленной против правительства бывшей панской Польши (1939 г.). 102 л.

Ф. 67. Командование округа корпуса № 9 Министерства военных дел

Оп. 1.

1550. Спр. 930. Отчет ДОК № IX об общественно-политическом движении за II и III кварталы 1928 г. 121 л.

Ф. 93. Брестская поветовая комендатура государственной полиции

Оп. 1.

1551. Спр. 319. Информационное сообщение о деятельности украинских организаций (17.07. – 1.12.1924). 68 л.

Ф. 7581. Пинский областной комитет коммунистической партии

Оп. 3.

1552. Спр. 2. Постановление бюро обкома КП(б)Б о ходе мобилизации военнообязанных запаса 1900-1907 года рождения, о ликвидации бандитских групп, появившихся в районах области (09.1944 г.). 148 л.

1553. Спр. 477. Докладные записки, информации, отчеты обкома и райкомов КП(б)Б об идейно-политической работе среди интеллигенции Пинской области (1945 г.). 139 л.

Arhiva organizatiilor social-politice a Republicii Moldova

Архив социально-политических организаций Республики Молдова

(АСПОРМ)

Ф. 3280. Второе молдавское партизанское соединение

Оп. 1.

1554. Спр. 120. Переписка 2-го Молдавского соединения (29.07.1943 г. – 24.08.1944 г.). 62 л.

1555. Спр. 1073. Отчет Второго молдавского соединения партизанских отрядов (08 – 09.1944 г.). 160 л.

Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ)

Ф. Р-9478. Главное управление по борьбе с бандитизмом (ГУББ)

Министерства внутренних дел СССР

Оп. 1.

1556. Дела постійного хранения. 1938, 1941–1947 гг. Д. 134. Дело с протоколами допроса участников ОУН-УПА. Том. 2. (16.05.1944 г.–28.06.1944 г.). 237 л.

ПРИВАТНІ АРХІВИ

Архів ОУН. Бібліотека імені Олега Ольжича

Ф. 1. Організація Українських Націоналістів

Оп. 1.

1557. Спр. 195-а. Документи Комісії державного планування (КДП) ОУН (1940–1941 рр.). 46 арк.

1558. Спр. 237. Звіти обласних ексекутив (10.1941 р.–05.1943 р.). 16 арк.

Архів Центру досліджень визвольного руху (АЦДВР)

Ф. 23. Збірка документів Степана Ленкавського

1559. Проект постанов з ділянки Служби Безпеки для VI конференції ЗЧ ОУН (03.1955 р. – 07.1963 р.). Т. 2. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/16615>

1560. Звіт інформаційний Референтури СБ ТПН за час 01.01.1950 р.–10.04.1950 р. Т. 3. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/16658>

1561. Повідомлення про «Концтабір на околиці Харкова». Т. 6. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/18333>

1562. Інструкція теренового провідника. Листок доручень і повідомлень. Т. 7. URL: <http://avr.org.ua/viewDoc/16970>

Архів ОУН. Українська Інформаційна Служба (УІС) – Лондон

Ф. 1. Головний провід ОУН

Оп. 1.

1563. Од. зб. 3. Розвідка. Японські інструкції – вказівки для допиту воєнно-полонених / з брит. джерела (5.01.1954 р.). 3 арк.

1564. Од. зб. 13. Наука стріляння (стрілецький правильник) (10.11.1954 р.). 11 арк.

1565. Од. зб. 25. Статутні документи ОУН. Витяги з протоколів. Директивні вказівки (31.05.1996 р.). 51 арк.
1566. Од. зб. 30. Пошта до Краю з 1955 р. Листування з різних питань. Шифри (03.1980 р.). 107 арк.
1567. Од. зб. 31. Матеріали СБ (Інструкції, методики, структура, коди, звіти про ситуацію). Записна книжка керівника СБ, кошторис витрат, обсадження агентурою (5.02.1950 р.). 102 арк.
1568. Од. зб. 33. Документи Йосипа Вергуна: листи різних осіб, приватні документи. Інструкція у справі взаємовідносин та ведення праці низовими клітинами ЗЧ ОУН (12.11.1947 р.). 91 арк.
1569. Од. зб. 41. Звіти СБ за 1944–1945 рр. (19.01.1945 р.) на 43 арк.
1570. Од. зб. 42. Листи до свого батька Олега Штуля-Ждановича. Дотичні до цього документи. Відомості про діяльність Ярослава Гайваса (17.02.1963 р.). 30 арк.
1571. Од. зб. 44. Методичні матеріали СБ повоєнного періоду. Т. 1. (20.06.1968 р.). 242 арк.
1572. Од. зб. 45. Методичні матеріали СБ повоєнного періоду. Т. 2. (1963 р.). 175 арк.
1573. Од. зб. 46. Різне листування. Листи до І. Кашуби (10.11.1998 р.). 47 арк.
1574. Од. зб. 55. Матеріали устроєвої комісії з підготовки VII ВЗ ОУН (16.10.1987 р.). 73 арк.
1575. Од. зб. 56. Матеріали підготовки та проведення VII ВЗ ОУН: Програма, Правильник, заключне слово Голови та ін. (30.03.1988 р.). 38 арк.

Ф. 2. Тереновий провід Великобританії

Оп. 1.

1576. Од. зб. 1. Протоколи засідань Української Видавничої Спілки / Української Інформаційної Служби (15.05.1949 р.–31.12.1955 р.). 78 арк.
1577. Од. зб. 2. Лист членам ОУН про діяльність агентури КГБ (1988 р.). 3 арк.

Ф. 3. Тереновий провід Канади

Оп. 1.

1578. Од. зб. 1. Матеріали СБ. Звіт в СБ про поїздку на Лемківщину (8.06.1983 р.). 45 арк.

1579. Од. зб. 2. Матеріали СБ. Листування з урядовими організаціями Канади та Єврейським конгресом Канади (20.05 – 09.08.1972 р.). 11 арк.

1580. Од. зб. 7. Матеріали СБ. Повідомлення про контакти з різними людьми. Справа «Громадського трибуналу», інше (23.06.1983 р.). 47 арк.

Ф. 22. Особовий фонд Степана Ленкавського

Оп. 1.

1581. Од. зб. 1. Чорновики тез С. Ленкавського з ідеологічних та організаційних проблем. «Внутрішньоорганізаційний стан в ЗЧ ОУН» (доповідь «Залужного» на II Конференції ЗЧ ОУН 28.08.1948 р.). 111 арк.

Ф. 23. Особовий фонд Ярослава Стецька

Оп. 1.

1582. Од. зб. 3. «Захід на небезпечних роздоріжжях» – робочий варіант статті (3.06.1951 р.). 11 арк.

Ф. 31. Аудіодокументи

Оп. 1.

1583. Од. зб. 6. Од. обл. 1. Справа Андрія Климчука (09.11.1977 р.).

1584. Од. зб. 9. Од. обл. 2. Настанови Я. Стецька щодо тактики ОУН у світлі «справи Я. Добоша» (25.06.1972 р.).

1585. Од. зб. 45. Од. обл. 1. Передача «Україна сьогодні» про операцію КГБ «Бумеранг» (15.09.1988 р.).

1586. Од. зб. 52. Од. обл. 1. Бесіда з кур'єром після повернення з поїздки (1981 р.).

МУЗЕЙНІ ФОНДИ

Волинський краєзнавчий музей (ВКМ)

1587. КДФ-21337. КВ-93694. Вбивство ката Гаркуші. *За волю нації (короткі описи героїської боротьби українського народу проти большевиків)*. 1947: ОУН на ПЗУЗ. С. 34–50.

1588. КДФ-24807-24808. Фото учасників підпілля ОУН та УПА.

1589. СФ. 952-964. «Чорні листи» СБ ОУН. Іваничівський район (05–08.1947 р.). 16 арк.

1590. Р. 4 (Метали). Інв. № 3084. Ніж складний з видряпанним написом «ликв-я «Стемида» 49» (ймовірно Бондарчука Михайла Васильовича).

Любомльський краєзнавчий музей (ЛКМ)

1591. ДМ. 24861-55067. Фото учасників підпілля ОУН та УПА.

Рівненський краєзнавчий музей (РКМ)

1592. IV М. 327. (Передано з музею КДБ). Пилка. 126 x 14 см. Якою банда УПА перепиляла попа Копачевського Володмира в с. Довгошії Млинівського р-ну Ровенської обл. Поржавлена, 10 зубців вламано. Взята 1948 р. з судового процесу.

1593. IV М. 1064. Бідон цинковий, у якому знаходився архів референта СБ Кременецького надрайонного проводу ОУН Сепана Куріца («Прокопа») за 1947–1948 рр. Знайдено 17 липня 2011 р. на території Дубенського р-ну у лісі представниками українського козацтва «Волинська Січ». У бідоні було 14 пакетів з документами.

Чернівецький краєзнавчий музей (ЧКМ)

1594. ДМ. 38339-38358. Фото від 27.04.1995 р. перепоховання жителями с. Юрківці Заставнівського району Чернівецької області референта СБ Івана Миколайовича Северина («Скригуна», «Вуйка»).

ОСОБИСТІ АРХІВИ

Антонюка Ярослава Миколайовича (м. Київ)

1595. Спогади Хвалевського Володимира Івановича, 1930 р.н., уродженця та мешканця с. Пересіка Турійського р-ну Волинської обл. Записано Я. Антонюком 12.07.1998 р.

1596. Спогади Мартинюк Меланії Яківни, 1930 р.н., уродженка та мешканка с. Білопіль Локачинського р-ну Волинської обл. Записано Я. Антонюком 27.03.2008 р.

1597. Спогади Сохацького Петра Акимовича, 1927 р.н., уродженця с. Маковичі, мешканця с. Купичів Турійського р-ну Волинської обл. (зв'язкового та

розвідника кушового коменданта СБ ОУН). Записано Я. Антонюком 12.05.2008 р.

1598. Спогади Мороза Івана Івановича, уродженця м. Ковель, мешканця м. Рівне (сина референта СБ Ковельської округи Івана Гонти). Записано Я. Антонюком 11.07.2009 р.

1599. Спогади Різанович Ганни Йосипівни (родички референта СБ Висоцького р-ну ОУН Івана Різановича), уродженки та жительки с. Вербівка Дубровицького р-ну Рівненської обл. Записано А. Різановичем 7.03.2012 р.

1600. Лист Сергія Грушовця (родича провідника Турійського р-ну ОУН Григорія Грушовця) з м. Санкт-Петербург (Російська Федерація) до Я. Антонюка від 1.04.2005 р.

1601. Лист Євгена Гливи (керівника розвідки АБН) з м. Сідней (Австралія) до Я. Антонюка від 26.04.2008 р.

Зека Богдана Миколайовича (м. Луцьк)

1602. Лист Даніеля Штуля (сина голови ПУН Олега Штуля) з м. Кретей (Іль-де-Франс, Франція) до Б. Зека від 19.02.2019 р.

II. ЗБІРНИКИ ДОКУМЕНТІВ

1603. АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1941–1956 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1956. Ч. I. 368 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 4).

1604. АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1956–1966 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1979. Ч. II. 463 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 12).

1605. АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1967–1970 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1981. Ч. III. 519 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 13).

1606. АБН в світлі постанов Конференцій та інших матеріалів з діяльності 1971–1975 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1982. Ч. IV. 443 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 14).

1607. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953) : у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 1. 686 с.
1608. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953) : у 2 кн. Київ : Либідь, 1994. Кн. 2. 684 с.
1609. Бурлака С. Український визвольний рух на Білоцерківщині (1941–1952 рр.): розсекречені документи, спогади коментарі : науково-документальне видання. Біла Церква : ТОВ «Білоцерківдрук», 2018. 288 с.
1610. Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / упоряд. М. Посівнич. Львів : ЦДВР, 2005. 204 с.
1611. Веденєєв Д., Стадник О. Підрозділи спеціального призначення Організації Українських Націоналістів та Української повстанської армії: документальна спадщина : зб. документів. Київ : Видавництво НА СБ України, 2004. 235 с.
1612. Веденєєв Д., Биструхін Г. «Повстанська розвідка діє точно й відважно...». Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. 1940–1950-ті роки : монографія. Київ : К.І.С., 2007. 568 с.
1613. Волинь радянська (1939–1964) : збірник документів і матеріалів. Львів : Каменяр, 1971. Ч. 3. 347 с.
1614. Восьмий Надзвичайний Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1991. 261 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 17).
1615. Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944–1951) / упоряд.: В. Ільницький, М. Галів. Дрогобич : ПП «Швидкодрук», 2009. Кн. 1. 264 с.
1616. «За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення / Національний музей історії України у Другій світовій війні ; Меморіальний комплекс ; Інститут історії України НАН України / редкол.: Л. Легасова (кер. проекту) та ін. Київ : Аеростат, 2017. 324 с.

1617. За Самостійну Україну : вибір актуальних статей і матеріалів з тижневика «Шлях Перемоги». Б.м., 1957. 178 с.
1618. Засєкін В., Коц М. Схорони (бункери) Волині. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. 84 с.
1619. Іваненко В., Якунін В. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології. Дніпропетровськ : Арт-Прес, 2006. 424 с.
1620. Історія застерігає: трофейні документи про злочини німецько-фашистських загарбників та їх пособників на тимчасово окупованій території України в роки Великої Вітчизняної війни. Київ : Політвидав України, 1986. 273 с.
1621. Книш З. З таємних документів польської окупації Західної України. Торонто : Срібна Сурма, 1983. 289 с.
1622. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні у документах *L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine*. Париж ; Нью-Йорк ; Львів : Українознавча бібліотека НТШ, 1993. 658 с.
1623. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні : збірник німецьких архівних матеріалів. Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1997. Т. 1. 382 с.
1624. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні : збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942). Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1998. Т. 2. 384 с.
1625. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні : збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943). Львів : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 1999. Т. 3. 382 с.
1626. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні : збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945). Львів : Інститут української археографії та

- джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України ; Львівський національний університет ім. І. Франка, 2000. Т. 4. 368 с.
1627. Літопис УПА. Основна серія. Т. 1 : *Волинь і Полісся. Німецька окупація.* / ред. Є. Штендера, П. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1989. Книга перша : Початки УПА, документи і матеріяли. 256 с.
1628. Літопис УПА. Основна серія. Т. 6 : *УПА в світлі німецьких документів* / упоряд. Т. Гунчак. Торонто : Літопис УПА, 1983. Книга перша : 1942 – липень 1944. 256 с.
1629. Літопис УПА. Основна серія. Т. 7 : *УПА в світлі німецьких документів* / упоряд. Т. Гунчак. Торонто : Літопис УПА, 1983. Книга друга : червень 1944 – квітень 1945. 272 с.
1630. Літопис УПА. Основна серія. Т. 21 : *УПА в світлі німецьких документів.* / упоряд. П.-Й. Потічний. Торонто : Літопис УПА, 1991. Книга третя : червень 1941 – травень 1943. 271 с.
1631. Літопис УПА. Основна серія. Т. 22 : *УПА в світлі польських документів* / упоряд. Є. Місило. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 1992. Книга перша : Військовий суд оперативної групи «Вісла» за період 06-09.1947. 631 с.
1632. Літопис УПА. Основна серія. Т. 39 : *Тактичний відтинок УПА 28-й «Данилів»: Холмищина і Підляшшя: документи і матеріяли* / ред. П.-Й. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2003. 1050 с.
1633. Літопис УПА. Основна серія. Т. 43 : *Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948.* / ред. П.-Й. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2006. Кн. 1. 1316 с.
1634. Літопис УПА. Основна серія. Т. 44 : *Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині 1946–1948.* / ред. П.-Й. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2006 . Кн. 2. 1290 с.
1635. Літопис УПА. Основана серія. Т. 46 : *Боротьба з агентурою: протоколи допитів Служби безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948.* / ред. П.-Й. Потічний. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2007. Кн. 3. 880 с.

1636. Літопис УПА. Основна серія. Т. 48 : *УПА в світлі словацьких і чеських документів (1945–1948 / ред. М. Шмігель. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2010.). Книга перша : Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945–1946). 861 с.*
1637. Літопис УПА. Нова серія. Т. 1 : *Видання Головного Командування УПА / упоряд.: О. Вовк, В. Галаса, В. Кук, Ю. Черченко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1995. 482 с.*
1638. Літопис УПА. Нова серія. Т. 2 : *Волинь і Полісся. УПА та Запілля. 1943–1944 / упоряд.: О. Вовк, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 1999. 724 с.*
1639. Літопис УПА. Нова серія. Т. 7 : *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1949–1959) / упоряд.: М. Деркач, А. Кентій, В. Лозицький, І. Павленко. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2003. Книга четверта : 1949–1959 . 711 с.*
1640. Літопис УПА. Нова серія. Т. 8 : *Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944–1946: документи і матеріали / упоряд.: О. Вовк, С. Кокін. Київ; Торонто : Літопис УПА, 2006. 1448 с.*
1641. Літопис УПА. Нова серія. Т. 9 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945 / упоряд.: О. Іщук, С. Кокін. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2007. 911 с.*
1642. Літопис УПА. Нова серія. Т. 11 : *Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО «Заграва», «Турів», «Богун» (серпень 1942 – грудень 1943 рр.) / упоряд. В. Ковальчук. Торонто ; Київ : Літопис УПА, 2007. 849 с.*
1643. Літопис УПА. Нова серія. Т. 13 : *Воєнна округа УПА «Буг»: документи і матеріали. 1943–1952 / упоряд.: В. Мороз, О. Вовк. Київ; Торонто : Літопис УПА, 2009. Кн. 2. 1229 с.*

1644. Літопис УПА. Нова серія. Т. 14 : *УПА і заїлля на ПЗУЗ 1943–1945: нові документи* / упоряд.: В. Ковальчук, І. Марчук. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2010. 640 с.
1645. Літопис УПА. Нова серія. Т. 15 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952* / упоряд.: С. Власенко, С. Кокін, В. Лозицький. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2011. Книга 2. 837 с.
1646. Літопис УПА. Нова серія. Т. 16 : *Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА 1944–1954 рр.* / упоряд.: В. Ковальчук, В. Огороднік. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2011. 1025 с.
1647. Літопис УПА. Нова серія. Т. 19 : *Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951: документи і матеріали* / упоряд. Д. Проданик. Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2012. 783 с.
1648. Літопис УПА. Нова серія. Т. 20 : *Воєнна округа УПА «Лисоня». 1943–1952: документи і матеріали* / упоряд. С. Воляннюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2012. 748 с.
1649. Літопис УПА. Нова серія. Т. 23 : *Золочівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ 1944–1951* / упоряд.: М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2013. 1320 с.
1650. Літопис УПА. Нова серія. Т. 24 : *Золочівська округа ОУН: організаційні документи. 1941–1952* / упоряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2014. 1397 с.
1651. Літопис УПА. Нова серія. Т. 26 : *Коломийська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1945–1950* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2016. 565 с.
1652. Літопис УПА. Нова серія. Т. 27 : *Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–*

- 1952 / упоряд. М. Романюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2017. Книга 3. 736 с.
1653. Літопис УПА. Нова серія. Т. 28 : *Станиславівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. 1944–1951* / упоряд.: Д. Проданик, В. Гуменюк. Київ ; Торонто : Літопис УПА, 2018. Книга 1 : 1945–1946. 792 с.
1654. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН (б) у 1940-х рр. / упоряд. : О. Лисенко, І. Патриляк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. 253 с.
1655. Микола Андрощук – «Вороний». Записки повстанця / упоряд. І. Марчука. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 13 : Події та люди. 128 с.
1656. Націоналістичний рух опору на півночі Хмельниччини (1943–1948) : збірник документів / упоряд.: В. Ковальчук, В. Берковський. Київ ; Хмельницький : П.П. Цюпак А.А., 2016. 260 с.
1657. Національні відносини в Україні у ХХ ст. : збірник документів і матеріалів / НАН України ; Інститут національних відносин і політології / упоряд.: М. Панчук (керівник), І. Гошуляк, С. Діброва та ін. Київ : Наукова думка, 1994. 558 с.
1658. Новина П. Вовки: фрагменти з хроніки одного відділу УПА «Вовки». Ліон ; Париж : Видання ЗЧ ОУН, 1948. 25 с.
1659. Обвиняет земля. Организация украинских националистов: документы и материалы / редкол.: В. Масловский, А. Мартынюк та ін. Москва : Политиздат, 1991. 157 с.
1660. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955 рр. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1955. 372 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 1).
1661. ОУН в 1941 році: документи : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Київ : Ін-т. історії України НАН України, 2006. Ч.1. 336 с.
1662. ОУН в 1941 році: документи : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Київ : Ін-т. історії України НАН України, 2006. Ч. 2. 603 с.

1663. ОУН в 1942 році: документи / упоряд.: О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України НАН України, 2006. 243 с.
1664. ОУН в 1943 році: документи / упоряд.: О. Веселова, В. Дзьобак, М. Дубик, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України НАН України, 2008. 347 с.
1665. ОУН і УПА в 1944 році: документи : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ : НАН України ; Інститут історії України, 2009. Ч. 1. 292 с.
1666. ОУН і УПА в 1944 році: документи : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, С. Кокін, О. Лисенко, В. Сергійчук. Київ : НАН України ; Інститут історії України, 2009. Ч. 2. 256 с.
1667. ОУН і УПА в 1945 році : збірник документів і матеріалів : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, В. Гриневич, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України, 2015. Ч. 1. 371 с.
1668. ОУН і УПА в 1945 році : збірник документів і матеріалів : у 2-х ч. / упоряд.: О. Веселова, В. Гриневич, В. Сергійчук. Київ : Інститут історії України, 2015. Ч. 2. 366 с.
1669. ОУН-УПА в Беларусі. 1939–1953 гг.: документи и материалы / сост. В. Адамушко и др. Минск : Высшая школа, 2011. 528 с.
1670. Польсько-українські стосунки в 1942–1947 роках у документах ОУН та УПА : у 2 т. / відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2011. Т. 2 : Війна після війни. 1945–1947. 576 с.
1671. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 4 : *Поляки і українці між двома тоталітарними системами 1942–1945.* / упоряд.: С. Кокін, В. Окіпнюк, М. Маєвський та ін. Варшава; Київ : Tyrsa, 2004. Ч. 1. 875 с.
1672. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9 : *Організація українських націоналістів у Польщі. 1944–1950. Ліквідація керівних структур* / упоряд. :

- С. Кокін, В. Окіпнюк, М. Маєвський та ін. Варшава ; Київ : Тусса, 2017. Частина перша. 720 с.
1673. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т. 9 : *Організація українських націоналістів у Польщі. 1944–1950. Ліквідація керівних структур* / упоряд.: С. Кокін, В. Окіпнюк, М. Маєвський та ін. Варшава ; Київ : Тусса, 2017. Частина друга. 1568 с.
1674. П'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали і постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1975. 374 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 10).
1675. Розвідка і проти розвідка: короткий нарис, опрацьований Службою Безпеки. Вишкільні матеріали. З курсу, влаштованого проводом ЗЧ ОУН : книжка. Б.м. : Видання Організаційно-Кадрової референтури, 1958. Ч. 2. 144 с.
1676. Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940–1950) / упоряд.: В. Сергійчук, С. Кокін, Н. Сердюк, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2007. Т. 2. 584 с.
1677. Сивіцький М. Історія польсько-українських конфліктів. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 2005. Т. 1. 343 с.
1678. Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни : нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1996. 496 с.
1679. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. : нові документи і матеріали. Київ : Дніпро, 1998. 944 с.
1680. Сергійчук В. Український здвиг. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. Т. 2 : Волинь у 1939–1955 рр. 840 с.
1681. Сергійчук В. Український здвиг. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2005. Т. 3 : Прикарпаття у 1939–1955 рр. 840 с.
1682. Снегірьов. КГБ і їхні підручні : збірник документів. Нью-Йорк : Спілка визволення України, 1977. 244 с.

1683. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / упоряд.: С. Кокін, В. Сергійчук, І. Білокінь, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 2. 640 с.
1684. Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939–1959) / упоряд.: С. Кокін, В. Сергійчук, І. Білокінь, С. Сердюк. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2009. Т. 3. 674 с.
1685. Сьомий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1988. 238 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 16).
1686. Трагічне минуле: документи свідчать : збірник документів : у 5 т. / уклад.: Р. Шляхтич, Є. Бородін, В. Іваненко, Л. Прокопенко ; Обласна редакційна колегія по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією». Дніпро : ПП «Моноліт», 2018. Т. 2 : Радянські репресії проти націоналістичного підпілля Дніпропетровщини (1939 – середина 50-х років ХХ ст.). 240 с.
1687. УГВР у світлі постанов Великого Збору та інших документів з діяльності 1944–1951 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1956. 356 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 3).
1688. Україна в Другій світовій війні у документах / упоряд. В. Косик. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. Т. 2 : 1941–1942 рр. 1998. 384 с.
1689. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 : збірник документів і матеріалів / упоряд. О. Дзюбан. Львів ; Київ : Літературна агенція «Піраміда», 2001. 605 с.
1690. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / ред. А. Артизова и др. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 1 : 1939 – 1943. 878 с.
1691. Украинские националистические организации в годы Второй мировой войны: документы : в 2 т. / ред. А. Артизова и др. Москва : РОССПЭН, 2012. Т. 2 : 1944–1945. 1167 с.

1692. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1957. Ч. I. 446 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 6).
1693. УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942–1950 рр. : збірка документів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1960. Ч. II. 444 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 7)
1694. Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1969. Т. I. 249 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 9).
1695. Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1972. Т. II. 320 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 10).
1696. Чорнобильське досє КГБ. Від будівництва до аварії : збірник документів про аварію на Чорнобильській АЕС / упоряд.: О. Бажан, А. Когут, Г. Боряк. Київ : К.І.С., 2020. 677 с.
1697. Шоста Конференція Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1964. 80 с.
1698. Шостий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Б.м. : Видання ОУН, 1984. 631 с. («Бібліотека українського підпільника» ; Ч. 15)

III. МЕМУАРИ (СПОГАДИ)

1699. Антонович О. Спогади. Київ ; Вашингтон : «АО Август», 1999. 392 с.
1700. Биков Ф. Невідворотня відплата. *Радянська Волинь*. 1988. 5 січня. С. 4.
1701. Бойдуник О. На переломі: уривок спогадів. Париж : Націоналістичне видавництво в Європі, 1967. 155 с.
1702. Бондарчук-Митюк Л. Спогади зв'язкової УПА. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. 104 с.
1703. Василь Зброжик – «Зенко», «Влодко» – вояк УПА. Львів : б.в., 1998. 60 с.

1704. Вергун О. Осип Вергун розповідає. Київ : Видання Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1962. 48 с.
1705. Володимир Чорна – «Маєвий». Спогади повстанця з Любачівщини / упоряд. Є. Луньо. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2016. Т. 33 : Події і люди. 126 с.
1706. Гайвас Я. Коли скінчиться епоха. Чикаго : Українсько-Американська Видавнича Спілка в Чикаго, 1964. 143 с.
1707. Гайвас Я. Воля ціни не має: спогади. Торонто : Срібна Сурма, 1971. 314 с.
1708. Галаса В., Бисага І. За велінням совісті. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1963. 24 с.
1709. Галаса В. Наше життя і боротьба: спогади. Львів : Видавництво «Мс», 2005. 272 с.
1710. Говорить підгір'я. Розповідь Володимира Мокловича колишнього бойового референта Окружної Команди УВО в Станиславові / Записав З. Книш. Чикаго : Самостійна Україна, 1958. 98 с.
1711. Горить ліс! Спомини колишнього вояка УПА. Лондон : Українська видавнича спілка, 1975. 395 с.
1712. Гордієнко М. З волинських і поліських рейдів УПА. Торонто : Товариство колишніх вояків УПА в США і Канаді, 1959. 160 с.
1713. Горко М. 1947 рік на Закерзонні (На основі записника політвиховника – з незначними скороченнями). *В рядах УПА* : збірка споминів вояків УПА з терену Лемківщини й Перемищини. Нью-Йорк : Товариство Вояків УПА в США і Канаді, 1999. С. 219.
1714. Грицьак Є. Норильське повстання. Харків : «Права людини», 2008. 104 с.
1715. «Грім». Полковник УПА Микола Твердохліб: спогади і матеріали / упоряд. Р. Грицьків. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2008. Т. 5 : Події і люди. 127 с.
1716. Данилюк М. Повстанський записник. Нью-Йорк ; Джерсі-Сіті : Свобода, 1968. 287 с.

1717. Джугало С. За лаштунками вертепу ЗЧ ОУН. Київ : Товариство Україна, 1973. 45 с.
1718. Дудніченко А. Роздуми старого опера: про минуле та сьогодення : документи і коментарі. Київ : Українське видавництво, 2011. 408 с.
1719. Закерзоння. Спогади вояків Української Повстанської Армії / упоряд. Б. Гук. Варшава : Tyrsa, 1994. 440 с.
1720. Зеленчук М. Смерть командира Миколи Твердохліба – Грома. *Альманах «Гомону України»*. 1992. С. 59–70.
1721. Игнатов В. Агентура НКВД-МГБ против ОУН-УПА. Москва : Вече, 2015. 488 с.
1722. Казанівський Б. Шляхом Легенди: спомини. Лондон : Українська видавнича спілка, 1975. 292 с.
1723. Каркоць-Вовк М. Від Вороніжа до Українського легіону самооборони. Рівне : Союз Ветеранів Визвольних Змагань УНР ; Союз Ветеранів Українського Резистансу, 2002. 248 с.
1724. Климишин М. В поході до волі: спомини. Торонто : Б. в., 1998. Т. 2. 387 с.
1725. Климов А., Козлов А. Красная звезда против трезубца: боевые операции РККА и НКВД на Украине. Москва : Вече, 2018. 320 с.
1726. Книш З., Яцура Т., Заболоцький П. Спогади й матеріали до діянь Української Військової Організації. Торонто : Срібна Сурма, б. р. 3б. 1. 128 с.
1727. Книш З. Розбрат: Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 рр. Торонто : Срібна Сурма, б. р. 431 с.
1728. Книш З. Перед походом на Схід: спогади й матеріали до діяння Організації Українських Націоналістів у 1939–1941 роках. Торонто : Срібна Сурма, б.р. Т. 1. 185 с.
1729. Книш З. Б'є дванадцята: спогади й матеріали до діяння ОУН напередодні німецько-московської війни 1941 р. Торонто : Срібна Сурма, 1970. 384 с.
1730. Козлов А. Вся правда об Украинской повстанческой армии (УПА). Москва : Вече, 2014. 288 с.

1731. Козлов А.В. Украинская повстанческая армия. Москва : Вече, 2018. 288 с.
1732. Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 112 с.
1733. Костюк Антон Степанович. ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-ura/kostyuk-anton-stepanovich/> (дата звернення: 07.07.2014)
1734. Коханська Г. Озброєні честю: спогади розвідниці ОУН-УПА. Луцьк : Терен, 2008. 376 с.
1735. Коханська Г. З Україною у серці: спомини. Торонто : Літопис УПА, 2008. Т. 9 : Бібліотека. 384 с.
1736. Кривуцький І. «Де срібнолентний Сян пливе...». Київ : Брама, 1999. 451 с.
1737. Кривуцький І. Чого не сказала Марічка у своїх спогадах. Львів : Фонд Юрія Борця, 2000. 20 с.
1738. Кромський М. Роки тривожної молодості. *Сільські новини*. 1983. 30 квітня. С. 3.
1739. Кромський М. Вчорашні тіні. *Радянська Волинь*. 1988. 19 березня. С. 2.
1740. Куп'як Д. Спогади не розстріляного. Нью-Йорк; Торонто : Б.В., 1991. 498 с.
1741. Лебедь М. УПА (Українська Повстанська армія), її генеза, ріст, дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу: спогад. Дрогобич : Відродження, 1993. Ч. 1 : Німецька окупація України. 208 с.
1742. Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади / упоряд. : Я. Лялька, Ю. Сливка, І. Патер, П. Максимчук, Р. Бачинський, В. Голяк, М. Ковальчук, О. Стасюк, В. Костишин, І. Чура. Львів : Просвіта, 1993. Книга 1. 798 с.
1743. Мазурець С. Повстанськими стежками: розповіді очевидця. Луцьк : Надстир'я, 2002. 236 с.
1744. Макар В. Бойові друзі : збірка спогадів з дій ОУН (1929–1945). Торонто : Гомін України, 1993. 480 с.
1745. Макар В. Спомини та роздуми : зібрання творів у 4 т. Торонто : б.в., 2001. Т. 3 : Бойові друзі. 512 с.

1746. Малащук Р. З книги мого життя: спомини. Торонто : Гомін України. 1987. Т. 1 : Виростеш ти сину, вирушиш в дорогу. 358 с.
1747. Мандзій І. Особистий охоронець Степана Бандери Василь Шушко: «Такі люди, як Бандера, народжуються раз на сто років. *Вільне життя*. 2004. 20 листопада. С. 3.
1748. Мартинець В. Від УВО до ОУН: спогади та матеріали до передісторії українського організованого націоналізму. Вінніпег : б.в., 1949. 349 с.
1749. Мартынюк Петр Филиппович. ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/martyniuk-petr-filippovich/> (дата звернення: 04.07.2014).
1750. Матвієйко М. До членів і симпатиків ОУН та до всіх українців, які живуть поза межами рідної землі. Київ : Радянська Україна, 1960. 16 с.
1751. Матвієйко М. Чорні справи ЗЧ ОУН. Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1962. 71 с.
1752. Матвієйко М. Чорні справи ЗЧ ОУН. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1962. 63 с.
1753. Матла З. Південна Похідна Група. Мюнхен : Наша книгозбірня, 1952. 32 с.
1754. Матла О. Історичні нотатки. Торонто : Гомін України, 1985. 303 с.
1755. Микола Твердохліб із спогадів Михайла Зеленчука. Igor Vardyuk. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=4IHxGsjVAZE> (дата звернення: 16.05.2011).
1756. Михалинюк І., Химчук О. Не можна мовчати. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1962. 34 с.
1757. Мороз К. Заарештували за доносом. *Із криниці печалі. Реабілітовані історією* : збірник спогадів та документів. Рівне : Азалія, 2006. Вип. 5. С. 58–60.
1758. «Москалі, які попадались УПА, плакали, наче малі діти». Вголос. URL: http://www.vgolos.com.ua/articles/moskali_yaki_popadalys_upa (дата звернення: 13.10.2017).

1759. Мудрик-Мечник С. Під трьома окупантами: спогади українського революціонера-підпільника. Лондон : Українська видавнича спілка, 1958. 208 с.
1760. Мудрик-Мечник С. Початок невідомого: спогади 1945–1954. Мюнхен : Українське видавництво, 1984. 264 с.
1761. Мудрик-Мечник С. Роздумую, пригадую: спогади. Мюнхен : Українське видавництво, 1985. Третя частина : 1954–1973. 283 с.
1762. Мудрик-Мечник С. Люди, роки й події: спогади. Мюнхен : Українське видавництво, 1986. Четверта частина. 294 с.
1763. Мудрик-Мечник С. Вивчаємо ворога: доповіді, лекції, роздумування і спомини. Мюнхен : Українське видавництво, 1989. 317 с.
1764. Мудрик-Мечник С. За нашу незалежність: доповіді, статті, спогади, нариси. Мюнхен : Українське видавництво, 1990. 316 с.
1765. Нич В. Провокатори УВО-ОУН: друге звернення до українського народу в справі роздору. Нью-Йорк : Б.в., 1956. 48 с.
1766. Павленко Р., Цвіркун С. Гірке відлуння минулого. *Ленінським шляхом*. 1990. 1 березня. С. 4.
1767. Павлюкін П. Запроданці: спогади чекіста. *Слово правди*. 1988. 10 грудня. С. 4.
1768. Панас Хуртовина. Під небом Волині: воєнні спомини християнина. Вінніпег : The christian press, 1952. 207 с.
1769. Петраш Степан. Спогади вояка ОУН-УПА. ГУЛАГ. Воркута. Повстання. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=uNHJfd156Fw> (дата звернення : 10.06.2016).
1770. Підгайний П. Сповідь. Черкаси : Видавець Ю. Чабаненко, 2014. 576 с.
1771. Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині: спогади учасників боротьби про трагічні події на Волині 1941–1944 рр. Тернопіль : Лілея, 2001. 176 с.
1772. Повседневность террора: деятельность националистических формирований в западных регионах СССР / сост. А. Дюков и др. Москва : Фонд Историческая память, 2009. Т. 1 : Западная Украина, февраль-июнь 1945 года. 232 с.

1773. Подворняк М. Вітер з Волині. Вінніпег : Товариство «Волинь», 1981. 242 с.
1774. Польовий шпиталь для упівців. Територія Терору. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=WqJ-xYPORhM> (дата звернення: 25.11.2011).
1775. Попов В. Дивний пастух: спогади чекіста. *Червона зірка*. 1973. 26 липня. С. 2.
1776. Пришляк Г. Пам'яті друзів. *Воля і Батьківщина*. 1997. № 1. С. 60–68.
1777. Пришляк Я. Два брати ідеалісти: біографії, спогади, нариси, епізоди із життя й праці. Нью-Йорк ; Монреаль : Видання Американсько-Української Фундації «Воля», 1990. 318 с.
1778. Радехівщина у боротьбі за Українську Самостійну Державу: спомини колишнього учасника ОУН-УПА. Львів : Універсум, 1994. 78 с.
1779. Реванюк І. Правда про т. зв. УПА: сповідь колишнього провідника ОУН. Київ : Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном, 1961. 64 с.
1780. Ріпецький М. Повстанський Великдень. В рядах УПА : збірка споминів / ред. М. Дупляк. Нью-Йорк : Наукове товариство вояків УПА в США і Канаді, 1999. С. 83–85.
1781. Савка Максим Васильевич. ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-upa/savka-maksim-vasilevich/> (дата звернення: 01.09.2014).
1782. Санников Г. Большая охота. Разгром вооруженного подполья в Западной Украине. Москва : Олма-Пресс, 2002. 512 с.
1783. Скорин І. Ветераны уголовного розыска. Москва : Юридическая литература, 1978. 168 с.
1784. Скорупський М. У наступах і відступах: спогади. Чикаго : Видання Українсько-Американської видавничої спілки в Чикаго, 1961. 256 с.
1785. Скорупський М. Туди, де бій за волю : збірник у пам'ять Максима Скорупського – Макса. Лондон ; Париж : Фундація імені Олега Ольжича у Великій Британії, 1989. 479 с.
1786. Скорупський М. Туди, де бій за волю: спогади курінного УПА Максима Скорупського. Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1992. 351 с.

1787. Смовський К. Спомини учасника бандерівської УПА. Нью-Йорк : Наша Батьківщина, 1982. 15 с.
1788. Со щитом м мечом: очерки и статьи о чекистах Ровенщины / ред. кол. А. Демчук и др. Львов : Каменяр, 1988. 205 с.
1789. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини та Любачівщини / ред. П. Потічний, В. В'ятрович. Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2003. Т. 4 : Бібліотека. 437 с.
1790. Спогади Миколи Самійлена (1917–2001) – члена ОУН «Лисого» та бійця УПА «Колеси». Націоналістичний портал. URL: <http://ukrnationalism.com/history/3480-spohady-mykoly-samiilenka-19172001-chlena-oun-lysoho-ta-biitsia-ura-kolesy.html>ж (дата звернення: 12.11.2018).
1791. Спогади про Степана Бандеру. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 1999. 48 с.
1792. Спогади про Ляндек / ред. Я. Чумака. Торонто : Українська книжка, 1991. 268 с.
1793. Станіславів В., Макух Ю. Ліс приймає повстанців. Кременець : б.в., 2002. 234 с.
1794. Стецюк Г. Непоставлений пам'ятник: спогади. Вінніпег : Інститут дослідів Волині, 1988. 155 с.
1795. Стецюк Г. Чорні дні Волині: спогади колишнього зв'язкового обласного проводу ОУН. Володимир-Волинський : Світязь, 1992. 127 с.
1796. Судоплатов П. Спецоперації. Лубянка и Кремль. 1930–1950 годы. Москва : Современник, 1997. 187 с.
1797. Суриков С. Погоня за шакалами: спогади чекіста. *Слово правди*. 1989. 23 вересня. С. 2.
1798. Торговець Г. Минуле проходить крізь серце. *Ленінським шляхом*. 1990. 24 лютого. С. 3.
1799. Удахін П. Тривожні роки. Записки чекіста. *Радянська Волинь*. 1971. 16 травня. С. 4.
1800. Удахін П., Калитенко В. Назустріч грозам. *Радянська Волинь*. 1977. 18 грудня. С. 2.

1801. Удахін П., Шафета П. Останні постріли. Львів : Каменяр, 1983. 135 с.
1802. УПА: спогади, документи / упоряд.: Ю. Мищик, В. Даниленко, Л. Іваннікова, В. Ковальчук, І. Тарасенко, З. Хизняк, Я. Борщик, О. Овчинников, Ю. Тарасенко, Ф. Шепель. Київ : ПП «Фоліант», 2016. 539 с.
1803. Федоров А. Последняя зима. Москва : Советский писатель, 1981. 368 с.
1804. Фищич Петр Андреевич ОУН-УПА. URL: <https://frontstory.ru/memoirs/oun-ura/fitsich-petr-andreevich/> (дата звернення : 5.11.2014).
1805. Хондошко В. Рейд за Буг. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2000. № 1 (12). Спецвипуск. С. 229–235.
1806. Чапенко В. Його таємниця : повість зі спогадами. Нью-Йорк : б.в., 1976. 126 с.
1807. Чернов О., Зубчук Д. Стогін мертвих криниць. *Вісті Рівненщини*. 1994. 28 січня. С. 4.
1808. Чубай М. Рейд організаторів ОУН від Попраду по Чорне море (із записника ройового). Мюнхен : Цицero, 1952. 65 с.
1809. Шумук Д. За східнім обрієм: спомини. Париж ; Балтимор : Смолоскип, 1974. 447 с.
1810. Шумук Д. Пережите і передумане: спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981 рр.). Детройт : Видавництво «Українські вісті», 1983. 536 с.
1811. Шумук Д. Я був той комуніст, що сидів в тюрмі, а не той, що саджав до неї інших. *Наше слово*. 2004. 11 липня. С. 3–4.
1812. Шушко В. Завдання виконав. 2-ге вид., доповнене. Львів : Місіонер, 2000. 307 с.
1813. Шушко В. «Як особистому охоронцю, Бандера довіряв мені абсолютно»: зустріч з легендарною особистістю, єдиною людиною із близького оточення провідника ОУН відбулося у рідному селі В. Шушка Бабинцях Борщівського району. *Місто*. 2004. 18 серпня. С. 2–3.
1814. Василь Шушко: «Я був єдиним особистим охоронцем Степана Бандери. *Нова доба*. 2005. 21 січня. С. 1–2.

1815. Якименко М. Не забудемо, не простимо. *Слава праці*. 1978. 21 березня. С. 4.
1816. Яковенко О. Останні постріли: розповідь колишнього чекіста. *Радянська Волинь*. 1975. 1 червня. С. 3.
1817. 93-річний ветеран УПА: «Я знаю, чому ми переможемо!» Громадське ТБ Запоріжжя. URL: https://www.youtube.com/watch?v=-F__68TvTss (дата звернення: 21.04.2016).

VI. ЛІТЕРАТУРА

МОНОГРАФІЇ, КНИГИ

1818. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. Луцьк : «Волинська книга», 2007. 176 с.
1819. Антонюк Я., Трофимович В. Життєпис Степана Янішевського – «Далекого»: правда драматичних змагань. Острог : Видання Національного університету «Острозька академія», 2020. 404 с.
1820. Армія безсмертних. Повстанські світлини. 3-тє вид. / упоряд. В. В'ятрович. Львів : «Мс», 2006. 205 с.
1821. Армстронг Дж. Український націоналізм: факты и исследования. Москва : Центрполиграф, 2008. 368 с.
1822. Артемьев В. Режим и охрана исправительно-трудовых лагерей МВД. Мюнхен : Институт по изучению СССР, 1956. 217 с.
1823. Балей П. Фронда Степана Бандери в ОУН 1940 року. Лос-Анджелес : Б.в., 1997. 373 с.
1824. Бандера С., Чайковський Д. Перспективи Української Революції. Мюнхен : Видання Організації Українських Націоналістів, 1978. 641 с.
1825. Бедрій А. Українська Держава, відновлена Актом 30 червня 1941 року. Нью-Йорк ; Лондон ; Мюнхен; Торонто : Українська Центральна Інформаційна Служба, 1981. 80 с.
1826. Бедрій А. ОУН і УПА. Нью-Йорк ; Лондон ; Мюнхен ; Торонто : Українська Центральна Інформаційна Служба, 1983. 64 с.

1827. Биленко С. На охране страны: истребительные батальоны и полки в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. Москва : Наука, 1988. 256 с.
1828. Бірчак В., Довженко О., Когут А., Макаров Ю., Попович О., Ясиневич Я. Архіви КГБ для медіа : посібник. Київ : К.І.С., 2018. 216 с.
1829. Боевой путь советских пограничных войск : краткий очерк. Москва : Изд. полит. управления погран. войск КГБ при СМ СССР, 1962. 340 с.
1830. Боляновський А. Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939–1945). Львів : Львівський національний університет ім. І. Франка, 2003. 685 с.
1831. Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. Київ : Наукова думка, 1984. 235 с.
1832. Бруховецький В. Обрії особистості: книга на пошану Івана Дзюби. Київ : Дух і літера, 2011. 480 с.
1833. Бурдс Дж. Советская агентура: очерки истории СРСР в послевоенные годы (1944–1948). Москва ; Нью-Йорк : Современная история, 2006. 296 с.
1834. Бюлетень Проводу ОУН. Тільки для внутрішнього вжитку. Б.м., 1991. Ч. 34. 38 с.
1835. Вавринчук М. Вірні присязі. Учасники національно-визвольного руху. Волинська область (1917–1960). Луцьк : Терен, 2020. Книга перша : Боратинська ОТГ, Княгининівська ОТГ, м. Луцьк. 366 с.
1836. Валаханович И. Антисоветское подполье на территории Беларуси в 1944–1953 гг. Минск : БГУ, 2002. 146 с.
1837. Верига В. Втрати ОУН в часі Другої світової війни. Торонто : Новий Шлях, 1991. 206 с.
1838. Верность долгу. Москва : Воениздат, 1973. 96 с.
1839. Веденеев Д. Спеціальні підрозділи руху українських націоналістів та Української повстанської армії (1920-й – кінець 1960-х рр.) : монографія. Київ : Національна академія СБ України, 2003. Ч. I. 171 с.

1840. Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи руху українських націоналістів та Української повстанської армії (1920-й – кінець 1960-х рр.) : монографія. Київ : Національна академія СБ України, 2003. Ч. II. 210 с.
1841. Веденєєв Д., Биструхін Г. Війна у кам'яних джунглях. Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності (1945–2005). Київ : Генеза, 2006. 512 с.
1842. Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. Київ : Генеза, 2006. 408 с.
1843. Веденєєв Д., Биструхін Г. Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил 1945–1980-ті рр. Київ : Генеза, 2007. 568 с.
1844. В карауле бессонном... Москва : Молодая гвардия, 1984. 224 с.
1845. Война в тылу врага. Москва : Политиздат, 1974. Кн. 1. 447 с.
1846. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискус. Київ : Світогляд, 2005. 741 с.
1847. Войтко В. Найманці і прислужники імперіалізму. Київ : Молодь, 1955. 76 с.
1848. Войцехович В. Фронт на Поліссі. Київ : Політвидав України, 1973. 430 с.
1849. Военные грозы над Полесьем. Киев : Политиздат Украины, 1985. 229 с.
1850. Волянук С. Омелян Польовий – «Остап». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 24 : Події і люди. 126 с.
1851. В'ятрович В. Історія з грифом секретно. Архіви КГБ розповідають. Львів : Часопис, 2012. 236 с.
1852. Галамай С. Боротьба за Визволення України 1929–1989. Торонто ; Нью-Йорк : Канадське Наукове Товариство ім. Шевченка, 1991. 343 с.
1853. Гірняк К., Чуйко О. Фронт української революції: причинок до історії збройної боротьби Волині. Торонто : Товариство «Волинь», 1979. 45 с.
1854. Гнида П. Боївка «Чайки». Діяльність боївки Служби безпеки Глинянського районного проводу ОУН(б) у 1944–1946 рр. під командою Володимира Макаровського – «Чайки». Львів : ПП Бона, 2016. 144 с.

1855. Гогун А. Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы. Санкт-Петербург : Нева, 2004. 416 с.
1856. Голоскевич Г. Правописний словник: за нормами українського правопису Всеукраїнської Академії Наук. Харків : Книгоспілка, 1929. 628 с.
1857. Горелов М. Екстремісти: Український буржуазний націоналізм на послугах в імперіалістичній реакції. Львів : Каменяр, 1987. 136 с.
1858. Грицак Я. Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад : есеї. Київ : Критика, 2011. 350 с.
1859. Гуменюк В. Повстанські світлини зі схованку Володимира Яким'юка «Аскольда». Львів : Видавництво Тараса Сороки, 2007. 143 с.
1860. Гадмер Г. Істина і метод. Київ : Юніверс, 2000. Т. 2 : Герменевтика. 478 с.
1861. Давиденко В. «Українська повстанча армія»: шлях ганьби і злочинів. Київ : Знання, 1989. 48 с.
1862. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради. Київ : Наукова думка, 1972. 360 с.
1863. Данто А. Аналитическая философия истории. Москва : Идея-пресс, 2002. 292 с.
1864. Дев'ятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): матеріали й постанови. Лондон : Видання УЦІС, 1997. 216 с.
1865. Денисюк В. Літопис Камінь-Каширщини : історико-краєзнавчий нарис. Луцьк : Надстир'я, 2001. 524 с.
1866. Дмитрук В. Вони боролися за волю України: участь ОУН і УПА у національно-визвольній боротьбі українського народу в 1941–1956 рр. за матеріалами Волині та Полісся. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. Т. III. 404 с.
1867. Дмитрук К. Свастика на сутанах. Москва : Политиздат, 1976. 192 с.
1868. Дмитрук К. Приречені: буржуазно-націоналістичні та уніатські провокатори на послугах фашизму та імперіалістичної реакції. Львів : Каменяр, 1981. 327 с.
1869. Добрецева В. Буржуазний націоналізм – зняряддя реакції. Київ : Політвидав України, 1978. 192 с.

1870. Житомирська трагедія: пам'яті трагічної смерті О. Сеніка-Грибівського й М. Сціборського. Буенос-Айрес : Видавництво імені Олега Ольжича, 1949. 63 с.
1871. Журахов В. Генерал Ватутин: тайна гибелі. Белгород : Константа, 2013. 102 с.
1872. Залізник Л. Україна в колі світових цивілізацій. Київ : Т-во «Знання» України, 2006. 85 с.
1873. Зек Б. Олег Штуль у боротьбі за Україну. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 22 : Події і люди. 110 с.
1874. Зимний Я. Саботажники визвольного руху й інтервенти (УВО та ОУН). Харків : Український робітник, 1932. 40 с.
1875. Іванченко В. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2009. Т. 8 : Події і люди. 128 с.
1876. Ільїн О., Шандрук С., Мазур П., Гудима А. «За тебе Україно...». З архіву в'язнів концтабору Береза Картузька (1934–1935) членів II Речі Посполитої Польської. Тернопіль : Тернограф, 2010. 254 с.
1877. Ільїн О., Мазур П. Нариси історії Береза-Картузького концтабору (липень 1934 – вересень 1939) : монографія. Тернопіль: Тернограф, 2019. 640 с.
1878. Ільницький В. Карпатський Край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич : Посвіт, 2016. 696 с.
1879. Історія органів державної безпеки на Волині : документально-публіцистичне видання / наук. ред. М. Кучерепа. Луцьк : Ініціал, 2012. 240 с.
1880. Історія українського селянства : нариси : в 2-х т. / відп. ред. В. Смолій. Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. 653 с.
1881. Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя і діяльність шефа СБ ОУН. Коломия : Вік, 2010. 196 с.
1882. Іщук О., Ніколаєва Н. Доля та спогади охоронця Романа Шухевича – Михайла Зайця – «Зенка». Київ : Б.в., 2007. 50 с.
1883. Іщук О., Ніколаєва Н. Методи зашифрування кореспонденції у підпіллі ОУН і УПА та їх розшифрування органами державної безпеки УРСР в 1944–1954 рр. Київ : б. в., 2007. 38 с.

1884. Іщук О. Діяльність Проводу ОУН(б) на Північно-західних українських землях у 1948–1952 роках. Київ : б.в., 2009. 46 с.
1885. Іщук О., Марчук І. Брати Бусли. Життя за Україну. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. Т. 16 : Події і люди. 127 с.
1886. Калакура Я., Войцехівська І., Павленко С. Історичне джерелознавство : підручник. Київ : Либідь, 2002. 486 с.
1887. Камінський А. Край, еміграція і міжнародні закуліси. Манчестер ; Мюнхен ; Нью-Йорк : Видання Політичної Ради ОУН-з, 1982. 265 с.
1888. Камінський А. Василь Охримович: біографічний нарис. Торонто ; Нью-Йорк ; Лондон : Видання Політичної Ради ОУН за кордоном (ПР ОУНз) і Середовища УГВР, 1993. 152 с.
1889. Кез И. Противостояние: Западная Белоруссия. Управления НКВД (НКГБ) – МГБ БССР по Брестской, Пинской и Барановичской областям: 1939–1954. Брест : Альтернатива, 2019. 284 с.
1890. Кентій А. Нарис історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). Київ : Поліграф, 1998. 200 с.
1891. Киричук Ю. Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика. Львів : Добра справа, 2003. 463 с.
1892. Клименко О., Ткачов С. Українці в поліції в рейхскомісаріаті «Україна» (Південна Волинь): німецький окупаційний режим на Кременеччині у 1941–1944 рр. Харків : Ранок-НТ, 2012. 271 с.
1893. Книш З. (Михалюк Б.) Бунт Бандери. Б. м., 1950. 104 с.
1894. Книш З. Дух, що тіло рве до бою. Вінніпег : Б. в., 1951. 198 с.
1895. Книш З. Устрій Організації Українських Націоналістів. Вінніпег ; Буенос-Айрес : Видано коштом Степана Куропася, 1952. 163 с.
1896. Книш З. Власним руслом: Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто : Срібна Сурма, 1966. 184 с.
1897. Книш З. Городок. Торонто : Срібна Сурма, 1973. 552 с.
1898. Книш З. Західньо-Українська Національно-Революційна Організація. Торонто : Срібна Сурма, 1974. 304 с.

1899. Книш З. В сутінках зради: убивство Тадеуша Голуфка на тлі зради Романа Барановського. Торонто : Срібна Сурма, 1975. 659 с.
1900. Книш З. На життя і смерть: сторінки з історії Української Військової Організації. Торонто : Срібна Сурма. 1980. 256 с.
1901. Книш З. Варшавський процес ОУН на підніжжі польсько-українських відносин тієї доби. Торонто : Срібна Сурма, 1986. Т. 1. 674 с.
1902. Книш З. Ярослав Барановський – жертва злоби і ненависті. Париж : Перше укр. нац. в-во у Європі, 1990. 132 с.
1903. Книш З. Становлення ОУН. Київ : Видавництво ім. О. Теліги, 1994. 125 с.
1904. Ковальчук В. Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941– 944 рр.). Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2006. Т. 7 : Бібліотека. 497 с.
1905. Ковальчук В. Степан Бандера. Київ : ПП Н. Брехуненко, 2008. 64 с.
1906. Космина В. Проблеми методології цивілізаційного аналізу історичного процесу. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 310 с.
1907. Криськів В. Служба безпеки ОУН-УПА. Стрий : Видавничий дім «Укрпол», 2005. 124 с.
1908. Криськів В. Українська повстанська армія – Захід. 1944–1954. УПА-Захід. Стрий : Видавничий дім «Укрпол», 2005. 232 с.
1909. Кричевський Р. ОУН в Україні, ОУН(з) і ЗЧ ОУН: причинок до історії українського націоналістичного руху. Нью-Йорк ; Торонто : Видання Політичної Ради Олнодумців ОУН в США, 1962. 116 с.
1910. Криштальський А. ОУН і УПА на Горохівщині. Луцьк : Терен, 2014. 348 с.
1911. Курило-Шванс С. У вихорі війни. Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2003. 279 с.
1912. Кустовська О. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
1913. Кучер В. Партизанські краї і зони в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1944). Київ : Наукова думка, 1974. 141 с.
1914. Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН. Львів : Піраміда, 2005. 210 с.

1915. Лебедь М. УПА. Українська Повстанська Армія, її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Мюнхен : Видання Пресового Бюро УГВР, 1946. Частина 1 : Німецька окупація України. 127 с.
1916. Ленартович О. Український національно-визвольний рух на Волині в роки Другої світової війни : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 412 с.
1917. Людської крові не змити. Київ : Політвидав України, 1970. 110 с.
1918. Марко В. Сім літ визвольних змагань (1939–1945). Буенос-Айрес : Промінь, 1946. 63 с.
1919. Матинов А. Історична соціологія (циклічна парадигма) : монографія. Київ : УІАД «Рада», 2004. 288 с.
1920. Марчук І., Тищенко О. УПА. Гурби: квітень 1944-го. 4-те вид., доповнене. Рівне : Видавництво Олега Зеня, 2007. 204 с.
1921. Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур» : монографія. Рівне : Видавець Олег Зень, 2009. 168 с.
1922. Марчук І. Переходько Я. Курінний УПА Степан Трофімчук – «Недоля». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2015. Т. 31 : Події і люди. 118 с.
1923. Мельничук Ю. Коли кров холодне в жилах: нариси, памфлети. Київ : Радянський письменник, 1960. 167 с.
1924. Мельничук Ю. Плем'я упирів: нариси, памфлети, фейлетони. Київ : Радянський письменник, 1963. 354 с.
1925. Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952. Мюнхен : Цицеро, 1953. 319 с.
1926. Мірчук П. «З мого духа печаттю»: у 25-ліття боротьби ОУН. Нью-Йорк ; Торонто : Ліга визволення України, 1954. 30 с.
1927. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Мюнхен ; Лондон ; Нью-Йорк : Українське видавництво, 1968. Т. 1 : 1920–1939. 639 с.
1928. Мірчук П. Євген Коновалець – лідер українського визвольного руху. Львів : Ліга визволення України, 1990. 107 с.

1929. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки. 3-тє вид., доповнене. Київ : Українська видавнича спілка, 2007. 1006 с.
1930. Мигаль Т. Знайде їх правда-мста. Львів : Каменяр, 1972. 229 с.
1931. Мизак Н. За тебе, свята Україно. Південне Надзбруччя у визвольних змаганнях ОУН, УПА. Чортківський надрайон ОУН. Чернівці : Буковина, 2000. Книга друга. 415 с.
1932. Микулин А. Концентраційні табори в Совецькому Союзі. Б.м. : Видання ЗЧ ОУН, 1958. 216 с.
1933. Мищенко Г., Мигрин Г. Задача особливої важности: партизанская разведка. 1941–1945 гг. Київ : Вища школа, 1985. 206 с.
1934. Мороз В. Зиновій Тершаковець – «Зенон». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2011. Кн. 12. 126 с.
1935. Мотика Г. Від Волинської різанини до операції «Вісла». Польсько-український конфлікт 1943–1947 рр. Київ : Дух і літера, 2013. 360 с.
1936. Мудрик-Мечник С. Нескорені. Документальна повість про геройську боротьбу членів революційної ОУН. Лондон : Українська видавнича спілка, 1965. 287 с.
1937. Мудрик-Мечник С. У боротьбі проти московської агентури. Мюнхен : Українське Видавництво, 1981. 176 с.
1938. Мудрик-Мечник С. Від оприччини до КГБ: духовність московського імперіялізму. Мюнхен : Українське видавництво, 1981. 332 с.
1939. Мудрик-Мечник С. В зтяжній боротьбі. Мюнхен : Українське видавництво, 1983. 236 с.
1940. Мудрик-Мечник С. Від Сталіна до Горбачова. Нью-Йорк : Організація Оборони Чотирьох Свобід України, 1990. 243 с.
1941. Мудрик-Мечник С. У вирі воєнного лихоліття: ОУН, УПА у боротьбі з гітлерівськими окупантами. Львів : Край, 1992. 94 с.
1942. Мудрик-Мечник С. Революційна ОУН під проводом Степана Бандери: причинки до історії. Стрий : б.в., 1993. 48 с.

1943. Мудрик-Мечник С. ОУН і розбудова української держави. Львів : Каменяр, 1993. 99 с.
1944. Мудрик-Мечник С. В підпіллі революційної ОУН. Львів : Фенікс, 1993. 142 с.
1945. Мудрик-Мечник С. Служба Безпеки революційної ОУН в боротьбі з НКВД-НКГБ-МГБ-КГБ. 2-ге вид., поширене. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ управління по пресі, 1994. 123 с.
1946. Мудрик-Мечник С. Шляхами революційної ОУН. Львів : Фенікс лтд, 1993. 114 с.
1947. Мудрик-Мечник С. Закордонні частини Організації Українських Націоналістів: причинки до історії. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 1995. 150 с.
1948. Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за кордоном під проводом Степана Бандери. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 1997. 143 с.
1949. Мудрик-Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН: причинки до історії. Львів : Універсум, 1997. 144 с.
1950. Мудрик-Мечник С. Як шириться неправда. Львів ; Мюнхен : Арсенал, 2000. 32 с.
1951. Мудрик-Мечник С. З приводу книжки «Микола Лебедь». Львів ; Новий Ульм : б.в., 2001. 66 с.
1952. Музичук С., Марчук І. Українська Повстанча Армія. Рівне : Бібліотека журналу «Однострій», 2006. 55 с.
1953. Мустаца В. Василь Кантемір – «Остап». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 25 : Події та люди. 128 с.
1954. Народная война в тылу фашистских оккупантов на Украине. 1941–1944. Киев : Наукова думка, 1985. Кн. 2. 431 с.
1955. Не забудеться, не проститься. Ужгород : Карпати, 1982. 117 с.
1956. Незримый рубеж: Управление КГБ по Брестской области / автор концепции и текста А. Суворов. Брест : Полиграфика, 2014. 247 с.

1957. Ольховський І. Кривава Волинь. Київ : ГАРТ, 2011. Кн. друга : Українсько-польське протистояння на терені Турійського району Волинської обл. у 1939–1945 роках. 344 с.
1958. Пагіря О. Карпатська Січ. Військове формування Карпатської України : науково-популярне видання. Київ : Темпора, 2010. 152 с.
1959. Панченко О. Українська Головна Визвольна Рада ЗП УГВР – ГС ЗС УГВР – Середовище УГВР. Гадяч : Видавництво «Гадяч», 2004. 416 с.
1960. Папакін Г. Українські визвольні змагання 1939–1956: джерельний контент. Київ : Інститут історії України, 2012. Вип. 1: Проблеми класифікації й змісту джерел повстанського та радянського походження. 358 с.
1961. Патриляк І., Боровець М. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. 590 с.
1962. Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.) : монографія. Львів : Часопис, 2012. 592 с.
1963. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. Київ : Наш формат, 2013. 512 с.
1964. Палеха Ю., Леміш Н. Основи науково-дослідної роботи. Київ : Видавництво Ліра-К, 2013. 336 с.
1965. Перегінець В., Дзундза В. Історія Служби Безпеки ОУН – «темна сторінка» у визвольному русі 1930–1950-их років. Калуш : Копі-центр, 2014. 130 с.
1966. Пограничники. Москва : Молодая гвардия, 1973. 96 с.
1967. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ–ХХ ст. : історичні нариси / відп. ред. В. Смолій. Київ : Наукова думка, 2002. 952 с.
1968. Поліщук В. Гірка правда. Злочинність ОУН-УПА: сповідь українця. Київ : Золоті ворота, 2011. 483 с.
1969. Полтава В. Під чужим порогом. На лаві підсудних. *Ровесник*. 1972. 3 жовтня. С. 2.
1970. Полторацький О. Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу. Київ : Держполітвидав, 1953. 68 с.

1971. Португальский Р. Методологические основы военно-исторического исследования. Москва : ВАФ, 1992. 186 с.
1972. Посівнич М. Степан Бандера – життя, присвячене свободі. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2008. Кн. 3 : Події і люди. 110 с.
1973. Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках. Львів : Афіша, 2010. 362 с.
1974. Посівнич М., Брелюс В. Нарис життя Дарії Ребет – «Орлян». Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2013. Кн. 26 : Події і люди. 110 с.
1975. Потічний П. Пропагандистський рейд УПА в Західну Європу. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2014. Кн. 28 : Події і люди. 158 с.
1976. Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака – «Ворона». Львів ; Торонто : Літопис УПА, 2011. Кн. 15 : Події і люди. 127 с.
1977. Проданик Д. Микола Кричун «Черемшина». Торонто; Львів : Літопис УПА, 2012. Кн. 19 : Події і люди. 128 с.
1978. Разиграєв О. Польська державна поліція на Волині у 1919–1926 роках. Луцьк : ДП Волинські старожитності, 2012. 432 с.
1979. Ржезач Т., Цуркан В. Розшукуються... Київ : Вид-во політичної літератури України, 1989. 234 с.
1980. Романюк М. Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953) : монографія. Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2016. 608 с.
1981. Русначенко А. Народ збурений: національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. Київ : Пульсари, 2002. 519 с.
1982. Сідак В., Вронська Т., Скрипник О. Спеціальні служби України від найдавніших часів і до сьогодення : наукове видання : у 5 т. Київ : Прометей, 2018. Т. III : Спецслужба Військового міністерства Державного Центру УНР в екзилі (1926–1936 рр.). 260 с.
1983. Старовойтов А. Историческая психология : курс лекций. Могилев : УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2010. 104 с.

1984. Стародубець Г. Українське повстанське запілля (друга пол. 1943 – поч. 1946 років). Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. 527 с.
1985. Стародубець Г. Генеза українського повстанського запілля : монографія. Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. 462 с.
1986. Старожилов Н. Партизанские соединения Украины в Великой Отечественной войне. Київ : Вища школа, 1983. 237 с.
1987. Стецько Я. Українська визвольна концепція : твори. Мюнхен : Видання Організації Українських Націоналістів і Українського Інституту Політичної Освіти в Мюнхені, 1987. Ч. 1. 528 с.
1988. Терлиця М. Правнуки погані. Українські націоналісти в Канаді. Київ : Радянський письменник, 1960. 306 с.
1989. Терлиця М. Націоналістичні скорпіони: діяльність українських буржуазних націоналістів за кордоном. Київ : Радянський письменник, 1963. 207 с.
1990. Топольський Є. Як ми пишемо і розуміємо історію: таємниці історичної нарації. Київ : К.І.С., 2012. 400 с.
1991. Українська Головна Визвольна Рада / упоряд.: П.-Й. Потічний, М. Посівнич. Торонто ; Львів : Літопис УПА, 2009. Кн. 7 : Події і люди. 134 с.
1992. Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / упоряд. В. В'ятрович. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. 352 с.
1993. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. Київ : Політвидав України, 1968. Т. 2. 518 с.
1994. Українські буржуазні націоналісти – запеклі вороги соціалістичних перетворень в західних областях України. Львів : Знання, 1972. 24 с.
1995. Файзулін Я., Гінда В. Україна у вогні минулого століття: постаті, факти, версії. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. 352 с.
1996. Фролкин Н. Подрывная антисоветская деятельность буржуазных националистов : научно-аналитический обзор литературы : в 2 ч. Київ : Институт философии АН УССР, 1990. 47 с.
1997. Харчук Б. Чуєш, брате! Київ : б.в., 1959. 52 с.

1998. Хамазюк И. Литовские, латышские и эстонские буржуазные националисты. Москва : Редакционно-издательский отдел, 1961. 214 с.
1999. Цибулькін В., Рожен Л., Веденєєв Д. та ін. Нарис з історії розвідки суб'єктів державотворення на теренах України. Київ : Преса України, 2011. 536 с.
2000. Часовые советских границ: краткий очерк истории пограничных войск СССР. Москва : Политиздат, 1983. 318 с.
2001. Частий Р. Степан Бандера: мифы, легенды, действительность. Харьков : Фолио, 2007. 382 с.
2002. Чередниченко В. Український буржуазний націоналізм на службі гітлерівського фашизму. Київ : Знання, 1979. 21 с.
2003. Чередниченко В. Ідеологічним диверсіям буржуазних націоналістів гідну відсіч. Київ : Знання, 1988. 17 с.
2004. Чугунов А. Граница накануне войны. Москва : Воениздат, 1985. 256 с.
2005. Шанковський Л. Похідні групи ОУН: причинок до історії похідних груп ОУН на центральних та східних землях України в 1941–1943 рр. Мюнхен : Український самостійник, 1958. 370 с.
2006. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі 1918–1939. Торонто : В-во В. Дідюка, 1965. 280 с.
2007. Шелов С. Очерк о понятии терминологии: состав, понятийная организация, практическое приложение. Москва : ПринтПро, 2018. 472 с.
2008. Шульженко Б., Хамазюк И., Данько В. Украинские буржуазные националисты. Москва : Высшая школа КГБ, 1963. 291 с.
2009. Щур Ю. Життя і боротьба Іларіона Курило-Кримчака. Торонто; Львів : Літопис УПА, 2016. Т. 32 : Події і люди. 126 с.
2010. Щур Ю. ОУН на території Запорізької області. 1940–1945: документи і матеріали. Торонто; Львів: Літопис УПА, 2018. Т. 14 : Бібліотека. 645 с.
2011. Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславівщини в Другій світовій війні. 1941–1944. Торонто : New Pathway Publishers, 1989. 284 с.
2012. Armstrong J. Ukrainian Nationalism 1935–1949. New York : Columbia University Press, 1955. 322 p.

2013. Armstrong J. *Ukrainian Nationalism 1935–1949*. New York : Columbia University Press, 1963. 361 p.
2014. Clark D. *Vital Role of Intelligence in Counterinsurgency Operations*. Carlisle Barracks, Pensilvania : U.S. Army War College, 2006. 32 p.
2015. Domańska E. *Mikrohistorie: spotkania w międzyświatach*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1999. 299 s.
2016. Fletcher F. *The wide-reaching impacts of intelligence*. Baltimore, Maryland, 2017. 112 p.
2017. Franziska B. «Den ukrainischen Staat erkämpfen oder sterben!» Die Organisation Ukrainischer Nationalisten (OUN) 1929–1948. Berlin : Metropol Verlag, 2007. 299 p.
2018. Hałagida I. *Prowokacja «Zenona». Geneza, przebieg i skutki operacji MB Pokryptonimie «C-1» przeciwko banderowskiej frakcji OUN i wywiadowi brytyjskiemu (1950–1954)*. Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2005. 318 s.
2019. Ingram M., Harkin G. *Stakeknife: Britain's Secret Agents in Ireland*. Dublin : O'Brien Press, 2004. 265 p.
2020. Katchanovski I. *Terrorists or National Heroes? Politics of the OUN and the UPA in Ukraine*. Paper prepared for presentation at the Annual Conference of the Canadian Political Science Association, Montreal, June 1–3, 2010. 24 p.
2021. Kulińska L. *Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922–1939*. Kraków : Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego, Księgarnia Akademicka, 2009. 743 s.
2022. Motyka G. *Ukraińska partyzantka 1942–1950. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukrainskiej Powstańczej Armii*. Warszawa : RYTM, 2006. 728 s.
2023. Norton J. *The French-Algerian War and FM 3–24. Counterinsurgency: A Comparison*. Kansas : Fort Leavenworth, 2007. 123 p.
2024. Razyhrayev O. *Policja Państwowa w wojewódstwie wołyńskim w okresie międzywojennym*. Warszawa : IPN, 2019. 456 s.

2025. Rossoliński-Liebe G. Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist. Fascism, Genocide, and Cult. Stuttgart : ibidem-Verlag, 2014. 654 p.
2026. Šmigel' M. Banderovci na Slovensku (1945–1947). Banská Bystrica : Katedra histórie FHV UMB – Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2007. 196 s.
2027. Taylor P. Brits: The War Against the IRA. London : Bloomsbury Publishing, 2002. 480 p.
2028. Tompkins P. Undergrounds in Insurgent, Revolutionary, and Resistance Warfare. Washington : Defense Technical Information Center, 1963. 349 p.
2029. Tys-Krokhmaluk Y. UPA warfare in Ukraine: strategical, tactical and organizational problems of Ukrainian Resistance in World War II. New York : Society of veterans of Ukrainian Insurgent Army, 1972. 449 p.
2030. Wysocki R., Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Lublin : Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, 2003. 433 s.

СТАТТІ

2031. Абрамов С. Це більше не повториться. *Нові горизонти*. 1969. 25 вересня. С. 3.
2032. Алексеев А. Идеология национально-освободительного движения (НОД) как технология освобождения России. *За суверенитет!* 2014. 12 марта. С. 1–2.
2033. Антонюк Я. Діяльність поліцейсько-виконавчого відділу СБ на території Волинської області. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2006. Вип. 11. С. 102–104.
2034. Антонюк Я. Розвідувально-інформаційний відділ Служби безпеки ОУН на Волині в післявоєнний період. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Історичні науки. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. Вип. 8. С. 302–310.
2035. Антонюк Я. Роль жінок у СБ ОУН на території Волинської області. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного*

- факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2007. Вип. 12. С. 102–105.
2036. Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) у радянських органах влади Волинської області. *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 14. С. 195–199.
2037. Антонюк Я. Боротьба СБ ОУН(Б) із радянською агентурою в лавах ОУН і УПА на Волині (1944–1945 рр.). *Літопис Волині : Всеукраїнський науковий часопис*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 5. С. 4–13.
2038. Антонюк Я. Боротьба СБ з дезертирством серед учасників ОУН і УПА на Волині (1944–1953 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВНУ ім. Лесі Українки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2008. Вип. 15. С. 143–151.
2039. Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) у винищувальних батальйонах Волині (1944–1954 рр.) : матеріали XXX Всеукраїнської наук.-прак. іст.-краєзн. конф. *Минуле і сучасне Волині та Полісся: сторінки воєнної історії краю*, (м. Луцьк, 24–25 березня 2009 р.). Луцьк : Центральний музей збройних сил України ; Волинський краєзнавчий музей, 2009. С. 355–357.
2040. Антонюк Я. Слідчо-оперативна робота СБ ОУН(б) на Волині (1944 – 1950 рр.) : матеріали XXXI Волинської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції *Минуле і сучасне Волині та Полісся: рух опору тоталітарним і окупаційним режимам на теренах Волинської області. Горохівщина в історії України та Волині* (Луцьк – Горохів, 14–15 травня 2009 р.). Луцьк : б.в., 2009. С. 41–417.
2041. Антонюк Я., Кисляк П. Психологічний аналіз проявів жорстокості в боротьбі СБ ОУН (б) із сексотством на території Волині в післявоєнний період (1944–1951 рр.). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВНУ ім. Лесі Українки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. Вип. 2. С. 43–47.

2042. Антонюк Я. Агентура СБ ОУН(б) у радянських силових органах на території Волині (1946–1951 рр.). *Історичні студії Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 3. С. 112–116.
2043. Антонюк Я. Агентура СБ ОУН (б) в містах і містечках Волині та Полісся (1946–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. Вип. 1. С. 113–119.
2044. Антонюк Я. Боротьба СБ ОУН(б) з «дикими групами» на території Волині та Полісся (1944–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2010. № 22. С. 120–124.
2045. Антонюк Я. Діяльність агентури Служби безпеки ОУН(б) у радянських освітніх закладах на території Волині та Полісся (1945–1951 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2011. № 10. С. 78–82.
2046. Антонюк Я. Протидія СБ ОУН(Б) «суцільній колективізації» Волині та Полісся (1947–1949 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. Вип. 17. С. 211–219.
2047. Антонюк Я. Протидія Служби безпеки ОУН (Б) політично-пропагандистським та культурно-освітнім заходам на території ПЗУЗ (1946–1951 рр.). *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2012. Збірник 17. С. 222–245.
2048. Антонюк Я. Діяльність підпілля ОУН(м) на Волині (1945–1950 рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : б.в., 2012. № 11. С. 49–55.
2049. Антонюк Я. Діяльність Служби безпеки ОУН(б) на Острожчині у післявоєнний період. *Острозький краєзнавчий збірник*. Острог :

- Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 5. С. 150–155.
2050. Антонюк Я. Взаємовідносини Служби безпеки ОУН(б) з Червоною армією на території Волині та Полісся (1944–1945 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. Вип. 19. С. 187–196.
2051. Антонюк Я. Індивідуальний тероризм Служби безпеки ОУН(б) проти співробітників радянських силових органів на території Волині та Полісся (1945–1951). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк : б.в., 2012. № 10. С. 4–9.
2052. Антонюк Я. Боротьба радянських спецслужб з націоналістичним підпіллям (1944–1954 рр.). *Історія органів державної безпеки Волині : документально-публіцистичне видання*. Луцьк : «Ініціал», 2012. С. 95–99.
2053. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН (б) на Волині та Західному Поліссі (1946–1951 рр.) : монографія. Луцьк : «Надстир'я-Ключі», 2013. 228 с.
2054. Антонюк Я. Волинські чехи в українській визвольній боротьбі (на прикладі колонії Купичів). *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2014. Збірник 19. С. 202–222.
2055. Антонюк Я. Останні мельниківці Рівненщини (1945–1949 рр.). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ – Харків : б.в., 2014. № 2 (43). С. 62–100.
2056. Антонюк Я. Діяльність Кримського обласного проводу ОУН (Б) (листопад 1941 – жовтень 1943 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Посвіт, 2015. Спецвипуск II. С. 199–212.
2057. Антонюк Я. Самопожертва та трагедія підпільниць ОУН: Галина Січкарук. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Місто Володимир-Волинський та Побужжя у світовій та українській історії* : матеріали Всеукраїнської наук. історико-краєзн. конф., присвяченої 1000-річчю пам'яті київського князя Володимира Великого та 860-й річниці початку будівництва

- Успенського собору, 23 жовтня 2015 р., м. Володимир-Волинський. Луцьк, 2015. Вип. 54. С. 257–261.
2058. Антонюк Я. Життєпис одного із засновників УПА: Микола Колтонюк-Якимчук. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2017. №1 (47). С. 391–423.
2059. Антонюк Я. «Олімпійський аспект» антирадянської боротьби закордонних центрів ОУН (1960–1968). *Актуальні питання суспільно-гуманітарних наук та історії медицини* : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 11–12 жовтня 2018 р.). Чернівці : Буковинський державний медичний університет, 2018. С. 39–41.
2060. Антонюк Я. Протидія Служби безпеки господарсько-фінансовим зловживанням в підпіллі ОУН та УПА. *Сумський історико-архівний журнал*. 2018. № XXXI. С. 25–38.
2061. Антонюк Я. Маловідома сторінка Волинської трагедії: протистояння СБ ОУН на «двуйки» польського підпілля. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : б.в., 2018. № 6 (379). С. 74–80.
2062. Антонюк Я. Антикорупційна діяльність Служби безпеки ОУН. *Головне управління по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України на варті національних інтересів* : збірник статей і матеріалів. Київ : Прометей, 2019. С. 90–105. Серія: *Світові традиції державного управління*
2063. Антонюк Я. Неизвестная страница депортаций в Казахстан: Лебяжинское подполье (апрель 1941 г. – ноябрь 1942 г.). *Оралдың ғылым жаршысы. Научно-теоретический и практический журнал*. Уральск : Уралнаучкнига, 2019. № 1(172). С. 46-53.
2064. Антонюк Я. Антирадянська діяльність ЗЧ ОУН в афганській війні (1979 – 1989). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2019. Вип. 52. Т. 2. С. 93–99.
2065. Бахов С. Удахівщина. *Народна трибуна*. 1992. 18 квітня. С. 3.

2066. Бежук О. Матеріали Ольги Басараб: ще раз про розвідувальну діяльність УВО. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2007. № 584 : Держава та армія. С. 129–134.
2067. Безгін І. Слідами полковника Богуна. *Вечірній Київ*. 1963. 30 березня. С. 4.
2068. Бескромний Г., Чічігіна Л. Душогуби. *Червоний прапор*. 1945. 7 січня. С. 3.
2069. Бовкун Г. Хто ж був ворогом нації ? Свідчать архівні документи. *Радянська Волинь*. 1989. 15 вересня. С. 3.
2070. Боляновський А. Інтернаціональні військові відділи в складі УПА (1943–1944). *Галичина*. 2013. № 24. С. 122–132.
2071. Бондаренко К. Діяльність українських загонів самооборони на Волині, Буковині та у Галичині в роки Другої світової війни. *Україна – Польща: важкі питання*. Варшава : Турса, 1998. Т. 3. С. 15–32.
2072. Бондарчук Л. Роль українського руху опору в організації Норильського повстання. *Історичний архів. Наукові студії* : збірник наукових праць. Миколаїв : ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. Вип. 4. С. 38–42.
2073. Боярчук П. Як волинські бандерівці Рильського врятували. *Волинь*. 1995. 15 червня. С. 2.
2074. Боярчук С., Гуменяк А. Уніформа вояків УПА. *Галичина*. 2013. Ч. 24. С. 321–326.
2075. Валаханович І. Подполье ОУН на территории Беларуси в 1944–1952 годах. *Архивы і справаводства*. 1999. № 1. С. 16–20.
2076. Валаханович І. Деятельность спецгрупп НКГБ БССР по выявлению и ликвидации подпольных структур ОУН–УПА на оккупированной территории Беларуси (1943–1944 гг.). *Беларусь – Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін* : матэрыялы Міжнар. навук. канф. (Мінск, 18–19 сакавіка 2003 г.). Мінск : Ін-т гісторыі НАН Беларусі, 2004. С. 297–300.
2077. Валаханович І. Война после войны. Ликвидация антисоветского вооруженного сопротивления на территории Белорусской ССР. *Щит и меч Отечества*. 2006. С. 175–187.

2078. Валахановіч, І., Мазец, В. Барацьба супраць антысавецкіх арганізацый і груп (1944– 1953 гг.). *Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст.* Мінск : Беларуская навука, 2012. Кн. 2. С. 159–174.
2079. Валаханович И. Горе от УПА. Нейтрализация органами госбезопасности антисоветского подполья ОУН – УПА на территории Белорусской ССР в 1939–1952 годах. *Гісторыя. Беларуская думка.* 2016. № 11. С. 86–92.
2080. Вельма М. Жовтоблакітнікі без маскі: документи. *Сільскі новіны.* 1977. 18 січня. С. 4.
2081. Верменич Я. Історична регіоналістика в системі «просторової історії»: диференціації предметних полів. *Регіональна історія України : збірник наукових статей.* Київ : Інститут історії НАН України, 2013. Вип. 7. С. 9–39.
2082. Веденєєв Д. Меч і тризуб. Нотатки до історії служби безпеки ОУН. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ : науковий і документальний журнал.* Київ : б.в., 1998. № 1/2 (6/7). С. 365–389.
2083. Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи Української військової організації. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвідомчий збірник наукових праць.* Київ : б.в., 2000. Вип. 5. С. 142–152.
2084. Веденєєв Д., Єгоров В. Меч і тризуб. Нотатки до історії служби безпеки ОУН. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ : науковий і документальний журнал.* Київ : б.в., 2000. № 2/4 (13/15). С. 485–504.
2085. Веденєєв Д. Форма УПА: невідомий проект. *Однострій.* 2000. № 4. С. 15–16.
2086. Веденєєв Д. Контррозвідувальне забезпечення в Українській повстанській армії. *Сторінки воєнної історії України : збірник наукових праць.* Київ : Інститут історії України НАН України, 2000. Вип. 4. С. 166–170.
2087. Веденєєв Д. Розвідка Української повстанської армії. *Труди Академії : збірник наукових праць.* 2001. Вип. 30. С. 193–198.
2088. Веденєєв Д. Зародження спеціальних служб руху українських націоналістів (1920–1930 рр.). *Пам'ять століть.* 2001. № 4. С. 109–116.

2089. Веденєєв Д. З історії розвідувальної діяльності підпілля ОУН (1943 – початок 1950-х рр.). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія «Історія». 2001. Вип. 5. С. 261–268.
2090. Веденєєв Д. Організаційна еволюція Служби безпеки ОУН (С. Бандери) (1939 – початок 1950-х рр.). *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. 2001. Вип. XLIV. С. 188–193.
2091. Веденєєв Д. Погляди ОУН(Б) на місце органів безпеки у структурі Української самостійної держави (1940–1941 рр.). *Наукові записки Інституту політичних і етносоціальних досліджень НАНУ*. 2002. Вип. 18. С. 230–236.
2092. Веденєєв Д. Спеціальні підрозділи закордонних центрів українських націоналістів. *Труди Академії*: збірник наукових праць. 2002. № 33. С. 365–368.
2093. Веденєєв Д. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії. *Воєнна історія*. 2002. № 5–6. С. 32–40.
2094. Веденєєв Д., Шаповал Ю. Доля Мирона Матвієйка. *До новітнього українського світогляду і стратегії*. Київ : Економіка і право, 2002. С. 113–125.
2095. Веденєєв Д. Структури безпеки організації українських політв'язнів та нелегальних націонал-патріотичних осередків в Українській РСР (кінець 1940-х – початок 1960-х рр.). *Труди Академії*: збірник наукових праць. 2003. № 43. С. 429–434.
2096. Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність Української повстанської армії (1943–1945 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий збірник наукових праць. Київ : Ін-тут історії України НАН України, 2003. Вип. 10. С. 381–414.
2097. Веденєєв Д. Організація військової розвідки в УПА. *Українська Повстанська Армія – феномен національної історії* : матеріали всеукр. наук. конф. Івано-Франківськ : Плай, 2003. С. 79–84.

2098. Веденєєв Д. Внутрішній терор в УПА та Організації українських націоналістів в 1944–1950 рр. *Проблеми історії України*. 2003. Вип. 7. С. 421–429.
2099. Веденєєв Д. Внутрішній терор в УПА та підпіллі Організації Українських Націоналістів в 1944–1950 рр. *Геноцид українського народу* : міжнародна науково-теоретична конференція. Київ ; Нью-Йорк : б.в., 2003. С. 516–528.
2100. Веденєєв Д. Основні фактори політичної та оперативно-бойової обстановки, що визначили розбудову та діяльність спеціальних підрозділів УПА (1942–1945 рр.). *Київська старовина*. 2003. № 4. С. 47–55.
2101. Веденєєв Д. Погляди Організації українських націоналістів на місце і роль органів безпеки в Українській самостійній соборній державі (1940–1941 рр.). *Концептуальні засади забезпечення державної безпеки України* : матеріали науково-практичної конф. 29 червня 2004 р. Київ : Видавництво Національної академії СБ України, 2004. С. 62–65.
2102. Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність підпілля Організації українських націоналістів у Західній Україні в 1939–1941 роках. *Наукові записки НАН України та Інституту політичних і етнонаціональних досліджень*. Київ : б.в., 2005. Вип. 28. С. 186–203.
2103. Веденєєв Д. Провідні напрями нелегальної розвідувально-підривної діяльності ОУН у містах. *Війна у кам'яних джунглях. Міська партизанська війна як феномен збройної боротьби та спеціальної діяльності (1945–2005)*. Київ : Генеза, 2006. С. 90–98.
2104. Веденєєв Д. Розвідувальна діяльність УПА. *Універсум*. 2007. № 9–10. С. 31–44.
2105. Веденєєв Д., Лисенко О. Військово-політична діяльність ОУН та УПА у світлі норм міжнародного гуманітарного права. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 46–66.
2106. Веденєєв Д. Розвідувальне забезпечення в Українській Повстанській Армії (1943–1949 рр.). *Воєнна історія*. 2008. № 5 (41). С. 13–28.

2107. Веденеев Д. Розвідувальна й контррозвідувальна діяльність як важлива складова українського національно-визвольного руху (1945–1950-ті рр.). *Галичина*. 2009. № 15/16. С. 429–437.
2108. Веденеев Д., Лисенко О. Організація українських націоналістів і зарубіжні спецслужби (1920–1950-ті рр.). *Український історичний журнал*. 2009. № 3. С. 132–146.
2109. Веденеев Д. Творення та провідні напрями діяльності розвідувальних органів українського повстанського руху на Волині (1943–1945) : матеріали XXX Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції *Минуле і сучасне Волині та Полісся: сторінки воєнної історії краю*, (м. Луцьк, 24–25 березня 2009 р.). Луцьк : Центральний музей збройних сил України ; Волинський краєзнавчий музей, 2009. С. 246–249.
2110. Веденеев Д. Розшук колишніх співробітників Служби безпеки ОУН на Волині за скоєння тяжких злочинів проти цивільних осіб (1950–1980). *Воєнна історія України. Волинь та Полісся* : збірник наукових праць. Київ : НВІМ України, 2013. С. 556–559.
2111. Веденеев Д., Лисенко О. «Самый образованный священник Западной Украины...» Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939–1948 роках. *Сторінки воєнної історії України* : збірник наукових статей. Київ : Інститут історії України НАН України, 2016. Вип. 18. С. 120–165.
2112. Веденеев Д., Гапеева О. Організація захисту військової таємниці спеціальними підрозділами Української Повстанської Армії (1942–1945 рр.). *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 1 (11). Київ : Національний музей історії України у Другій світовій війні ; Меморіальний комплекс ; Інститут історії України НАН України, 2016. С. 60–70.
2113. Гаврилюк Я. Доля трьох ветеранів. *Волинь*. 1995. 29 серпня. С. 4.
2114. Гавришко М. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА в 1940–1950-х рр. *Український історичний журнал*. 2016. № 4. С. 89–107.
2115. Гаращук Ю. Пам'ять не прощає. *Радянські Карпати*. 1976. 11 вересня. С. 4.

2116. Гайденойтер Р. Підготовка та здійснення замаху на Степана Бандеру 1959 р. в дзеркалі мюнхенських поліційних актів. *Український визвольний рух* : науковий збірник. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. Збірник 11. С. 211–220.
2117. Галайко Б. До питання створення Українська Військова Організацію. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість*. 2009. № 18. С. 389–395.
2118. Галицька-Дідух Т. Українське місто у військовій і політично-ідеологічній діяльності ОУН і УПА у другій половині 40-х рр. ХХ ст. (на прикладі Станіславської обл.). *Галичина*. 2009. № 15–16. С. 468–479.
2119. Герасимчук П. Стогін криниць. *Червоний прапор*. 1991. 15 серпня. С. 4.
2120. Глушко С. На руках оунівців кров. *Прикарпатська Правда*. 1965. 24 липня. С. 3.
2121. Гнатюк Н. Радчич С. Принцип історизму – важливий чинник дослідження формування світогляду сучасного українського суспільства. *Сторінки історії* : збірник наукових праць. Київ : б.в., 2011. Вип. 32. С. 214–222.
2122. Голик Р. Радянська влада та український визвольний рух у Галичині в контексті ідеологічних стереотипів. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 22. С. 191–208.
2123. Голубко В., Середяк А. Західноукраїнський селянин в умовах комуністичного режиму 1939–1953 рр.: пристосування та супротив. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2010. Вип. 34. С. 269–289.
2124. Граб С. Служба безпеки Організації Українських Націоналістів. *Воєнна історія*. 2008. 5 (41). С. 29–43.
2125. Гранкіна О. Деякі аспекти джерелознавчого аналізу архівних слідчих справ репресованих у 1920-х–1950-х рр. у СРСР. *Український історичний журнал*. 1997. № 4 (415). С. 49–57.
2126. Гібец М. Безпека на кордоні. Активність ОУН у 1930–1935 роках у світлі звітів Малопольського окружного інспекторату прикордонної охорони.

- Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. 2017. Вип. 10. С. 41–55.
2127. Даниленко В. Бофони у фінансово-господарській діяльності ОУН і УПА. *Історичний журнал*. 2006. № 3. С. 3–16.
2128. Данилюк В. Танго смерті Служби Безпеки. *Молода Волинь*. 1992. 8 травня. С. 3.
2129. Данилюк М. Героїв пам'ять береже. *Ленінська правда*. 1967. 19 грудня. С. 4.
2130. Дарованець О. Організаційний стан та діяльність Луцького повіту ОУН в 1937–1938 роках. *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2003. № 1. С. 45–56.
2131. Дарованець О. Організаційні початки УВО та формування її структури. *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. №. 11. С. 5–60.
2132. Дзюк О. В ізоляторі КДБ показали бронежилет Ярослава Стецька. *Gazeta.ua*. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_v-izolyatori-kdb-pokazali-bronezhilet-aroslava-stecka/438114 (дата звернення: 28.05.2012).
2133. Дзюбан О. Документ про агентурну роботу спецслужб СРСР проти українського національно-визвольного руху. *Український визвольний рух*. Львів, 2003. Збірник № 1. С. 14–25.
2134. Драч О. Сучасні історико-освітні дослідження: традиції та новації методології. *Вісник Черкаського університету*. 2014. № 9 (302). С. 5–11.
2135. Жавзо М. УПА – «Восток» на Житомирщині. *Вечерний Житомир*. 1994. 10 марта. С. 4.
2136. Жив'юк А. Запровадження більшовицького режиму на Рівненщині: компартійна номенклатура проти населення області (1944 – початок 1950 -х років). *Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. Вип. 2. С. 35–42.

2137. Забілий Р. Діяльність Української Військової Організації на Долинщині в 1920 – 1929 роках. *Український визвольний рух*. Львів, 2008. № 12. С. 5–22.
2138. Зайцев Ю. Доля української героїні. *Реабілітовані історією* : у 27 т. *Миколаївська область*. Київ ; Миколаїв : Світогляд, 2006. Кн. 2. С. 204–206.
2139. Зарічний В. Перед судом пам'яті: документи про злочини «Служби Безпеки ОУН». *Радянська Волинь*. 1988. 12 квітня. С. 3.
2140. Зек Б. Волинський обласний провід ОУН (м) у 1941–1944 рр.: структура та кадровий склад. *Краєзнавство*. 2019. № 4. С. 59–68.
2141. Зінкевич О. Про спогади Данила Шумука і «всезнаюче» КДБ. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2011/03/18/32265/> (дата звернення: 18.03.2011).
2142. Єремєєв І. Творець українських спецслужб. *Військо України*. 2003. № 9–10. С. 45.
2143. Єфименко В. Козенюк В. Інформативна робота Служби безпеки ОУН (С. Бандери). *Друга світова війна і Україна* : матеріали наукової конференції. Київ : б.в., 1996. С. 102–109.
2144. Єфименко В., Козенюк В. Служба безпеки ОУН в механізмі УССД. *Незалежність України: історичні витоки та перспективи* : матеріали наукової конференції. 22 серпня 1996 р. Київ, 1997. С. 66–71.
2145. Єфименко В. Кадровий склад спеціального підрозділу ОУН (б): спроба аналізу. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 1999. № 1/2 (10/11). С. 443–456.
2146. Єфименко В. Тактика і методи роботи працівників спеціального підрозділу ОУН(б). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2000. № 2/4 (13/15). С. 504–514.
2147. Єфименко В. Організація діяльності спецпідрозділу ОУН (б) на західноукраїнських землях після другої світової війни. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2001. № 2 (17). С. 502–519.

2148. Єфименко В. Особливості діяльності спецпідрозділу ОУН(б) на території України. *Збірник наукових праць Національної академії СБ України*. 2002. № 5. С. 135–139.
2149. Єфименко В. Внутрішньо-організаційна боротьба в середовищі українських націоналістів і роль в ній спецпідрозділу ОУН (б). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ* : науковий і документальний журнал. Київ : б.в., 2003. № 1 (20). С.209–223.
2150. Іванов О. Класичний контент-аналіз та аналіз тексту: термінологічні та методологічні відмінності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2013. № 1045. Вип. 30. С. 69–74.
2151. Іванущенко Г. Радянські видання в бібліотеці Архіву ОУН як джерело дослідження антирадянської контрпропаганди ОУН : огляд літератури. Українська Інформаційна Служба – Лондон. URL: <http://ounuis.info/publications/item/549-radianski-vydannia-v-bibliotetsi-arkhivu-oun-iak-dzherelo-doslidzhennia-antyradianskoi-kontrpropahandy-oun-ohliad-literatury.html> (дата звернення: 24.05.2019).
2152. Ільїн О. Українська молодь з Галичини, Волині, Холмщини і Полісся у Віленському університеті імені Стефана Баторія. *Над Бугом і Нарвою* : Український часопис Підляшшя. Bielsk Podlaski, 2009. № 5. С. 30–32
2153. Ільїн О. Український визвольний рух у донесеннях польського агента «Гураля». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів : Інститут українознавства імені І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 561–569.
2154. Ільницький В. Функціонування Служби безпеки в Карпатському краї ОУН (1945–1954). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. Вип. 24. С. 293–315.
2155. Ільницький В. Функціонування військово-польової жандармерії у Воєнній окрузі 4 «Говерля» (1944–1945). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: «Історія». Вінниця : ФОП Корзун Д. Ю., 2016. Вип. 24. С. 95–100.

2156. Ільницький В. Участь ОУН(м) у визвольному русі на теренах Карпатського краю (1940-ві роки). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. № 27. С. 266–282.
2157. Ільницький В. Протистояння СБ ОУН і МДБ: спроба ввести у середовище підпілля агента Якова Козлова – «Яровий», «Богдан Богун». *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спецвипуск II. С. 241–262.
2158. Ільницький В. Використання радянськими силовими органами внутрішньої агентури у боротьбі із українським визвольним рухом на Чернівеччині (1945 – 1946). *Східноєвропейський історичний вісник*. 2018. № 3. С. 326–337.
2159. Іщук О., Ніколаєва Н. Ставлення українського населення до діяльності ОУН і УПА у 1943–1955 рр. *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2007. Вип. 11. С. 167–210.
2160. Іщук О., Ніколаєва Н. Кур'єрський зв'язок між закордонними частинами ОУН та підпіллям ОУН і УПА в Україні в 1944–1955 роках. *Воєнна історія*. 2010. № 1(49). С. 54–69.
2161. Каліщук О. До проблем сокальського кордону : за матеріалами міжвоєнної преси. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 21. С. 354–360.
2162. Карпінська В. На Тернопільщині відкопали документи ОУН, сховані у бідоні. [Zaxid.net](https://zaxid.net). URL: https://zaxid.net/na_ternopilshhini_vidkopali_dokumenty_oun_shovani_u_bidoni_n1305196 (дата звернення – 24.03.2014).
2163. Касьянов Г. Ідеологія Організації українських націоналістів. *Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія : історичні нариси*. Київ : Наукова думка, 2005. С. 445–478.
2164. Касьянов Г. Націоналізація історії: методологічні та термінологічні проблеми (пострадянський простір, 1990-ті роки). *Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології* : матеріали науково-

- методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 36–46.
2165. Качановський І. ОУН(б) та нацистські масові вбивства влітку 1941 року на історичній Волині. *Україна Модерна*. Львів, 2013. № 20. С. 215–244.
2166. Кашуба І. Пам'ять Великого борця України вшановуємо не тільки ми тут, на чужині. *Визвольний шлях*. 1989. Річник XIII (грудень). Кн. 12 (501). С. 1422–1423.
2167. Кентій А. Документи ОУН та УПА у фондах ЦДАГО України. *Український історичний журнал*. 2011. № 2. С. 202–222.
2168. Клименко О. СБ ОУН (Б) на Тернопільщині 1942–1952 рр. *Український національно-визвольний рух у ХХ ст.: історія, теорія, практика* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, приуроченої до 75-ї річниці утворення Української Повстанської Армії). 13–14 жовтня 2017 р. Тернопіль : б.в., 2017. С. 155–166.
2169. Книш З. ОУН до Світової війни. *Календар-альманах «Нового шляху»*. Торонто : Новий шлях, 1979. С. 39–51.
2170. Книш З. Військо у цивільній одежі. *Життя і смерть полковника Коновальця*. Львів : Червона калина, 1993. С. 78–87.
2171. Книш З. Начальна команда УВО у Львові. *Життя і смерть полковника Коновальця*. Львів : Червона калина, 1993. С. 88–94.
2172. Ковалевич Т. Формування радянською пропагандою негативного образу українського націоналіста. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 22. С. 249–253.
2173. Ковальчук В. Агентурно-оперативні комбінації НКВС-МДБ УРСР по підробці документів ОУН(б). *Мандрівець* : журнал гуманітарних студій. Тернопіль : б.в., 2007. Вип. 3. С. 57–64.
2174. Ковальчук В. Місце формулярників зобов'язань у видовій структурі документів ОУН (б) і запілля УПА. *Історія очима молодих дослідників* : матеріали регіональної науково-практичної конференції молодих вчених,

- аспірантів, здобувачів, магістрантів. Рівне : Видавництво РДГУ, 2007. Вип. 2. С. 62–66.
2175. Ковальчук В. Протоколи допитів у системі документообігу Організації Українських Націоналістів (Б) і Української повстанської армії (1940–1944 рр.). *Воєнна історія*. 2008. 5 (41). С. 75–80.
2176. Ковальчук В., Стеценко С. Степан Коваль («Рубашенко») – командир загону УПА «Котловина» на Волині. *Військово-історичний альманах*. 2009. № 1. С. 41–47.
2177. Ковальчук В. Доля Богдана – рідного брата Степана Бандери. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 16. С. 102–107.
2178. Ковальчук В. Розкол підпілля ОУН на «Далеківців» та «Смоківців» (Волинь, 1945 – 1946 рр.). *Мандрівець* : журнал гуманітарних студій, 2012. № 4. С. 28–34.
2179. Ковальчук В. Інформаційна цінність документів низових структур мережі ОУН(б) і запілля УПА. *Український археографічний щорічник*. Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2012. Вип. 12. С. 32–36.
2180. Ковальчук В. Накази та інструкції – головні різновиди директивно-розпорядчих документів УПА та післявоєнного збройного підпілля ОУН(б). *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Посвіт, 2017. Спецвипуск II. С. 201–211.
2181. Ковальчук В., Яремчук А. «Польські» винищувальні батальйони під час радянізації Галичини (весна 1944 – початок 1945 рр.). *Військово-історичний меридіан*. 2019. № 1 (23). С. 89–100.
2182. Ковальчук В. Обліково-статистичні документи в УПА та післявоєнному націоналістичному підпіллі ОУН(б). *Український археографічний щорічник*. 2020. Вип. 23/24. С. 75–94.
2183. Ковальчук П. Дайте не минайте. *Зоря комунізму*. 1985. 13 червня. С. 4.

2184. Конокотов С., Жиромський В. «Служба Безопасности» ОУН и ее методы фабрикации доказательств (по поводу одного архивного документа). *Подрывная деятельность противника*. Москва, 1969. № 3. С.135–154.
2185. Кривчик Г. Основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках. *Грані*. 2017. № 20. С. 55–61.
2186. Крупа Й. Приречені. *Вільне життя*. 1974. 24 серпня. С. 2–4.
2187. Кучерепа М. Витяг з таємного звіту-монографії. *Волинь*. 2002. № 4. С. 123–132.
2188. Кучерук О. Останній паспорт Євгена Коновальця. *Пам'ять століть*. 2000. № 5. С. 59–63.
2189. Кучерук О. Розвідка Української військової організації та Осип Думін. *Пам'ять століть*. 2001. № 4. С. 43–49.
2190. Кучерук О. Ярослав Горбовий – нові документи старої справи. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Вип. 53. С. 109–121.
2191. Лановець Є. Хто ж він «Степовий»? *Радянське життя*. 1991. 21 березня. С. 3–4.
2192. Лекторський В. Реалізм, антиреалізм, конструктивізм и конструктивний реалізм в сучасній епістемології и науці. *Конструктивистський підхід в епістемології и науках о чловеке* : збірник научних статей. Москва : Канон, 2009. С. 5–40.
2193. Лисенко О. Непомічений ювілей: роздуми навздогін 70-й річниці УПА. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. № 22. С. 183–190.
2194. Литвин І. Чужий голос. *Робітнича газета*. 1985. 28 серпня. С. 3.
2195. Литвин М. Фінансово-господарська діяльність ОУН і УПА. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2012. Вип. 22. С. 297–305.
2196. Лімченко В. Прокляття катам. *Нові горизонти*. 1965. 18 вересня. С. 4.
2197. Любовець Н. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми. *Українська біографістика* : збірник

- наукових праць. Київ : Національна бібліотека України імені В. Вернадського, 2010. Вип. 7. С. 66–104.
2198. Маєвський М. Спецслужби Польської Народної Республіки проти осередків зарубіжних українських організацій. *Український історичний журнал*. 2012. № 3. С. 122–134.
2199. Малярчук О. Протистояння селянства, ОУН, УПА насильницькій колективізації західноукраїнського села. *Галичина*. 2013. № 24. С. 203–211.
2200. Марцінків Р. Правова оцінка слідчо-оперативної діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Університетські наукові записки* : часопис Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2015. Вип. 12. С. 297–301.
2201. Марцінків Р. Правові засади здійснення розвідувальної діяльності Службою безпеки Організації українських націоналістів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2. С. 99–104.
2202. Марцінків Р. Специфіка розвідувальної та контррозвідувальної діяльності Служби безпеки Організації українських націоналістів. *Національний вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2019. Вип. 54. С. 84–94.
2203. Марцінків Р. Просвітницька, виховна та ідеологічна діяльність СБ ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки* : матеріали III Міжнародного науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 17 травня 2019 р.). Івано-Франківськ : б.в., 2019. С. 392–394.
2204. Марцінків Р. Структура та повноваження керівництва і членів Служби безпеки ОУН. *Visegrad journal on human rights*. Одеса, 2019. № 6/3. С. 82–87.
2205. Марцінків Р. Правовий зміст компетенції та повноважень Служби безпеки ОУН. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 4. С. 14–18.

2206. Марцінків Р. Визначення правового статусу та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. *Юридичний вісник*. 2020. № 3. С. 256–362.
2207. Марцінків Р. Особливості реалізації судової функції Службою безпеки ОУН. *Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки* : матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2020 р.). Івано-Франківськ : б.в., 2020. С. 336–338.
2208. Марцінків Р. Правове регулювання розвідувальної функції Служби безпеки ОУН. *Стан та перспективи розвитку юридичної науки* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 4–5 вересня 2020 р. Дніпро: б.в., 2020. С. 11–14.
2209. Марчук І. Образ волинського повстанця на матеріалах архівно-кримінальних справ. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: історичні науки*. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 20. С. 36–48.
2210. Марчук І. Переговори між керівництвом ОУН(Б) на Волині та чеським підпіллям восени 1943 року. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. Дрогобич : Посвіт, 2015. Спецвипуск II. С. 219–226.
2211. Маслюк В. Не обіляйте чорних справ. Документи з архіву КДБ. *Зоря*. 1989. 10 серпня. С. 2.
2212. Мороз В. Генерали УПА – вихованці Пласту. *Пластовий шлях*. 2002. Ч. 4 (136). С. 42–45.
2213. Мороз В. Завершальний етап збройної боротьби ОУН і УПА на українських землях. *Визвольний шлях*. Серпень, 2004. Вип. 8. С. 72–87.
2214. Мудрик-Мечник С. Терористичні агенти московського імперіалізму. *Визвольний шлях*. 1961, квітень. Кн. 9/93 (167). С. 973–981.
2215. Музичук С. Луцький вишкільний курінь 1941–1943 рр. *Однострій*. 2004. № 8. С. 28–35.

2216. Огороднік В. Кадрове забезпечення відділів Української народної міліції Організації українських націоналістів (Бандери) у 1941 році. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ : Видавництво КНУ, 2008. Вип. 94–95. С. 108–111.
2217. Огороднік В. Військова підготовка відділів Служби безпеки Організації українських націоналістів (Бандери): 1940–1943 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ*. Київ : б.в., 2008. № 4 (46). С. 64–70.
2218. Огороднік В. Підготовчо-виховна діяльність у відділах Української народної міліції ОУН (б) (липень – вересень 1941 р.). *Часопис української історії*. Київ : б.в., 2009. Вип. 11. С. 43–49.
2219. Огороднік В. Підготовка військових кадрів для Служби безпеки Організації українських націоналістів (Бандери): 1944–1950 рр. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФПУ*. Київ : б.в., 2009. № 1 (48). С. 109–117.
2220. Панченко В. Економічна складова в ідеології українського націоналізму повоєнної доби: за матеріалами Великих Зборів ОУН. *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2013. Збірник 18. С. 97–109.
2221. Папакін Г. Передмова. *Фонди з історії Української повстанської армії в державних архівосховищах України*. Київ : Інститут історії України НАНУ, 1999. Вип. 1. С. 3–4.
2222. Папакін Г. «Озерянський архів» – нові джерела до історії українського руху Опору. Колекція документів і матеріалів Служби безпеки ОУН-УПА на Тернопільщині («Озерянський архів»). *Архіви України*. 2005. № 1–3 (256). С. 513–534.
2223. Папакін Г. Український визвольний рух за Другої світової війни: специфіка джерельної бази. *Сумський історико-архівний журнал*. № VIII–IX. 2010. С. 7–16.
2224. Папакін Г. Джерела з історії ОУН та УПА: проблеми класифікації, зміст документів повстанського походження. *Український історичний журнал*. 2012. № 4. С. 154–171.

2225. Папакін Г. Джерела з історії ОУН та УПА радянського походження: схеми класифікації, змістова сторона. *Український історичний журнал*. 2014. № 5. С. 174–190.
2226. Патриляк І. Військовотворчі заходи ОУН(б) у липні – вересні 1941 р. *Український історичний журнал*. 2001. № 4. С. 126–139.
2227. Патриляк І. До питання про початок антигітлерівського повстанського руху ОУН. *Визвольний шлях*. 2004. № 7–8. С. 168–185.
2228. Петренко О. Інструменталізація страху. Використання радянськими та польськими органами безпеки жінок-агентів у боротьбі проти українського націоналістичного підпілля. *Україна Модерна*. 2011. Вип. 18. С. 141–167.
2229. Петренко П. Це було в Хорлупах. *Ленінським шляхом*. 1965. 13 травня. С. 4.
2230. Питання політичної термінології. *Бюлетень Проводу ОУН*. 1983. Ч. 23. С. 33.
2231. Попович О. Український визвольний рух середини ХХ століття: державна комемораційна політика (2005–2014). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2017. № 30. С. 344–352.
2232. Портнов А. Українська радянська історіографія: до постановки проблеми. *Сучасність*. 2000. № 6. С. 114–115.
2233. Посикалюк О. Право на транскрибований запис імені: аналіз норм законодавства та правозастосовної практики. *Університетські наукові записки / Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова*. 2013. № 4 (48). С. 134–142.
2234. Посівнич М. Антипольська діяльність ОУН в Західній Україні (лютий–серпень 1939 р.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2008. № 17. С. 346–355.
2235. Посівнич М. Формування й діяльність Легіону Сушка в червні-жовтні 1939 року. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 112–118.
2236. Процес за вбивство в Белзці, пов. Золочів. *Правда*. 1938. 20 березня. С. 2.

2237. Пукач В. Антиалкогольна діяльність ОУН та УПА. Історична правда. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2020/01/9/156850/> (дата звернення : 9.01.2020).
2238. Пушкар Н. Олексій Васильович Присяжнюк – «Мітла», «Макар», «Каруспун» – референт Служби безпеки північно-західних українських земель. *Літопис Волині*. Луцьк : Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2010. Ч. 7. С. 82–96.
2239. Реєнт О. Сучасна історична наука в Україні: шляхи поступу. *Український історичний журнал*. 1999. № 3. С. 3–22.
2240. Романюк М. Причинки до історії референтури СБ Бродівського Повітового Проводу ОУН у 1944–1946 роках. *Визвольний шлях*. 2004. Кн. 1 (670). Річник 57. С. 96–108.
2241. Романюк М. Українська Народна Самооборона та формування відділів Української Повстанської Армії на теренах Золочівської округи ОУН (літо 1943 р. – перша половина 1944 р.). *Новітня доба*. 2014. Вип. 2. С. 37–48.
2242. Романюк М. Структура й особовий склад референтури СБ Золочівського окружного проводу ОУН. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 331–353.
2243. Русначенко А. За Україну, проти більшовицької тоталітарної імперії СРСР: Служба безпеки ОУН. *Мандрівець* : журнал гуманітарних студій. 2005. № 2 (55). Березень ; квітень. С. 14–20.
2244. Садовська Г. Справа № 912. *Вільне життя*. 1987. 6 грудня. С. 3.
2245. Сидорчик А. Инквизиція Бандери. Как «Служба безпеки» создавала «Украину для украинцев». *Аргументы и факты*. 2015. 2 апреля. С. 5.
2246. Сиско С. Їх прокляла прабатьківська земля. *Колгоспне життя*. 1979. 19 липня. С. 4.
2247. Сич О. Референтура Підсоветських Справ – аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН. *Визвольний шлях*. 2005. Кн. 5 (686). Річник 5. С. 66–85.

2248. Сич О. Референтура Підсоветських Справ – аналітичний орган Проводу Закордонних Частин ОУН. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія*. Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. Вип. 1. С. 38–47.
2249. Сич О. Закордонний центр ОУН (лютий 1945–лютий 1946). *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2006. № 7. С. 243–266.
2250. Сич О. Військова політика Закордонних Частин ОУН в умовах розгортання Холодної війни (1945–1950-ті рр.). *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Збірник 9. С. 79–114.
2251. Сич О., Михальченко М. Військова політика Закордонного центру ОУН в умовах нагнітання «Холодної війни» (лютий 1945 – лютий 1946 рр.). *Галичина*. Івано-Франківськ : Інститут історії, політології та міжнародних відносин ПНУ імені В. Стефаника, 2008. № 14. С. 401–408.
2252. Сич О. Інституційна характеристика зовнішньої політики Закордонних Частин ОУН. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. Серія «Історія та географія». Харків : б.в., 2010. Вип. 39. С. 29–34.
2253. Сич О. До питання термінології в сучасному українському націоналізмознавстві. *Гілея : науковий вісник*. 2018. Вип. 142. С. 105–110.
2254. Сімперович В. Історико-джерелознавчий аналіз як основа музеєзнавчого дослідження. *Військово-історичний меридіан*. 2013. Спецвипуск. С. 40–51.
2255. Слободянюк М. Проблема термінології у вивченні історії руху Опору в Україні. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Збірник 9. С. 115–124.
2256. Слободянюк М. Деякі аспекти використання категоріально-порівняльного апарату при вивченні історії руху опору в Україні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 255–260.
2257. Слово Голови Проводу ОУН Слави Стецько. *Шлях Перемоги*. 1995. 28 січня. С. 1.

2258. Смірнова В., Білоус О. Український визвольний рух: джерелознавчий зріз музейної колекції. «За край і волю, за нації долю!»: дослідження, документи, свідчення. Київ : Аеростат, 2017. 66–98.
2259. Сова А. Обставини загибелі шефа Головного військового штабу Української повстанської армії Дмитра Грицяя. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2012. С. 409–418.
2260. Соколов В. Визначення терміна «провенієнція» в книгознавстві в контексті досліджень відомостей про власницьку належність книги. *Вісник книжкової палати*. 2014. № 10. С. 19–22.
2261. Спосіб Д. Завдання Служби безпеки ОУН як охоронної інституції : *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького* : журнал. Серія *Право*. № 7 (19). 2019. С. 46–54.
2262. Спосіб Д. Правове становище і організація діяльності Служби безпеки ОУН(б) : *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького* : журнал. Серія *Право*. 2019. № 8 (20). С. 62–70.
2263. Спосіб Д. Класифікація функцій Служби безпеки Організації українських націоналістів. *Право і суспільство* : науковий журнал. № 4. 2019. С. 56–62.
2264. Старовойтенко І. Просопографічний портрет особистості у контексті сучасних завдань біографічних та історичних досліджень. *Українська біографістика*. 2008. Вип. 4. С. 50–66.
2265. Стародубець Г. Повстанське запілля в умовах «великої блокади». *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. Луцьк : РВВ «Вежа» ВНУ ім. Лесі Українки, 2009. № 13. С. 217–223.
2266. Суменко В. Зрадникам народу – прощення немає ! *Жовтневі зорі*. 1987. 9 грудня. С. 4.
2267. Тинчук В. Таке не забувається. *Вісник Ківерцівського району*. 2007. № 7. С. 6.

2268. Ткаченко М., Шпальченко В. Оперативні ігри як метод керованого впливу: історичний аспект. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2019. № 1 (25). С. 134–145.
2269. Трофимович В., Антонюк Я. Діяльність Служби безпеки ОУН (Б) щодо матеріального забезпечення оунівського підпілля Волині і Полісся 1945–1951 рр. : *Наукові записки. Історичні науки*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 14. С. 157–173.
2270. Троцук И. Нарратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных науках. *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: *Социология*. 2004. № 6–7. С. 56–75.
2271. Фаріон І. Імена і прізвища як національні ідентифікатори. *Українська правда*. Блоги. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/farion/57af1f56d25b9/page_7/ (дата звернення: 13.06.2016).
2272. Футала В. Націоналізм у сучасному науковому дискурсі. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2014. № 24. С. 35–52.
2273. Це більше не повториться. *Червоний прапор*. 1957. 13 березня. С. 3.
2274. Чернобров Ю. Синтаксичний термін як об'єкт дослідження в українському історичному термінознавстві. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2 (1). С. 122–128.
2275. Черпак Д. Не люди, а звірі. *Нові горизонти*. 1965. 5 серпня. С. 2.
2276. Чирко Л. Навіки прокляті народом. *Радянське Полісся*. 1977. 27 серпня. С. 2.
2277. Шепітько Є. Вовчий слід. *Прапор Перемоги*. 1984. 20 жовтня. С. 4.
2278. Шипко В. «За роботу відповідає «Меч»...»: документ СБ. *Радянська Волинь*. 1990. 19 березня. С. 2.
2279. Шигаль Д. Основні елементи теорії історико-правового порівняльного методу. *Правова доктрина – основа формування правової системи держави* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПрН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України»,

- Харків, 20–21 листоп. 2013 р. / Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 179–183.
2280. Шмігель М. Український легіон Романа Сушка. Напад зі Словаччини на Польщу (1939). *Український визвольний рух*. 2007. № 11. С. 81–93.
2281. Щур Ю. Діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів на території Мелітопольського району Запорозької області. *Український визвольний рух*. Львів : Центр досліджень визвольного руху, 2006. Збірник 8. С. 153–163.
2282. Юрик Ю. Протистояння ОУН і Польської держави (1929–1935 рр.). *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий збірник наукових праць. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 13. С. 356–407.
2283. Ярмац А. Улада і антысавецкае падполле ў Заходнім Палессі ў 1944–1949 гг. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А, Гуманитарные науки*. 2016. № 1. С. 140–144.
2284. Antoniuk Y. Post suicidal syndrome of ideological fanatics (based on files of OUN underground in Volyn). *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини* : спільний українсько-румунський науковий журнал. Чернівці ; Сучава : Буковинський державний медичний університет, 2017. № 2 (14). С. 109–112.
2285. Antoniuk Y. Stepan Bandera's: achievements and defeats (1945–1959). *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич : Посвіт, 2018. Вип. 9. С. 108–118.
2286. Brożyniak A. Uwagi o pracy Służby Bezpieczeństwa Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów w świetle sprawozdania referenta I okręgu OUN za maj-czerwiec 1945 roku. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. 5/1 (9). S. 387–400.
2287. Carynnyk M. The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude toward Germans and Jews: Iaroslav Stetsko's 1941 Zhyttiepys. *Harvard Ukrainian Studies*; Dec 1999. P. 149–184.

2288. Litwinski R. Policja wobec UWO i OUN w II Rzeczypospolitej. *Buletyn Instytutu Pamięci Narodowej*. 2010. №12(121). S. 80–89.
2289. Malinauskaitė A. Partizano Juliaus Adomaičio dienoraštis. *LAISVĖS KOVOS Prisikėlimo apygardoje*. Šiaulių : «Aušros» muziejus, 1999. P. 170–179.
2290. Martsinkiv R. Educational and awereness-raising function and means of international of the Security service of the Organization of Ukrainian Nationalists with the civilian population. *Europian scientific congress. Abstracts of the 7th International scientific and practical conference*. Barca Academy Publishing. Barcelona. Spain, 2020. P. 330–334.
2291. Motyka G. Służba Bezpeky OUN-B (Służba Bezpieczeństwa OUN-B): z warsztatów badawczych. *Pamięć i Sprawiedliwość*. 2006. 5/1 (9). S. 255–264.
2292. Motyl A. The Rural Origins of the Communist and Nationalist Movements in Wolyn Wojewodztwo, 1921–1939. *Slavic Review*, Vol. 37, No. 3 (Sep., 1978). P. 412–420.
2293. Motyl A. J. Ukrainian Nationalist Political Violence in Inter-War Poland, 1921–1939. *East European Quarterly*. March, 1985. Vol. 19. № 1. P. 45–55.
2294. Samborski M. Służba Bezpieczeństwa w tzw. Zakierzońskim kraju OUN-SD. Sposób organizacji i obsada kadrowa. *Dzieje najnowsze, Rocznik*. XLV. 2013. S. 87–106.
2295. Sluka J. National Liberation Movements in Global Perspective. Proceedings of the Conference on Tamils in New Zealand. Wellington, 1996. URL: <http://tamilnation.co/conferences/cnfNZ96/jeffsluka.html> (дата звернення: 30.09.2016).
2296. Starczewski M. Wywid Okrugu Slaskige OOB-ZWZ-AK. *Studie nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, t. 1, red. Wojciech Skóra i Paweł Skubisz, Szczecin, 2012. S. 357–410.
2297. Šmigel' M. Banderovci na Slovensku (1945–1947): K bezpečnostným a politicko-spoločenským aspektom prienikov Ukrajinskej povstaleckej armády na území krajiny. *KVH Beskydy (Internetový časopis Klubu vojenskej histórie Beskydy)*. Humenné : KVH Beskydy o.z., 2009. S. 1–10.

2298. Trofymovych V., Antoniuk Y. Activity of the UVO intelligence subdivision (1921 – 1929). *Військово-історичний меридіан*. Електронний науковий фаховий журнал. К., 2019. № 3 (25). С. 40–51.
2299. Żuczkowski M. Wywiad Armii Krajowej. *Pamięć. pl*. 2012. nr. 4-5. S. 46–49.
2300. Ziętek R. Służba Bezpieczeństwa OUN v Nadrejonie «Lewada» w latach 1945 – 1947. *Rocznik Białopodlaski*. T. VIII-IX. Biała Podlaska, 2001. S. 105–148.

ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

2301. Веденєєв Д. Підпілля легендоване. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 8 : *Па – Прик*. С. 241.
2302. Здіорук С., Гриневич Л., Здіорук О. Показчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945–1998). Київ : Інститут історії України НАН України, 1999. 173 с.
2303. Коваль М. Рух опору. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 404.
2304. Лисенко О. Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія : бібліографічний показчик публікацій 1998–2002 років. Київ : Інститут історії України НАН України, 2002. 202 с.
2305. Мінгазутдінов І. Національно-визвольний рух. *Українська дипломатична енциклопедія* : у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 2. С. 160–161.
2306. Націоналізм. *Енциклопедія політичної думки* / ред. Д. Міллера. Київ : Дух і літера, 2000. С. 256–257.
2307. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949 : довідник другий. Нью-Йорк : Пролог, 1995. 199 с.
2308. Українська жінка у визвольній боротьбі (1940–1950 рр.) : бібліографічний довідник / упоряд.: Н. Мудра. Львів : Світ, 2004. 192 с.
2309. Українська радянська енциклопедія. 2-ге вид. : в 12 т. / гол. ред. М. Бажан. Київ : Головна редакція УРЕ, 1982. Т. 7.: *Мікроклін – Олеум* 526 с.

2310. Hans Kohn. Nationalism. Politics. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/nationalism> (дата звернення: 19.02.2020).

2311. Nationalism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/nationalism/> (дата звернення: 29.11.2001).

АВТОРЕФЕРАТИ

2312. Пивовар А. Украинские буржуазно-националистические центры в США в 80-е годы: характер и содержание антисоветской деятельности : автореф. дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.03. Харьков, 1989. 16 с.

2313. Марцінків Р. Правові засади створення та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила. Івано-Франківськ, 2020. 15 с.

2314. Огороднік В. Підготовка кадрів Служби безпеки Організації Українських Націоналістів (бандерівців) (1941–1951 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2009. 16 с.

ДИСЕРТАЦІЇ

2315. Веденєєв Д. Діяльність спеціальних підрозділів руху українських націоналістів та Української повстанської армії (1920–1950-ті рр.). дис. ... д-ра іст. наук : 20.02.22 / Національна академія Служби безпеки України. К., 2006. – 500 с.

2316. Дарованець О. Політика польської влади щодо Української Військової Організації та Організації Українських Націоналістів на Волині (1927–1939). дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львівський університет імені І. Франка. Львів, 2005. 203 с.

2317. Ковалевич Т. Український національно-визвольний рух 1944–1989 років у інформаційному просторі Української РСР. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Львівський національний університет ім. І. Франка. Львів, 2016. 271 с.

2318. Марцінків Р. Правові засади створення та діяльності Служби безпеки Організації Українських Націоналістів. дис. ... канд. юридичних наук:

- 12.00.01 / Приватний вищий навчальний заклад Університет Короля Данила. Івано-Франківськ, 2020. 212 с.
2319. Огороднік В. Підготовка кадрів Служби безпеки Організації українських націоналістів (бандерівців) (1941–1951 рр.). дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка. К., 2009. 281 с.
2320. Саківський Б. Діяльність ОУН у Тернопільському воєводстві у 1929–1939 рр. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Тернопільський національний університет ім. В. Гнатюка. К., 2017. 232 с.
2321. Соловей В. Діяльність підпілля ОУН на центрально-східному Поділлі. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. 230 с.
2322. Андрющенко Е. Українські праворадикальні організації в контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х–2015). дис. ...канд. іст. наук : 07.00.01 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2015. 284 с.
2323. Majewski M. Kontrwywiad PRL wobec Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Andrija Melnyka w latach 1944–1989 : obrona pracy doktorskiej odbyła się w Instytucie Studiów Politycznych PAN w Warszawie 24 XI 2015 r. Warszawa, 2015. 758 s.